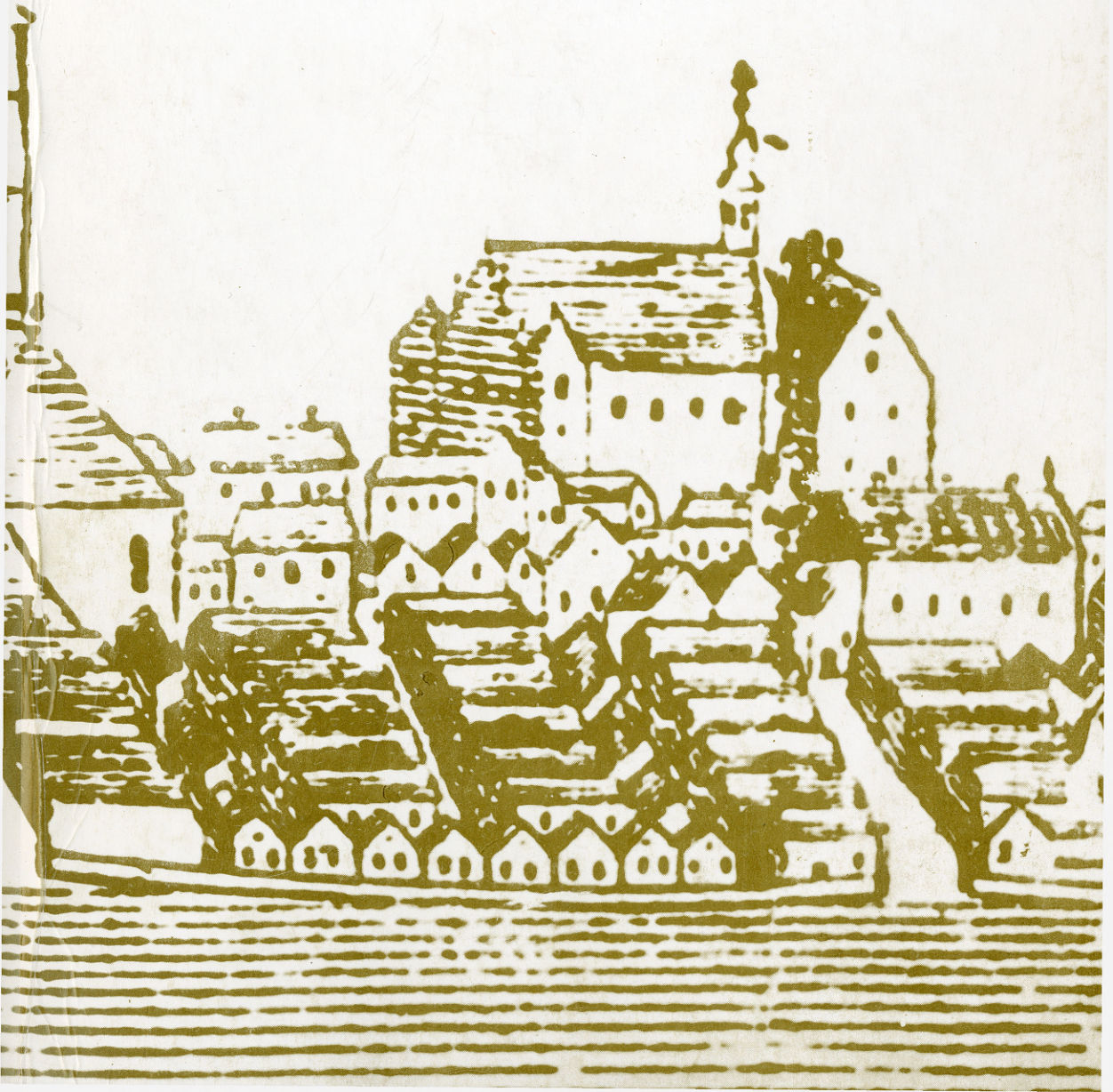
Könyv és könyvtár

XXVIII. 2006

KÖNYV ÉS KÖNYVTÁR

XXVIII/2006

DEBRECEN, 2007

DEBRECENI EGYETEM
EGYETEMI ÉS NEMZETI
KÖNYVTÁR

BIBLIOTHECA
UNIVERSITATIS
DEBRECENIENSIS

E 215:K/38

KÖNYV ÉS KÖNYVTÁR

A DEBRECENI EGYETEM
EGYETEMI ÉS NEMZETI
ÖNYVTÁRÁNAK ÉVKÖNYVE

XXVIII. kötet, 2006
Alapítás éve: 1953

ANNALS OF THE UNIVERSITY
AND NATIONAL LIBRARY,
UNIVERSITY OF DEBRECEN

Vol. XXVIII. 2006
Year of Foundation: 1953

Professzori szerkesztőbizottság:

arta János, Beck Mihály (elnök),
Bitskey István, Lampé László,
Prugberger Tamás, Szász Gábor

Editorial Board of Professors:

János Barta, Mihály Beck (chairman),
István Bitskey, László Lampé,
Tamás Prugberger, Gábor Szász

Szerkesztik:

KUN ANDRÁS
SZESZÁK ELEONÓRA
BÁLINT ÁGNES
(tördelő szerkesztő)

Editors:

ANDRÁS KUN
ELEONÓRA SZESZÁK
ÁGNES BÁLINT
(DTP)

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

Debreceni Egyetem
Egyetemi és Nemzeti Könyvtár (DEENK)
Debrecen, Egyetem tér 1.
4010 Debrecen, Pf. 39.

Editorial Office:

University of Debrecen
University and National Library
Debrecen, Egyetem tér 1.
H–4010 Debrecen P.O.B. 39.

Tel./Fax: +36 (52) 410–443
E-mail: office@lib.unideb.hu
konyveskonyvtar@gmail.com

02761/2011

© DEENK
© szerzők

A periodikum elektronikus változata:
http://konyveskonyvtar.lib.unideb.hu

HU ISSN 0139–1305

Felelős kiadó: Dr. Virágos Márta (PhD) főigazgató
Készült 200 példányban a Debreceni Egyetem
Egyetemi és Nemzeti Könyvtárának sokszorosító üzemében
Felelős vezető: Korcsinszky Györgyné
Terjedelem: 25 A/5
07-238

TARTALOM ▪ CONTENTS

Geleji Katona István két gyászbeszéde az *Exequiae Coeremoniales* kötetben (II.)	**MIKÓ** Gyula ▪ **5**	Two Funeral Sermons by István Geleji Katona in the Volume of Exequiae Ceremoniales (Part II.)
Técsi J. Miklós *Lilium Humilitatis*ának (1659) imádság- és kiadástörténeti kérdései	**FAZAKAS** Gergely Tamás ▪ **53**	Miklós J. Técsi's *Lilium Humilitatis* (1659) in the Context of Its Edition History and Prayer
Debreceni inspirációk Veres Péter indulásához	**BAKÓ** Endre ▪ **147**	Debrecener Inspirationen in der Laufbahn von Péter Veres
A Szent Elek legenda latin fordításának és népszerűségének egyik lehetséges oka	**DANCS** Ágnes ▪ **173**	Motif supposé de la traduction latine et de la popularité de la légende de Saint Alexis au 10e siècle
Pierre Poiret ajándéka. Adalék Apáti Madár Miklós peregrinációjához	**OLÁH** Róbert ▪ **183**	A Present from Pierre Poiret. Appendix to Miklós Apáti's Peregrination
Az Ady Társaság „hattyúdala". Mikor és miképpen szűnt meg az irodalmi társaság Debrecenben?	**BAKÓ** Endre ▪ **193**	„Der Schwanengesang" der Ady-Gesellschaft. Wann und wie löste sich die literarische Gesellshaft in Debrecen auf?

Asbóth János *Magyar Politikában* megjelent, kötetben kiadatlan politikai publicisztikája	**SZENDREI** László ▪ **199**	János Asbóth's Political Publications in *Magyar Politika*
A Magyar Alkotmány- és Jogtörténeti Tanszék a Debreceni Tudományegyetemen (1914–1949)	**HOLLÓSI** Gábor ▪ **255**	The Department of the History of the Hungarian Constitution and Law at the University of Debrecen (1914–1949)
Magántanárok a Debreceni Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán (1915–1949)	**MUDRÁK** József ▪ **269**	Privat-docents of the Faculty of Arts at the University of Sciences in Debrecen from 1915 to 1949

SZEMLE ▪ REVIEWS

A kolozsvári Akadémiai Könyvtár Régi Magyar Könyvtár-gyűjteményeinek katalógusa. Szerkesztette és a bevezető tanulmányokat írta SIPOS Gábor, Sapientia Könyvek, Scientia Kiadó, Bibliotheca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române, Kolozsvár, 2004 (IMRE Mihály, *Régi magyar könyvkultúra Kolozsvárott*) ..... ▪ **273**

Demeter Júlia – Pintér Márta Zsuzsanna, *„Jöszte poétának", Egy ismeretlen Csokonai-versgyűjtemény*, Irodalomtörténeti Füzetek, Argumentum Kiadó, Bp., 2005 (BODROGI Ferenc Máté, *Poetica classis – a legújabb Csokonai-szövegkiadásról*)..... ▪ **277**

Bán Imre könyvtára. Összeállította, a családtörténetet írta, a mutatókat készítette PETERNAINÉ JUHÁSZ Zsuzsa. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2005. (GOMBA Szabolcsné, *Bán Imre könyvtára. Peternainé Juhász Zsuzsa könyvéről*)..... ▪ **279**

KÖTETÜNK SZERZŐI ▪ **283** **CONTRIBUTORS**

MIKÓ GYULA

GELEJI KATONA ISTVÁN KÉT GYÁSZBESZÉDE AZ EXEQUIAE COEREMONIALES *KÖTETBEN*

II. rész[1]

Bethlen Gáborné, Károlyi Zsuzsanna felett Gyulafehérváron 1622. július elsején elmondott második beszéd elemzése

Amikor Geleji reggel nyolc óra körül[2] a fejedelmi palota udvarán a lombsátorral fedett szószékre lépett, melyet úrnőjének díszravatala mellett emeltek, olyan szónoki vállalkozásba kezdett, amely nemcsak az előző két napon elhangzott három latin szónoklathoz, de még saját magának május 24-én Kolozsvárott elmondott beszédéhez képest is újszerű volt. Művét egyetlen közhelyre, egy olyan összehasonlításra építette fel, amely a fejedelemasszonynak a Naphoz való hasonlatosságát tartalmazza. Bojthi Veres Gáspár, az Exequiae kötet szerkesztőjeként talán e szokatlan invenció miatt emelte ki a beszédet a gyászesemény időrendjében közölt alkotások közül. A szertartások eseményeit megörökítő, a beszédeket bevezető és összekötő szerzői szövegében az udvari krónikás csak utalt Geleji szereplésére.[3] Maga az oráció[4] a temetés történéseit ismertető és a beszédeket, verseket közölő szövegegyüttes lezárása után következik a kötetben. Így annak a függelékszerű, a kötet 163. oldalától annak végéig tartó szöveggyűjteménynek az élére került, amely a szertartássorozat eseményeihez távolról kapcsolódó, többségében költői alkotásokból áll. A Gelejibeszéd után itt sorrendben Kovacsóczy István kancellár kondoleáló levele és a levélhez tartozó epitaphiumai következnek, ezt követi Háportoni Forró Pál Prosopopeiája, melyben a fejedelemasszonyt gyászoló Gyulafehérvárt személyesíti meg, és Epitaphiuma, majd Opitz Márton Bethlenhez szóló elégiája, és

[1] A tanulmány első része a Könyv és Könyvtár XXVII/2005. kötetében jelent meg.

[2] Bojthi csak a június 29-i események leírásakor közli a szertartások kezdésének időpontját: *Hora itaque matutina VII...*, de a végső nyugalomba helyezés napjának, július 1-jének történései sem kezdődhettek később. A szertartást bevezető gyászénekek illetve Keserűi Dajka prédikációja kb. egy órán keresztül tartott.

[3] Keserűi Dajka János prédikációjának említése után a 116. oldalon: *Cessantem* (ti. Keserűi) *soluta subsecutus est Oratione, singulari eruditione, et commendatissima morum probitate clarissimus Dn. Stephanus Ghelei, Aluicus Serenissimi Principis concionator in haec verba erumpens: de quo alibi.* „A távozót a kiváló műveltségű, kipróbált erényei miatt köztiszteletben álló és igen híres Gelei István úr, a felséges fejedelem udvari papja követte, szónoklatában ilyen szavakra fakadva: erről más helyen szólunk."

[4] Latin nyelvű gyászbeszéd.

az egész kötetet záró ΔΑΚΡΥΑ, magyarul „Könnyek" című gyászversgyűjtemény, amelyet a sárospataki kollégium tanárai és diákjai írtak patrónájuk tiszteletére.[5]

Mi késztette Gelejit arra, hogy a latin gyászbeszédek megszokott közhelyeitől ennyire eltérő megoldást alkalmazzon? Tekintsük át röviden a beszéd előadásának körülményeit, és vegyük számba az előző két nap szónoki megnyilatkozásainak jellemzőit! A temetés prédikációit magába foglaló magyar nyelvű kötet, a Halotti Pompa tartalomjegyzéke szerint Károlyi Zsuzsanna koporsóját a fejedelmi palotában lévő ideiglenes sírboltból, ahová az első szertartássorozat végén, május 26-án tették, csak a július elsejei szertartáson hozták ki, és helyezték el a castrum dolorisra, a díszravatalra. Az ezt megelőző két nap beszédeit, elégiáit a lezárt sírbolt és az üres ravatal előtt mondták. Az első prédikáció, amely ismét a halott jelenlétében hangzott el, Keserűi Dajka Jánosé volt, az első oráció pedig Geleji Katonáé.[6] Ezért a június 29-én és 30-án előadott prédikációk és latin gyászbeszédek az emberi lét törékenységéről, a

[5] Az említett versek közül Tóth István magyar fordításában olvasható: Martin OPITZ, Elégia Károlyi Zsuzsanna temetésére, KOVACSÓCZY Farkas, Károlyi Zsuzsanna sírfelirata HÁPORTONI-FORRÓ Pál, A megszemélyesített Gyulafehérvár siratója, Károlyi Zsuzsanna választott nagyasszonyhoz (részlet), TÓTH István, A gyulafehérvári humanista költészet antológiája „Költők virágoskertje", Bp, Accordia, 2001.

[6] A Halotti Pompa kötet Secunda Classis része tartalmazza a június 29. és július 3. között elhangzott magyar nyelvű prédikációkat. Ennek tartalomjegyzéke Czeglédi Jánosnak június 29-én és Szikszai Helopeus Jánosnak június 30-án elmondott igehirdetésénél külön-külön is közli: „az levélszínek alatt ad castrum doloris az test még helyben oda bé az boltban lévén". Keserűi Dajka Jánosnak július elsején előadott prédikációjánál pedig ez olvasható: „Mikoron az test az boltból in castrum doloris kihozatott az udvar piacára". Bojthi Veres Gáspár azonban az Exequiarum Coeremonialium kötet (RMNy 1307). 84. és 85. oldalán, az Apotheoseos Liber Secundus fejezetben, ahol a második temetés körülményeit írja le, a koporsó kihozatalát a június 29-én elhangzott beszédek előtt említi: Funus ex Hypocausto, in quo per integrum mensum aromatibus conditum delituerat, ab Equitibus nobilitate generis virtutisque opinione celeberrimis elatum est, atque in planctus domicilio , quod castrum doloris nuncupatur, pullo undique Holoserico obvelato, depositum est. Post vocalem Musicam more maiorum usurpari solitam, suggestum conscendit, in omni disciplinarum genere nemini secundus D. Ioannes Cegledi, Philosophiae, Medicinae atque linguarum peritia celeberrimus, Antistes Ecediensis, qui eruditissimum ex laeta illa in horto deliciarum Dei Omniopotentis sententia: Pulvis es et in pulverem revertetis instituens sermonem, comprobavit ex Veteri ac Novo foedere praeclarissimisque Philosophorum placitis mortem etiam charissimorum aequo esse ferendem animo. „A testet a sírkamrából, ahol egy egész hónapon keresztül illatszerek közt rejtőzött nemes és vitézségükről híres lovagok hozták ki, és helyezték el a siralom házacskájába, melyet castrum dolorisnak neveznek, amely mindenfelől tiszta selyembe volt öltöztetve. Az ősi szokás szerint való énekszó után lépett a szószékre Czeglédi János úr, akit a tudományok minden neműben senki utol nem érhet, aki bölcselet, az orvoslás és a nyelvek ismeretéről nevezetes, az ecsedi gyülekezet papja. Ő a Mindenható Isten gyönyörűségeinek kertjéből való igére «Porból vagy és porrá leszel» építette beszédét, melyben az Ó és Új Testamentum, a bölcsek tanítása szerint azt bizonyította, hogy kedveseink halálát is nyugodt lélekkel kell viselnünk."

halál elkerülhetetlenségéről, a földi bajoktól való megszabadulásról szóló meditációk, és csak a prédikációk applikációjában illetve a latin beszédek perorációjában esik szó röviden magáról az elhunyt fejedelemasszonyról.

Az amplifikáció tekintetében alig van különbség a prédikációk és az orációk között. A prédikációkban épp úgy megjelenik a pogány fabula Graeca, mint az orációkban. Czeglédi János prédikációjába beépíti Szilenosznak Midász királyhoz intézett tanácsát, Cicero Tusculani Disputationesét követve,[7] és latin betűs átírással idézi Thetisz istennő Péleuszhoz intézett szavait Neoptolemosz halálhírének fogadásakor. Az utána következő latin gyászbeszédében Balai Mihály, gyulafehérvári rector a világi életet labirintusként mutatja be, amelyben Ariadné fonala a halálról való gondolkodást jelenti. Ez segít elkerülni a szörnyű Minotaurust, a Diabolust, amelynek embervérben áznak fogai. A történetet Hyginus Mitologiája alapján részletesen ismerteti. Minosz, Pasziphaiaé, Androgeósz, Thészeusz és Ariadné történetének ismertetése után megadja az értelmezés kulcsát is:

> „Ez a világ kétség kívül az a labirintus, amely tele van számtalan tekervényes kanyarulattal és az, aki oda meggondolatlanul és Ariadné fonala nélkül lép be, alig, vagy egyáltalán nem képes abból egyedül kigabalyodni. Annak belseje ugyanis a Minotaurust, e világ fejedelmét, a Diaboloszt őrzi, aki mindenkit, aki vezérfonál nélkül lép be, egytől egyig felfalja. Mit tegyünk tehát e világ labirintusában, mely számtalanul sok útvesztővel van tele? Miképpen kerüljük el e förtelmes vadállat embervérben ázó fogait? Meg kell ragadnunk, úgy vélem, Thészeusz példájából a halandóságunkra és életünk törékenységére való emlékezést, mint valamilyen Ariadné-fonalat, amelynek vezetésével, miután e szellemi Sátán Minotauruszát lábunk alá tiportuk, a világ oly sok hiábavalóságából kibogozhatjuk magunkat, és a mennyei hazába visszatérhetünk." [8]

---

[7] „Halhattad egyszer, egy Silenus nevű Philosophus volt, kit mikoron egy időben a tolvajok elfogtak és Midas királyhoz vittek volna az arra kérte, hogy egy bölcs mondást mondjon neki: Bonum est hominem non nasci, melius natum quam cito mori. Mivel látta az ember életének bajait. Ilyen az ember állapotja itt ez világon" RMNy 1306, 143. Cicerónál: Adfertur etiam de Sileno fabella quaedam: qui cum a Mida captus esset, hoc ei muneris pro sua missione dedisse scribitur: docuisse regem non nasci homini longe optimum esse, proximum autem quam primum mori. „Emlegetnek egy történetet Silenoszról: midőn Midás elfogta öt, mint írják, szabadon bocsátásáért ezt az ajándékot adta: megtanította a királyt arra, hogy legjobb az embernek meg sem születni, vagy a lehető leghamarabb meghalni" (M. Gy.) CICERO Tusculani disputationes, lib. I. 114. XLVIII.

[8] Mundus hic Audit. procul dubio est labyrinthus ille, innumeris ambagibus et flexuosis anfrtactibus refertus, quem quicunque temere et sine filo Ariadnes ingreditur, ex eo, se vix ac nevix quidem poterit expedire: Intus siquidem Minotaurum Principem huius seculi Diabolum, continet, qui ad unum omnes sine filo ingredientes misere depascitur. Quid igitur nobis in hoc Mundi labirintho, innumeris pleno ambigibus agendum? Quibus rationibus teterrimae huius

A históriák exemplumként való alkalmazása az udvari stílusú, emelkedett hangú prédikációktól sem idegen, és így ezek mindkét beszédfajtában előfordulnak:[9] Czeglédi prédikációja a világi értékek, a gazdagság mulandóságának bizonyítására Curtius Rufus Nagy Sándor életrajzából idézi a király szegénységre jutott utódainak sorsát. Cicero Tusculanumaiból veszi Cleombratus történetét a halhatatlan élet utáni vágyakozás példázatára.[10] Balai Mihály latin beszéde a halálról, a mulandóságról való megemlékezés példázataként alkalmazza a Hérodotosztól eredő toposzt: Xerxész sírását Abydoszban a Hellészpontoszon átkelő seregének látványa felett. Csulai György június 30-án elmondott latin beszédében, amely a halál elkerülhetetlenségét és annak elfogadását bizonyítja, szintén az élet mulandóságáról szóló példázatul használja ugyanennek a történetnek egy másik részletét, Artabanésznek Xerxészhez szóló szavait.[11]

---

belluae, dentes mortalium sanguine madentes evitandi? Accipienda est, Thesei ut opinor exemplo, mortalitatis ac fragilitatis nostra memoria, tamquam filum quoddam Ariadnes, cuius ductu, ex tantis Mundi vanitatibus, Minotauro Spiritualis Sathana, sub pedibus nostris contrito, nos extricare, atque ad coelestem Patriam remeare possumus. RMNy 1307, 86. Mind a prózai szövegek, mind a versek esetében, ahol nincs külön jelezve, a tanulmányíró műfordításai olvashatók. (M. Gy.)

[9] Somogyváry Gyula tanulmánya a temetési prédikációkban felhasznált auctorok részletes statisztikáját közli az 1599-től 1635-ig terjedő időszakban. Ehhez számba kell venni azonban azt, hogy a prédikátorok nem a teljes szövegből, hanem csak a florilegiumok citátumaiból dolgoztak. Somogyvári a stílusuk alapján a prédikációkat „egyszerűbb, textus-szerű" és „az auctorokat gyakrabban vagy sűrűn idéző pompázni akaró" csoportra osztja. SOMOGYVÁRY Gyula *Protestáns gyászbeszédek Magyarországon a 17. század első harmadában* Sárospataki Füzetek U.F. 6. 2002 / 2

Geleji a *Váltság titká*ban a *Jó-akaró Olvasóhoz* intézett előszavában a „Pogányok írásit és hazug fabulákat" csak az exegézis szempontjából tartja használatra méltóknak. „A históriáknak nagy ususok vagyon, mert sok prophetiának, Isteni jövendőléseknek bé-teljesedéseket környűl-állásikval, úgy-mint idejekvel, helyekvel, alkalmatosságokval és módjokval eg'gyűtt sokan azok nélkűl a' Theologusok meg nem mutogathatnák". A históriák alkalmazásában is az igemagyarázat céljának megfelelő szigorú mértéket kíván. „A'kik azért a historizálásban felettébb el-mennek, és akár-mi geze-mizét is mind elé-hordanak mélto magok közt meg-intetniek róla, de akik tsak el-néha-néha valami helyes és hiteles dolgokat tanitásokban a' külső historiákból be-hoznak, nem méltok az én itéletem szerént érette még tsak külön való meg-intetésire is, nem hogy köz-helyen való rágalmaztatásra." A fabulák közt is csak két ótestamentumi parabolát tart használandónak. Egyik a Bírák 9; 8-9, a másik 2Krónika 14. 9. A két latin gyászbeszédében sem használja a mitológiát, noha ez az orációtól egyáltalán nem idegen eszköz.

[10] „Cléombratus nem a Pausaniasi Király fia, hanem az Academicus Philosophus, mikor Platonnak a halhatatlanságról írott könyvét olvasta volna, egy szikláról levetette magát. S valljon ez mit cselekedett volna, hogy ha az örök életnek dicsőségét érthette volna?" RMNy 1306, 144. Cleombratus története Kallimakhosz 24. epigrammájából ered. Platónnak a halhatatlanságról írott könyve a *Phaedon*. A történet említése Cicerónál: *Tussculani disputationes* lib, 1, 84, XXXIV.

[11] A sűrűn alkalmazott szónoki közhely a consolatiok kedvelt témája. A toposz részletes elemzése: BORZSÁK István, *A síró Xerxész* = B. I., *Dragma* Telosz Kiadó, 1994, 20–30.

A Doctorok és Poéták tanítása, bölcsmondásai is sűrűn előfordulnak mind a prédikációkban, mind a latin beszédekben. Czeglédi prédikációjának exordiumában a legfőbb jóról meditálva Arisztotelész Nikomakhoszi etikájára, Euripidész Trójai nők és a Médeia című tragédiáira Ovidius Metamorphosesére hivatkozik. Igemagyarázatában Ovidius citátummal bizonyítja a testi mulandóságot, hogy aztán Pál apostol igéjével állítsa ezzel szembe a feltámadásban kapott test tökéletességét. Csulai György beszéde propozíciójának bizonyításában, mely szerint nem félelmetes a halál, a korábbi századok híres filozófusaira, teológusaira, historikusaira hivatkozik, Ambrosius mellett Szókratészt, Boethiust, Cicerót, Szophoklészt idézve.

> „Azonban, hogy el ne feledkezzem feladatomról, melyre a hála kötelez, melyet a kegyesség hagy meg, és a keresztyéni szeretet tanácsol, s amelyre az elhunyt Úrnőnek az ország és az egyház iránti érdemei nemcsak sürgetnek mindannyiunkat, hanem valamiképpen a saját jogán kényszerítenek is, uralkodom gyászomon, és a jelen alkalom lehetősége szerint röviden bebizonyítom, hogy a halált, amelyet oly sokan rettenetesnek vélnek, rettegnünk nem kell, sőt épp ellenkezőleg a halhatatlan Istentől kérnünk kell sok imádsággal... Azokban a korábbi századokban, amelyekben oly sok ragyogó hírnevű teológus, bölcselő, történetíró és poéta élt, senki számára nem volt sem gyűlöletes, sem félelmetes, sem átkos a halál, különösen azok számára nem, akik világosan tudták, hogy mit jelent a halál, a bátor és kegyes férfiaknak pedig sohasem volt ez az ellensége." [12]

A comparatióval való bizonyítás eszközeként szerepel Szikszai Hellopeus Jánosnak a Mózes I. 2, 7 – „Formála az Jehova Isten embert a földnek porából, fuvallá a lelkét, így lőn élő lélekké" – alapján mondott prédikációjában a mikrokozmosz toposza, amely Isten emberteremtő munkájának tökéletességét, az embernek és a természetnek a bűneset előtti állapotát mutatja be.[13] Balai Mihály

[12] Attamen ne officio, quod gratitudo postulat, Pietas requirit, Charitas Christiana suadet, merita autem demortuae Heroinae in Regnum, Ecclesiam, et singulos quosque nostrum non modo flagitant, verum etiam iure quodam suo proprio exigunt, desim, comprimam luctum, et pro ratione praesentis temporis, breviter evincam, Mortem, quam multi vulgo formidabilem arbitrantur, non esse formidandam, sed ex adverso a Deo immortali multis expectandam votis...Superioribus saeculis, in quibus Theologi, Philosophi, Historici, Poetae, in summa clauerunt frequentia, nunquam mortis nomen odiosum, nunquam horribile aut detestabile, apud eos maxime, qui, quid mors esset praeclare callerent, nunquam fortibus ac piis viris inimicum fuit. RMNy 1307, 104 – 105.

[13] A prédikáció distributiója két részre osztja az igét. A első rész magyarázatában az ember formálásának három szempontja közt az elsőben szól a *matériá*ról a földről, amely a négy elem egyikének tekint, a másodikban az *artificium*ról, a megformálásban megnyilatkozó bölcsességről, a harmadikban az *auctor*ról, a teremtő Istenről. Az elsőben a teremtett és a bűnesettől még romlatlan föld szépségét írja le: *A matéria: az talpunk alá vettetett földet jelenti. A négy elementum közt a*

latin orációjában a test és a lélek kapcsolatát szintén egy comparatio világítja meg, amelyben az embert fához hasonlítja: lelke a tűz, teste a fa, melynek hamuja az elhunyt test hamvai. Az összehasonlításnál használt példázatba a tűzhöz kapcsolódó kitérésként (a lélek is tűz) építi bele a Prométheusz-mítoszt, Hésziodoszt, Hyginust és Horatiust követve: a titán az égből lopott tüzet lehelte, mint lelket a sárból gyúrt emberbe.

> „A bölcsek átvitt értelemben fának nevezték egykor az embert, mivel teste igen hasonló ahhoz, lelkét pedig a tűzzel lehet azonosítani. Ugyanezt bizonyítják a poéták is a Prometheusról szóló történetben. Azt mesélik ugyanis Prométheuszról, Iapetosz fiáról, hogy ezen a világon ő alkotta meg először sárból a halandók testét. Mivel semmit nem talált a földön, amivel életet lehelhetett volna belé, ezért Minerva tanácsával és segítségével egészen az égig emelkedett, ahol az égi tűzből egy keveset elcsent, amivel az ember sár testét életre keltette. Arról is énekel a költő, hogy vakmerő volt Iapetosz sarja, mivel mindenki közül elsőként hozott égi tüzet. Éppen ezért méltán tartja a Bölcsesség könyvének szerzője orrunk leheletét füstnek, a beszédet pedig a szívünkről szájunkon át nyelvünk segítségével kipattanó szikráknak." [14]

---

legalsó gráduson van az ő terhes és súlyos volta miatt. Felette a víz, az aer, ezen még fellyebb van a tisztasága miatt a melegség, az Ignis. A bűneset előtt (még átok alá nem vétetett vala ez föld) szép drága köveket, gyümölcsöket terem könnyen, mint az Paradicsom megmutatta. Még az romlott állapotban is beléoltatott természeti előnkbe adgya az földnek... Noha romlandó és porrá változandó ez a mi közönséges anyánk a föld – amely a mi testünk is – mégis szép jószágokkal van felékesítve. A másodikban ennek párhuzamaként a világ teremtésében megnyilatkozó isteni bölcsesség kifejezőjeként a világ tökéletességének kicsiny mását az embert mint mikrokozmoszt rajzolja meg: *Mert valamint Isten ez nagy alkotmánnak, az égnek, az földnek tengernek alkotásában és teremtésében bölcsességesen véghez vitt, mind azokat reprezentálni és szemünk eleiben akarta fordítani az embernek is teremtésében és formáltatásában. Amihez képest az embert méltán nevezik a természetről író Bölcsek Microcosmosnak, Kis világnak.*

[14] Inversam olim arborem Sapientes appellarunt hominum, quod ex parte corporis apprime competit ei, ex parte autem animae, congruenter nominare poterit Ignis. Hoc idem, quondam in apologo Promethei Poetae indigitarunt: Fabulantur enim Prometheum Iapeti filium, in hoc mundo, mortalium primo corpus formasse ex luto cumque in his terris, quo vitam illis infunderet, non invenisset, consilio et auxilio Minervae coelum ipsum conscendisse, partemque non nullam coelestis ignis, quo corpus hominum lutem vivificaret, suffratum esse: Poeta etiam cecinit: Audax fuisse Iapeti genus, quod, coelestem ignem primum omnium subduxerit: adeo ut non immerito Author libri Sapientiae, flatum in naribus nostris aplaverit fumum, sermones vero e corde per os linguae ministeris erumpentes, nominarit scintillas. RMNy 1307, 86 – 87. Az audax Iapeti genus kifejezés HORATIUS Carm.I, 3, 27.

A *Vulgata* szövege: *Quia ex nihilo nati sumus et post hoc erimus tamquam non fuerimus quoniam fumus afflatus est in naribus nostris et sermo scintillae ad commovendum cor nostrum.* „Hiszen véletlenül keletkeztünk, és majdan úgy leszünk, mintha sose lettünk volna. Hisz orrunkban csak füst az élet lehelete, és a gondolkodás csupán szikra a szívünk lüktetésekor" *A*

Hellopeus János említett prédikációjának közhelye a bűneset előtti föld tökéletességéről Debreceni Gáspárnak június 29-én a magyar és latin beszédek után előadott elégiájában is megjelenik. A vers oratio ligatának, tehát a consolatio szónoki műfajában előadott verses szónoklatnak tekinthető, amely a vigasztaló beszédek megszokott témáját dolgozza fel, a halál elkerülhetetlenségét és a megboldogult megdicsőülését. A költő az antik aranykor toposzát Tibullus Corcyrai elégiájának motívumainak imitálásával, a bűn és a halál megjelenését pedig a Pandora mítosz krisztianizálásával ábrázolja, a versben.

Antea flourimus claro splendore corusci,
Nullus erat morbus corporis atque animae.
Nec gravis anxietas animi, nec casus anhelus
Aut species lethi pallida funerei.
At nunc morbus adest membris subitique iugesque dolores,
Convellunt miserum fervida membra virum:
Hei mihi quot mortis formae, discrimina quotque
Humanum tollunt e medio atra genus!
Heroas claros, qui mentis acumine Divis
Aequales, factis aut fuerunt similes
Abstulit infelix mortis ius, tollet et omnes
Munera qui terraepercipiunt solidae
O Mater Matrum, quae te sententia duxit,
Porrigeres primo ut dona maligna Patri?
Mortem invexisisti, cuius virtute severum
Ius nemo clara, trnsilit atque manu.
Laurigerae nullus tam fulget in arte Minervae
Cui non fraena potens, iniciatque manus,
Artis ApollineaePodalirius ille peritus,
Huius contra vim gramina nec reperit.
Non decus aut virtus, nec splendida gemma, vel acre
Militiae robur dispulitense necem.

Annak elötte ragyogva a fényben, boldogan éltünk
Testnek, léleknek nem volt semmi baja
Sem nagy lelki nyomor, se csapás, lelket elapasztó,
Sápadt képét sem tárta elő a halál.
Ám most testben a kór, váratlan és örökös kín
Tépi az elnyomorult emberi végtagokat.

bölcsesség könyve, 2; 2, *Biblia, Ószövetségi szentírás II,* Szent István Társulat, Budapest, 1997. Az *audax Iapeti genus* kifejezés: HORATIUS Carm 1, 3, 27.

Jaj minekünk! A halál válsága mennyi alakban
Pusztítja, s viszi el innen az emberi fajt.
Híres hősöket is, – elmélyük az istenekével
Egyenlő s ilyenek még a tetteik is –,
Elvitt zord törvénye halálnak, s elviszi mindazt,
Kik leszedik a kemény földnek ajándokait.
Ó, te, anyák anyja, milyen eszme volt a vezéred,
Hogy átkos adományt ősünknek odanyújts?
Így a halált hoztátok be, szigorú ez a törvény,
Nem ment fel ez alól mesteri kéz, sem erény.
Nem ragyog úgy a babéros Pallasz ismeretében
Senki se, hogy zabolát vessen rá a keze,
Sem Podalírius isteni gyógyító tudománya
Ez az erő ellen nem lelt gyógyfüveket.
Dísz, sem erény, sem fényes igazgyöngy, sem a kegyetlen
Harci erő kardja nem veri le a halált.

A legyőzhetetlen halál elkerülhetetlenségének közhelyét a latin és magyar beszédekhez hasonlóan a vitézség, a hatalom, a gazdagság, az ékes beszéd erényeivel felruházott históriai és bibliai hősök és a bátorság, erkölcsi tisztaság, hosszú élet adományaival bíró hősnők sorsával bizonyítja: érdemeikre nem volt tekintettel a végzet. Így szerepel az előbbiek közt Nagy Sándor, Sámson, a furfangos Ulysses, Croessus, Cicero, Julius Caesar, az utóbbiak közt pedig Judit, Zsuzsanna, Sybilla. Ez a sors érte el Károlyi Zsuzsannát is, aki erényei ellenére méltatlanul korán hunyt el. Nem marad el a magyar és latin a beszédekben sűrűn emlegetett erényeknek a felsorolása sem: a gyengék horgonya, Minerva tiszteletének támogatója, a keresztyének nyájának éltető dajkája. A fejedelemasszony végső megdicsőülését Horatius- és Ovidius-imitatióval írja le, melyben a Melpomené-ódát és az ezzel versengő, a *Metamorphoses*t záró *Epilogus*t követi.[15]

Cuius nomen, honos, pietas pia facta manebunt
Acer Danubias dum bibit Hunnus aquas
Transiit attamen hinc, mandavit corpus onustae

[15] Imitációs locusok: Az aranykorban a betegség hiánya: LUCRETIUS: *De rerum natura* V. 925 – 930. *Et genus humanum multo fuit illud in arvis / durius...„nec labi corporis ulla.* A saturnusi korszak megszűnése után jelent meg a váratlanul bekövetkező halál sokféle módja: TIBULLUS, I. 3. 49 – 50. *Nunc Iove sub domino caedes et vulnera semper, / nunc mare, nunc leti mille repente viae.* A halál megjelenése a világban a fegyverek feltalálásával: TIBULLUS, I 10. 3 – 4. *Tum caedes hominum generi, tum proelia nata / et brevior dirae mortis aperta via est.* A megdicsőülésre: HORATIUS, *Carm.* III 30. 10 – 15, OVIDIUS, *Metamorphoses* XV 871 – 879. Talán a téma hasonlósága és az azonos klasszikus locusoknak, elsősorban Tibullus elégiájának hatása az, hogy a Debreceni Gáspár elégiája közös vonásokat mutat Janus Pannonius ismert *De se aegritudine in castris*éval is.

Telluri, melior pars super astra abiit
Iamque quiescit humo, tantorum indigna laborum,
Digna immortali at nectare, digna polo.

Megmarad érdeme és neve, tetteiben a kegyesség
Míg a kemény Hunnus issza Dunája vizét,
Elment bár közülük, testét a föld nehezének
Adta, de jobb része túl van a csillagokon.
Hant fedi méltatlan oly sok munkája után is,
Ám az örök nektár és a menny az övé. *(53–58.)*

A június 29-i szertartást lezáró elégia szerzője, Miskolci György a gyászbeszédek közhelyeit ötvözi az antik sírköltészetével. Ezek a tartalmi elemek a következők: Az ország öröme, amelyet a békekötés, a fejedelem visszatérése teremt, a fejedelemasszony halála miatt bánattá válik. Az ellenségein diadalmaskodó, de a halál és a sors által legyőzött fejedelem gyászát és korábbi hitvesi boldogságát írja le. Felsorolja a halott asszony erényeit, bemutatja a mennyei boldogság angyali karába való emelkedését. Mindezek tehát gyakran előfordulnak a gyászbeszédekben is, maga Geleji is él ezekkel a május 24-én előadott első szónoklatában. Miskolci ezt azonban hatásosan bővíti a klasszikus sírköltészet eszközeivel. Ennek legfontosabb locusai: az istenek gyásza a halott felett, a halott szól saját életéről, a reá váró alvilági útról, amely az elíziumi mezők felé vezet.[16] Miskolci elégiájában is megjelenik Apolló, Echó, a gyászéneket daloló Múzsák, a fájdalmukat kinyilvánító nimfák. A halott helyett a megszemélyesített Religio mondja el a poétának a gyász okát, majd a halott fejedelemasszonyt megszólítva dicséri annak életét, sorolja erényeit, és festi le a halálon diadalmaskodó úrnő égbe emelkedését, mennyei boldogságát.

13. Ipse dolens fuscis texit sua nubibus ora
Phoebus, et humentes aethere rorat aquas,
15. Ipsaque praeruptis latitans in rupibus Echo,
Tristia submissa carmine voce, Sonat.
17. Spuallida Pegasides sumpserunt tegmina Musae,
Pulsant flebilibus doctaque plectra modis,
19. Crinibus et passis ululant per prata Napaae,
Planguit Hamadryadum tristia fata, chorus.
21. Praecipue sacros moerens laniata capillos
Relligio largis irrigat os lachrymis.
23. Et luctus timida causas mihi voce, roganti,
Vix dignas potuit reddere, diva, novi.

[16] Pl.: immortales mortales si foret fas flere, / flerent divae Camenae Naevium poetam....NAEVIUS *Epitaphiuma* illetve OVIDIUS, *Amores*, III, 9, 7 – 12; PROPERTIUS, IV, 11, *Regina elegiarum.*

13. Maga Phoebus is fájdalmasan sötét fellegekkel borítja el az arcát, és az égből nedves esőt csepegtet.
15. Maga Echó is leomló szirtek közt bujdokol, és halk hangú gyászéneket zeng.
17. A helikoni Múzsák is sötét ruhában tanult lantjukon siraloméneket játszanak.
19. Kibontott hajjal jajgatnak a mezőkön a Napaeák, és a gyászos végzetet siratja a Hamadryasok kórusa.
21. Kiváltképp a Vallás szaggatja keseregve szent haját és könnyei bővem áradnak arcán,
23. És az új gyász okait alig tudja illőn, félénk hangon elmondani nekem, mikor kérdezem.[17]

A vers folytatása ennek az apoteózisnak a rajza, amely az *Exequiae* kötet tartalomjegyzékében külön címmel szerepel: *Luctus Musarum,* tehát „A Múzsák panasza". Ezt Bojti az önálló szövegekhez illő bevezetővel látta el. A versgyűjteményt az antik közhelyek uralják: Merkuriusz hozza a halál fájdalmától megszabadult fejedelemasszony számára megdicsőülésének hírét, és az antik mitológia szerint a *pszüchophorosz,* a lélekvezető szerepében ő viszi fel az olimposzi istenek karába.

1. *Ultima transiectae resatabant tempora vitae,*
Cum subitura Polos Diva Susanna foret.
3. *Praepetibus veniens igitur Cyllenius alis,*
Moesta Deae passu tecta silente subit.
5. *Illa fero dudum graviter vexata dolore*
Alitis aeterei nuncia, laeta, capit.
7. *Supremumque vale, Mundoque suisque precata;*
Accipe nunc animam fide minister, ait.
9. *Dixerat: Ille piis paret sermonibus ultro,*
Suscipit et placido pignora sancta, sinu.
11. *Qui postquam celeri coelestia templa volatu*
Contigit, et statuit sede nitente Deam.
13. *Obvia coelestum processit turba Dearum,*
Excipitque suo mente favente, choro,
15. *Interea valido terras crebrescere luctu,*
Audiit, et sumpto pectine Phoebus ades:
17. *Phoebus adest fletum turba comitante Sororum,*
Fautricique dedit talia metra suae:

1. Hátra volt még túlvilági életének utolsó ideje, amikor az isteni Zsuzsanna az égbe felemelkedni készült.

[17] Pegasides: a helikoniak, Múzsák. Helikon hegyén Pegazus patája nyomában fakadt ugyanis a Hippokrené forrás, mely kedves a *doctae sorores,* a „tudós nővérek", tehát a Múzsák számára. OVIDIUS, *Metamorphoses, V, 257.* Napaeák: a völgyek nimfái. Hamadryasok: a fák nimfái, akik a védelmezett fájukkal együtt éltek és haltak meg.

3. Megérkezik tehát fürge szárnyakkal Cyllenius (Mercurius), és halk léptekkel ereszkedik le az Istennő (K. Zs.) szomorú házához.
5. Ő, akit régóta súlyosan gyötört a vad fájdalom, az éterben szárnyalótól (Mercurius) kap boldog híreket.
7. Miután könyörögve, végső búcsút mondott a világnak és az övéinek, ››fogadd el – szólt –, most hittel lelkemet, hű szolga!‹‹
9. Ezt mondta, az pedig készségesen engedelmeskedik a kegyes beszédnek, és szelíden ölébe veszi szent gyermekeként.
11. Miután gyors repüléssel a mennyei templomot elérte, ragyogó helyre állította az Istennőt (K. Zs.)
13. Az istenek csapata, amely vele szemben vonult fel, jóindulatúan fogadta be őt a maga karába,
15. Amely eközben hallotta, hogy növekszik a földön a hatalmas gyász, és felvéve lantverőjét, megjelenik Phoebus.
17. Megjelenik Phoebus a síró nővérek (Múzsák) együtt érző kíséretében, és ilyen verset ad elő nekik.

Ott az istenek csoportja fogadja az asszonyt, és Apolló s a kilenc Múzsa mond egy-egy epigrammát a magára jellemző modorban, melyek a halál döbbenetétől, és hatalmától a csillaggá válásig emelkedő lépcsőfokok. A versek igen változatos metrikájúak. Apolló, Clio egy-egy alkaioszi, Thalia és Calliopé, szapphói strófában Melpomené nagy, Terpsichoré, Erató kis aszklepiádeszi sorokban szól, Euterpé páros adoneusokban. A felajánlott sírfeliratai mértéke hendecasyllabus, Urániáé az első sor hexameter után átvált sapphicumba.

APOLLO
ERGO, perpetua SUSANNA nocte
Circumsepta iacet, decus Sororum;
Non illam vetuit mori Pietas?
Non pectus nitidum pudore casto?

„Zsuzsannát tehát az örök éjszaka / ölelte körül, a Múzsák díszét; / Nem tiltotta-e meg a Kegyesség, hogy sem ő ne haljon meg, / se tiszta szeméremtől ragyogó szíve?"

THALEIA
1. *Macerat quamvis violata laetho*
Forma laudatae celebris Susannae,
Flebili quamvis tumulentur apta
Membra sepulchro.
2. *Parte scandens potiore coelos,*
Splendidos Divum celeri recessus
Mente perlustrat, radians et inter
Sydera fulget.

„1. Noha a haláltól elgyötörve elgyengült alakja a híres és dicséretes Zsuzsannának, noha összekapcsolt tagjait gyászos sírhant temeti,
2. Jobb része azonban fellépve az egekbe, az Istenek ragyogó messzeségét járja be gyors szellemével, és a csillagok között sugárzóan ragyog."

ERATO
Intermixta rosis lilia suavibus,
Flaventem et capiam cum violis crocum,
Et spargam tumulo serta virentia,
Et figam cineri carben amabili:

HIC FLOS CANDIDULUS IACET DECORIS,
HIC CASTI SPECIMEN CVBAT PVDORIS,
LOTIS CANDIDIOR SVSANNA CYGNIS.

„Kellemes rózsákkal csokorba kötött liliomokat, / violákkal sárgálló sáfrányt is fogok szedni,
és sírodra viruló koszorút kötök, / és kedves hamvaidra tűzöm a dalt:
ITT PIHEN AZ ÉKESSÉG FEHÉRLŐ VIRÁGA,
ITT FEKSZIK A TISZTA SZEMÉREM PÉLDAKÉPE
A TISZTÁRA MOSDOTT HATTYÚKNÁL IS RAGYÓ FEHÉREBB ZSUZSANNA."

VRANIA
Hanc tibi pro meritis Laurum cum carmine linguam.
HIC DOLOR CHARI RECUBAT MARITI,
HIC NITOR MOESTAE QEQUIESCIT AVLAE.
Cui parem nobis referent futura
Tempora nunquam.

„Érdemeidért ezt a babért hagyom énekemmel.
ITT FEKSZIK DRÁGA FÉRJÉNEK FÁJDALMA,
ITT NYUGSZIK A GYÁSZOLÓ UDVAR FÉNYE,
akihez hasonlót nem ad számunkra az eljövendő
idő sohasem."

POLYHIMNIA
Polus SUSANNAM rutilus invidit solo,
Desideravitque fieri Tellus suam,
Severa litem Lachesis expedivit hanc,
Tellure corpus, Spiritus plaudit Polo.

„Megirigyelte az aranysárga Polus a földtől Zsuzsannát, /és a Föld is magáénak óhajtotta őt,

a szigorú Lachesis[18] oldotta meg ezt a viszályt, / teste a földnek, lelke a Pólusnak örül."

E versek közt leginkább Polyhimniáéban jelenik meg epigrammai acumen. Az erre kiélezett közhely Geleji első beszédében is feltűnik a Soli – Poli transmutatiós szóalakzatban: Ecquid mirari desinat caelos sydus a terris mutuari? Sydus namque certe erat Soli, Sydus quoque facta Poli.[19]

A Geleji-beszéd előtt elhangzott szövegek, mint látjuk, bőségesen merítenek a vigasztalóbeszédek és a gyászversek közhelyeiből. Mesterkéltségre, a tudósság fitogtatására törekednek annak érdekében, hogy az előkelő hallgatóságra hassanak. Mindezek Gelejinek korábbi, az első temetés során Kolozsváron előadott beszédétől sem voltak idegenek, hiszen azt is három citátum tagolja, trópusai is különlegesek, témája szerint az erények dicséretére épülő funebrális laudáció – erről azonban már volt szó e tanulmány első részében.

Bojthi Veres Gáspár consolatiójában, melyet ugyanezen a napon, július elsején a Szent Mihály-templom előtti ceremónián adott elő, a beszédek,és versek céljául a gyász emelkedett költői és retorikai eszközökkel való felékesítését, és az ugyanezen eszközökel való vigasztalást jelöli meg.

> „Valóban úgy vélem, közületek senkinek sincsen kétsége afelől, hogy ennek a népes gyászos összegyülekezésnek kettős célja van: egyik az, hogy áldott emlékezetű, felséges Urnőnknek a végtisztességet illő szertartással leróva, prózában és versben előadott dicséretekkel, siraloménekekkel, gyászbeszédekkel, a szívek mély sóhajtozása, keserves gyászkönnyek közt, az ő koporsóját, és legszentebb sírhantját, melyet minden rend gyászöltözetben áll körül, felékesítsük, a másik pedig, hogy minden jó ember lelkét, melyet az egész állam oly nagy vesztesége felkavart, különösen pedig a mi felséges és méltóságos, és a mihozzánk oly Kegyelmes Fejedelem Urunk drága szívét, melyet a váratlan fájdalom megrendített, megújítsuk, és mint a tapasztalt orvos, aki először a keserű, majd a legédesebb italt adja betegének, igen bölcsen és áhítatosan, új életre támasszuk."[20]

[18] Lachesis: a párkák egyike, az ő kezében van az életfonalat elmetsző olló.

[19] „Ki ne csodálkozna végül is, hiszen a föld az égtől kölcsönöz csillagot? Hiszen valóban csillag volt ő, csillaga volt a földnek, és csillaga lett az égnek." RMNy 1307, 34.

[20] *Neminem enimvero vestram esse censeo, qui concursus ac frequentiae huius exequialis, duos duos nonconfiteatur esse fines; alterum, ut iusta Serenissimae et benedictae memoriae Heroinae, rite, persolvendo, Prosis, Rhytmis, laudibus naeniis contionibus funebribus gravissimis cordium suspiriis, lacrimis acerbissimis lugubribus omnis ordo amictus vestibus, Pheretrum et relligiosissimum circumstans tumulum, condecoraret: alterum, ut consternatos tanto omnium bonorum, Reipublicaeque universae dispendio animos, maxime autem Serenissimi Celsissimique Principis Dn. Nobis clementiossimi inopinato perculsum dolore charum cor reficeret, atque instar Medici experientissimi, primum acerbam, mox dulcissimam patienti exhibentis potionem, prudentissime ac devotissime recrearet.* RMNy 1307, 127.

Az idézetben említett szempontok a temetés napján elsőként megszólaló Keserűi Dajka prédikációjának exordiumát záró mondatban is megfogalmazódnak[21], és ezeket Gelejinek is érvényesítenis kellett a beszédében. Szükséges volt igazodnia más szempontból is az ő szereplése előtt elhangzott prédikációhoz. Ennek textusa a 2 Kor 13, 11, mely a levél búcsúformulája. Az igemagyarázat arról szól, miképpen kell keresztyéni módon elbúcsúzni. Ennek példáját adta a fejedelemasszony, „aki e megromlott földi világból mennyei hazájába kívánt költözni, mint Szt. Pál úgy búcsúzott el". A prédikáció propozíciója már előlegezi, hogy Károlyi Zsuzsanna végső búcsúzása kerül az Ige alapjára: „Lészen énnékem szóm röviden az megboldogult Fejedelem Asszonyunk utolsó szavairól és végbúcsúzásáról – vévén arra fundamentumot vagy alkalmatosságot az Istennek könyvéből." Az applikációban idézte fel a fejedelemasszony udvari papja úrnőjének utolsó óráit, végső búcsúját. Nemcsak terjedelmében növelte meg ez a prédikáció elmondásának idejét, hanem a latin gyászbeszédek leggyakoribb és a fenti szempontok szerint leghatásosabban előadható közhelyét foglalta le az utána következő oráció elől. Sem az ars moriandi témájában nem illett, és hatásában nem is lehetett még latinul sem versenyre kelni a fejedelemasszony saját szavaival. A mennyei boldogságról való meggyőzés, az ittmaradók vigasztalása szintén értelmetlen lehetett, hiszen mindezekről Keserűi közreműködésével maga a Károlyi Zsuzsanna tett bizonyságot.

Azt nem tudhatjuk, hogy a temetésen szereplő papoknak és tanároknak volte előzetesen tudomásuk a a többiek beszédeinek, verseinek tartalmáról, de a iskolázottságuk, műveltségük azonos volt, a retorikai műfajok szabályaival és eszközeivel szintén tisztában voltak, a retorika rendszerében fogalmazták meg gondolataikat. A június 29-én és 30-án elhangzott prédikációk sőt még az orációk is azért szólnak oly csekély mértékben Károlyi Zsuzsannáról, mivel ez a temetés napján elhangzott szövegek feladata volt. Czeglédi János egyetlen mondatban emlékezik meg a halott asszonyról a prédikáció végén: „Bizony, ha vagyon valaki, az kit sirathatunk, az mi Istenben elnyugodott kegyelmes Asszonyunkat ő Felségét, méltán sirathatjuk. Tudom efelől hallunk ennek utána." Geleji mivel mint udvari pap, korábban az ifjú Bethlen István nevelője a fejedelmi palotában lakott, és jó viszonyban volt Keserűivel, tudhatott ezek szerint lelkésztársa különös beszédzárásáról. Elvetette ezért a halotti dicséretek és vigasztalások megszokott retorikai locusait, és egy szónoki eszközre, az összehasonlításra építette fel a a beszédet.

[21] A temetésről: „Mely hogy fejedelmi méltóságához illően tisztességesen légyen, mivel előtte az testet innét megmozdítanók, ez helyhez és állapothoz illendő ceremoniákkal elkövetéséhez fogunk: melyet hogy az jelenvaló hívek nemcsak csendes elmével várjanak, hanem figyelmességgel ugyan meg is hallgassanak keresztyéni szeretettel kérem és intem."

*

A comparatio hatásos, sokféleképpen alkalmazható, és minden beszéd fajtára érvényes szónoki eszköz. Az érvelő beszédben az argumentáció egyik módszere, mivel az összevetés első elemére, a protaziszra érvényes megállapítást érvként lehet alkalmazni a második elemre, az antapodoziszra, ami egyben a beszéd tárgya.[22] Összevethető az összehasonlításban a nem a fajjal, és így a szónok egy általános témára, vagy tézisre érvényes megállapítást a hasonló jegyek alapján érvényesíthet a causára, a hipotézisre. Mennyiség alapján a comparatióban összevethető a kicsiny a naggyal és fordítva, és akkor nemcsak érv, hanem definíció is lehet.[23] Minőség alapján összehasonlíthatunk dolgokat, azonos és eltérő vonásaik szerint. Látható ezekből, hogy az érvelés, a cáfolás vagy a kitérés beszédrészeiben részelemként van jelen az összehasonlítás akár mint érv, akár mint a bővítés eszköze.

A halotti pompa során a meglepő és szokatlan megoldásokat felvonultató beszédek közt Geleji azzal tett eleget a különlegességet igénylő hallgatóság várakozásának, hogy „szabálytalanul" egy részelemet emelt főelemmé úgy, hogy a beszéd invencióját merítette abból. A Nappal való összehasonlításnak bibliai alapja van, amelyet Czeglédi János prédikációja érvként alkalmazott: „Látjuk hogy milyen az ember állapota életében és holta után, de lesz idő, hogy az ember teste halhatatlan lészen, fényes lészen, dicsőséges lészen amint azt Pál megbizonyítja: Seminatur corpus corruptile, excitatur in gloriosum. Ezt bizonyítja Krisztus Urunk Szent Máténál: Iusti fulgebant in domo Patris mei, veluti Sol."[24]

Az említett közhelyet Keckermann az 1618-ban kiadott Systema Rhetoricaeban a bővítés olyan eszközeként ajánlja, amelyben a hasonlítást több hasonló jegy alapján a részeire bontva hasonlatok soraként lehet alkalmazni. „Mint amikor valaki a hasonlat locusával dicséri a tudományt, mert az a Naphoz

[22] E fogalmakat Vosius alkalmazza Scaligerre hivatkozva a comparatio (összehasonlítás) és a collatio (összevetés) közti különbség meghatározásakor: „Az összehasonlítás és az összevetés közt különbséget Scaliger ebben határozza meg: mivel mindkettőben két dolog szerepel, egyik az, amihez, a másik pedig amit hasonlítunk. Az összehasonlításban az kerül az első helyre, amihez történik a hasonlítás, ennek protázisz a neve, a második helyre pedig az, amit hasonlítunk, ez a antapodozisz. Az összevetésben viszont az első helyre kerül az, amit hasonlítunk...Az összehasonlításban mindig hasonlat van, az összevetés eltérő dolgok közt is lehet.„ VOSSIUS, *Oratoriarum Institutionum libri sex*, Ex calcographia Fr. Hartmann, Bibliopolae in Academia Viadrina (Frankfurt) 1616. 407. oldal

[23] Az összehasonlítással végzett definíció játékosan költői módja VERGILIUS, *Ecl* I 22 –23.

[24] Mindkét idézet az Új Testamentumbó való. Az első mondat az 1Kor 15, 42. és 43. verseinek összevonása: „Éppen így a halottak feltámadása is. Elvettetik romlandóságban, feltámasztatik romolhatatlanságban, elvettetik gyalázatosságban, feltámasztatik dicsőségben, elvettetik erőtelenségben, feltámasztatik erőben." A második mondat Máté evangéliuma 13, 42: „Akkor az igazak fénylenek, mint a nap, az ő Atyjoknak országában."

hasonló, a hasonlatot úgy bontja ki, hogy a Nap jeles tulajdonságait és hatását adja elő." A hasonlatok sora azon alapul, hogy „a Nap a világ dísze...bevilágítja a Földet, melegével éltet mindent...fényét és sugarait semmi sem mocskolhatja be".[25] A Naphoz való hasonlításnak a személyre való alkalmazása leginkább az uralkodói méltóság bemutatására alkalmas. Laskai János Lipsius-fordításában is megjelenik egy átformált Seneca-citátumként: „Fejedelemnek mind beszédi s mind cselekedeti hírben-névben kelnek. Nem is rejtetheti el magát, mint szintén a fényes nap".[26] Bethlen Gábor fejedelmi reprezentációjában is megjelenik ez a közhely. Pataki Füsüs János 1622-ben írott királytükrében felkelő napként, keletről feltámadt Gedeonként, üstökösként ünneplik a fejedelmet mint Pater Patriaet, a nemzeti királyt.[27] A szerzőt, Pataki Füsüs Jánost köszöntő harmadik epigrammában Félegyházi János az említett közhely alkalmazása mellett szinte isteni jegyekkel ruházza fel az uralkodót:

1. *Ipse Pater Patriae, coeli splendoris imago*
Sustinet in libris carminibusque legi
3. *Nec prohibere licet: quia res est publica Princeps*
Et de communi pars quoque nostro bono
5. *Iuppiter ingeniis praebet sua Numina vatum*
Seque celebrari quolibet ore sinit.
7. *GLORIA Pannonidum: BETHLEN veniendus*[28] *ab ortu*
Ingenioque velit JANE subesse tuo.
9. *Et placido vultu, chartacea munera sumit:*
Atque sacrata sibi qualiacumque legit.
11. *Qui vult, et sumit, qui sumit perlegit idem;*

[25] Bartholomaeus KECKERMANN, A retorika rendszere, fordította RESTÁS Attila, = Retorikák a reformáció korából, vál., szerk., jegyz., utószó IMRE Mihály, Debrecen, 2000, 197.

[26] LASKAI János, Justus Lipsiusnak a polgári társaságnak tudományáról írt hat könyvei, Második könyv, VII. rész, HARGITTAY Emil Gloria, fama, litteratura: az uralkodói eszmény a régi magyarországi fejedelmi tükrökben, Bp., 2001 (Historia Litteraria, 10) 157–158. A citátum pontos helye: SENECA, De Clementia I. lib, 8. cap. 1, 4, ahol a filozófus a saját közemberi állapotának előnyeit veti össze Nero uralkodói kötelezettségeivel: 1. vestra facta dictaque rumor excipit... 4. Nostros motus pauci sentiunt, prodire nobis ac recedere et mutare habitum sine sensu publico licet; tibi non magis quam soli latere contingit. Multa circa te lux est, omnium in istam conversi oculi sunt; prodire te putas? Oriris.

[27] Pataki Füsüs János a Dedikáló levél szerint 1622. október 15-én készen volt művével, melyet Bethlen 1626-ban adatott ki Bártfán. A dedikációban a fejedelem ünneplésének ugyanazok a motívumai jelennek meg, mint Félegyházi János epigrammájában. „Felségedet választotta Isten, uiionnan mostan Magyar országhnak tündöklő czillagává, kit az éghen fel tetzet üstökös czillagh az utoló időnek 1618 esztendeieben, nap keleti Gedeonul el iöni, utolsó napján Karáczon havának, niilván mutatot Vtolso időben utolsó napián Karáczon havának, mely mutat uii időt és uii karáczon napiát." PATAKI FÜSÜS János. Királyoknak tüköre, Bártfa, 1626.

[28] A „BETHLEN veniendus" szerkezet a „sol veniens", 'felkelő nap' szókapcsolatra utalva idézi fel a Nap képét.

Ordinis haec artis currit ubique via:
13. Mente, manu, lingua; vult sumit, perlegit; ergo
Spes tua tuta fui; quod petis, Auctor, habes.

1. Maga a haza atyja, a ragyogó égi képmás támogatja, hogy könyvekben és versekben olvassanak róla.
3. Nem is lehet tiltani ezt, hiszen a Fejedelem az állam (közös ügyünk), és része a mi közös boldogságunknak.
5. Jupiterként nyújtja a tehetségek számára a jövendőmondók isteni erejét, és engedi, hogy bárki ajkával ünnepelje őt.
7. Pannonok dicsősége, Bethlen, aki kelet felől virrad fel majd, szeretné, Janusom, hogy szellemednek tárgya legyen,
9. szelíd arccal fogadja papírra rótt ajándékodat is: elolvas bármit, ami neki lett szentelve.
11. Ő az, aki akarja, és elfogadja, ő az, aki elfogadja, és elolvassa. Bárhol is halad a művészet rendjének ez az útja,
13. szellemmel, kézzel, nyelvvel alkotva, ő akarja, elfogadja és elolvassa. Teljesül tehát, ó szerző, a te reménységed, amit kérsz, máris a tied.

Keckermann retorikája a Nap hypotyposisának, tehát szemléltető bemutatásának comparatiós használatát különösen az egyházszónoklatban ajánlja mivel „a hasonlatok segítségével a szónok képes a szentbeszéd nagy részét szenvedélyesen és szépen előadni, mert ezeket az isteni Ige is megtámogatja."[29] Geleji a *Váltság titka* több prédikációjának exordiumában, vagy ahogyan ő nevezi El-kezdésében, vagy Előkezdésében alkalmazza a részletezéssel bővített összehasonlítást. A Róma 1,3. alapján megírt ötödik prédikációban a communicatio idiomatum, a krisztusi kettős természet dogmáját bizonyítja. Az El-kezdés Jézus Krisztust a perzsa Kűrosz királlyal veti össze: „Cyrus a Messiás Christusnak tipusa és ábrázolója volt". A több elem összehasonlítása életük hasonló vonásai alapján történik: születésüket álomlátásban kijelentett csodás jelek előzték meg, kicsiny gyermekként el akarták őket veszejteni ellenségeik, mindketten szabadítók, Kűrosz a zsidó népé, Jézus a világé. Az utolsó közös vonás világítja meg a szokatlan elemeket egymás mellé állító comparatio kapcsolatát a beszéd propozíciójához: Kürosz felemás nemzetségből eredt, mert anyja, Mandonés a méd király leánya, apja, Kambűzész perzsa nemes, hasonlóképpen Jézus Krisztus „anyja Mária Dávid törzséből, atyja az Örökkévaló Isten".[30]

A Nap hypotyposisára épülő comparatio a karácsony ünnepére írott XIII. prédikáció *Előkezdésé*ben szerepel. Itt is Jézus Krisztust hasonlítja össze a Nap leírásának részelemeivel.

[29] Bartholomaeus KECKERMANN, *A retorika rendszere*, fordította RESTÁS Attila, = *Retorikák a reformáció korából*, szerk. IMRE Mihály, Debrecen 2000, 197.
[30] GELEJI KATONA István, *Váltság titka*, Várad, 1645, 60.

> Felette ékes és illendő hasonlatossággal mondja a' minden világosságnak Attya az örökké való Isten az utolsó Prophéta, a Malachiás által Christust Napnak; mégpedig igazságnak fényes napjának lenni: Fel-támad, úgy mond, ti néktek, kik az én nevemet félitek az igazságnak napja, és üdvösség lészen az ő fényjének sugáriban.[31]
>
> Illendőbb s alkalmatosb nevezetet alig adhatott volna a' vizsgálhatatlan bölcsességű Isten az ő Szent Fiának ennél, mert mondom, hogy a' nap ő magában alig hasonlatosb, mint a szűletett Úr Jézus Christushoz. Mihelt az a magas kerek kék égen kerengve járó nagyobbik szövednek, a fényes nap, a föld enyéből,[32] a lábokval mi velünk őszve-járóktól[33], ama' fényes hajnal-tsillag, úgy mint elől-járó hoff-mester után piros hajnal hasadásval fellyűked, és mind e világnak nagy örömére ragyogó orcáját ki-mutatja, ottan mind-járt a' föd szinét el-boritó sűrű setétséget sugárival széllel tsapkodja, el-oszlatja, és az egész világot fényjével meg-világosítja, úgy annyira hogy az élő-állatok kiváltképpen pedig az emberek, kik egy nehány órával azelőtt tapogatva vakoskodva járnak vala, immár világoson messzelátó szemek után, nagy bátorsággal járnak, nagy merészen lépkednek, és semmi szárok sértoő tőketől, semmi homlokokban útkőző oszloptól nem félnek.[34]

A leírás részleteihez Geleji hasonlítások sorát kapcsolja: A Nap érkezését jelző „udvarmester" az est-hajnal csillag, Jézusé Keresztelő Szent János, ahogyan „minden test a'nap ellenében nyújtja árnyékát", úgy az ótestamentumi szertartások a krisztusi evangélium árnyékai a Zsidókhoz írott levél szerint, ahogyan minden szem a Napra tekint, úgy minden hívő Jézusra, mint az igazság napjára tekint. Az igemagyarázat szempontjából az effajta eljárással szerkesztett exordiumnak, sőt magának az exordiumnak nincsen szerepe, nyilvánvaló tehát, hogy az igei üzenetet megvilágosító hermeneutikai célnál magasabb rendű volt

[31] *Malakiás próféta könyve*, 4, 2. „És feltámad néktek, akik félitek az én nevemet, az igazságnak napja, és gyógyulás lesz az ő szárnyai alatt, és kimentek, és ugrándoztok, mint a hizlalt tulkok."

[32] *Eny, enyh*: védett árnyékos hely, valaminek a széle „Egy torom láccik tova az ég enyhébe", tehát az ég alján, szélén. SZINNYEI *Magyar tájszótár* [ENY] szócikk, Bp, Nap Kiadó, 2003.

[33] A „mi velünk őszve-járók" azok, akik ugyanazon a félgömböm, de a föld túlsó oldalán élnek. Ciceronak a *Scipio álmá*ban használt *transversi* kifejezésnek felel meg Geleji szófordulata. Cicero Eratosztenészt követve öt övre osztja a földgömböt: északi lakhatatlan (zona septentrionalis), az északi lakható (zona habitalis) a lakhatatlan forró középső (zona torrida), lakható déli (zona habitalis), lakhatatlan déli (zona australis). A velünk egy hosszúsági körön, a déli félteke lakható övében a „mellettlakók" (obliqui) élnek, velük átellenben, a déli félteke túlsó oldalán pedig az „ellenlábasok" (adversi). CICERO *Filozófiai műveiből, Somnium Scipionis, Cato maior de senectute*, szöv gond, beve, jegyz. LESSI Viktor, Bp, 1967, (Auctores Latini 2) 51.

[34] GELEJI KATONA István, *Váltság titka*, Várad, 1645, 791.

a beszéd megformálására, elocutiójára, azon belül is az ékességre, a dignitasra vonatkozó igény, amellyel az igehirdető a művelt hallgatóságához szólt.[35]

Gelejinek a Nappal alkotott comparatio igen jól megfelelt arra, hogy olyan igényes és emelkedett hangú gyászbeszédet építsen rá, amely méltó volt Bethlen Gábor hitvesének halotti pompájához. Kinyilváníthatta tudósságát a csillagászat területen, amely különleges volt még akkor is, ha tekintetbe vesszük az elhangzott beszédek természettudományos részleteit is.[36] Bojthi Veres Gáspár consolatiója a vérkeringés központjaként működő szívet és a szívrohamot mutatja be. Ezt a leírást használja comparatiós érvként arra, hogy fejedelemét a túlzott kesergéstől visszatartsa.

> A természet ugyanis, amely minden dolog éltetője, amikor a hősi testek nemes ereibe a szívből, mint egy eredetül nyert forrásból engedte a vért, amelyet finom lélek és ezzel együtt heves mozgás jár át, mindenki számára világos és bizonyos lehet, hogy ennek akár egy rövid megszakadásából is nyilvánvaló válságos pillanat adódik, ha a szív a fájdalomtól összeszorulva, a vér mozgásának kiömlő forrását az élettevékenységtől megfosztotta. [37]

Lippai János a ceremónia utolsó napján, június 3-án a Szent Mihály-templomban elmondott orációjában a világ dolgainak változékonyságát bemutató egyik exemplumát Geleji beszédéhez hasonlóan a csillagászatból meríti. Ebben a Nap és a Hold különböző változásairól, az évszakoknak, hónapoknak a Zodiákus és a Napút szerinti váltakozásáról szól.

> A bolygók pályája is változó és megfigyelhetetlen, a Nap meg a Hold is különböző változásokkal végzik mozgásukat, és ez utóbbi –, hogy a napfogyatkozást már ne is említsem – egyszer növekedve, másszor fogyva tűnik elő, egyszer fénylően kerek, másszor fogyatkozástól csúfítva elerőtlenül, egyszer kipúposodva látszik, másszor sarlóalakú szarvakat visel, egyszer elpihen holdváltozás idején, másszor...Mondjak-e még erről többet? Az év is körbejár, az Állatöv csillagképei váltakozva hagyják el a Nap fordulatát, hónapból hónap emelkedik. A tél hideget

[35] Az exordium kérdéséhez: BARTÓK István, *„Sokkal magyarabbúl szólhatnánk és írhatnánk" Irodalmi gondolkodás Magyarországon 1630 – 1700 között*, Bp, Akadémiai, Univertsitas, 1998, 197, 205, 216, 227, 231.

[36] Matematikai tanulmányairól: GÁL Lajos, *Geleji Katona István igehirdetése* Theológiai Szemle 1939, 12.

[37] Natura enim, alma rerum genetrix, cum purissimis Heroicorum corporum venis, sanguinem spiritu subtili, motuque propemodum igneo imbutum, a corde veluti fonte originem sortiente, inseverit, vel brevitemporis intercapedine, evidentissimum supervenire discrimen, si cor dolore compressum, scaturiginem motus ad vitam efficacissimam denegaverit, nemini dubium aut obscurum esse potest. RMNy 1307, 127. A szívnek mint a vérrendszer központjának, a vérrel keveredő léleknek (spiritus), az érhálózatnak hasonló leírása CICERO De natura Deorum II, 138.

> hoz, és fáznunk kell, a nyár erre meleget, és hevülünk. Mi van még ez után? Az elemek változva, önmagukba térnek, nappal éjet követ, tengerek háborganak, s elnyugodnak, áramlat áramlat nyomába hág, folyamok tűnnek, és előkerülnek, hullám hullámot taszít, nap napot űz.[38]

Bőséges számú példákat hoznak az antik állattani különlegességekből. Bojthi a kígyó mérgét felszippantó és attól szenvedése árán megifjuló szarvassal a fejedelemasszonynak a betegség és halál általi üdvözülését bizonyítja.[39] Lippai Plinius Historia Naturalisából vett exemplummal, a hold változása szerint természetét változtató tengeri csigával érvel említett beszédtárgya mellett.[40]

Geleji a Nap comparatióval nem csak matematikai, tehát csillagászati ismereteit mutathatta meg a hasonlóan tudós igényű beszédek között, hanem lehetőséget adott ez arra is, hogy beszédtárgya köré mítoszt építhessen úgy, hogy ne kelljen az általa nem kedvelt fabulákat, apologusokat alkalmaznia.[41] Platón és Arisztotelész, Cicero nyomán az antikvitásból örökölt csillagászati szemlélet szerint a bolygók isteni értelemmel bírnak, vis divina, isteni erő árad belőlük.[42] Károlyi

---

[38] Planetarum cursus vagus et inobservabilis est, Sol et Luna alternis vicibus suos motus peragunt, quorum haec, (ut de Solaribus defectibus sileatur) nunc crescens apparet, saepe decrescens, nunc plenum lumine globum ostendat, nunc ecclipsi tetra, marcet, nunc gibbosa conspicitur, modo falcata gerit cornua, nunc silet interlunio. Quid amplius? Annus in circulum revolvitur, signa Zodiaci alternatim Solis flexum amittunt, e mense menses emergunt. Hyems frigora apportat, algendum est, aestas calores reducit, aestuandum est. Quid praeterea? Elementa in se se mutata recurrunt, noctem dies sequitur turbantur mariam et conticescunt, fluctus fluctui cedit sequenti, flumina labuntur et recurrunt, undas unda trudit, pellitur dies die. RMNy 1307, 159.

[39] Uo., 135.

[40] Uo., 158.

[41] „Hogy immár végre a fabulákat és az apologusokat is említsem, én azoknak sem fogom pártjokat mert kettoenél tobbekvel nem émlékezen rá az egész Praeconiumban is hogy éltem volna, mind ez által azokat az Ethicusok sem engedik meg, hogy hazugságok legyenek, mivel a' hazugságnak definitiojanem illik reájok, mely nem egyéb, hanem a' hamisságnak igaz gyanánt való mondatása olly szándékval és végre, hogy a' kik hallyák véle meg-tsalattassanak." GELEJI KATONA István A Jó-akaró Olvasóhoz , Váltság titka, Várad, 1645.

[42] CICERO Somnium Scipionis, (15) (hominibus) iisque animus datus est ex illis sempiternis ignibus, quae sidera et stellas vocatis, quae globosae et rotundae, divinis animatae mentibus, circulos suos orbesque conficiunt celeritate mirabili. „Az emberek lelke azokból az örök tüzekből származik, amelyeket csillagoknak és üstökösöknek mondotok, s amelyek gömbölyűek és kerekek, és isteni értelemtől hajtva írják csodálatos gyorsasággal köreiket és pályáikat". Ford. HAVAS László, CICERO Válogatott művei, vál., utószó HAVAS László, Bp., Európa, 1987, 420. – CICERO De natura Deorum, 42. quare cum in aethere astra gignantur, consentaneum est in his sensum inesse et intellegentiam, ex quo efficitur in deorum numero astra esse ducenda. „Egyetértés uralkodik abban a tekintetben, hogy az égitesteknek van érzékelésük, és értelmük. Ebből pedig az következik, hogy a csillagokat az istenek sorába kell iktatnunk." Fordította HAVAS László, Marcus Tullius CICERO, Az istenek természete, Bp. Helikon, 1985, (Prométheusz Könyvek, 9) 74.

Zsuzsanna apotheózisa szempontjából van ennek jelentősége, hiszen a beszéd úgy mutatja az összehasonlításokban az úrnőt, mint aki földi életében épp olyan éltető, isteni erőt sugárzott környezetére, mint a Nap a Földre. A beszéd zárásában a két elem összehasonlítása a végső ok, a causa efficiens alapján juttatja érvényre a vigasztalást és az istenítést: ahogyan hajnalban az éjszakából feltámad a Nap, úgy támad fel Károlyi Zsuzsanna is Krisztus igazsága napjaként a halálból.

A beszédben a Nap hypotyposisában megjelenő sajátosságok, amelyek az összehasonlítás elemei, részben az említett mitikus perszonifikációból erednek, részben pedig csillagászati ismeretekből. A kettőt nem lehet élesen elkülöníteni. A Nap „egyedülisége, elsősége, szelídsége, éltető ereje" számunkra nem egzakt fogalmak, ám Gelejinek és kortársainak az égről való ismereteit az égitesteket megszemélyesítő antik tudományosság és a szentigei tanítás határozta meg. Ez a világkép geocentrikus. A mozdulatlan Föld köré nyolc bolygó szféráját, azaz gömbjét képzelte, ezen túl pedig az állócsillagok egét, az Empyreumot, amelyen túl van az isteni dicsőség trónusa, az angyalok és az üdvözült lelkek lakóhelye. A Föld az Empyreummal, más néven Firmamentummal kilenc szférát alkot. Köztük középen, tehát ötödikként kering a Nap. Ezt a felfogást tükrözi Szilvási K. Márton 1619-ben, Marburgban kiadott vitája a Disputatio phisica de Coelo, quam Deo „Természeti tárgyú vita az Égről mint Istenről".[43] Szilvási is közreműködött bánffyhunyadi lelkészként a fejedelemasszony első temetési ceremóniáján. Május 22-én Kolozsváron a Gellényi-házban álló ravatal mellett prédikált Jób 14,1–2 versei alapján. Noha a De Coelo téziseiben Platónra, Arisztotelészre is hivatkozik, és a benne felvázolt kozmogónia, amint arra már a cím is utal, az antikvitástól ered,[44] ennek döntő érveit a Szentírás igéi adják. A Napról szóló XXIV. tézisben, az ott forgó téma sajátosságából eredően Szilvási is a Cicerónál megjelenő, az antikvitástól vett közhelyekkel személyesíti meg az égitestet, annak ellenére, hogy a vita tudományos igénye nyilvánvaló.[45]

Felesleges tehát Gelejinek akár ebben a vizsgált beszédében, akár a később írott prédikációiban csillagászati felfedezéseket keresgélni, vagy a ptolemaioszi világképet számon kérni. Ő is, miként az említett prédikációk és orációk írói is, ezeket természetre vonatkozó, és saját korában tudományosnak tekintett ismereteket alapvetően retorikai műveltsége körébe vonta be. Az ornátus lehetőségét látta bennük az emelkedett tárgyú és hangvételű beszédben, ezért szerepelnek a *Váltság titka* prédikációinak exordiumában épp úgy, mint a históriák.[46]

[43] SZILVÁSI K. Márton, Disputatio phisica de Coelo, quam Deo, Marpurgii Cattorum ex officina Ropdolphi Huntwelckeri Anno MDCXIX.

[44] CICERO, Somnium Scipionis 17. ...summus ipse deus arcens et continens caeteros.

[45] A Disputatio néhány jellegzetes részlete a tanulmányt kísérő szövegek közt olvasható.

[46] Tarnóc Márton Geleji világszemléletének merevségeként értékeli a Titkok-Titkában csillagászati ismereteket, „tudomást sem véve" ezeknek az exordiumokban betöltött beszédékítő szerepéről, különösen az imitációról. Az 1634. évi prédikáció Előbeszédében megszólaló ima az

*

A beszéd szövegének elemzésére térve, láthatjuk, hogy az exordium abruptummal kezdődik. Ez a pathetica oratióra, az érzelmekkel teli beszédre és így a gyászbeszédre is jellemző. A szónok az exordium successivum, a részletes bevezetés részeinek elhagyásával minden késlekedés nélkül kezdhet a szenvedélyek felkeltésébe, és a feszült figyelem gerjesztésébe, az affectusba és a tensióba. Mindezekkel az exordiummal szemben támasztott elocutiós elvárásnak is eleget tesz, amely megkívánja, hogy a beszéd kezdése szép és hatásos legyen.[47] Erre a legalkalmasabb eszközöket az emelkedett stílusnem kínálja, amelyben az

isteni mindenhatóságot dicsérő 104. zsoltárra utal. Tarnóc Márton által idézett mondat „ki napot és a holdat a' sátor módon fel-vonatott kerek kék égen sinoron hordozod" kontextusában értelmezve nyilvánvalóan trópus, és az említett zsoltár első versének evokációja: „Ő az, aki sátorként feszítette ki az eget." Hasonlóképpen a szövegegészből kivett „gömbölyegség" és „függőben az ég közepin minden oszlop nélkül" kifejezések nem idézhetik fel azt, hogy a szöveg, ahonnan ezek valók, a X. prédikáció exordiuma a világot létrehozó isteni bölcsesség dicsérete, és így Cicero De natura Deorumának azon részeit utánozza, amelyek a világegyetemben megnyilatkozó isteni értelemről szólnak. (II 56, III 97, 98). A „lábokval mi velünk öszve-járok" esetében pedig, mint dolgozatukból kiderült, nem arról van szó, hogy Geleji szerint a Föld lapos korong lenne, mint azt állítja Tarnóc Márton. TARNÓC Márton, Az irodalom fejlődése = T. M. Erdély művelődése Bethlen Gábor és a két Rákóczi György korában, Bp., Gondolat, 1978,70.

[47] *CICERO De Oratore II 315 – 319* „A beszédkezdések mindig gondosak, elmések, mondatai szerint megszerkesztettek, szavai szerint odaillők, és az ügyre jellemzők legyenek. Ugyanis a beszédről való legelső ismeret és ajánlás a bevezetésben történik, és ennek azokat, akik a beszédet hallgatják, folyamatosan el kell gyönyörködtetnie és csábítania... Nem kétséges, hogy a kezdésnek gyakran hevesnek és harcosnak kell lennie, de ha éppen magukon a gladiátori viadalokon, ahol élethelálharcban fegyverrel döntenek, mégis az összecsapás előtt sok minden megy végbe, ami nem a sebek, hanem a szépség tekintetében látszik fontosnak, mennyivel inkább kell akkor ügyelni a látványosságra a szónoklatban, amelyben nem erőre, hanem gyönyörködtetésre törekszünk.

Ezeket pedig a beszédben nem valahonnan kívülről és távolról kell keresni, hanem a beszédtárgy belsejéből kell venni, ezért minden ügy megtapasztalása és megvizsgálása után, minden közhely feltalálása és felépítése után meg kell vizsgálnunk, hogy milyen kezdést kell alkalmaznunk. Így könnyen fellelhetjük, és magunkhoz is vehetjük azokat a dolgokat, amelyek akár tartalmukban, akár részeikben igen bővelkedők, és amint mondottam, az ügyek szerint kell gyakran szétosztani."

Ez utóbbihoz fűzi Vossius az exordiumot tárgyaló fejezetben az *abruptum* alkalmazásának lehetőségeit. Jellemző, hogy az erre szolgáló beszédbéldák költői szövegek. CATULLUS 64 132, VERGILIUS *Aeneis* IV 135. „A köszöntő- és a gyászbeszédben semmi nem tiltja, hogy a beszédkezdés tekintetében ennél részletesebben vizsgálódjunk. Ugyanis az ilyet beszédtémában az exordiumot könnyen szabja meg az érzelemkeltés. Egyébként szükséges máskor is, hogy magától megjelenjen. Sőt olykor még exordiumra sincsen szükség, nehogy a szorongva gyötrődőknek az érzelemmel tartozzunk. Nyilvánvaló ez a szenvedélyes beszédeknél, amelyeknek csonka kezdése van, ahogyan Macrobius tanítja a Saturn. 4. könyv, 2, fejezetében. Ilyen a Thézeuszra panaszkodó Ariadné beszéde Catullusnál és Didóé Vergiliusnál..." VOSSIUS, *Oratoria*, 583.

érzelmek kifejezésének nagy szerepe van. Ezért kezdi Geleji a szónoklatot anaforikusan halmozott interrogációkkal. A kérdőszók a gyász fogalmához tartozó melléknevekhez társulva, fokozó értelműek, a főnevekre vonatkozva mennyiséget fejeznek ki: Quam tristis, qum lugubris...Qum flebilis, quam feralis, quantum moerorem, quantasque tenebras. E kérdések között a megszólítás Geleji első beszédéhez és a halotti pompa során elhangzott más orációkhoz képest is csak egy rövid és színtelen közbevetés:[48] Auditores omnium ordium spectatissimi. Még Bethlen sincs megszólítva, sőt nemcsak az exordiumból, hanem az egész beszédből hiányzik a fejedelemhez szóló kérés, intés, vigasztalás. A consolatiót ugyanis a beszéd egészének összhatása érvényesíti.

Az exordium abruptumnak és a rövid megszólításnak oka az, hogy Geleji a saját orációját arra az érzelmi hullámverésre bocsátja, amelyet Keserűi Dajka keltett Károlyi Zsuzsanna végbúcsújának és halálának bemutatásával. Prédikációjának zárásában a veszteség nagyságáról van szó, és a feloldhatatlan fájdalom keresztyéni elhordozásáról.[49] Geleji beszédkezdése ezekhez a szenvedélyekhez illeszkedik, ezért használja a patetikus, tehát érzelemkeltő eszközként

[48] Például Bojthi Veres Gáspár ügyel arra, hogy az erdélyi fejedelmeket megillető címeken túl Bethlennek a nikolsburgi békében Ferdinánd császártól kapott birtokai – Opolia és Ratibor hercegsége –, birodalmi hercegi rangja is szerepeljen a megszólításban. A „Magyarország választott királya" méltóságot már nem használja, mert arról Bethlen a békében lemondott. A grófok, bárók, követek alatt értendő Von Zaghendorf János György, brandenburgi őrgróf, Thurm Heinrich Mathias gróf, a protestáns Frigyes cseh király kormányzója, aki a fehérhegyi csata után Bethlen udvarába menekült, Hophkirch András György báró illetve Gavril Movila havasalföldi vajda.
Serenissimi Sacri Romani imperii Transsylvaniaeque, Princeps, partium Regni Hungariae Dn. Siculorum Comes Opoliae Ratiboriaeque Dux, etc. Dn. D. mihi naturaliter clementissime: Illustrissimi, Illustres, Spectabilles, Magnifici Dn. D. Principes, Comites, Legati, Barones, Generosi, Egregii, prudentiss. Ampliss. Dn, Proceres, Nobiles, Civium Magistri, reverendiss. Reverendi in Christo Patres ac Fratres Ecclesiarum Dei moderatores vigilantissimi: Vosque Equites peditesque fortissimi, Aud. omnium Ordium et aetatum Spectatissimi. „Felséges Fejedelme a Római Birodalomnak, Erdély országnak, Magyarország Részeinek Ura, Székelyek Ispánja, Opolia és Ratibor Hercege, etc. nekünk természettől fogva legkegyelmesebb Urunk, Igen kiváló Előkelőségek, Tekintetes Nagyságos Urak, Fejedelem és Gróf Urak, Követ és Báró Urak, Nemzetes Nemes Tanácsos Urak, Előkelőségek, Nemesek, a Polgári rend Elöljárói, Főtiszteletű és Tiszteletes Atyák és Testvérek Krisztusban, az Isten Egyházainak vigyázó lelkű irányítói, és Ti igen bátor lovas és gyalogos katonák, minden rendű és korú tekintetes Hallgatóság" RMNy 1307,125.

[49] „Mert gondoljátok meg, kérlek, keresztyén hallgatók, azon az napon kitűl váltunk meg ez életben! ... Félő, hogy Isten minden áldása vele együtt eltávozott. Meg fogjuk nemsokára magunk nagy kárával mostani keserűségünk szomorú újulásával tapasztalni kitűl váltunk mostan meg. Ezüt hozták ti. minekünk az mi bűneink és nagy hálaadatlanságunk. – De nem terjesztem (nem fokozom tovább), az keserűséget keserűséggel nem kívánom tetézni. Keresztyéni tisztünk arra int, hogy noha ez keserűség igen terhes, mindazonáltal békével szenvedjük, és az Úr Istentől hálaadással vegyük – Melyet hogy cselekedhessünk az Úr Isten az Ő Szent Lelkét adja mindnyájunknak. Ezé a dicsőség, tisztesség, bizodalom, mindörökké, ÁMEN." RMNy 1306

az interrogátiók halmozását a csodálkozás kifejezésére, a contraria, tehát az ellentétes fogalmak locusával alkotott oximoront (flebilis, feralis lux) és az antitézist (lux – nox; aeterna luce – tenebricosum Antrum; luminaria aetherea – Cimmerias tenebras) pedig a sötét tónus kiemelésére.[50] Az előző beszéd hatását nem kívánta megtörni a hosszú megszólítással sem, így a prédikáció után olvasva ez a beszédkezdés olyan, mintha Keserűi Dajka fájdalmas, panaszos hangú perorátiójának folytatása lenne.

Az exordiumban a fény és sötétség fogalmainak megjelenése azért is hatásos, mivel a propozíciót készíti elő. A beszédtárgy fontos eleme a Nap, a Napút, a napfogyatkozás, tehát a Nap tulajdonságaiból adódóan a fényesség és sötétség változása. Mindehhez tekintetbe kell venni e beszéd előadásának említett körülményeit. Az úrnő koporsója a temetés napjáig a Bojthi által hypocaustumnak nevezett boltozatos helyiség sötétjében volt, a június elsejei temetés napján hozták ki a fényre, hogy a temetési szertartás végén ismét a Szent Mihály-templom kriptájának éjszakájába helyezzék el.

A beszédkezdés az előzmények és a következmények közhelyeiből (de antecedentibus et consequentibus) bővíti egyre táguló körben az első mondatot egyre bonyolultabb konstrukciók felé haladva. A másodikban egy paradoxont szerkeszt: a temetés napja „nekünk inkább éjszaka, mint nappal", a harmadikban pedig – még mindig ugyanazt a közleményt variálva – allegorikus beszédre vált.

> „Milyen nagy fájdalomra szerzett okot nekünk ennek a feltűnően fénylő csillagnak lehanyatlása, és a nyomorúságnak milyen sűrű és milyen nagy fellegét borította árnyékával az arcokra! Ó jaj e csillag homályba borulásával minden fő ékessége is homályba borult, minden alak ragyogása gyászossá lett, minden arc üdesége elhervadott, és végül minden hangszer elhallgatott." [51]

Ez a beszédmód, kiváltképpen az exordiumban alkalmazva meglepő, ugyanis az allegóriának mint a trópusok egyikének lényege az, hogy a szöveg mást jelent, mint amit a szavai jelölnek. Melanchton az allegóriát olyan collatiónak, összevetésnek értelmezte, amely hasonlóságon alapszik, de az összevetés másik

[50] A beszéd 2. és 3. mondata: *Quam flebilis, quam feralis lux est illa, (si lux tamen et non nox rectius sit dicenda) qua Patrona aeterna luce dignissima tenebricosum terra subit Antrum! Quantum luminaria aetherea obscuratione sui mortalibus asserunt moerorem, quantasque et quam Cimmerias occultatione terris offundunt tenebras.*

[51] *Tanti nobis huius tam conspicui sideris occasiis peperit causam doloris, tantasque et tam densas moestiae nebulas occultu suo frontibus offudit. Omnis eheu omnium eo occulente capitis occuluit decor, omnis faciei obsorduit nitor omnis oris emarcuitviror omnis denioque organorum conflecuit vigor.* RMNy 1307, 163.

eleme hiányzik.[52] Ez az értelmezésben homályt teremt, mivel a szöveg – fabula, apologus, exemplum – rejtetten valami mást jelöl. Dresser szerint az allegória lelki, tehát elvont jelentéssíkra viszi át a trópus értelmét.[53] Vossius *Oratoriá*jában a manierista ízléséhez illően az allegória a szókép leplével fedi a beszéd tárgyát, és arról csak sejtést ad. E sejtelmesség viszont misztikus félelmet teremt, s e félelem a religióval azonos. Éppen e homályossága miatt tartja Vossius az allegorikus beszédet az emelkedett, magasztos stílusnemre alkalmasnak.[54]

Ez a felfogás nem az exegézis, nem az érvelés, hanem az érzelmi hatáskeltés

---

[52] *Allegoria non est in verbo sed in sententia, cum aliqua res significatur similitudine quadam, ut «Ne obiicias margaritam porcis», in nulla voce tropus ullus est, sed tecte aliud quoddam significavit. Nam allegoria eiusmodi est collatio, in qua simile ostentatur, nec tamen additur expresse altera pars collationis.* „Az allegória nem a szóban, hanem a mondatban jelenik meg, mivel valamilyen dolog valamilyen hasonlóság alapján van benne megjelölve. Például «Ne vessétek gyöngyeizteket a disznók elé.» Itt egy szóban sincsen semmiféle szókép, de rejtetten valami mást jelölt. Az allegória ugyanis egyfajta összevetés, amelyben a hasonlóság nyilatkozik meg, azonban az összevetés másik része nincs kifejtve." (ford. M. Gy.) MELANCHTON, *Elementorum Rhetorices libri II.* Corpus Reformatorum, Melanchtoni opera, edidit Carolus Bretschneider, Halle, 1834.

[53] „A betűk síkja szerinti jelentés a dolgot szó szerint fejti (κατὰ λέξιν) ki, azaz nyelvtanilag és történetileg amint van és megtörtént, az allegória lelki jelentéssíkra visz át, a morális jelentésszint pedig az erkölcsökre utaló képes beszéd (tropologia)" Matheus DRESSERUS, *A retorika négy könyve,* fordította NÉMETH Béla, = *Retorikák a reformáció korából,* vál., szerk., jegyz., utószó IMRE Mihály, Debrecen, 2000, 123. A XVI–XVII. századi német és magyar reformáció retorikai irodalmának bemutatása a kötetet záró tanulmányban: IMRE Mihály, *Melanchton retorikájától Buzinkai Mihályig.*

[54] Vossius a három stílusnemről szóló VI. könyv IV. fejezetében a fennkölt stílusnem különleges szóhasználatáról szól. Itt tárgyalja az allegorikus, a metaforikus, a körülírással, szóösszetétellel, szóalkotással létrehozott, az elhallgatással alkalmazott szavak közt. Ezek mindegyikére érvényes az, amit a metaforáról állapít meg: *orationem reddant peregrinam, eoque augustiorem, dum concitant sui admirationem et tacitam voluptatem auditorum animis adfundunt.* „a beszédet idegenszerűvé teszik és annál emelkedettebbé is, miközben néma csodálkozást keltenek, gyönyörűséget árasztanak a hallgató lelkébe." Az allegória tárgyalásában DEMETRIUS Phalerius *De elocutione* (Περὶ ἑρμηνείας) című művét követi.

Az allegóriáról: (a magasztos stílusnemben használhatók) „...mivel az allegóriák sejtést keletnek szinte lepellel borítva a beszédtárgyat. Bármi is szüli is sejtelmet, félelmet kelt mindaddig, amíg mindenki mást és mást ért alatta. Amikor pedig nyilvánvalóvá lesz, megvetik, amiképpen a mezítelen embereket lenézzük, a hadiköpenybe öltözötteket féljük...Az athéniak is allegóriákba rejtették titkos szertartásaikat, hogy minélkevésbé érthetőek legyenek, és félelmet keltsenek, ez ugyanis a régiek véleménye szerint elválaszthatatlan a vallástól."

Az allegória homályosságáról: „Az allegória ugyanis a homályossága miatt hasonló az éjszaka árnyaihoz, amely a félénk szívűeket megrettentik". Az atheniak is ezért rendezték allegórikus szertartásaikat éjszaka. Mivel az allegória a szakralitáshoz kapcsolódik, az ilyen közlés emelkedett stílusú. „Ezért nyilvánvaló ugyanis, hogy ezek az okok miatt az allegória megfelel a fennkölt stílusnak. Mindezek mellett, mivel e szókép homályt áraszt, ügyelni kell arra is, hogy ne váljon rejtvénnyé." VOSSIUS, *Oratoriarum Institutionum libri sex,* Ex calcographia Fr. Hartmann, Bibliopolae in Academia Viadrina (Frankfurt) 1616. 466.

módszereit kínálva, értelmezi az allegóriát, és annak fogalmát a teljes allegóriára terjeszti ki. Ez – szemben a nyitottal – nem utal, vagy nagyon távolról utal hasonlóságra, tehát az összevetés alapjára. Meglepi, csodálkozásra készteti a hallgatót, és így az allegóriának azok az erényei tűnnek ki, amelyeket Quintilianus is szépnek tartott e szóképben: „kellemes a beszédben az újszerűség és a változatosság, ami szokatlan, még inkább gyönyörködtet".[55] Ugyanakkor az ilyen képes beszéd a szokatlanságával sérti a dilucida oratio, az érthető szónoklás elocutiós követelményét. Ezért az allegória homályossága, sejtetése a szónoki beszédben nem lehet rejtvényszerű, nem válhat aenigmává. A szónoknak valamilyen módon érthetővé kell tenni a trópust. Quintilianus szerint az allegóriában a metaforasor (translatio continuata) egyike világítja meg a jelentést,[56]Arisztotelész *Retorikája* szerint az allegorikus gnómákat egy értelmező kopulával kell zárni.[57] Az allegorikus exemplumok esetében pedig a moralitást, az elvont, erkölcsi üzenetet a hasonló elemek feltárása magyarázza meg, amint azt a Károlyi Zsuzsanna felett mondott beszédekben a labirintus vagy a kígyót evő szarvas példázatainál láttuk.

Geleji egészen a propozícióig allegorikusan szól Károlyi Zsuzsannáról. Az első mondatban használt *Heroina* és *Patrona* után csak a beszéd célkitűzésében említi őt a saját jelentésben álló *Domina* szóval. Addig a *conspicuus sidus, Sol, Luminar* metaforákkal nevezi meg, és az asszony halálára szintén ugyanebbe a fogalomkörbe tartozó, fentebb már említett *nox, obscuratio,* és az egészen költői *Címmeriae tenebrae*,[58] illetve a *densae nebulae* szóképekkel utal. Ez az allegorikus nyelv a szokatlanságával és újszerűségével hat a hallgatókra, akikben várakozást támaszt a képes beszéd feloldására. Geleji Quintilianus rendszerének „mixta", kevert fajtájú allegóriáját alkalmazza. A latin rétor *Institutiójában* e típus példájaként Cicero Milo-beszédének egy teljes allegóriával induló félmondata áll: „Én ugyanis mindig azt gondoltam, hogy más egyéb viharokat és szélvészeket Milónak csupán a népgyűlés tengerárján kell elviselnie." Szerinte „a népgyűlés tengerárja" metafora utal az allegória jelentésére, szerintünk a mondatnak Milóra értelmezett folytatása teszi még világosabbá a képet: „mivel ő mindig a jók érdekében

[55] ...nec offendunt tamen: est enim grata in eloquendo novitas et emutatio, et magis inopinata delectant. QUINTILIANUS, *Institutio*, VIII 6, LI.

[56] Quintilianus szerint az allegória három fajtája: *tota, aperta* és ezek keveréke a *permixta*. Ez utóbbit tarja a leggyakoribbnak és legszebbnek, mivel ebben a formailag teljes allegóriában egy „nyilt" elem utal az összehasonlítás alapjára. *Ilud commixtum frequentissimum...Quo in genere et species ex arcessitis verbis venit et intellectus ex propriis.* „Ez a kevert a leggyakoribb...Ebben a fajtában a szavak rejtett jelentéssel szépséget, a saját jelentéssel érthetőséget teremtenek." QUINTILIANUS, *Institutio*, VIII, 6, 47–48.

[57] 1394b, ARISZTOTELÉSZ, *Rétorika,* Bp., Gondolat, 1982, 142.

[58] A „Cimmerius" melléknévnek mitikus értelemben a jelentése: „alvilági" (TIBULLUS 3. 5. 24) arról a népről. Amely a görög mitológiában az alvilág bejáratánál lakott. Országuk leírása: OVIDIUS, *Metamorphoses* 11. 592 – 595. Földrajzi értelemben a Krím-félsziget vidéke, a *Bosporus Cimmerius* a mai Kercsi-szoros.

mondott véleményt a gonoszok ellen".[59] Geleji a beszédkezdésének allegóriáját is hasonló metaforával világítja meg: *densas maestitiae nebulas,* „a keserűség sűrű fellegeit".

Az exordium így nem lett az aenigmára jellemző „arcana verba", rejtélyes beszéd, ami a szónoklat kezdése esetében igen nagy hiba lenne, hiszen a hallgatóság úgy vélhetné, a szónok nem a helyzethez illő beszédtárgyról szól. A mondanivaló helyes értelmezését Keserűi Dajka beszédére való ráépülés is segíti. Ő ugyanis patrónája halálának felidézését e mondattal zárja: „És így májusnak 13. napja meggyászolhatatlan szomorúsággal soha el nem felejtendő keserűséggel virrada mi nékünk fel." Geleji hasonlóan kezdi szónoklatát, és ezt a tartalmat bővíti trópusokkal, így hallgatói számára érthető lett mindaz, amiről a beszéd legelején szól. Ezt a helyes értelmezést a pronunciátió, a szónoki előadás során gesztusokkal is erősíthette. Erre utal a *hic* közelre mutató névmás a *conspicuus sidus*, a „feltűnően fénylő csillag" mellett.

A propositiót prolepszisz előzi meg, amelyben a szónok indignációval, méltatlankodó kérdésekkel idézi fel és utasítja el az érdektelenség lehetséges vádját. Ez újabb lehetőséget teremt arra, hogy az exordium két tartalmi elemét, az inventiót jelentő „Nap, csillag" trópust, illetve a fájdalom (dolor) *pathosz*ából, és a becsület (honestas) *éthosz*ából eredő bővítéseket a következő részekre átvezesse.

> Sőt inkább sóhajtozva vallom be, és fájdalmasan ismerem el, hogy énnekem is, noha másképp, mint másoknak, lehanyatlott ez a csillag. Éppen ezért minden kegyességtől idegen, utálatos és megbocsáthatatlanul hálátlan és szégyenletes lennék, ha én egymagam minden gyászoló között *szeretetlenül*, minden gyászelégiát éneklő között *tompa arccal* állanék meg.[60]

Ez a prolepszisz rövidsége ellenére is fontos eleme a beszédnek, hiszen a funerális oráció tárgya, egész elocutiós rendszere az érzelmek körül forog. Mivel a szónok érzelmi hatásra törekszik, ezt csak úgy érheti el, hogy legelőször saját személyét teszi hallgatói előtt hitelessé a felkeltendő érzelmek tekintetében. A ráhatásnak ezt az eszközét, vagy inkább feltételét Cicero, Horatius, Quintilianus is megfogalmazta,[61] és ezt a gondolatot az *affectuosa oratio*, az

---

[59] A Quintilianus által idézett mondat kiemelve: *„Equidem ceteras tempestates et procellas in illis dum taxat fluctibus contionum semper putavi Miloni esse subeundas* quia semper pro bonis contra improbos senserat" CICERO, *Pro Milone* 2. 5.

[60] *Immo vero mihi quoque et si non aeque ac aliis occidisse tamen dolenter agnosco, suspiransfateor. Alienum itaque ab omni pietate, et turpi inexcusabilique ingratitudine foret infame, si solus inter omnes lugentes astrogos, solus inter omnesflebiles Elelgias canentes* kophon prosopon *assisterem.* RMNy 1307, 164. (A kiemelés tőlem: M. Gy.)

[61] CICERO, De Oratore II. lib. 190. „...nem is indul könyörületre (a bíró), hacsak te magad nem mutatod meg neki szavaiddal, mondataiddal, hangoddal és vonásaiddal és végül siránkozásoddal a

érzelmekkel teli beszéd elméleti mesterei, Vossius[62] és Keckermann is átveszik. Ez utóbbi a *Rhetorica Ecclesiastcá*ban azonban a szónoki hitelességnek olyan szempontját is felveti, ami a tárgyalásunk alá vont gyászbeszéd esetében szintén érvényes. Keckermann az első könyv harmadiki fejezetében az érzelemkeltés általános szabályait foglalja tizenhárom pontba. A hatodik a quintilianusi sententiát fogalmazza meg: „Aki érzelmeket kíván felkelteni, szükséges, hogy azt ugyanaz az érzelem mozgassa, amelyet támasztani akar".[63] A tárgyra vonatkozó klasszikus citátumok után Kálvin nyitja meg a keresztyén szerzőktől vett idézetek sorát. Az első korinthusi levél magyarázatából vett idézet a kegyes lelkipásztorra vonatkoztatja a klasszikus retorikai szabályt, melyet Keckermann a hatodik pont taglalása során morális síkra vezet át, a szónoki érzelemkeltés igazi lehetősége a lelkipásztor számára nem a szavak szépségében, hanem hitelességében rejlik.[64]

---

fájdalom jeleit, ahogyan egy anyag sem gyullad meg könnyebben, csak ha az odatartott lángtól kaphat lángra, hiszen egy lélek sem annyira fogékony a szónoki erő befogadására, amely feltüzelhetné, csak akkor, ha te magad is lángra gyúlva és hevülve közelítesz felé." HORATIUS, De arte poetica 102–103. ...Si vis me felre, dolendum est / primum ipsi tibi: tum, tua me infortuna laedent. „...De előbb te zokogj, ha /könnyeztetni akarsz, másként nem hat meg a sorsod" (fordította Muraközy Gyula) QUINTILIANUS, *Institutiones*, VI, 2, 26 – 28. „ Amennyire én megítélem az érzelemkeltés lényege abban áll, hogy mibennünk is érzelmek támadjanak....Éppen ezért, azokban a dolgokban, amelyekről azt akarjuk, hogy hitelesek legyenek, legyünk mi magunk is hasonlókká azokhoz,akik valóban elszenvedik az érzelmeket... Felgyújtani nem tud, csak ami ég."

[62] A Misztótfalusi kiadásában megjelent *Rhetorica contracta* negyedik fejezetében van szó az affectusról. Az érzelmek felsorolását követő ötödik ponthoz fűzött magyarázatban jelenik meg a gondolat és a Keckermannál is használt Horatius-citátum: *In quorum singulis attendere imprimis oportet quomodo affectus is moveatur et quomodo sedetur.* Moveatur*: in ciendis affectus caput est ut orator prius eo affectu commoveatur, ad quem alium vult adducere, quemadmodum pulchre Horatius in Arte. V.102. observavit: « Si vis me flere, dolcendum est Primum ipsi tibi: tunc tua me infortunia laedunt.»* „Ezek mindegyikében arra kell leginlább figyelni, hogy az a bizonyos érzelem miképpen indít meg, és hogyan marad meg. Megindít: Az érzelmek keltésének forrása a szónok, mivel először ő indul meg attól az érzelemtől, amelyet a másik emberben felébreszteni akar, amint ezt horatius szépen megfigyelte az Ars Poetica 102. verssorában" VOSSIUS, *Rhetorica contracta* Claudiopolis MDCXCVI.

[63] *Qui affectum movere vult, eum necesse est prius eo affectu, quem intendit movere, esse commotum.* Bartholomaeus KECKERMANN, *Rhetorica Ecclesiastica,* Hannoviae, 1604, 55.

[64] Az ismert Ars poetica részlet után hivatkozik Keckermann Kálvinra.

Nec possum quin addam gravem ac nervosum locum D. Calvini super illud I. Cor. 2. v. 4. „Sunt – inquit – multi clamosi reprehensores, qui in vitia declamitando vel potius fulminando, mirum Zeli ardorem prae se ferunt, interea ipsi securi, ut videantur per lusum latera et guttur exercere velle: At pii pastoris est flere secum prius, quam alios ad fletum provocet, et plus apud se retinere doloris, quam aliis faciat." Atque haec causa est cur tum Aristoteles I. Rhet. c. 2., tum Cicero et Quintilianus requirant, ut orator sit vir bonus et cur dictum sit, Mores dicentis persuadere non oratione; quia nimirum potissima pars eloquentiae est posita in motu affectuum piorum et bonorum at hi moveri non possunt recte et idonee ab eo, qui ipse talibus affectibus non est praeditus, aut talis non habetur ab auditoribus. Idcirco recte dictum eum concionatorem bene

Geleji noha az orációt műfajában, a klasszikus szónoki szabályok szerint alkotta meg művét, azonban lelkészként, egy szakrális esemény szereplőjeként lépett fel a szószékre. Közönsége ugyanazokkal az elvárásokkal fordul felé, mint amelyeket Keckermann hatodik pontja és annak citátumai megfogalmaztak. Ezért a prolepszisz vagy praeoccupatio ebben az esetben nemcsak retorikus formát jelent, nemcsak lehetőséget a kitérésre, a digressióra, amely a beszéd ékítését, az érzelmek festését szolgálja, hanem olyan alapot vet ezzel, amelyre az egész beszéd többi része, a tractatio és peroratio, tehát tárgyaló és befejező rész nehezedik. Geleji mielőtt a propozícióban bemutatná a beszéd témáját, bizonyítani akarja, hogy mindaz, amit erről a kifejtő és lezáró részekben mond majd, igaz lesz, és őszinte érzelmeket fejez ki. Szavainak hitelét az úrnője iránti kegyes ragaszkodása adja. Azt a lehetséges feltételezést, hogy ő a trópusok és alakzatok mögé bújva, szónoki szerepet játszva mímeli ezt az érzést, meg kell cáfolnia. Erre a törekvésre a szövegben latin betűkkel átírt két görög szó, az *astrogos* és a *kofon prosopon* utal, amelyeknek azonos szerepét és súlyát az mutatja, hogy két egyforma alakzatban, anaforikusan bevezetett izokolónokban áll.

Az 'άστοργος jelentése szeretetlen, szívtelen, tehát olyan ember, aki a στοργή, a ragaszkodás, a szülői gyengédség érzésére képtelen. Az Újszövetségben egy helyen a Timóteushoz írott második levél 3. részének 3. versében az ἀχάριστοι, ἀνόσιοι, ἄσπονδοι, tehát a hálátlan, szentségtörő, engesztelhetetlen jelentésű szavak között szerepel.[65] A másik görög kifejezés, a *kofon prosopon* eltérő szedéssel emelkedik ki a nyomtatott szövegből, és jelentése metaforaként is értelmezhető. A πρόσωπον arcot, és álarcot, halotti képmást is jelent, a κωφός, -η, -όν 'tompa, érzéketlen, süket,' jelentésű jelzőjével pedig értelmezhető érzéketlen ábrázatnak, de álarcnak is, ami az érzelmek színlelésére utal.

concionatur et male vivit, id una manu destruere, quod altera aedificarat. *„Lehetetlen, hogy ne idézzem azt jelentős és hatásos Kálvin szöveghelyet, amely az Első khorintusi levél 2. 4. versére vonatkozik: «Sokan vannak olyanok, akik a vétkek dolgában nem is szónokolva, hanem inkább mennyköveket szórva, zajosan feddenek, és a buzgalom csodálatos hevességéről tesznek bizonyságot. Eközben, ők maguk mintha gondtalannak tűnnének, szórakozva akarnak vedelni és heverni. A kegyes pásztorra viszont az jellemző, hogy inkább ő maga indul könnyekre, minthogy másokat könnyekre.» Ez az oka annak, hogy egyrészt Arisztotelész a Retorika I. könyvének 2. fejezetében, másrészt Cicero és Quintilianus is meghagyja, hogy a szónok jó ember legyen. Ezért szólnak arról, hogy a beszélőnek nem a szónoklata, hanem az erénye a meggyőző, hiszen az ékesszólás igen nagy részét jelenti a jó és kegyes emberek érzelmeinek felkeltése, és azokat nem lehet helyesen és megfelelően meggyőzni azoknak, akik saját maguk az ilyen érzelmekben nem kiválók, vagy akiket hallgatóik nem tartanak ilyeneknek. Ezért helyesen mondják arról, aki szépen szól, de rútul él, hogy amit az egyik kezével épített, a másikkal lerombolta." Uo.*, 56. A Kálvin-citátumban szereplő Ige: „És az én beszédem és az én prédikálásom nem emberi bölcsességnek hitető beszédiben állott, hanem léleknek és erőnek megmutatásában." (1 Kor 2, 4)

[65] 2Tim 3,2–3: „Az emberek ugyanis önzők, pénzsóvárak lesznek, dicsekvők, gőgösek, istenkáromlók, szüleikkel szemben engedetlenek, hálátlanok, szentségtelenek; szeretetlenek, kérlelhetetlenek, rágalmazók, mértéktelenek, féktelenek, jóra nem hajlandók..."

A prolepsziszben tett érzelmi, erkölcsi tanúságtételre épül a propositio. Ezt a tételmondat élére állított kötőszó hangsúlyozza.

> Ezért egyrészt e hálára érdemes léleknek, mint valamiféle tiszta példaképnek a felmutatására, másrészt legkegyelmesebb Úrnőnk igen kiváló erényeinek bemutatására vállalkozva, mielőtt az ő tiszteletre méltó maradványait föld borítaná, elétek tárom, noha szűk terjedelemben, az ő csodálatra méltó hasonlóságát és természetes összhangját a Nappal.[66]

A mondat megfogalmazásában a „tum...tum", azaz „egyrészt...másrészt" mondattani szerkezetével valósul meg a divisioval, vagy seiunctioval felosztott causa multiplex, tehát az összetett beszédtárgy. Ennek szokásos alkalmazásakor a szónok részekre osztja, részenként elkülöníti a tételmondat elemeit, az argumentatióban pedig a felosztás rendje szerint veszi elő bizonyító vagy cáfoló érveit. Geleji propositiójában azonban ez a disztributív szerkezet a mondat elején állva, megtéveszti a hallgatóit, mivel a dicséretre kiválasztott erények felosztását ígéri. A felosztás azonban beálló igenevekkel van szerkesztve (*editurus, editurus)*, ami ezt relatívvá teszi a mondat végére vetett és egy közbevetett mondattal a vonzataitól elválasztott állítástól. A kifejtésre váró tétel szerint a szónok valódi célja tehát nem az, hogy úrnőjének erényeiről meggyőzze a hallgatóit, hiszen ez a számukra már közös véleményen alapuló előzetes feltételezésnek tekinthető, hanem az, hogy erényei alapján a Nappal való hasonlóságát bizonyítsa. A propozícióban ugyanis egy entümémа rejtőzik: *A ragyogás a Napra jellemző. – Az Úrnő erényei ragyogóak voltak. – Az Úrnő erényei tehát a Napra jellemzők.* Ennek első premisszája természeti tény, tehát cáfolhatatlan. Második premisszája olyan vélekedésen alapul, amelyet a gyászbeszédek és prédikációk sora eddig is előzetesen igaznak elfogadott véleményként kezelt, és az első temetési ceremónián előadott Geleji-beszéd is erről szólt. Az ezekből levont konklúzió azonban bővítési technikákkal felékesítve inkább egy költői szövegnek, mint vigasztaló beszédnek lehet a tárgya. Nyilvánvaló az érvelő folyamat befejezetlensége. A beszéd perorációja zárja le a consolatio gondolatmenetét, és adja meg a beszédbe foglalt összehasonlítás értelmét: *A Nap tulajdonsága, hogy lenyugvása után feltámad. – Az Úrnő rendelkezik a Nap tulajdonságaival. – Az Úrnő tehát (a Naphoz hasonló) „lenyugvása" után feltámad.* Ezt a gondolatot előlegezi az, hogy a propositio tételmondatában a fejedelemasszony és a Nap között meglévő kapcsolatot a

[66] *Quocirca tum gratae mentis specimen aliquiod liquidum editurus, tum supremos Dominae nostrae clementissimae honores editurus, de mirabili eius convenientia et sympatheia cum Sole pauca admodum, priusquam venerabiles eius reliquiae humi condantur, coram vobis praefabor* RMNy 1307, 164.

convenientia et sympatheia szavak jelölik. Mindkét szó a dolgok rendezett viszonyára, egyezésére, összhangjára utal, amely ezek természetéből, lényegéből ered.

A propositiót követi a rogatio, a mondanivaló iránti érdeklődés kérése, amelyben a szónok azt ígéri, hogy beszéde rövid lesz. A rogatio a figyelem felkeltésének és ébrentartásának, tehát az attentiónak egyik közhelyes eszköze. Az attentio másik két lehetséges módja a promissio, melyben a mondanivaló különlegességét, hasznosságát ígéri a szónok, és az enumeratio, amelyben a beszéd tartalmi pontjait előre ismerteti.[67] A promissionak a Geleji-beszédben megjelenő közhelyét a gyászbeszédek között csak Balai Mihály alkalmazta.[68] Ez Balai esetében csak szónoki kellék maradt, Gelejinek ez az orációja viszont a promissióban közölteknek megfelelően az összes beszéd közül a legrövidebb. Ennek oka az, hogy ő egyetlen amplifikációs, vagy logikai műveletre, egy részletezéssel bővített összehasonlításra építette a szövegét.

A tractatio, a beszéd tárgyaló része az összevetés első elemében, a protaziszban megjelenített Nap tulajdonságai szerint a második elemben, az antapodoziszban mutatja be a fejedelemasszony erényeit, és bizonyítja a feltámadását. A protazisz témája és szóhasználata a leírás végén megjelenő görög szakkifejezések miatt egyre szakszerűbbé és tudományosan szenvtelenné válik. Ezzel ellentétben az antapodozisz, mivel a benne foglalt folyamat a gyász fájdalmának megjelenítése felé halad egyre több szenvedéllyel telik meg. A Nap sajátosságainak felsorolásában az antikvitástól örökölt tudományos ismeretek jelennek meg szónóki közhelyekként: a Nap, mivel a kilenc bolygó közt a legnagyobb és a geocentrikus világkép szerint is középen áll, ezeknek fejedelme

---

[67] Cicero az attentiót az exordium feladatának és részének tekinti (*De Oratore*, II 150.), Quintilianus szintén, és ennek eszközéül ajánlja e három megoldást (*Inst.* IV 1 33 – 35). Azt, hogy a szónok nem akar visszaélni a hallgatóság, a bírák figyelmével a kitérés lezárásakor is lehet alkalmazni. Pl. CICERO, *In Verrem* IV 109: *Non obtundam diutius; etenim iam dudum vereor ne oratio mea aliena ab iudiciorum ratione et a cotidiana dicendi consuetudine esse videatur. Hoc dico...* „Nem terhellek tovább titeket ezekkel, hiszen már régóta óvakodom attól, nehogy a beszédem a bírói gyakorlat rendjétől és a szónoklás általános szokásától idegennek tűnjön. Annyit mondok csupán... Vossius az attentio eszközeként a promissiót, a rogatiót és az anekdotával alkalmazott kitérést ajánlja. Ez utóbbira szolgáló példaként ismerteti Plutharchosz Demosztenész életrajzából az athéni ifjú és a szamár árnyékának történetét. VOSSIUS, *Oratoria* III. lib. 2. cap. 563. Az enumeratiót a causa multiplexet tartalmazó propositio eszközének tekinti. *Enumeratione quot et quibus de rebus dicturi simus exponimus.* „Az előszámlálással azt tárjuk elő, hogy hány dologról, és milyen dolgokról fogunk szólni. " *Uo.*, 597.

[68] *Quod ut firmius animis nostris inhaereat, ac Mercurialis instar statua nos ad aeternam perducat vitam in praesentiarum, pace vestra, Deo sufficientes largiente vires modo placidas praebeatis aures, memoriam mortalitatis nostrae necessariam ac salutarem esse, breviter ostensurus sum.* „Azért, hogy ez erősebben az emlékezetünkbe vésődjön, és minket egy útjelző Mercurius-szoborhoz hasonlóan az örök életre vezessen, csak e jelen pillanatban a bőven adakozó Istentől nyert elegendő erővel figyeljetek szelíden reám, és röviden megmutatom nektek, hogy mennyire szükséges és üdvös emlékezni a mi halandóságunkról" RMNy 1307, 86.

és irányítója, fényessége felülmúlja a többi ragyogását, melege és fénye éltető erővel hat a Földre, a Zodiákuson a Baktérítő és Ráktérítő közt haladó pályája a tél és a nyár változását hozza. Mindezek a rendszerű és megszokott sajátosságok, a hasonlítás második elemében Károlyi Zsuzsanna erényeire, éthoszára, tehát állandó jellemvonásaira alkalmazva, a laudáció eszközei lettek. A Nap tulajdonságai közül a rendkívüli vonást, az eclypsist, a napfogyatkozást használja a halál váratlan vesztesége feletti fájdalom felkeltésére, és a feltámadás rendkívüli, tehát ésszel követhetetlen eseményébe vetett reménység felébresztésére.

A Nap tulajdonságai közül az egyedüliséggel kezdődik a comparatio. Geleji szómagyarázatot, coniugatumot alkalmaz. A *Sol solus* több, mint szójáték, ha tekintetbe vesszük azt, hogy a Nap e tulajdonságával válhat Isten természetének egyik kifejezőjévé. Aquinói Tamás a *Summa Theologiae* tizenharmadik kérdésében, Isten megnevezhetőségének lehetőségeit és módjait a Nap megnevezésével állítja párhuzamba. A *Nap* név ezek szerint a Nap egyedülisége miatt épp annyira nem lehet valóságos értelmében más napra alkalmazható, mint ahogyan Isten neve sem, hacsaknem annak hamis feltételezésével, hogy a Napon kívül lehet más nap, vagy Istenen kívül más isten.[69] Geleji ugyanezt az érvelést alkalmazza szómagyarázatában, amelynek célja nyilvánvalóan nem a Nap, hanem úrnőjének istenítése. A hasonlításnak ebben a részletében a későbbiekben használt *sic ista*, „így ő is" kapcsolóelemtől eltérően itt Károlyi Zsuzsannának a Naphoz hasonló egyedüliségét jelölve, nőnemben és mondatkezdő helyzetben ismétli meg a Napra és Istenre érvényes jelzőt, így térve át a hasonlított elemére: *Sola utique in terreno isto globo haec quoque haec quoque fuisse haud inmerito censetur.* „Kiváltképpen egyedüli volt e földgolyón Úrnőnk is erkölcsében és kegyességében, ezt méltán vélem így."

Az egyedüliség mint a „similiá"-knak, tehát a comparatiót létrehozó hasonló elemeknek az egyike ad alkalmat arra, hogy a szónok a beszédnek ebben a részébe sűrítse úrnőjének erényeit, a kegyességet (pietas), a szemérmetességet (puditia), titoktartást (discretio) és a nagylelkűséget (magnanimitas). Ezeknek meglétét azonban itt előzetes véleményként kezeli, tehát nem bizonyítja olyan szónoki apparátussal, tettekkel, példákkal, tanúságtétellel, mint az első

[69] Prima pars, Quaestio XIII. De nominibus Dei, Articulus 9. Utrum hoc nomen „Deus" sit communicabile 3. : „Az egyedi éppen az egyediségéből adódóan tér el minden mástól... ezért egyetlen olyan név sem, amely egyedit jelöl, nem vonatkozhat több létezőre a saját jelentésében csupán csak hasonlóság alapján." Vagy csak metaforikusan lehet alkalmazni.
„Mivel ez a név Isten az isteni természet jelölésének van tulajdonítva, amint erről szó volt, az isteni természet pedig nem lehet sokféle, amint ezt bemutattuk, ebből az következik, hogy ez a név Isten valóságosan nem vonatkoztatható több létezőre, csak vélekedés alapján, ahogyan ez a név Nap sem vonatkoztatható több létezőre, csupán azok számára, akik feltételezik, hogy több nap is van." DIVI THOMAE AQUINATIS: Summa Theologica Romae -Tornaci – Parisiis 1897.

beszédben. Szerepük itt a kiválóság indoklása. Ezért sorolja fel ezeket ismét a különleges sajátságukat kiemelő jelzőkkel a *fulgor* „ragyogás" szóval alkotott birtokviszonyban. A *fulgor fulsit* derivátumok, a planétákról vett hasonlat és a fényesség képét felidéző metaforák együtt vezetik vissza a beszéd menetét a Nap trópusához.[70]

A hasonlítás második szempontja az, hogy a Nap a Földtől a Firmámentumig terjedő kilenc szférában középen áll, és így az állócsillagok alatti világ fejedelme és irányítója. A beszédnek e része a *Natura Deorum*ot szó szerint követi:[71] *Sol astrorum obtinet principatum...* A középen álló Nap közhelyében az uralkodást hangsúlyozza a mondatba ékelt hasonlattal, *centralemque in septenario Planetarum collegio tanquam Rex et Monarcha occupat thronum* „a hét planéta társaságában, mint király és uralkodó foglalja el trónját". A beszéd itt Károlyi Zsuzsanna uralkodói, fejedelmi erényét, a méltóságot (maiestas) dicséri, és minden részletében nemcsak megfelelteti, hanem bővíti is a Napról vett példa elemeit, hiszen ő sem külső tényezőtől, nem a szerencse kegyéből, hanem kiválósága jogán szerezte meg az elsőséget. A Napra alkalmazott „obtinet principatum" szerkezetnél terjedelmesebb és erőteljesebb a fejedelmi hitves határozottságát és öntudatosságát kiemelő „principatum iure optimo sibi vendicavit" szerkezet, az „occupat thronum"-nál a „medio eoque sublimiore residere solio promeruit".

A felkelő Nap fénye és ragyogása a hasonlítás következő közhelye, amelyhez a szelídség (lenitas) és a engedékenység (clementia) erényeinek dicsérete társul. A fellegek elűzésének és az ellenségeskedést gerjesztő harag megszelídítésének tartalmi elemeiben Lucretius Venus-himnusza rejtőzik. A *De rerum natura* invokációjában az istennő a fellegek elűzésével a tavasz derűjét hozza, és e derűvel és kedves szavaival szelídíti meg Mársot. A tractatiónak ez részlete a beszéd tartalma és a benne előforduló ékítési módok miatt is különleges. A hasonlítás első elemében a felkelő nap fényének szétterjedését halmozott izokolónok jelenítik meg, úgy, hogy a szónok az erőt és annak hatását mutatja be. Magára a fényre egy szokatlan metafora, a „flabellum iubaris", a „fénysugarak legyezője" vonatkozik. A fény erejét a sötétség jelentéskörébe tartozó szavakra ható azonos előtagú igék érzékelik, amelyek egyre rövidülő kolónokba, végül csak egy-egy tárgyas szerkezetet tartalmazó kommákba rendeződnek,

[70] *Quippe cuius insignis pietatis, rarrae pudicitiae, sagacis discretionis, masculae magnanimitatis, profusae liberalitatis, gloriosi nominis et famae in orbe Christiano celebratissimae fulgor reliquarum tamquam planetarum minorum claritatem perstrinxit, iisque facis instar ardentissimae imitabili suo exemplo praefulsit.* „Mivel az ő kiváló kegyességének kivételes tisztaságának, okos titoktartásának, férfihoz illő nagylelkűségének, pazar bőkezűségének és a keresztyén világban jól ismert hírnevének ragyogása a többi asszonynak, mint kisebb bolygóknak a fényét elhomályosította, és előttük hevesen lángoló fáklyához hasonlóan követendő példaként tündökölt."

[71] „Először is a Nap a csillagok fejedelme, úgy mozog, hogy miközben bő fénnyel árasztja el a földeket, egyszer erről, másszor arról az oldalról árnyékba is borítja." (Havas László fordítása)

míg az erő hatásának, a derült égnek a rajza a kommától a kólón felé halad.

A hasonlítás második elemében az engedékenység és a szelídség éthosza áll szemben a harag szenvedélyével, pathoszával. A harag indulata az állam rendjét zilálja szét úgy, hogy az uralkodó és az alattvalók kölcsönös, kegyességen alapuló kapcsolatát széthúzással bontja meg. Látható ebből, hogy a szelídség és a megbocsátásra késztető engedékenység, tehát a magánélet vagy a családi lét, a *pietas oeconomica* körében érvényes erények a kormányzás, a *pietas politica* körébe kerülnek át, és uralkodói tulajdonságokká válnak. Az első beszéddel ellentétben nem a honvédő bátorság (fortitudo) erényével jelenik meg az állam életében Károlyi Zsuzsanna, hanem a nőiséghez illő, de a Naphoz is társítható uralkodói jegyekkel. Ahogyan a Nap a bolygók sorában középen állva, azoknak mértéket szab, úgy Károlyi Zsuzsanna szelídsége és az engedékenysége is abban a „mértéktartó kormányzás"-ban (temperato suo moderamine) jut érvényre, amely az első beszédben említett *salus publica*, a közboldogság érdekében állítja helyre a fejedelem és alattvalói közti kapcsolatot. Ez a kapcsolat kölcsönös kötelezettségvállaláson alapul, és a családi viszonyokat meghatározó *pietas oeconomica* erkölcse szabályozza, hiszen a nemzeti uralkodó eszményének megfelelően a fejedelem nem ura, hanem atyja a népének.

Károlyi Zsuzsanna szelídsége és engedékenysége a szavai által képes hatni, ezt a képességét Geleji a szokatlan „rorantis favumque stillantis oris suaviloquio" metaforával érzékelteti, és ennek hatását pedig a kölcsönösséget hangsúlyozó adverbiummal (vicissim) és jelzővel (mutuis), illetve egy-egy zeugmával megszerkesztett chiazmussal.[72]

> „Még ezen kívül is fejedelmi férjének olykor-olykor az ország lakóival vagy udvarának embereivel szemben valami okból fellángoló haragját mézet csepegtető, harmatos ajkainak kedves szavaival oltotta ki, és miután így összebékítette őket, a maga mértéktartó kormányzásával az állam nyugalmát megőrizte. A megengesztelődött fejedelmet alattvalói iránti kegyességre, az alattvalókat viszont a fejedelem iránti jóindulatra vezérelte annyira, hogy úgy látszott kölcsönösen versengenek a kötelességteljesítésben, és nem könnyen lehetett eldönteni, hogy a fejedelem lett-e kegyesebb az alattvalóival, vagy az alattvalók lettek engedelmesebbek fejedelmük iránt."[73]

[72] A zeugmával megszerkesztett chiazmusok:

1. *Principem* exoratum eo clementiae *erga subditos,*
subditos vicissim eo benevolentiae erga Principem *adduxit*,
2. *clementior* erga subditos *Princeps,*
(an) *subditi* erga Principem *obsequentiores sint facti.*

[73] *Iram praeterea mariti sui Principis subinde in Regnicolas aut Aulae familiares quavis de causa excandescentem rorantis favum stillantis oris sui suaviloquio extinxit, sicque coaptatis ultro citroque animis totam Rempublicam temperato suo moderamine in ocio detinuit, Principem*

A *rorantis favum stillantis oris sui suaviloquio*, a „mézet csepegtető, harmatos ajkak kedves szavaival" metafora Geleji beszédében nem a női csáberő,[74] hanem az isteni adományú ékesszólás kifejezője. Mivel az antikvitás a mézet égi eredetűnek tekintette, amely a harmattal cseppen a levelekre, s a méhek onnan nyalják le, a méz, illetve minden, ami ehhez kapcsolódik, isteni adományt jelez. Az ékesszólását, ha az ajkakat illeti, mint Platón esetében.[75]

A beszéd a Nap éltető melegéhez az úrnő bőkezű adakozását társítja. Cicero a *De natura deorum*ban a Nap melegét azonosnak tekinti az élőkben lévő élet melegségével.[76] Geleji comparatiójában Károlyi Zsuzsanna bőkezű adakozása, melyet a szónok az első beszédében is dicsért, ennek az éltető erőnek a megnyilatkozása. Geleji bemutatásában a Nap a Hold alatti világban, tehát a mozdulatlan és passzív Föld körében gerjeszt mozgató, cselekvő erőt, és szerinte a Nap rejtett erejének, az emelkedettebb görög szóval megnevezett *energeiá*nak[77] a földi hatása latin „vis motiva et activa", amely nem más, mint a görög szó latin fordítása. Ez gerjeszti a minden élőben meglévő növekedés képességét, az Arisztotelész által használt „τό τρεπτικόν "-t, amelyet Geleji így fogalmaz meg: *quin etiam facultatem generatricem in animantibus secundum Deum excitat.* „sőt az élőkben az Isten szerinti szaporodás késztetését támasztja". Károlyi

exoratum eo clementiae erga subditos, subditos vicissim eo benevolentiae erga Principem adduxit, ut mutuis visi sint certasse officiis, nec facile discretu sit utrum clementior erga subditos Princeps, an subditi erga Principem sint obsequentiores facti. RMNy 1307, 165.

[74] Pl. Nagyciklus 34. „Méznél édesebb szók, örvendetes csókok!" Bár ez is egyike lehet azoknak a locusoknak, amelyekben Balassi egy szakrális közhelyet hódoló, szerelmi tárgyban alkalmaz. Csak a legismertebbek: Nagyciklus 22. – pelikán; 44. – zarándok, Paradicsom; 65.- zarándok, Exodus, három királyok... et ad infinitum.

[75] Amikor Platón csecsemő korában bölcsőben aludt, ajkára méhek szállottak, jelezvén, hogy ékesszavú ember lesz: At Platoni cum in cunis parvulo dormienti apes in labellis consedissent, responsum est singulari illum suavitate orationis fore. Futura eloquentia provisa in infante est. CICERO, *De divinatione* 1, 78, Ugyanez: aut apes, quas dixisti in labris Platonis consedisse pueri,; CICERO, De divinatione 2, 66. A méz égi ajándék: aerii mellis caelestia dona, VERGILIUS, *Georgica* 4, 1. A méhekben isteni szellem lakozik: Et, cum ingenia nostra, quae nos scilicet ambitiosi nostri aestimatores proxima divinis credimus, ad percipiendas disciplinas multo labore desudent, nulla apes nisi artifex nascitur. Quid credas aliud quam divinae partem mentis his animis inesse? QUINTILIANUS, *Declamationes Maiores* 13, 16.

[76] „Ellenben az a másik testszerű, életet és üdvöt adó tűz mindent megőriz, táplál, növeszt, elevenen tart, érzéssel tölt el. (Cleanthes szerint) Nem kétséges, hogy a Nap e kétféle tűz melyikéhez hasonlít, mert hatására minden virágba szökken, és a maga nemében minden kiteljesedik. Ezért, mivel a Nap lángja hasonlít azokhoz a tüzekhez, amelyek az élőlények testében vannak, a Napnak is élőlénynek kell lennie, akárcsak a többi csillagnak, amelyek az égi forróságban jönnek a világra, amelyet *aetrher*nek vagy égboltanak nevezünk." (Havas László fordítása) CICERO, *De natura deorum*, 2, 42.

[77] Az ἐωέργεια megvalósulást, tetterőt, cselekvést jelent.

Zsuzsanna bőkezű adakozására vonatkozó összehasonlítás alapja az, hogy Geleji ezt az erényt is hatóerőként mutatja be. Ezért kap tág teret ennek bemutatásában a fizikai gyengeség (duro paupertatis iugo pressos, inedia languidos) és az erre ható erő (robur) ellentéte. A „robur" „tölgyfa, támasz, erő" szóhoz illeszkedik a szokatlansága miatt képzavarként ható „baculo panis" (szó szerint: a kenyér botjával) metafora és a „palo affixo" szerkezet. A „bot" szinonimáinak halmozása a beszéd végén megjelenő nyelvi ötletet, az acument készíti elő. Károlyi Zsuzsannáról ezt mondja: *Pupilla certe coecorum, Scipio fuit delumbium*, „A vakok szemevilága, gyengék Scipiója volt" E nyelvi ötlet alapja a *scipio*, „bot, pálca" szót egyszerre köznévi és tulajdonnévi értelemben használja.

Az eklptika és a napfogyatkozás témájához érkezve, a Nap hypotyposisának stílusa megváltozik, és a beszéd is új fordulatot vesz. Az erények dicsérete után az úrnő eltávozásának szomorú hatásáról, halálának fájdalmáról, feltámadásának reménységéről szól. Az előbbiekhez képest a hypotyposis alig használ trópusokat, egyetlen, a kor tudományos nyelvétől nem idegen szókép jelenik meg a Napra vonatkozó csillagászati téma közlésében, az *inversis habenis* „megfordítván a gyeplőszárat", amelynek mitológiai háttere nyilvánvaló. A téma megfogalmazása, a napjainkban is használt görög és latin szakszavai, a *zenith seu puncto nostro verticali, signa Zodiaci Australia, a Tropico Capricorni, heliotropium, retrogressus, eclypsis* csillagászati fogalmai tudós jártasságot tükröznek, és ugyanezt igénylik a hallgatóságtól. A Napnak az Állatövben haladó és az égi egyenlítőhöz képest legmagasabb északi és legmélyebb déli pontjait, tehát a nyári és téli napfordulókat érintő pályáját írja le Geleji és ennek a Földön ható változásait. Mindezek Károlyi Zsuzsannának Erdélyből való eltávozására és visszatérésére vonatkoznak. Az összehasonlítás alapja az, hogy amikor a Napút az égi egyenlítő Őszpontját metszve, az éggömb északi részét elhagyja, és az állatöv déli csillagjegyei között, a Skorpiótól a Bakon át a Kosig ívelő félkörön halad, akkor az északi féltekén ősz és tél van, amikor pedig a Tavaszponton átjut az éggömb északi felére, tavasz és nyár.

> „Midőn a Nap zenitjéről, vagyis a mi szélességi pontunkról az egyenlítőn túl a Zodiákus déli csillagképein keresztül leereszkedik, és sugarai ferdén súrolják a földet, akkor annak testrészei elgémberednek... Amikor azonban a Baktérítő felől megfordítva a gyeplőszárat, visszatér, visszafordított sugarai megkettőzik melegét, és ennek hatására a föld tagjaiban a velük született és természettől fogva bennük levő melegség újra felhevül, ami rideg, meglágyul... kitárul a föld, és minden szinte a halálból új életre támad. Így amikor Úrnőnk is..."[78]

[78] *Sole a zenith seu puncto nostro verticali ultra aequatorem per signa Zodiaci Australia degradente radiis eius oblique terram ferientibus frigore artus horrescunt... At eodem a Tropico Capricorni inversis habenis regradente, caloreque eius ex reflexione radiorum duplicato innatus*

Károlyi Zsuzsanna Erdélyből való ki- és beutazásainak az Eklipitikához való igazítása az asszony alakjának mitizálását szolgálja, azt a benyomást keltve, hogy ő együtt mozog, együtt él, tehát sorsában is azonos a Nappal. Eltávozása és visszatérése épp olyan hatású, mint a télé és a nyáré a földi létezésben. Ezek „tényszerű" bizonyítékaként alkalmazza Geleji a Napút fogalmait úrnője életeseményeiben az időpontok meghatározására. A nyári napfordulóhoz köti Károlyi Zsuzsanna Erdélybe érkezését 1621-ben. *Quod vel unico illo circa solstitium aestivum proxime superioris anni reverticulo satis superque comprobatum reddidit.* „Ennek egyedül akár a legutóbbi év nyári napfordulója körüli visszatérésével is módfelett bizonyítékát adta."[79] Bethlennek feleségéhez írott 1621. április 11-én kelt leveléből kiderül, hogy ekkor Károlyi Zsuzsanna Kassán tartózkodott. Tehát ha a nyári napforduló körül valóban Erdélyben volt, akkor sem lehetett ott sokáig. 1621. június 30-án kelt levelében a fejedelem ezt írja a feleségének: „Kassáról oly hirtelen való kiindulásodat értvén", a fejedelemasszony tehát 1621 nyarán érkezett hosszabb időre Erdélybe, ahonnan a következő év tavaszán ment ismét Kassára a nikolsburgi békekötés után hazatérő férje elé.[80] 1622 május 6-án érkeztek Kolozsvárra. Ezt a dátumot a beszédben Geleji a Zodiákus körén a Bika csillagkép fokain áthaladó Nap útjával határozza meg, az asszony visszatérésére pedig egy csillagászati műszót, a csillagok mozgására használt *retrogressus*t használ.[81]

A Napútnak Károlyi Zsuzsannára vonatkoztatása úgy folytatódik, hogy a szónok váratlanul a comparatio rendjét megbontva, az úrnő életéből tér át, egy rövid hasonlat erejéig a Nap-pálya rendkívüli sajátosságára, a napfogyatkozásra, és hirtelen fordulattal a tudományos téma szenvtelenségét megtartva, mondja ki az úrnő halálának tényét. Noha az exordium a feltűnően fénylő csillag lehanyatlása feletti gyászt festette le, a tractatió mégis az ötödik közhelyen túljutva tér csak rá a beszédnek a közlés helyzetéből adódó témájára, tehát a veszteség feletti gyászra, a gyász vigasztalására. Az előzőekben elhangzott beszédek és prédikációk kitérésekkel gyarapított terjedelmét tekintve a hallgatóság számára ez nem tűnhetett aránytalannak. A rájuk váró meglepetés éppen a beszéd rövidsége lesz, az, ahogyan a szónok gyors fordulatokkal tér át a gyász és csaló-

vicissim et ingenitus artuum calor redardescit...terra hiscit, et omnia ex morte quasi reviviscunt: Sic ista... RMNy 1307, 166.

[79] Uo.

[80] Történelmi Tár, 1879, 210.

[81] Galilei a Juppiter-holdak leírásában: „Először is senki számára nem lehet kétséges, hogy, amikor a Jupitert ezek hasonló távolsággal követték, majd megelőzték, felkeltekor is és lenyugvásakor is attól csupán igen szűk közzel terültek szét, és azt ugyanazon a pályán és ugyanabban az irányba követték, sőt akörül fordulatokat is tettek, eközben a világ központja körül is mindnyájan 12 évnyi periódussal forogtak." Galileo GALILEI, *Sidereus nuntius*, Velence, 1610, editio princeps – http: //www.thelatinlibrary.com/galileo/galileo.sid.html

dás fájdalmából ismét a napfogyatkozás leírására, ezt összehasonlításként használva, újra a lamentáció megjelenítésére és az abból kibontott vigasztalásra.

Ezeket a témaváltásokat váratlan hangnemváltások kísérik. A hypotyposis erősen fitogtatott tudományossága, az összehasonlítás kötött logikai rendje miatt Geleji nem kísérletezett azzal, hogy hallgatóságát bevonja a beszéd körébe, hiszen közte és a közönsége közt a gyász érzése teremt közösséget, amint erről korábban a prolepszisz méltatlankodó kérdésében tanúságot is tett. Ezért a folytatásban visszatér a beszédkezdés általános alanyához, és az érzelemkeltés alakzataihoz. Acclamatiók, felsóhajtások halmozása vezeti be a fájdalom közhelyére épített affektív részt, majd interrogátió fogalmazza meg a várakozást a napfordulók változásának ritmusa szerint megérkező úrnőre, és exclamátiók, felkiáltások fejezik ki a csalódást, hiszen az úrnő meghalt, eltűnt népe elől. A részlet egészen szélsőséges érzelmeket mozgat, és a csalódás kétségbeeséséig jut el. *Excidit, evanuit, expiravit, pessum iit omnis spes, omnis pollicitatio, omnis expectatio. Quanta proh dolor! haec est animorum ludificatio?* „Eltávozott, eltűnt, kihunyt, elpusztult minden remény, minden ígéret, minden várakozás! Ó jaj, mily nagy a lelkek csalatkozása!" A mondat és alanya a *ludificatio* azonban a napfogyatkozásra és az összevetéssel a halott úrnőre vonatkoztatva kétértelmű, hiszen a Nap lényege nem változik, annak eltűnése épp úgy csak a földi szemek érzéki csalódása, miként a lelkeké az úrnő halála feletti gyász. Ezért indulhatna ki a consolatio az ecclysis tudományos értelmezéséből, magyarázatából.

Geleji azonban itt még nem tér át a vigasztalásra, hanem ismét megmeríti orációját a csalódás fájdalmában a hiábavaló várakozás részletezésével. Erre az interrogatio és responsio kettős alakzatát használja. A hallgatósághoz intézett kérdésekkel és a helyettük kimondott válasszal szembesíti a várakozás reményét a csalódással, a halotti pompa képét a diadalmenetével. Mindezek mellett az ez után következő consolatio számára fontos két elemet, a Nap trópusát és az úrnő istenítését is továbbvezeti a beszédben, egy-egy értelmező jelzővel: *Dominam vestram, Solem vestrum gloriosissimum* „Úrnőtöket, a ti legdicsőbb Napotokat", *Divinam vestram Susannam, vere Susannam divinis odoribus flagrantem Rosam* „a ti istennőtöket, Zsuzsannátokat, Zsuzsannát, valójában ezt az isteni illatozású Rózsát".

A napfogyatkozást bemutató összehasonlítás hangneme és témája azt a benyomást kelti a hallgatóságban, hogy a szónok a beszédet záró vigasztalás érveit készíti elő. Ehhez először fel kell világosítani a hallgatóságot az égi jelenség lényegéről, hogy az erre épülő összevetés hatásos legyen. Geleji tehát az eclypsis magyarázatához ismét hangnemet vált. Az előző érzelmekkel telített, rövid kérdésekkel, felkiáltásokkal szemben itt hosszú kólónokból álló terjedelmes mondatot alkot, nyugodt hangú, szakszavakat alkalmazó magyarázatot. A mondat elejére állított *etsi enim velut* „mégis azonban, amiként" szerkezet

relatívvá teszi a napfogyatkozásról előadottakat, jelezve az összehasonlítást, amelyet az ezután a *simili modo* „hasonló módon" szerkezet vezet át a fejedelemasszony halálának értelmezéséhez. *Etsi enim velut Sol quoad radiosam suam Substantiam eclypsat nunquam, sed visibus solummodo nostris interstitio diametriali corporis Lunaris tamquam opaciorisoppositione lumen eius eripitur: simili modo...* „Mégis azonban, amiként a Nap a maga sugárzó lényegében soha nem fogyatkozik el, hanem csak nekünk tűnik úgy, hogy az átlósan közöttünk lévő Hold homályosabb testének szembenállása miatt tűnik el a fénye, akként..." Az összehasonlításból levont következtetés az, hogy Károlyi Zsuzsanna halála is, miként a Nap eltűnése, csak látszat ő valójában most is él. *Nobis nobis non sibi obiit, prout non sibi sed nobis vixit.* „Csak nekünk, nekünk, és nem a maga számára halt meg, amiképpen nem magának, hanem nekünk élt."[82]

Geleji azonban a hallgatóság várakozását megcsalva az előző consolatiós érv bővítése helyett egy újabb példát vesz elő a Nap látszólagos eltűnésére, és a Nap lenyugvásának csillagászati magyarázatából az előzőekhez hasonló hangnemben görög műszavakkal előadva, szerkeszt ismét egy comparatiót. *Quapropter ut Sole ab haemisphaerio nostro ad antipodas decedente, lumineque eius interiectu mollis terrae quasi interstancto, omnia sub oppositis coeli climatibus densis tenebris involuntur, et faciem pullo quasi integumento obducta luctum ez dolorem testantur: sic, sic luculento isto et minime lutulento sidere...* „Ezért ahogyan a Nap, amikor a mi félgömbünkről az ellenkező féltekén élőkhöz száll alá, és miután a föld tömegének hatása szinte kioltja a fényét, minden, ami az ellentétesen elhajló ég alatt van, sűrű homályba borul, mintha külsejét gyászba öltöztetné, szomorúságot és fájdalmat mutat, úgy bizony ez a mi fénylő csillagunk, melyet semmi nem szennyezett..." Ennek a második csillagászati példának a lényege, a Nap látszólagos eltűnése a földi lét horizontjáról az első összehasonlítás tartalmát erősíti, de az erre felépíthető consolatiós érvelés ismét elmarad. Az összehasonlítás protasisából nem, legalábbis itt még nem a halál utáni lét bizonyossága felőli meggyőzés következik, hanem épp ellenkezőleg a gyász reménytelen sötétsége. A gyász megjelenítésének azokat a közhelyeit, azokat a trópusait találjuk itt az összehasonlítás második elemében, amelyek ennek a beszédnek és Geleji előző beszédének is az exordiumában tűntek fel: lehanyatlott fényes csillag, arcokra boruló homály, marcangoló fájdalom, a patrónájukat siratók templomok, iskolák nem enyhülő gyásza. Ugyanazok a rövid acclamatiók keltik fel és fejezik ki a fájdalom érzését, mint amelyek a Napútról vett összehasonlítások végén.

A beszéd legvégén egy epanodosszal, a lamentáció utolsó mondatának mondatzáró állítmányát a következő mondat kezdésében megismételve, a gyászpanasztól alig észrevehetően elkülönülő igen rövid szakaszban szólal meg

[82] RMNy 1307, 167.

a vigasztalás. A befejezés a perorációk minden szónoki kellékét nélkülözve, az előző két comparáció elemeit ötvöző trópusok rendszerét alkotja. Tekinthető ez egy allegoria occultának, homályos allegóriának is, amely a napfogyatkozás és a napfelkelte képeit alkalmazó megszemélyesítésre épül. Az allegória megértésének kulcsát egyetlen szerkezet, a *cum Sole iustitiae Christo* „az igazság napjával, Krisztussal" kínálja, amely a trópusokat a Krisztusban való feltámadásra vonatkoztatja. Az allegória „homályosságát" a Nap megszemélyesítésének különlegessége okozza, ugyanis Károlyi Zsuzsanna megdicsőülésének jele az, hogy ő maga válik a napszekér isteni attrubitumával megjelenítve, Krisztus igazságának napjává.

A beszéd szerkezetének, eszközeinek áttekintése után láthatjuk azt, hogy az mennyire eltér a gyászbeszédek jellegzetességeitől. Szokatlan az inventiója, hiszen az egész oráció egyetlen retorikai eszközre, a Nappal való összevetésre épül. Szokatlan az erre épülő propozíciója is, hiszen a comparatio az érvelés egyik módja, a beszéd azonban nem tartalmazza az összevetésből eredő következtetést. Bizonytalan a genusok közé való szokásos besorolhatósága is, mivel célkitűzése szerint nem az erények dicséretére vállalkozik, mint Geleji első szónoklata, nem mutatja be az úrnő erényeit sem ezek megvalósulásának bizonyítékait, az elhunyt nagyasszony megdicsőülését nem ezek meglétére alapozza, ezért nem tekinthető laudációnak. A consolatio sajátossága, a vigasztalásra vonatkozó érvelés is hiányzik belőle, sőt, mint láttuk a mennyei megdicsőülés bemutatása, amely e beszédműfaj egyik közhelye, az erre való hosszas előkészület után csak a szónoklat zárómondataiban jelenik meg.

Ezeknek a szokásos beszédmódoktól való eltéréseknek az oka az, hogy Geleji hallgatóságának érzelmeire a saját érzelmeinek bemutatásával kíván hatni. Az úrnője iránti ámulatával, halála feletti megrendülésével, kétségbeesésével, a feltámadás megdicsőülésének bizonyosságával akar inkább hatni, mint a szabályszerű beszéddel. Ezért választotta a lehető legnagyszerűbb comparátiós tárgyat, a Napot, amellyel mindvégig mitikus magasságban tarthatta a laudáció tárgyát. A napfogyatkozás említése után a beszéd hangneme a gyász szenvedélyeinek és a tudós bemutatás szenvedélytelenségének szélsőségei között hullámzik. Mindez azt érzékelteti, hogy a szónok közönségével együtt a gyász fájdalmától szenved. E fájdalom leküzdésének kísérlete az újra és újra megkezdett vigasztalás, amely minden érvelő előkészítés nélkül a sír mélységéből emeli fel mennyei magasságba a beszédtárgyat és hallgatóságának lelkét.

Geleji tehát félretette, vagy inkább elrejtette retorikai arzenálját, látszólag nem törődik a *technével*, amelyet oly sokszínűen csillogtatott meg első beszédében. A tractatióban egy gondolatalakzatot visz végig következetesen, nem alkalmaz bölcsmondásokat, kitéréseket, exemplumokat. Vakmerően csillagászati ismeretekkel, és az ezekre épülő trópusokkal teszi próbára hallgatóinak műveltségét. A

comparatio hasonlító szerkezetekkel ellátott, kiszámítható gondolatpárhuzamaiból váratlanul csap át beszédmódja a rövid acclamatiókkal, exclamatiókkal, interrogatiókkal kifejezett fájdalomra. A mesterség leplezésével teszi művészivé beszédét. Manierizmusa éppen az egyszerűség színlelésében nyilatkozik meg, amellyel a gyászszertartás színpadán állva hihetővé kívánja tenni érzéseit. A művészet elrejtését Vossius retorikája is a mesterség csúcsának tekinti a gnómák alkalmazásához fűzött intelmében: „Ez azonban rejtett módon valósuljon meg nemcsak itt, hanem az egész beszédben! Mert ahogyan mondani szokás a művészet csúcsát a mesterség elrejtése jelenti, amint azt a halikarnasszoszi Dionysiosz mondja a «Szónoki mesterség»-ben, semmi sem teheti hihetőbbé a beszédét a hallgatóság számára, mint a 'η τῆς ἀπλότητος προσποίησις (az egyszerűség színlelése) vagy a πρόσχημα (leplezés), tehát az egyszerűség érzése és látszata. Ezért nevetségessé válik az, aki az ékesszólás teljes vitorlázatát kifeszíti."[83]

A beszéd szerkezete

I. (1.) **Exordium** abruptum
Exclamatiók halmozásával mutatja be a beszédet meghatározó közhelyének (locus communis) elemeit.
a) Az Úrnő halálának és a lehanyatló csillagnak (Nap) a párhuzama végokkal (causa finalis).
b) A locus communis bővítése visszakövetkeztetéssel (ratiotinatio) felidézett kezdő ok és végok (causa efficiens és finalis) együttes alkalmazásával.
(2.) *Prolepszisz* vagy *praeoccupatio.* Bevezetése méltatlankodással (indignatió) – a szónok elutasítja az érdektelenség gyanúját és a hallgatósággal való együttérzését hangsúlyozva, ismétli meg a beszéd közhelyét.

II. (3.) Propositio
A beszédtéma kijelölése – a fejedelemasszony kiváló erényeinek bemutatása a Naphoz való hasonlatosságával.
Kérés (rogatio vagy *petitio)* a figyelem ébren tartása végett (tensio), bővítve kicsinyléssel (deminutió): a szónok „ügyetlen Minervá"-jára hivatkozik, és a beszéd rövidségét ígéri.

III. Tractatio – a hasonlatosság elemeinek részletezése

[83] VOSSIUS *Oratoria* 612. A részlet OVIDIUS *Metamorphoses*ének. X, 252. sorsára utal: *ars latet arte sua* „művészet fedi el, hogy csak művészet" (Devecseri Gábor ford.). A *'Η τέχνη ῥητορική* Dionysziosz neve alatt maradt fenn, de nem az ő műve.

(4.) a) *Az egyedüliség* – A Nap egyedül való a hét bolygó között – ennek bővítése szójátékkal (annotatio, paranomasia) és végokkal: minden csillagot elhomályosít a fénye – A fejedelemasszony is egyedüli az erényeknek, a kegyességnek, tisztaságnak, az okos titoktartásnak, nagylelkűségnek kiválóságában.
(5.) b) *Elsőség* – A Napé az első hely a hét bolygó között – ennek bővítése megjelenítéssel (hypotyposis vagy descriptio), amely az uralkodói méltóságról vett hasonlatot alkalmaz: „mint király és uralkodó". – A fejedelemasszony erényeivel kiválva szerezte meg elsőségét – ennek bővítése végokkal.
(6.) c) *Szelídség és derű* (serenitas, lenitas) – A Nap fénye eloszlatja a sötétség fellegeit, a viharokat és szelíd derűt teremt. Ennek bővítése a felkelő napnak e három szempont szerinti megjelenítésével és megszemélyesítéssel (prosopopeia): dispellit, dissipat, abigit, sereno vultu. – A fejedelemasszony jóindulatú kegyessége (favorabilis pietas) elűzi a bánat fellegeit, szép beszédével (blando sui oris eloquio) lecsillapítja a lázadást és a haragot, az államban egyetértést teremt. Ezek bővítése a kezdő és végok együttes alkalmazásával.
(7.) d) *Hévség és éltető erő* – a Nap melegének kiáradása táplálja a Hold alatti szféra élőlényeit – bővítés végokkal. – A fejedelemasszony jóságának kiáradásával, bőkezűségével adott erőt országa szegényeinek. Bővítés a kezdő és végső ok együttes alkalmazásával.
(8–9.) e) Téli és nyári napfordulók – A Napnak Zenitjéről való eltávolodása telet, a Baktérítő felőli visszatérése pedig nyarat hoz a földre. Ennek bővítése a kezdő és végok együttes alkalmazásával: a kezdő ok a Zodiákuson átvezető Napút megjelenítése, a végok a tél és a nyár megjelenítése halmozásokkal és mindkettőnél alkalmazott megszemélyesítéssel. – A fejedelemasszonynak Magyarországra való távozása boldogtalanságot, visszatérése pedig boldogságot hozott Erdély számára. Ennek bővítése a kezdő és végok együttes alkalmazásával, ezek hatásának megjelenítésével.
(10–12.) f) Napfogyatkozás – A Nap eltűnése – A fejedelemasszony halála. Bővítés a fájdalom közhelyéből mint végokból sóhajtással (acclamatio) és felkiáltásokkal (exclamatio), s szónoki kérdésekkel (interrogatio), a hallgatóság megszólításával (appellatio). A szónok a kérdéseire maga válaszol.
(11) Bővítés helyesbítéssel (correctio) és visszakövetkeztetéssel (ratiotinatio) a kezdő okra: a Nap csak látszólag tűnt el. – A fejedelemasszony élete sem hunyt ki valójában.

IV. (13–14.) Peroratio fájdalom közhelyéből, bővítve összehasonlítással (comparatio): A látóhatárról lehanyatló Nap miatt gyászos sötétségbe borul az ég. – A fejedelemasszony halála miatt a gyász sötétsége borítja a gyászolókat. Bővítés a gyász megjelenítésével.
(15.) Consolatio összehasonlítással: miként előtűnik, feltámad a Nap a napfogyatkozás után, úgy a fejedelemasszony is feltámad Krisztus igazságának napján.

A tiszteletre méltó Geleji István Úr szónoklata[84]

(1.) Mennyire szomorú, mennyire gyászos ez a nap, minden rendből itt lévő hallgatóim, melyen az oly kegyes és oly isteni Úrnő, aki noha minden jó ember könyörgései szerint is arra méltó, hogy az örökkön élők szokásait kövesse, most a halottak sorsában osztozik. Mennyire siralmas, mennyire gyászos ez a nap, amely nekünk inkább éjszaka, mint nappal, amelyen a fényre legméltóbb patrónánk a föld legsötétebb üregébe szállott alá.

Milyen nagy gyászt idéztek elő a halandók számára az éther csillagai, mikor homályba borultak, és mekkora cimmeriusi sötétséget[85] árasztottak árnyékukkal a földre: milyen nagy fájdalomra szerzett okot nekünk e feltűnően fénylő csillag lehanyatlása, és a nyomorúságnak milyen sűrű és milyen nagy fellegével borított árnyékot az arcokra! Ó jaj e csillag homályba borulásával homályba borult minden fő ékessége is, gyászossá lett minden alak ragyogása, minden arc üdesége elhervadott, és végül minden hangszer elhallgatott.

Kérlek titeket, ó csillagok, gyűljetek ide körém, és nézzétek e gyászruhás sokaságot, szemléljétek a köröttem állóknak másról elfordított, földre szegzett bánatos tekintetét, fénysugaratok járja be az arcokat, melyeken a könnyek gyászözöne buzog! Miből eredt, ó halhatatlan Isten, e szokatlan dolognak oka, hacsak nem abból, hogy a mi Napunk, fényes csillagunk a föld alá távozott. Ennek lehanyatlását gyászolják Alsó és Felső Pannónia előkelői, panaszolja Dácia minden lakója, siratják a szószékek, templomok,

[84] A szöveget caputokra osztottam az áttekinthető elemzés végett. (M. Gy.)

[85] A kimmeroszok völgye az Oceanus mellett, a legtávolabbi nyugaton, az alvilág bejáratánál van. Örökös köd és sötétség borítja. Innen ered a *tenebrae Cimmeriae*, cimmerusi sötétség kifejezés. Homérosz az Odüsszeia Neküia részletében (Od. 11, 14 s k.) így említi:

Ott van a kimmeriosz nép városa, lakhelye, ködbe
és felhőbe takartan; a nap sose néz le reájuk,
és sohasem fénylik sugarával az égi magasból,
sem mikor útnak ered, föllépve a csillagos égre,
sem mikor újra leszáll, és föld fele fordul az égről;
vészteli éj feszül egyre e gyarló földilakókra. (Devecseri Gábor fordítása)

Ovidius szerint (Metamorph. 11; 592 – 615) ennek közelében van az Álom istenének (Hüpnosz, Somnus) lakhelye.

iskolák, keseregnek a múzsák, a múzsák tanítványai, és fájdalmukról siraloménekben, panaszdalban tesznek bizonyságot.

(2.) Nekem pedig csupán csekélység lenne, hogy ez a csillag lehanyatlott? Engem, miként más halandókat, vajon nem vett körül egyetlen sugarával sem, hogy annak kihunytával méginkább áradjanak a könnyeim? Bizony ez egyáltalán nincs így! Sőt inkább sóhajtozva vallom be, és fájdalmasan ismerem el, hogy énnekem is, noha másképp, mint másoknak, lehanyatlott ez a csillag. Éppen ezért minden kegyességtől idegen lennék, utálatos és megbocsáthatatlanul hálátlan és szégyenletes, ha én egymagam minden gyászoló között szeretetlenül, minden gyászelégiát éneklő között *tompa arccal*[86] állanék meg.

(3.) Ezért egyrészt e hálára érdemes léleknek, mint valamiféle tiszta példaképnek felmutatására, másrészt legkegyelmesebb Úrnőnk igen kiváló erényeinek bemutatására vállalkozva, mielőtt az ő tiszteletre méltó maradványait elborítaná a föld, elétek tárom, noha szűk terjedelemben, az ő csodálatra méltó hasonlóságát és természetes összhangját a Nappal. Amíg ezt egészen ügyetlen Minervámmal, szavaim dísztelen eszközeivel elmondom, alázatosan egy negyedórácskára a figyelmeteket kérem.

(4.) Ami a Nap a maga szférájában, ugyanaz a Krisztusban kegyesen meghalt Fejedelemasszony a Föld körében, mindkettejük hasonló tulajdonságainak egybevetésével ez bárki számára nyilvánvaló. A Nap egyedül van, hiszen nincsen rajta kívül más Nap, mivel önmagában is oly igen ragyog, hogy felkeltekor minden csillag elhomályosul. Méltán vélem úgy, hogy Úrnőnk is kiváltképpen egyedüli volt e földgolyón erkölcsében és kegyességében. Volt-e hozzá hasonló a kortársnői, a kiváló asszonyok közt akár kegyességben, akár tiszta erkölcsben, volt-e hozzá mérhető bárki okosságban, s volt-e neki mása egyéb asszonyi adományokban? Úgy hiszem, aligha van, vagy volt ilyen, mert az ő kiváló kegyességének, kivételes tisztaságának, okos titoktartásának, férfihoz illő nagylelkűségének, pazar bőkezűségének és a keresztyén világban jól ismert hírnevének ragyogása elhomályosította a többi asszonynak, mint kisebb bolygóknak a fényét, és előttük hevesen lángoló fáklyához hasonlóan követendő példaként tündökölt.

(5.) A Nap a csillagok között a legelső helyet uralja, királyuk és uralkodójukként a hét planéta körében középen trónol, ezért a többi csillagból álló kíséretére, amely koronaként övezi őt, mindenfelől ragyogó sugarakat szór.[87] Így ő is, az Úrnő, nem annyira a szerencse kegyéből, méltóságának, rangjának kiválóságából, mint inkább az összes asszonyi erényben kitűnő elsőségével igényelte magának teljes joggal a fejedelmi elsőséget, és érdemelte ki azt, hogy középen, magasabb székre üljön, hogy onnan a homályosabb és kevésbé ismert nevű úrnők-re erényeinek ragyogó sugarait vesse, így késztetve őket egyfajta versengésre, hogy nevük hasonlóképpen halhatatlan legyen, hírük nemes erényekkel gazdagodjon.

(6.) A Nap, amikor felkél, az éjszakai árnyakat, sugarainak legyezőjével szétszórja a nappali fellegeket, elfújja a zivatarokat, előzi a viharokat, a levegőt derűssé teszi, jóságos ábrázatától az égbolt verőfényes és tiszta lesz: így Úrnőnk is jóindulatú kegyes-

[86] A szövegben görögül, latin átírásban: szerepel: *kophon prosopon*

[87] Az antikvitástól örökölt geocentrikus világkép szerint a Firmamentum, vagy az állócsillagok egétől számolva, hét bolygó kering koncentrikus körpályán a központ, a mozdulatlan Föld körül: ezek a Szaturnusz, Jupiter, Mars, Nap, Vénusz, Merkúr, és a Hold. A Nap tehát az egész rendszert tekintve az ötödik helyen, középen ragyog.

ségével és kedves szelídségének szellőjével a bánat fellegeit elűzte a bánatos homlokokról, és miután messze kergetett minden fájdalmat és keserűséget, visszahelyezte jogaiba az örömet és a boldogságot. Nem oly régen még belviszálytól és nyílt lázadásra törekvő tömegektől, ezek indulataitól lángolt az egész ország, ő a lelkeket nyájas szavakkal magához édesgette, a vezérek szívét megnyugtatta, ily módon vette elejét annak, hogy a még füstölgő harag ismét lángra kapjon. Még ezen kívül is fejedelmi férjének haragját, mely olykor-olykor az ország lakóival vagy udvarának embereivel szemben valami okból fellángolt, mézet csepegtető, harmatos ajkainak kedves szavaival oltotta ki, és miután így összebékítette őket, a maga mértéktartó kormányzásával az állam nyugalmát megőrizte. A megengesztelődött fejedelmet alattvalói iránti kegyességre, az alattvalókat viszont a fejedelem iránti jóindulatra vezérelte annyira, hogy úgy látszott kölcsönösen versengenek a kötelességteljesítésben, és nem könnyen lehetett eldönteni, hogy a fejedelem lett-e kegyesebb az alattvalóival, vagy az alattvalók lettek engedelmesebbek fejedelmük iránt.

(7.) A Nap fénysugarainak és melegének együttes kiáradásával, valamilyen rejtett hatóerővel a Hold alatti szférában, melyet saját égi körével ölel körül, és tart össze, mozgató és cselekvő erővel munkálkodik, és az élőlények létéhez szükséges táplálékot előhozza a termékeny föld gyomrából, mindenféle terméssel ajándékozza meg az évet, sőt az élőkben az Isten szerinti szaporodás késztetését támasztja. Így ő is, a mi Úrnőnk, alattvalóit és mindenkit, aki csak az ő birodalma határai közt élt, jóságából eredő erővel ruházott fel és látott el, gazdagon osztogatott javain táplálta azokat, akiket a szegénység kemény járma szorított, vagy az éhség gyengített el, a kenyerének támaszával, mint egy leszúrt karóval szilárdította meg őket, a nincsteleneket is bőkezűen segítette.[88]

(8.) Midőn a Nap a zenitről, vagyis a mi szélességi pontunkról az egyenlítőn túl a Zodiákus déli csillagképein keresztül leereszkedik, és sugarai ferdén súrolják a földet, akkor annak tagjai elgémberednek, a hajlékony bokrok megdermednek, és a fagytól minden, ami lágy volt, kőkeménnyé válik. Amikor azonban a Baktérítő felől megfordítva a gyeplőszárat, visszatér, visszafordított sugarai megkettőzik melegét, és ennek hatására a föld tagjaiban a velük született és természettől fogva bennük levő melegség újra felhevül, ami rideg, meglágyul, ami fagyott, folyékonnyá válik, kitárul a föld, és minden szinte a halálból új életre támad.[89]

---

[88] A latin eredetiben: „inedia languidos pavit, baculo panis tamquam palo affixo consolidavit". A *baculum panis* a Bibliából átvett metafora, és a szövegrész ellentétes jelentéssel utal Ezékiel könyvének 15. rész 16. versére, melyek a választott népe ellen haragra gerjedt Isten szavai. A Vulgata szerint: *ego Dominus locutus sum quando misero sagittas famis pessimas in eos quae erunt mortiferae et quas mittam ut disperdam vos et famem congregabo super vos et conteram vobis baculum panis.* A revideált Károli-fordításban: *Elárasztalak az éhség félelmetes nyilaival a vesztetekre – mert hiszen ezeket pusztulásotokra küldöm –, és éhséget bocsátok rátok, összetöröm a kenyeretek botját. Elárasztalak az éhség félelmetes nyilaival a vesztetekre – mert hiszen ezeket pusztulásotokra küldöm –, és éhséget bocsátok rátok, összetöröm a kenyeretek botját.*

[89] A Zodiákuson, az Állatövön haladó Nap, az Őszponton, az őszi napéjegyenlőség pontján szeptember 23-án jut át az Egyenlítő síkján. Miután ezen áthaladt, az ekliptika déli félkörén száll alá a legmélyebb pontig, a Téli Napforduló pontjáig. A téli solstitium december 21. Ez, mivel az antikvitásban ekkor a Zodiákus Bak csillagképben állt a Nap, a Bak-pont, illetve az Egyenlítővel párhuzamos vonala a Baktérítő. Innen a Nappálya észak felé haladva ismét az Egyenlítő felé tart,

(9.) Így a mi Úrnőnk is, amikor az orcánk elől a Magyar Királyság legszélső határai, az ausztriai vidék[90] felé távozott, bizony mindnyájunk lelke a félelmes aggódástól megrettent, a jótéteményekre szorulók védencei az éhezéstől elgyengültek, és gyenge, teljesen elerőtlenedett tagjaikat a távolba felé nyújtották. Amikor azonban egy kis idő multával visszatért, és újra meglátta megszokott otthonát, visszatért ismét a lelkekbe az elevenség, a csontokba a hév, a kiszikkadt dolgokba a hajlékonyság, a gyengékbe az erő, a félholtakba a lélek. Ennek egyedül akár a legutóbbi év nyári napfordulója körüli visszatérésével is módfelett bizonyítékát adta. Ugyanis mihelyt királyságunk legszélső határait illették lábai, nyomban a megviselt és a szükségtől megterhelt szegények tömegesen keresték meg őt, könyörgő levelek sokaságával rakták tele kezét, és a nélkülözők pénzadományért, a jogtalanságot tűrők s szenvedők jogi védelemért esedeztek nála. S ugyan mennyi ideig élvezték e szerencsét honfitársaink, s örvendtek ennek, ugyanis amíg Transsylvánia lakói Úrnőjük visszatértével bejárták igen tágas birtokaikat és igen kellemes földjeiket, addig ő mindenki nem csekély bánatára ismét Magyarországon termett. Ahonnan ismét miként a napóra, együtt mozogva a Nappal, amely a maga körpályáján a Ráktérítőre visszatérve, már a Bika jegyének körülbelül a 24. fokán haladt, ő is Dácia határaihoz fordult vissza, és az országlakosok kolozsvári gyűlése idején, mintha napfogyatkozást szenvedne el, minden jó ember gyászával és fájdalmával lehelte ki lelkét, s e végzetes esete miatt az utána való örök vágyakozást hagyta maga után.[91]

(10.) Ó jaj nekünk szerencsétleneknek, akik számára e drága, tiszta fő fényét veszítve a rút és sötét sírba hullik, hogy eltemessék! Ó jaj, mennyi reménye veszett oda mindannyiunknak! Ó, boldogan mit meg nem ígérnénk, csak a mi Úrnőnk egészségben visszatérhessen hozzánk! Ó, milyen sóhajtásokat vettünk a kebelünkbe! Kinek a lelkét nem élesztettük, bíztattuk, aki a dolgok áhított végkifejletére várakozott? Eltávozott, eltűnt, kihunyt, elpusztult minden remény, minden ígéret, minden várakozás! Ó jaj, mily nagy a lelkek csalatkozása!

(11.) Ti, honfitársaim, ugye gondoltatok arra, hogy úrnőtök, a ti legdicsőbb napotok visszatér hozzátok? Azt határoztátok, hogy így fogadjátok majd azt, aki újjáépíttette Fehérvár leomlott falait? Ezzel a gyászos orcával kívántátok az udvart és Úrnőtöket házaitok közé fogadni? Ezzel a halotti pompával a templom díszes mennyezete alatt akartátok fogadni a ti istennőtöket, Zsuzsannátokat, ezt az isteni illatozású rózsát? Ó, nem! Bizony, nem! Sokkal inkább jó egészségben, sokkal inkább az élet levegőjét

---

amelyen a Tavaszponton, a tavaszi solistitiumban, március 21-én halad át, és emelkedik egészen a nyári napfordulóig, a Rák-pontig, amely június 21-re esik.

[90] Költői túlzás illetve szójáték. Károlyi Zsuzsanna nem az osztrák tartományokban, hanem a Felvidék, a Királyi Magyarország városaiban, Besztercebányán, Selmecbányán, Kassán fordult meg. Az *ausztriai vidék* csak irányt jelöl, és Ausztria nevének latin eredetijére: az *auster* szóra utalva, amelynek jelentése 'déli', a Nappályával való párhuzamot erősíti.

[91] A Bika jegy 24. fokának számításánál Geleji 10 fokot tévedett, mivel a Bika-jegy IV. 21-től V. 21-ig tart. Április 21-től 14 fokot, azaz napot számítva, jön ki Károlyi Zsuzsanna Kolozsvárra érkezésének dátuma, május 5. Egyébként már korábban megérkeztek Erdélybe, mivel Bánffy-hunyadon kellett időzniük az úrnő gyengesége miatt.

lélegezve, sokkal inkább királyi pompával diadalkocsin megérkezve, sokkal inkább férjével, ellenségei felett diadalmaskodva, nagy dicsőségben, a mi legkegyelmesebb Urunkkal együtt kívántátok őt üdvözölni! Ó, csalfa emberi reménykedés! Ó, halandók megcsalt könyörgései! Ó, minden rosszra, minden az ellenkezőjére fordult a szerencse igazságtalansága miatt! Így, így hunyt ki a mi csillagunk, és mindannyiunk felett mélységes éjszaka vett uralmat.

(12.) Mégis azonban, amiként a Nap a maga sugárzó lényegében soha nem fogyatkozik el, hanem csak nekünk tűnik úgy, hogy az átlósan közöttünk lévő Hold homályosabb testének szembenállása miatt tűnik el a fénye, akként ez a mi csillagunk is nemcsak hogy nem szűnt meg önmagában is ragyogni, hanem az eddiginél sokkal nagyobb és fényesebb ragyogást nyert magának, számunkra pedig azt hagyta, hogy fényéből, mely a halál sűrű homályától lett elborítva, tovább részesüljünk. Így tehát csak a mi számunkra és nem a saját maga számára hunyt ki a mi nagyon jóságos Úrnőnk fénye, hogy így ne csak saját életével, ne csak a gyökereiből eredő, vele született melegségének táplálékával ragyogjon, hanem nekünk fényesedve saját magát égesse el, épp úgy, ahogyan a gyertya is másokért égve éli fel magát. Csak nekünk, nekünk, és nem a maga számára halt meg, amiképpen nem önmagának, hanem nekünk élt.

(13.) Ezért ahogyan a Nap, amikor a mi félgömbünkről az ellenkező féltekén élőkhöz száll alá, és miután a föld tömegének hatása szinte kioltja a fényét, minden, ami az ellentétesen elhajló ég alatt van, sűrű homályba borul, mintha külsejét gyászba öltöztetné, szomorúságot és fájdalmat mutat, úgy, bizony mi is, mivel ez a fénylő csillagunk, melyet semmi nem szennyezett be, mely a mi szemünknek kellemes, szívünknek gyönyörűséges volt, és most a föld rejtekébe hatolt, és fölé boruló vastag föld fedi, bizony mi is mindnyájan egyformán fekete szalagokkal, komorrá tett arccal, szívtépő könyörgéseknek, a kegyetlen és marcangoló fájdalomnak adjuk át magunkat. Ó jaj, és ismét jaj nekünk! Meghalt minden örömünk, elhunyt a boldogságunk! Mindenkinek gyászpanasza árad. Félrevetve lehullik a hajdísz, és a leányok szétzilálva terjesztik szét fésületlen hajukat, nem gondolnak arra, hogy fényes és sima legyen homlokuk: hamu koszorúzza gyászosan a fejüket. Ó, semmilyen feledés nem enyhíti a gyászt! Ó, soha eléggé el nem siratható e csapás! A vakok szemevilága, gyengék Scipiója[92] volt az, akinek csontjai íme a ti szemetek előtt vannak, akit ugyanolyan szerencsétlenség sodort el, mint bárki mást, aki most íme megtöretett.

(14.) Siratják ezután táplálójukat az éhségtől elcsigázottak, keresik a ruhátlanok azt, aki felöltözteti őket, de ő nem jelenik meg. Az árvák sírva hívják anyjukat, az özvegyek oltalmazójuk után kiáltanak, de ő nem válaszol. Az egyház a támogatóját, a szent jegyek kiosztói, a múzsák és a múzsák kedveltjei dajkálójukat panaszolják, de ő nem lép elő. Alárendeltjei, szolgái és szolgálói Úrnőjük után sóvárognak, de ő nincs jelen. Jaj most mi lesz! Mi az oka ennek a nagy keserűségnek! Hová tűnt, hová rejtette el fejét? Milyen rejtekhelyen tűnt el? E súlyos boltozat alatt? Ennek a ragyogó sírnak öblös üregében, holtan ebben az ólomkoporsóban rejtőzik.

(15.) Rejtőzik, és már oly nagyon óhajtja, hogy e sötét föld alatti tömlöcbe alászálljon. Innen egy hosszú éjszaka után, hogy a vigasztalódás teljesen el ne hagyjon

[92] Szójáték, amelyben a *scipio* szó 'bot, pálca', tehát támasz jelentése és a római Cornelius nemzetség vitéz lelkű férfiainak cognomene egyszerre érvényesül.

minket, ama végső hajnali szürkületben, ahogyan a Nap a Földnek keleti pereméről új fénnyel kél fel, úgy ő is majd ragyogó orcával jelenik meg az égen, és e földi körből Krisztus igazságának napjával a fellegek ragyogó szekerén az égi napfogyatkozás helyébe lép, szétszórja örökkévaló fénysugarait, és nem szenved soha többé fogyatkozást. SZÓLOTTAM.

(Fordította és jegyzetekkel ellátta Mikó Gyula)

GYULA MIKÓ

Two Funeral Sermons by István Geleji Katona in the Volume of Exequeiae Coeremoniales Part 2

The second part of the study analyses the Latin funeral sermon written by István Geleji Katona, court priest of Gábor Bethlen Transylvanian Prince. Geleji recited the sermon on the 1st of July, in Gyulafehérvár at the funeral ceremony of Zsuzsanna Károlyi, the wife of the Prince. The special feature of this funeral sermon is that the orator built the *laudatio funebris*, the praise of Zsuzsanna Károlyi on a comparison in which he compared the parted lady to the Sun and the happenings in her life to the movement of the Sun. The study also presents the sermons, Latin funeral sermons and funeral verses, which were recited on the occasion of the funeral, as Geleji had to adapt his pathetic and special language use to the conventions and to the poetical and oratorical devices of the other sermons. The study analyses the rhetorical devices in the various structural units of the funeral sermon, it makes references with plentiful quotations to the contemporary rhetorical theories, to the works of Vossius and Keckermann and presents the outline and the *local communis*es applied in it.

FAZAKAS GERGELY TAMÁS

TÉCSI J. MIKLÓS LILIUM HUMILITATIS*-ÁNAK (1659) KIADÁS- ÉS IMÁDSÁGTÖRTÉNETI KÉRDÉSEI**

Nagyapám, Dr. Fazakas József (1910–2005) emlékének

Bod Péter a *Magyar Athenas* 528 ismert nevű szerzője között néhány sort szentel „Tétsi Miklos"-nak is, aki „Irt egy könyörgéses Könyvetskét, a' neve *Lilium Humilitatis. Az Isten Anyaszent-egy-háza maga meg-aláztatásására-való keserves Siralom, mellyel engesztelte a' meg-haragudott Istent.* Fránékér. 1659-dik esztend. 12. R. Sokszor nyomtatták ezt ki annak után a' Hazában."[1] Több más szócikkel együtt a Técsi J. Miklósról szóló szöveg nem került be az *Athenas* modern kiadásába, elsősorban nyilván terjedelmi okok miatt. Torda István szerkesztőnek, mint azt az utószóban kifejtette, két válogatási szempontja volt. Egyrészt azokat a szerzőket szerepeltette, akikről Bodnak „személyes mondanivalója volt", másrészt viszont fontosnak tartotta, hogy – mivel ez az előzővel nem mindig esik egybe – „az irodalom- és művelődéstörténeti szempontból jelentős írók" is mind bekerüljenek az új kiadásba. A 18. századi tudós Técsiről írott sorai, úgy tűnik, Torda egyik kritériumának sem feleltek meg, a szerkesztő – valószínűleg ezt is „szűkszavú adatközlő szócikk[nek]" tartva – kihagyta válogatásából.[2] Pedig a 17. század közepi erdélyi lengyel-, török- és tatárpusztításának, illetve az erdélyi hadsereg ezeket megelőző lengyelországi kudarcának, majd krími fogságának tragédiáira reflektáló, bibliai igékből építkező imádságoskönyve igen népszerű darabja volt a kora újkori magyar imádságirodalomnak.

Bod szócikkének fent idézett, egyetlen megjegyzése („Sokszor nyomtatták ezt ki annak után a' Hazában") fontos körülményre hívja fel a figyelmet. A *Lilium* először 1659-ben, Franekerben jelent meg, majd azt követően előbb hat év alatt négyszer (1673-ban, 1675-ben és 1679-ben Kolozsvárott Veresegyházi Szentyel

* A tanulmány és a szövegközlés az OTKA TS 049863 számú pályázat keretében készült. Köszönöm a Debreceni Egyetem *Reformációkutató és Kora Újkori Művelődéstörténeti Műhely*e tagjainak, különösen témavezetőmnek, Imre Mihálynak a segítségét. Köszönöm továbbá P. Vásárhelyi Judit és Heltai János tájékoztatásait.

[1] BOD Péter, *Magyar Athenas, avagy az Erdélyben és Magyar-országban élt tudós embereknek [...] Historiájok [...]*, Nagyszeben, [1766], 292. Mivel betűhív szövegkiadás kapcsolódik dolgozatunkhoz, a *Lilium humilitatis*ból tanulmányunkban idézett szövegrészek is betűhívek. Más kora újkori műből származó citátumok paleográf betűit viszont a ma használatosokra írjuk át, a sokféle ékezetes betűt egységesen alkalmazzuk, és *á*-t, *é*-t, *ö*-t, *ü*-t írunk. A központozást és minden egyéb jellegzetességet megtartunk.

[2] TORDA István, *Bod Péter és „a hazára tartozó dolgok"* = BOD Péter, *Magyar Athenas*, vál., s. a. r., jegyz., utószó TORDA István, Bp., 1982, 494, 500.

Mihálynál, ugyancsak 1679-ben Lőcsén Samuel Brewernél) látott napvilágot, majd 1703-ban a debreceni Vincze György adta ki.[3] (Az olvasmánytörténeti kutatások alapján azt is tudjuk, hogy a 17. században néhányaknak több kiadás is birtokában volt.[4]) Az edíciók sűrűsége és nagy száma már önmagában sem lebecsülendő, ám a kiadástörténetnek további érdekességei vannak, melyek

[3] RMK I 939, RMK I 1153, RMK I 1181, RMK I 1235, RMK I 1240, RMK I 1668. Érdekes módon a *Lilium humilitatis* ismert hat kiadásával ellentétben INCZE Gábor (*A magyar református imádság a XVI. és XVII. században*, Bp., 1931, 163.) csak kettőt említ, JUHÁSZ István (*Az ellenreformáció és az erdélyi prédikátorok az 1671–1681 közötti évtizedben*, Theológiai Szemle, 1976, 191.) és NAGY Géza [*Fejezetek a magyar református egyház 17. századi történetéből*, Bp., 1985 (A Ráday Gyűjtemény egyháztörténeti tanulmányai, 1.), 180.] ötről tud, BALÁZS László (*A gyászévtized puritán vigasztaló irodalma*, Theológiai Szemle, 1978, 366.) a főszövegben nyolcról ír úgy, hogy kihagyja az 1673-as edíciót, viszont a lábjegyzetben az újabb kiadások közül az 1673-as, 1675-ös és a két 1679-es kiadás RMK számát közli, az 1703-asét nem említi. ESZE Tamás szerint (*Egy fejezet a Rákóczi-szabadságharc könyv- és irodalomtörténetéből. A debreceni tipográfia termése, 1703–1705*, Könyv és Könyvtár, 1964, 93.) az 1675-ös edíció a 2. kiadás, SZINNYEI (SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái, XIII.*, Bp., 1909, 1365.) nem ismeri az 1703-as edíció helyszínét, Varga Imre (*Régi Magyar Költők Tára, 17/11 – Az első kuruc mozgal-mak korának költészete, 1672–1686*, s. a. r. VARGA Imre, Bp., 1986, 778–780.) a lőcsei kiadás évszámát szögletes zárójelben közli, azaz év nélkülinek tűnik. Ugyancsak Varga az 1703-as edíciót kolozsvárinak tulajdonítja. Nem érthetőek ezek a tévedések, mert mind SZABÓ Károly, mind HEREPEI János [*Apáczai és kortársai*, Bp.–Szeged, 1966 (*Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez II.*), 65.] egyértelműen az 1659-est *követő* öt kiadást tárgyal, valamint az RMK I pontosan közli a lőcsei kiadás címlapján *szereplő* 1679-es évszámot, és azt, hogy az 1703-as kiadás *debreceni*. (Noha az RMK I mind a hat kiadást önálló bibliográfiai szám alatt jegyzi, annyi pontatlanság azért itt is tapasztalható, hogy az egyes tételeknél jelzett többi *Lilium*-kiadás közül valahogy mindig kihagyja az 1703-as, debreceni kiadást. Ez utóbbi címleírásból (RMK I 1668) pedig furcsa módon az 1673-as edícióra való hivatkozás marad ki.) VARGA Imre azonban máshol így fogalmaz, minden bizonnyal az 1659-es franekeri edíción *kívül* értve a kiadások számát: „[A *Lilium*] [n]épszerűségét mutatja, hogy 1703-ig öt kiadása ismert." (*Régi Magyar Költők Tára, 17/9 – A két Rákóczi György korának költészete (1630–1660)*, s. a. r. VARGA Imre, Bp., 1977, 713.) Valamint: „[r]övid idő alatt öt kiadást ért *Lilium humilitatis* [...] c. könyve". *Új Magyar Irodalmi Lexikon, III.*, főszerk. PÉTER László, Bp., 2000, 2220.)

[4] Néhány példa: Apafiné Bornemisza Anna radnóti könyvtárának egy 1675-ös összeírásában ugyancsak szerepel valamelyik kiadás: „Lilium humilitatis Veres Aranyas tabláju", valamint egy 1676-os segesvári könyv-vásárlási listán is: „Lilium Humilitatist Fekete Tablaju", továbbá az Apafi-család egy 1707-es összeírásában: „Lilium humilium". [*Erdélyi könyvesházak III., 1563–1757*, s. a. r. MONOK István, NÉMETH Noémi, VARGA András, Szeged, 1994 (*Adattár..., 16/3*), 34, 72, 101.] A marosvásárhelyi református egyház birtokába 1680–1690 között került egy példány Szepesi György kutyfalvi pap könyvadományából: „Lilium humilitatis Tecsi Miklose." *Erdélyi könyvesházak II.*, JAKÓ Zsigmond anyagának felhasználásával s. a. r. MONOK István, NÉMETH Noémi, TONK Sándor, Szeged, 1991 (*Adattár..., 16/2*), 98. L. még RMNy 1553, ahol EÖTVÖS Lajos közlését (*Újabb pótlék a „Pápai nyomda története"-hez*, Századok, 1869, 331–332.) idézik: „Szathmáry Mihály marosvásárhelyi tanár egy 1724-ben kelt, Ráday Pálhoz intézett, régi magyar könyvekről írt levelében: 'A sok szép imádságos könyveket elhallgatom, u. m. Arany Temjénező, Lilium humilitatis, Paradicsom Kert, Füstölgő Csepű etc. etc." Técsi művének Bethlen Kata könyvtárában található példányairól/példányáról a II. 2. fejezetben olvashatunk.

fontos nyomdatörténeti kérdéseken kívül az imádságok kora újkori öröklődésének, újrafelhasználásának, aktualizásálási lehetőségeinek problémájához is lényeges szempontokkal szolgálnak. De komoly jelentősége van az egyes (jelenlegi és korábban felbukkant) példányoknak is, hiszen például az első edícióból egy sem maradt fenn,[5] és a második kiadásból is alig ismerünk példányt.

Azon túl, hogy a *Lilium humilitatis* rendkívül népszerű volt a kora újkorban, az is ráirányíthatja figyelmünket a műre, hogy hosszú idő után nemrég került vissza Sárospatakra az az 1673-as kiadású, a második világháborúban szovjet hadifogságba esett, majd Nyizsnij-Novgorodba került példány, amelyet még Szabó Károly a pataki kollégium unikumaként regisztrált. Az RMK megjelenése óta ugyan ismertté vált még egy, jelenleg az MTA Könyvtárának állományában található példány, a ma elérhető legrégebbi kiadás azonban még így is rendkívül ritka. Mivel tehát az 1659-es kiadást nem ismerjük, ezt az edíciót szükséges alapul venni további vizsgálatainkhoz és a tanulmányunkhoz csatolt kritikai kiadáshoz.[6]

I. Técsi J. Miklós személye

A szakirodalomban ritkán emlegetett szerzőről keveset tudunk. Herepei János valószínűsíti rokonságát Técsi Joó Istvánnal, a 17. századi hollandiai peregrinussal, későbbi váradi lelkésszel.[7] Miklós is a 17. században élt, a váradi iskolában tanult Tarpai S. András és Enyedi Sámuel tanárok igazgatása alatt. Előbb az utrechti egyetem bölcsészet hallgatója volt,[8] ahova ugyan nem tudjuk, mikor került, mert nem kellett matrikulálnia,[9] de 1658. március 27-én disputált.[10] Técsi

[5] Legutóbb Ferenc POSTMA jelezte, hogy mára nem maradt e kiadásból példány: *Frustula Academica Franekerana. Eine erste Ergänzung zum Auditorium Academiae Franekerensis*, Magyar Könyvszemle, 1998, 21.

[6] LILIUM HUMILITATIS *AZ AZ:* A' nyomoruságoknak tőviſſe kőziben bé-vettetett Iſten *Anyaßent-egyházának* maga meg-alázáſa, ES KESERVES SIRALMA: *Mellyet*, Az űldőztetéſeknek idején, à meg haragutt Iſtennek meg-engeſztelésére; a' Chriſtus ellenségének, meg-fzégyenitésére, és a' Sion romladozott kö-falainak fel-éppéttetésére, ecképpen bocsát-fel az *Anyaßent-egyház* magas Menyorſzágban. *Mellyet az Ur dicsőſſégére, a' Kereſztyén Eccléſiáknak haſznára; és a' meg-keſeredett Hiveknek vigaßtalására ekképpen kéßitet-el, és e' formában ki-is bocsátott* Franequerában, *An(no).*1659. TETSI J: MIKLOS. Moſtan penig újjobban, Iſtenéhez s' Hazájához való buzgo ſzeretetiből ez kis formában ki-bocsátott: KOLOSVARATT, VERES-EGYHAZI SZENTYEL MIHALY 1673dik eſztendöben. (RMK I, 1153.) Hivatkozáskor a kiadás lapszámát mindig a főszövegben, zárójelben jelöljük. [A két ránkmaradt példány egyikét az MTA Könyvtárában őrzik (MTAK, RM I. 8° 57/koll. 3.) Kutatásaink során ezt, illetve a Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárában található másik példány OSZK-beli mikrofilm másolatát használtuk, melynek jelzete: FM2 7391.]

[7] HEREPEI 1966, 65.

[8] L. Debreceni P. János 1658. február 20-án tartott disputációjának ajánlását: RMK III, 2017. Vö. *RMKT, 17/11*, 780.

[9] SEGESVÁRY Lajos (*Magyar ref. ifjak az utrechti egyetemen, 1636–1836*, Debrecen, 1935, 19, 10, 28.) azt írja, hogy Hollandiában az utrechti egyetem volt az, ahol „a magyarok egészen különleges

Várad közönségének, iskolájának és fent említett, egykori tanárainak ajánlja a 12 leveles nyomtatványt. 1658. augusztus 12-én a franekeri,[11] augusztus 27-én pedig a groningeni egyetemre iratkozott be.[12]

A korábbi szakirodalom bizonytalan a további tartózkodásában: „valószínűleg még 1662-ben is külföldön időzött, éspedig Angliában".[13] Az alapján lehetett ezt gondolni, hogy Técsi az említett évben verssel köszöntötte Jászberényi Pál *Examen Doctrinae Ariano-Socionianae* című, Londonban ekkor megjelent művét (RMK III, 2164). Gömöri György kutatásai alapján azonban pontosabb adatok is rendelkezésünkre állnak. „Már 1659 tavaszán-nyarán járt Cambridgeben, ekkor segélyt kap a King's és a Trinity College-től," bár egyetemi beiratkozása kérdéses.[14] E két angliai adatból arra következtethetünk, hogy amennyiben Técsi jelen akart lenni a *Lilium humilitatis* franekeri nyomtatásánál – ami persze nem feltétlenül kellett így legyen –, akkor a könyvet nyomtathatták 1659 legelején, amikor *még* Németalföldön tartózkodott. Gömöri idézett megfogalmazása azt sem zárja ki, hogy Técsi talán nem maradt folyamatosan Angliában (ha egyáltalán tényleg még/újra ott tartózkodott a Jászberényi-mű készülésekor, hiszen 1659 tavasza és 1662 között nincs róla adatunk), hanem visszatért Hollandiába. Így tehát 1659 végén elvileg *újra* Franekerben tartózkodhatott. Adataink szerint Técsinek 1662 után nyoma veszett. Herepei megjegyzése arra utal, hogy akár kint is maradhatott Londonban Jászberényi Pállal, Gömöri György pedig úgy véli, hogy „alighanem visszatér Magyarországra".[15]

A *Lilium humilitatis*on és utrechti disputációján kívül több latin, egy görög és egy magyar nyelvű üdvözlő verse jelent meg nyomtatásban.[16]

---

kiváltság folytán, már az egyetem felállítását követő években is, – nem voltak kötelezve a beíratkozásra és így részben beíratkozva, részben szabad engedélyezéssel [azaz tandíjat sem kellett fizetniük] hallgatták az előadásokat. Azonban ugyanolyan rendes hallgatók voltak ők is, mint akiknek a neve előfordul a matrikulákban."

[10] *De Libertate humanae voluntatis. Qvam Supremi Numinis Auxilio, Sub Praesidio Clarissimi ac Doctissimi Viri D. M. Danielis Voet, Phil. Et Med. Doct. Logices & Metaphysices*, Trajecti ad Rhenum, Typis Gisberti à Zigll, & Theodori ab Ackersdijck, 1658. (RMK III, 2027.) Innen tudjuk, hogy Técsi március 27-én nem beiratkozott az utrechti egyetemre, ahogy GÖMÖRI György adattárában szerepel, hanem diputált. *Magyarországi diákok angol és skót egyetemeken*, Bp., 2005 (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 14.), 53.

[11] *Album Studiosorum Academiae Franekerensis (1585–1811, 1816–1844). I. Naamlijst der studenten*, hrsg. S. J. FOCKEMA ANDREAE – Th. J. MEIJER, Franeker, [1968], 5912.

[12] SZINNYEI 1909, 1365; ZOVÁNYI Jenő, *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon*, szerk. LADÁNYI Sándor, Bp., 1977, 625; *RMKT, 17/9*, 1977, 713. GÖMÖRI (2005, 53.) véletlenül fordítva közli, és augusztus 12-re teszi a groningeni, 27-re pedig a franekeri beiratkozást.

[13] ZOVÁNYI 1977, 625. L. még: *RMKT 17/9* 1977, 713; SZINNYEI 1909, 1365.

[14] GÖMÖRI 2005, 53.

[15] HEREPEI 1966, 65; GÖMÖRI 2005, 53.

[16] Versei részletes felsorolása, valamint az egyetlen magyar nyelvű szöveg közlése: *RMKT 17/9*, 713, 423. L. még ZOVÁNYI 1977, 625.

II. A Lilium humilitatis 1659-es kiadásának kontextusa és értelmezési lehetőségei

II. 1. Az editio princeps és az újabb kiadások viszonya

Balázs László szerint a *Lilium humilitatis* és hasonló imádságoskönyvek azért lettek olyan népszerűek a gyászévtizedben, mert „[a] számkivetetteknek, de a megpróbált, sokszor árván maradt gyülekezeteknek, híveknek a vigasztalására" is szolgáltak. Az általa ebben az összefüggésben említett devóciós írások nagyobb hányada (Szathmárnémethi Mihály, Pósaházi János, Szöllősi Mihály és Otrokocsi Fóris Ferenc imádságoskönyvei) az 1670-es években jelent meg először, viszont fölhívja a figyelmet arra, hogy a „gyászévtized vigasztaló irodalma (egy része) már a nagy megpróbáltatások előtt" létezett, mint például Técsi imádságos kötete.[17] Ezek szerint a *Lilium* alkalmas volt arra, hogy a 17. század közepi török-, tatár- és lengyelpusztításról, illetve az erdélyi hadsereg ezeket megelőző kudarcáról, majd krími fogságáról szóló interpretációja bekerülhessen a gyászévtized 15–20, illetve a Rákóczi-szabadságharc elejének bő 40 évvel későbbi politikai és felekezeti szituációjában keletkezett imádságoskönyvek történelemértelmezései közé is. A *Lilium* „elsődleges-", illetve későbbi, „történetileg utólagosnak számító kontextus[ai]"[18] tapasztalati horizontjának összeolvadása azért volt lehetséges, azért lehetett lényegében változtatás nélkül újból és újból kiadni, mert az időbeli távolság ellenére nagyon hasonló tropológiát és topológiát működtetett, mint az évtizedekkel később keletkezett szövegek. Dolgozatunkban egyrészt ezt a megállapítást kíséreljük meg bizonyítani az imádságretorikai kérdéseket elemezve. Másrészt azt kutatjuk, hogy az imádságoskönyv különböző időben és városokban történő megjelentetését milyen kontextusok, főképp milyen nyomdai programok befolyásolták, és eredményezték azt, hogy az egyes kiadások valamelyest mégiscsak eltérőek legyenek.

Már most meg kell jegyeznünk azonban, hogy az újabb edíciókra alapozó szövegkiadásunk alapján sem lehet teljes bizonyossággal rekonstruálni az első kiadás textusát, vagyis minden kétséget kizáróan megállapítani, hogy a *Lilium* 1659-es, valamint 1673-as (és későbbi) kiadásai azonosak. Nagyon valószínű azonban, hogy ez (és így az újabb kiadások is) lényegében megegyeztek az editio princeps-szel. (A szövegtörténetet kiadásunk bevezetőjében, a III. 3. fejezetben tárgyaljuk.) Erre következtethetünk egyrészt a minden meglévő

[17] BALÁZS 1978, 365–366, 363. Mint a III. 2. fejezetben részletezzük, az említett szerzők munkái mind a kolozsvári tipográfia kiadási programjának keretében jelentek meg.

[18] Vö. TAKÁTS József, *Nyolc érv az elsődleges kontextus mellett*, Irodalomtörténeti Közlemények, 2001/3–4, 316–324.; SÁRI László, *Érvek az „utolsó kontextus" mellett*, Irodalomtörténeti Közlemények, 2003/1, 96–111. (főképp: 110–111.)

kiadásban szó szerint azonos (az impresszumot leszámítva) cím alábbi része alapján: „az Ur dicsőſſégére, a' Kereſztyén Eccléſiáknak haſznára; és a' megkeſeredett Hiveknek vigaßtalására *ekképpen kéßitet-el*, és *e' formában ki-is bocsátott* Franequerában, An(no). 1659. Tetsi J: Miklos." Másrészt a meglévő kiadások ajánló versei szerzőinek személye miatt: mivel Técsi tanulótársai voltak németalföldi peregrinációja idején, nehéz elképzelni, hogy az első kiadásban ne szerepeltek volna e szövegek. (Éppen ezért megkérdőjelezhető Varga Imre azon döntése, hogy az RMKT 17/11-es, vagyis *Az első kuruc mozgalmak korának költészete, 1672—1686* című kötetében közli a szövegeket, még ha valóban nem is ismerhette az 1659-es kiadásban először megjelent verseket. Ha így is kellett tennie, talán kissé alaposabban lehetett volna indokolnia lépését. Bár mindkét szöveg jegyzetében jelzi, hogy „[v]alószínűleg megvolt már a könyv 1659. évi franekeri első kiadásában is", épp e megjegyzés helytálló indoklása miatt – a szerzőkkel együtt tanult Técsi Utrechtben[19] – nem tudjuk elképzelni, hogy csak a Varga szövegközlésének alapjául szolgáló, 14 évvel később, 1673-ban, a Hollandiától meglehetősen messze kiadott munkába kerültek volna be e versek.) Harmadrészt, a praefatio alapján is azt gyaníthatjuk, hogy azonosak a szövegek. De – mint a későbbiekben látni fogjuk – a *Lilium* gyászévtizedbeli újra*olvasását*, aktualizálását mégiscsak lehetett (volna) akár az új kiadások *szövegén* is érvényesíteni. Meglévő adataink alapján azonban arra következtethetünk, és dolgozatunkat is arra a feltételezésre építjük, hogy az 1659-es kiadás szövege – néhány, a megfelelő helyen bemutatandó változatástól eltekintve – szó szerint öröklődik, vagyis valószínűleg szinte alig módosulhatott az első kiadás textusa. Egyedül a mű címének első látásra különbözőnek tűnő két változata bizonytalaníthat el bennünket.

II. 2. Az 1659-es kiadás filológiai kérdései

A Bod Péter által közölt (dolgozatunk elején a *Magyar Athenás*ból idézett) szócikk első mondata nem azonos szó szerint az 1673-tól 1703-ig ötször kiadott kötet – az impresszum kivételével mindig ugyanúgy közölt – címével. (L. a 6. jegyzetet!) Azért következtethetnénk arra, hogy a különbség fennállhatott az első és a későbbi kiadások címe között, mert a 18. századi erdélyi prédikátor-tudós az 1659-es *Lilium*-kiadás autentikus ismerőjeként van jelen a vonatkozó szakirodalomban. Az RMK I-ben ugyanis azt olvassuk, hogy Bod „[e]mlíti az első kiadás[á]t" a *Lilium*nak, és az adatot Bod nyomán közölte Sándor István,[20] illetve maga Szabó Károly. A Bethlen Kata könyvállományáról szóló Bod-féle

[19] *RMKT 17/11*, 1986, 778, l. még 779.
[20] SÁNDOR István, *Magyar Könyvesház [...]*, Győr, 1803, 40.

összeírásokat legteljesebben közlő kötet pedig megerősíti Szabó azon sugallatát, hogy Bod ismerte az első kiadást.

Bethlen Kata papja azonban az edíció princeps adatait csak az 1752-es jegyzékben tünteti fel, az 1747-esben (melyet később bővített is) nem. Ez utóbbiban csupán az 1679-es kolozsvári kiadást jelzi.[21] A könyvlistákat közlő kötet szerint mindkét lajstrom Bethlen Kata bibliotékájának katalógusa.[22] Az utószó szerzője, Szabó Ágnes fenntartással fogadja azt a gondolatot, hogy az 1752-es lajstrom – szemben az 1747-essel – nem egyszerűen Bethlen Kata bibliotékájának könyvlistája, hanem annak „katalógusa kiegészítésekkel – Bod Péter Magyar Athenasának kéziratos változata",[23] vagyis könyvészeti összesítés mindazon könyvről, melyről tudomása volt Bodnak. Szabó álláspontja szerint Bod autopszia alapján írhatta le az 1752-es lajstrom tételeit is, többek közt tehát a *Lilium* első kiadását. Simon–Szabó kötete valóban „*Bethlen Kata könyvtárának könyvészeti ritkaságai – Csak ebből az összeírásból ismert könyvek*" címszó alatt is tartja számon Técsi művének editio princepsét.[24]

Véleményünk szerint azonban nem feltétlenül volt meg a *Lilium humilitatis* első kiadása Bethlen Kata könyvtárában, vagyis Bod talán nem is látta ezt az edíciót. Több okból lehet ezt feltételezni. Egyrészt mivel a két listán Bod más-más *Lilium*-kiadást (1679, Kolozsvár; 1659, Franeker) közölt, a kétféle lajstrom mégiscsak különböző célokat szolgálhatott, valóban más-más funkciója lehetett. Az 1747-es jegyzék a valóban használt katalógus, mint említettük, Bod még 1747. után is ezt bővíti, párhuzamosan a könyvek beszerzésével. Az 1752-esnek viszont éppen azért bővebbek a címleírásai, azért összefogottabb a gondolat-

[21] SIMON Melinda, SZABÓ Ágnes, *Bethlen Kata könyvtárának rekonstrukciója*, Szeged, 1997, (A Kárpát-medence koraújkori könyvtárai, II.), 100 és *Adattár..., 16/3*, 1994, 34. Még egy listán, az 1747-es katalógus szakrendi részén olvasható a szóban forgó könyv címe („Laistrom, melyben a könyvek bizonyos Titulusok alá irattak a materiák szerint"). Itt – egyetlen kivétellel – kiadási évszám nélkül szerepelnek a könyvek, úgyhogy ebből az adatból nem dönthető el, melyik kiadásról van szó, ezért nem indokolt, hogy Simon Melinda és Szabó Ágnes az 1659-es edícióra utal. IX (Imádságos Könyvek) 17.: „Tetsi Miklos lilium humilitatis". SIMON–SZABÓ 1997, 116 és *Adattár..., 16/3*, 1994, 37.

[22] SZABÓ Ágnes, *Bethlen Kata és könyvtára* = SIMON–SZABÓ 1997, XIX.

[23] *Adattár..., 16/3*, 41.

[24] SZABÓ 1997, XX, 122. Bár a katalógus két legutóbbi kiadása közti nézetkülönbségre nem reflektál BELLÁGH Rózsa tanulmánya (*A* Magyar Athenas *és Bethlen Kata könyvtárainak jegyzékei = Bod Péter, a historia litteraria művelője*, szerk. TÜSKÉS Gábor, Bp., 2004, 38.), azt vallja, hogy „Bod írói lexikona megírásakor jelentős mértékben támaszkodott Bethlen Kata magánkönyvtárára". Ő is rögzíti, hogy az 1752-es könyvjegyzék „több adattal szolgál, a címleírásai is igényesebbek az udvarhelyinél [az 1747-es lajtromnál], és az esetek többségében szinte pontosan megegyeznek a *Magyar Athenas* leírásaival." (L. még: UŐ, *Bod Péter és a Magyar Athenas = Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1984–1985*, felelős szerk. KOVÁCS Ilona, Bp., 1992, 361–388.)

menete és kevesebb utólagos bejegyzés található benne,[25] valamint a Técsi könyvére vonatkozó mondata[26] is azért azonos szó szerint a *Magyar Athenas*ban olvasható (dolgozatunk elején idézett) két mondatos szócikk első mondatával, mert nem egy használatban lévő katalógusról, hanem talán mégiscsak a lexikon kéziratos változatáról van szó. A Técsi könyvéről itt közölt mondat ezért mégsem szó szerint a cím leírásaként értelmezendő, hanem inkább abból kiindulva a műről megfogalmazott rövid összefoglaló, mint a többi, lajstromba vett tétel esetében is.[27] Ez esetben Técsiről egyes szám harmadik személyben beszélve át is fogalmazza a cím első mondatát.[28]

Másrészt azért sem kellett feltétlenül kézbe vennie Bodnak az 1659-es kiadást ahhoz, hogy regisztrálhassa lexikonjában ezt a munkát, mert a ma is elérhető, öt későbbi edíció címlapjának bármelyikéről leírható (mint láttuk, átfogalmazva is) a *Lilium* első kiadásának címe. Ha így tett Bod, talán épp az 1679-es, Bethlen Kata könyvtárában bizonnyal és – szerintünk – *kizárólag* meglévő kolozsvári kiadást használhatta. Szabó Károly megjegyzése tehát félreérthető, mert bármely bibliográfus, a Bodra való hivatkozás nélkül is, „említhette" volna az első kiadást: autopszia hiányában a későbbi kiadások valamelyikének címlapja alapján.[29]

Bethlen Kata saját koránál régebbi könyveit számba véve, persze, az is megállapítható, hogy a nagyasszony az 1679-es kolozsvári kiadáson kívül elvileg a közel egy évszázaddal korábbi, Franekerben megjelent editio princepshez is hozzájuthatott. (A *Lilium*on kívül még három franekeri könyvet vesznek fel a Bod-féle katalógusok: egy 1668-ast, egy 1690-est és egy 1741-est. Az OSZK RMNy csoportjának adata szerint pedig az első kiadás megvolt a kecskeméti

[25] SZABÓ 1997, XIX.

[26] „Tétsi Miklos irt egy könyörgéses könyvetskét, mellyet nevezett Lilium Humilitatis, maga meg aláztatásására való keserves Siralma, mellyen engesztelte a megharagudott Istent. Nyomt. Franekerában, 1659. 12. részben." SIMON–SZABÓ 1997, 100. Ugyanez: *Adattár..., 16/3*, 1994, 62.

[27] Ráadásul az 1747-es, használatban lévő katalógus sem közli szó szerint az 1679-es kolozsvári edíció címét (ezt már a példány alapján ismert kiadás alapján vissza tudjuk ellenőrizni): „Tetsi Miklos Lilium Humilitatis. Keserves Siralom, nyomoruság idején valo könyörgések Nyom Kolos. 1679 12 R". (SIMON–SZABÓ 1997, 100. és *Adattár..., 16/3*, 1994, 34.) SZABÓ Ágnes (1997, XIX.) azt írja, hogy az 1747-es listában „[n]em teljes a cím a leírásban, és a könyvek szerzőire, a nyomtatás helyére és idejére vonatkozó adatai is sokszor hagynak kifogásolni valót a hitelesség tekintetében". A *Lilium humilitatis* 1679-es kiadásának címleírása azonban – rövidítve ugyan – visszaadja a cím legfontosabb elemeit, valamint a könyv kiadásával és méretével kapcsolatos tudnivalókat. Más könyvek esetében is hasonló a helyzet.

[28] Az „Anyaβent-egyház" helyett itt is a szerző lesz a mondat alanya: „Tétsi Miklos irt egy könyörgéses könyvetskét, mellyet *nevezett* Lilium Humilitatis, *maga meg aláztatásására* való keserves Siralma, mellyen *engesztelte* a megharagudott Istent."

[29] Annak a lehetősége, hogy bizonyos művek kiadásainak regisztrálását Bod nem feltétlenül autopszia alapján végezte el, nem merül fel BELLÁGH Rózsa hivatkozott tanulmányaiban. A könyv 1659-es kiadása Bod saját könyvtárában sem volt meg, hiszen az 1752-es listán a saját könyveit megcsillagozza. (SIMON–SZABÓ 1997, LV.)

Ráday-gyűjteményben az 1892-es katalógus szerint, de nyoma veszett.) Mindezeket összegezve azonban úgy véljük, hogy Bod nem látta az első kiadást. De ha mégis, akkor is feltételezzük, hogy címe megfelelt a későbbi kiadásokéival.

II. 3. A Lilium humilitatis szerzőjének intenciói a lehetséges olvasói csoportokra vonatkozóan

Azontúl, hogy az 1670-es években, majd 1703-ban aktuálisnak érezték és többször kiadták az 1659-es, Franekerben megjelent, tehát az időbeli és térbeli távolság miatt valószínűleg már egyébként is ritka *Lilium humilitatis*t, az applikálás lehetősége már Técsi – jelzett feltételezésünk szerint már 1659-ben is a későbbi kiadások szövegével azonos – praefatiójának intenciójaként megfogalmazódott. A szerző így nyiltakozik könyörgéseiről az ajánlás végén: „Elly azért te-is ezekkel kegyes Olvasó a' te lelked éppűletire, nyomoruságokban valo vigaſztaláſodra" (A3r), mely általánosan megfogalmazott intenciót megelőzően különböző befogadói csoportokat ír körül, számozott pontokban. Az 1. pontban utal a szöveg keletkezési idejével kortárs olvasókra: „a' Joſeph őrökségének *illyen* nagy romlás[a]" idején, „*ez* rettenetes Istennek *látogatáſiban te-néked és ti-néktek* test ſzerént nem vóltam ſzenvedő társatok" (A2r). E megnevezett közösség viszont átélte az említett „rettenetes" „romlásokat": az 1657–59-es pusztulás számukra jelen idő. Könyvének egyik célja, hogy ezen 1. pontban jellemzett olvasók számára, vagyis „*te előbben* ollyan útat és módot irnék, mellyen járván tudnád a' te meg haragudott Istenedet keſerves ſiralmiddal kereſni és engeſztelni." (A2v)[30] Ezek a kortárs olvasók tehát a szcenírozott keletkezési körülményekkel azonos szituációban és időben tudják az imádságos könyvvel a megharagudott Istent engesztelni. A 2. pontban azonban így folytatja: „Hogy ez Pátriárchák és Prophéták ſzent Irásban le-tőtt könyörgéſeket, illyen, és ehez hasonló nyomoruságokban tudnád a' te lelked és állapatodra [sic!] ſzabni." (A2r–v) Itt tehát már az applikáció lehetőségére hívja fel a figyelmet, és olyan helyzetre utal, amely tapasztalata csak hasonló a keletkezési szituációéhoz. E gesztussal már egy másik, egy későbbi befogadási pozíciót jelöl ki. (Incze Gábor értelmezésében annak köszönhető a *Lilium* népszerűsége, hogy „[f]oglyok mindig voltak, a könyv imádságai tehát nem veszítettek aktualitásukból".[31]) Végül a 3. pontban így körvonalaz egy harmadik olvasói csoportot: „Hogy midőn az Isten tégedet és titeket ez nyomoruságbúl meg-ſzabadét, légyen e' munka a' ti fiaitoknak mint egy el-tőtt tanubizonyság, a' mellyből meg-tudhaſsák a' ti Iſtenteknek jó-vóltát, a' ki titeket illyen gonoſz ellenségtektől meg-ſzabaditott, és békeſséggel meg-áldott."

[30] Kiemelések: F. G. T.
[31] INCZE 1931, 163.

(A2v) Itt tehát még későbbi, kvázi „szenvedésen-túli" olvasókról beszél. A távolságot mutatja, hogy csak közvetetten tudja őket megszólítani: „a' ti *fiaitoknak* mint egy el-tőtt tanubizonyság, a' mellyből *meg-tudhaſsák*".

A praefatio intenciójának ismeretében újra fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy jelen dolgozatban érvényesített feltételezésünkkel szemben nem zárhatjuk ki, hogy a Técsi által 1659-ben felkínált applikációs lehetőséggel nemcsak az imák *befogadói* éltek, hanem az 1673-as kiadás *sajtó alá rendezői is*, nemcsak újraolvasva, hanem jelentősebben újra is írva a szöveget.

II. 4. Reflexiók az 1657-tel kezdődő erdélyi pusztulásra

Mint már korábban idéztük, a *Lilium humilitatis* újabb kiadásai mindegyikének címlapján olvasható volt a kötet első edíciójára való hivatkozás: „ekképpen kéβitet-el, és e' formában ki-is bocsátott Franequerában, An(no). 1659. Tetsi J: Miklos." Az editio princepset nem ismerő későbbi olvasatok számára már ez a legelső paratextuális jelzés is lehetővé tehette (és teheti) a kötetnek az 1657 utáni erdélyi pusztulásra reflektáló szövegként történő értelmezését. Ez az újabb kiadások címlapján következetesen feltüntetett első megjelenési évszám minden bizonnyal az újabb edíciók korabeli olvasói számára önmagában is komoly jelentéssel bírt. Talán elsősorban éppen e dátum nyomán értelmeződhettek a 17. század végi, 18. század eleji kiadások a kortárs olvasat számára a kötet imádságainak különböző nyomorúságokra történő, önmagukban ritkán konkrét (az 1659-es évszám és Técsi praefatioja hiányában talán nagyjából sem dekódolható) utalásai az 1657–59 közti időszakra vonatkozó referenciákként.[32] Mind a gyászévtized, mind a Rákóczi-szabadságharc idejének applikációs befogadási stratégiája tudatosíthatta a század közepi erdélyi történelemmel való hasonlóságokat.

Ebből a nézőpontból kísérelhető meg a fent elemzett ajánlásban megszólított első olvasói közönség horizontjának rekonstruálása.[33] Mint látni fogjuk, néhány imádság szövege ugyan explicitebb módon hív fel ilyen típusú olvasásra, de arra nézve, hogy a kora újkori imákban igen prekoncepciózus módon is lehet konkrét történelmi referenciákat keresni, Kanyaró Ferencnél találunk óvatosságra intő példát, az unitárius Árkosi Benedek egyik imádságához fűzött jegyzetében. Az 1660-as keletkezésűnek tartott kéziratos imádságoskönyv egyik imája (*Fegyver*

[32] A kérdéskörhöz összefoglalóan l. CSORBA Dávid, *Az 1657-es év mint a nemzeti történelemszemlélet egyik irodalmi toposza*, Studia Litteraria, 2003, 132–154.

[33] NAGY Géza, illetve VARGA Imre szorosan az 1657 utáni eseményekhez köti a szöveget rövid jellemzésében: „Isten méltó haragjának büntetését a török pusztításában látj[a]". NAGY 1985, 180; „az Erdélyre zúduló török-tatár dúlások visszhangjaként keletkezett". *RMKT 17/9*, 713. (l. még *ÚMIL* 2000, 2220.)

ellen való könyörgés) alábbi mondatát („[n]oha penig megszoktad kegyelmes Atyánk, azokat gyalázni, kik a te népedet rontják és nyomorgatják [...]") úgy kommentálja az ugyancsak unitárius Kanyaró, hogy a szerző „[i]tt alighanem II. Rákóczi Györgyre gondol, ki 1660 tavaszán esett el Kolozsvár mellett, a fenesi csatatéren".[34]

Arról a következő fejezetben szólunk, hogy a gyászévtized, illetve a Rákóczi-szabadságharc kezdeti időszakának újabb kontextusában – Técsi ajánlásának vonatkozó intenciója nyomán is – miként értelmeződhettek a *Lilium* imádságai újra és újra mimetikus módon, de immár más referenciákat találva. Jelen fejezetben kizárólag a könyv elsődleges kontextusát, az 1657 utáni történelmi helyzet kínálta értelmezési lehetőségeket vizsgáljuk.

Amennyiben valóban azonos az újabb kiadásokban közölt Técsi-féle praefatio az 1659-es szöveggel, úgy a benne olvasható néhány utalás a szerző szándéka szerint is vonatkozhatott konkrét eseményekre: az 1657 utáni pusztulás-sorozatra, melyet a praefatióban úgy jelölt, hogy „a' Joſeph ôrôkségének *illyen* nagy romlás[a]", „*ez* rettenetes Istennek *látogatáſi*" „*ez nyomoruság*". (A2r–v)

A korszak (de tágabban is: az erdélyi történeti hagyomány) legszokatlanabb, legnagyobb feltűnést kiváltó, a legtöbb műfajban és regiszterben komoly reakciókat eredményező tragédiájának az erdélyi hadsereg 1657. július végi fogságba esését és tatárországi raboskodásáról tartották. (Például Petrityvity-Horváth Kozma, Bethlen János titkára 1668-ban írt emlékiratában arra utal, hogy *alig látott veszteségről* volt szó: „mindenestől fogva valakik a fejedelemtől elmaradtanak azon egy nap, ugymint ultima Julii, pogány kézbe estenek *ritka példára*, mert innét csak egy hirmondani el nem ment."[35] Az 1674-es Rákóczi-eposz névtelen szerzője is így kesereg: „Egi seculomban nem történt illyen romlás, / Magiarokra mellyet hozot nagira vágiás, / Kereszténségnek volt eddig hatalmas sánc, / Láb alá niomatot már, mint el döitöt vász."[36]) Ez az esemény nyitotta meg (volt egyszerre politikailag oka[37]), és jelezte a későbbiekben ikonikus mó-

[34] KANYARÓ Ferenc, *Árkosi Benedek korfestő elmélkedései és hazafias imái 1660-ban*, Keresztény Magvető, 1905, 209. Kanyarónak az említett esetben (és máskor is) tetten érhető, konkrét referenciát feltételező interpretációja már önmagában is megkérdőjelezhetőnek tűnik, hiszen az imádságoskönyv – valószínűleg éppen szándéka szerint – meglehetősen *általános megfogalmazásai* miatt megfelelni látszik a mindenkori hasonló történelmi helyzetben való újraolvasásra. Ezen túl Kanyaró konkrét kommentárja is cáfolhatónak tűnik, hiszen Árkosi idézett mondatának összefüggései – és a korszak imádságainak hasonló szövegrészei – a zsidó-magyar sorspárhuzam tropológiai keretében inkább a nemzetre támadó idegen hatalomra szoktak vonatkozni.

[35] PETRITYVITY-HORVÁTH Kozma, *II. Rákóczi György veszedelméről = Erdély öröksége – Erdélyi emlékírók Erdélyről V. (Apa és fiú)*, szerk. MAKKAI László, Bp., [é.n.]. Reprint kiadás: Bp., 1994, 117. (Kiemelés: F. G. T.)

[36] *Rákóczi-eposz*, s. a. r. SZIGETI Csaba, utószó KESERŰ Gizella, Bp., 1988, 176.

[37] A török egy nyertes lengyelországi hadjárat esetén valószínűleg nem avatkozott volna be.

don az 1657–60 közötti tragikus időszakot.[38]

A *Lilium humilitatis* imáiban igen sok olyan részt találunk, amelyek az elsődleges kontextusban erre a tragédiára történő konkrét utalásokként olvashatók: „Mert gonoſſágot vetettünk tellyes életünkben, [...] Innét vannak bizonyára jól tudgyuk moſtan-is ár-viz gyanánt a' nyomoruságoc mi rajtunk: innen vagyon hogy a' mi fiaink házokbul ki-ůzettetnek, és hazájokon kivůl keſerves rabságra vitettetnek; innen vagyon hogy az ellenségtől ůldöztetünk, kergettetünk, és tellyes torokkal csufoltatunk". (IV., 17.)[39] „Oh Uram! jól tudgyuk à mi ellenségünknek gonoβ βándékokat, kik csak azon igyekeznek, miképpen tellyeſſéggel a' mi iffiainkat el-fogyaſſák, a' mi házainkat és javainkat el-puſztitsák, és a' mi édes nemzetinket ſeregenként rabságra hajtsák." (VII., 32.) Az egyik imádságnak a címe is erre a kérdésre utal (*Az Iſten el-ofzlattatott népének haza valo hozattatáſáért*, XV., 72.[40]), melyben a megszólaló a foglyok kiszabadulásáért könyörög Istenhez.

Az elsődleges kontextust feltárni igyekvő olvasás más szövegrészekben az ország és a szűkebb otthon feldúlásának 1658-as eseményeiben is találhat referenciákat: Munkács és Beregszász környékén a lengyelek által, Erdélyben, a Partiumban és más területeken a törökök és tatárok által véghezvitt pusztításokban, amikor rengeteg lakóházat, templomot tettek tönkre, sőt a gyulafehérvári iskolát is feldúlták, minden addiginél nagyobb pusztítást végezve, és ezrével hurcolva rabságra a lakosságot.[41] „[...] ſzép lakó helyeinket idegenek birják, és a' mi örökséginket a' kőrnyůl-metéletlen βivů Philiſteuſok puβtittyák. [...] Imé a' te kevés ſzámu juhotskáidat el-ſzéleſztették a' Pogányok, meg-ötték a' Jákobot, és az ő hajlékit el-puβtitották. Imé à te Templomid nagy Iſten! a' mellyekben nem régen a' te Evangéliomod hirdettetett, à Sácramentumok kiſzólgáltattak, immár latroknak barlangjává löttenek. A' te tiſzteleted hellyet azokban idegen tiſzteletek vitettek-bé, és hazugság zeng azoknak közepette. A' te házadban melyben nagy ſereggel az előtt a' te *Válaſztottid* ôβve gyülekeztenek à te kegyes orczádnak ſzemlélésére, és a' te dicsiretednek magaſztalására, tellyeſſen lött immár a' te nevednek káromlóival, a' kik a' te *Fiadnac* az Ur Jéſuſnak vérét, és dicsőſſégét, lábok alá tapodgyák. A' Scholákban fel-nevelte-tett ſzép iffiúság, melly a' te tiſzteletedben és félelmedben magát gyönyörkőd-teti vala, (oh melly

[38] Vö. CSORBA 2003.

[39] Idézeteink után zárójelben előbb az ima számát – római számmal –, majd az 1673-as edíció lapszámát – arab számmal – közöljük. Így szövegkiadásunkból is könnyen visszakereshetők a hivatkozott mondatok.

[40] INCZE Gábor talán éppen referencializálhatósága miatt közölte ezt az imát antológiájában. (1931, 163–164.)

[41] Vö. B. SZABÓ János, *II. Rákóczi György 1658. évi török háborúja*, Hadtörténelmi Közlemények, 2001, 231.

nagy kár!) immár az ellenségnek fogságában tartatik, és az Anti-chriſtuſnak hamis tudományára és annak βólgálattyára kénβerittetik." (IV., 17–18.)

II. 5. Ki felelős a történelmi tragédiáért?

II. 5. 1. A közösség panasza és bűnvallása – a paraklétoszi szerep lehetőségei a könyörgésekben

Az 1657 utáni kontextust feltárni szándékozó olvasat számára Técsi könyvének egyik legérdekesebb kérdése abban a – korszak számára is fontos – összefüggésben vizsgálható, hogy ki a felelős (és ki nem!) a szerencsétlen lengyelországi hadjáratot követő erdélyi romlásért. Az nem meglepő, hogy a nyomorúságok okában a nép, a nemzet bűneit látják az imádságok, hiszen a magyar protestáns történelemértelmezésben a reformáció óta meghatározó a deuteronomikus teológia, mely szerint a bűnökre már a földi életben büntetés következik.[42]

Mint a 16. századtól kezdve oly sok szövegben, itt is az olvasható, hogy a szenvedéseket a *közösség*, illetve a nevében megszólaló *paraklétosz többes szám első személyű bűnbánata és kérése* esetén veheti el az Úr. Ahogy a nemzet romlásának siratása, úgy a közösség nevében gyakorolt penitenciatartás is a prédikátor feladata, aki a „'vétkes közösség szószólójaként pártfogóan közbenjár egy fensőbb hatalomnál'. Ezért olyan kettős természetű, szakrális és profán szöveget (nemzeti imát ill. jogászi védőbeszédet) alkot meg, amely által 'egy közösség nevében és érdekében szószólóként közbenjár, hogy kiengesztelje Istent.'"[43] Dávidházi Péter megállapításait 17. századi szövegeken alaposabban először Szilasi László alkalmazta. Jóval korábban azonban Makkai László hasonló kiindulásból fogalmazott Szöllősi Mihály *Bujdosó magyarok füstölgő csepüje* című imádságoskönyve kapcsán, utalva a grammatikailag is érzékelhető szolidaritás problémájára: „Az igazak vallják itt meg a hamisak bűneit, de nem farizeus módra mutogatva a bűnösökre, hanem vállalva a közösség sorsát. [...] A szenvedő néppel való teljes szolidaritás, a vele együtt szenvedésre való magaelszánás a

[42] L. pl. Thomas HIEKE, *Hallgatni istenkáromlás volna – a panasz fenomenológiája és teológiája az Ószövetségben*, Mérleg, 1999/4, 387–388; André LACOCQUE, *„Én Istenem, én Istenem, miért hagytál el engemet?"* = Paul RICOEUR – André LACOCQUE, *Bibliai gondolkodás*, Bp., 2003, 319; Paul RICOEUR, *A panasz mint ima* = uo., 371–372. A magyar 16–17. századra vonatkozóan l. BENDA Kálmán, *A magyar nemzeti hivatástudat története. (A XVI–XVII. században)*, Bp., 1937, 40–64; ŐZE Sándor, *„Bűneiért bünteti Isten a magyar népet." Egy bibliai párhuzam vizsgálata a XVI. Századi nyomtatott egyházi irodalom alapján*, Bp., 1991. (A MNM Művelődéstörténeti kiadványai, 2.)

[43] DÁVIDHÁZI Péter, *A Hymnus paraklétoszi szerephagyománya*, Alföld, 1996/12, 66–80. Ugyanez megjelent: UŐ, *Per passivam resistentiam. Változatok hatalom és írás témájára*, Bp., 1998, 102–123. Idézi: SZILASI László, *Hajlam a búra (A magyar irodalom panaszos alaphangjának retorikai gyökerei a régiségben)*, www.iti.mta.hu/Gyula/TANULMANYOK/Szilasi.pdf

magyar puritanizmusban mint történetszemlélet és életprogram egyszerre született meg."[44]

A hollandiai peregrinus Técsi Franekerben megjelentetett kötetének praefatiójából kiderül, hogy míg a megszólított első olvasói közösség tagjai átélték az 1657–59 közötti romlásokat, addig ő annak ellenére vállal közösséget az otthon lévőkkel, hogy nem szenvedett velük együtt: „noha ez rettenetes Istennek látogatáſiban te-néked és ti-néktek test ſzerént nem vóltam ſzenvedő társatok; mindazon által lelkemben ſirattam és keſerűltem a' Joſeph őrőkségének illyen nagy romlását." (A1r) A testi jelenléte hiányában valósítja meg a grammatikai azonosulást az imaszövegekben, és könyörög többes szám első személyben a fogságban és más nyomorúságban lévőkért. Úgy tűnik, hogy a „rettenetes Istennek látogatáſi[nak]" idején gyakorolt, a jelen kötettel is felvállalt együtt sírás, illetve a szenvedőkért való könyörgés helyettesíti az ottlétet, sőt legitimálja a közösségvállalást.[45]

---

[44] MAKKAI László, *A magyar puritánok történetszemlélete*, Theológiai Szemle, 1978, 345. Hasonlóan fogalmaz RÉVÉSZ Imre is ugyancsak Szöllősi könyvéről: Az imakönyv ma is példa arra, hogyan kell az „imádkozó magyarnak árva és megtaposott nemzete egész sorsát a Kegyelem trónusa elé vinni." Protestáns Szemle, 1936 [Ismertető SZÖLLŐSI Mihály, *Az Urért s' Hazájokért el széledett és számkivettetett bujdosó Magyarok Füstölgö Csepüje [...]*, Kolozsvár, Veresegyházi Szentyel Mihály, 1676 (RMK I, 1196) új kiadásáról: INCZE Gábor, Bp., 1935 (A reformáció és ellenreformáció korának evangéliumi keresztyén – református és evangélikus – egyházi írói, 3.)], 177. SZÖLLŐSI imádságaiban (Bp., 1940[2]) l. erről: 13, 24.

[45] Mivel II. Rákóczi György szűk kíséretével megmenekült a krími fogság elől, és hazatért Erdélybe, a katonákkal való *tényleges* együttszenvedésnek nemcsak morális és teológiai, hanem – ezekkel összefüggésben – politikai jelentősége is lehetett a korban. Legalábbis a sereg hadvezére, Kemény János komoly tőkét tudott ebből kovácsolni, mind a fogságba esését követő héten Erdély rendjeihez írott nyílt levelében, mind a későbbi, *Ruina exercitus Transsylvanici* című iratában (= *KEMÉNY János és BETHLEN Miklós művei*, s. a. r. V. WINDISCH Éva, Bp., 1980, 313–321.). Ezekben Kemény „[m]esterien oldja meg, hogy célzott támadás nélkül, pusztán saját védekezésével II. Rákóczi Györgyöt morálisan elmarasztalja. Miközben a rábízottakért érzett felelősség erényével ruházza fel magát, ezzel egyidejűleg a fejedelmet vádolja meg az uralkodói felelősség hiányával: *'én örömestben szenvedek minden nehézségeket és halált is vélek együtt*, mintsem magam szabaduljak, édes nemzetem elvesszen (az mint hogy ma is *édesebb nékem az vélek való szenvedés*, mint gyalázatos szabadságnyeréssel távolról hallása az romlásoknak): méltatlan tisztem is ezt kívánja'." Uo., 314. Idézi LUKÁCS ZS. Tibor, *A korabeli propaganda és II. Rákóczi György megítélése*, Aetas, 1995/1–2, 70. (Kiemelés: F. G. T.) Lukács furcsa módon gondolatmenetét egy, az előbbiekkel ellentétes mondattal fejezi be: „A 'jó pásztor' tudatában van annak, hogy ő csak eszköz Isten kezében, s a rábízott közösségnek *saját érdekével ellentétben is* gondját kell viselnie." Kemény politikai érdeke ugyanis éppen a fogság vállalása vagy, legalábbis, utólag annak ilyen interpretációja volt. Pedig Lukács a fogság idejének egy egészen más típusú megszólalását is, helyesen, az előbbi politikai összefüggésben említi. Szerinte Kemény a gondosan megszerkesztett, jelentős bevezetővel, valamint egy saját imádsággal kiegészített zsoltárkönyvét (*Gilead balsamuma*) azért küldte ki Patakra nyomtatási célból (ahol 1659-ben meg is jelent), mert politikai törekvéseiben Rákóczival szemben, de Lorántffy Zsuzsannával és Medgyesi Pállal kívánt együttműködni. (Az udvari pap ráadásul már 1658-as *Ötödik jaj és siralom* című kötetében, prédikációi után illesztve ugyancsak

Az az utalás, hogy a szerző nem volt jelen a szenvedések idején, felveti azt a kérdést, hogy mikor és hol írta az imádságoskönyvet. Már fentebb említettük, csupán annyit tudunk, hogy Técsi 1658. március 27-én disputált az utrechti universitason. Nem tudjuk, hogy mikor érkezett meg Hollandiába, illetve mikor indult peregrinációs útjára. Ha szó szerint értelmezzük a praefatio utalását, akkor akár már a lengyelországi tragédiát követő, 1657 júniusában bekövetkezett lengyel-, majd tatárbetörés idején sem volt Magyarországon. Az 1658-as pusztításokat[46] azonban már bizonyosan nem élte át személyesen.

Ahogy Técsi imádságaiban a testi jelenléte hiányában közösséget vállal a szenvedőkkel, más példából is ismeretes. Köleséri Sámuel *Bánkódó Lélek Nyögési* című imádságoskönyvében ugyancsak könyörög például az 1660-ban ostromlott Várad védőiért, vagyis – grammatikailag itt is egyértelműen – még inkább a nevükben. Pedig egyrészt a török ostrom idején már nem volt a városban.[47] Másrészt, amikor 1666-ban, már szendrői lelkészként a helyi ekklézsia „lelki épületire irt[a]", majd „némellyek kérésére, ki-bocsátott[a]"[48] Patakon az imádságokat, már mind időbeli, mind térbeli távolságra volt a néhány imádságának címében (és ritkán a szövegében) explicit módon is hivatkozott történelmi eseményektől. (Bár feltételezhető, hogy az imádságokat – legalábbis részben – a konkrét események idején írta és mondta el a szendrői gyülekezetben.) Mindez azt is mutatja, hogy Köleséri is működőképesnek szánhatta e szövegeket más történelmi szituációkra vonatkozóan, ahogy az imák olvasói természetesen még inkább saját helyzetükre alkalmazhatták ezeket.[49]

Azzal, hogy Técsi, illetve Köleséri a térbeli (és részben időbeli) távolság ellenére közösséget vállalnak a szenvedőkkel és könyörögnek értük, annak a korabeli prédikátori felszólításnak engednek, amelyet Medgyesi Pál a Zsidókhoz írt levél 13, 3 alapján hangsúlyozott a *Negyedik Jajj Első Praedicatiójában*, II. Rákóczi György tragikus kimenetelű lengyelországi hadjáratáról: „Meg em-

kiadta az említett imádságot, ugyancsak fórumot biztosítva a raboskodó politikus-hadvezérnek.) Lukács hozzáteszi mindehhez, hogy „[v]alójában a fejedelem éppen azért vált külön seregétől, hogy azt ne sújtsa a tatárok haragja, s hogy az ezután beköszöntő, feltehetően nehéz időszakban szilárd uralkodói pozícióból tarthassa kézben Erdély sorsát. A tragédia után azonban a fejedelem eredeti szándékai nem számítottak sokat, a történtek pedig Kemény János beállítását jóval hitelesebbé tették." Uo., 76, 70.

[46] Erről l. B. SZABÓ 2001, 255–260.

[47] „*Váradrol*, Isten, mint edgy üstökön fogva a' veszedelem elött, ki-hoza, s' az ö gabonájának aratására, a' *Szendrei Reformáta Ecclesiában* ki bocsáta". KÖLESÉRI Sámuel, *Idvesseg Sarka [...]*, Sárospatak, 1666 (RMK I, 1038),)(7v –)(8r. (Kiemelés az eredetiben.)

[48] KÖLESÉRI Sámuel, *Bankodo Lelek Nyögesi* [...], Sárospatak, 1666 (RMK I, 1039), Q2r. L. a szöveg modern kiadását: FAZAKAS Gergely Tamás, *„El-távozott a' mi-magyar Izraëlünktül a dicsösség". Köleséri Sámuel panaszimádságai 1666-ból* [az imádságoskönyv közlésével], Könyv és Könyvtár, 2005, 114.

[49] Bővebben l. FAZAKAS 2005, 84–88.

lekezzetek a' foglyokrul, *mint ha ö vellek együt foglyok volnátok*: es azokról a' kik nyomorgattatnak, *mint ha ti-is testben szenyvednétek.*"[50]

Técsi imádságoskönyvének már legfeltűnőbb paratextusai: címe és a mű mottójául szolgáló három bibliai ige is („Szent Irásbéli Hellyek", A1v) azt jeleníti meg, hogy a nép rendkívül nyomorúságos helyzetben van. A harmadik igehelyből csak a szenvedés ténye derül ki: „Ki-öntöm az Ur elöt az én lelkemet, az én nyomoruságomat ö elötte meg-jelentem." (Zsolt 142, 3). Az első, ugyancsak a nehéz történelmi helyzetet megjelenítő ige végén szereplő kifejezés viszont felidézi azt a deuteronomikus teológiát, amelyben a haragvó Úrtól jött keserűségeket már itt a földön az Anyaszentegyház bűnei következményeképpen értelmezik: „Jérémiás Siral: 1. réſz. 12-versében, Igy ſzóll az Iſten Eccléſiája: Tekintsétek-meg mindnyájan, kik által mentek az úton, és láſſátok-meg, ha vagyon-é ollyan bánat mint az enyém: mert keſerüséggel illetett engemet az Ur, az ö haragjának napján." A második ige pedig a prédikátorok közbenjárói szerepére utal. A textus kezdő szava – mind a bibliai könyv, mind az imádságos kötet kontextusában – a nép nevében a közösségért mondandó bűnbánatra való felszólítást jelentheti: „Sirjanak a' Papok az Urnak ſzólgai, a' Templomnak tornácza között és az óltár között ezt mondván: Légy kegyelmes Uram a' te népedhez, és ne bocsáſſad ſzidalomra a' te örökségedet, hogy a' Pogányok ö rajtok uralkodgyanak; hogy ne mondgyák a' népek hol vagyon az ö Iſtenek." (Joel 2, 17.)

A közbenjárói szerepet azonban érdekes módon nem csupán a papok vállalhatják föl. Noha a korabeli prédikációk, és talán valamelyest még az ezekhez kapcsolt imádságok is úgy jelenítik meg önmagukat, mint amelyek beszélője a lelkipásztor, vagyis talán még az – időben, térben távolabbi – olvasók számára is az ő hangján szólalnak meg e szövegek. A használatra írott imádságoskönyvek esetében azonban ezt a hangot még a közbenjáró könyörgésekben is sajáttá tehetik a befogadók. Különösen akkor, ha van olyan paratextuális intenció, amely ilyen olvasási lehetőséget mutat meg. A *Lilium* esetében talán erről van szó: az utóbb idézett textussal szemben nemcsak a „Papok", (például maga a szerző) beszélhetett ezekkel az imákkal („ez kis munkával meg-mutatnám, hogy, [...] lelkemben ſirattam és keſerűltem a' Joſeph ŏrŏkségének illyen nagy romlását"), hanem az olvasó is – bár felhívása elsősorban a kötetbeli imákhoz *hasonló* szövegek létrehozására tűnik érvényesnek: „te elŏdben ollyan *útat és módott* irnék, mellyen járván tudnád a' te meg haragudott Istenedet keſerves ſiralmiddal kereſni és engeſztelni." (A2r–v, kiemelés: F. G. T.)

[50] MEDGYESI Pál, *Igaz Magyar-Nép negyedik Jajja s-siralma [...]*, Sárospatak, 1657 (RMK I, 922), B3r. (Kiemelés: F. G. T.)

A *siratás és keserülés*, mellyel az Urat lehet *keresni és engesztelni*, ehelyen már egyszerre utal a nyomorúságokat leíró *panaszos*-,[51] illetve a *bűnbánó könyörgésre*: a sírás mindkettőt jelentheti. A paratextuális jelzések sugallta preszuppozíciók által irányított olvasás számára[52] az imádságok szövegében is éppen ez a szerkezetileg sokszor szétszálazhatatlanul összetartozó műfaji kettősség válik láthatóvá.[53] A IV. imában (*Az Isten büntetesének elő számlálasával valo kegyelem kévánásért*) például ez áll: „A' mi bűneink, a' mi háládatlanságink, (meg-vallyuk oh Iſten) az okai, hogy mi ellenünk fel-gerjedtél, mert mi voltunk azok, kik à te igaz itéletednek és ſzentséges nevednek, káromlására, a' Pogányoknak alkalmatoſſágot adtunk. [...] Innét vannak bizonyára jól tudgyuk moſtan-is ár-viz gyanánt a' *nyomoruságoc* mi rajtunk" (16–17, kiem. az eredetiben), és ezt követően hosszan részletezve jelennek meg ezek a szenvedések.

Különösen az első néhány imádság fontos műfaji jellemzője a panaszos és bűnbánó jelleg. A kötet elején úgy is megjelenik ez a kettősség, hogy míg az imádságokat közvetlenül megelőzően a *nyomorúságokra* hangsúlyt helyezve jelenik meg rövidítve a kötet címe (utolsó paratextuális jelzésként, de az élőfejben végig ismétlődve): „*Keserves Siralma* Az Iſten Eccléſiájának" (2., kiem.: F. G. T.), addig ezt követően, a könyv kitüntetett helyén lévő első ima nagy *bűnbánattal* kezdődik. Técsi ezt úgy vezeti be, hogy a könyörgés *Kezdödése* 1. részének, *Isten Megnevezésé*nek 1. pontjában, ahol az Úr *Tulajdonságairól* kell beszélni,[54] arról szól, hogy Isten megbocsát az őszinte penitenciatartóknak: „Jehova, erős mindenhato nagy Iſten, irgalmaſságnak, és könyörületeſségnek Attya! ki igen kegyelmes és hoſzſzú türő vagy; ki meg-tartod a' te frigy kötéſedet, és fogadáſodat a' te parancsolatodban igazán járókhoz, ki meg-bocsátod

[51] Thomas HIEKE (1999, 380–382) azt írja, hogy a Zsoltárok könyvében „[a] panasz a beszéd komplex cselekvési folyamata, amely több beszédaktusból tevődik össze." Például „a nyomorúság ábrázolása" is „csak tartalma által válik panaszossá". „Mondattanilag számos panaszos mondat kijelentést vagy megállapítást tartalmaz. Ha azonban a tartalmukat vesszük szemügyre, kiderül, hogy a felsorolás vagy az elbeszélés mögött, ami a nyomorúságos helyzetekre vonatkozik, súlyos panasz rejlik, mivel mindaz, amit a szöveg leír, kétségkívül negatívan értékelendő. Extrém példa erre Jeremiás Siralmainak 5. fejezete. [...] Mindazonáltal nem fogalmazódik meg, ki a felelős ezért a nyomorúságért."

[52] Ennek az olvasási gyakorlatnak az összefoglalását és a fogalmakat l. KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Intertextualitás: létmód és/vagy funkció* = UŐ, *Hagyomány és kontextus*, Bp., 1998, 25.

[53] VARGA Imrének a *Lilium humilitatis*ról írott egyetlen megjegyzése is e kettősségre utal: „az Erdélyre zúduló török-tatár dúlások visszhangjaként keletkezett, benne a hazafias fájdalom a bűntudattal fonódik össze". *RMKT 17/9*, 713; ill. l. még *ÚMIL* 2000, 2220. Incze Gábor viszont inkább csak a bűnbánat fontosságát emeli ki, és a „mi bűneink", „Isten büntetése", „Isten kegyelme a megszabadulás" fogalmakra utalva beszél Técsi könyörgései jelentőségéről. (INCZE 1931, 163.)

[54] A terminusok MEDGYESI Páltól származnak: *Doce nos orare, quin et praedicare [...]*, Bártfa, 1650 (RMK I 832 = RMNy 2310), A1v.

álnokságokat és gonoſságokat azoknak, kik igaz pœnitentia tartás által tégedet meg-kereſnek, és bűnöket meg-valván te tűled kegyelmet kérnek. Meg-vallyuk oh Uram! a' te tiſztaság ſzeretö orczád elöt, hogy nem vagyunk méltók a' mi utálatos bűneinknek terhe miatt, kik βemeinket az egekre fel-emellyük, hogyha à te βoros igaſságod βerént akarβ mi velünk bánni, mert mi, mindnyájan kicsinyek és nagyok, ifiak és vének te ellened vétkeztünk, hamiſſan éltünk, és a' te parancsolatidtúl el-távoztünk." (I., 1–2) Ezek szerint az ima címében „*Az ö haragos ostorának el-forditásáért*" szereplő „haragos ostor[t]" kizárólag a bűnbánat „fordit[hatja]" el.

A *Lilium* bűnbánó imái inkább általánosságban szólnak a közösség bűneiről. Ugyan elszórva említődnek konkrét, elsősorban Isten elleni bűnök (például éppen a „pœnitentia tartáſ" gyönyörűséges idejé[nek]" „el-múlat[ása]" [31], továbbá „igédnek meg nem becsüléſe" [10], „háládatlanság" [16], „álnokság" [37], „iſtentelenségre hajl[ás]", [84]), de lajstromszerű bűnkatalógus, különösen ahol a szociális jellegű vétkek[55] is feltűnnek, csak kétszer (és röviden) szerepel a könyvben. Az első rögtön a fenti idézet folytatásaként olvasható: „A' te ſzólgaidnak, kiket a' te nevedben hozzánk el-küldöttél, helyet nem adtúnk, a' te nagy jó téteményedről el-feletkeztünk; és a' te Atyai meg-látogatáſodat ingyen meg-ſem iſmértük. (Luc. 19. v. 44.) Sőt midön bűneinkért ſujtoltál-is bennünket mind-azáltal még-is te hozzád meg nem tértünk". (I., 2.) A másik bűnkatalógus később szerepel: „A' te házadnak gazdagsága, nemzet mi bennünk gonoβra való vágyódáſokat kevélységet, irigységet, és ſzegényeknek nyomorgattatását, ugy annyira hogy immár mind azok az utálatoſſágok, fel-találtatnak mi közöttünk, valamellyekkel rakvák a' ſetétségnek fiainak társaságok." (VI., 25)[56] Noha a IX. imától csökken a bűnbánat gyakorisága, és a nyomorúságokat leíró panasz további dominanciája mellett a bűnbocsánatért és megszabadításért való könyörgés válik meghatározóvá, a XIII. imádságban olvasható a korszak egyik gyakran feldolgozott, különböző műfajú szövegekben parafrazeált bibliai textusa (Jer. Sir. 5, 15–16.), mely látványosan jeleníti meg egyszerre a siralom két típusát, a bűnbánatot és a panaszt. Técsi így sajátítja át ezt az ószövetségi szövegrészt: „Oh édes Atyánk! meg-ſzünt a' mi ſzivünknek öröme, és ſiralomra fordúlt à mi vigaſſágunk. El-eſet a' mi fejünknek ékes koronája; Jaj minékünk mert igen vétkeztünk. Meg-vallyuk ô mi jó Iſtenünk hogy a' mi álnokságink téβnek elle-

[55] A 16. századra vonatkozóan l. ŐZE 1991, 54–59.

[56] Van egy harmadik bűnkatalógus, ez csupán az Isten elleni vétkeket sorolja: „által hágtuk az elsőtül fogvàn mind az utólſóig a' te parancsolatidat, meg-ferteztettük a' te útaidat, és a' te hoββu bé[ke]ſſég türéſedet meg nem [be]csülöttük". (II., 6.)

nűnk tanúbizonyságot, hogy vétkeztűnk te ellened, és hogy a' mi álnokságink eláradtanak te ellened". (XIII., 64.)[57] Medgyesi így elemzi ugyanezeket az igéket az *Ötödik jaj és siralom* című prédikációja El-Osztásában: „Kettö vagyon tehát a' mi Leczkénkben: 1. A' *Panasz*, két nagy veszteségec felöl, *v. 15, 16.* 2. Ez nagy károknak érdemes *Oka*; *mert vétkeztünc*, ugymond, *v. 16.*"[58]

Mind a panaszhoz, mind a bűnbánathoz szorosan kapcsolódik egy harmadik elem is az imádságokban. Már fentebb láttuk, hogyan emlékeztet finoman az első könyörgés Isten bűnbocsátó kegyelmére. Néhány imádságban azonban meglehetősen erőteljesen perlekedik az Úrral az imádkozó: azzal együtt, hogy elismeri a közösség bűnösségét, bűnbánatot gyakorol, és tudja, hogy méltók az ítéletre, a nyomorúságokat részletezve fel is panaszolja Istennek, hogy miért nem szabadítja már meg a népét. „[A]zt érdemlenők hogy nem csak e' keſerves, és ſiralmas hadak, és puſztétáſok által rettegtetnél bennűnket, hanem hogy ugyan e' kegyelemnek orβágábul, vég-képpe(n) bennűnket ki-tőrőlvén, ama' dicsőſſégnek orſzágátul kit ſzerzettél a' te ſzerelmeſidnek meg-foſztanál. [...] Seregeknek Ura miért perleſz mi velünk? Avagy jónak tetβik-é hogy meg-nyomoritaſz, hogy a' te kezed munkáit ekképpen meg-utálod és hogy à gonoβoknak tanácsokat jová hagyod? Mi nem ugy itélβ te ô Iſten mint az ember! Vallyon s' mikor gyarloságbul vétkezűnk eſzedbe tartod-é, és a' mi álnokságinktol nem tisztétaſzé-meg bennűnket. Elégedgyél-meg Uram a' mi gyalázatunkal, és tekénts-meg a' mi nyomoruságinkat. Ne újjétsd-meg a' te haragodnak bizonyságát mi rajtunk, és ne őregbitsed-meg a' te boββu-álláſodat mi ellenűnk, mellyek mint egy kűlőmb ſeregek minket oſtromlanak; ſőt inkáb könyőrűly mi rajtunk, mert te benned biztunk, légy minékűnk óltalmazónk minden napon, és ſzabadétónk a' ſzorongattatáſnak idején." (XI., 54, 56–57.)

Nemcsak a korszak imádságaiból ismert e panaszretorika, hanem a Zsoltárok könyve több kollektív és egyéni panaszdala is ezt működtette, néhány esetben akár Técsi imáinál is erőteljesebben felháborodottan Isten elé tárva a bajokat. Gyakori az olyan *kérdés formájában előadott panasz*, amelyben a *meddig* és a

[57] L. még pl. KÖLESÉRI Sámuel imájának vonatkozó sorait: „Meg-szünt a' mi szivünknek öröme, siralomra fordult a' mi vigasságunk. El-esett, el-esett [sic!] a' mi fejünknek ékes Coronája! Jaj most nékünk, mert vétkeztünk." (1666, Q6r = FAZAKAS 2005, 116.); SZATHMÁRNÉMETHI Mihály ezt írja a *Mennyei Tárház Kultsá*ban, a *Böjtnapi közönséges alázatos Könyörgés, a' Jéſus Chriſtus Ekkléſiájának üldöztetéſekor* című imájában: „[...] meg-homályosodtanak bánat miatt a' mi szemeink, el-esett a' mi fejünknek koronája; jaj minékünk, mert vétkeztünk!" (Az idézet az 1703-as debreceni kiadás 245–246. lapjáról származik, de csak ortográfiailag tér el az 1673-as edíció szövegétől); SZÖLLŐSI Mihály (1940, 21.) így könyörög a *Magyar nép árvaságán esdeklő keserves Fohászkodás*ban: „Elesék, elesék Magyari fejünknek ékes koronája és a porban nagy gyalázatosan tapodtaték. Jaj most immár nékünk! S még maradékinknak is, mert felette igen vétkeztünk!"

[58] MEDGYESI Pál, *Ötödik Jaj Es Siralom. [...]*, Sárospatak, 1658 (RMK I 934.), 5.

miért kérdőszó ismétlődik, melyek azonban nem egyszerűen a szenvedések okára és időtartamára kérdeznek rá. Az előbbi „annak a felpanaszolása, hogy a nyomorúságos helyzet túl sokáig tart, ehhez kapcsolódik az óhaj, amely mielőbbi segítséget vár. [Az utóbbi] abból az értetlenségből fakad, hogy Isten minden emberi logika ellenére cselekszik, ugyanakkor saját (korábbi) magatartásával ellentétben is."[59] Ilyen kérdéssor olvasható például a 13. zsoltárban, ahogyan a *Lilium* részben e bibliai szövegből épintkező XVI. imájában is. „Oh Uram meddiglen rejted-el te magadat mi tőllünk mind őrökké? és meddig ég à te haragod mint a' tűz? Hol vannak nagy Iſten a' te előbbeni irgalmaſſágid, melyeket eskűvéſſel fogadtál a' mi Atyáinknak? Emlekezzél-meg kérünk a' te ſzólgaidnak gyalázattyokrul, és láſd-meg hogy ſok népeknek gyalázattyokat hordozzuk a' mi kebeleinkben. Térj hozzánk Uram, meddig léβe(n) à te haragod? és légy kegyelmes a' te βólgaidhoz. Miért rejtenéd-el édes Atyánk à te orczádat mi előllünk? és miért ſanyargatnál minket mint elenségidet? [sic!] Vallyon s' nem lengedező fa levelet gyötreſz-é? avagy nem a' meg-ſzáradott pozdorját üldözöd-é? Hogy mi ellenünk ennyi ſok nyomoruságokat rendeltél és azt cselekedted, hogy gyermekségünktől fogván valo vétkeinknek büntetéſit, örökségül birnók." (XVI., 77–78.) De miként az ószövetségi panaszimák, úgy Técsi könyörgéseinek hasonló részei sem állhatnak a nyomorúságok megszüntetésére irányuló kérések és a bűnbánat további hangsúlyozása nélkül.

II. 5. 2. II. Rákóczi György felelősségének kérdése

II. 5. 2. 1. A Rákóczival szembeni propaganda

Noha a 16. századi reformátori felfogáshoz visszanyúló deuteronomikus teológiai hagyomány a 17. század sok szerzőjénél ugyancsak jelen van, és – mint például a puritánus történelemszemléletet alkalmazó Medgyesi Pál és Szalárdi János – a „nép", a „nemzet", az „ekklézsia" bűneit *is* a romlás okozójának tartják. Az 1657 utáni pusztulásról szólva azonban sok emlékiratíró, történész, prédikátor (az említett szerzők is) a lengyelországi katonai és politikai tragédia, valamint az erre következő török bosszúhadjáratért II. Rákóczi Györgyöt *szintén* (vagy *kizárólag*) felelőssé teszik. Mivel Lukács Zs. Tibor (korábban pedig Jónás Ilona és Makkai László[60]) már nagyrészt feldolgozta a fejedelemmel szembeni – elsősorban az 1657-es hadjárat tragikus kimenetele miatt kialakuló – negatív

[59] HIEKE 1999, 380–381. L. még LACOCQUE 2003, 317, 328; RICOEUR 2003, 375–376.

[60] JÓNÁS Ilona, *Appréciation de la campagne polonaise de 1657 en Transylvanie*, Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös Nominatae, Sectio Historica, 1964, 109–121; MAKKAI 1978, 342–345.

propagandát, elég mindezt csupán összefoglalni. Lukács kimutatja, hogy mind a közvéleményt nyíltan befolyásolni szándékozó, mind azt burkoltabb formában tévő, de „széles olvasótábor számára" szánt jellegük miatt ugyancsak jelentős hatást elérni képes írások szerzőinek komoly érdekükben állt Rákóczi befeketítése.[61] A Szalárdi-krónikában olvasható magyar nyelvű röpirat-vita Barcsay Ákos nevéhez fűződő szövegei, valamint Kemény János, a Barcsay-párti Bethlen János, a Kemény-párti Szalárdi János, a prédikátor Medgyesi Pál, vagy később a talán Apafi-párti Enyedi István írásai, továbbá a Bihar vármegyeiek által fogalmazott, és nyomtatásban megjelent röpirat azért (is) folytat a közvéleményt nyíltabban vagy burkoltabban befolyásolni szándékozó, negatív propagandát Rákóczival szemben, mert így látja lehetségesnek megerősíteni a saját politikai helyzetét, vagy az általa támogatott fejedelem/fejedelemjelölt, Medgyesi esetében pedig talán a pataki udvar pozícióját. Lukács azt is megmutatja, ahogyan ennek a negatív fejedelemképnek a sémái, toposzai, manipulált információi szerzőről-szerzőre öröklődnek a kora újkorban (sőt, még a modern történetírásra is komoly hatással vannak).[62]

Lukács megállapítja, hogy Isaac Basire Rákóczi megbízásából készített válaszán, illetve a Szalárdi-krónikában fennmaradt Rákóczi–Barcsay-vita vonatkozó szövegein kívül[63] nem nagyon íródott Rákóczi-párti propaganda a sikertelen lengyelországi hadjárat után, hiszen a fejedelemnek „hatalma csökkenésével a propaganda feletti ellenőrzés" is kicsúszott a kezei közül. Viszont az elkészített iratokkal sem sikerült hatásosan igazolni Rákóczi eredeti politikai szándékait, mert a történelmi változások, a „sors sok tekintetben a fejedelem ellenfeleinek kezére játszott". Így sokkal kiterjedtebbé és hihetőbbé válhatott a Rákóczi-ellenes propaganda.[64]

II. 5. 2. 2. A Rákóczi melletti propaganda

Ezt a markáns Rákóczi-ellenes propagandát érdemes árnyalni, hiszen több olyan, burkoltabban propagandisztikus szöveg van azért forgalomban a 17. század közepén, amelyek sokkal pozitívabb képet festenek a fejedelemről. Például Czeglédi István 1661. április 24-én, a fejedelem sárospataki sírba tételekor elmondott temetési prédikációja azt állítja, hogy Rákóczi a nemzetért áldozta fel

[61] LUKÁCS 1995, 69, 73.
[62] Uo., 71–79.
[63] KROPF Lajos, *Basire védőirata*, Történelmi Tár, Bp., 1889, 491–501; SZALÁRDI János, *Siralmas magyar krónika*, s. a. r., bev., jegyz. SZAKÁLY Ferenc, Bp., 1980, 461–475. Hivatkozza LUKÁCS 1995, 72. Basire-hoz és a Rákócziról szóló külföldi véleményekhez l. GÖMÖRI György, *II. Rákóczi György a kortársak szemében. Akhilleusz vagy Coriolanus?* = UŐ, *Erdélyi merítések. Tanulmányok, esszék*, Kolozsvár, 2004, 64–68.
[64] LUKÁCS 1995, 82–85.

magát: a kétségbeesés „sutullá ki belőled amaz Édes Nemzetedhez gerjedező szókat: *Kész vagyok egy bokrot meg-festenem véremmel.* Ez Hazádhoz Gerjedező Lelkednek melegsége tétetett illyen biztatást: *Vitézek! Vitézek! Az én vérem sem drágább a Tieteknél!* Nagy Ember esék hát el Izraeltül! Nagy Fejedelem, s-igen Nagy Fejedelem. Mely világoló Szövétneknek El-alvását oly méltó hogy sohajtsa, nem a Törökös, hanem a Magyaros Magyarság."[65] (Kecskeméti Gábor azonban felhívja a figyelmet arra, hogy a beszédben érzékelhető a kassai prédikátor Rákócziról alkotott összetett véleménye, hiszen „a halott köteles dicséretébe bíráló megjegyzéseket vegyít[ett]", például „a hadba indulás előtt" elmaradt „bűnöktől való megtisztulás", vagy éppen a hadjárat idején „[e]lharapózót [...] gonoszság" miatt.[66])

Van olyan szöveg a korban, amely kizárólag a közösséget hibáztatja, és akár a pusztulás következtében elharapózó korabeli bűnbakkeresésre is polemikus választ ad: *határozottan elhárítja a fejedelem felelősségét.* Az 1659 augusztusa előtt keletkezett *Tatarok rabsagaban esteknek keserves enekek* néhány sora így szól: „Nem vét az mi lelkünk az elöl jarokra, / Sem nem úr, sem kiraly ez rabsaghnak ura, / Hanem az mi bününk, az urnak haraghja, / Jgy akarta az Úr, hogy minket megh ronta."[67]

A *Lilium humilitatis* VI. imádsága az ellenségek mellett megnevezi a fejedelem ellen konspirálókat is. „E' végre oh minde(n) királyoknak Iſtene! áld-meg a' mi kegyelmes Fejedelmünket, tedd győzedelmeſſé ôtet ô Jácobnak Iſtene, minden ô ellenségi felett, vedd környûl ôtet a' te ſzokott irgalmaſſágoddal, tôlts-bé ôrömmel, és okoſſággal ruházd-fel; hogy à te Anyaſzent-egyházadnak cselédit bölcseſſéggel igazgathaſſa. *Kôſd ôſzve oh Uram! az ô alatta valóknak ſziveket-is ſzent ßeretettel, és edgyeſſéggel, és minden árultatáſok és ellenségeknek incselkedéſi ellen ôtet óltalmazdmeg* [sic!]". (VI., 28. Kiemelés: F. G. T.)

A *Lilium humilitatis* imái úgy könyörögnek „a Fejedelemért", és járnak közben Istennél a külső- és belső támadások elmúlásáért, hogy – miként az utóbb idézett énekben – nem jelenik meg bennük referenciaként konkrét személynév. Mégis úgy tűnik, hogy egy mimetikus olvasás számára több helyen lehetséges

[65] CZEGLÉDI István, *Ama Ritka példájú, s-a' Pogány természet szerént gyülölö Keresztyének közöt Dicsöséges emlékezetet érdemlet, s-érdemelhetö II. Rakoci Györgynek [...] Magyar-Jzrael szövétnekének el-alvásának megh-emlitése, s-Testének földben tétele felet lött Praedicatio. [...]*, Kassa, 1661 (RMK I, 974.), 48. (A temetési beszéd szöveg modern kiadásban: *Czeglédi István II. Rákóczi György fölött = Magyar nyelvű halotti beszédek a XVII. századból*, kiad., jegyz. KECSKEMÉTI Gábor, bev. KECSKEMÉTI Gábor, NOVÁKY Hajnalka, Bp., 1988, 171–219, a temetésről l. a jegyzeteket, 413–426. Vö. még LUKÁCS 1995, 84.)

[66] KECSKEMÉTI 1988, 415.

[67] *RMKT 17/9*, 398.

olyan referenciális utalásként érteni a szöveget, amely Rákóczira – és például nem Barcsayra – vonatkozik.

A Rákóczira konkrétabban utalni látszó imaszövegek olyan fejedelem képét rajzolják meg, mint aki buzgó szívvel védi a keresztyén hitet (defensor fidei) a topikus képekkel bemutatott, erejüket amplifikációs eszközökkel jellemzett pogányokkal szemben: „Annak felette ô mi jó gond-viſelô Iſtenünk, a' te tôbb áldáſid kôzôt terjezd-ki a' te irgalmaſſágodat à mi kegyelmes Fejedelmünkre, és a' te ûgyednek forgatására ôtet erôſſéts-meg, nézd-meg Uram az ô ſzivét valóban; imé a' te Dávidoddal az hozzád valo nagy buzgoság, fegyvert fogatott ô vélle, hogy illy éktelen állapattal-is az hatalmas oroβlánoknak, és kegyetlen ordétó Medvéknek ellenek mennyen, hogy a' te el-rémûlt és el-ragattatott ſzegény bárányidat, torkokbul ki-ragadgya. Látod ô jó nagy Iſten! mind koczkára hánták a' te buzgó βenteid, ſzent tiſzteleted mellett minden ſzerentcséjeket [sic!]." (XVI., 79.)

Az előzőekben idézettekhez hasonlóan Técsi a záróimában, vagyis a könyv e kitüntetett helyén azért könyörög közbenjáró imádságában a fejedelemért, hogy a pogányok támadása idején és az őt belülről ért méltatlan támadások közepette is (vö. még a fent idézett VI. imával!), akárcsak bibliai előképei, ő és vitézei védelmezhessék a keresztyének veszélyben forgó közösségét, vagyis a hazát és anyaszentegyházat.[68] „Ellenben a' te fel-kentednek a' mi kegyelmes Fejedelmünknek, ki a' te dicsôſſéged mellet, a' te Eccléſiád mellett, és a' mi ſzegény hazánk mellet a' te házadnak ellensége ellen fegyvert fogot, légy erôſſége; valakik Uram méltatlan ellene támadván kereſik az ö lelkét, azoknak lelkét a' parittyának fenekéböl hajits-ki, és az ö lelkét meg-tartván kössed-bé az életnek csomojába. Ald-meg Uram ez te ſzólgádat à Moſeſnek okoſſágával, az Joſuenak erôſségével, a' Dávidnak kegyeſſégével, a' Salamonnak bölcseſſégével, a' Sámſonnak erejével és az Ezéchiáſnak buzgoságával. Jártas tábort ö környüllötte a' te βentséges Angyaliddal, a' kik kö-fal gyanánt legyenek ö néki erôſſégére. Adgy az ö hadnagyinak és az ö vitézinek bátor ſzivet, adgy erös lelket, hogy vitézkedheſſenek ſziveſſen a' te igyed mellet, vitézkedvén penig, gyözedelmeskedheſſenek; öltöztes-fel Uram minde(n) felsö méltóságba(n) helyheztetett e(m)bereket, a' kegyeſſégnek, buzgóságnak, igaſſágnak és böltseſſégnek lelkével, hogy az ö óltalmok és gond-viſelések alatt csendes és nyugodalmas életet élheſsünk." (XVII, 85–86) Azt ugyan rögzíti az ezt megelőző imában, hogy „[n]em bizhatunk mi a' mi kézivjünkben, ſem a' mi erôs karjainkban; ſem a' mi fegyverünk minket meg nem szabadét, hanem csak egyedûl te vagy a' ſzabadétó", ezt megelőzően (és több más

[68] A haza és az anyaszentegyház mint identitásteremtő közösséget és a két fogalom viszonyát (Técsinél és a 17. század második felének imádságirodalmában) egy másik dolgozatban vizsgáljuk meg. *Nemzet és/vagy Anyaszentegyház. A mi-tudat kérdése Técsi J. Miklós* Lilium humilitatisában *és a XVII. századi protestáns imádságirodalomban*, Studia Litteraria, 2007. [megj. előtt]

imájában is[69]) azonban azért könyörög, hogy Isten legyen a keresztyén fejedelemnek és „a' mi ſereginknek hadnagya, te adgy βivet, és bátorságot a' mi vitézinknek, te erőſséts-meg az ő derakokat, hogy őt ő kőzzűllők el-kergeſſen ſzázat, ſzáz penig, (a' mint meg-igérted) tiz ezeret: egy úton jőjjőn az ellenség, de meg-űzettetvén ſzáz úton ſzaladgyon-el, mert nem nehéz néked kevés avagy sok által-is meg-tartatni." (XVI., 80–81.)[70]

Úgy tűnik tehát, hogy Técsi imádságai megpróbálják elkerülni a lengyelországi hadjárattal közvetlenül összefüggő tragédia említését, hogy ezzel a felelősség kérdésének felvetését is elháríthassák. (A kortárs gondolkodás és a modern történetírás számára ugyan nem kétséges, hogy az 1658-as török-tatár támadás is a balsikerű katonai vállalkozás következménye volt, de a kutatások szerint a török bosszúhadjáratban komoly szerepet játszott a Porta által lemondatott, de trónja elvesztésébe nem belenyugvó Rákóczi fegyveres visszatérése 1658 januárjában.[71]) A *Lilium humilitatis* egyetlen esetben érinti a fejedelem szerepét, sőt, áttételesen a bűnössége – mint Isten haragjának kiváltó oka – is megfogalmazódhat az olvasóban: „El-vetettél, és meg-utáltál ő Uram minket, és *meg-haragudtál a' mi fel-kent Fejedelműnk ellen: Fel-bontottad a' te ſzólgáddal tőtt ſző-vetségedet*, és a' földre vetvén meg-gyaláſztad a' mi koronánkat." (XVI., 77.)[72]

Ezzel a megjegyzéssel együtt is, az összes konkrét utalásként értelmezhető, vagy kevésbé konkretizálható [sőt, az uralkodókért, politikai vezetőkért előbb általánosságban, majd „[n]evezet βerént [...] à mi kegyelmes Fejedelműnk[ért], Fejedelem Aβſzonyunk[ért], a' Tanácsos Urak[ért]", (III. 15.) könyörgő] szövegrészek is az adott fejedelem melletti politikai megnyilvánulásokként értelmeződhettek. Az egyik leghosszabb, fejedelemért való könyörgés a IX. imában olvasható. Ebben a bibliai mitizáció során nem egyszerűen, mint a korban gyakorta, a fejedelmet azonosítja Józsuéval, hanem ezt megelőzően a „népeid[et]" is. Sőt, nem csupán azért könyörög, hogy álljon mellé Isten (és minden elemi erő) a nyílt és a titkos támadások idején, hanem, hogy terjedjen ki a fejedelem hatalma minél több népre. „E' végre penig ő Ura az Izraëlnek, áld-

[69] Például: VI., 28–29; IX., 43–44.

[70] Az Isten szerinti harc, az önvédelem, a keresztyének fegyverfogásának kora újkori vonatkozásairól, a 16. és 17. század felfogása közti különbségről szól többek közt PÉTER 1987, 489; ŐZE 1991, 103–105, 124–135; UŐ, *Hadiprédikáció Magyarországon a 16–17. században Bornemisza Péter, Pázmány Péter, Tolnai Mihály és Nagyari István [sic!] művei alapján* = UŐ, *A határ és a határtalan. Identitáselemek vizsgálata a 16. századi magyar ütközőzóna népességénél*, Bp., 2006, 123, 105–106. L. még GYŐRI L. János, *Mártírium, puritanizmus, retorika – Két XVII. századi magyar református prédikációs kötet tanulságai*, Irodalomtörténet, 2000/1, 65–67; FAZAKAS 2005, 96–99.

[71] B. SZABÓ 2001, 231.

[72] Kiemelés: F. G. T.

meg à mi kegyelmes Fejedelmünket, frigyes társaival [sic!] egyetemben; még à csillagok-is mint régen Bárák és Debora mellet, ugy ô mellette-is az ô fánczokbol hadakozzanak; még a' vizek-is segétséggel legyenek néki, és még e' levegô-ég-is adgya néki óltalmúl magát. A' nap, és az hóld várakozzanak a' te (Josuéidnak) népeidnek gyözedelmek véget, mig minden ellenségeket, vagy edgyességre hozzák, vagy (ha nem akarják) meg-rontsák mint a' földnek porát, és mint az útzán lévô sárt meg-tapodván el-széleββék. Igaz szivbéli hüséggel ô szeretetnek Istene, az ô seregeket csatold ôβve, és mindnyájokat kiváltképpen a' mi (Josuénkat) Fejedelmünket alatta lévöknek pártolkodásitól: az ellenkezô félnek penig minden titkos és nyilván való practikájoktul: alattomban való csalárdságoktul; méreg készétetéfektôl, és minden ártalmoktul óltalmazzad Uram. Tedd sok népeknek Fejedelmévé ez te szólgádat, és a' melly nemzetséget nem ismért, az-is szólgállyon ô néki, a' kik még csak hirét hallyák-is engedgyenek ô néki. Gyújts-fel Uram az ô szövétnekét, és à te βinedet Jácóbnak Ura világossétsd-meg rajta, te általad mennyen által az ellenségnek táborán, te általad, ô te általad Uram, mennye(n) által az erös kô-falakon. övezd-fel[73] ötet à te erôddel, az harczra, hogy az ô kezei által meg-romollyanak az erös kéz-ivek, és porrá legyenek az aczélbul csinált sisakok, és vas-derekak el-romollyanak: A' te jób karod tarcsa-meg ötet, és a' te kegyelmed magaszta1lya-fel ötet. Terjezd-ki az ô lépésit, és az ô lábai el ne fáradgyanak. Az ô derekában való erôt βaporéts-meg, hogy az ô lábai alol mind elhullyanak azok, valakik engedelmességeket nem akarják mutatni és a' kik ellene igyekeznek, azoknak nyakokat ad kezében." (IX., 44–46.)[74]

[73] A 1673-as szövegben a szó első betűje (ô) valójában verzál, hiszen mondatkezdő, ilyen betűt azonban nem találtunk az általunk elérhető fontok közt.

[74] Köleséri Sámuel *Bánkódó lélek nyögési* című imádságoskönyvében ugyan minden elpanaszolt nyomorúságot azzal indokol, hogy „vétkeztünk te ellened", (Q7v) és az imák bünvallás részében előbb általánosságban mondja, hogy „[m]eg vallyuk szent Istenünk, rettenetes bünös voltunkat" (Q7r). Ezt követően viszont, nagyon áttételesen ugyan, de a fejedelem bűneit is érinti. A fejedelem személyét nem konkretizálva, közvetetten fogalmaz, hiszen a többi bűnössel együtt említi, sőt az uralkodó elődöket is ideérti, a kontextusból adódóan azonban mégiscsak Rákóczira is érthető az alábbi, többes szám első személyben elmondott bűnvallás: „Oh Vram! minékünk orczánk-pirulása, a' mi Királyinknak, Fejedelminknek, Atyáinknak, Véneinknek, Iffiainknak, mert vétkeztünk te ellened." (Q7v) = FAZAKAS 2005, 117. Vö. uo., 89–91. Rákóczi tényleges bűnbánatra intése egy „1658 utolsó harmadában írott (fiktív?) levél"-ben fogalmazódik meg, ahol mások bűnei is felsoroltatnak: „Elsöben szollok az te Atyad wetkerül, az mellyel az Istent megh bantotta; az utan a magaderül es az orszagerül [itt: „az Orszagh avagy az tiszt viselök az kik Országhnak mondatnak"], utolszor penigh szollok arrul minemü irgalmassagat igerte Isten ha igazan megh tersz es penitentiatt tartasz es az minemü dolgokat irok azokat veghez viszed." SZABÓ András Péter, *II. Rákóczi Györgynek poenitentiára való intése (1658 utolsó harmada)* = *Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények*, főszerk. UJVÁRY Gábor, Bp., 2003, 138–139, 146.

Nem tudjuk, hogy fel lehetne-e tárni a *Lilium humilitatis* fejedelem-pártiságának (nagy valószínűséggel: Rákóczi-pártiságának) okát, ha jobban ismernénk Técsi életrajzát, esetleges politikai jellegű szándékait, a hatalomhoz fűződő kapcsolatát, érdekszféráit. Mindenesetre a szövegből úgy tűnik, hogy a „burkolt propaganda" Lukács által leírt jellemzői[75] érvényesek a *Lilium humilitatisra* is. Az, hogy – legalábbis elvileg – közvélemény-formáló ereje lehetett a kötetnek, jellegéből is következik. Az imádságoskönyvek szövegei ugyanis minden esetben jelentékeny módon befolyásolhatják olvasóikat, hiszen grammatikai szinten is hatást gyakorolnak rájuk. Az imádságok egyes vagy többes szám első személyű szövegei az olvasó saját hangján mondhatóak, így könnyebben lehet ezeket interiorizálni, mint más, például elbeszélő szövegeket, vagy a hallgatóságot/olvasókat többes szám második személyben megszólító prédikációkat. Épp e sajátosságból is adódóan lehetett később – esetünkben például a gyászévtizedben – újramondani ezeket az imákat,[76] amikor azonban az 1650-es évek végén még esetlegesen fontos propaganda már régen aktualitását vesztette.

II. 5. 2. 3. A korabeli „közvélemény" Rákócziról

A II. 5. 2. 1. fejezetben említett Medgyesi-prédikációktól, illetve Szalárdi-krónikától erősen eltérő regiszterben, sőt, teljesen más politikai nyilvánosság előtt is megtörténik a közösségi bűnvallás, például Wesselényi Ferenc nádor Nádasdy Ferenc országbírónak küldött levelében. Az említett szövegekkel szemben azonban e missilisben a nádor nem hibáztatja Rákóczit. Miután 1657 késő nyarán értesült „a' szegény erdéliek veszedelmé"-ről és a Krímbe hurcolásukról, a flagellum Dei toposzát működtetve így írta le a helyzetet: „valóban nagy kárára s romlására vagyon az szegény magyar nemzetnek, de ha Isten Ő Szent Fölsége az effélét bűneinkért osztorul [sic!] reánk bocsátotta, arról nem tehetünk, talám ad még Isten jobb időket is érnünk." 1659. december 30-án pedig így fogalmazott Zemplén vármegyének írott levelében: „Naponként bűneinkért, Szent Istenünk ostorozó haragját, 's capását, nemzetünk ezennel utolsó veszedelmével oránként

[75] LUKÁCS 1995, 73.

[76] Vö. OLÁH Szabolcs következtetéseit az egyes szám első személyű énekelt imádság kapcsán: *Líra, trópus, szubjektum és valóságképzet (A líra előtörténete a kora újkori lelki éneklés kultúratudományi távlatában) = Nemzet – identitás – irodalom. A nemzetfogalom változatai és a közösségi identifikáció kérdései a régi és a klasszikus magyar irodalomban*, szerk. BÉNYEI Péter, GÖNCZY Monika, Debrecen, 2005 (Csokonai Könyvtár, 35.), 178–179, 192–193; valamint UŐ, *Lírai „utánmondás", tropológia és valóságképzet a XVII. századi lelki éneklésben = A magyar költészet műfajai és formatípusai a 17. században*, szerk. ÖTVÖS Péter, PAP Balázs, SZILASI László, VADAI István, Szeged, 2005, 286, 291.

érzi, és sok számtalan Magyar keresztjén vér ontásával sem gondol[unk]".[77]

Ebben a regiszterben azonban már kevéssé lehet a propaganda eszközeivel élni, a magánlevelek (a naplók és hasonló írások) sokkal inkább a Lukács által leírt másik kategóriába, a „közvéleményt", „a kor mentalitását" kifejező szövegek közé tartoznak. Természetesen ezek a dokumentumok is ugyanazokra a tragikus történelmi eseményekre reflektáltak, mint amelyeket a propagandisztikus szövegek tárgyaltak (az erdélyi hadsereg fogságba esése, a lengyel, tatár és török betörés[78]), és ez utóbbiak szerzői „is szerették volna meggyőzni olvasóikat". Azonban „vélhetően nem a politikai taktika ösztönözte őket írásra, hanem inkább a személyes meggyőződés", bár a „teljes jóhiszeműséget [...] nehéz vagy nem is lehetséges egyértelműen bizonyítani".[79] Az bizonyos, hogy a széles körű olvasóközönséget és jelentős mértékű hatást elérni képes, minket elsősorban érdeklő imádságoskönyvekhez képest az utóbb említettek kisebb körben tudták formálni a közgondolkodást. Mivel azonban a „közvélemény" részben a propaganda toposzait, közkézen forgó érveit sajátította át, és jelentősebb megszólaltatóinak is voltak vagy lehettek politikai preferenciái, ahogy a propagandisztikus írások közt, úgy itt is megtaláljuk mindegyik korabeli fejedelem támogatójának vagy ellenzőjének szövegeit (Teleki Mihály, Budai Péter, Petrityvity-Horváth Kozma, Nagy Szabó Ferenc). Az viszont egyértelmű, hogy kevesebb a II. Rákóczi Györggyel szembeni negatív hang, mint a propaganda szövegei között, sőt az említett szerzők írásaiból a nemesség egy részének, a vitézi rendnek, a hajdúknak, a városi polgároknak vagy éppen a jobbágyoknak a Rákóczi-pártiságáról is értesülhetünk.[80]

Valamiféle köztes kategóriaként, a propaganda és a közvélemény határán állnak a fentebb már idézett verses szövegek, hiszen másolásuk, terjesztésük révén ezek jóval szélesebb körben válhattak ismertekké, mint a levelek vagy naplók, bár nagyrészt kéziratos jellegükből adódó létmódjuk miatt sem érhettek el, és talán a szerzők szándéka szerint nem is akartak elérni olyan hatást, mint a tényleges propagandaszövegek. Eddigi verses példáink mellett érdemes még a valószínűleg 1674-ben keletkezett Rákóczi-eposzt is figyelembe venni. Ez – Szigeti Csaba szerint – „nem ellentmondásmentesen, de *végső soron* pozitívan

[77] MOL Wesselényi cs. lvt. E 199/7. cs. IV./1. t. No. 96. Fogalmazvány, é. n.; valamint VISEGRÁDI János, *Wesselényi levelei = Adalékok Zemplén vármegye történetéhez, XIV.*, szerk. DONGÓ GYÁRFÁS Géza, Sátoraljaújhely, 1909, 292. Mindkettőt idézi: J. ÚJVÁRY Zsuzsanna, *A hazaszeretetnek és a haza veszedelmének megjelenítése Wesselényi Ferenc leveleiben*, www.iti.mta.hu/Gyula/TANULMANYOK/Ujvary_Zs.pdf

[78] „[A] lengyelországi hadjárat és következményei akkora sokkot okoztak az erdélyi szellemi életben, hogy mindenki kénytelen volt saját értelmezését kialakítani". KÁRMÁN Gábor, Bellum Iustum-*érvelések II. Rákóczi György háborúiban*, Századok, 2006, 950.

[79] LUKÁCS 1995, 73, 79.

[80] Uo., 79–80, 82–83.

értékeli", a fejedelmet. A szászfenesi csatában való részvételét és sebesülését úgy énekli meg, mint amely „bűneitől megtisztulást hozó hősi halál[t]" hozott számára. Ez „ugyan az Úr büntetése, de egyben feloldó, megtisztító halál is."[81] Ugyancsak Rákóczi bűnhődéseként, bűneiért megfizetett adósságaként értelmezi Rákóczi halálát az *Elogium illustrissimi atque celsissimi Transylvaniae principis Georgii Rakotzi Secundi* című, 1660 körüli ének: „Sebbel, vér hullassal ö ugjan tartozott, / Mert bünéböl sebbel s- verrel ki változott, / Christusnak seb s- vérért jó verrel aldozott, / Örök boldogságra kikkel utat nyitot."[82]

III. A Lilium humilitatis újrakiadásainak kontextusa és értelmezési lehetőségei

III. 1. A „nyomorúságok", a „rabság" és a „fejedelem" felelősségének kérdései a gyászévtized idején újra kiadott Técsi-mű olvasói számára

Mivel az utóbb hivatkozott énekekkel szemben Técsi imáiban soha nem szerepel konkrét fejedelem név, még egy, a *Lilium humilitatis*t az elsődleges kontextusban elhelyezni kívánó olvasat sem értelmezheti minden kétséget kizáróan a fentebbiekben idézett Técsi-imádságszövegeket II. Rákóczi Györgyre. (Viszont például Köleséri imáinak utalásait – a konkrétabb történelmi allúziók miatt – könnyebben lehet II. Rákóczi Györggyel megfeleltetni, még ha szintén nem nevezik néven a fejedelmet.[83]) Még ha az első kiadás olvasói rá is vonatkoztathatták e szövegeket, a gyászévtized idején és a Rákóczi-szabadságharc elején kiadott edíciók olvasói számára – a címlapon szereplő 1659-es évszám és a praefatio vonatkozó utalásai ellenére – mindennek már valószínűleg nem sok jelentősége volt. Olvasatukban saját, aktuális uralkodójuk neve helyettesítődhetett be. Valószínűleg éppen azért nem konkrétak az első kiadástól kezdve a *Lilium*nak a fejedelemre történő utalásai, és szerepel – mint Medgyesi Pál *Praxis pietatis* fordításában, szemben az eredeti angol szöveggel – uralkodónév

[81] SZIGETI Csaba 1674-re datálja a művet, és Felvinczi Sándorban valószínűsíti a szerzőt: *„Fátum pokol óra", A Rákóczi-eposz irodalomtörténeti helyének kijelöléséhez = Rákóczi-eposz* 1988, 20, 24. Az idézet: 22–23, 28–29. (Kiemelés az eredetiben.) L. még a korszak irodalmából PASKÓ Kristóf, *A' Nemes, és régenten hires Erdely Orszaganak keserves és szomoru Pusztitásárol Irt Siralom, [...]*, [Szeben], 1663. (RMK I, 1007) kiadva: *Régi Magyar Költők Tára, 17/10*, s. a. r. VARGA Imre, Bp., 1981, 151–197.

[82] *RMKT, 17/9*, 454–458, az idézet: 458. A verset talán Oroszhegyi Mihály írta. L. uo., 734.

[83] *Gyalu s' Fenes között lett szomoru Harcznak alkalmatosságával iratott Könyörgés*: „A' mi téjjel mézzel folyó örökségünk szállot a' kívül-valókra, szép Vég-házaink az idegen pogányokra; jutottunk immár nagy árvaságra, mert az Vrnak fel-kent Fejedelme-is sebek miatt esék-el, ki felöl azt mondottunk, hogy az ö árnyékában nyugoszunk." (Q7v = FAZAKAS 2005, 117.) A Rákóczi halálos megsebesülését (és június 7-i halálát) is okozó csatát 1660. május 22-én vívták Szászfenes mellett.

helyett csupán annak „thesis"-e,[84] hogy Técsi praefatiója szellemében ne legyenek korhoz kötöttek az imák. Sokkal inkább az a cél, hogy a későbbi befogadók a puszta újraolvasás aktusával szabhassák magukra ezeket, valamint lehetséges legyen a szövegen tett komolyabb változtatás nélkül publikálni az 1659-es kiadást 1673-ban, aztán – ez már bizonyítható – a további években és 1703-ban is. (Persze, e kérdés kapcsán – a dolgozatban érvényesített feltételezésünkkel szemben – sem lehet kizárni, hogy a számunkra hozzáférhető első, 1673-as kiadásban ne éltek volna az újrakiadók a szövegben is a Técsi által felkínált applikációs lehetőséggel, és ne tüntették volna el a gyászévtizedben már rég nem élő II. Rákóczi Györgyre vonatkozó konkrétabb, esetleg név szerinti utalásokat – mint tette azt Medgyesi az angol *Praxis* szövegével. De épp a magyar *Praxis* példája, illetve a korszak tágabb hazai kegyességi irodalmának ismerete alapján is úgy gondoljuk, hogy az első kiadás ezen részei szintén lényegében szó szerint így szerepeltek.)

Mint a II. fejezetben láttuk, egy, az első kiadás történelmi kontextusát feltárni szándékozó mimetikus olvasat mind a fejedelemmel kapcsolatos imaszövegekben, mind az 1657-tel kezdődő tragédia további csomópontjait megjelenítő mondatokban is találhat referenciális utalásokat. Técsi imáiban azonban még a mimézis alakzataira hagyatkozó értelmezésnek is tudomásul kell vennie, hogy éppen azért lehetséges újra és újra az imádságok aktualizálása (kiadása), mert figurativitásuk ellenszegül az egységes jelentésképzésnek.[85] Éppen ezért míg az első kiadás Técsi által elsődlegesen megszólított kortárs olvasói az imádságszövegekben a megelőző évek tragédiáira vonatkozó konkrét utalásokat láthattak (a II. fejezet egy ilyen mimézis néhány elemét próbálta rekonstruálni), addig az újabb kiadások befogadóinak ez a – címlapon feltüntetett 1659-es évszámmal jelölődő – történelmi esemény inkább csak összehasonlítási alapként jelenhetett meg, akár éppen Técsi intenciójának engedve. Az ajánlás folyta-

[84] „Mivel az angliaiak könyörgésükben királyokat és a királyi maradékot ugyan neveken nevezik: a mostani Károly Királyt és a b. e. Friderik palatinati fejedelmet, Erzsébet fejedelemasszonnyal (ki megnevezett Károly Királlyal egy) mindenütt neveken említik, én itt a hypothesist thesisre szabtam, a kinevezést elhagyván csak közönséggel említem a Királyokat és Fejedelmeket." MEDGYESI Pál, *Praxis pietatis*, Debrecen, 1636. *A Keresztyén Olvasóhoz* szóló ajánlásból vett idézet a modern kiadásból való: kiad. INCZE Gábor, Bp., [A reformáció és ellenreformáció korának evangéliumi keresztyén (református és evangélikus) egyházi írói, 4.], 18.

[85] Hasonlóan történik mindez az Ószövetség egyéni panaszzsoltárainak utóéletében: „Némely ilyen panaszdalban még felismerhető, milyen helyzetben született, vagy milyen sorscsapással kapcsolatosan hangzott el (pl: Zsolt 38; 41; 88 stb.: betegség; Zsolt 3; 4; 5; 7; 11; 17 stb.: ellenséges üldöztetés), jóllehet a pontos megkülönböztetés nem mindig egyértelmű. Tekintve, hogy a balsors ábrázolása a panaszokban gyakran általános érvényű és metaforikusan értendő (vö. Zsolt 22, 13: 'Körülvett engem sok tulok, Básán bikái körülfogtak engem'), feltételezhető, hogy ezeket a szövegeket tudatosan nyitott 'formulaként' alkották meg. Az egyes emberek, akik ezeket az imákat elmondták, 'beleérthették' a szövegbe egyéni bajukat." HIEKE 1999, 376–377.

tásában ugyanis Técsi azt fogalmazta meg, hogy a későbbi szenvedések idején e korábbi szituáció vonatkozásában történjen meg a mű alkalmazása: a „kőnyőrgéſeket, illyen, és ehez hasanló nyomoruságokban tudnád a' te lelked és állapatodra ſzabni." (A2r–v) (Szemben a 17. század közepének több prédikációjával, melyek fontos feladatuknak tartották az 1659 körüli tragikus időszak „emlékezetben őrzés[ét], [...] továbbadás[át]"[86] is a későbbi olvasók számára.)

Azon túl, hogy az editio princeps példányait később újra lehetett olvasni, a Técsi által intencionált lehetőség az 1670-es évekbeli és 1703-as újrakiadásokkal valósult meg látványosan. A gyászévtized idején és a Rákóczi-szabadságharc elején megtörténő saját „állapato[k]ra ſzab[áshoz]" – feltételezésünk szerint már 1673-ban – elegendő volt a változtatás nélküli újrakiadás: a *Lilium* különböző korszakokbeli aktualizálási lehetősége egyrészt éppen a nagyon konkrét referenciák hiányának, illetve a szöveg magas fokú figurativitásának köszönhető. Másrészt annak, hogy a *Lilium* könyörgéseinek tropológiája és topológiája a 17. század utolsó és a 18. század első évtizedeiben is működőképes volt, nem különbözött az ekkoriban keletkezett imádságoskönyvek és egyéb írások szövegétől, melyek így megfelelő kontextust kínáltak az 1659-es munkának. Ebben a (szöveg keletkezését tekintve) „utólagosnak számító kontextus[ban]"[87] az (ugyan lényegében változatlan szövegű, de mégis) *új* kiadásokban újra lehetővé váltak a konkrét jelentéstulajdonítások a 17–18. század fordulóján minden bizonnyal ugyancsak megvalósuló mimetikus értelmezések számára: immár a saját történelmi helyzetükre vonatkozóan.

A *Lilium humilitatis*, például, gyászévtizedbeli kiadásainak olvasói számára a II. fejezetben elemzett imáknak a nyomorúságokról szóló panaszai – az elsődleges kontextus elhomályosulásával – az ellenreformáció okozta aktuális szenvedésekre vonatkozódhattak. Éppen úgy, mint azok az imádság szövegek, amelyek az 1670-es években jelentek meg először. Imádságait a gyászévtized tragikus éveiben író Otrokocsi Fóris Ferencnek a keserves rabságba estekért mondott könyörgései nyilván a felekezeti hovatartozásuk miatt raboskodó protestánsokra vonatkoztak: „Noha sokan édes hazájuktúl, életeket tápláló javoktúl, lelki és testi szabadságoktúl meg-fosztatván, vagy a keserves szám-kivetésre menni kénszeríttettenek, vagy penig súlyos fogsággal terheltettenek".[88] Szöllősi Mihály 1676-os imádságoskönyvének egyik imája pedig a fogságban lévők

[86] LUFFY Katalin, *„Mint valami aczél tükörben élőven láttatom" – A nemzet metaforái Medgyesi Pál műveiben = A történetmondás rétegei a kora újkorban*, szerk. GÁBOR Csilla, Kolozsvár, 2005, 35.
[87] SÁRI 2003, 111.
[88] OTROKOCSI FÓRIS Ferenc, *Kereszt alatt nyögő Magyar Izraelnek Hálaadó és könyörgő imádsági*, Kolozsvár, 1682 (RMK I, 1286). Kiad. INCZE Gábor, kísérőtan. BÁN Imre, Bp., 1940, 5.

kimentésének kérdésében a fejedelem felelősségének kérdését is érinti. „Nincs Uram Isten a te népednek Fejedelme, nincs őtet segítő s őriző Pásztora, ki a rajtunk uralkodó szolgák kezéből kimentene bennünket. [...] Gyüjtsd össze a te elszéledett népedet és találj módot a mi megszabadulásunkban a te rabszabadító isteni szent mesterséged szerint, lássák meg mindenek, hogy te mi Istenünk és mi te népeid vagyunk. [...] Jusson Elődbe siralmok a mi szegény Rab Atyánkfiainak és hassa meg Isteni szívedet a sok megepedett lelkeknek nyögések [...]. [N]incsen erős Fejedelmünk, ki haza vihesse a számkivettetteket [...].[89] Técsi könyvének a II. fejezetben idézett, vonatkozó részeit – az 1670-es évek *Lilium*-kiadásaiban, az Otrokocsiéhoz és Szöllősiéhoz hasonló imák kontextusában – már nem a tatárfoglyokra, hanem talán a rab prédikátorokra, és nem Rákóczira, hanem Apafira érthették a kortárs olvasók. *Az Iſten el-ofzlattatott népének haza valo hozattatásáért* mondott imája például minden bizonnyal a *persecutio decennalis* áldozataira értelmeződőtt: „ô mi reménÿünk! gyüjts ôβve a' Jácobnak maradékát a' mi édes fogságra el-vitetett atyánkfiait, és add-meg ô nékik az ô ſzerelmeſeket: add-meg ſzivek ſzakadva váró bóldog állapatyokat, à miképpe(n) annak előtte kegyelmeſſe(n) cselekedtél vólt ô véllék." (XV., 74.)

Ha megvizsgáljuk azokat a korban igen nagy számú, raboknak írt imádságokat is, amelyek például Szathmárnémethi Mihály igen sokszor kiadott *Mennyei Tárház Kultsában*[90] és hasonló mintaima-gyűjteményekben találhatók, illetve a különböző fogságban lévők számára írók szövegein kívül figyelembe vesszük a 17. század második felének különböző időszakaiban és különböző okokból raboskodók, például Kemény János, Vitéz Zsuzsanna vagy Bethlen Miklós börtönben írott imádságoskönyveit,[91] akkor lehetőség nyílik egy évtizedeken keresztül markánsan meghatározó *fogságnarratíva* leírására. E kérdést ugyan – más műfajok és regiszterek összefüggésében – mind a nemzetközi, mind a magyar szakirodalom a kora újkori autobiográfia-kutatáshoz kapcsolódva tárgyalta, kevésbé foglalkozva a narratíva közösségi, nemzeti vonatkozásaival, ám a szakirodalom megállapításai így is jól használhatók számunkra. Elspeth Graham szerint a kora újkortól kezdve egészen máig a legtöbb autobiografikus önreprezentáció a krízis pillanataihoz kötődik. Az énség sem adott

[89] SZÖLLŐSI 1940, 20–22, 27, 32.

[90] SZATHMÁRNÉMETHI Mihály, *Mennyei Tárház Kultsa, avagy: Olly idvességes egy ügyö elmékhez alkalmaztatott Imádságok: mellyekkel minden rendben, karban, nyomoruságban lévö egy ügyü emberek, az Isten kegyelmes Tárházában bé-mehetnek [...]*, Kolozsvár, 1673. (RMK I 1149)

[91] L. ezekhez legújabban: TÓTH Zsombor, *Puritánus kegyesség és retorika Bethlen Miklós* Imádságoskönyvében, Irodalomtörténet, 2000, 210–234; FAZAKAS Gergely Tamás, *Panasz és vigasztalás Kemény János* Gilead Balsamumában *(A 17. századi magyar imádságirodalom néhány műfaji jellegű kérdése)*, Könyv és Könyvtár, 2004, 27–63; UŐ, *Vitéz Zsuzsanna kéziratos imádságoskönyvének (1684) filológiai és retorikai elemzése*, Könyv és Könyvtár, 2003, 39–63.

önmagában, hanem a szenvedésen keresztül képződik, és kizárólag extrémitásban ismerhető meg és reprezentálható. Graham a tanulmányában börtönben ülő 17. és 20. századi személyek írásait elemzi, és fogságnarratívaként írja le ezeket. A magyar kutatásban a bujdosás, száműzetés, rabság, szenvedés, harc, halál „extrém tapasztalatairól" ebben az összefüggésben szólt Tóth Zsombor, korábban pedig már Bitskey István is úgy fogalmazott, hogy a 16–17. századi magyar memoárok „a történelmi helyzet és egyéni sors válságos szakaszában, kényszerhelyzetben keletkez[tek]".[92]

Jelen keretek között nincs lehetőségünk bővebben szólni e narratíváról, és arról a nagy hagyománnyal rendelkező – persze, a bűnbánat és megtérés fontosságának, illetve a megmenekülés, vigasztalódás lehetőségének hangsúlyozásával együtt megjelenő – panaszretorikáról és romlásleírásokról, amely a *Lilium humilitatis*on kívül akár csak az említett Köleséri Sámuel, Szöllősi Mihály, Otrokocsi Fóris Ferenc és mások imádságoskönyveiben is markánsan meghatározó. Korszakunk e fontos kérdéskörét a szakirodalom az imádságirodalomban ugyan kevéssé elemezte, de más műfajokban és regiszterekben (Medgyesi Pál és Szántai Poóts István prédikációitól kezdve, Szalárdi János és Enyedi István történeti munkáin keresztül különböző versekig, röpiratokig, országgyűlési törvényekig, missilisekig és végrendeletekig) alaposabban feldolgozták.

III. 1. 1. A Lilium humilitatis és a bibliai tropológia

A *Lilium humilitatis*, az évtizedekkel később keletkezett imádságoskönyvek, valamint a fent felsorolt, más műfajú szövegek az időbeli, térbeli és regiszterbeli távolságok ellenére azért is képesek hasonló tropológiát és topológiát működtetni, azért értelmeződhetnek egy kontextuson belül ezek a szövegek, mert hasonló módon adnak választ a különböző történelmi tragédiákra: ugyanarra a bibliai tropológiára építenek. Técsi maga is utal könyörgéseinek e komoly tekintéllyel rendelkező eredetére, bár nem szó szerint veszi át a bibliai textu-

[92] Elspeth GRAHAM, *Epilogue: 'Oppression Makes a Wise Man Mad': the Suffering of the Self in Autobiographical Tradition = Betraying Our Selves – Forms of Self-Representation in Early Modern English Texts*, eds. Henk DRAGSTRA, Sheila OTTWAY, Helen WILCOX, Basingstoke, 2000, 197–211, különösen: 198–199. L. még Joanna SUMMERS, *Late-Medieval Prison Writing and the Politics of Autobiography*, Oxford, 2004, különösen: 1–23. TÓTH Zsombor, *Komáromi János ismeretlen Drexel-fordítása. Megjegyzések a kora újkori magyar nemzeteszme antropológiájához*, előadás a Debreceni Egyetemen, 2006. április 25.; UŐ, *Bethlen Miklós Élete leírása magától és a XVII. századi magyar puritanizmus. Irodalomtörténeti, retorikai és historiográfiai vonatkozások* (PhD-disszertáció), Debrecen, 2003 (a továbbiakban: 2003a), 100–109. A vonatkozó fejezet megjelent: UŐ, *EGOizmus. Az énreprezentáció mint én-performancia (self-fashioning) Bethlen Miklós emlékiratában*, Egyháztörténeti Szemle, 2003/2 (a továbbiakban: 2003b), 57–85.; BITSKEY István, *História, emlékirat, önvallomás = Irodalom és ideológia a 16–17. században*, szerk. VARJAS Béla, Bp., 1987 (Memoria Saeculorum Hungariae, 5.), 76.

sokat. Praefatiójában jelzi, hogy már e szentírási szövegeknek is milyen jelentős imádságtörténeti hagyománya van: „Meg-tudgyad peniglen hogy e' kőnyőrgéſek nagy réſzént nem egyébűnnen hanem az Istennek kőnyvéből én általam nem kicsiny munkával ſzedegettettenek őſzve, és ezek azok a' kőnyőrgéſek a' mellyekkel eleitől fogván az nyomoruságoknak idején élt az Isten Anyaſzentegyháza." (A2v–A3r)[93]

A kor imádságoskönyvei közül némelyek jelölik a lokusokat a margón vagy a jegyzetben, mások nem, Técsi viszont megmagyarázhatatlan módon csupán egyetlen egyszer közli, hogy mely bibliai igére megy vissza szövege. [„[A]' te Atyai meg-látogatáſodat ingyen meg-ſem iſmértűk. (Luc. 19. v. 44.)" (I., 2.).] Nehezen indokolható, hogy miért éppen ezt az elemet hivatkozza, hiszen ahogy máshol, úgy itt sem épít szó szerint a – hanaui vagy oppenheimi – Biblia szövegére, valamelyest mindig átfogalmazza gyakori bibliai utalásait. (Éppen ezért sokszor nem is egyértelmű, hogy a néhány hasonló textus közül melyikre támaszkodik valójában. Szövegkiadásunk jegyzeteiben csak akkor közöljük a lokusjelzést, ha az a különböző variánsok közötti értelmezést segítheti.) Persze, mint a korszak hasonló református imádságoskönyvei, a *Lilium humilitatis* is elsősorban az ószövetségi könyveket (Ézsaiás, Jeremiás, Dániel, Hóseás, Joel, Mikeás stb., és főképp a zsoltárokat, azok közül is a közösségi panaszzsoltárokat, mint például a 79. psalmust) parafrazeálja.[94]

Az imádságoknak a bibliai mintákhoz való reflexív viszonya éppen egy panaszos szövegrészben olvasható zsidó-magyar sorsanalógia összefüggésében mutatkozik meg, ahol az imádkozó a saját közösségét ért nyomorúságokat még az egyiptomi fogságban szenvedő zsidókénál is nagyobbnak láttatja: „Avagy édes Atyánk! volt-é Egyiptomban nagyob kegyetlenségben à te néped, mint a' mellyekben mi vagyunk? Az Pharao inkább meg-keményétette-é az ő ſzivét te ellened, mint a' mi meg-eskűtt ellenségűnk? Nem bizonyára: Mert elég vólt Uram à Pharaonak, hogy a' te ſzolgádat a' Moſeſt és Aront előlle el-űzheſſe; de imé a' mi ellenségink ſzűntelen ſzomjűhozzák a' mi véreinket: nem kedveznek a' mi iffiainknak, és a' véneket lábok alá le-tapodgyák." (XIV., 68–69.)

Az a módszertan, amelyet imádságai későbbi újraolvasására, újraértelmezésére (újrakiadására) vonatkozóan javasol Técsi a praefatioban (a „kőnyőrgéſeket, illyen, és ehez hasonló nyomoruságokban tudnád a' te lelked és állapatodra ſzabni", A2r–v), tulajdonképpen folytatása annak a gyakorlatnak, amelyet ő maga alkalmaz a bibliai könyörgések aktualizálása során. Hiszen ezeket a

[93] L. még: „ez Pátriárchák és Prophéták ſzent Irásban le-tőtt kőnyőrgéſeket". (A2v)

[94] A 79. zsoltár 16. századi népszerűségéről l. IMRE Mihály, *„Magyarország panasza". A Querela Hungariae toposz a XVI–XVII. század irodalmában*, Debrecen, 1995, 125–143.

szövegeket hagyományosan ő is mintákként értelmezi, éppen úgy, ahogy az utókor az általa írt, grammatikailag könnyen interiorizálható imádságokat. Szathmárnémethi Mihály látványosan fogalmazta meg e metódust a *Sz. Dávid Psalteriuma* című munkájának *A' Kegyes Szivü Olvasóhoz* szóló ajánlásában: „a' Jerusalem romlásiról irott Sóltárok [...] bizony ugy reá illenek [...] nemzetünkre, mint a' Sidóságra: mivel arra jutottunk s' ugy veszünk-el mint a' Sidóság."[95] Arról, hogy a bibliai szövegeket Técsinek és más imádságszerzőknek, illetve az olvasóknak komolyan transzformálniuk kellett, Filepszállási Gergely ír 1694-es *Praesidium Christianorum*ának *Kegyes Olvaso*hoz szóló előszavában: „Kegyes Olvaso s' Könyörgö ember addig ne nyugodgyál, miglen ebben letett elmélkedéseket által nem olvasod, és *a' magad sorsához sebeihez közelitö fohászkodásokat notálgassad* [...] Hogy a' Szent Irásbéli helyeket [...] ebben letett fohászkodások között, ugy ki nem adtam mindenütt, mint vagyon a' Bibliában, nem vakmeröségböl esett, hanem cselekedtem vagy a' gyengébbeknec kedvekért, hogy, a' dolgot magyarázattal fejeztem ki; avagy azért; mert a' nexus ugy hozta magával; *mivel nem-is testi Sidok vagyunc, nem-is Canahán földén lakunc, ellenségünk-is mas, idöben-is másban nyomorgunc.*"[96]

III. 1. 2. A puritán mártirológia két trópusa

Az ország és a közösség (nemzet, anyaszentegyház) romlása, szenvedése miatti közbenjáró könyörgés „mi édes Atyánkfiai[nkért]" a *Lilium humilitatis* XV. imájában szoros kapcsolatban áll a 17. század utolsó évtizedeinek – különösen éppen a következő fejezetben érintendő kolozsvári nyomdai program több kiadványának – egyik sajátos elemével. „Azokra a' mi édes Atyánkfiairais vigyáz nagy Iſten, a' kik az ő hajlékokban nyomoruságot ůldözéſt és kergetéſt βenvednek a' vér-βopó hamiſſágnak emberitől, azokat a' te félelmedben à te βeretetedben mind végiglen tartsad-meg: Tedd őket az Ur Jéſuſnak mennyei őrökségévé, tedd lelki vitézivé és a' Lelki Jéruſálemnek Polgár társaivá, hogy ne csůggedgyenek-el a' nyomoruságokban, hanem az ő Uroknak a' Chriſtuſnak erejével meg-erősitetvén, e' világban ő érette, minden gyalázatot; sőt még halált-is el-szenvedni készek legyenek. Vigaſztallyad őket à te kegyelmednek biſztato beſzédével, és erősitsed a' te hatalmadnak erősségével, hogy minden ellenségeken győzedelmeskedheſſenek és jövendőben te tőlled amaz örökké valo Mártyromoknak koronáját elvévén, a' mennyei örömben bé-vitetteſſenek". (XV., 75–76.) Az a gondolat, hogy a szenvedések, sőt a halál vállalásával is lehetséges a keresztyén ember győzel-

[95] SZATHMÁRNÉMETHI Mihály, *Sz. Dávid Psalteriuma [...]*, Lőcse, 1685 (RMK I, 1341), [)(4r].
[96] FILEPSZÁLLÁSI Gergely, *Praesidium Christianorum, Avagy a' Keresztyének között Magyarok Fegyvere [...]*, Kassa, 1694 (RMK I, 1452), (o)5r–v. (Kiemelés: F. G. T.)

me, Técsi most idézett, *Az Iſten el-ofzlattatott népének haza valo hozattatásáért* című könyörgésének végén a mártírsors vállalásának lehetőségébe fut bele. Más imában azonban nem jut el a Krisztusért vállalt gyalázat és halál lehetőségéig, a többi ima gondolatmenete befejeződik a már tárgyalt elemek részletezésével (a sok romlás büntetés a bűneink miatt – ezen szenvedések megszüntetéséért könyörögjünk Istenhez – a nyomorúságok megszűnésének feltétele a bűnbánat, bűnvallás és a megtérés.)

Győri L. János egyik tanulmányában alaposan összehasonlítja az orthodox református és a puritán mártírfelfogást. Jelzi, hogy míg Köleséri Sámuel *Arany alma* című prédikációskötetében[97] nagyon gyakran, minden egyes darabjában lehet olvasni a mártíromság kérdéséről, és azt a prédikátor aktuális valóságként tárgyalja, ráadásul az ususokban, addig Geleji Katona István a *Váltság titka* című hatalmas, 1382 lapos, háromkötetes prédikációskötetében csupán tizennégy alkalommal érinti a mártírium kérdését. Ez a néhány utalása is csak általánosságban vagy a katolikus felfogással, illetve a reformáció chiliasztikus mozgalmaival polemizálva, az egész kérdést historikumként kezelve tárgyalja a mártirológiát. Annak ellenére, hogy a *Lilium humilitatis*ban is igen ritkán, a XVII imából egy fut ki erre a kérdésre, Técsi szemlélete különbözik a Geleji Katonáétól, hiszen a püspökkel szemben, Kölesérihez hasonlóan szerzőnk is mint a keresztyén élet hitbeli állhatatosságának lehetséges gyakorlati következményéről beszél a mártíromságról.[98]

A magyar protestáns, különösen puritánus mártirológia kérdését néhány tanulmány már alaposan vizsgálta. Mind a primer szövegekben reprezentálódó magatartásformát, mind az ilyen művek megszerkesztését szinte preskriptív módon tárgyaló kvázi szabálykönyveket, útmutatókat értelmezték már.[99] A mártirológia kérdésének még e protestáns kontextuson belüli tágassága miatt (nem is szólva a katolikus egyházi és világi szövegek tengeréről), példaképpen, csupán két trópust, a narratíva azon elemeit vesszük figyelembe, amelyek a *Lilium humilitatis*, valamint a korszak hasonló szövegeinek kontextusában meghatározók.

Mint a XV. imában olvasható, az ellenséges hatalmak üldöztetései, nyomorgatásai miatti gyengeségben és halálban paradox módon az alázatos szívvel viselt mártíriumvállalás („*minden gyalázatot; sőt még halált-is el-ſzenvedni kéſzek legyenek*") teheti legyőzhetetlenné Isten népét, így lehetnek *lelki vitézek, a lelki Jeruzsálem polgártársai*, és bűneiktől megtisztulva így *vitettethetnek be*

[97] KÖLESÉRI Sámuel, *Arany Alma Avagy Alkalmatos Idöben Mondott Ige [...]*, Debrecen, 1673. (RMK I, 1144)

[98] GYŐRI 2000, 53–58, 60–65.

[99] IMRE Mihály, *Nemzeti önszemlélet és politikai publicisztika formálódása egy 1674-es prédikációskötetben*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1987–1988, 87–88; GYŐRI 2000, 51–71; TÓTH 2006, stb.

a mennyei örömbe.[100] Az Isten segítségére szoruló és arra joggal számító gyámoltalanságnak, valamint az ezzel összefüggő alázatosságnak egyik jelentős trópusa az *Énekek énekéből* eredeztethető *galamb*, a szenvedő anyaszentegyház metaforája: „Láſd-meg Uram a' te ſzomoru Anyaſzent-egyházadnak nyőgését; à te Gerlicze Galambotskádnak ſzavát hald-meg, nézd-meg az ő nyomoruságát, tapogaſſad az ő ſebeit, és az ő panaββait te előlled el ne kergeſſed." (VI., 27.) „E' félelmes nyomoruságos állapatinkban penig oh nagy Ur Iſten, légy minékünk erös báſtyánk légy kelletekorán valo ſegétségünk és ne engedgyed a' te Gerliczédnek lelkét a' fene vadaknak el-ſzaggatni, hanem kelly-fel Izraëlnek örizöje, vedd kezedben à te itéletednek éles fegyverét és à pogányok ellen, óltalmazd-meg a' te dicsöſſégedet hatalmaſſon, és ves horgot azoknak orrokban kik a' te Jegyeſſednek veſztésére el ſzánt ſzándékkal igyekeznek. Fogd-meg erös Iſten öket az ö álnokságokban, bolondéts-meg az ö tanácsokban, és az ö fel-fuvalkodott ſziveket ſzégyen-valláſſal rettents-meg." (XVII., 85.) Győri L. János Köleséri prédikációi kapcsán említette, hogy a 17. század utolsó harmadában keletkezett szövegekben „a jegyesi misztika [...] éppen azokban a művekben jelentkez[i]k igen erőteljesen, amelyek a mártírium szempontjából is leginkább figyelemre méltók".[101] A védtelensége, gyámoltalansága miatt szenvedő, de a nyomorúságok és halál felett aratott győzelem miatt örvendő anyaszentegyház galamb-képét Győri az általa alaposan elemzett keserű-édes metafora összefüggésében helyezi el.

A 17. század második felének imádságirodalmában nemcsak a *Lilium humilitatis*ban olvasható ez a metafora, hanem például éppen Köleséринél is: „A' te Nyájjadnak üldözöit szándékokban ne vidd elö, s' ne engedgyed a' te Gerliczédnek lelkét, a' kegyetlen hegyes-körmü Sasoknak el-szaggatni. Ald-meg mind azokat, valakik a' te Anyaszentegyházadnak kebelében vadnak". De más szerzőknél is megtalálhatjuk, Otrokocsi Fóris például igen egyértelműen magyarázza meg a metaforát egyik imádságában: „*Ne adjad óh* Uram! *a fenevadnak a te Gerlicédnek,* (az Anyaszentegyháznak) *lelkét és a te szegényidnek* Gyülekezetirül *ne feledkezzél el* mindenestül fogván". Otrokocsi egy másik könyörgésében hivatkozza is azt a bibliai lokust, amely a metafora egyik forrásául szolgált: „Mert imé Uram, noha a gonosz fene vadak régen akarják bényel-

[100] A keresztyének fegyverfogásának kérdését már érintettük a II. 5. 2. 2. fejezetben. A jelen összefüggéssel világossá tehető, hogy az ott idézett XVI. ima is egyszerre jeleníti meg az Isten segítségével történő harc kérésének és az Istentől nem fegyverek által oltalmaztatott lelki vitézekért való könyörgésnek a leglátványosabban Zrínyi eposzában feldolgozott hagyományát.

[101] GYŐRI 2000, 53. Técsi más imájában is jelen van a jegyesmisztika: „O mi idveſségünknek paisa nagy Iſten, tarts-meg mi kőzöttünk, a' te Anyaſzent-egyházadnak veteményes kertyét, és a' tiéidnek itt ez földön adgy olly állandó és virágzó boldogságot, à melly à te Anyaſzent-egyházadnak, a' Jéſus Chriſtuſnak edgyetlen egy Jegyeſſének, ez világban valo életére, és a' jövendőbéli orβágnak keresésére haſznos leheſſen." (XIV., 71.)

ni a te Gerlicédet (Psal. 74. v. 19.), de mind ez ideig nem engedted kedvek szerint véghez vinni az ő szándékokat, sőt minden ő mesterkedések ellen a te szegény szolgáidat a terhes rabság és szolgálat alatt, az egekből bőséges kegyelemmel megerősítetted".[102] (Az Otrokocsi Fóris által itt használt *fene vadak* (latinul: *Bestia*) trópus[103] és a Técsitől fent idézett kérés – „ne engedgyed a' te Gerliczédnek lelkét a' fene vadaknak el-fzaggatni" – értelmezési lehetősége, referencializálhatósága az 1670-es évek ellenreformációjának kontextusában nagyon hasonló lehetett, de nyilván csak a gyászévtizedben megjelent *Lilium*-kiadások befogadói számára. Amennyiben e helyen is szó szerint ez állt az első edícióban, akkor az 1659 utáni mimetikus olvasás a metaforát talán inkább a törököknek, tatároknak feleltethette meg.)

Az anyaszentegyház önként, Krisztus nyomán vállalt szenvedése az *alázatosságra* vonatkozó tropológiát is előhívja a kor szövegeiben. Ennek az egyik leglátványosabb, hiszen már a mű címe által is kiemelt megnyilvánulása éppen Técsi munkája, a *Lilium Humilitatis Az Az: A' nyomoruságoknak tőviffe kőziben bé-vettetett Iften Anyaßent-egyházának maga meg-alázáfa, Es Keserves Siralma [...].*[104] A cím elején álló, latin nyelvű szószerkezetet úgy magyarítja a szerző a folytatásban, hogy míg az egyik szavát lefordítja, a másikat megmagyarázza: *Lilium Humilitatis = Anyaßent-egyházának maga meg-alázáfa.* Ez a trópus is az *Énekek énekéből* (2, 2) származik, egy ott olvasható hasonlat válik az anyaszentegyház metaforájává az allegorikus értelmezés során (mely interpretációs móddal a középkori misztikusoktól kezdve jelentékeny módon éltek az *Énekek éneke* vonatkozásában): „Mint liliom a tövisek közt, olyan kedvesem a lányok közt". Győri L. János a metaforák összetartozására utal, amikor jelzi, hogy Köleséri az *Arany alma* című prédikációskötetében „az egyházat a jegyesi misztika szellemében hol 'Christus Liliomá'-nak, hol 'Christus Jesus jegyesé'-nek, hol pedig 'Christus Gerliczéjé'-nek" nevezi.[105]

---

[102] KÖLESÉRI 1666, R1v. = FAZAKAS 2005, 119.; OTROKOCSI 1940, 21, 4. (Kiemelés az eredetiben.)

[103] Vö. BÁN Imre megjegyzésével (*Otrokocsi Fóris Ferenc* = OTROKOCSI 1940, 32.): „Képzelete az Apokalypsis fenséges látomásai között érzi magát otthon, s már a fiatalkori imádságaiban is feltűnik a Fenevad szörnyű alakja, hogy vele azután szinte egész életén keresztül viaskodjék." L. még: OTROKOCSI FÓRIS Ferenc, *Fenevad dühöngése Magyarországon a Jézus Krisztusról bizonyságot tevők ellen s azoknak dicsőséges győzedelme, avagy a Krisztushoz hű maradt magyar lelkipásztoroknak sokféle nyomorusága [...] öldököltetése [...]*, ford. HERPAY Gábor, Tahitótfalu, 1927.

[104] Ennek ellenére maga az *alázatos* szó csupán kétszer szerepel a szövegben: „Szent Ur Iften, mi reménségünknek és a' mi életünknek meg-tartó Ura! ki a' fzűkőlkődő alázatofokat fzereted, és a' gyáfzló fzegényeket fel-magafztalod". (XII., 58.) „Te vagy az az Iften, ki meg-elevenéted az alázatos fzivű embernek lelkét, és meg-élefzted a' tőredelmefſeknek fziveket." (XVI., 76.)

[105] KÖLESÉRI 1673, 133, 97, 171. Hivatkozza: GYŐRI 2000, 65.

Juhász István arra hívta fel a figyelmet, hogy éppen a gyászévtized visszafogottabban polémikus, de egyszerre apologetikus irodalmában „lett a kolozsvári és erdélyi egyház szimbólumává a tövisek között felnőtt liliom".[106] Győri is szól a *tövis-liliom* kifejezéspár jelentéséről (ugyancsak a keserű-édes trópusát értelmezésének keretében), és utal arra, hogy „az ikonográfiában a tövis a szenvedés jelképe, a liliom pedig paradicsomi virág, a tisztaság és fény szimbóluma s egyúttal Krisztus-szimbólum is".[107] A gyászévtized irodalmából Győri az *Arany alma* mellett[108] Szőnyi Nagy István *Mártyrok Coronája* című, 1675-ben, Kolozsvárt megjelent művének ajánló levelére hivatkozik, mint ahol megtalálható a metafora,[109] és hangsúlyozza, hogy „[m]indezek a jelentések a mártírium fogalmában találkoznak".[110]

III. 2. A Lilium humilitatis újabb edíciói a kolozsvári, lőcsei és debreceni nyomdák kiadási programjának összefüggésében

Szükségesnek látszik azokkal a kiadás- és nyomdatörténeti kérdésekkel is foglalkozni, amelyek kontextusában olyan népszerűvé vált Técsi műve, hogy rövid idő alatt négyszer, majd 1703-ban még egyszer kiadták. Juhász István azt hangsúlyozta, hogy a *Lilium* és a hozzá hasonló, többször megjelentetett kiadványok, „imakönyvek és [...] bibliai elmélkedések" határozták meg nagymértékben a persecutio decennalis „prédikátori irodalmának jellemét", hiszen „[e]gy évtized alatt Veresegyházi Mihály[111] 17 ilyen művet adott ki".[112] Juhász a *Lilium humilitatis*t a „gyászévtized prédikátori irodalmának" azon imakönyvei és bibliai elmélkedései összefüggésében helyezi el, amelyeket a „bűnbánatra szólító hang" jellemez. „Régi irodalmunk minden korszakában az imádság a legfonto-

[106] JUHÁSZ 1976, 190.
[107] *A keresztény művészet lexikona*, szerk. Jutta SEIBERT, Bp., 1986, 206, 306. Hivatkozza GYŐRI 2000, 62.
[108] KÖLESÉRI 1673, 133.
[109] SZŐNYI NAGY István, *Martyrok Coronaja [...]*, Kolozsvár, 1675 (RMK I, 1180), (a)2v.
[110] GYŐRI 2000, 62. „Köleséri egyházképének a mártírium mellett egy másik arca is [van]: a harcos, a vitézkedő egyházé". Uo., 65. A szerző a továbbiakban a lelki vitézkedésről illetve a hit védelmében történő fegyverfogás lehetőségéről értekezik. (uo., 65–67.) Ez az értelmezés Técsinél még erősebb, ahogy arról már érintőlegesen szóltunk a II. 5. 2. 2. fejezetben.
[111] Veresegyházi Szentyel Mihály 1668–1684 közt állt a kolozsvári nyomda élén. „[N]agyon valószínűleg szintén megjárta külföldet, bár ha tudtunkkal ő sem volt akadémiákra beiratkozott diák [...], idehaza mégis akadémikusnak tartathatott [...]." HEREPEI János, *Művelődési törekvések a [XVII.] század második felében*, Bp.–Szeged, 1971 (*Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez III.*), 225, 206.
[112] JUHÁSZ 1976, 190; l. még: BALÁZS 1978, 365. Veresegyházira ugyan nem utalva, de a gyászévtized többször kiadott imádságos köteteire és Técsi könyvére ugyancsak felhívja a figyelmet: NAGY 1985, 179–180.

sabb műfaj, egyházi értéke azonban a gyülekezetek közösségi életének a bűnbánatára és a bűnbocsánat hirdetésére való felépítése".[113]

Juhász úgy foglalja össze az Erdélyi Fejedelemség akkori legjelentősebb tipográfiájának, az Apafi uralkodásának évtizedeiben több mint 200 nyomtatványt kibocsátó kolozsvári műhelyének fontosságát, hogy „[a] szenvedés közösségének felismerése és az abban végzett egyházi szolgálat egyetemessége teszi jelentőssé az 1668-ban megindult kolozsvári nyomda által publikált prédikátori iratokat." A jelzett kiadványok mellett figyelembe vehetjük az általa nyomtatott prédikációkat is. Ezekkel együtt 1671–1681 között közel 50 magyar nyelvű egyházi munka jelent meg. Ennek az „irodalomnak ébresztő erőt adtak az Erdélybe menekült lelkipásztorok írásai [...]," vagyis Szathmárnémethi Mihály, Pósaházi János, Szőnyi Nagy István, Tolnai Mihály, Szöllősi Mihály, Otrokocsi Fóris Ferenc és mások művei.[114] Abból, hogy Veresegyházi az erdélyi szerzőkön és a gyászévtized idején ott menedéket kereső írók munkáin kívül például az ekkor debreceni Köleséri Sámuel két halotti beszédét[115] is kinyomtatta, illetve már korábban megjelent műveket rendezett újra sajtó alá (mint az először külföldön megjelent *Lilium humilitatis*t három ízben), még inkább úgy tűnik, hogy *egy viszonylag jól körülhatárolható és igen jelentékeny kánont hozott létre*. Ezek szerint a kolozsvári nyomda kiadási programja olyan szövegeket tartalmazott, amelyek – mint az eddigiekben már többször érintettük – Técsi könyvéhez hasonló tropológiát és topológiát működtettek, és jelentettek fontos kontextust a *Lilium humilitatis* számára a gyászévtizedben.

A *Lilium* és hasonló munkák többszöri kiadása is azt bizonyítja, hogy a Szathmárnémethi Mihály által a *Sz. Dávid Psalteriuma* című munka ajánlásában „Orthodoxus tudós Typographusnak" nevezett mester,[116] aki „könyvkiadó munkáj[ával] emlékeztető és ébresztő módon fejezte ki a szenvedők melletti állásfoglalását",[117] erősen formálhatta a 17. század utolsó negyedének olvasási szokásait. (De ettől nem választható el, hogy egyszerre ki is akarta elégíteni a meglévő – és a gyászévtized hatására talán határozottabbá váló – református olvasói igényeket.) Hogy ennek a kánonképzésnek a nyomdász számára mennyire komoly tétje volt, jól mutatja, hogy sokszor saját pénzén jelentette meg a könyveket.[118] Például éppen a *Lilium* 1675-ös és 1679-es kiadásának a címlapján sze-

[113] Uo. 191.
[114] Uo. 191, 187.
[115] KÖLESÉRI Sámuel, *Szem gyönyörüsegenek mertekletes Siratasa, avagy Olly Halotti rövid Elmélkedés [...]*, Kolozsvár, 1672. (RMK I 1128); UŐ, *Atyai dorgalasnak jo izü Gyümölcse, Avagy, Olly Idvességes Halotti Elmelkedes [...]*, Kolozsvár, 1675. (RMK I 1177)
[116] Ehhez l. HEREPEI 1971, 206.
[117] JUHÁSZ 1976, 187.
[118] BALÁZS 1978, 365.

repel, hogy: *„maga költségén ki-bocsátott:* Kolosváratt Veresegyhazi Szentyel Mihaly".

A kolozsvári nyomda programját elemezve Juhász István azt is jelzi, hogy ezekben az évtizedekben végig jellemző, hogy a *Lilium humilitatis* mellett Szatmárnémethi Mihály *Mennyei Tárház Kultsa* a legelterjedtebb és legtöbbet kiadott munka.[119] Esze Tamás pedig a debreceni nyomda 18. század eleji történetének áttekintésében foglalkozik bő két lapon keresztül az 1703-as *Lilium*-kiadással, és hangsúlyozza annak jelentőségét, hogy „Debrecenben egybekötve [adták ki] a 17. század változásokban és szenvedésekben bővelkedő második felének két legnépszerűbb református kegyességi könyvét".[120]

A több hasonló jellegű imádságoskönyv közül valóban e kettő volt az, mely nagyon szorosan összetartozott a 17. század utolsó évtizedeiben. A *Mennyei Tárház Kultsá*nak első edíciója 1673-ban jelent meg a kolozsvári nyomdában.[121] Éppen abban az évben látott napvilágot a kötet, amikor ugyanott kiadták a *Lilium humilitatis*t. Kolozsvár ez évtől mindkét mű számára fontos nyomdahely maradt. Veresegyházi nemcsak a *Lilium*ot adta ki még kétszer (1675, 1679), hanem a *Mennyei Tárház*at is (1676, 1681[122]), amely még 1699-ben és 1702-ben is megjelent itt, de Sztripszky szerint még egy kiadása volt Kolozsvárt, ugyancsak a 17. században.[123]

A két kötet leginkább 1679-ben és 1703-ban mutatta meg szoros összetartozását, ugyanis előbb Lőcsén, majd Debrecenben együtt jelent meg.[124] A *Lilium* ugyan 1703-ban jelent meg először (és – mostanáig – utoljára) Debrecenben, Szathmárnémethi könyvét viszont Töltési István már 1685-ben kiadta.[125] A *Lilium* kiadástörténete tudomásunk szerint ezzel lezárult, ám a *Mennyei Tárház*at még ezután is többször publikálták. 1703 után először 1706-ban, érdekes módon éppen Lőcsén adták ki bővített formában.[126] Elképzelhető, hogy ez az adat is Eszének azt a feltételezését támasztja alá, hogy a debreceni nyomda 1705-ös feldúlása után a raktári készletét is elhurcolhatták,[127] s talán az 1703-as debreceni kolligátum Lőcsére került példánya(i) hívhatta/-ták fel a nyomda figyelmét az ott utoljára 1679-ben – ugyanilyen formában – megjelentetett két imádságoskönyv közül az egyikre, Szathmárnémethi munkájára. (A *Mennyei Tárház Kultsá*nak egyébként nem ez volt az első kibővítése, Tótfalusi Kis Miklós 1702-ben pél-

[119] JUHÁSZ 1976, 191.
[120] ESZE Tamás, *Egy fejezet a Rákóczi-szabadságharc történetéből. A debreceni tipográfia termése 1703–1705*, Könyv és Könyvtár, 1964, 92–94.
[121] RMK I 1153.
[122] RMK I 1194, RMK I 1262.
[123] (OSZK) RMK I 1540b; Sztripszky 2198; Sztripszky R 172.
[124] RMK I 1239 és 1240, illetve RMK I 1666 és 1668.
[125] RMK I 1332.
[126] RMK I 1716.
[127] ESZE 1964, 103.

dául főleg a kötet elejéhez és végéhez csatolt újabb imákkal és elmélkedésekkel, illetve a függelékben található négy reggeli és esti énekkel bővítette edícióját.[128])

A két imádságos kötet kiadási programját tehát három nyomda (Kolozsvár, Lőcse, Debrecen) vállalta fel, jelentős piacot lefedve ezzel. A két munka története csupán egyetlen esetben válik külön. Egyedül Bártfán jelent meg úgy a *Mennyei Tárház Kultsa* (1708-ban),[129] hogy ott soha nem adták ki a *Liliumot*. A könyv viszont 1711 után is megjelent, Debrecenben például néhány évente rendszeresen kiadták. Még 1790-ből is ismerünk edíciót, pedig ekkor már megkezdődött Szikszai György *Keresztyéni tanítások és imádságok* című, először 1786-ban, Pozsonyban, Landerer Mihálynál megjelent, a következő másfél évszázadban (de részben még ma is) töretlenül népszerű, mostanáig mintegy százszor kiadott református imádságoskönyve. (Landerer egyébként 1785-ben a *Mennyei Tárházat* is kiadta.)

Nagy Géza az imádságos- és elmélkedő könyvekről szólva több csoportot különít el. A minket érdeklő két könyvtípus egyikéről ezt írja: „Egészen sajátos jelenség a század második felében a különleges helyzetben élő keresztyének vigasztalására szánt kegyességi irodalom. Ez főképpen az üldözötteket, számkivetetteket és hitükért szenvedőket tartja szem előtt. A hazafias fájdalom itt összefonódik a bűntudattal, mint a 16. században." Köleséri *Bánkódó lélek nyögési*, Técsi *Lilium humilitatis*, Szöllősi Mihály *Bujdosó magyarok füstölgö csepüje*, Rimaszombati Kazai János *Zöld olaj-fa-agat szajaban hozo Noe-Galambja*, Pápai Páriz Ferenc, *Pax crucis* és Szőnyi Nagy István *Martyrok coronaja* című műveit sorolja ide.[130] A másik csoport pedig „a keresztyén élet változásait" szem előtt tartó könyveké lehetnek, amelyek a reggeli és esti imádságoktól a beteg, özvegy, fogságban ülő, úton járó és más helyzetben lévő ember, valamint a különböző foglalkozásúak számára írt imádságain keresztül az ünnepekkor, az úrvacsora vételekor vagy bűnbánatkor, hálaadáskor mondandó imákig stb. mindenféle könyörgést közölnek.[131] Az utóbbi típust Révész Imre úgy írta le, hogy ezek *„az élet legkülönbözőbb alkalmain kézikönyvül szolgál[ó]"*

[128] Noha ennek a dolgozatnak csupán a *Lilium* és a *Mennyei Tárház* szoros kapcsolatát kell érzékeltetnie, a későbbiekben szükséges lenne Szathmárnémethi imádságoskönyve kiadástörténetével, edícióinak sok szempontból sajátos bővítéseivel alaposabban foglalkozni. (A kérdés fontosságára Imre Mihály hívta fel a figyelmemet, ezúton is köszönöm neki.)

[129] RMK I 1743. Ez volt tehát (legalább) a tizenegyedik edíció, és nem nyolcadik, ahogy azt SZABÓ Károly nyomán még INCZE Gábor (1931, 162.) és ESZE Tamás (1964, 93.) is jelzi, pedig ekkor SZTRIPSZKY és mások újabb adatai már ismertek voltak. BALÁZS László azt is állítja (1978, 366), hogy kéziratos másolatok is léteztek, de nem írja, hogy pontosan mikor és hol keletkeztek ilyenek.

[130] SZÖLLŐSI 1676; RIMASZOMBATI KAZAI János *Zöld olaj-fa-agat szajaban hozo Noe-Galambja [...]*, Bártfa, 1708 (RMK I 1742); PÁPAI PÁRIZ Ferenc, *Pax Crucis [...]*, Kolozsvár, 1710 (RMK I 1775); SZŐNYI NAGY, 1675.

[131] NAGY 1985, 180–181.

imádságoskönyvek, amelyeket „kifejezetten mások céljára, a nagyközönség használatára írtak és bocsátottak közjóra. [...] [Ezekkel] igyekeztek magukat, többé-kevésbé sikeres intuicióval bizonyos, az olvasónál föltételezett fiktív életkörülményekbe és lelki helyzetekbe, a maguk élettapasztalatának több-kevesebb analógiája szerint, beleképzelni – ami, magától értetődőleg, amennyire fokozta az imádságok 'hasznavehetőségét', ép annyira sápasztotta egyéniségük bélyegét és apasztotta mélységüket."[132] Úgy tűnik, hogy éppen Szathmárnémethi Mihály *Mennyei Tárház Kultsa* volt az egyik reprezentánsa, már-már ikonikus jelölője ennek a második típusnak, az „élet legkülönbözőbb alkalmaira" írott imádságos köteteknek. Borosnyai Nagy Zsigmond ugyanis 1736-os imádságelméleti könyvében leírja, hogy szeretné, ha a hívek maguk próbálnának imákat formálni, és ironikusan megjegyzi, hogy „ne kellessék mindenkor a' Mennyei tárház kóltsára futni; mert ha ahoz szokol s az el talál veszni, hogy-hogy tudod megnyittatni a mennyeknek országát, ha a másét el-vesztvén, magadnak kóltsod nincsen?"[133])

Dolgozatunk III. 1. fejezetében megmutattuk, hogy nemcsak a *Mennyei Tárház*-féle, sokféle imádságot tartalmazó gyűjtemények lehetnek követendő mintakönyvek, hanem ennek egy speciálisabb változata, a „különleges helyzetben élő keresztyének vígasztalására szánt kegyességi irodalom"[134] is. Ezeket ugyancsak saját helyzetükre alkalmazhatják a későbbi olvasók, különösen akkor, ha a praefatio szerzői intenciója is ezt erősítette, mint például a *Lilium humilitatis* esetében. Ám az a most elemzett kiadástörténeti sajátosság, hogy a Técsi-mű

[132] RÉVÉSZ Imre, *Régi magyar imádkozók és imádságaik*, Protestáns Szemle, 1924, 76–77. (Kiemelés: F. G. T.)

[133] BOROSNYAI NAGY Zsigmond, *Az igaz keresztyén Embernek Papi Tisztiről*, Amsterdam, 1736. Idézi: RÉVÉSZ 1924, 79. Egy korábbi dolgozatunkban (FAZAKAS 2004) megmutattuk, hogy valóban lehet létjogosultsága e csoportosításnak, mert a 17. században is érzékeltek ilyen különbségeket az imádságoskönyvek felépítése között. Kemény a *Gilead balsamuma* bevezetőjében határozottan körülírja a *Mennyei Tárház Kultsa* típusú imakönyveket. Maga tapasztalta, hogy „némely egyigyűvek elővévén valamely egyébiránt szép imádságokkal teljes könyvecskét és folytában olvasván, reggelre avagy délre rendelt könyörgéseket estve, estvélit reggel mondják: néha asztali háladásokat és imádságokat olykor, mikor kenyeret sem láttak [...]. Némelykor a' nagy záporeső leszakad, s esőt kérnek [...]." (KEMÉNY János, *A „Gilead Balsamuma" előljáró beszéde* = KEMÉNY János *Önéletírása és válogatott levelei*, vál., s. a. r., bev., jegyz. V. WINDISCH Éva, Bp., 1959, 389.) Azok az „egyébiránt szép imádságokkal teljes könyvecskék", amelyekre itt utal, minden bizonnyal az említett, kevésbé koherens, „az élet legkülönbözőbb alkalmain" elmondható imádságokat tartalmazó kötetek. Ezeknek befogadási stratégiájaként Kemény helytelennek tartotta a folyamatos olvasást, és kiküszöbölése céljából írta és adatta ki a *Gilead*ot. Könyvében a 150 zsoltárt – mint egy imádságoskönyv imáit – csoportokba sorolja, hogy a hívek a különböző élethelyzeteknek megfelelően imádkozhassák/énekelhessék az egyes psalmusokat. Kemény az idézett mondatával igen jelentékeny, és a korban nem túl sok helyen tetten érhető implicit olvasási intenciót fogalmaz meg a vegyes imádságokat tartalmazó kötetekkel kapcsolatban, fontos adalékot szolgáltatva ezzel a korszak műfajelméleti gondolkodásának feltárásához.

[134] NAGY 1985, 180.

együtt is megjelent (vagy utólag egybekötötték) Szatmárnémethi munkájával, ugyancsak paratextuális jelzésként értelmeződhetett, és így még inkább sugallta a *Lilium* kvázi mintaima-gyűjteményként történő értelmezését.

Ez a hatás azonban kölcsönös is lehetett, az eredetileg különböző fizikai és lelki helyzetben, tehát örömben, bánatban, különböző napszakokban vagy élethelyzetekben mondható, sokféle „műfajhoz" kötődő (hálaadó, bűnbánó, könyörgő) imádságot magában foglaló Szatmárnémethi-kötet olvasói hozzáállását is módosíthatta a gyászévtizedbeli kolozsvári nyomda már érintett programja, és különösen az e munkával kiadástörténetileg is szorosabban összefüggő, Técsi-féle imádságoskönyv. Eszerint Szathmárnémethi elvileg vegyes összetételű művét is elsősorban panaszos történelmi helyzetben alkalmazható gyűjteményként lehetett használni. Esze Tamás ezért juthat arra a következtetésre, hogy „[s]zinte bizonyos – bár feltevésünket nem tudjuk adattal támogatni –, hogy e régi művek [a *Lilium* és a *Mennyei Tárház*] közös kiadására azért gondolt a debreceni nyomda, mert az új kuruc háború megint időszerűvé tette megjelenésüket."[135] (Balázs László – részben egy 17–18. századi történeti kontextus rekonstrukciója alapján, részben saját értelmezői, „utolsó kontextusa" felől[136] – olyan kötetek közé sorolta be e munkákat, melyek „a Biblia nyelvén panaszkodva viszik Isten elé megterhelt szívüket, az ellenségeket asszíroknak, babiloniaknak, az üldözött egyházat Sion leányának nevezve, de mindenki tudja róluk, hogy ezek kicsodák?!"[137])

Fontos megjegyezni, hogy nemcsak a *Lilium humilitatis* lehetett ilyen hatással a *Mennyei Tárház Kultsá*ra. 1673-ban, a Szathmárnémethi-féle imakönyv első kiadásával egybekötve jelent meg Pósaházi János fordításában a 17. századi holland teológus és bibliafordító, Sibelius Gáspár imádságoskönyve.[138] A kötet 46 imádságának legtöbbje, hasonlóan a *Mennyei Tárház Kultsá*hoz, ugyancsak az élet különböző alkalmaira íródott, nyilván ez is oka, hogy együtt adták ki a két kötetet.[139] Ez a munka azonban már paratextuális intenciói miatt

[135] ESZE 1964, 92. Erről a kérdésről részletesebben a *Mennyei Tárház Kultsa* – éppen a Rákóczi-szabadságharc idején jelentősebb fordulatokat hozó – kiadástörténetének alaposabb vizsgálatát követően lehet érdemben nyilatkozni. L. még ESZE Tamás, *A debreceni nyomda II. Rákóczi Ferenc szolgálatában*, Könyv és Könyvtár, 1961, 55–98.

[136] Vö. SÁRI 2003, 97, 111.

[137] BALÁZS 1978, 365.

[138] PÓSAHÁZI János, *Sibelius Gasparnak Szent Irásbol szedegetett, és külömb külömb-féle alkalmatosságokra rendeltetett könyörgö és hálá-adó Imadsagi [...]*, Kolozsvár, 1673. (RMK I 1151) INCZE Gábor (1931, 162) tévesen azt írja, hogy hollandból fordította Pósaházi a könyvet, pedig a címben is olvasható, hogy „Deák nyelvből, a' Magyar Keresztyéneknek hasznokra Magyar nyelvre forditott".

[139] Ráadásul olyan intertextuális egyezések is erősítik a Szathmárnémethi-és a Sibelius-féle kötet összetartozását, mint Pósaházi *Ajanlo levelé*nek imádságra vonatkozó metaforái: „az igaz könyörgés a léleknek keze, mellyel az Istennek [...] áldásit naponkint az ő *gazdag tárházából* elfogják,

is elsősorban különböző nyomorúságos helyzetekben használandó imakönyvként értelmezhető. Pósaházi dedikációjának megfogalmazása („Az Atyafiaknak, kik Erdély és Magyar Országban el-oszlottanak, és a' kettős kereszt alatt az Urért minden nap nyomorgattatnak, adassék kegyelem és lelki békesség nagy böséggel", A2r), valamint *Ajanlo levelének* néhány további sora kezdettől meghatározta az olvasás irányát. „Szerelmes Atyámfiai! Soha a' vitéz embernek nincs nagyobb szüksége a' fegyverre, mint a' keresztyén embernek a' buzgó könyörgésre, mellyel ö nem csak lelki testi ellenségit győzi-meg, hanem néminémü képpen, még a' győzhetetlen Istenen-is triumfál. [...] Midön pedig rula gondolkodnám, kiknek ajánlanám, Ti rajtatok Erdély és Magyar Orſzágban el-oszlott, és a' kettös kereszt alatt az Urért sok lelki testi nyomoruságot látó szerelmes Atyámfiain, nyugott meg a' lelkem, hogy kiváltképpen ez kis arany vederbe(n) bé-tétetet [sic!] lelki mannátskával tinéktek kedveskedgye(m). [...] Annakokáért mind ti velem edgyütt bujdosásban lévö szerelmes Atyámfiai; mind ti kik a' Hazában anyira nem éltek, mint minden nap az Urért meg-haltok [...] ez kis forgolódásomat vegyétek olly szivel, a' minémüvel én néktek adom, nyújtom, és ajánlom. Az Úr az ö orczáját vidámitsa meg minnyájan rajtatok; a' bujdosókat vigye haza, mint ha vizet vinne a' száraz földre; az othon valókat a' lelki testi iga alol szabaditsa. Hozza-el a' tellyes váltságnak napját, hogy öszve gyüjtettetvén, tartassék-meg az egész Magyar Izrael, Amen!" (A2r, A4r–v, A5r.)

A kötet néhány olyan imádságot is tartalmaz, amely – Incze Gábor szavaival – már önmagában is „mutatis mutandis bátran alkalmazható a magyar viszonyokra [...]. A Hispániai kegyetlenség és szolgálatnak kemencéje, meg a Pápistaság setétsége ismeretes dolgok voltak nálunk is, ahol még nem lehetett a hollandokkal együtt hálát adni azért, hogy minket is 'lelki ismeretünk szabadságába állatott' az Isten. De talán ép azért fordít szóról-szóra, a holland viszonyokat azért veszi át változtatás nélkül, hogy a paralell szomorúság után reményt csepegtessen a hasonló szabadulásra is [...]."[140]

A Técsi-mű azáltal kapcsolódhatott szorosabban is a Pósaházi–Szathmárnémethi-féle szövegtérhez, kölcsönösen hatva egymás befogadására, hogy mindhárom imádságoskönyv először azonos évben, 1673-ban jelent meg Kolozsvárt, ráadásul a *Lilium* és a *Mennyei Tárház* közös történetének nyitányaként. A három mű közötti szoros viszonyt, és azt, hogy a Veresegyházi Szentyel-féle kánon szerves részét alkották, egy, a gyászévtized kolozsvári tipográfiájának kiadványait jellemző, sajátos paratextuális jelzés is bizonyítja. Például a *Lilium* 1675-ös és 1679-es kiadásának címlapján az szerepel, hogy: „Moſtan penig ujjobban máſodſzor-is, [1679: harmadβor-is] Iſteneéhez a' Nemzetéhez való buzgó

[...]. A könyörgés továbbá a *mennyországnak kultsa* [...]". PÓSAHÁZI 1673, A2r–v. Ezt a részt idézi INCZE is. (1931, 58.)

[140] INCZE 1931, 162.

ſzeretetiből és az üldözéſt ſzenvedö Iſten Anyaſzent-egyházának, lelki javára maga költségén ki-bocsátott Kolosváratt Veresegyhazi Szentyel Mihaly az Iſten hivei üldöztetésének 1675. [1679.] eſzt:".[141] Eszerint ugyanis a gyászévtized adott éve a Krisztus születése óta tartó üldözéssorozat – például: – 1675. esztendejére esik.

Ez a fontos paratextuális jelzés nemcsak az impresszumban, a kiadási évjelzésben, hanem a szerzőhöz/fordítóhoz kapcsolva is szerepelt, aki „[a]' Szentek mostani szenvedésének edgyik társa" (Pósaházi, 1673), „a' Jésus Christus üldöztetésének Társa" (Szathmárnémethi, 1676). (Az első *Mennyei Tárház* címlapján ugyan még nem szerepel az elemzett megjegyzés, a Sóvári Soós Györgynek, Sáros, Zemplén, Ung egyik fő assessorának írott ajánlás végén viszont ez áll: „Irám a' Jésus Christus, alsó s' felsö Magyar országban lévö Ecclésiáinak, közönséges üldöztetésének harmadik eſztendejében."[142]) Mindez hozzájárult ahhoz, hogy még kontúrosabban körülhatárolódhasson Veresegyházi kánonja.[143]

A bemutatott művek szoros összetartozására az is felhívja a figyelmet, hogy az 1673-as *Lilium* ránk maradt két példányának egyike, az MTA Kézirattárának darabja egy olyan korabeli, négy részből álló kolligátum harmadik tagja,[144] amelyben az első mű éppen Pósaházi *Sibelius* fordítása, a második pedig a *Mennyei Tárház Kultsa*. A negyedik munka valamivel kevésbé szorosan kapcsolódik az előzőekhez, bár ez ugyancsak Szathmárnémethi Mihály könyve, és szintén 1673-ból: *Az Örökke Valo Egy Iſteni állatban lévö Három Személyeknek Mutato Tüköre [...]*, Kolozsvár, 1673. (RMK I, 1150.) Az orosz hadifogságból Sárospatakra visszakerült másik példány – 17. századi kötésben – csak a *Lilium*ot tartalmazza.[145]

Még ha leginkább a kolozsvári tipográfiára volt jellemző a fent elemzett paratextus, olyan kötetekben is hasonló bejegyzés szerepelt, amelyek nem Kolozsvárott jelentek meg. Talán nem véletlen, hogy éppen Köleséri Sámuel, a Debrecenbe menekült lelkész egyik munkájáról van szó, aki 1672-től élete végéig e két városban jelentette meg könyveit.[146] Köleséri nagy művében, a 30 prédikációt

[141] Az 1673-as kiadás címlapján még nem szerepelt ez a kifejezés: „Moſtan penig újjobban, Iſténéhez s' Hazájához való buzgo ſzeretetiből ez kis formában ki-bocsátott". A lőcsei és a debreceni edíció pedig még ennyit sem fűz hozzá az eredeti címhez, csak az adott kiadás helyszínének és nyomdászának nevét, valamint az évszámot közli az impresszumban.

[142] SZATHMÁRNÉMETHI 1673, *5v

[143] E különlegességre már JUHÁSZ István felhívta a figyelmet (1976, 187.): „1673 és 1676 között nyolc kiadvány címlapján áll a szerző neve után a memento-jellegű titulus: 'Jézus Christus üldöztetésének társa', 'A szentek mostani szenvedésének egyik társa', 'Az Úrért szenvedők egyik társa'." Valamint: „ez években [Veresegyházi] több kiadványának évjelzése: 'nyomtattatott ... Isten hívei üldöztetésének 1673 (1675, 1676) esztendejében'".

[144] MTAK, RM I. 8° 57/koll. 3.

[145] Az OSZK mikrofilmjének jelzete: FM2 7391.

[146] Köleséri kiadta mostohaapja, CZEGLÉDI István munkáját (*Már minden épületivel s-fegyveres Házaival edgyütt, el-készült, Sion Vara [...]*), amelyet Rosnyai János nyomdász ugyan Sárospatakon

magában foglaló *Arany Alma* praeliminériájának végén így fogalmaz: „Irám Debreczenben a' Szentek üldöztetésének 1673[. esztendejé]ben. 1. Aug."[147]

Az 1670-es évek végén Lőcsén is hasonló tétje volt egy ilyen munka kiadásának, hiszen 1674 márciusában a király parancsára beszüntették a városban az evangélikus vallásgyakorlatot, Bársony György szepesi prépost elfoglalta a lutheránus templomokat, száműzte a felekezet papjait és a tanítóit, a lakosságot pedig misejárásra kényszerítette, legközelebb csak a soproni országgyűlést követő évben, 1682 késő tavaszán tarthattak evangélikus istentiszteletet magánházban. Samuel Brewert éppen 1679-ben, a *Lilium humilitatis* kinyomtatásának évében választották meg tanácsosnak, Pavercsik Ilona szerint a legnehezebb időkben is hitéhez hű magatartásából származó népszerűsége miatt.[148]

III. 3. A Lilium humilitatis edícióinak összehasonlító elemzése kiadás- és nyomdatörténeti kontextusban (Bevezetés a szövegkiadáshoz)

A fennmaradt öt edíciót ismerve bizonyosan tudható, hogy a címlap, a három textus, Debreceni P. János és Ternyei András versei, a Técsi által írt praefatio, valamint a 17 imádság szövege lényegében azonos a ránk maradt öt kiadásban. Szövegközlésünknek az az egyik feladata, hogy a meglévő variánsokat jelölje. Ezek néhány lényegesebbtől eltekintve aprók, elsősorban ortográfiai, paleográfiai és hangrendi különbségek, illetve sajtóhibák regisztrálhatók. E kisebb, illetve a néhány fontosabb eltérés (a szavak jelentését vagy a szószerkezeteket módosító) összehasonlítása elsősorban a stemma felállításhoz használható, és néhány nyomdatörténeti kérdésre ad választ. Bizonyos esetekben talán az 1659-es főváltozat rekonstruálása is megkísérelhető lenne ezek alapján, e feladatot azonban nem lehet megnyugtatóan elvégezni. Azt a feltételezésünket, hogy a *Lilium humilitatis* teljes szövege lényegében ugyanúgy szerepelt az 1659-es kiadásban, mint a későbbiekben, a meglévő kiadások eltéréseinek, hibáinak jellege is alátámasztani látszik.

---

kezdett nyomtatni, de ezt is Kolozsvárt kellett befejeznie 1675-ben. (RMK I, 1187.) Kolozsvár és Debrecen nyomdáinak kapcsolatáról l. a *III. 3. 2.* fejezetet!

[147] Köleséri, mint menekült, a hozzá hasonló sorsúakkal a viszonylag nyugodtabb debreceni esztendőkben is közösséget vállalt, az *Arany Almá*-t például „A' Debreczeni Sz. Gyülekezet" mellett az „Annak Kebeleben, Mint Valami Patmosban, El Reitezett Szamkivetettek Seregenek" is ajánlotta, [](2r] hogy „mig e' pusztában bujdosol, ne neheszteld ez Arany Almát illatozni, s' lelki fö szédelgésid (csüggedezésid) között, ezzel magadat erössiteni". [](4r] Egyébként Köleséri Kolozsvárt megjelent, Kalmár Kata felett mondott, 1672-ben megjelent, már hivatkozott halotti beszédének címlapján is ez olvasható: „Nyomtattatott, Veres-egyhazi Szentyel Mihaly által, a Szentek üldöztetésének 1672-dik Esztendejében".

[148] PAVERCSIK Ilona, *A lőcsei Brewer-nyomda a 17–18. században, I.* = *Az Országi Széchényi Könyvtár évkönyve, 1979*, felelős szerk. NÉMETH Mária, Bp., 1981, 385–386.

III. 3. 1. A kolozsvári Lilium-kiadások egymáshoz való viszonya

A stemma legegyértelműbb ágát a három egymást követő kolozsvári kiadás, az 1673-as, 1675-ös és 1679-es alkotja, melyek szorosan összekapcsolódnak. Az egyes edíciók összevetéséből kiderül, hogy a második kiadás nem új lenyomata az előbbinek. Újraszedték a betűket, a sor- és oldaltörések – a *Szent Irásbéli Hellyek* kivételével – módosultak. Némi változtatási tendencia is kimutatható az ortográfiában, bár teljes következetességről nem beszélhetünk. A nyomdahibák – részbeni – javítása mellett: nyíltabbá válás: *ú*-ból *ó*, ů-ből ő, pl.: *tůled–tőled*; *éző* szavak *iző*-re változnak; az *sz* hang jelölése: *ß*-ből *fz*; hosszú *s* jelölése: *ff*-ből *fs*; szóvégi *k* hang *c* jelöléséből *k* lesz, pl.: *-nec – -nek* stb. Hozzá kell tenni azonban, hogy nincs szó a javításban mindenre kiterjedő következetességről és pedantériáról. Különösen igaz ez a magánhangzók ékezésére, a kötőjellel, egyben vagy külön írt szavakra, bár ezekben is felfedezhető némi törvényszerűség. (Pl. gyakrabban lesz az éles ékezettel jelzett határozott névelőből hiányjeles (*à*-ból *a'*), mint marad változatlanul vagy történik fordítva a csere.[149]) Sok új sajtóhiba is bekerült az 1675-ös kiadásba, ráadásul a jelzett tendenciákkal szemben néha fordított irányú változatatás is tapasztalható. Az 1673-as, valamint az 1675-ös (és az erre épülő 1679-es) kiadás variánsai jól követhetők a szövegközlésünk főszövege és jegyzetei összevetésével.

Az 1679-es edíció viszont szinte teljes egészében azonos az 1675-ös kiadással. A *Szent Irásbéli Hellyek* textusaiban, a két ajánló vers, valamint a 17 imádság szövegében csupán betűhibákat javítottak (bár nem mindet, sőt bekerült néhány újabb hiba is).[150] Továbbá az 1675-ös kiadásban kimutatható ortográfiai és hangrendi tendenciák – ugyancsak időnként fordított irányban is – kisebb mértékben az 1679-esben is folytatódtak. De minden módosítás úgy történt, hogy ne érintse az 1675-ös sor- és oldaltöréseit, vagyis csak egyes betűket cseréltek ki, így a két kiadás imádságainak szedéstükre teljes egyezést mutat, a fejlécek és a záródísz is azonos. Úgy tűnik tehát, hogy 1675 után nem dobták szét a szedést.[151] Pedig a „betűkészlet szegényessége" miatt általában a „korabeli műhelyeink [...] nem hagyták állni a kész szedéseket, hanem nyomtatás után a

[149] A három kolozsvári kiadványban az *é* hang jelölése vegyes. Leggyakoribb az *é*, de ritkán előfordul a farkas, azaz aliótás *ę* és az *è* is.

[150] A II. imában áll az a kifejezés, hogy *„fzégyenitsd-meg* valakik ő ellene [a fejedelem ellen] feltámadnak". (1673, 8.) Mindegyik kiadásban így szerepel, kivéve 1675: *fzegényitsd-meg*. Ez akár azt is jelenthetné, hogy az 1675-ös kiadás 1679-es javításakor az 1673-as edíciót is figyelembe vették, de ez nem bizonyos, mert az 1675-ös hibáját összehasonlítás nélkül is észrevehették.

[151] Csupán az 1679-es kiadás címlapjának és *A' Kerefztyén Olvafóhoz* szóló ajánlásnak a sortörései módosultak valamelyest, illetve az ajánlás első lapjára (A2r) új fejléc került. Ezen kívül néhány imádság címének szedésén módosítottak, általában annyiban, hogy esztétikai és értelmi szempontból kedvezőbb legyen a két soros címek tördelése.

szedést szinte azonnal szétszedték és visszaosztották".[152] Feltételezésünket elsősorban az bizonyítja, hogy mindkét kiadásban ugyanott cserélődik fel tévedésből a lapszámozás: a C8v és C9r lapok a 60-as és 61-es számot kapják, az ezt követő C9v–C10r viszont az 58–59-et. Másrészt ezt támasztja alá a nyomdakészlet kopásából származó betűhibák azonossága. Például Técsi keresztyén olvasóhoz szóló praefatiója első mondatának első felében [„N*E csudálkozzál rajta kegyes Olvasó*" (A2r)] található *rajta* szó *j* betűjének szára mind az 1675-ös, mind az 1679-es kolozsvári kiadásban le van törve. Harmadrészt az 1679-es edícióban is bennehagyott egyéb hibák is azt bizonyítják, hogy a szedés legnagyobb részét nem szedték szét. Például az utóbbi kiadásban szereplő alábbi mondat („Ne engedgyed nagy Iſten, hogy mi, à mi bűneinkben el veββűnk; ne engedgyed, hogy őrűllyenek mi rajtunk a' mi ellenségink és kérkedgyék a' te boſzſzúságodra: Hol vagyon moſtan azoknak Iſtenek?", I., 3.) *kérkedgyék* szava ugyanígy állt az 1675-ös edícióban. (A többi kiadásban, helyesen, *kérdgyék* áll.) *Megállapíthatjuk tehát, hogy a kolozsvári nyomdában a második kiadás után további edíció(k)ra készültek.*

Ezek után az a kérdés, hogy milyen viszonyban vannak a *Lilium humilitatis* kolozsvári edíciói az 1679-es lőcsei és az 1703-as debreceni kiadással? Időben visszafelé haladva vizsgáljuk meg, hogy az egyes kiadások mely korábbi edíciókon alapultak. Előbb lássuk, hogy a debreceni edíció a kolozsváriak valamelyikére vagy a lőcseire támaszkodik-e.

III. 3. 2. A debreceni, a kolozsvári és a lőcsei nyomda kapcsolatai a 17–18. század fordulóján

A debreceni és a kolozsvári tipográfia, az erdélyi fejedelemség e két kiemelkedően fontos nyomdája szoros kapcsolatban volt a 17. század utolsó évtizedeiben. Legutóbb V. Ecsedy Judit foglalta össze az Apafi Mihály korabeli nyomdászat történetét, jelezve többek közt, hogy ebben az időszakban „a debreceni könyvnyomtatás Rosnyai János személye révén a pataki és a kolozsvári nyomdászathoz is kapcsolódott". Ugyanis „1671 őszén az egykori sárospataki fejedelmi nyomdász Debrecenben, a városházán helyezte biztonságba az elmenekített pataki tipográfiát", amely egyébként 30 év múlva úgy pusztult el, hogy egyszer sem használták. Ezután viszont Rosnyai a debreceni városi tanács marasztalása ellenére Kolozsvárra távozott, Veresegyházi Szentyel Mihály nyomdavezető mellé. Csak 1677-ben, a „gyenge színvonalú debreceni kiadványokat [...] maga után" hagyó Karancsi György tipográfus halála után tett eleget a

[152] V. ECSEDY Judit, *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában. 1473–1800*, Bp., 1999, 242.

debreceni tanács hívásának.[153] Kiemelkedő minőségű munkáját (1682 decemberében bekövetkezett halála után) csak nagyjából tudta utolérni Töltési István.[154] Az ő 1685-ös távozását követően a nyomda egészen az 1705. október 20-a utáni elpusztulásáig hanyatlott Kassai Pál (1686–1695), majd özvegye, és az 1697-ben a Nyomtatóközből ekkor már a Piac és Német utca sarkára költözött officina[155] élére került Vincze György idejében.[156] A nem túl jó minőségű munkákat előállító tipográfus utolsó kiadványai közé tartozik Técsi Miklós *Lilium humilitatis*-ának hatodik (és egyben utolsó) kiadása. A tipográfus személyéről nem tudunk semmit, csak azt, hogy a nyomdát bérelte a várostól, és a tanács megrendelésére készült nyomtatványok költségét a város megfizette neki.[157] A kolozsvári nyomdával való kapcsolatról viszont tudjuk, hogy Vincze idejében is létezett. A gyengélkedő debreceni nyomtatásnak ugyanis szüksége volt Tótfalusi Kis Miklós szakértelmére, sőt, betűire is.

Debrecen városa 1681-ben, jelentős anyagi támogatással Hollandiába küldte Töltési Istvánt, a majd Rosnyait követő nyomdászt, ekkor még kompaktort, hogy kitanulja a nyomtatást és a betűmetszést (hogy a három szakmát egy személy birtokolhassa). Amszterdami mestere, Tótfalusi Kis Miklós malíciózus megjegyzése szerint azonban a betűmetszés nem sikerülhetett neki. Ennek ellenére Töltési 1684–85-ben metszett egy betűkészletet, de elkerülése után nem volt, aki javítsa, pótolja a megkopott készletet, így a város éppen Tótfalusival akarta újraöntetni.[158] Haiman György szerint „[n]em tudjuk, hogy mesterünk eleget tett-e életében a debreceniek kérésének, az 1712 körül újjászervezett nyomda leltárában azonban 150 fontnyi 'Kolozsvárról hozott descendia' (10 pontos betű) szerepel," amely feltűnik Pápai Páriz Ferenc *Keskeny út*jának 1719-es debreceni kiadásában. A nyomdász ráadásul ekkor az a Miskolczi Csulyak Ferenc volt (az *Egy jeles vadkert*et író Csulyak Gáspár fia), aki korábban, 1697-ben Kolozsvárra kerülve Tótfalusi betűszedőjeként dolgozott.[159] (Ráadásul ezt megelőzően Debrecenben, Kassai Pál alatt kezdte kitanulni a mesterséget.)

---

[153] V. ECSEDY Judit, *Könyvnyomtatás az erdélyi fejedelemségben I. Apafi Mihály korában 1661–1690, I.*, Magyar Könyvszemle, 2005, 292.

[154] BENDA Kálmán – IRINYI Károly, *A négyszáz éves debreceni nyomda története (1561–1961)*, Bp., 1961, 29–30; V. ECSEDY 2005, 308.

[155] Vagy Vincze, vagy már Kassai idejében megtörtént ez a költözés. BENDA–IRINYI 1961, 30.

[156] BENDA–IRINYI 1961, 29–30.

[157] Uo., 30.

[158] A két nyomda közti kapcsolatok ellenére Töltési és Kassai kiadványain még nem lehet kimutatni Tótfalusi típusainak vagy tipográfiájának hatását. HAIMAN György, *Tótfalusi Kis Miklós. A betűművész és a tipográfus. Élete műve betűinek és nyomtatványainak tükrében*, Bp., 1972, 112.

[159] BENDA–IRINYI 1961, 34; HAIMAN 1972, 112–117. PAVERCSIK Ilona (1981, 398) 1696-tól említi Miskolczit Tótfalusi műhelyében.

Azon túl, hogy Tótfalusi betűi feltűntek Debrecenben, a kolozsvári tipográfia másként is segítette a várost. Még 1699-ben Vincze György öntött új betűket és kalendáriumi jegyeket.[160] Dallamjegyei azonban nem voltak, ezért ugyanebben az évben, amikor kiadta Szenci zsoltároskönyvét,[161] Tótfalusi Miklóst kérte meg, hogy nyomja ki a kottákat kolozsvári tipográfiájában. Erre a célra tíz rizsma papírt küldött neki, 20 forint értékben,[162] és a könyvecske szedését is elvitték Kolozsvárra, ahol Tótfalusi kiegészítette a kottákkal, és elvégezte a nyomtatást.[163] Tótfalusi kottáit Szenci zsoltárkönyvének Visky Pál által kiadott, 1732-es debreceni edíciójában is viszontláthatjuk, sőt, még a 19. század közepén is használják a városban e kották változatait.[164]

Ezek után talán azt várhatnánk, hogy Veresegyházi Szentyel valamelyik munkájáról készült a debreceni edíció. A fennmaradt kiadásokat tüzetesen megvizsgálva azonban azt tapasztalhatjuk, hogy a debreceni minden kétséget kizáróan nem valamelyik kolozsvári, hanem a lőcsei edíció szövegére támaszkodik. Vagyis a debreceni nyomdában nemcsak a fentebb bemutatott, Brewer-féle kiadási programot, Técsi és Szathmárnémethi könyvének együttes megjelentetését, hanem magát a szöveget is követték. (Az egyes kiadások összehasonlítását a következő fejezetben végezzük el.)

Ez a tény mégsem meglepő, hiszen létező átjárás volt az alföldi és a felvidéki tipográfia között is. Ez a *Lilium* kiadása körüli időszakban elsősorban egy személyen, Miskolczi Csulyak Ferencen keresztül valósult meg, aki ráadásul, mint láttuk, a harmadik várost, Kolozsvárt is bekapcsolta a hálózatba. Előbb Debrecenből Tótfalusi nyomdájába került, 1701-ben pedig már a lőcsei tipográfiában dolgozott.[165] A *Lilium*ot és a *Mennyei Tárház Kulcsát* tartalmazó 1703-as kolligátum szempontjából azért is fontos a személye, mert talán rajta keresztül jutott el korábbi állomáshelyére, Debrecenbe az 1679-es, Brewer-féle kiadvány. Az 1702-ben Lőcsére került Miskolczi felhívhatta Vincze György figyelmét a lőcsei kolligátumra, aki ennek hatására jelentethette meg a következő évben együtt a két imádságoskönyvet. (Miskolczi talán már Kolozsvárról is ismerte a kiadványokat, melyekről persze Vincze is tudhatott.) Hogy valóban élő lehetett Miskolczi kapcsolata Debrecennel, egyrészt az is bizonyítja, hogy főként Miskolczinak a „keze alól kerültek ki a debreceni nyomda pusztulása

[160] BENDA–IRINYI 1961, 29, 34.
[161] SZENCI MOLNÁR Albert, *A' Szent David Kiralynak és Profetanak Szaz ötven Soltari [...]*, Debrecen, 1699. (RMK I 1636)
[162] BENDA–IRINYI 1961, 30, 35.
[163] HAIMAN 1972, 113. (A kiadás A-variánsáról van szó.)
[164] Uo., 113–116.
[165] PAVERCSIK 1981, 398. A korábbi szakirodalom szerint csak 1702-ben került Lőcsére. HEREPEI János, *Tótfalusi Kis Miklós kolozsvári műhelye és munkatársai*, Magyar Könyvszemle, 1958, 61.; BENDA–IRINYI 1961, 63.

után a Rákóczi-szabadságharc további éveinek református nyomtatványai".[166] (Legalább 1708-ig dolgozott a lőcsei Brewer-nyomdában.[167]) Másrészt pedig a szabadságharc után újra közvetlenné vált Miskolczi kapcsolata Debrecennel, hiszen azt követően, hogy az 1705. október 20. utáni nagy labancdúlásban elpusztult a nyomda, majd 1712-ben – valósággal újjáalapítva (hiszen „a régi díszítő- és betűkészletéből alig maradt meg valami") – újraindult, éppen ő lett az új könyvnyomtató.[168]

III. 3. 3. A lőcsei és debreceni, valamint a kolozsvári Lilium-kiadások közötti kapcsolatok

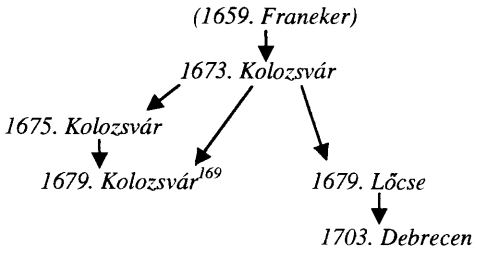
Azt, hogy a debreceni *Lilium*-kiadás a lőcsei (és nem valamely kolozsvári) edíció szövegét vette alapul, egyrészt a két nyomtatvány közös ortográfiai és tipográfiai jellegzetességei bizonyítják. Míg például a kolozsvári kiadások a *cs* hangot általában *cs* betűvel (*csak*), az utóbbiak ugyanott mindig *ts*-sel (*tsak*) jelölik; a szóközepi *c* hangot az előbbiek *cz*-vel (*orczád*), az utóbbiak *tz*-vel (*ortzád*) jelölik. A kolozsváriak a *penig/peniglen*, a lőcsei és debreceni edíciók a *pedig/pediglen* szavakat használják; az előbbiek: *fogván*, az utóbbiak: *fogva*; az előbbiek: *távul*, az utóbbiak: *távoly*; ahol az előbbiek rendszerint rövidítenek (*Sz.*), ott az utóbbiak általában kiírják a szót (*fzent*); a helyhatározói rag az előbbiekben a mai köznyelvinek megfelelő *-ban, -ben*, az utóbbiakban: *ba-, be*; a kolozsvári kiadások *tudnia-illik*-et írnak, a lőcsei és debreceni edíciók *tudni-illik*-et; az Isten megszólítása helyett gyakran álló *nevedért, nevednek, nevedben, nevedet,* valamint a (Christus) *nevében* kifejezést a lőcsei és debreceni kiadás – a kolozsváriakkal szemben – szinte minden esetben nagy kezdőbetűvel írja stb.

Másrészt, ha az öt meglévő *Lilium*-kiadás szövegének néhány nagyobb eltérését hasonlítjuk össze, akkor végképp meggyőződhetünk arról, hogy a lőcsei edícióra támaszkodik a debreceni, vagyis ezeket a stemmán mindenképpen egymáshoz kapcsolva kell ábrázolnunk. Ezeket a jelentősebb variánsokat vizsgálva azonban arra is választ kereshetünk, hogy az 1679-es lőcsei kiadás melyik korábbi edíciót követte.

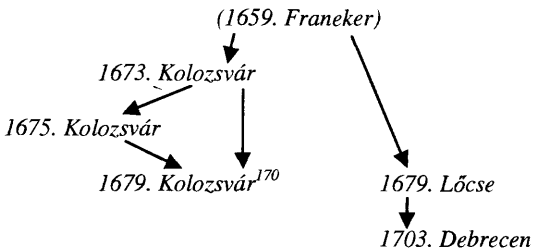
Mint jeleztük, több apró eltérés van az 1673-as kolozsvári kiadás, illetve az 1675-ös és 1679-es között. A lőcsei szövege nagy valószínűséggel nem a hozzá időben közelebb álló két kolozsvári kiadás valamelyikét követte, sokkal több az egyezés az 1673-as kiadás szövegével. (Szövegközlésünk lábjegyzetében ilyenkor az 1675-ös és 1679-es kolozsvári edíció eltérő variánsa szerepel, míg az

[166] ESZE 1964, 120.
[167] PAVERCSIK 1981, 398–399.
[168] BENDA–IRINYI 1961, 63; ESZE 1964, 120.

1679-es lőcsei és az 1703-as debreceni kiadás pontosan a főszövegünkben közölt 1673-as szövegét követi.) Ez esetben a stemma:

De az 1673-as kolozsvári és 1679-es lőcsei kiadás megfelelő szövegrészeinek egyezése azt sem zárja ki, hogy egymástól függetlenül – de hasonlóan pontosan – követték a példányból nem ismert editio princepset, azaz már az 1659-es franekeri kiadásnál kétfelé ágazik a stemma.

Ez a feltételezés az 1673-as kolozsvári, illetve az 1679-es lőcsei kiadás közötti olyan eltérésekkel bizonyítható, amikor a Brewer-féle tűnik a helyes vagy bonyolultabb variánsnak (utóbbi esetben a *lectio difficilior* elve alkalmazható). Eszerint a lőcsei-debreceni vonal vitte tovább az 1659-es kiadás variánsát, a főváltozatot, míg Veresegyházi hibázhatott vagy egyszerűsíthetett véletlenül, már 1673-ban. (Ez utóbbi variánst veszi át, leggyakrabban változtatás nélkül, a két újabb kolozsvári edíció is.) Az alábbiakban kigyűjtöttük az ilyen példákat. Mivel azonban nem zárható ki, hogy ezekben az esetekben is az 1673-as kiadás tudatos és/vagy véletlen korrekciója történt meg Lőcsén, nem állíthatjuk teljes bizonyossággal, hogy a franekeri kiadásban ekképpen szerepeltek e szövegrészek. Így tehát kiadásunk jegyzeteiben sem kívánjuk megkísérelni a főváltozat rekonstruálását.

Természetesen több olyan példa is van, ahol láthatóan az 1679-es Brewer-féle kiadás egyszerűsített vagy hibázott, ám ilyenkor egyáltalán nem dönthető

[169] Ahhoz a kérdéshez, hogy az 1679-es kiadás részben esetleg támaszkodhatott az 1673-asra is, l. a 150. jegyzetet!
[170] L. a 150. jegyzetet!

el, hogy a helyesnek látszó 1673-as edíció vagy a bizonyosan ennek alapjául szolgáló 1659-es volt-e a lőcsei sajtó alá rendező birtokában. (De az is lehet, hogy bizonyos hibák már az első kiadásban megvoltak, melyet a kolozsvári javított, az – e feltételezés szerint ugyancsak a másik ágon lévő – lőcsei viszont nem.) Ezért ezekről az esetekről az alábbiakban nem ejtünk szót, a lőcsei (és debreceni), illetve a kolozsvári kiadások ilyen különbségei a szövegkiadás jegyzetei alapján láthatóak.

Az alábbiakban első helyre írjuk az 1673-as változatot (amelyet a másik két kolozsvári edíció általában továbbvitt), ezt követően pedig – pontosvesszővel elválasztva – a lőcsei-debreceni variánst. Zárójelben szerepel az imaszám és az 1673-as edíció lapszáma, hiszen kiadásunkban így kereshetők vissza a kérdéses részek. A kiemelések tőlem származnak.

1.) „*egy el-tőtt* tanubizonyság" (ajánlás, A2v); „*egy le-tőtt*".

2.) „engemet kőnyőrgéſedben *Istennek commendály*" (ajánlás, A3r); „*Iſtenednek recommendály*".

3.) Debreceni P. János verséről az RMKT 17/11-ben azt kiadó Varga Imre megjegyzi, hogy „[n]éhány helyesírási eltéréstől és hangtani változattól eltekintve [a későbbi kiadások] [...] szövege egyezik a[z 1673-as] főszöveggel". Ternyei András verse esetében már kissé bonyolultabb a helyzet, mert van némi eltérés az egyes kiadások között. Vargának ugyan igaza van abban, hogy az 1673-as textus mellett, a „variánsok szempontjából" az 1675-ös kolozsvári kiadást vette figyelembe, hiszen ezzel megjeleníthető a kétféle szövegváltozat.[171] Ha viszont mind az öt szöveget figyelembe vesszük, akkor hozzájárulhatunk az egyes kiadások viszonyának megállapításához, a stemma bizonyításához.

„Ekképen régenten buzgó kőnyőrgéſſel / Kereſte Iſtenét engedelmeſséggel / Izraelnek népe midőn rettegéſſel / *Ellenségtől volna elnyeletve teſtben.*" (A4r); „*Az ellenség* őtet űldőzné, *s' fegyverrel.*"

Itt talán az eredetileg mind a négy strófában érvényesülő bokorrímet ronthatta el valamilyen ok folytán a kolozsvári kiadó 1673-ban (talán sérült 1659-es edíciót használva egészítette ki a verset?), a lőcsei-debreceni variáns viszont továbbvihette a helyes szöveget. Ezzel a feltételezéssel szemben, persze, ez esetben is elképzelhető, hogy a lőcsei nyomdában mégiscsak a kolozsvári kiadás alapján dolgoztak, és a rossz rímet látva kijavították azt.

4.) „kőnyőrűly-meg *Sionon*" (II., 8.); „*az Sionon*".

[171] *RMKT 17/11*, 780, 778. A szövegközlések: Ternyei, 196–197; Debreceni, 202.

5.) „meg-fagy [sic!] az emberek kőzőt az *Atyafi* ſzeretet" (III., 9.); „*atyafiúi*". (Bár ez szóhasználatbeli különbség is lehet.)

6.) „Fiadnak az Ur *Jéſuſnak* ſzerelméjért" (III., 15.); „*Jeſus Chriſtuſnak*".

7.) „Moſtan azért, moſtan iſmérteſſék-meg oh Iſte(n) a' te erőſſéged, láttaſſék-meg à te *hatalmod*" (IX., 42.); „a' te *birodalmod*". Vö. 1Krón. 29, 12, ahol az *erősség* szó mellett nem a hatalom, hanem a *birodalom* olvasható egy szókapcsolatban: „A gazdagság és a dicsőség mind te tőled vannak, és te uralkodol mindeneken; a te kezedben van mind az *erősség* és mind a *birodalom*; a te kezedben van mindeneknek felmagasztaltatása és megerősíttetése."[172]

8.) „Az Isten jó-tételeinek *emlegetésével* való ſegétség kérésért" (X., 46.); „*meg-emlegetésével*".

9.) „Abrahámmal, Iſákkal, Jácóbbal, és a' tőb ſzentekkel, vég-nélkűl *láthaſſunk*" (XI., 58.); „*lakhaſſunk*".

10.) „jól tudgyuk, hogy *el-téſzed* a' mi álnokságinkat" (XII., 62); „*el-vészed*".

11.) „te Uram őröcké meg-maradſz" (XIII., 64.); „*mind* őrőkké".

12.) „vigaſztaloja a' *kisértetben* eſteknek" (XVII., 87.); „*kiſirtetekben*".

13.) A legérdekesebb példát a végére hagytuk. A *Lilium humilitatis* ránk maradt edícióiban egyetlen olyan variációs különbséget találhatunk, amelynek az eddigieknél jóval komolyabb tétje van. Az öt kiadásban meglévő két variáns alapján ugyan nem lehet rekonstruálni a szerző eredeti szándékát, viszont bármelyik is szerepelt az 1659-es kiadásban, a későbbi változtatás arra hívja fel a figyelmet, hogy miként lehet *mégiscsak*, *szövege szerint is* (nem csupán az újraolvasással) aktualizálni és konkretizálni bizonyos imaszövegeket egy olyan imádságoskönyv szövegtörténetében, amely az 1650-es évek végének erdélyi pusztulása idején keletkezett, aztán más történelmi szituációkban újra kiadták. Az alábbi esetben tehát nyomot hagyott a textuson az *újrakiadó olvasata* is, és minden bizonnyal komoly szándékkal történhetett módosítás.

A lőcsei és debreceni kiadások alábbi mondatában ugyanúgy szerepel az *Antikrisztus* szó, mint a kötet többi imájában, ezen kívül további öt helyen: „A' kiket pedig már a' te ſzoros igaſságodban itéleted alá vetettél, és vagy az *Antichriſtuſnak* vagy a' Pogány

[172] Az előző bibiai versben (1Krón. 29, 11) szerepel a *hatalom* szó is: „Oh Uram, tied a nagyság, hatalom, dicsőség, örökkévalóság és méltóság, sőt minden, valami a mennyben és a földön van, tied! Tied, oh Uram, az ország, te magasztalod fel magadat, hogy légy minden fejedelmek felett!"

Tőrőkőknek kemény igájokban tartaſz, vigaſztald-meg őket". A három kolozsvári kiadás viszont az alábbi, jelentős eltéréssel szerepelteti ezt a mondatot: „A' kiket penig már a' te ſzoros igaſſágodban itéleted alá vetettél, és vagy a' *Pápának* vagy a' Pogány Törőkőknek kemény igájokban tartaβ, vigaſztald-meg őket". (VI., 30.)

Különös módon a *Lilium*ban ez az egyetlen olyan kifejezéspár, melynek a lőcsei-debreceni kiadásokban az egyik, a kolozsvári edíciókban mindkét tagja pontosan referencializálható. Vagyis a kolozsvári kiadások szövegében sem szerepel máshol a *Pápa* szó, csak éppen azon az egyetlen helyen, ahol – a másik két edícióban is – a „pogány Törőkők" kifejezés olvasható. Adataink szűkössége miatt csupán néhány feltételezést fogalmazhatunk meg.

(1.) Csak a gyászévtizedben megjelent kolozsvári kiadásba került be némi aktualizálással, konkretizálással ez az élesebb változat, és a lőcsei-debreceni továbbvitte a valamivel kevésbé egyértelműen dekódolható franekeri variánst. (Vagyis a kolozsvári variáns alapján az Antikrisztus kifejezést a szövegben másutt is inkább a Pápára mint a törökre kell értenünk? Hogyan viszonyul ehhez a 16. században különösen meghatározó kettős Antikrisztus-hit?)

(2.) Az is elképzelhető, hogy a lőcsei kiadás cserélte ki az általa alapul vett (akár 1659-es, akár 1673-as) kiadás Pápa szavát az Antikrisztus kifejezésre, talán a nyomda és a város egyházpolitikailag meglehetősen nehéz helyzete miatt. Tudjuk ugyanis, hogy a lőcsei nyomda az 1670-es években rá volt kényszerítve arra, hogy katolikus könyveket is kiadjon, hiszen 1673-ban Szelepcsényi György „elrendelte a városi hatóságoknak, hogy szigorúan figyelmeztessék a nyomdászokat és könyvkereskedőket, hogy csak a hozzá beküldött és általa jóváhagyott könyveket nyomtathatják, ill. terjeszthetik. A rendelet inkább a megfélemlítést szolgálta, tényleges eredményt a protestáns nyomdáknál nem ért el. Samuel Brewer továbbra is szép számmal adott ki protestáns vallásos könyveket. Felfigyelt erre Kollonich Lipót bíboros, aki [...] szerint Lőcsén a protestánsoknak több olyan hitvitázó iratuk és más kiadványuk jelent meg, amelyek sértették az ország és a katolikus vallás érdekeit."[173] Akárhogyan is ítélték meg a *Lilium humilitatis* lőcsei kiadását, az mindenképpen finomabban fogalmazott, mint a kolozsvári (és a

[173] PAVERCSIK 1981, 387.

franekeri?) edíciók, a Pápát nem említette, még ha enélkül ugyancsak rá (is) lehetett érteni az Antikrisztus kifejezést.

(3.) Mint tanulmányunkból kiderült, nem valószínűsítjük, de nem lehet kizárni, hogy az 1659-es edícióban más helyen is hasonlóan konkrét fogalmak voltak. Ezek szerint az újabb kiadások – éppen az új kontextusba helyező újraolvasás jegyében – általánosítani kívántak volna, és minden ilyen kifejezést átalakítottak, csupán ezt az egyet hagyták benne véletlenül vagy szándékosan. (A kolozsváriakban mindkét elemét, a lőcsei-debreceniben csupán a másodikat.)

Látható tehát, hogy még a vizsgált szöveghelyen sem lehet teljes bizonyossággal megállapítani az 1659-es fővátozatot, és rekonstruálni, hogy melyik kiadványcsoportban történt szövegváltoztatás. Az *Antikrisztus* és a *Pápa* szó kicserélhetősége azonban bizonyítja, hogy valószínűleg más és más narratívák működtek a gyászévtized Kolozsvárján és Lőcséjén, illetve a Rákóczi-szabadságharc eleji Debrecenben. De nemcsak e két utóbbi időszakban és városban különbözhetett az adott kifejezésekhez való viszony, hanem az 1657 utáni erdélyi lengyel-török-tatárdúlás éveihez képest is más tétje lehetett a török, illetve a Habsburg katolicizmus jelenlétének. Bár a felvetett textológiai, nyomdatörténeti (de egyszerre teológiai és eszmetörténeti) kérdés a szöveg hasonló részeivel együtt vizsgálva nem oldható meg megnyugtatóan, tágabb kontextusban meg lehet kísérelni a válaszkeresést. Éppen ezért a *Lilium humilitatis* Antikrisztus-felfogásának értelmezése során is érdemes foglalkozni egyrészt az 1659 környékén, valamint az újabban, különösen a gyászévtized kolozsvári nyomdájában megjelent kiadványokkal mint kontextussal, folytatva a fentebb már megkezdett, Veresegyházi Szentyel-féle kiadási program vizsgálatát – e kérdés kapcsán is elsősorban az imádságoskönyvek szempontjából.[174]

[174] A kérdésről bővebben l. FAZAKAS 2007.

SZÖVEGKÖZLÉS

TÉCSI. J. MIKLÓS LILIUM HUMILITATIS (RMK I, 1153) CÍMŰ IMÁDSÁGOSKÖNYVÉNEK KÖZZÉTÉTELÉRŐL

Técsi imádságoskönyvének eddigi egyetlen közlése Incze Gábor nevéhez fűződik, aki – nagyon rövid kommentárral – kiadta a kötet XV. könyörgését.[175] A mi célunk, hogy a teljes művet jelentessük meg kritikai kiadásban. Szövegközlésünk alapja a ma rendelkezésre álló legrégibb edíció, az 1673-as kolozsvári kiadás, bár, mint a korábbiakban láttuk, lehetséges, hogy az 1679-es lőcsei kiadás nem ezt, hanem az 1659-est vette alapul. Egyrészt ez a feltételezés nem bizonyítható megnyugtatóan, másrészt viszonylag kevés a számba vehető eltérés a két kiadvány között is, így elegendőnek látszott a lőcsei variánsait csupán jegyzetekben jelölni. Ugyancsak jegyzetekben közöljük az 1673-as szövegtől eltérő többi variánst, mindig az adott edíció évszámát követően. (Az 1679-es kolozsvári és lőcsei kiadásokat így különböztetjük meg: 1679Kv, 1679L.)

Az 1673-ason kívül a többi ránk maradt edíció ortográfiai különbségeit nem jelöljük a kiadásunkban, a törvényszerűségeket pedig megfogalmaztuk a III. 3. fejezetben. Nem jelöljük jegyzeteinkben egyenként az 1673-ast követő kiadásokban tendenciaszerűen érvényesülő olyan nyelvi jelenségeket sem, amilyeneket ugyancsak bemutattunk a stemma különböző ágaira jellemző sajátosságokként. A néhány, filológiai szempontból fontosabb, a szavak jelentését vagy a szintagmákat módosító fontosabb különbségeket azonban nemcsak fentebb, a nyomdatörténeti kérdések megválaszolása és a stemma felállítása során elemeztük, hanem edíciónk jegyzeteiben is jelöljük, így rekonstruálva a kiadástörténetet.

Az 1673-as szöveget betűhíven, minden paleográfiai *sajátosság* és – nagyrészt, különösen az ékezetes betűk esetében: – *következetlenség* visszaadási igényével közöljük. (Az ő és ű betűket technikai okok miatt álló betűvel jelöljük a kurzív szövegrészekben is, az eredeti szövegben ezek természetesen ugyancsak dőlten vannak szedve.) A nazális hangok tildével történő rövidítéseit ( )-ben oldottuk fel. A [sic!] jelölést szokás szerint alkalmazzuk. A sortöréseket természetesen nem rekonstruáljuk, a lap- és levélszámozást a szövegbe tett [ ]-ben tüntetjük fel. Az eredeti szövegtől eltérően a címeket – a jobb áttekinthetőség kedvéért – félkövérrel emeljük ki. A kurzív, kiskapitális és verzál betűket

[175] INCZE 1931, 163–164. 1679-es kolozsvári kiadás facsimiléje 2006. július 27-én felkerült a Magyar Elektronikus Könyvtár honlapjára (http://mek.oszk.hu/03900/03958/index.phtml)

ugyanígy írjuk át. Az egyértelmű tévedéseket javítjuk, de a hibásnak vélt változatot mindig feltüntetjük a jegyzetben.

Amennyiben egy jegyzetben közölt variáns egynél több edícióra jellemző, akkor a kiadási évszámok felsorolása után az időben elsőből közüljük az adott változatot, a többi ugyanis ilyenkor csak ortográfiailag különbözhet ettől. Az 1673 utáni kiadások esetleges nyomdahibáit sem jelöljük. A variánsok után nem írtuk oda az adott kiadás oldalszámát, az imádságok száma alapján könnyen visszakereshető az adott szövegrész ezekből az edíciókból is.

Kiadásunk főszövege az összesen két darab, ránk maradt 1673-as *Lilium humilitatis* példányon alapul. Az egyik az MTA Kézirattárában található, RM I. 8° 57/koll. 3. jelzet alatt, a másik a Sárospatakra visszakerült példány, melynek az OSZK-ban elérhető mikrofilmjét használtuk. (Jelzete: FM2 7391.) A további kiadások több gyűjteményben és példányban is ránk maradtak, leggazdagabb *Lilium humilitatis*-állománya az MTA könyvtárának van, innen csak az 1703-as kiadás hiányzik.

[A1r]

LILIUM HUMILITATIS *AZ AZ:* A' nyomoruságoknak tőviſſe kőziben bé-vettetett Iſten *Anyaßent-egyházának* maga meg-alázáſa, ES KESERVES SIRALMA: *Mellyet*; Az űldőztetéſeknek idején, à meg haragutt Iſtennek meg-engeſztelésére; a' Chriſtus ellenségének, meg-ſzégyenitésére, és a' Sion romladozott kö-falainak fel-éppéttetésére, ecképpen bocsát-fel az *Anyaßent-egyház* magas Meny-orſzágban. *Mellyet az Ur dicsőſſégére, a' Kereſztyén Eccléſiáknak haſznára; és a' meg-keſeredett Hiveknek vigaßtalására ekképpen képßtet-el, és e' formában ki-is bocsátott* Franequerában, *An(no).* 1659. TETSI J: MIKLOS. Moſtan penig újjobban, Iſtenéhez s' Hazájához való buzgo ſzeretetiből ez kis formában ki-bocsátott: KOLOSVARATT, VERES-EGYHAZI SZENTYEL MIHALY 1673dik eſztendöben.

[A1v]

Szent Irásbéli Hellyek.

Jérémiás Siral: 1. *réſz.* 12-*versében, Igy ſzóll az Iſten Eccléſiája:*

Tekintsétek-meg mindnyájan kik által mentek az úton, és láſſátok-meg, ha vagyon-é ollyan bánat mint az enyém: mert keſerüséggel illetett engemet az Ur, az ö haragjának napján.

Joël Prophéta 2. *verſ.* 17.

Sirjanak a' Papok az Urnak ſzólgai, a' Templomnak tornácza között és az óltár között ezt mondván: Légy kegyelmes Uram a' te népedhez, és ne bocsáſſad ſzidalomra

a' te örökségedet, hogy a' Pogányok ö rajtok uralkodgyanak; hogy ne[176] mondgyák a' népek hol vagyon az ö Iſtenek.

Soltár 143.[177] *v.* 3.

Ki-öntöm az Ur elöt az én lelkemet, az én nyomoruságomat ö elötte meg-jelentem.

[A2r]

A' Kereſztyén Olvaſóhoz.

NE csudálkozzál rajta kegyes Olvasó, hogy ez kis rővid iráſotskámat Világ eleiben terjeſztettem. Mert erre engemet, mind az én réſzemről mind penig a' te réſzedről nem kicsiny okok indétottanak. A' mi az én réſzemet illeti cselekedtem. 1. ezért: Hogy én általamis a' Chriſtuſnak belső hivatal ſzerént való ſzólgája által valami kicsiny haſzon terjedődnék az Iſtennek Eccléſiájára. 2. Hogy ez kis munkával meg-mutatnám, hogy, noha ez rettenetes Istennek látogatáſiban te-néked és ti-néktek test ſzerént nem vóltam ſzenvedő társatok; mind-azon által lelkemben ſirattam és keſerűltem a' Joſeph őrökségének illyen nagy romlását. A' mi a' te réſzedet illeti csele-[A2v]*kedtem. 1. ezért: Hogy te előbben ollyan útat és módot*[178] *irnék, mellyen járván tudnád a' te meg haragudott Istenedet keſerves ſiralmiddal kereſni és engeſztelni. 2. Hogy ez Pátriárchák és Prophéták ſzent Irásban le-tőtt könyőrgéſeket, illyen, és ehez hasonló*[179] *nyomoruságokban tudnád a' te lelked és állapatodra [sic!] ſzabni. 3. Hogy midőn az Isten tégedet és titeket ez nyomoruságbúl meg-ſzabadét, légyen e' munka a' ti fiaitoknak mint egy el-tőtt*[180] *tanubizonyság, a' mellyből meg-tudhaſsák a' ti Iſtenteknek jó-vóltát, a' ki titeket illyen gonoſz ellenségtektől meg-ſzabaditott, és békeſséggel meg-áldott. Meg-tudgyad peniglen hogy e' könyőrgéſek nagy réſzént nem egyébűnnen hanem az Istennek könyvéből én általam nem kicsiny munkával ſzedegettettenek őſzve, és ezek azok a' könyőrgéſek a' mellyekkel eleitől fogván az nyomo-[A3r]ruságoknak idején élt az Isten Anya-ſzentegyháza. Elly azért te-is ezekkel kegyes Olvasó a' te lelked éppűletire, nyomoruságokban*[181] *valo vigaſztaláſodra, és ha ez iránt e' kis munkátskámbúl*[182] *valami idveſséges haßon kővetkezik te reád, tiſzted ſzerént ezt cselekedgyed, hogy engemet könyőrgéſedben Istennek*[183] *commendály;*[184] *Légy egéſségben! Amen.*[185]

---

[176] 1703: *ne* helyett *azt* áll.

[177] Csak az 1703-as kiadás javítja *142*-re, pedig a Szenci-féle bibliakiadásokban (és a Vizsolyi Bibliában is) e szám alatt található az – ez esetben is kissé pontatlanul – citált zsoltárvers.

[178] Az 1673-as szövegben hibásan *módott* áll, a többi kiadásban helyes.

[179] Az 1673-as szövegben hibásan *hasanló* áll, a többi kiadásban helyes.

[180] 1679L, 1703: *egy le-tőtt.*

[181] 1675, 1679Kv: *a' nyomoruságokban.*

[182] 1703: *Munkátskából.*

[183] 1679L, 1703: *Iſtenednek.*

A' Chriſtus munkájában jó akaro ſzólgád
Técsi Miklós.

[A3v]

Hafznos Tanáts a' meg-ſebhedett lelkű emberhez.

I.
A' kereſztek alatt hogy ha vigaſztaláſt,
Szomorú lelkednek kereſzβ boldoguláſt,
El-bádgyatt Jövevény! hitedben újjuláſt,
E' kis könyven kivül nem találβ jób βálláſt.

II.
Itt vagyon flaſtroma a' nyomorúságnak,
Lelki balſamoma minden poklosságnak,
Rakott patikája Iſten Oſtorának,
Tellyes orvoſsága Chriſtus kis nyájának.

III.
Bóldog az az ember ki erre ſzert tehet,
Mert háborúságban békeſsége lehet,
Lelki vigaſztaláſt, kit keres itt vehet,
Iſten eleiben bátorsággal mehet.

IV.
Mivel azért ember! életed javára
TETSI MIKLOS vigyáz lelkednek haβnára,
Szükség könyörgéſed meg-maradasára,
Iſtenhez fel-bocsáſd gazdagétására.

Az Chriſtusban jó akaró Atyádfia,
DEBRECZENI P: JANOS.

[A4r]

Tanétó Rithmuſok az Kegyes Olvaſóhoz.

I.
EMber életedben nyomorúságokat,
Ki lelkedben ſzenvedſz bokros bánatokat
Bizzál, kétségeſsé ne véllyed dolgodat,
Mert hamar meg-látod áldattatáſodat.

II.
Hogy-ha Iſtenednek engeſztelésére,

[184] A *k* betű átcsúszott a következő szó elejére: *Istenne kcommendály.* 1679L, 1703: *recommendály.*
[185] 1679L, 1703: Kimarad az *Ámen* szó.

El-csûgget hitednek éleſzgetésére,
Lelki probáidnak csendesétésére,
Olvaſod[186] *e' kônyvet fel-ſerkentésére.*[187]
III.
Ekképen régenten buzgó kônyôrgéſſel
Kereſte[188] *Iſtenét engedelmeſséggel*
Izraelnek népe midôn rettegéſſel
Ellenségtôl volna el-nyeletve teſtben.[189]
IV.
Te-is azért kérlek e' kônyôrgéſeket,
Szent irásbúl ſzedett elmélkedéſeket,[190]
Lelki áldozatúl bocsáſd-fel ezeket,
Ne ſzenvedgy lelkedben illy gyôtrôdéſeket.

Szives jó akaród az Ur ſzerelmében
TERNYEI ANDRAS.

[A4v]
[Üres lap.]
[A5r=1]

KESERVES SIRALMA Az Iſten Eccléſiájának.

I.[191] *Az ô*[192] ***haragos ostorának el-forditásáért.***

JEhova, erôs mindenhato nagy Iſten, irgalmaſságnak, és kônyôrûleteſségnek Attya! ki igen kegyelmes és hoſzſzú tûrô vagy; ki meg-tartod a' te frigy kôtéſedet, és fogadáſodat a' te parancsolatodban igazán[193] járókhoz, ki meg-bocsátod álnokságokat és gonoſságokat azoknak, kik igaz pœnitentia tartás által tégedet meg-kereſnek, és bûnôket meg-valván te tûled kegyelmet kérnek. Meg-vallyuk oh Uram! a' te tiſztaság ſzeretô or-[A5v=2[194]]czád elôt, hogy nem vagyunk méltók[195] a' mi utálatos bûneinknek terhe

[186] 1675, 1679Kv: *Olvaſd-meg.*
[187] 1703: *felserkengetéséré.* [sic!]
[188] 1675: *Kereſſe.* VARGA Imre (*RMKT 17/11*, 192) téved: az 1673-as kiadásban *Kereſte* áll, nem *Kereſſe*. Ez utóbbi változat csak az 1675-ösben olvasható.
[189] 1679L, 1703: *Az ellenség ôtet ûldözné, s' fegyverrel.*
[190] Az 1673-as szövegben hibásan *elmélkedéfekt* áll, a többi kiadásban helyes.
[191] 1703: Csak a *X.* imától indul a számozás.
[192] 1679L, 1703: *Iſten.* Az 1673-as és 1679Kv *Mutato Tablaja*-ban ugyancsak *Iſten* szerepel e helyen. (Az elôbbit l. kiadásunk végén!) Az 1675-ösnek nincs ilyen jegyzéke.
[193] 1679L, 1703: Kimarad az *igazán* szó.
[194] Innentôl élôfejben: *Keſerves Siralma Az Iſten Eccléſiájának.*

miatt, kik βemeinket az egekre fel-emellyůk, hogyha à te βoros igaſságod βerént akarβ mi velůnk bánni, mert mi, mindnyájan kicsinyek és nagyok, ifiak és vének te ellened vétkeztůnk, hamiſſan éltůnk, és a' te parancsolatidtúl el-távoztúnk. [sic!]

A' te ſzólgaidnak, kiket a' te nevedben hozzánk el-kůldőttél,[196] helyet nem adtúnk, a' te nagy jó téteményedről el-feletkeztůnk; és a' te Atyai meg-látogatáſodat ingyen meg-ſem iſmértůk. (Luc. 19. v. 44.)[197] Sőt midőn bůneinkért ſujtoltál-is bennůnket mind-azáltal még-is te hozzád meg nem tértůnk: Innen vagyon bizonyára hogy moſtan méltán ſzenvedgyůk ſullyát a' te itéletidnek. De oh minde(n) vigaβtaláſnak Iſtene! ki azt fogadtad hogy ha midőn a' nyomoruságoknak ár-vizei mi reánk tódulnak s' à te orczádat meg-kereſſůk kegyelmeſſe(n) meg-halgatβ bennůnket: Imé Uram ez órába(n) kereſſůk à te kegyelmes orczádat, és à mi lelki térdeinket te előt-[A6r=3]ted meg-hajtván kérůnk tégedet, hogy nem à te igaſságodban, hanem à te irgalmaſságodban cselekedgyél minde(n) jókat mi velůnk. Bánnyuk édes Atyánk a' mi utálatos te tőled való el-fordúltságinkat és gonoβ bůneinket, hogy tégedet jó tévő édes Iſtenůnket meg-bántottu(n)k, de à mi fogyatkozáſinknak a' te Fiadért az Ur Jéſusért légy irgalmas, légy kegyelmes.

Ne engedgyed nagy Iſten, hogy mi, a' mi bůneinkben el-veββůnk; ne engedgyed hogy örůllyenek mi rajtunk a' mi ellenségink és kérdgyék[198] a' te boββuságodra: Hól vagyon moſtan azoknak Iſtenek? Légy kőnyőrületeſséggel inkáb mi hozzánk és gyogyits-meg a' mi meg-ſebhedett lelkůnk iſméretit, hogy igy a' te Atyai kegyelmeſſégedben réſzt vévén a' mi lelkůnk, őrůlheſſen és őrvendezheſſen te benned. A' te fůleidet oh Isten! hajts-alá és hald-meg; nyiſd-fel à te βemeidet és láſd-meg à te házadnak ellenséginek důhősségeket; láſd-meg Uram, melly igen el-hatalmaztanak mi rajtúnk. Imé a' te Szenteidnek [A6v=4] véreket mint a' vizet ki-ontották; imé a' te dicsőſſégedet, és a' te igaz tiβteletedet tellyeſséggel kőzzůlůnk ki-akarják ſzaggatni, és az Anti-chriſtuſnak bálványozó dőgleteſſégét a' te nevednek gyalázattyára akarják fel-állatni. Noha ezeket mind meg-érdemlenék a' mi gonoſságink, mellyekkel tégedet meg-bántottúnk, mind-azonáltal à te nevedért légy ſegitséggel minékůnk. Te vagy egyedůl ô Jehova, a' mi vigaſztalónk, te vagy a' mi reménségůnk, és a' mi erős meg-ſzabaditónk. Kely-fel azért ô hiveknek őrzője, és dőjcsed a' te haragodat a' pogányokra, kik a' te nevedet, csufollyák és káromollyák. Minden álnok veſzedelmes tanácsokat azoknak βégyenitsd-meg, fordétsd-el és veβeſd-el, hogy igy az egéſz világ meg-iſmérjen tégedet egyedůl valo hatalmas Iſtennek. Minket peniglen nagy Iſten te hozzád térits-meg, és adgy minékůnk bůnőn bánkodó kegyes βivet, hogy ez után a' te akaratodat cselekedheſſük, és a' te nevedet fel-magaſztalhaſſuk. Az Királyokrúl és [A7r=5] à

[195] 1703: *méltó.*
[196] 1679L, 1703: Kimarad az igekötő: *küldöttél.*
[197] Ez az egyetlen lokusjelzés a *Lilium humilitatis*ban. L. a dolgozat III. 1. 1. fejezetét!
[198] 1675, 1679Kv: hibásan áll: *kérkedgyék.*

Fejedelmekrûl-is Iſten ne feletkezzél-el, hanem azokat à te házadnak gazdagságával tôlts-bé, kivált-képpen penig azok kôzôtt à mi kegyelmes Fejedelmûnket, hozzá tartozóival edgyût: adgy ô néki[199] kegyelmet, edgyeſſéget, hogy az ô uralkodáſa alat a' te kicsiny néped, ßent és fegyhetetlen életet élheſſen. Vigaſztaly-meg minden lelkekben meg-keſeredett ſzivû lelkû embereket, és azoknak adgy olly békeſſég tûrô lelket, hogy a' te látogatáſodat ôrômmel viſelheſſék-el hivén,[200] hogy csak ideig valók azok a' nyomoruságok ô rajtok, és hogy azok által kéßited ôket a' mennyei jóknak el-vételére. Halgaſs-meg minket édes Atyánk à te Fiadért az Ur Jéſus Chriſtuſért, kinek nevébe(n) igy imádunk tégedet, *Mi Atyánc, &c.*

II. *Az Iſten ellenségének meg-ßégyenitéséjért.*

ÖRôkké valo irgalmas és kegyelmes Iſten! mi reménségûnknek egyedûl valo kô-ſziklája, a' mi Atyáinknak Abrahámnak, Isáknak, Jácóbnak, és ô[201] [A7v=6] utánnok valo bûnôs maradékoknak édes gond-viſelôje, te elôdben járültunk ez órában, nem azért hogy magunkat mentegeſſûk, hanem hogy te tôled igaz itélô birótul meg-itéltetvén a' mi fejeinkre[202] méltó ſententiáját várjunk; Mert édes Iſtenûnk, által hágtuk az elsôtûl fogvàn mind az utólſóig a' te parancsolatidat, meg-ferteztettûk a' te útaidat, és a' te hoßßu béſſég [sic!][203] tûréſedet meg nem csûlôttûk, [sic!][204] méltán ſzenvedgyûk hát bizonyára a' te bûntetéſedet mellyeket nagy mértékben mi reánk ki-ôntôttél, méltán ſzenvedgyûk hát hogy erô-ſzakot hadtál tenni a' te kicsiny nyájadon az Anti-chriſtuſnak és a' Pogányságnak kôlykeinek; hogy meſzſzûnnen valo nemzetségeket hijtál elô a' te itéletednek véghez vitelire; Sôt meg érdemlyük kik által ha te hozzád meg[205] nem térûnk tellyeſſéggel el-veſzes bennûnket: De ô ſzerelmes Atyánk! ki a' meg-térôk kôzzûl csak edgyet-is nem ûſz-el a' te orczád elôl, tôredelmes lélekbôl kérûnk tégedet, hogy az Ur Jéſusért a' [A8r=7] te edgyetlen edgyedért kegyelmezvén kegyelmez-meg minékûnk. Emlekezzél-meg Uram a' te irgalmaſságodról, és kegyelmeſſégedbôl a' te orczádat forditsd-el a' mi bûneinkrôl, és a' te ſzent nevedet magaſztald-fel mi kôzôttûnk. Adgy folyamatott a' te igédnek mi nállunk és annak gyûmôlcsôzését-is véghetetlen idôkre terjeſzſzed. A' rettenetes vér-ontáſokat, hadakozáſokat forditsd-el Iſten a' mi orſzágunkrol, és az Kereſztyén Magiſtrátuſoknak ſziveket, lelkeket ugy igazgaſſad, hogy

[199] 1703: *nékik.*
[200] 1679Kv: *viſelheſsék, el-hivén.*
[201] 1679L, 1703: Kimarad az ô szó.
[202] 1679Kv: *fejûnkre.*
[203] Sajtóhiba lehet, a többi kiadásban helyesen szerepel: 1675: *békeſség*, 1679Kv: *békeséges*, 1679L, 1703: *békeség.*
[204] Sajtóhiba lehet, a többi kiadásban helyesen szerepel: 1675, 1679Kv: *bôcsûlôttûk*, 1679L, 1703: *betsûltûk.*
[205] 1679L, 1703: Kimarad a *meg* szó.

minden ô buzgoságok, gondolkodáſok és Iſtenes cselekedetek, czélozza a' te Anyaβentegyházadnak éppitését, és a' mi ſzegény hazánknak békeſſégben valo megmaradását. ([206]Ez moſtan[207] fel-háborodott állapatokban penig ô nagy Iſten! légy a' mi kegyelmes Fejedelmünknek erôſſége, légy óltalma és erôs kô-vára.) Imé Uram jól láttyuk hogy az idegenek bé-jôttenek à te[208] örökségedben, meg-ferteztették a' te ſzent Templomodat, a' te gyülôlôid, rakáſra rontották Jéruſále-[A8v=8]met, és a' te gyönyörüségednek helyét, a' Siont. Meddég haragſzol ô ſeregeknek Ura? és mig gerjedez a' te haragod mint a' tüz? Hol vagyon erôs Iſten a' te buzgo ſzerelmed, és hatalmod, a' te irgalmaſſágodnak ſoksága meg-tartózott-é mi tôlünk? Kely-fel, kely-fel[209] Seregeknek hatalmas Ura! és könyörüly-meg Sionon[210] a' te Anya-ſzentegyházadon, mert ideje hogy néki meg-kegyelmezz. (Légy azért a' te fel-kenettednek nevezet ſzerént a' mi Fejedelmünknek erôſſége, tedd álhatatoſſá ôtet oh Jácóbnak Iſtene! Add à te óltalmadnak paisát az ô kezében; övezd-fel ôtet viadalra valo erôſſéggel, és ſzégyenitsd-meg[211] valakik ô ellene fel-támadnak: Add kezében az ô ellenségének nyakokat, és azoknak a' kik[212] à te igaz tiſzteletedet gyülôlik, erejeket ronts, és fogyaſdel, mutaſd-meg valójában hogy te vagy az az Iſten, ki a' Jácobot ſoha nem hagyod, és az Izraëlt minden inségból meg-mented.) Cselekedgyél igy Uram és minden kévánságinkat tellye-[A9r=9]ſitsed, nem mi érettünk, hanem tennen magadért és az áldott Ur Jéſusért; Kinek nevében ekképpen ſzólétunk-meg tégedet: *Mi Atyánk &c.*

III. *Az Istennek itéletinek rajtúnk való Könnyebbitéséért, és az ô áldásának Kévánásájért.*

SEregeknek igaz itélô Iſtene! Ki hatalmas vagy a' te cselekedetedben, és igen igaz à te mondáſodban, meg-emlekezünk mi arról, a' mit az Ur Jéſus által az utólſo idörül megjövendöltél, hogy tudni-illik támadnak ſok hamis prophéták, a' kik a' te nevedben álnokságnak cselekedeti által el-akarnak ſokakat vonni az igaz ôſvenyrül; hogy tudnia-illik meg-fagy [sic!] az emberek közöt az Atyafi[213] ſzeretet, és uralkodni fog az irigység, viββa-vonás és harag tartás. Imé ezeket bé-tellyeſedni láttyuk[214] mi rajtunk, mert ſeregenként fel-kóltenek a' Pogányok, és gonoſz tanácsot végeztenek az hatalmaſok mi ellenünk, és à te Chri-[A9v=10]ſtuſod ellen ezt mondván: Szaggaſſuk-el ezeknek köteleket, és minden igájokat veſſük-el mi rollunk: Jól tudgyuk édes Iſtenünk, hogy a'

[206] Az 1679L és 1703-as kiadásban ezek a zárójeles megjegyzések *-gal is meg vannak jelölve.
[207] 1675, 1679Kv: *moſtani.*
[208] Az 1673-as szövegben hibásan *re* áll.
[209] 1675, 1679Kv, 1703: a *Kelly-fel* csak egyszer szerepel.
[210] 1679L, 1703: *az Sionon.*
[211] 1675: *ſzegényitsd-meg.*
[212] 1679L, 1703: Kimarad az *a'* betü. Vagyis: *azoknak kik.*
[213] 1679L, 1703: *atyafiúi.*
[214] 1679Kv: *láttuk.*

mi bűneink kik[215] a' te haragodat fel-gerjeſztették, cselekeſzik ezeket mi rajtunk, és a' te igédnek meg nem becsűléſe húzta-fel a' te haragos karodat a' mi bűntetésünkre, sőt a' mi lelkünk-iſméreti ugyan Aſpis-kigyó módgyára furdal bennünket, hogy életünknek minden idejében, gonoſſágban tőltőttük el a' mi napjainkat, és csak nevelten neveltük a' mi bűneinknek bűntetésének ſzámát. Ugyan-is midőn te nagy Iſten a' te haragodnak ſebes lángját mint a' vizet ki-ontottad ſok népekre és orſzágokra, nem tanúltunk [sic!] azoknak példájokon, és a' te haragos itéletidtől nem féltünk, a' mellyre nézve retteg a' mi lelkünk hogy valamiképpen, mint à tűz a' pozdorját meg ne eméββ bennünket. De oh Uram el-fuſſúnk-é a' te orczád elől a' veβedelemnek napján? Ne, mert nem rejtezhetnek-el azok kik gonoſſágnak, és erőſzak-tételnek ſzéket e-[A10r=11]melték. [sic!][216] Ha Uram a' földnek gyomrában bé-áſnók-is minnen[217] magunkat mind-azonáltal onnan-is a' te kezed hozna-ki minket: Ha az égben hágnánk fel, ott-is ott vagy; Ha a' Carmélus tetején rejteznénk el-is onnan-is elő kereſnél minket; és ha a' tenger fenekében βállanánk ala-is, még onnan-is ki-maratnál a' kigyókkal, mert te mélységeknek Iſtene vagy. Nem futunk azért-el hanem te előtted fiúi bizodalommal meg-állunk, és a' te ſegétségedet várjuk.

Meg-vallyuk minden irgalmaſſágnak Attya, hogy vétkeztünk az ég ellen és te ellened, nem-is vagyunk méltók nem hogy fiadnak,[218] de csak aláb valo ſzólgádnak-is[219] nevezetire, mindazáltal oh Uram, ne fegy-meg minket a' te haragodban, és a' te buſúláſodban ne eméβ-meg bennünket, hanem a' te válaſztottidért, veſs véget a' mi ſiralmas napjainknak, és őrvendetes bóldog napokkal őrvendeztes-meg bennünket. A' mi gonoſz bűneinket kik te kőzőtted és mi kőzőttünk ſzakadáſt tőttenek, a' te véghetetlen βe-[A10=12]relmedből az Ur Jéſusért bocsáſſad-meg. Az Anti-chriſtusnak tőrjeitől, és annak hatalmas dűhőſſégétől óltalmaz-meg. Látod Uram miképpen akarják az hitetlenek a' te őrőkségedet kit a' te Fiadnak vérén meg-váltottál el-rontatni, és azt a' rokáknak, és egyéb fene-vadaknak lako helyeivé[220] csinálni. Imé a' te Szólgaidnak véreket mint a' vizet ki-ontották, és azoknak teſteket kiket te kegyelmeſſen fogadβ, a' Vadaknak és az Egi madaraknak hánták. Meddig halgatβ oh Uram! és mig hagyod βidalomra a' te népedet a' ſzomſzédságoknak, nevetségűl és csufságúl az ő kőrnyűlettek valóknak? Meddig oſtoroβ minket a' te buſúláſodban? Feletkezzél-el Sz. Atyánk a' mi gonoſſáginkrol, és a' mi gyermekségünknek, iffiúságunknak, és egéβ életünknek bűneit βámban ne tudgyad. Elhágy majd minket a' mi erőnk, te azért a' te βent nevedért ſegély-meg bennünket. Mutaſdmeg oh Uram a' te boββú-álláſodat a' Pogány népeken, hogy tudgyák-meg, melly igen [A11r=13] gondot[221] viselβ az ártatlan vérnek ki-ontásárul. Mennyen-fel te előbben a'

[215] 1675, 1679Kv: A *kik* helyett *mellyek* áll.
[216] Sajtóhiba lehet, a többi kiadásban *emeltek* áll.
[217] 1679L, 1703: a *minnen* szó nem szerepel.
[218] 1675, 1679Kv, 1679L, 1703: *fiaidnak.*
[219] 1679L, 1703: *ſzólgaidnak-is.*
[220] 1679L, 1703: *helyévé.*
[221] Az 1673-as szövegben hibásan *gondott* áll, a többi kiadásban helyes.

kereſztyén raboknak ſúrú kőny-hullatáſa, à kik az halálnak vőlgye árnyékában vannak à te hatalmas karoddal[222] ők et erőſits-meg. A' mi ellenségünknek penig vakmerő kegyetlenségeket rettents-meg,[223] ſzégyenits-meg, és minden erejeket tedd ſemmire valová. Oltalmaz-meg minket oh erőſſégnek Iſtene azoknak fegyverek ellen, és mútaſd-meg minékűnk a' te ſegedelmedet, hogy a' te válaſztottidnak bóldog állapattyokat ſzemlélhеſſűk, és őrűlhеſſűnk a' te Anya-ſzent-egyházaddal dicsekedéſſel, hogy te vagy a' mi Iſtenűnk, és a' te hatalmas karod által védelmeβ bennűnket. Te benned helyheztettyűk à mi reménségűnket oh Jehova nagy Iſten, azért a' te kegyelmeſſégedet mi hozzánk mútaſd-meg, a' te Eccléſiádat, melly a' te nevedről neveztetik tarcsad-meg. Ugyan-is ſenki nincsen a' ki mi[224] mellettűnk hadakozzék, hanem te Uram, emeld-fel azért[225] a' te karodat az idegenek [A11v=14] ellen, hogy azok à te hatalmadat látván, tégedet igazán meg-iſmérjenek a' te Sz. Fiaddal, és a' te Szent Lelkeddel. Oh minden irgalmaſſágnak Attya, kérűnk tégedet hogy az Eccléſiában és Scholákban tanéto igaz lelkű embereket, a' te Lelkednek bőlcseſſégével tőlts-bé, azoknak beſzédeket és életeket kegyeſséggel és mennyei áldomáſoddal áldgyad-meg, hogy az halgatók [sic!] az ő forgolódáſok által, veheſſenek lelkekben haβnos épűletet. Tartsd-meg édes Iſtenűnk, mind mi nálunk, s' mind kővetkezendő maradékinknál, a' te βentséges Evangéliomodnak[226] magvát, hogy iſmérheſſűnk-meg tégedet, és kővetheſſűk azt az útat, à melly minket vezérel az őrők életre. Azok kőziben-is vidd-el édes Istenűnk, a' te iſméretedet, a' kik à' Pogányságnak, és az Anti-chriſtuſnak ſetétségében járnak, iſmérteſd-meg te magadot azokkal, hogy tudgyanak tégedet lélekben és igaſſágban tiſztelni. Ezen-is kérűnk tégedet, édes Iſtenűnk, hogy az orſzágokra és az orſzágoknak [A12r=15] Királlyira, Fejedelmire, a' te ſoha nem aluvó βemeiddel vigyázz. Te álhatβ ellene minde(n) erőβak tételeknek, és te egyedűl csendeſéthetβ-le minden háborúkat, annak okáért kegyelmeſſen vigyázz azokra.

(Nevezet βerént penig à mi kegyelmes Fejedelműnkre, Fejedelem Aβſzonyunkra, a' Tanácsos Urakra, őket hoββú élettel, jó egéſſęggel, világi boldogsággal áldgyad-meg, a' te nevednek félelmével és iſméretivel tőlcsed-bé, edgyeſſéggel és békeſſéggel áldgyad-meg, hogy igy bóldogságoſſan viheſſék végben rővid ſzámu, és hamar el-múló életeket.) Minden hadakozáſokat, éhséget és dőg-halált, távoztaſs-el mi tőlűnk, és kinek kinek ſzivét oda hajcsad, hogy kívánhaſſa a' Jérusálemnek békeſſégét; és láthaſſa az Izraëlnek dicsőſſégét.[227] Halgaſs-meg minket oh mi reménségűnknek Iſtene, Fiadnak az Ur Jéſuſnak[228] ſzerelméjért, Amen.[229]

---

[222] Az 1673-as szövegben *koroddal* áll, a többi kiadásban *karoddal*.
[223] 1679Kv: *ronts-meg*.
[224] 1675, 1679Kv: Kimarad a *mi* szó.
[225] 1679L, 1703: Kimarad az *azért* szó.
[226] Az 1673-as szövegben hibásan *Evangáliomodnak* áll, a többi kiadásban helyes.
[227] 1703: *hogy kívánhaſſa a' Jérusálemnek ditsőſségét.*
[228] 1679L, 1703: *Jeſus Chriſtuſnak.*
[229] Néhány imádság végéről lemarad a *Mi Atyánk*: 1673: III, VIII, X, XVI.; 1675: III, VIII, X.; 1679Kv: III, VIII.

IV. ***Az Isten bűntetesének elő ſzámlalasával valo kegyelem kévánásért.***

[A12v=16]
MEg-foghatatlan fényeſſégben, és királyi dicsőſſégben lakozó, és uralkodo nagy Iſten! midőn meg-gondollyuk a' mi utálatos égre kiáltó bűneinket, el-csudálkozunk, sőt ugyan el-ájúlunk, azoknak retteneteſſégein, többek, és ſzámoſbak azok az égnek csillaginál és a' tengernek az ő fővenyeinél. A' mi bűneink, a' mi háládatlanságink, (meg-vallyuk oh Iſten) az okai, hogy mi ellenűnk fel-gerjedtél, mert mi voltunk azok, kik à te igaz itéletednek és ſzentséges nevednek, káromlására, a' Pogányoknak alkalmatoſſágot adtunk. Oh Iſten a' te orczád előt minnen magunkat azért, méltóknak itéllyük az őrőkké valo tűzre, és mind azokra a' bűntetéſekre, valamellyeket a' te ſzoros igaſſágod mi reánk hozhat; Sőt nem-is mentegettyük[230] à mi gonoſſáginkat, mert azok fel-hatottanak a' te meltóſágod eleiben, és mi reánk te tőled bűntetéſt kérnek. A' mi bűneink adtanak-is el, hiſzſzük Uram,[231] mind erőt, s' mind penig felettűnk valo győzedelmet, a' mi [B1r=17] ellenséginknek: Mert gonoſſágot vetettűnk[232] tellyes életűnkben, az honnét immár ſzégyenséget és gyalázatott várhatunk, a' mi halált érdemlett fejeinkre; Innét vannak bizonyára jól tudgyuk moſtan-is ár-viz gyanánt a' *nyomoruságoc* mi rajtunk: innen vagyon hogy a' mi fiaink házokbul ki-űzettetnek, és hazájokon kivűl keſerves rabságra vitettetnek; innen vagyon hogy az ellenségtől űldőztetűnk, kergettetűnk, és tellyes torokkal csufoltatunk; innen vagyon, hogy ſzép lakó helyeinket idegenek birják, és a' mi őrőkséginket a' kőrnyűl-metéletlen βivű Philiſteuſok puβtittyák. Oh miglen nem kőnyőrűlβ Isten mi rajtuk? miglen tartod a' te kezedet a' te kebeledben? Avagy őrőkké el-vetſz-é bennűnket? Imé a' te kevés ſzámu juhotskáidat el-ſzéleſztették a' Pogányok, meg-őtték a' Jákobot, és az ő hajlékit el-puβtitották. Imé à te Templomid nagy Iſten! a' mellyekben nem régen a' te Evangéliomod hirdettetett, à Sácramentumok ki-ſzólgáltattak, immár latrok-[B1v=18]nak barlangjává lőttenek.[233] A' te tiſzteleted hellyet azokban idegen tiſzteletek vitettek-bé,[234] és hazugság zeng azoknak kőzepette. A' te házadban melyben nagy ſereggel az előtt a' te *Válaſztottid* őβve gyűlekeztenek à te kegyes orczádnak ſzemlélésére, és a' te dicsiretednek magaſztalására, tellyeſſen[235] lőtt immár a' te nevednek káromlóival, a' kik a' te *Fiadnac* az Ur Jéſuſnak[236] vérét, és dicsőſſégét, lábok alá tapodgyák. A' Scholákban fel-neveltetett ſzép iffiúság, melly a' te tiſzteletedben és félelmedben magát győnyőrkődteti vala, (oh melly nagy kár!) immár az

[230] 1703: Kimarad az *is* szó: *nem mentegettyük.*
[231] 1679Kv: *adtanak-is, el-hiſzſzük Uram.*
[232] 1675, 1679Kv: *kővetrűnk.*
[233] 1675, 1679Kv: *barlangjává tétettek.*
[234] 1679L, 1703: *vitettettek-bé.*
[235] 1675, 1679Kv: *tellyeſſé.*
[236] 1679Kv: Kimarad az *Ur* szó. (*az Jéſuſnak*)

ellenségnek fogságában tartatik, és az Anti-chriſtuſnak hamis tudományára és annak βólgálattyára kénβerittetik. Eſſék-meg, oh Iſten à te βived à mi nyomoruságinko(n), és à te jó-vóltodért tégy jól mi velünk. Bocsáſd-meg minékünk undok gonoſz vétkeinket, a' te dicsőſſégedért, és a' te Chriſtuſodnak érdeméjért, és azoknak bűntetését-is őrökség gyanánt ő érette mi reánk ne veſſed. Légye(n) elégséges érdem, Iſte(n) te elől-[B2r=19]ted az ő keſerves kin-ſzenvedéſe, és az ő kén-ſzenvedésének haſznát bőv mértékben ſzállétsad mi reánk. A' mi ellenſéginknek penig dűhőſſégeket verd viβſza édes Atyánk! erejeket roncsd-meg, tanácsokat ſzégyenits-meg, és valamit végeznek a' te Chriſtuſod ellen, tedd hijában valóvá. Es a' te kevés ſzámú juhotskáidat, kiket még e' mái napiglan a' te βárnyaid alatt meg-tartottál tarcsad-meg. A' te el-ſzéleſztett Anya-ſzent-egyházadat gyűjts őſzve, és ne engedgyed hogy ő közzüle ez földről a' te nevednek emlekezeti el-tőrölteſſék; ſőt inkáb cselekedgyed azt, hogy azokban az hellyekben-is, mellyekben még a' te Evangéliomod nem prædikáltatott, prædikáltaſſék, hogy igy a' te válaſztott ſzenteid, a' te tiβteletedre őβve βedegetteſſenek, à mellyekből őregbűllyőn a' Jéſus Chriſtuſnak orſzága, az Szenteknek edgyeſſégében, Amen. *Mi Atyánk &c.*

V. ***Az Iſtennec igéretinec biztatásával valo boldogságért.***

[B2v=20]
HAtalmas, és igen irgalmas nagy Iſten, ki a' te Fiaddal és Szent Lelkeddel hozzád mehetetlen dicsőſſégben lakozol, ki teremptetted az eget, és a' földet, minden azokban valókkal, ki a' te *Hatalmas* Igéd által határt vetettél à tengernek, és őβve rekeβtvén bé-pecsétletted a' mélységeket.

Hatalmas Iſten vagy te, mert a' te méltóságod előt reβketnek a' Királyok, és félve udvarolnak az hatalmaſſágok. Világos Uram te előtted az embernek lelke, és meg-viſgálod a' ſziveknek minden rejtekeit. Ha a' te haragodban meg-fedded a' tengert, meg-ſzárad az, fel-zavarodnak a' földnek minden folyó-vizei. Meg-erőtelenül a' te buſúláſodnak napján a' Báſán, és a' Carmelus, és a' Libánuſnak virági meg-hervadnak. Rettenetes Iſten vagy te, mert a' hegyek meg-rendűlnek te előtted, és az halmok féltekben meg-βakadoznak. Eég [sic!][237] a' föld a' te ſzined előt, és a' földnek kereksége minden azokban lakozókkal. Ki álhat azért-meg, oh Uram a' te haragod előt? [B3r=21] mert ki-omol à te buſuláſod mint à tűz, és még a' kő-ſziklák-is meg-repedeznek te előtted. Hogy-hogy álhat-meg te előtted a' bűnős ember! mert meg-tapodod őtet, és a' te buſuláſodban meg-csépeled a' pogányokat. Nem álhatunk hát-meg mi oh Iſten te előtted, mert mi tellyes életünknek idejében, mint a' vizet ugy ittuk a' gonoſſágot, és azt[238] ſoha ki nem okádtuk; a' te meg-látogatáſodat csak[239] ſemminek véltük, és a' te békeſſég[240] türéſedet meg nem becsüllöttük: Innen vagyon Uram

[237] Ugyanígy szerepel az 1675-ös és 1679Kv kiadásban is.
[238] 1679Kv: *ezt.*
[239] 1679L, 1703: Kimarad a *csak* szó.
[240] 1679Kv: *békeſséges.*

hogy hadakkal és keſerves vér-ontáſokkal oſtoroſz bennűnket, a' tégedet nem iſmérő Pogány nemzetséggel; innen vagyon hogy a' te tiſzteletednek házát rakáſra hányattad, és a' te kicsiny ſzámu juhaidat el-ſzéleſztetted.[241] A' te buſulásodnak fegyverét meg-kőſzőrűlted, Iſten mi ellenűnk, és tűzzel, menyűtő-kővekkel, éhséggel és halállal, rettegtetβ bennűnket. Ezek, el-hiββűk hogy mihelt edgyet βóllaſz őrőmmel véghez viſzik a' te akaratodat. De oh minden kegyelmeſ-[B3v=22]ségnek Istene, à ki azt mondottad, hogy ha a' bűnős nemzetség meg-térend te hozzád nem veſzted-el, hanem a' gonoβt mellyet ellene gondoltál vólt meg-bánod. Oh mi Iſtenűnk a' te irgalmaſſágodnak ſzárnyai alá folyamodunk, és a' mi lelki térdeinket meg-hajtván kévánnyuk a' te kegyelmeſſégedet. Ne veſſ-el azért minket te tőlled, hanem a' mi bűneinkről el-feletkezvén, végy à te βerelmedben. Bocsáſd-meg gonoſſáginkat, a' kereſzt-fán ki-öntőt Jéſus Chriſtus drágalátos vérejért, és à melly oſtort a' mi bűntetésűnkre a' te kezedben fel-vőttél, nagy meββe te tőlled veſſed-el. Fordétsd a' te kegyelmes orczádat mi hozzánk, és a' te ſzólgaidat láſſad kegyelmes βemmel.[242] Szállétsanak békeſſéget az hegyek a' te népeidre, és igaſſágot az hegyeknek tetejei.[243] Kely-fel Uram és verd-meg a' te ellenségedet, és az hitetleneknek fogokat tőrd őſzve. Mi vagyunk édes Atyánk à te meg-keſeredett népeid, à Joſephnek maradéka, a' Jácóbnak csemetéje, és az Izraëlnek népe, [B4r=23] kevesen vagyunk de nem nehéz Iſten tenéked kicsiny erővel-is nagy hatalmaſságokat meg-erőtleniteni. Te tőlled ſzármazik az égből a' győzedelem, és az áldás[244] az emberek fiara.[245] Segély-meg azért bennűnket hatalmaſſon! A' mi váraſunkat a' mi orſzágunkat, a' Pogányoknak reánk való ki-ůtésétől, a' mi-joſzáginknak el-veſztegetésétől, hazáinknak, mezeinknek és ſzőleinknek el-puſztitásától óltalmazd-meg; a' te Eccléſiádat, és abban a' te igédnek világát, mi nállunk és a' mi maradékinknál tarcsad-meg. A' békeſſéget kit ſzivűnk βakadva ohajtunk hozd-meg, hogy a' nyomoruságok alol meg-ſzabadulván, *lakhassunc* békeſſégeſſen[246] a' mi hazáinkban, és élheſſűnk tenéked itt ez világban[247] ſzent, tiſzta, és fegyhetetlen életet. Oh édes Atyánk nincsen minékűnk te náladnál több ſegedelműnk, reád biztuk azért magunkat, harczoly a' mi ellenséginkel mi mellettűnk, és adgy erőſſéget, adgy győzedelmet azoknak, a' kik a' te igédet βeretik; és ments-meg à te juhai-[B4v=24]dat az éh farkaſoknak ſzájokbul. Ha immár Uram lakó hellyet ſzerzettél magadnak mi közőttűnk, és ha mi a' te nevedről neveztetűnk, ne hagy kérűnk-el bennűnket. Igy léſzen oſztán hogy áldozatot viſzűnk te előbben, és a' mi ajakinknak gyűmőlcseit bé-adgyuk te néked: Igy léſzen édes Iſtenűnk hogy itt ez földőn tőkélleteſſéggel és őrőmmel fel-ékeſittetvén meg-iſmérjűk a' te jó téteményedet, hirdettyűk e' világnak a' te kegyeſſégedet, és a' te nevedet

[241] 1679L, 1703: *el-ſzéleſitetted.*
[242] 1679L, 1703: *láſſad jó ſzemmel.*
[243] 1679L, 1703: *tetején.*
[244] 1679L, 1703: Kimaradnak *az áldás* szavak.
[245] 1675, 1679Kv, 1679L, 1703: *fiaira.*
[246] 1679L, 1703: *békeségben.*
[247] Az 1673-as szövegben hibásan *világbaan* áll, a többi kiadásban helyes.

ôrôkké fel-magaſztallyuk. Tenéked ki békeſſégnek Iſtene vagy, a' te Fiaddal és Szent Lelkeddel ôrôkkôn ôrôkké adaſsék orſzáglás, hatalom, birodalom, fôldôn és à mennyen, Amen. *Mi At: &c.*

VI. ***A' nyomoruságoc alat való békeſſëges tûrésért, és álhatatoſſágért.***

OH igen erôs, igen ſzent, és igen irgalmas nagy Iſten, ki ſzereted az igazakat és jóvóltodot azokhoz ezer iziglen fen tartod; ki egyſzer s' mind olly igaz vagy, hogy a' gonoſſágot meg-[B5r=25]bûnteted a' fiakban harmad és negyed iziglen. Fél Uram a' mi lelkûnk az ô háládatlanságáért, és gonoſz utálatoſſágáért, mert midôn minket gyermekségûnktôl fogván ſok áldomáſiddal vôttél volna kôrnyül, meg-hizakodtunk és a' mi békeſſégûnkben el-kevélyedvén te tôlled hitetlenûl el-pártoltunk. A' te házadnak gazdagsága, nemzet mi bennûnk gonoβra való vágyódáſokat kevélységet, irigységet, és ſzegényeknek nyomorgattatását, ugy annyira hogy immár mind azok az utálatoſſágok, fel-találtatnak mi kôzôttünk, valamellyekkel rakvák a' ſetétségnek fiainak társaságok. Sôt Uram a' Sion Leányi-is gôgôs nyakkal, és fel-emelt ſzemmel jártanak a' te gyalázatodra, az ô gonoſſágokba(n), kevélységre, réſzegségre, és minden utálatoſſágra ki-fokadván, [sic!][248] el-hadták az ô elébbi ſzereteteknek buzgóságát, és bizonyára belôllôk majd tellyeſſéggel el-is óltatott. Vétkeztünk a' te ſzemeid elôt és gonoſſágot cselekedtünk, és ez az oka hogy igaſſágodbul ostoroſz bennûnket: ez az oka [B5v=26] hogy a' bûnnek embere, a' te Anyaβent-egyházadnak ellensége, dûhôskôdik, a' te kicsiny nyájad ellen, és azt tellyeſséggel el-akarja tôrleni: ez az oka hogy egyben gyûlvén tanátskoznak, és végezéſt végeznek à mi veβedelmûnkre. Jaj bizony félô, hogy ha te Uram mellettünk ki nem kelβ, el ne óltaſſék tellyeſséggel a' kegyeſség, a' porban lábunk alá ne tapodtaſſék az igaſſág, és a' mi útczáink káromlóckal, ártatlan vérontóknak embereivel tellyeſſek ne legyenek: félô bizonyára hogy a' mi ſzemeink meg ne tellyenek iráſokkal, el ne epedgyenek kôny-hullatáſokkal, és a' mi ôzvegyeink, árváink, rettenetes ſzám-kivetéſekre vitetvén keſerves halállal meg ne ôletteſſenek, félô végezetre hogy a' te igédnek ſzôvétneke, melly még ez ideig kôzôttünk világoskodott, máſuvá ne vitetteſſék. Meg-érdemellyük, ugyan Uram mind ezeket; mert tenéked, csak tenéked vétkeztünk és a' te ſzemeid elôt cselekedtük a' gonoſſágot, hogy igaznak itélteſſél à te beſzédedben, és tiſzta légy [B6r=27] mikoron itélβ. De oh igen kegyelmes Atyánk! nyitva vagyon a' te irgalmaſſágodnak ajtaja, mind azoknak valakik pœnitentia tartás által te hozzád meg-térvén azon zôrgetnek: kônyôrûly azért mi rajtunk, és minékünk kik reβketvén a' te kegyelmedet ohajtyuk, kegyelmez-meg; a' mi nyomorúlt állapatunkat ſzánd-meg; minden gonoſz ellenségink ellen óltalmaz-meg; és a' kiket igaz itéletedbôl el-kárhoztathattál[249] volna, kegyelmeſſégedbôl tarts-meg. Nem mi érettünk cselekedgyed penig Uram mind ezeket, hanem a' te ſzentséges nevedért, kit a' mi

[248] Sajtóhiba lehet, a többi kiadásban *fakadván* áll.
[249] 1679L: *el-kárhozhattál.*

ſzivűnkben és lelkűnkben βűntelen hordozunk. Láſd-meg Uram a' te ſzomorú Anyaſzent-egyházadnak nyőgését; à te Gerlicze Galambotskádnak ſzavát hald-meg, nézd-meg az ő nyomoruságát, tapogaſſad az ő ſebeit, és az ő panaββait te előlled el ne kergeſſed. Es midőn ô Uram! jó-vóltodbul kegyelmeſſégedet nyújtod ő hozzá, ſzégyenitsd-meg Zebaoth Iſten az ő ellenséginek bátorságokat, és minket kik a' te [B6v=28] ſzárnyaid árnyékában futottúnk; a' te hatalmas erőd által óltalmaz-meg; légy minékűnk paiſunk, légy dicsőſſégűnk, légy őrőműnk hogy bátorságban élvén, tégedet ſzólgálhaſſunk. Cselekedgyed nagy Iſten, hogy a' békeſſégben fénlyék mi kőzőttűnk a' te mennyei bőlcseſſéged; az igaſſság [sic!] és az irgalmaſſág csokollyák egymáſt a' mi útczáinkon: és à te igédnek kőzőnséges tanétáſa, ſzármazzék őrőkség gyanánt a' mi maradékinkra. E' végre oh minde(n) királyoknak Iſtene! áld-meg a' mi kegyelmes Fejedelműnket, tedd győzedelmeſſé őtet ô Jácobnak Iſtene, minden ő ellenségi felett, vedd kőrnyűl őtet a' te ſzokott irgalmaſſágoddal, tőlts-bé őrőmmel, és okoſſággal ruházd-fel; hogy à te Anyaſzent-egyházadnak cselédit bőlcseſſéggel igazgathaſſa. Kőſd őſzve oh Uram! az ő alatta valóknak ſziveket-is ſzent βeretettel, és edgyeſſéggel, és minden árultatáſok és ellenségeknek[250] incselkedéſi ellen őtet óltalmazdmeg, [sic!] hogy igy békeſſégben meg-maradván, láthaſſunk [B7r=29] őrvendetes napokat, rővid ſzámu hamar el-mulandó napjaink kőzőt. Mind-azon-által oh igaz Iſten, ha tenéked kedves tetβéſed az, hogy az űldőztetéſek által probálván az mi hitűnket, a' te nevedért, és a' mennyei igaſſágért a' mi ellenséginknek dűhőſſége kőziben veſs minket,[251] kérűnk tégedet a' magas meny-orſzágbul a' te ſzentséges kezedet, mint régenten a' te kedves ſzólgádnak Szent Iſtvánnak nyújtsd alá, és minket álhatatos békeſſég tűréſſel fegyverkezteſd-fel, hogy a' rettenetes kereſzteknek terhei alatt, és a' nyomoruságoknak árjai alatt, valamiképpen a' te útaidtul távul ne állyunk, és tégedet ſzemtől ſzembe meg ne tagadgyunk. Tégy inkáb minket ô világoſſágnak Attya ſerényekké, és kéſzekké mind jó és gonoβ állapatinkban, mind életűnkben és halálunkban, hogy az Ur Jéſus Chriſtuſnak, à mi édes meg-váltónknak záβlója alatt, a' ki a' mi lelkűnket idvezitheti tőkélleteſſen végiglen meg-álhaſſunk, és a' mi lelkűnknek meg-tartásáért minden világi és ideig [B7v=30] való jóſzágokat és dicsőſſégeket meg-utálhaſſunk. A' kiket penig már a' te ſzoros igaſſágodban itéleted alá[252] vetettél, és vagy a' Pápának[253] vagy a' Pogány Törőkőknek kemény igájokban tartaβ, vigaſztald-meg őket, és erőſſétsed, hittel és reménséggel ruházd-fel, hogy a' te látogatáſodat békeſſéges tűréſſel βenvedvén, lelkeket a' mennyei orſzágnak birására kéſzétheſſék. Halgaſd-meg édes Iſtenűnk minékűnk bűnős

[250] 1679L, 1703: *ellenségednek*. A lőcsei és debreceni kiadásban tehát a megszólított Úr ellenségeiről van szó. Ez az akár véletlen, akár szándékos változtatás ugyan módosítja a szöveg jelentését, de sok más korabeli ima tanúsága szerint nem választható el a kettő egymástól: a fejedelem ellenségei Isten ellenségei is.

[251] 1679Kv, 1679L, 1703: *kőzibe(n) ne veſs*.

[252] Az 1673-as szövegben hibásan *álá* áll, a többi kiadásban helyes.

[253] 1679L, 1703: *az Antichriſtuſnak*.

ſzólgaidnak hozzád fel-bocsátot imádságunkat, és az Ur Jéſusért a' mi kívánságunkat tellyeſétsed, Amen. *Mi Atyánc &c.*

VII. ***Az Istennek haragos orczájának hozzánc meg-engeſzteléséért.****[254]

MInden teſtnek és minden léleknek hatalmas és bőlts formáló Iſtene! a' mi lelkűnknek-is édes Attya, mi a' mi bűnűnk miatt meg-keſeredett ſzivű lelkű emberek, kereſſük a' te ſzinedet, hogy bűneinket előtted meg-valván alkalmatos időben te tőlled kegyelmet [B8r=31] kérjűnk. Meg-vallyuk azért gonoſz életűnket oh nagy Iſten! hogy nem vagyunk méltók kikre mint ennek előtte kegyelmes ſzemeiddel tekints; és ſzokott irgalmaſſágodat-is a' te tár-házadbul mi reánk bőségeſſen ki-őncsed, mert bűneinkben élvén el-múlattuk a' pœnitentia tartáſnak győnyőrűséges idejét, és a' mi bóldog életűnknek meg-tartattatáſa[255] felől való biztattatásidat[256] csak hátunk megé vetettük. Oh[257] vajha Iſten a' te itéletidnek ſzemléléſivel, midőn más orβágokat bűntettél à te haragodban, te hozzád voltaképpen meg-tértűnk volna, és bűneinket keſerves zokogo ſiráſſal à bűnős Péterrel meg-ſirattuk volna, jól volna Iſten a' mi dolgunk. De nem találtatot mi bennűnk ſemmi jele az igaz meg-téréſnek; nem áſztattuk-meg könyveinkel a' mi nyoβolyáinkat: hanem bűneinknek ſzámát nevelten neveltük, és a' mi βiveinket mint valami Magnes-kővet a' te igéd, és tőrvényed ellen meg-keményitettük; ez az oka hogy amaz éneki zengéſſel győnyőrkődtető békeſ-[B8v=32]séget mi tőlűnk távul vitted, és fegyvert, éhséget, réſz-ſzerint dőg-halált-is hoztál mi kőzinkben; ez az oka hogy ſűvőltőttél Uram az ellenségnek, és azok meſzβűnnen mint a' Sas-keſelyük mi reánk rohantanak; ez az oka hogy gyorſabbakká tőtted azoknak lovoknak futását, a' Párducznak futásánál és csak hamar az hová igyekeznek el-érkeznek. Oh Uram! jól tudgyuk à mi ellenségűnknek gonoβ βándékokat, kik csak azon igyekeznek, miképpen tellyeſſéggel a' mi iffiainkat el-fogyaſſák, a' mi házainkat és javainkat el-puſztitsák, és a' mi édes nemzetinket ſeregenként rabságra hajtsák. De oh Uram el-vetβ-é minket a' te haragodban, és a' te buſúláſodban a' te irgalmaſságodrúl nem emlékezelé-meg? nem veβed-é fűleidben a' te ſzenteidnek éjjeli nappali űvőltéſeket? és az igazat-is a' gonoββal edgybe el-veſzted-é? távul légyen Iſten te tőlled e' dolog! Talám vannak őtven igazak a' mi bűnős nemzetségink kőzőt, és azokért avagy nem kedveſz-é a' mi orſzágunknak? Oh [B9r=33] Uram ha őtvenen nincsenek, talám vannak harmiczan; talám találtatnak huβan, avagy leg aláb tizen; és ezokáért vallyon nem kegyelmeznélé-meg minékűnk? Jól tudgyuk édes Atyánk, hogy meg-érdemlenők mi azt, hogy akképpen tennél mi velűnk mint régenten Sodomával es Gomorával, de máſt kiván Iſten a' te ſzived, és a' te irgalmaſſágod el-tilt tégedet attol. Ne adgy azért helyt Uram a' te

[254] 1679L, 1703: Itt és a későbbi imacímekben nem szerepel a *.
[255] 1675: *meg-tartatása*, 1679Kv: *meg-tartáſa*.
[256] 1675, 1679Kv: *biztatáſidat*.
[257] 1679L, 1703: valószínűleg hibásan áll *Oh* helyett *Ott*.

haragodnak, és ne változtaſſad-el a' te teremſzetedet, hogy minket el-veſztenél; mert Iſten vagy te, és nem ember, igaz vagy és minden te itéletid igazak: azért kegyelmeſſégedből tégy jól mi velünk. Te vagy oh Uram egyedül Jehova ſzélles ez földön a' ki hatalmas ſeregeket el-ſzélleβthetβ, erős kéz-ivjakat és nyilakat el-ronthatβ; dárdákat[258] meg-tompithatβ, ſürü βekereket tüzzel meg-eméβthetβ: reád bizzuk azért minnen magu(n)kat, és minket minde(n) gyülölőink ellen à te nevedért kérünk védelmez-meg. Adgyad Sz. Atyánk minékünk e' végre, a' te kegyelmednek örökké való [B9v=34] bekeſſégét, hogy ne ontaſſék-ki à mi vérünk mint a' viz, ne tellyék-meg hitetlenséggel a' mi földünk, és a' mi útczáinkon ſirás és jajgatás ne halattaſſék. Mi haβnod volna Uram benne ha minket el-veβtenél, és ha minket ételül adnál a' mi gyülölőinknek, jódra eſnék-é néked? Müllyék-el Uram a' te büſüláſodnak haragja, és változtaſd-el a' gonoſzt mellyet a' te néped ellen gondoltál. Emlekezzél-meg Abrahámrol, Iſákról és Izraëlről, a' te ſzólgaidrol, kiknek meg-eskűttél te magadra, és ezt mondottad nékik: meg-ſokaſitom a' ti magotokat mint az égnek csillagát. Miért hadnád hát Uram el-puſztitani a' te népedet? Meg-vallyuk ugyan Uram hogy nagy bűnt tött te ellened az a' nép; de à te kegyelmeſſégedért bocsáſd-meg azokat azoknak. Légy kegyelmes a' mi vétkeinknek és gonoſſágunknak, hogy legyünk mi te örökſéged. Es mivel Uram te kezedben vannak minden Királyoknak és Fejedelmeknek ſzivei, kiket mint a' vizet az hová te akarod el-hajthatβ, kérünk té-[B10r=35]gedet minde(n) hatalmaſoknak vezérelyed az edgyeſſégre βiveket, à mellyre hijtál minket à Chriſtuſba(n), és az egekből[259] őket hathatóképpen a' ſzeretetre indétſd-fel, hogy ne legyenek háboruſágnak és veſzekedéſnek, hanem inkáb legyenek fiai a' békeſſégnek; a' kik penig oh Uram! gyulaβgatói és forralói az háboruságnak, azoknak ſzándékozáſokat[260] ſzégyenitsd-meg, akarattyokat forditsd-el, hogy rettegéſſel βakaββák félben álnok praktikájokat. Szent Atyánk! ki a' ſetétségből világoſſágot formálſz, és az háboruságbul ſzerzeβ békeſſéges napokat, adgy békeſſéget még e' mi földeinkben, hogy bátorságoſſan birhaſſuk a' mi joſzáginkat, és nyughaſſunk a' mi ágyainkon csendes lelki-iſmérettel. Zárd-bé a' mi kapuinkat a' koborlóknak dühöſſégek előt, és amaz erös lelkeknek à Sz. Angyaloknak őrizetek által jártas tábort[261] mi környülöttünk: vegyen környül amaz te tüzes oſzlopod bennünket hogy mi te örökſégid és à te házadnak cselédi, örülheſſünk és örvendezheſſünk te benned. [B10v=36] Halgaſs-meg minket amaz te βerelmednek Fiájért, Amen. *Mi Atyánc &c.*

VIII. ***A' Pogányoknak reánk el-ſzánt gonoſz igyekezeteknec el-forditásáért.***

OH Jehova, βent és igen dicsőſſéges Ur, mi Atyáinknak Iſtene, ki vagy egyedül Iſten à mennyékben, ki uralkodol a' Pogányoknak minden orſzágain. Te kezedben vagyon

[258] 1679Kv: *és dárdákat.*
[259] 1675, 1679Kv: *égből.*
[260] 1675, 1679Kv: *βándékokat.*
[261] 1703: Kimarad a *tábort* szó.

Uram az erőſſég, az hatalom, és ſenki nincsen ki te ellened álhatna. Te vagy az az Iſten ki régenten a' Canahán földének lakozóit[262] a' te néped előt az Izraël előt ki-űzted, és ki azt a' földet lakojúl adtad az Abrahám magvának, a' te barátodnak[263] mind őrökké: Te vagy az az Iſte(n) ki ő véllek, és mi velünk frigyet kőtöttél bűnös maradékokkal, és a' ki minket életünknek minden idejében, irgalmaſſágoddal, kegyelmeſſégeddel nagy bővségeſſen kőrnyűl vőttél: Te vagy az az Iſten, a' ki minket e' ſiralmas és véletlen[264] keſerves állapatokkal-is bűneink miatt meg-oſtoroz-[B11r=37]tál, meg-vertél, és meg-ſebeſſitettél. Vétkeztünk Uram és ezért ſzégyenlyük-is a' mi orczáinkat az egek felé fel-emelni, mert a' mi bűneink fellyűl haladtak à mi fejünk felett, és à mi vétkeink mind az égig nevekedtenek. A' mi Atyáinknak idejétől fogván nagy vétekben voltunk mind ez mái napiglan, és a' mi álnokságinkért adattattunk[265] a' Pogányoknak kezekben fegyverre, rabságra, ragadományra és orczánknak[266] pirulására. Igaz vagy te Uram és igazak a' te itéletid; de jaj bizony minékünk, mert meg-bántottunk tégedet édes Teremtőnket. Mind-azon-által oh édes Atyánk, hová fuſſunk ez mi ſiralmas állapatunkban? egyedűl futunk Iſten csak te hozzád, mert te kegyelmes βivel fogatβ bennünket, ki vagy egyedül à mi reménségünk, és örömünk. Ugyan-is te ſebeſitettél-meg Uram minket, és egyedűl te-is gyogyithatβ-meg ben(n)ünket; te vertél-meg, és egyedűl vigaβtalhatβ meg-is. Te parancsoltad hogy a' ſzorongattatáſokban hijjunk tégedet ſegitségül, és te bennün-[B11v=38]ket meg-ſzabaditaſz: bizunk azért és bizodalommal járulván te előtted a' Dáviddal edgyűtt, kereſſük a' te orczádot: Ne forditsd hát-el édes Atyánk a' te Atyai ſzemeidet mi rollunk,[267] hanem nézz inkáb minket a' te ſzerelmednek Fiában, és ő érette a' mi gonoſz bűneinket bocsáſd-meg. Mivel penig ő Uram az Ammoniták és Moábiták el-jőttenek, hogy ki-űzzenek minket a' te őrökségedből, mellyet minékünk őrökségül adtál, oh Uram avagy nem itéledé-meg őket? mert nincsen mi bennünk annyi erő hogy ellene álhatnánk e' ſzámtalan ſokaságnak melly mi reánk jő. Nem tudunk hová lenni hanem csak te reád néznek a' mi ſzemeink! Kelly-ki azért ſeregeknek Ura mi mellettünk kinél vagyon a' boββú-állás à te ellenségid ellen, és a' te tiſzteletedet a' pogányok ellen erőſſéts-meg, a' te nevedet magaſztald-fel, hogy iſmérjen-meg az egéβ föld tégedet egyedűl valo hatalmas[268] Iſtennek. Es mivel nem nehéz Uram tenéked meg ſegélleni, vagy ſokakat, vagy azokat, kik-[B12r=39]nek erejek nincs, kérünk tégedet ő mi Iſtenünk ſegély-meg minket, mert te benned vagyon minden bizodalmunk, és a' te nevedben jőttünk e' ſzámtalan ſok

[262] 1703: a szó helyett *lakóit* áll.
[263] 1703: a szó helyett *akarátodnak* áll.
[264] 1679L, 1703: Kimarad a *véletlen* szó.
[265] 1679L, 1703: a szó jelen időben áll: *adattatunk*.
[266] 1679L, 1703: *orczáinknak*.
[267] 1703: *Ne fordíts hát el, édes Atyai ſzemeidet mi rólunk*.
[268] 1679L, 1703: Kimarad a *hatalmas* szó.

népre: Oh Uram te vagy a' mi Iſtenünk, ne vegyen ember te[269] rajtad erőt, hanem a' miképpen régenten a' te Izraëledhez, ama' jó földön meg-mutattad à te kegyelmeſſégedet, ötet vigaßtaltad, ugy minket-is nyomoruságban és ſzükségben helyheztetteket vigaſztaly-meg; és a' mi lelkeinket a' mi ellenségink ellen, óltalmazd és ſzabaditsd-meg, mert csak te benned egyedül bizunk:[270] Es iſmét a' miképpen régenten irgalmaſſágodat nyujtottad a' Ninivéhez, és ő néki meg-kegyelmeztél, mivel hogy tanáltál ő közöttök egynéhány ezereket, kik jóbb és bal kezek közöt külömbséget tenni nem tudtak; Ugy a' mi nemzetünknek-is, kedvez és kegyelmezz-meg à ſok ezer csecsemőknek ártatlanságokért. Ne engedgyed oh Iſten! hogy azok fegyverre vettetteſſenek, vagy keſerves fogságra vitetteſſenek, és igy a' te őrökséged veß-[B12v=40]tegetődgyék, hanem a' csecsemőknek ſzájok által vidd végben a' te dicsőſſégedet; ezt penig cselekedgyed e' végre, hogy életünknek minden napjaiban lakhaſſunk a' te házadban, ſzemlélheſſük à te gyönyörűſégedet, a' melyből mi általunk öregbitteſſék a' te orſzágod, és a' miképpen mennyekben, ugy ez földön-is tellyeſítteſſék-bé à te akaratod, Amen.

IX. ***Az Iſten népének meg-áldattatásáért, az ellenségnek meg-ſzégyenétéséért.***

SEregeknek Ura, Izraëlnek erős Iſtene! királyoknak Királlya, és uraknak Ura, ki vagy hatalmas, és rettenetes; ki nem ſzemély válogato vagy, ſem ajándékot nem véſzeſz; ki itéletet ſzólgáltatß az árvának és az özvegynek: ki ſzereted a' jövevényt, és adtz annak kenyeret és ruházatot. Te látod Uram az embernek ſzivét és lelkét, és érted azoknak minden ő gondolkodáſokat, látod az ő bóldog és bóldogtalan állapat-[C1r=41]tyokat, jól látod a' mi nyomoruságinkat-is, és a' mi panaßink te előtted nincsenek el-titkoltatván.[271] Imé Uram dühősködnek a' Pogányok, és a' népek te ellened gondolnak hijában valókat; Az hatalmaſſok őſzve gyülekeßtenek, és az erőſſek tanácsot tartanak te ellened és a' te Chriſtuſod ellen: El-ßánták ezek hogy el-veßeſſék a' Jácóbot, és hogy az Izraëlnek nevét ez földről el-törőllyék azon igyekeznek. Oh Ura(m) mit cselekedgyünk tehát? bizony ha a' te karjaid nem oltalmaznak-meg bennünket, és ha te nem vitézkedel mi mellettünk, tellyeſséggel mi nékünk el-kelletik veſznünk. Annak-okáért ô Izraëlnek mi Atyáinknak Ura Iſtene, kinek kezében vagyon mind az erőſség, és mind a' birodalom, mindeneknek fel-magaßtaláſa, és meg-erőſſétéſe; kelly-ki mi mellettünk, csufold-meg a' te haragodban a' mi kevély ellenséginket, és a' te buſúláſodban rettents-meg őket. Ne mennyenek Uram te előtted a' mi gonoſſágink, és a' te haragos itéletedet ne huzzák azok mi re-[C1v=42]ánk: Emlekezzél-meg inkáb a' te őrökségedről, kit magadnak válaſztottál, és a' kit nagy erővel Egyptombul hatalmas kézzel ki-hoztál: Ugyan-is Uram ha minket el-ſzéleſztenél és ha minket el-vetnél, miképpen tellyeſednék-bé amaz te

[269] 1675, 1679Kv: Kimarad a *te* szó.
[270] 1679L, 1703: a szó múlt időben szerepel: *biztunk.*
[271] 1679L, 1703: *el-titkolván.*

ſzólgádnak tett igéreted?[272] mellyben azt mondottad: Imé jól téſzek te veled, és a' te magodat ollyanná téſzem, mint a' tengernek fövenyét, melly az ö ſoksága miatt meg nem βámláltathatik. Moſtan vagyon oh Uram az idö, légy könyörületeſſéggel azért minékünk, és βabadits-meg minket a' mi ellenséginknek kezekből: Mert ha Uram nem kegyelmeβ-meg e' népnek, és ha mind edgyig el-veβted öket, meg-hallyák azt az idegenek és a' földnek gonoſz lakoſi, azt[273] mondgyák: Nem ſzabadéthatta-meg[274] Iſten ezeket, és azért veſztette-el öket! Moſtan azért, moſtan iſmérteſſék-meg oh Iſte(n) a' te erőſſéged, láttaſſék-meg à te hatalmod,[275] hogy tudgyák-meg mindenek, hogy kéſedelmes vagy te az haragra és kegyelemmel bővölködö a' tégedet [C2r=43] ſziveſſen ſzeretökhez. Kegyelmez-meg azért e' népnek gonoſſágának, a' miképpen ennek elötte-is kedveztél e' népnek! Miért adnál Iſten minket csufságul, à te házadnak gyülölöinek és utólſó veſzedelmét kivánóinak? Miért adnád a' te igaz itéletednek éles fegyverét, az ö kezekben, hogy minket meg-ſebeſſétnének és lelkünkben meg-βomorétnának? öncsed[276] inkáb Iſten mi reánk nagy mértékben, a' te irgalmaſſágodnak olaját, és a' mi ellenséginknek βivekben ellenünk fel-gerjedet haragokat,[277] és gyülölségeket ólcsad-el, hogy valamiképpen öket mint a' gehennának tüze a' te itéleted meg ne eméββe. Emlekezteſd-meg ö Uram öket arra, hogy csak füſt, és mint a' pára hamar el-mulandó az ö életek, és hogyha te ellened rugódoznak, jövendöben öket-is a' te haragodnak buſulásában meg-fedded. Hogy-ha penig Uram ugyan el-ſzánt ſzándékok nékik hogy te veled ſemmit ſem gondolván, minket nyomorgatáſokkal keſerétsenek;[278] kérünk tégedet, ö dicsöſſégnek Királlya, [C2v=44] és a' mi életünknek reménsége! hogy a' mi vitézinket, a' mi ſereginket a' te erödben öltözteſd-fel.[279] Te járj ö közöttök, te légy ö nékik hadnagyok, te igazgaſſad, te bátoritsad; és engedgyed hogy à te eröd által hadakozván az ö elle(n)ségeket meg-tapodhaſſák: meg-tapodván nagy örömmel győzedelmeskedheſſenek. Várjanak ſegétséget à mi elle(n)ségünk, [sic!][280] de ne légyen ki meg-ſzabadétsa öket, ha te hozzád kiáltanak, a' mi rajtok való győzedelemért, rejts-el a' te orczádat elölök, mivel az ö ſzivek a' te beβédedre meg nem lágyúltanak, hanem te veled ſzemben ſzöktenek. E' végre penig ö Ura az Izraëlnek,[281] áld-meg à mi[282]

[272] Az 1673-as szövegben hibásan *igéteted* áll, a többi kiadásban helyes.
[273] 1679L, 1703: *ezt.*
[274] 1679L, 1703: *ſzabadithattya-meg.*
[275] 1675, 1679Kv: hiányoznak az *oh Iſte(n) a' te erőſſéged, láttaſſék-meg* szavak. 1679L, 1703: *hatalmod* helyett *birodalmod* áll. Vö. 1Krón. 29, 12.
[276] A 1673-as szövegben a szó első betüje (ö) valójában verzál, hiszen mondatkezdő, ezt a betűt azonban nem tudtuk rekonstruálni.
[277] 1675, 1679Kv: *haragodat.*
[278] 1679L, 1703: *kisértsenek.* Vö. 2Móz. 1, 14.
[279] Az 1673-as szövegben hibásan *öltözdteſd-fel* áll, a többi kiadásban helyes.
[280] Ugyanígy egyes számban szerepel a későbbi kiadásokban is.
[281] 1675, 1679Kv: *Iſraelnek Ura.*

kegyelmes Fejedelmünket, frigyes társaival [sic!][283] egyetemben; még à csillagok-is mint régen Bárák és Debora mellet, ugy ô mellette-is az ô sánczokbol hadakozzanak; még a' vizek-is segétséggel legyenek néki, és még e'[284] levegô-ég-is adgya néki óltalmúl magát. A' nap, és az hóld várakozzanak a' te (Josuéidnak) népeidnek gyözedelmek véget, mig [C3r=45] minden ellenségeket, vagy edgyességre hozzák,[285] vagy (ha nem akarják) meg-rontsák[286] mint a' földnek porát, és mint az útzán lévô sárt meg-tapodván el-széleββék. Igaz szivbéli hüséggel ô szeretetnek Istene, az ô seregeket csatold ôβve, és mindnyájokat kiváltképpen a' mi (Josuénkat) Fejedelmünket alatta lévöknek pártolkodásitól: az ellenkezô félnek penig minden titkos és nyilván való practikájoktul: alattomban való csalárdságoktul; méreg készétetésektöl, és minden ártalmoktul óltalmazzad Uram. Tedd sok népeknek Fejedelmévé ez te szólgádat, és a' melly nemzetséget nem ismért, az-is szólgállyon ô néki, a' kik még csak hirét hallyák-is engedgyenek ô néki. Gyújts-fel Uram az ô szövétnekét, és à te βinedet Jácóbnak Ura világossétsd-meg rajta, te általad mennyen által az ellenségnek táborán, te általad, ô te általad Uram, mennye(n) által az erös kô-falakon. övezd-fel[287] ôtet à te erôddel, az harczra, hogy az ô kezei által meg-romollyanak az erös kéz-ivek, és porrá [C3v=46] legyenek az aczélbul csinált sisakok, és vas-derekak el-romollyanak: A' te jób karod tarcsa-meg ôtet, és a' te kegyelmed magaszta1lya-fel ôtet. Terjezd-ki az ô lépésit, és az ô lábai el ne fáradgyanak. Az ô derekában való erôt βaporéts-meg, hogy az ô lábai alol[288] mind el-hullyanak azok, valakik engedelmességeket nem akarják mutatni és a' kik ellene igyekeznek, azoknak nyakokat ad kezében.[289] Ha Uram ezeket cselekszed, mi te néped, és a' te mezôdnek juhai, te rollad vallás' tészünk, és nemzetségrül nemzetségre hirdettyük a' te dicsiretedet. Légyen azért Uram à te jób kezed, a' te jób kezednek férfiain, kit[290] te magadnak meg-erôsitettél, Amen. *Mi Atyánc &c.*

X. *Az Isten jó-téteményinek emlegetésével*[291] *való segétség kérésért.**

MI Urunk, mi Istenünk, és az Ur Jésus szerelmében kegyelmes Atyánk, dicsôsséges a' te neved, és na-[C4r=47]gyobb minden áldásnál és dicsiretnél. Te vagy csak egyedül az Ur, te teremtetted az eget;[292] az egeknek egeit, és azoknak minden sokságos seregeit, a'

[282] 1679L: Kimarad a *mi* szó.
[283] Ugyanígy többes számban szerepel a későbbi kiadásokban is.
[284] 1675, 1679Kv, 1679L, 1703: *a'*.
[285] 1703: Kimarad a *vagy edgyességre hozzák* kifejezés.
[286] 1675, 1679Kv: *meg-rontyák.*
[287] A 1673-as szövegben a szó első betüje (ô) valójában verzál, hiszen mondatkezdő, ezt a betüt azonban nem tudtuk rekonstruálni.
[288] 1679Kv: *alat.*
[289] 1679L, 1703: *kezekben.*
[290] 1703: *kiket.*
[291] 1679L, 1703: *meg-emlegetésével.*
[292] 1703: Kimarad *az eget* kifejezés.

fŏldet és a' mellyek a' fŏldŏn vannak, az tengereket minden benne valókkal egybe. Te tartod mind azokat, és az egeknek ſeregei téged imádnak. Te vagy Uram az Iſten[293] ki válaſztottad Abrahámot,[294] és ki-hozád ŏtet a' Chaldéuſoknak Ur nevŭ városſából; és nevezéd ŏtet Abrahámnak: meg-iſmerted az ö ſzivét te előtted igaznak lenni, és ŏ vélle ſzŏvetséget ſzerzettél, hogy néki adnád a' Cananéuſnak, Hittheuſnak, Emorreuſnak, Perizeuſnak, Jebuſeuſnak, és Girgaſeuſnak fŏldét: hogy azt adnád az ŏ magvának, és meg-tellyeſited a' te beſzédidet mert igaz vagy. Meg-tekéntéd annak felette a' mi Atyáinknak Ægyiptomban való nyomoruságokat, és az ŏ kiáltáſokat meg-halgatád à veres tengernél: Nagy jeleket és csudákat tŏl Pharahón, és minden ſzólgain és minden fŏldének népén; mert jól tudod vala [C4v=48] hogy kevéllyen cselekedtek volna, a' te néped ellen, és βerzettél magadnak nagy nevet mind e' mái napiglan. Annak felette a' tengert két felé válaſztád ŏ előttŏk, és ſzárazon menének[295] által a' kŏzepin; A' kik penig ŏket[296] ŭzik vala, azokat a' mélységben buritád, mint egy kŏvet a' nagy vizbe: Es nappal felhŏnek oſzlopa alatt hordozád ŏket, éjjel penig[297] tŭznek oſzlopa alatt vezérléd, hogy meg-világoſitanád nékik az útat, a' mellyen menniek kellene. Annak utánna à Sinai hegyre le-βállál, és βóllál véllek az égből, és igaz itéleteket, igaz tŏrvényeket, rend-tartáſokat és para(n)csolatokat adál nékiek à te βólgádnak Moſeſnek általa. Annak felette az ŏ éhségeknek idején az égből kenyeret adál nékiek, és à kŏ-βiklából vizet hozál-ki az ŏ βomjuságokban. Végezetre meg-mondád nékiek, hogy bé-mennyenek a' fŏldnek biráſára, mellyért meg-eskŭttél vala, hogy nékiek adnád? De à mi Atyáink fel-fuvalkodának és meg-keményitvén az ŏ nyakokat, nem halgaták à te parancsola-[C5r=49]tidat.[298] Sŏt ugyan nem emlekezének-meg a' te csuda tételidről, mellyeket cselekedtél vala ŏ véllek, hanem el-fordulván,[299] viſzſza térének az ŏ rabságokra, nagy viββa vonáſſal. Te mind az által, kegyelmes, irgalmas, nagy tŭrhetŏ, és ſok irgalmaſſágu Iſten, el nem hagytad[300] ŏket. Annak felette midŏn borju képet ŏntének[301] magoknak, és[302] ezt mondák: Ez à te Iſtened ki[303] ki-hozot tégedet Ægiptombul, nagy boββuſággal illetének téged. Te mindazáltal te[304] irgalmaſſágodért, à [sic!][305] nem hagyád ŏket a'

[293] 1675, 1679Kv: Kimarad a névelő. (*az*)
[294] Az 1673-as szövegben hibásan *Ahrahámot* áll, a többi kiadásban helyes.
[295] 1679Kv: *mennek.*
[296] Az 1673-as szövegben hibásan *ŏkŏt* áll, a többi kiadásban helyes.
[297] 1703: Kimarad a *penig* szó.
[298] Az 1673-as szövegben hibásan *paancsolatidat* áll, a többi kiadásban helyes.
[299] Az 1673-as szövegben hibásan *el-fordalván* áll, a többi kiadásban helyes.
[300] Az 1673-as szövegben hibásan *haygtad* áll, a többi kiadásban helyes.
[301] 1703: *ŏntenének.*
[302] 1679L, 1703: Kimarad az *és* szó.
[303] 1679L, 1703: Kimarad a *ki* szó.
[304] 1675, 1679Kv, 1703: a *te* szó előtt névelő áll: *à.*
[305] 1679L, 1703: az *à* helyett *el.* 1675, 1679Kv: nincs sem *à* sem *el.*

puβtába(n): à felhőnek oβlopa, el nem távozék tőllők nappal, hogy vezérlené őket az[306] úton, és éjjel a' tűznek oſzlopa hogy világoſétana nékiek az úton, à mellyen menniek kell vala. A' te jó Lelkedet-is[307] adád nékiek hogy őket oktatná: a' Mannát ſem tiltád-meg az ő ſzájjoktul, és vizet adál nékik a' ſzomjuságnak idején. Negyven eſztendeig tartád őket a' puſztában, és ſemmi nélkűl meg nem βűkűlének: az ő ruhájok meg nem kopának, és lábok meg nem dagadának. Adál annak felet-[C5v=50]te nékiek orſzágokat, és népeket, kiket el-ſzéleſztél a' főldnek ſok ſzegeletire. Az ő fiokat penig meg-ſokaſítád, mint az égnek csillagit, és bé-vivéd őket, az főldre, melly felől ſzóllottál vala az ő Attyoknak hogy bé-mennének, és birnák azt, és igy meg-gazdagitád a' te népedet[308] minden jókkal, és győnyőrkődének a' te jó-vóltodban. De midőn annak utánna fel-ingerlettenek vólna tégedet, és te ellened jártak volna az ő ellenségeknek kezében adád őket, és meg-nyomorgaták őket, és a' nyomoruságoknak idején kiáltának te hozzád, és te az egekből meg-halgatád, a' te nagy irgalmaſſágod βerént, βabadétókat adál nékiek, kik meg-ſzabadéták őket az[309] ő ellenségeknek kezekből; igy nem eméβtéd-meg őket, ſem el nem hagyád, mert irgalmas és kegyelmes Iſten vagy te. Moſtan-is annak okáért ô mi Iſtenűnk nagy Iſten, erős és rettenetes Iſten, ki meg-őrized à te fogadáſodat, és irgalmaſſágodat, ne láttaſſék te előtted kicsiny dolognak è nyomoruság melly minket kőrnyűl vőtt [C6r=51] a' mi Fejedelműnket, a' mi Papinkat, a' mi Atyáinkat, és egéſzlen ez te kevés ſzámú népedet. Oh Uram melly igen meg-ſokaſodtanak a' mi ellenségűnk és a' mi gyűlőlőink fel-támadtanak mi ellenűnk. Erős ſereggel őſzve gyűltenek és a' mi lelkeink felől azt kiáltyák: Hogy nincsen[310] az Urtól néki βabadétáſa. Te azért ô Uram ki minékűnk paiſunk vagy, ki minékűnk dicsőſſégűnk vagy, a' mi Atyáinkal tőtt frigy-kőtésed ſzerént magaſztald-fel a' mi fejűnket- [sic!] Tiéd Uram a' ſzabadétás, és a' te népeden vagyon a' te áldáſod, annak okáért kelly-fel, forgaſd a' te igyedet, és minden mi ellenséginket verd arczul, és a' te népedet békeſſégben minden kegyetlenek ellen tarts-meg. Bocsáſs áldáſt az egekből mi reánk, hogy a' mi fiaink legyenek ollyanok mint az nevendéken Plánták, az ő gyermek korokban, és a' mi leányink mint a' Templom kőveinek haſonlatoſſágára, ſzépen meg-faragott kövek. A' mi tellyes tár-házaink ſzólgáltaſſanak ſzűntelen eleséget: A' [C6v=52] mi juhaink ellyenek ezeret, és tiz ezeret a' mi faluinkban. A' mi őkreink légyenek kövérek,[311] à mi mezeinken[312] ne legyen ellenségnek ſemmi rabláſa, ſem valami kőltőzés, ſem kiáltás a' mi úttzáinkon, [sic!] hogy bóldog népnek nevezteſſűnk, kiknek Iſtenűnk te légy, ô Jehova Jácobnak Ura! Mikor igy meg-áldaſz ô nagy Iſten, új éneket éneklünk tenéked;

[306] 1703: Kimarad a névelő. (*az*)
[307] 1679L, 1703: Kimarad az *is* szó.
[308] 1703: *a' népet.*
[309] Az 1673-as szövegben hibás a szóhatár: ő*ke taz.*
[310] Az 1673-as szövegben hibásan *ninzsen* áll, a többi kiadásban helyes.
[311] 1703: Kimarad a *kövérek* szó.
[312] 1703: *mezeinkben.*

tiz-huru hegedűvel mondunk néked[313] dicsiretet, a' te ſzerelmednek Fiában és ezt[314] kiáltyuk: Aldot légyen a' Jehova a' mi Iſtenünk, a' ki meg-áldott minket minden jókkal, à ki à mi vakmerő és kegyetlen ellenségink előt nagy és csudálatos dolgokat cselekedet mi velünk. Tenéked egyedül ki a' magaſſágban lakozol, és uralkodol a' te Szent Fiaddal, és Szent[315] Lelkeddel, adaſſék örök áldás, orßáglás, birodalom, és joság mind örökké. Amen.

XI. A' ſullyos nyomoruságoc alol való meg-ſzabaditásèrt.

IZraëlnek Ura, Iſtene, ki[316] a' Cherubimok közöt lakozol, ki véghetetlen [C7r=53] dicsőſſéges tündöklő, világos fényeſſéggel, mint egy öltözettel környül vötted magadat, tiéd a' nagyság, az hatalom, dicsőſſég, örökké valoság, és méltóság. Valami a' menyben és az földön vagyon mind tiéd: Tiéd ô Uram az orſzág, te magaßtalod-fel magadat, hogy légy minde(n) Féjedelmeknek [sic!] felette. A' gazdagság és à[317] dicsőſſég mind te tölled vannak, és te egyedül uralkodol mindeneke(n). Nincsen ô Uram az Iſtenek közöt, ollyan mint te! nincsen[318] ollyan nagyságos ßentséggel, mint te, nagy félelemmel dicsirendő, és csudálatos dolgoknak cselekedője. Te elődben Uram ſemmi tiſztátalan nem mégyen, mert minden te útad igaſſág, és hamiſſágot nem tudtz, mert igen jó vagy. Imé Uram mi férgek, porok, hamvak, mind-azon-által iſzonyu rettenetes vétkekkel meg-terheltetet, és tellyeſſégeſſen a' pokolnak fenekéiglen le-nyomattatot teremtett állatid, à te hatalmaſſágodnak dicsőſſéges ßine eleiben állottu(n)k. Meg-vallyuk Uram, hogy nem vagyunk méltók, kikre à te tißtaságos ße-[C7v=54]meiddel tekénts, ki merő csupa tiſzta igaſſág, vagy, és ſzentség, mert mi tellyes életünknek rendiben, tellyeſſek lévén rút utálatos gondolatokkal, te elötted gyakran fertelmes kárhozatos rút, gonoſz gondolatoknak idétlen fattyait ſzültük, életünket mellyet tenéked kellet vólna ſzentelnünk, meg-motskoſétottuk, és a' te parancsolatidat ezerni ezerßer által hágtuk. Sőt azt érdemlenők hogy nem csak e' keſerves, és ſiralmas hadak, és puſztétáſok által rettegtetnél bennünket, hanem hogy ugyan e' kegyelemnek[319] orßágábul, vég-képpe(n) bennünket ki-törölvén, ama' dicsőſſégnek orſzágától kit ſzerzettél a' te ſzerelmeſidnek meg-foſztanál. De ô ſzerelmes Atyánk ne veſs-el minket a' te haragodban, hanem inkáb ſzabadéts-meg bennünket a' mi gonoſſáginknak büntetésétől, és a' te irgalmaſſágodnak foksága ſzerént töröld-el à mi vétkeinket. Mi haßnod volna Uram ben(n)e hogy minket te teremtettél, ha à Pokolra vetnéd à mi lelkeinket? és hogy látßanék-meg á' te irgalmaſſá-[C8r=55]god mi hozzánk, ha a' te orczád elől el-vetnél? oh ſzerelmes

[313] 1679L, 1703: *tenéked.*
[314] 1675, 1679Kv, 1703: *azt.*
[315] 1703: Kimarad a *Szent* szó.
[316] 1703: Kimarad a *ki* szó.
[317] 1679Kv: Kimarad a névelő. (à)
[318] 1703: Kimaradnak az *ollyan mint te! nincsen* szavak.
[319] Az 1673-as szövegben hibásan *keyelemnek* áll, a többi kiadásban helyes.

Atyánk, ſzány-meg minket à te buzgó Atyai ſzerelmedből, és emlekezzél-meg a' te irgalmaſſágodrol, mellyek örökké meg-maradnak. Teremts mi bennünk tiſzta ſzivet Iſten, és az erős lelket újjéts-meg mi bennünk, hogy meg-tőrődőt ſzivel és lélekkel, a' mi gonoſz életünket ſirathaſſuk, a' bűnt és a' bűnnek veſzedelmes úttyait el-kerülheſſük, és ez után a' mi életünket a' te kévánságod és tőrvényed[320] ſzerént intézheſſük. E' végre ô Seregeknek Ura, ki ſzereted az igazat, ki látod a' veſéket, és à βivet, à mi elenséginktől kik el-jőttenek hogy el-puſztitsák a' te népeidet, ſzabadéts-meg bennünket, mert néked jelentettük-meg a' mi igyünket. Tekénts-meg Uram, mert győtrelemben vagyunk, mert a' mi belső réſzeink el-epedtenek mi bennünk, el-fordúlt a' mi βivünk, mert te ellened rugódoztu(n)k, és ezért[321] à te haragod nem βűnik-meg mi rajtu(n)k. Láſd-meg Uram és βemléld-meg kivel cselekedtél igy, mert imé meg ölet-[C8v=56]tettenek[322] a' te ſzent hellyeden a' Papok, az útzákon a' földön hevertenek[323] a' vének a' gyermekekkel edgyűt, és a' mi iffiaink fegyver miatt hulottanak-el, meg-öltél a' te haragodnak napján és nem kedveztél; Egyben hijtad[324] mint az innep napra, à mi félelmünket, minden felől, és meg nem ſzabadittatunk, a' kiket mi fel-tarttottunk és neveltünk, az ellenség eméſztette-meg azokat. Seregeknek Ura miért perleſz mi velünk? Avagy jónak[325] tetβik-é hogy meg-nyomoritaſz, hogy a' te kezed munkáit ekképpen meg-utálod és hogy à gonoβoknak tanácsokat jová hagyod? Mi [sic!][326] nem ugy itélβ te ô Iſten mint az ember! Vallyon s' mikor gyarloságbul vétkezünk eſzedbe tartod-é, és a' mi álnokságinktol nem tisztétaſzé-meg bennünket. Elégedgyél-meg Uram a' mi gyalázatunkal, és tekénts-meg a' mi nyomoruságinkat. Ne újjétsd-meg a' te haragodnak bizonyságát mi rajtunk, és ne öregbitsed-meg a' te boββu-álláſodat mi ellenünk, mellyek mint egy kűlömb ſeregek min-[C9r=57]ket oſtromlanak; sőt inkáb könyörűly mi rajtunk, mert te benned biztunk, légy minékünk óltalmazónk minden napon, és ſzabadétónk a' ſzorongattatáſnak idején. A' te itéletednek zendűlésének ſzava előt, fuſſanak-el a' népek, és a' te dicsőſſéged előt a' Pogányok oſzlattaſſanak-el. Fordétsad a' mi gyalázatunkat, az ô fejekre, és adgyad őket prédára a' rabságnak földében; és el ne tőröld az ô hamiſſágokat, és az ô bünök a' te orczád elől el ne tőröltetſſék. Minket peniglen a' miképpen ennek előtte ſok irgalmaſſágoddal, és kegyelmeſſégeddel vőttél vólt környűl, ugy ennek utánna-is végy kűrnyűl [sic!][327] azonokkal, had láſſék, és teſſék-meg[328] à te

[320] 1675, 1679Kv: Kimaradnak az *és tőrvényed* szavak.
[321] 1703: *azért.*
[322] 1679L, 1703: *meg-ölettetnek.*
[323] 1679L, 1703: *hevernek.*
[324] 1675, 1679Kv: *Egyben hajtád.*
[325] Az 1673-as szövegben hibásan *jónák* áll, a többi kiadásban helyes.
[326] Minden kiadásban így szerepel a szó.
[327] Sajtóhiba lehet, a többi kiadásban *kőrnyűl* szerepel.
[328] 1703: Kimarad az *és teſſék* kifejezés: *hadd láſsék-meg.*

jóvoltod mi rajtu(n)k, és[329] a' te βerelmed[330] had fénlyék à Dávidnak házán. Oh édes Atyánk máſok biznak az ô βekerekben, biznak az ô lovokban, és dicsekednek az ô karjokban; de mi a' mi reménségünket[331] csak te benned helyheztettyük, csak te reád néznek a' mi ſzemeink; mert kô-ſziklánk, erôs tornyunk, és erôs kô-báſtyánk vagy miné-[C9v=58]künk. Te vagy mi ſzabadétonk, és a' mi életünknek kegyes meg-ajándékozója. Add-meg azért, mind a' mi lelkünkre, s' mind a' mi teſtünkre[332] nézendô βükséges áldomáſidat, és midôn e' mulandó haβontalan életnek pállya futását el-végezzük, fogadgy-bé minket a' te örökké való orβágodban, az holott a' le-telepedet Pátriárkákkal,[333] Abrahámmal, Iſákkal, Jácóbbal, és a'[334] tôb ſzentekkel, vég-nélkül láthaſſunk,[335] és lelki örömmel ezt kiálthaſſuk: Szent, ſzent, ſzent, a' Seregeknek Ura és Iſtene, tellyes meny és a' föld, az ô dicsiretivel, Amen. *Mi Atyánc. &c.*

XII. Az Istennek orczájának, és eskűvéſſel tőtt igéretinec hozzánc való fordéttatásáért.

SZent Ur Iſten, mi reménségünknek és a' mi életünknek[336] meg-tartó Ura! ki a' ſzükölködô alázatoſokat ſzereted, és a' gyáſzló ſzegényeket fel-magaſztalod; Ki az álnokok gondolattyokat [C10r=59] ſemmivé téſzed, hogy ſemmit véghez az ô kezekkel ne viheſſenek: Ki meg-fogod a' bölcseket az ô csalárdságokban, hogy minden tanácsok azoknak kik te ellened tuſakodnak haſzo(n)talanok legyenek: Ki meg-ſzabadétod a' tiéidet az iſtenteleneknek fegyverétöl, és a' ſzükölködôt a' kegyetlennek[337] kezéből. Te elôdben jöttünk ô mi Urunk, és mi Iſtenünk! legyenek azért figyelmeteſſek a' te füleid a' mi könyörgéſünknek beſzédére. Mert imé Uram gyalázatban forog a' mi dicsöſſégünk, és a' kik hamiſſágot kereſnek el-akarnak bennünket tapodni. A' nyomoruságoknak edgyik mélysége a' máſikat követi mi rajtunk, és a' te haragodnak áradáſi, által mentenek mi rajtunk. O mi erôſſégünk! miért járunk gyáſz-ruhában, midön az mi ellenségink haborgatnak bennünket? Tégedet várunk, ſies azért mi hozzánk, mert te vagy à mi orczánknak meg-ſzabadétó Iſtene. O Uram ſok ideje vagyon már hogy kiáltunk, és nem halgatβ-meg, hogy untatunk tégedet, az emberek kô-[C10v=60]zött valo törvénytelen hatalomért, és nem ſzabadétaſz-meg. Miért hagyod néznünk ô mi igaſſágunk! az hamiſságot? és miért nézetteted mi velünk, a' nyomorgattatáſt? A'

[329] 1679L, 1703: Kimarad az *és* szó.
[330] Az 1673-as kiadásban tévesen szóköz nélül szerepel: *teβerelmed.*
[331] Az 1673-as kiadásban rossz helyen van a szóköz: *m ireménségünket.*
[332] Az 1673-as szövegben hibásan *teſtunkre* áll, a többi kiadásban helyes.
[333] Az 1673-as szövegben hibásan áll: *Pátriárákkal*, a többi kiadásban helyes.
[334] 1679L, 1703: Kimarad az *a'* névelő.
[335] 1679L, 1703: *lakhaſſunk.*
[336] 1703: Kimarad a *mi* szó: *a' életünknek.*
[337] 1703: *kegyetlenek.*

ragadozás, és az hatalom miért vagyon mi elôttünk? és miért engetted ô Uram,[338] hogy fel-támadtak a' Pogányok: a' kegyetlen és vakmerô nemzetség hogy el-foglallya az ô nem [sic!][339] hajlékait. O melly rettenetes és iβonyu nemzetség ez! kiknek lovak gyorſabbak a' párdutznál, és kegyetlenbek az eſtve járó éh-farkaſoknál; kiknek lovagjok ſok, és az ô[340] lovagjok meββûnnen jövén gyorſan repûlnek, mint a' dôgre ſietô ſas-keſelyû: Haſonlatos ezeknek ábrázattyok, a' nap-keleti ſzáraztó ſzélhez, és ſok βámtala(n) rabot gyûjt mint a' fövenyet. Ez nép nagy Iſten, à királyokat neveti, és a' fejedelmek ô néki csufságok: minde(n) erôſſéget meg-nevet, tôltéſt csinál az ellen és meg-véſzi azt. O mi reménségünknek Iſtene, avagy nem ôrôktûl fogván valo vagy-é te? és nem te[341] vagy-é à te βenteidnek erôſſége? Tiβ-[C11r=61]tábbak a' te ſzemeid hogy nem mint az gonoſſágra nézhetnél, és az embernek nyomorgatását nem nézheted. Miért tekénteſz tehát az hitetlenekre? és el-halgatod mikor az Iſtentelen el nyeli az ô nálánál igazabat? Kérünk annak okáért tégedet ô Jácóbnak ôrizôje, hogy a' te munkádat az ô eſztendejének kôzepette elevenits-meg, az ô esztendejének idejébe(n) jelents-meg irgalmaſſágodat, és à te haragodban à te jóvóltodrul emlekezzél-meg. Tapodd-meg à fôldet à te haragodban, és buſúltodban tsépellyed-meg a' Pogányokat. Támadgy-ki oh Uram a' te népednek ſzabaditására, a' te Chriſtuſoddal, és ronts-meg à fôt, az hitetlennek házában. Verd által a' te fegyvereddel az ô ſeregeknek fejét, à kik mint a' forgó ſzél ugy támadtanak[342] a' mi veſzedelmünkre. Ki Uram régenten, a' te lovaiddal meg-tapodtad a' tengert, és a' mélységes vizeknek rakását: ugy moſtan-is mutaſd-meg a' te igyed mellett a' te hatalmaſságodat, hogy láthaſſuk à te gyôzedelmedet, és énekelheſ-[C11v=62]sünk tenéked hálá-adó dicsireteket, vigaſság tévô ſzerſzámokban. O mi vigaſztaláſunknak Iſtene, biztat-is minket a' mi lelkünk, a' te jóvoltoddal, mert jól tudgyuk, hogy el-téſzed[343] a' mi álnokságinkat, és a' te ôrôkségednek maradékának gonoſzságát el-halgatod; Nem mind ôrôcké tartod-meg a' te haragodat, és nem mind éltiglen feddôdôl mi velünk, mert gyônyôrkôdôl az irgalmaſságban; hanem hozzánk térvén meg kônyôrûlſz mi rajtunk, el-tapodod à mi álnokságinkat, és a' tengernek mélységes ôrvényében veted minde(n) mi[344] bûneinket: Nyilván meg-mutatod Jácóbnak tôtt fogadáſodat, és Abrahámnak igért irgalmaſságodat, mellyet eskûvéſſel fogadtál vala à régi idôben. Igy cselekedgyél mi velünk oh mi Iſtenünk, édes Atyánk, a' te[345] Fiadért az Ur Jéſusért, kiben minékünk mindeneket meg-igértél, és parancsoltad-is, hogy ecképpe(n) kônyôrôgjünk. *Mi Atyánk &c.*

[338] Az 1673-as szövegben hibásan áll: *Urum*, a többi kiadásban helyes.
[339] Minden kiadásban így szerepel.
[340] 1703: Kimaradnak a *lovagjok fok, és az* ô szavak.
[341] 1679L, 1703: Kimarad a *te* szó.
[342] 1703: *támadnak.*
[343] 1679L, 1703: *el-vészed.* Vö. 2Sám. 24, 10; Hós. 14, 3.
[344] 1679L, 1703: Kimarad a *mi* szó.
[345] 1679L, 1703: Kimaradnak az *a' te* szavak.

XIII. ***Az mi ékeſségünknec, és dicsőſségünknec, helyre való állattatásáért.***

[C12r=63] MEnynek főldnek, hatalmas teremtő Iſtene, ki lakozol az Izraelnek dicsireti kőzőtt, te előtted artzal le-borulnak à főldnek királlyi, és minden pogány népek ſzolgálnak tenéked. Hirdetik Uram az egek, a' te csudálatos dolgodat, és a' te igaz mondáſodat az ſzentek gyülekezetiben. Nincsen ſohul-is te hozzád haſonló Iſten, és ollyan hatalmas mint te, az emberek fiai kőzőtt. Te uralkodol az tengernek kevélységén, mikor az ő habjai fel-emelkednek, te enyhited-meg azokat. Tiéid az egek, tiéd[346] a' főld, és e'[347] világot minden benne valóval[348] te fundáltad: Tenéked Uram a' te karod hatalmas, és a' te jób karod mind őrócké [sic!] fel-magaſztaltatott. Az igaſság és itélet a' te ſzékednek hellye, a' kegyelem és a' tőkélleteſség jár a te orczád előtt. Oh Uram mi erőnknek ékeſsége, kitől βármazik az áldás magas menyorβágbol, a' te βéked előtt ohajtva várjuk a' te ſegedelmedet. Kőnyőrüly Uram mi rajtunk, mert te hozzád kiáltunk minden napon; és[349] vidámits-meg [C12v=64] a' te ſzólgaidnak lelkeket, mert a' mi lelkünket te hozzád emeltük-fel. Láſd-meg Uram à te el-epedet népednek nyomoruságát, halgaſd-meg az ő panaββát, keſerüld-meg kiáltáſát, és az ő gyalázattyát ne felejtsd-el. Imé Uram a' mi őrőkségünk ſzállot a' kivül valókra, és a' mi házaink az idegenekre. A' mi nyakunkon uralkodók miatt háboruságot ſzenvedünk, fáradozunk, és nincsen nyugodalmunk. Oh édes Atyánk! meg-ſzünt a' mi ſzivünknek őrőme, és ſiralomra fordúlt à mi vigaſſágunk. El-eſet a' mi fejünknek ékes koronája; Jaj minékünk mert igen vétkeztünk. Meg-vallyuk ô mi jó Iſtenünk hogy a' mi álnokságink téβnek ellenünk tanúbizonyságot, hogy vétkeztünk te ellened, és hogy a' mi álnokságink el-áradtanak te ellened: De ô Izraelnek reménsége, te vagy minékünk meg-tartónk, a' nyomorúságoknak idején, és te egyedül tarthatz-meg minket; te Uram őröcké[350] meg-maradſz, és a' te ülő βéked őrőkké állandó. Miért feletkeznél hát el örökké[351] mi [D1r=65] rollunk? és miért hadnál-el minket ſok ideiglen? Miért lennél ollyan mint a' meg-fáradott férfiu, és mint az hatalmas ki minket meg nem tarthatna. Te Uram mi kőzőttünk vagy, és à te nevedről neveztetünk, ne hadgy-el azért bennünket. Ne veſd-meg valóban a' te haragodban à Judát, és à Siont ne utállya-meg à te lelked. Miert vertél-meg minket, és ſemmi orvoſságunk nincse(n)? vártuk à békeſséget és ſemmi békeſség nem vólt, és à gyógyúláſnak idejét, és imé félelem? [sic!] Oh Uram ne veſs-meg minket, à te nevedért; ne veſd-meg a' te dicsőſségednek ſzékit: Emlekezzél-meg, és ne tedd hijában valóvá à te mi velünk tőtt frigyedet, ne végyen az halandó ember

[346] 1703: *tiéid.*
[347] 1703: *az.*
[348] 1679L, 1703: *valókkal.* 1675, 1679Kv: *Tiéd az eg, és tiéd a' főld, és e' világot minden benne valóval.*
[349] 1703: Kimarad az *és* szó.
[350] 1679L, 1703: *mind* őrőkké.
[351] 1679L, 1703: Kimarad az *örökké* szó.

hatalmat te rajtad. Avagy nem te vagyé à mi Urunk Iſtenűnk, és nem te benned bizunké? holott te cselekedted ezeket. Térits-meg Uram minket te hozzád, és meg-térünk, éppits-fel à mi napjainkat, mint vólt az régi időben. Legelteſſed à te népedet à te veſzſződdel, és a' te őrökségednek ſeregit, melly [D1v = 66] az erdőkőn ſzéllyel lakozik. Legelteſſenek (à Básánnak mezején) a' mi orſzágunknak városiban és a' Gileádon, mint a' régi időben, hogy hirdeſsük à te dicsiretedet a' Sion leányának kapuiban, és őrűllyűnk a' te meg-ſzabaditáſodban. Légy ô mi Iſtenűnk! a' meg-nyomorétotnak fel-magaſztalás, és ideje korán való ſegétség a' nyomoruságban eſteknek: Es biznak te benned a' kik iſmérik a' te neved, mert el-nem hagyod azokat, kik tégedet Uram kereſnek. Térjenek az hitetlenek à főldben, és minden népek kik el-feletkeznek te rollad; és a' téged keresô ſzegény ne maradgyon mind őrökké feledékenységben, és a' nyomorultaknak reménségek, ne veſzſzen-el mind őrökké. Halgaſs-meg minket mi reménségűnknek Iſtene, a' te Fiadért a' mi idvezitő Jéſus Chriſtuſunkért, a' ki minket igy tanitott kőnyőrgeni: *Mi Atyánk &c.*

XIV. ***Az nyomoruságnak Egyiptomából való boldog ki-ſzabadulásért.***

[D2r = 67] IGen igaz, igen ſzent, és igen hatalmas Iſten, az nyomoruságban vettetett lélek, és a' meg-tőrődőtt ſziv kiált tégedet, mert Uram noha[352] nagy vagy te, mindazáltal a' te kicsiny őrökségedet nem útálod-meg; noha dicsőſséges vagy, de még-is a' nyomorúltat, az el-eſtet, nem kerűlőd-el: Hajts-alá azért à te egeidet, nyiſd-meg a' te fűleidet és légy figyelmetes a' mi kőnyőrgéſűnkre. Imé ſzerelmes Atyánk, az iſtentelen ki-nyújtotta az ô karját te ellened, és meg keményétvén ônnőn magát az mindenható ellen, űldőzi az ſzegényt, és a' nyomorultat keſergeti; és nem veβi eſzében, hogy azokat te magadnak el-válaſztottad.[353] De te Uram mi királyunk, mi őrőműnk; és a' mi fejűnknek ékes koronája, mutaſd-meg a' te orczádnak világát mi rajtunk, és a' te ſegedelmeddel légy jelen mi velűnk, mert te ſzolgaid vagyunk mi, te népeid, te őrőkséged, és a' te legeltetéſednek juhai: El-feletkeznél-é azért Iſten a' te kezednek munkáirol? nem viſelnél-é gondot a' te fiaid-[D2v=68]rol? és a' te ſzolgaidat nem óltalmaznád-é-meg? A' te őrőkségedet el-hadnád-é, és a' te juhaidat kit az Ur Jéſus vérén meg-váltottál, az orditó oroſzlánoknak prédáúl adnád-é. Ne cselekedgyed, oh édes jó gondviſelő Iſtenűnk, mert jobb a' te kezedben eſni, mint az ember kezében, mivel hogy a' te irgalmaſságod nagy, és a' te ſzerelmed meg-bánás nélkűl való. Miért hadnál hát-el bennűnket, lám vannak oh Uram tenéked ſzemeid a' mellyekkel vigyázhatz mi reánk; vannak kegyelmes fűleid, a' mellykekkel meg-halgathatz: Te azért nagy Iſten, a' ki a' te népednek, az te Izraëlednek Egyiptomban lévő nyomorúságát meg-ſzántad, és az ô nagy igáját meg-keſerűlvén meg-ſzabaditottad; ugy à te Eccléſiádat-is az melly immár

[352] 1703: Kimarad a *noha* szó.
[353] 1679L, 1703: A szó igekötő nélkül áll: *választottad.*

majd utólſó romlásához közelgetett, az ô ellenségi ellen βabaditsad-meg. Avagy édes Atyánk, volt-é Egyiptomban nagyobb kegyetlenségben à te néped, mint a' mellyekben mi vagyunk? Az Pharao inkább meg-keményétette-é az ô ſzivét [D3r = 69] te ellened, mint a' mi meg-eskűtt ellenségűnk? Nem bizonyára: Mert elég vólt Uram à Pharaonak, hogy a' te ſzolgádat a' Moſeſt és Aront elôlle el-űzheſſe;[354] de imé a' mi ellenségink ſzűntelen ſzomjuhozzák a' mi véreinket: nem kedveznek a' mi iffiainknak, és a' véneket lábok alá le-tapodgyák. Annak-okáért ô mindenható Iſten, kinek kezében vagyon az erô, mutaſd-meg a' Pogányokon a' te itéletedet mint régenten Pharahon, Manaſſén és Nabucodnézáron, és ne engedgyed hogy a' te méltóságodnak hellye a' Sion el-puſztéttaſſék, a' te nevedrôl neveztetett kereſztyénység [sic!] el-tôrôlteſſék; ſôt a' mi nagyobb a' te tiſzteleted mi közzűlűnk ki-irtattaſsék; hanem inkább az mi nyomorúlt édes Atyánk-fiainak sűrű kiáltáſi, mint az jó illatu fűſt a' fellegeket járják-meg, az ſzép egeket haſogaſſák-meg, és a' menyorβágnak kapuin erôſzakot vévén, tégedet a' ſegedelemre hijanak alá. Oh Uram ne dugd hát bé a' te fűleidet, hanem a' raboknak fohászkodáſa, az ár-[D3v=70]tatlan vérnek ki-ontattatáſa[355] indittson [sic!] tégedet a' boſzſzú álláſra. Lám nagy Iſten te vagy ez[356] egéſz földnek Ura, és te nállad vagyon minden hatalom, ronts-meg azért azokat, a' kik az[357] ô hatalmokkal gonoſzúl élvén, te ellened fel-fuvalkodtanak kevéllyen. Te Uram az Ezekiáſnak, Júda királlyának idejében, el-küldôtted a' te ſzent Angyalodat, a' ki a' Senachéribnek tábora közzűl el-veſztett ſzáz-nyóltzvan ezereket; ugy moſtan-is édes Iſtenűnk, küld-el mi-elôttünk a' te jó Angyalodat, a' ki a' te karodnak nagyságával, rettentse-el à Pogányokat, és azokat a' kik káromláſſal te ellened ôſzve gyűlekeztenek, ſzélleſzd-el. Ne állyanak-meg a' te ſzemeid elôtt a' kevélyek, és a' vér ſzopó álnokságnak embereit ne ſzenvedgyed-el. Itéld-meg ôket, hogy az ô tanátsokban csalatkozzanak-meg; és az ô hamisságoknak fokságáért veſd-el ôket, mert Uram engedetlenek te ellened. A' te népedet peniglen a' nyomoruságnak Egyiptomából ſzabadits-meg, és a' Ca-[D5r=71]nahánnak virágzó, békeſséges és boldog földére telepits-meg, az holott egyedűl a' te igaz tiſzteletedet, ſzivel lélekkel βeretheſſék, az Egyiptomnak hagymáit, és bűdös útálatoſságit meg-útálhaſſák, és tégedet hittel magokhoz kaptsolván, hálá-adáſſal dicsérheſſenek. O mi idveſségűnknek paiſa nagy Iſten, tarts-meg mi közöttünk, a' te Anyaſzent-egyházadnak veteményes kertyét, és a' tiéidnek itt ez földön adgy olly állandó és virágzó boldogságot, à melly à te Anyaſzent-egyházadnak, a' Jéſus Chriſtuſnak edgyetlen egy Jegyeſſének, ez világban valo életére, és a' jövendôbéli orβágnak keresésére haſznos leheſſen. Szorongaſd-meg azoknak ſziveket, a' te erôs lelkeddel, és erôſits-meg ôket, hogy az Aſmodiuſnak, és a' gonoſz embereknek īrigységek és hamiſſágok ellen, a' kisértetnek idején lelkekben és hitekben el ne csűggedgyenek. Tedd ôket a' mennyei

[354] Az 1673-as szövegben hibásan *el-ûzheſheſſe* áll, a többi kiadásban helyes.
[355] 1675, 1679Kv: *ki-ontatáſa.*
[356] 1679L, 1703: *az.*
[357] 1679L, 1703: Kimarad a névelő. (*az*)

Paradicsomnak[358] jó[359] illatozó plántáivá, hogy kegyeſſégnek, βelédségnek, és minden jóſzágos cselekedetek-[D5v=72]nek ſzagaival tellyesek lévén, a' bűnőknek bűdőſſégeit el-kerűlheſſék, hogy igy igaſſágban tiβtelvén tégedet ebben e' világban, végre oſztán a' fényes menyorſzágban, őrőkké valo jókkal te tőlled meg-gazdagéttaſſanak Amen. *Mi Atyánk &c.*

XV. ***Az Iſten el-ofzlattatott népének haza valo hozattatásáért.***

MAgas menyorſzágban, királyi dicsőſſéggel uralkodó ſzent Ur Iſte(n), à mi Atyáinknak à te őrőkségednek az Izraëlnek Iſtene, az égnek, à főldnek és à vizeknek teremtő Ura, ki à ſzomju lelket meg-őntőződ, és a' βomoru βivet őrőmmel bé-tőltőd. Meg-tudhatatlanok Uram a' te itéletid, és végére mehetetlenek a' te útaid: te itéled-meg e' világot igaſſágban; és a' népeknek tőrvént mondaſz tőkélleteſſégben. Igaz vagy Uram te, és minden cselekedeted igaſſág, és tiſzta vagy mikoron itélſz. Mi penig haſzontalan teremtet állatok à bűnős Adámnak bűnős maradéki min-[D6r=73]den órában, és minden ſzempillantáſban gonoſſágot cselekeſzűnk, tégedet meg-βomorétunk, és à mi bűntetésűnkre ugyan le-huzunk; Nem cselekeββűk a jót, a' kit te ſzeretβ, hanem a' gonoβt a' kit gyűlől a' te lelked. A' mi gonoſſágink miatt meg-nehezedet Uram a' te kezed mi rajtunk, és a' te oſtorodnak ſullyát immár nem ſzenvedhettyűk, ki-vettettettűnk[360] a' te haragodban ragadományra, gyalázatra, fogságra és halálra, mert meg-érdemlettűk mind ezeket. De ô ſeregeknek Iſtene, ſok és végére mehetetlen a' te igeretednek bővsége, ebben annak-okáért bizván, járulunk te hozzád, és kérünk tégedet az Ur Jéſuſsért, emlekezzél-meg a' te fogadáſodrul, mellyet tőttél minékűnk ama te kedveſed a' Mojſes által, ezt[361] mondván: Ti vétkeztek én ellenem, én penig el-βélleβtlek titeket; de midőn meg-térendetek én hozzám és az én parancsolatimban járándatok, ha ſzintén az égnek utolso ſzélire ki-űzetnétek-is, onnét-is őβve gyűjtelek és bé-βállétlak à ti őrők-[D6v=74] ségtekben. Annak-okáért ô Uram! ne álly távul mi tőlűnk, és ne rejts-el magadat kellete korán, a' mi nyomoruságinkban. Ne engedgyed hogy az hitetlen háborgaſſa a' ſzegént, és a' kevély dicsekedgyék az ő gondolatinak kivánságában. Ne hadd hogy az hitetlen ſzemtelenűl az ő βivében ezt kiáltsa: El-feletkezet az Iſten! el-fordétotta az ő orczáját, és nem láttya-meg ezeket: Sőt mi Urunk, és mi Iſtenűnk, kely-fel; emeld-fel a' te kezeidet, ronts-meg a' te ellenségedet, és ne feletkezzél-el a' βegénnek ſiralmas panaββairul. Te reád hagyattatott Iſten a' βegény; annak-okáért légy ő néki kegyelmes ſegétője. Kiváltképpen penig ô mi reményűnk! gyüjts őβve a' Jácobnak maradékát a' mi édes fogságra el-vitetett atyánkfiait, és add-meg ő nékik az ő ſzerelmeſeket: add-meg ſzivek ſzakadva váró bóldog állapatyokat, à

[358] Az 1673-as szövegben hibásan *Paradicsomnek* áll, a többi kiadásban helyes.
[359] 1679Kv: *jól.*
[360] 1703: *ki vettettünk.*
[361] Az 1673-as szövegben hibásan *etz* áll, a többi kiadásban helyes.

miképpe(n) annak elôtte kegyelmeſſe(n) cselekedtél vólt ô véllek.[362] Eſſék-meg à te βived à te népede(n), ki à te nevedrôl neveztetik, és à te édes[363] Izraëledrôl, à kit elsô [D7r=75] ſzûlôttednek neveztél, kegyelmezz-meg: Ald-meg Uram a' mi váraſinkat; várainkat, faluinkat, és a' te Anya-βent-egyházadat, a' te nyugodalmadnak hellyét.[364] A' te Sionodat tôltsed-bé a' te kegyelmeſſégeddel, és a' te beſzédednek édeſſége, gyônyôrûsége zengjen à te néped kôzôt. A' te jó voltodnak bizonyságát kûldgyed-el mi hozzánk, és te magadat mutaſſad kegyelmeſſen a' tégedet várókhoz. Azokra a' mi édes Atyánkfiairais vigyáz nagy Iſten, a' kik az ô hajlékokban nyomoruságot ûldôzéſt[365] és kergetéſt βenvednek a' vér-βopó hamiſſágnak emberitôl, azokat a' te félelmedben à te βeretetedben mind végiglen tartsad-meg: Tedd ôket az Ur Jéſuſnak mennyei ôrôkségévé, tedd lelki vitézivé és a' Lelki Jéruſálemnek Polgár társaivá, hogy ne csûggedgyenek-el a' nyomoruságokban, hanem az ô Uroknak a' Chriſtuſnak erejével meg-erôſitetvén, e' világban ô érette, minden gyalázatot; sôt még halált-is[366] el-ſzenvedni kéſzek legyenek. Vigaſztallyad ôket à te kegyel-[D7v=76]mednek biſztato beſzédével, és erôſitsed a' te hatalmadnak erôſſégével, hogy minden ellenségeken gyôzedelmeskedheſſenek és jôvendôben te tôlled amaz ôrôkké valo Mártyromoknak koronáját el-vévén, a' mennyei ôrômben bé-vitetteſſenek, Amen. *Mi Atyánc &c.*

XVI. ***Az Iſten jobb kezének rajtunk való fel-magaſztalâsáért.***

JEhova dicsôſſéges nagy Iſten, kinek csak egyedül vagyon halhatatlanságod, és lakozol hozzád mehetetlen világoſſágban, ki a' ſetétségnek titkait világra hozod, és a' ſziveknek tanátsait meg-jelented. Te vagy az az Iſten, ki meg-elevenéted az alázatos ſzivû embernek lelkét, és meg-éleſzted a' tôredelmeſſeknek ſziveket. A' te ſzabadétáſod Uram mind ôrôkké valo és a' te igaſſágod ſoha el nem romol; mert ki-gyomlálod a' fôldrôl azoknak emlekezeteket, kik gonoſzt cselekeſzenek, de meg-ſzabadétod azoknak lelkeket az haláltol, a' kik a' te irgalmaſſágodban biznak. Mi U-[D8r=77]ram ſzegény meg-tôrôdôt ſzivû emberek, bizunk a' te irgalmaſſágodban és kiáltunk éjjel nappal te hozzád, de te nem felelſz-meg mi nékûnk. El-vetettél, és meg-utáltál ô Uram minket, és meg-haragudtál a' mi fel-kent Fejedelmûnk ellen: Fel-bontottad a' te ſzólgáddal tôtt ſzôvetségedet, és a' fôldre vetvén meg-gyaláſztad a' mi koronánkat. El-rontottad a' mi kô-falainkat, és minden mi erôſſéginket à fôldre le-hántad. Minde(n) úton járók ſákmánt vetettek mi bennûnk, és a' mi ſzomβédink elôt gyalázatoſokká lôttûnk. Fel-magaβtaltad Iſte(n) a' mi ellenséginknek jób kezeket, és meg-vidámétottad minden mi gonoſz akaroinkat. A' mi fegyverinknek élit ki-vontad, és minden bátorságunkat el-vôtted az hadban. El-tôrlôtted a' mi fęnyeſſégûnket,

[362] Az 1673-as szövegben hibásan *véllék* áll, a többi kiadásban helyes.
[363] 1675, 1679Kv: Kimarad az *édes* szó.
[364] 1703: *helyeit.*
[365] Az 1673-as szövegben hibásan *ûldûzéſt* áll, a többi kiadásban helyes.
[366] Az 1673-as szövegben hibásan *halát-is* áll, a többi kiadásban helyes.

és a' mi Királyi ſzékűnket a' fődre le-rontottad. Oh Uram meddiglen rejted-el te magadat mi tőllűnk mind őrőkké? és meddig ég à te haragod mint a' tűz? Hol vannak nagy Iſten a' te előbbeni irgalmaſſágid, mellyeket eskű-[D8v=78]véſſel fogadtál a' mi Atyáinknak? Emlekezzél-meg kérűnk a' te ſzólgaidnak gyalázattyokrul, és láſd-meg hogy ſok népeknek gyalázattyokat hordozzuk a' mi kebeleinkben. Térj hozzánk Uram, meddig léβe(n) à te haragod? és légy kegyelmes a' te βólgaidhoz. Miért rejtenéd-el édes Atyánk à te orczádat mi előllűnk? és miért ſanyargatnál minket mint elenségidet? [sic!] Vallyon s'[367] nem lengedező fa levelet gyötreſz-é? avagy nem a' meg-ſzáradott pozdorját űldőződ-é? Hogy mi ellenűnk ennyi ſok nyomoruságokat rendeltél és azt cselekedted, hogy gyermekségűnktől fogván valo vétkeinknek bűntetéſit, őrőkségül birnók. Vétkeztűnk és álnokságot cselekedtűnk, de mit cselekedhetnénk te veled ô embereknek őrizője: Szerelmes Iſtenűnk, nem a' mi igaſſágunknak bizodalmában vettyük előbben a' mi kőnyőrgésűnket, hanem a' te nagy irgalmaſſágodban valo bizodalomban, ne kéſſél azért a' te ſegedelmeddel. Tőlts-bé a' te jó-voltoddal minden napon, és vidámits-meg [D9r=79] minket a' mi nyomoruságinknak napjai után, és az eſztendők után a' mellyekben láttunk nyomoruságot. Láttaſſék-meg a' te βólgaidban a' te csuda dolgod, és à te dicsőſſéged azoknak fiaiban.[368] Annak felette ô mi jó gond-viſelő Iſtenűnk, a' te tőbb áldáſid kőzőt terjezd-ki a' te irgalmaſſágodat à mi kegyelmes Fejedelműnkre, és a' te űgyednek forgatására[369] ôtet erőſſéts-meg, nézd-meg Uram az ő ſzivét valóban; imé a' te Dávidoddal az hozzád valo nagy buzgoság, fegyvert fogatott ő vélle, hogy illy éktelen állapattal-is az hatalmas oroβlánoknak, és kegyetlen ordétó Medvéknek ellenek mennyen, hogy a' te el-rémült és el-ragattatott ſzegény bárányidat, torkokbul ki-ragadgya. Látod ô jó nagy Iſten! mind koczkára hánták a' te buzgó βenteid, ſzent tiſzteleted mellett minden ſzerentcséjeket: [sic!] Imé a' te Moſesid, és Aronid-is, a' Joſeph őrőkségének romlásán valo keſerűségekben[370] ugyan el-epedtek, és talpon álván te előtted kezeket nagy erővel fel-emelték, hiteknek kő-[D9v=80]nyőkeit erőſſen meg-vetvén az Ur Jéſuſban. Oh mennyen-bé hát és indétson-fel-Izraëlnek Iſtene! a' te őrőkségednek ſzivek ſzakadva valo sűrű rád kiáltáſa, és a' ki régenten Joſuének az őrőkűl biratando[371] Canahán földének még kűβőbében ki-vont tőrrel magadat meg-jelentéd; O jelents-meg moſtan-is te magadat? és el-rémül az ellenség: O kely-fel! és el-hulván a' földre le-eſnek a' te irigyid. O ne maradgy már kőzte, Jehova Seregeknek győzhetetlen Fejedelme, hanem álly mi mellénk; Légy a' mi ſereginknek hadnagya, te adgy βivet, és bátorságot a' mi vitézinknek, te erőſséts-meg az ő derekokat,[372] hogy őt[373] ő kőzzűllők el-kergeſſen ſzázat, ſzáz penig, (a' mint meg-

[367] 1675, 1679Kv: Kimarad a *'s* szó.
[368] 1703: *fiában.*
[369] Az 1673-as szövegben hibásan *forgatásárá* áll, az 1679L és 1703-as kiadásban helyesen: *forgatására.* 1675, 1679Kv viszont: *forgatásán.*
[370] 1703: *keferüségben.*
[371] 1679L, 1703: *birando.*
[372] Az 1673-as szövegben hibásan *derakokat* áll, a többi kiadásban helyes.

igérted) tiz ezeret: egy úton jöjjön az ellenség, de meg-ûzettetvén ſzáz úton ſzaladgyon-el, mert nem nehéz néked[374] kevés avagy sok által-is meg-tartatni. Nem bizhatunk mi a' mi kézivjünkben, ſem a' mi erös karjainkban; ſem a' mi fegyverünk minket meg nem szabadét, hanem csak egyedûl [D10r=81] te vagy a' ſzabadétó. Szabadéts-meg azért ô Uram, nagy Iſten! imé többire édes Atyánk, csak mint egy táska, egy paritya, és egy kis követske a' mikkel a' nagy Goliátokkal mi ellenséginkel βemben megyünk. Soka(n) biznak az ô erejekben, de mi benned Seregeknek győzhetetlen Ura! kit ök gyalázattal illettek: ök reménségeket vetik az ô huſbul álló karjokban, de mi a' te hatalmaſſágodnak karjaiban, oh dicsöſſéges király! ök az ô záſzlójokat fel-emelték az ô bálványoknak nevében, de mi a' te nevedben ô győzedelmes Fejedelem! Mutaſd-meg azért a' te nagy erödet ez mi nagy erötelenségünkben, had tudgya-meg az egéſz föld, hogy nem fegyver, és dárda által tartaβ-meg te Uram. Moſt Ur Iſten, most![375] moſt fordétsd-el, βintén ideje a' gyalázatot a' te Izraeledről, had légyen nyilván a' mi ſzemeink láttára, ſzegény ſzólgaidnak, igaz, ſzent tiſzteleted mellet [sic!] reméntelen ſok keſerves háborgatáſokért valo boββu-állaſod; jöjjön-ki a' te orczád elöl az itélet! és a' te [D10v=82] ſzemeid láſſanak igazat. Mutaſd-meg a' te csudálatos irgalmaſſágodat, és ſzabadéts-meg a' te benned bizókat azoktul, kik à te Jóbod ellen fel-támadtak.[376] öriz-meg[377] minket mint a' te ſzemeidnek fényét, és óltalmaz-meg minket a' te ſzárnyaid árnyéka[378] alatt; ne vegyenek mi rajtunk erôt e' világnak emberi, kiknek réſzek ez földön vagyon, és[379] kiknek haſokat bé-töltötted gazdagsággal. Halgas-meg minket ô mi Iſtenünk à te Fiadért az Ur Jéſusért, Amen.

XVII. *Az Ur jó vóltának ſziveſſen való kivánásáért a' nyomorultakhoz.*[380]

NAgy tanácsu, és nagy cselekedetü Iſten ki vagy egyedül hadakozó Ur, és ki félelemmel mindenek felet tiſzteltetel. Te vagy az az Ur, ki az eröſſeknek karjokat meg-rontod és a' fel-fuvalkodott ſzivnek keménységét ſemmivé téſzed. Mi bünös haszontalan teremtéſid, a' nyomoruságoknak és keſerves üldöztetéſeknek mélységeiböl a' te ſegétségedet ohajtyuk és kévánnyuk. De ô igaſſágnak Iſtene miképpen ſzollyunk te veled, mert a' mi lelkeink meg-terheltettenek keſerüséggel, és a' te ſebes nyilaid által járván meg-ſebeſſétették a' mi ſziveinket. [D11r=83] Mi vagyunk Uram a' ſanyaruság látot emberek,

---

[373] Az 1673-as szövegben hibásan ôtt áll, a többi kiadásban helyes.
[374] 1675, 1679Kv: *tenéked.*
[375] 1679L, 1703: Kimarad a *moſt* szó.
[376] 1703: *fel-támadnak.*
[377] A 1673-as szövegben a szó első betűje (ô) valójában verzál, hiszen mondatkezdő, ezt a betűt azonban nem tudtuk rekonstruálni.
[378] Az 1673-as szövegben hibásan *árryéka* áll, a további kolozsvári kiadásokban helyes, viszont 1679L, 1703: kimarad a szó.
[379] 1703: Kimaradnak a *kiknek réſzek ez földön vagyon, és* szavak.
[380] Ezt az imát – helytakarékosság miatt – az előzőeknél kisebb betűvel szedte Veresegyházi. Itt minden ékezetes *u* és *o* betűt kivétel nélkül *ö*-vel és *ü*-vel jelölt.

a' te haragodnak veſzſzeje miat, kiket büneinkért érdemünk ſzerént, oh már[381] régtül fogván oſtorozol. Öβve köttetett Iſten a' te kezed által a' mi álnokságunknak igája, és öſzve fonattatván bé-vettetett a' mi nyakainkban, mellyek a' földiglen alá görbeſztették és nyomták a' mi lelkeinket. Innen vagyon hogy gyüléſt töttél mi ellenünk hogy megrontanál, és hogy a' mi erös vitézinket meg-tapodnád; Söt bizonyára el-érkezet mi ellenünk a' te itéleted, és a' te kezed meg-nehezedet mi rajtunk: Eröt vött mi rajtunk a' mi ellenségünk, és minden kéméllés nélkül öβve rontotta a' mi cso(n)tainkat. Elveβtette minden mi[382] hajlékunkat, le-törte eröſſégünket, és a' földre hányván megrutitotta a' mi orſzágunkat. Oh Uram bé-tölt a' mi ſzivünk keſerüséggel, és à mi lelkünk el-távozott à békeſſégtöl; Nincsen a' ki vigaſztaláſt nyújtson a' mi lelkeinknek, mert ellened rugódoztunk. De oh ſzerelmes Atyánk az égiglen vagyon a' te irgalmaſſágod, és a' te igaz mondáſod a' felhökig, tekénts azért kegyelmeſſen mi reánk. Te Iſten jó akarattal voltál a' te földedhez, a' Jácobot a' fogságbul meg-szabadétottad, az ö álnokságát meg-engedted: Légy Uram mi hozzánk-is jó akarattal, és a' mi ellenségünknek régtöl fogván valo ſiralmas üldöztetésétöl[383] ſzabadits-meg a' mi lelkeinket. Térj-meg mi hozzánk: és ſzállyon-le ellenünk valo haragod. Avagy mind ö-[D11v=84]rökké haragſzol-é mi ellenünk? és a' te haragodat meg-tartanád-é mind örökké? Avagy nem eleveniteſz-é meg minket iſmét, hogy e' nép te benned örvendezzen? Mutaſd-meg Uram mi-nékünk a' te irgalmaſſágodat, és a' te ſzabadétáſodat adgyad minékünk: Ugyan-is Uram mi haſzontalan földnek férgei nem tudunk egyébüvé futni, hanem csak egyedül te hozzád, mert haszontalan az emberi ſegitség, és ollyan mint[384] a' romladozott nád-ſzál, mellyhez a' ki támaſzkodik bémégyen az ö kezébe és meg-sérti azt. Annak-okáért meg-vetvén minden emberi ſegétséget, a' te jobb kezedben kereſſük à mi eröſségünket, a' te kegyelmedben a' mi meg-óltalmaztatáſunkat. Meg-vallyuc édes Atyánk hogy méltatlanbak vagyunk mi magunkban hogy nem mint kik te elötted meg-állyunk és tégedet a' ſegedelemért megkereſſünk, mert a' mi álnokságaink kö fal gyanánt fel-nöttek mi mellettünk, a' kik βakadást és haſadáſt[385] töttek te közötted és mi közöttünk, meg-homályoſodott a' mi értelmünk, el-fordult a' mi akaratunk, és minden mi külsö belsö érzékenségeink gonoſságra, iſtentelenségre hajlottanak; mind-azáltal bizunk eröſſen a' te irgalmaſſágodban, mert tudgyuk hogy dicsekedik az irgalmaſſág az itélet ellen. Te Uram esküvéſſel fogadtad hogy nem gyönyörködöl a' bünös embernek halálában, hanem inkáb az ö meg-térésében; kérünk annak-okáért tégedet, ne-néz minket a' mi bü-[D12r=85]neinkben, hanem inkáb néz minket a' te ſzerelmednek Fiában az Ur Jéſusban, kit mi érettünk ingyen való βerelmedböl halálra adtál. Vetkeztes-le minket a' bünnek utálatos ruhájábul és öltöztes-fel minket az ö ſzentségének és igaſſáganak tiſztaságos köntösében. Kedvellyed az ö egyſzeri elégséges áldozattyát, és azért tégy minden jókat mi velünk. E' félelmes nyomoruságos állapatinkban penig oh nagy Ur Iſten, légy minékünk erös báſtyánk légy kelletekorán valo ſegétségünk és ne engedgyed a' te

[381] 1679L, 1703: *már* helyett *mit* áll.
[382] 1679L, 1703: Kimarad a *mi* szó.
[383] 1679L, 1703: *üldözésétől.*
[384] 1679L, 1703: Kimaradnak az *ollyan mint* szavak.
[385] 1703: *haſadáſt* helyett *haſonlást* áll.

Gerliczédnek lelkét a' fene vadaknak el-ſzaggatni, hanem kelly-fel Izraëlnek örizöje, vedd kezedben à te itéletednek éles fegyverét és à pogányok ellen, óltalmazd-meg a' te dicsöſſégedet hatalmaſſon, és ves horgot azoknak orrokban kik a' te Jegyeſſednek veſztésére el ſzánt ſzándékkal igyekeznek. Fogd-meg erös Iſten öket az ö álnokságokban, bolondéts-meg az ö tanácsokban, és az ö fel-fuvalkodott ſziveket ſzégyen-valláſſal rettents-meg. Ellenben a' te fel-kentednek a' mi kegyelmes Fejedelmünknek, ki a' te dicsöſſéged mellet, a' te Eccléſiád mellet, és a' mi ſzegény hazánk mellet a' te házadnak ellensége ellen fegyvert fogot, légy eröſſége; valakik Uram méltatlan ellene támadván kereſik az ö lelkét, azoknak lelkét a' parittyának fenekéből hajits-ki, és az ö lelkét meg-tartván kössed-bé az életnek csomojába. Ald-meg Uram ez te ſzólgádat à Moſeſnek okoſſágával, az Joſuenak eröſ-[D12v=86]ségével, a' Dávidnak kegyeſſégével, a' Salamonnak bölcseſſégével, a' Sámſonnak[386] erejével és az Ezéchiáſnak buzgoságával. Jártas tábort ö környüllötte a' te ßentséges Angyaliddal, a' kik kö-fal gyanánt legyenek ö néki eröſſégére.[387] Adgy az ö hadnagyinak és az ö vitézinek bátor ſzivet, adgy erös lelket, hogy vitézkedheſſenek ſziveſſen a' te igyed mellet, vitézkedvén penig, gyözedelmeskedheſſenek; öltöztes-fel Uram minde(n) felsö méltóságba(n) helyheztetett e(m)bereket, a' kegyeſſégnek, buzgóságnak, igaſſágnak és böltseſſégnek lelkével, hogy az ö óltalmok és gond-viſelések alatt csendes és nyugodalmas életet élheſsünk. Aldgy-meg minket-is és minden mi orſzáginknak lakoſit a' te kegyelmeddel, hogy tégedet édes Atyánkat fiúi félelemmel tiſztelheſsünk, a' mi Magiſtratuſinkat minden engedelmeſséggel becsülheſsük, és minden embereket ſzent ſzeretettel. Tekénts Uram a' te irgalmaſságos ßemeiddel minden vigaſztalás nélkül ßükölködö kereſztyén Eccléſiákra a' kik ſzéles ez világon nyomoruság, üldözés és probák alá vettettenek. Jussanak-fel te elödben azoknak keſerves nyögéſek és ſiráſok, és azoknak meg-ßabadétáſok által dicsöits-meg tenne(n) magadat. Forditsd vigaſſágra azoknak ſzomoruságokat, ſiralmokat nevetségre, nyomoruságokat boldogságra, és az ö keſerves károkat áldáſra! Ugyan-is Uram te teremtéſid azok te kezeidnek munkáji és az Ur Jéſuſnak örökségi, ne had-[D13=87]gyad hát-el öket, és ne távozzál-el meſzſze ö töllök.

Légy nagy Iſten gazdagsága a' ßegényeknek, orvoſſága a' betegeknek eröſſége az el-eſteknek, vigaſztaloja a' kisértetben[388] eſteknek, és ſegétöje az el-hagyattattaknak. Halgas-meg minket a' te ſzerelmednek Fiáért,[389] a' ki minket igy tanitot imádkozni. *Mi Atyánk &c.*

VEGE.

[D13v]

[386] Az 1673-as szövegben hibásan *Sámſomnak* áll, a többi kiadásban helyes.
[387] Az 1673-as szövegben hibásan *erüſſégére* áll, a többi kiadásban helyes.
[388] 1675, 1679Kv: *kiſirtetekben.*
[389] 1679Kv: *ſzerelmes Fiadért.*

MUTATO TABLA.

I.	*Az Iſten haragos oſtorának el-forditásáért,*	p. 1.
II.	*Az Iſtennek*[390] *ellenséginek*[391] *meg-βégyenitéséért,*	5.
III.	*Iſtennek*[392] *itéletinek rajtunk való kőnnyebbitéſéért.*[393] *és az ő áldásának kivánásáért.*	9.
IIII.	*Az Iſten bűntetéſének elő ſzámlálásával való kegyelem kivánásért,*	15,16
V.	*Az Iſtennek igéretinek*[394] *biztatásával való boldogságért*	19, 20
VI.	*Az nyomoruságok alatt való békeſséges tűrésért, és álhatatoſságért,*	24.
VII.	*Az Iſtennek haragos orczájának hozzánk meg-engeſzteléséért,*	30.
VIII.	*Az Pogányoknak reánk el-ſzánt gonoſz igyekezeteknek el-forditásáért,*	36.
IX.	*Az Iſten népének meg-áldattatásáért, az ellenségnek meg-ſzégyenétéséért,*	40.
X.	*Az Iſten jó-téteményinek emlegetésével való ſegétség kérésért,*	46.
XI.	*Az ſullyos nyomoruságok alól való meg-ſzabaditásért,*	52.
XII.	*Az Iſtennek orczájának, és eskűvéſſel tőtt igéretinek hozzánk való forditásáért,*[395]	58.
XIII.	*A' mi ékeſſégűnknek és dicsőſſégűnknek helyre valo állattatásáért,*	62, 63
XIV.	*A' nyomoruságnak Ægyiptomábul valo boldog ki-ſzabadulásért.*	66, 67[396]
XV.	*Az Iſten el-oſzlattatott népének haza valo hozattatásáért.*	72.
XVI.	*Az Iſten jobb kezének rajtunk valo fel-magaſztalásáért.*	76.
XVII.	*Az Ur jó voltának ſziveſſen valo kivánásáért a' nyomorultakhoz.*	82.

VEGE.

[390] Az 1673-as Mutato Tabla szövege ehelyütt eltér a főszövegben közölt ima címétől, ott *Iſten* áll.
[391] Az 1673-as Mutato Tabla szövege ehelyütt eltér a főszövegben közölt ima címétől, ott *ellenségének* áll.
[392] Az 1673-as Mutato Tabla szövege ehelyütt eltér a főszövegben közölt ima címétől, ott *Az Iſtennek* áll.
[393] Az 1673-as kiadás szövegében tévesen *kőnnyebbiéſéért* áll.
[394] Az 1673-as kiadás szövegében tévesen *igérrtinek* áll.
[395] Az 1673-as Mutato Tabla szövege ehelyütt eltér a főszövegben közölt ima címétől, ott *fordéttatásáért* áll.
[396] A számok sorrendje tévedésből felcserélődött: *67, 66.*

GERGELY TAMÁS FAZAKAS

MIKLÓS J. TÉCSI'S *LILIUM HUMILITATIS* (1659) IN THE CONTEXT OF ITS EDITION HISTORY AND HISTORY OF PRAYER

The Calvinist preacher, Rev. Miklós J. Técsi, who pursued his studies in the Dutch Republic and later attended Cambridge as well, published his prayer book in Franeker, 1659, two years after the disastrous campaign of György Rákóczi II into Poland, and one year after Polish, Tartar and Turkish invasion in Transylvania. (By 1660 the Transylvanian principality lost of one-fifth of its territory to Turkish control, including Várad, the most important border fortress and city.)

Técsi's prayer book was very popular in the seventeenth-century. Lilium humilitatis ran into four editions (1673, 1675, 1679: 2) during the persecutio decennalis and one in the first year of Ferenc Rákóczi's war of independence (1703).

Publishers did not revise the text, because both the context of the first edition and the latter issues required similar biblical tropology and topology. (Appending notes of the critical edition of the prayer book attached to this article show us the small corrections of the publishers and variants of the text.)

I intend to examine how prayers of *Lilium humilitatis* (and some other books of Calvinist devotional literature in the seventeenth-century) describe the miseries in these various, but similar contexts, applying those texts from the Book of Psalms, Jeremiah, etc. as pretexts that are connected to the tradition of the laments and mournful rhetoric. Técsi not only urged his community (nation and church) to repent of their sins, but as an advocate did penance on behalf of them.

BAKÓ ENDRE

DEBRECENI INSPIRÁCIÓK VERES PÉTER INDULÁSÁHOZ

1969 őszén, nem sokkal Veres Péter halála előtt Bényei József a *Hajdú-bihari Napló* számára interjút kért az írótól. Kérdései a debreceni élményekre, a város szellemi inspirációira irányultak. Veres Péter válaszai jószerint dióhéjban összefoglalták debreceni kapcsolatait, mindazokat az intellektuális hatásokat, gondolati késztetéseket, emberi-erkölcsi bátorításokat, amiket metaforikus értelemben a várostól kapott. Egy város ugyanis nem monolit entitás, különösen nem szellemi téren; irányzatokra polarizálódik, és végső soron személyekre bomlik.

„Azt talán ne is mondjam, hogy eddigi életem jó kétharmadát, ha nem is Debrecenben, a városban, de a határában és persze a megyében töltöttem. 48 éves koromig a családommal együtt otthon, Balmazújvároson laktam. Dolgoztam azonban Debrecenben és Debrecen határába is jártam. Úgy is, mint kiscseléd az Elepen és a Látóképi csárdánál, úgy is, mint pályamunkás a nagyállomáson és 15 évig a Hortobágyon, ami akkor szintén Debrecenhez tartozott. Sőt, mint katona is Debrecenben szolgáltam, a 3-as gyalogezredben, vagy mint rab is ott ültem a Werbőczy utcában. Ez csak elég példa ahhoz, hogy mennyire otthon vagyok Debrecenben."

A második kérdésre, tudniillik mire emlékszik vissza legszívesebben, többek között a Margitfürdői Munkásotthont, az Arany János utcai nyomdászotthont, a Magántisztviselők Szövetségét említette. Ez utóbbi szervezet rendezte első írói fellépését Debrecenben, minden bizonnyal életében is az elsőt. A személyek közül Sonnenwirth Lajost és Végh Dezsőt nevezte meg elsőnek. Sonnenwirth ügyvéd azonnal Balmazújvároson termett és Pestig ment, ha otthon valami jogtipró méltánytalanság érte. Végh Dezső pedig *A Mi Utunk* címmel folyóiratot indított, amelyben ő is publikált, verse is jelent meg a rövidéletű lapban. Majd így folytatta: „És természetesen Gulyás Pálra, Juhász Gézára és Gáborjáni Szabó Kálmánra is csak szeretettel emlékezhetem vissza. Nem azért, mert ők fedezték fel legelőször, hogy író rejtőzik bennem, hanem még inkább azért, mert a régi Magyarországon, a mi mandarin módra nevelt középosztályunkban és értelmiségünkben elég ritka volt az olyan tanult ember, még ha a nagyapja paraszt volt is, aki egy mezei munkásban magához hasonló gondolkozó embert, s nem valami csodabogarat látott. És ami a legfontosabb: első írásaim megjelenésétől kezdve, már a legeslegelső találkozásunk alkalmával is úgy fogadtak Gulyás Pálék s a többiek is, nemcsak a férfiak, hanem – ami még nagyobb dolog – az asszonyok is, ahogyan azt Magyarországon parasztemberek, ha akármilyen okosak és tehetségesek voltak is, nem szokhatták meg. Nekem, mint a többi parasztnak, a tanyai ispán, de még az uradalmi kulcsár is és persze a

falusi segédjegyző, de még a tanító is 'úr' volt, de Gulyás Pál, Juhász Géza, G. Szabó Kálmán – debreceni nyelven szólva – 'felebarát', majd barát lett." Majd ismét egy kellemetlen és méltánytalan emlék: „Aztán itt rostokoltunk – és dolgoztunk – 1944 keserves őszén is a 462-es büntető munkásszázaddal. (...) És ideérkeztem vissza megint 1945 februárjában, itt szerveztük Erdei Ferenccel és a többi parasztpárti vezetővel a Nemzeti Parasztpártot." Arra a kérdésre végül, hogy kapott-e a tájtól olyan szellemi hatást, amely azóta is elkíséri, s ha igen, mit? – így válaszolt: „Kaptam bizony, sőt annyira kaptam, hogy ez a hatás talán túlságosan is ráfeküdt az egész úgynevezett életműre."[1]

Nos, mindezekről az író a *Számadás* javított kiadásában már szót ejtett, narratív lendülettel, tendenciaérvénnyel, a részletes dokumentálást értelemszerűen mellőzve. Dolgozatunk viszont írói kibontakozásának és debreceni kötődésének fontosabb epizódjait próbálja meg dokumentálni elsősorban a meglepően gazdag sajtóvisszhang segítségével. Nevét alighanem legelőször egy debreceni újság nyomtatta ki. A balmazújvárosi földosztók bűnperéről szólva Veres Péterről az írta, hogy szökésben van, holott Romániában, internáló táborban raboskodott.[2]

A Mi Utunk *munkatársa, 1933–1934. A* Tiszántúli Figyelőnél, *1934–35*

Veres Péter 1928-ban kezdte írói munkásságát; első publicisztikai írásait fővárosi lapokban, a *Gondolat*ban, a *Népszavá*ban vagy a *Föld és Szabadság*ban jelentette meg, míg szépirodalmi alkotásainak a kolozsvári *Korunk* adott helyet. Joggal vetődik fel a kérdés, hogy a Debrecen szomszédságában, alig 20 kilométerre lakó kezdő író megkerülte-e Debrecent, mármint az ottani írástudó személyeket, intézményeket? 1933-ban, amikor verseit kezdte közölni a *Korunk*, egy debreceni baloldali szociáldemokrata, sőt marxista, kommunista csoport Végh Dezső szerkesztésében *A Mi Utunk* címen folyóiratot adott ki. Ennek 3. számában feltűnik Veres Péter neve *Kényelem* c. verse alatt. Erre így emlékezett: „A debreceni szociáldemokrata párt ifjúmunkás társadalmában, aztán a magántisztviselők és a nyomdászok szövetségében volt már jó egynéhány baloldali ember, akik, szemben a Munkásotthon zsarnokával, Holló János párttitkárral, valamelyes ellenzéket jelentettek. Ezek a fiúk olvasták a Korunkat és megismerték az én első – akkor forradalminak tekinthető – írásaimat is. Irodalmi esteket is rendeztek, egyszer-másszor a Magántisztviselők és nyomdászok Arany János utcai közös otthonában, máskor a debreceni Ady Társaság megszokott előadótermében, a Déri Múzeumban is. Így kerültem össze Végh Dezső

[1] *Írók, művészek emlékeznek debreceni éveikre. Veres Péter író.* Hajdú-bihari Napló (a továbbiakban Napló) 1969. okt. 19. 10.
[2] A Hírlap 1920. okt. 20. 1.

szobafestővel, 1921-beli fogházbeli bajtársammal, aki 1919-ben a rövid életű Nagyváradi Vörös Újság szerkesztője volt. Volt körülötte néhány fiú, Bajomi Lázár Endre, Auspitz-Ádám Miklós és még többen is, elég az hozzá, hogy A Mi Utunk címen kis folyóiratot alapítottak. Persze engem is bevontak a munkába, legalábbis annyiban, hogy adtam nekik néha – amíg élt a lap – írásokat. Később persze ezt is betiltották. Végh Dezsőt és még másokat is bezártak, a lap pedig megszűnt."[3]

A szerkesztők rövid szünet után 1934-ben folytatták a folyóirat megjelentetését, aminek eredményeképpen újabb három szám látott napvilágot. Veres Péternek a 4. számban *Vallomás* című írása szerepel, ami később a *Számadás* egy fejezete lesz.[4] Ez volt az első nyilvánosságra került részlet önéletrajzából. A *Debreceni Független Újság* (DFÚ) elutasító hangnemben adott hírt erről a számról, bár elismerte: „Bátor lap annyiban, hogy fölvet olyan időszerű kérdéseket, amit [sic!] a marxizmus dogmatikája alatt még bűntett lett volna ezelőtt egy évtizeddel felvetni". Majd „érelmeszesedett osztálylapnak" nevezi a kísérletet, egyedül Veres Péternek kegyelmez. „Üdítő Veres Péter vallomása, főleg ott, ahol legkevésbé imperatívoskodik az 'osztályvilágnézet'."[5] Az 5. számban Veres Péter két faluregényről, Nagy Lajos *Kiskunhalom* és Darvas József *Fekete kenyér* c. könyvéről mondott véleményt. A 6. szám után a rendőrség betiltotta a lapot, a szerkesztők közül többeket letartóztatott. Veres Péter nem volt köztük. A perben 1936-ban született ítélet.[6]

1934-ben egy másik irodalmi folyóirat-kísérlet is történt. A *Tiszántúli Figyelő*t Bornemisza Kovách László bölcsészhallgató (később festőművész) jelentette meg, munkatársai főleg debreceni bölcsészek, írók voltak. A lapban erősen érvényesült a népi orientáció. A folyóirat megélte második évfolyamát is. Ennek első, januári számában a főmunkatársak között ott találjuk Veres Péter nevét, majd az 5. (májusi) számban Gulyás Pál *Veres Péter* c. versét. A 6. (szeptemberi és utolsó) számban látott napvilágot Veres Péter egészen remek írása Tamási Áron *Ábel Amerikában* c. könyvéről.

A Válasz *körül. Gulyás Pál Veres Péter-élménye*

Miközben 1934 kora tavaszán Debrecenben már javában folyt a lázas készülődés egy új folyóirat megalapítására, Gulyás Pálhoz betoppant Veres Péter, Féja Géza küldte hozzá. Első megjegyzése az volt, hogy a folyóiratnak a *Vitorla* elnevezés, amit Németh László ajánlott, „önképzőköri avult tárgycím". Ezzel

[3] *Számadás.* Második javított kiadás. Bp. 1963. 395–396.
[4] 4. sz. 5–6.
[5] Idézi M. PÁSZTOR József, *A Mi Utunk*: Debrecen 1972. 174–175.
[6] *Elítélte a debreceni törvényszék A Mi Utunk szerkesztőségét.* Debreczen 1936. jún. 28. 7.

elbizonytalanította Gulyást, s mint tudjuk, a folyóirat végül a *Válasz* nevet kapta a keresztségben.[7] Gulyás a következő levelében fontosnak tartotta tájékoztatni Németh Lászlót Veres Péternek a Tanú VII. elolvasása után rá vonatkozó megjegyzéséről, egyúttal megírta a vármegyei tiszti főorvos, egykori balmazújvárosi községi orvos (sógora!)[8] véleményét, mely szerint Veres Péter „parasztíró, proletár, Balmazújváros legalja, sepredéke". Gulyás azonban felismerte a „parasztíró, proletár" tehetségét, hitelesnek vélte szociográfiai látleleteit, s az egykéről írott cikkét megrövidítve nyomdába küldte. Németh László érdekesnek tartotta a megkurtított írást, és sajnálta, hogy Gulyás rövidített rajta.[9] (A Gulyás–Veres kapcsolat mind szorosabbá vált, amit egy újabb, Némethnek írott levél bizonyít. „Veres itt járt nemrég, itt ebédelt. Irigylem azt a fölényt! Piszkos csizmában volt itt, zsellér ruha. De a szem ragyogott, s a lélek friss volt. Othmar Spannt persze ismerte – a Korunkon át – dialektika, dialektika: refrénje, paraszt akar maradni, örül, hogy nem végzett az elemin túl... Büszke egy inge-gatyájára..."[10] Ősszel meghallgatta egy előadását is, amelyről szintén tájékoztatta Németh Lászlót. „Íme, a talajból kinőtt kultúra, megtartva a talaj alapízeit. A gesztusok parasztosak, hirtelen 'egye fene', s elintéz valamit, de nem népi attrakció. Az egész előadás ünnepélyesen komoly, s a biztosság szinte virtuóz. A rendőrtiszt csak bámul. Sehol zavaró szoci-motívum. Magyar és szociális, és emberi."[11] A költőnek annyira megtetszett Veres Péter előadói modora, hogy cikket tervezett róla a *Válasz*ba, összevetve Szabó Dezső előadói stílusával. (Szabó Dezső 1934 őszén csaknem egy hetet töltött Debrecenben és több előadást tartott). De az írás nem készült el, valószínűleg azért nem, mert Németh László időközben a *Válasz*t kivette Gulyás és Fülep Lajos kezéből, és szerkesztőbizottságra bízta.

Gulyás Pál megbecsülése, sőt elragadtatása egyre erősödött Veres Péter iránt. 1935-ben, az immáron más kézbe került *Válasz* két részletben közölte *Az Alföld parasztsága* c. tanulmányát, s a második közlemény után néhány lappal látott napvilágot Gulyásnak *Veres Péter* c. költeménye, mely a maga nemében gerinces kiállás az üldözött, csendőrök által gyakran vegzált és fizikailag bántalmazott parasztíró mellett:

Veres Péter betoppant,
Csizmája nagyot koppant,

[7] GULYÁS Klára – MERVA Mária: *Egy barátság levelekben. Gulyás Pál és Németh László levelezése.* Bp. 1990. 79. sz. levél
[8] Uo. 81. sz. l.
[9] Uo. A szóban levő írás: *Egy napszámos író az egykéről.* Válasz, 1934. 158–160.
[10] 131. sz. l.
[11] Uo. 137. sz. l.

Pattant a grádicson át...
(...)
Frissen égett két szeme,
Tiszta fénnyel volt tele.
(...)
Messziről jött, délelőtt,
hozta a friss levegőt
hozta kintről a fagyot,
hozta a csendőrszagot.

Veres Péter van ezer,
tízezer és százezer,
jönnek a délibábból
hortobágyi határból.
(...)
Mért szülessen meg, mire?
A fekete semmire?
(...)

Veres Péter a *Válasz* fennállásáig, 1938-ig munkatársa maradt a folyóiratnak, jóllehet nem túl gyakran szerepelt. Németh László kezdetben tartózkodóbb volt vele szemben, de idejekorán adott neki egy remek tanácsot: írja meg egyhónapos börtönbüntetése során szerzett alapvető paraszti élményeit. Így született meg *Az Alföld parasztsága*, amely 1935 decemberében könyv alakban is elhagyta a nyomdát. Gulyás Pál az elsők között méltatta a szociográfiát, igaz, álnéven.[12] Egy írónak még el nem ismert, börtönviselt, csendőrpofozott, politikai üldözött paraszt közelsége mégiscsak kompromittáló lett volna a városi alkalmazásban álló köztisztviselő, inasiskolai tanár számára. A terjedelmes, esszé értékű recenzió lelkesen dicséri a könyvet, magát Veres Pétert egészen kivételes egyéniségnek minősíti, s nem annyira irodalmi, inkább etikai jelenségnek állítja be. Csodálattal adózik a magyar föld „szellemi termékenysége" előtt, mely írástudó parasztokat is képes adni, akik belülről ismerik a magyar parasztság lelkét. Olyan megállapításokat emel ki Veres Péter művéből, melyek az akkori hatalom birtokosainak, a politika irányítóinak nemtetszését, sőt dühét válthatták ki. Például: Veres Péter az alföldi mezőgazdasági termelés elmaradottságának okát nem a parasztok konzervativizmusában, hanem a társadalmi irányítók évszázados közömbösségében jelöli meg. Az olvasmány summája Gulyás részéről: „Vádirat ez a könyv, az évszázadok óta elhanyagolt magyar nép vádirata azok

[12] BOTH Lajos: *A gyökér panasza.* DFÚ 1936. jan. 5.

ellen, akiknek a bürokratizmus formaságain túl sorszerűen törődniük kellett volna a gyökérrel."

Veres Péter hírneve gyorsan felszárnyalt, Gulyás alig tudta követni négyelemis írótársa és barátja felemelkedését. Néhány év elteltével azt kellett tapasztalnia, hogy míg ő az Alföld csendjében, „Debrecen árkába vetve", az ismeretlenség homályában bukdácsolt, addig Veres Péter 1937-ben, 1938-ban már jelen volt a történelemben, az egész ország emlegette. Ezt az érzését egy önszatírába foglalta: „Én vagyok Németh László holdja, / Veres Péter, Sinka heroldja. / Nincs fényem. Általuk pislantok, / Fogadjatok be, új sírhantok." (*Rontó Pál fejfájára*) 1939-ben Kassáról keltezett levelet Németh Lászlónak, amelyben megírta, hogy „Veres Péter is itt járt és szónokolt nagy sikerrel, persze az elkerülhetetlen marxista maradványokkal és faji szocialista 'dialektikával'. De jóízű alföldisége és veleszületett talpraesett intelligenciája mindenkit frappírozott."[13] Később azonban a kisebb-nagyobb esztétikai és világnézeti különbségek éket vertek Gulyás Pál és egyes népi írók, például Veres Péter közé, talán azért is, mert a debreceni költőt bántotta, irritálta azoknak egyre nagyobb fölényessége és csalhatatlanság-tudata. (Ez késztette *A néppel és a nép fölött* c. tanulmányának megírására, ami a Sinkával való barátság megszakadáshoz vezetett. De az másik téma.) A Veres Péterhez írott újabb, de nem publikált versében ezek az érzések és gondolatok jelennek meg művészi köntösben:[14]

Vidám vers Veres Péterhez

Veres Péter, mikor vesz észre
már kend? Csak úgy titkon szeret,
ha beugrik néha ebédre?
Én nem vagyok elég „veres"?

Bizony én csak „gulyás" vagyok, na,
egy lézengő, fakó gulyás,
az én csárdám egy papír-korcsma,
egy papiros földindulás.

Irígykedve látom, mint tépi
babér után a szent babért...
Hát én nem vagyok elég népi,
hogy eldob kend egy szem babért?

[13] GULYÁS Klára – MERVA Mária, i. m. 235. sz. l.

[14] A kézirat közlésre való átengedéséért Gulyás Klára irodalomtörténésznek tartozom köszönettel.

Kend minden babszemet számon tart,
minden zabszemet zsebre dug.
Mért tapos rám hideg sarokkal?
Mért csukja rám a kiskaput?

Talán a sok sírtól retten meg,
amit poézisem kiált?
A búza is sírban terem meg,
egy sírból jön fel a világ...

Veres Péter, mikor vesz észre
már kend? Csak úgy titkon szeret,
ha beugrik néha ebédre?
Én nem vagyok elég „veres"? (*1942. febr. 8.*)

1942 májusában együtt voltak Tiszaladányban, Tiszalökről Darvas József és Nagy István társaságában együtt utaztak Debrecenig. A tiszaladányi légkör és a vonatzakatolástól kísért irodalmi vita csalódást okozott Gulyásnak, mert az immár országos szellemi tényezőnek számító parasztíró fölényesen ítélkezett minden kérdésben. Gulyás észrevette, hogy szép férfiarca kegyetlen is tud lenni, mint valami bárd. „Mindenesetre imponáló látvány sok-sok gesztusában. S frissessége, a lendülete. De egyben elszomorító is. A primadonna, a karrierista lendülete veszélyezteti sokban. Más a prófétalendület. Most már 5 perc alatt végez Dantéval. József Attilát 1 perc alatt Ady fölé nőteti... A Kalevala is mű szerinte, a mű pedig szerinte cukrászsütemény".[15] Gulyást megdöbbentette, hogy József Attilának jótevője, Hatvany Lajos ellen írt verse megnyerte Veres Péter tetszését. „Kétféle világ nyílt abban a vonatban szét. Ezt a hasadást nem lehet áthidalni" – rögzítette szomorú szívvel érzéseit.

1943 nyarán zajlott le a nevezetes szárszói konferencia, ahol különböző jövőképek szembesültek egymással. Gulyás otthonról figyelte a fejleményeket, s a Bocskaikertben tartózkodó Némethnétől tájékozódott. Az információk Nagy István és Veres Péter ellen hangolták. Ekkor írta a következő rigmust, amely azonban szintén nem került nyilvánosság elé:

Péter gazda de Veres
Krisztus vére is veres,
Moszkva keni nárduszát –
ergo Krisztus a druszád.[16]

[15] Gulyás – Merva, i. m. 366. sz. l.
[16] Uo. 424. sz. l.

Veres Péter természetesen nem ismerhette a kis rögtönzést, s talán arról sem tudott, hogy egyre betegebb költőtársa egy kissé neheztel rá. Ő maga mindörökre hű maradt Gulyás Pál emlékéhez, elment a temetésére, később kiállt mellette, s a *Számadás* új kiadásában méltó emléket állított neki.

Az első debreceni fellépések: 1934, 1935

A *Számadás*ban olvasható, hogy első debreceni előadását a Debreceni Magántisztviselők Szövetségének felkérésére tartotta. (Későbbi önéletrajzi elbeszélésében viszont emlékezete legelső irodalmi előadását a Déri Múzeumba teszi, ráadásul hibásan írva a Déri nevet.[17]) Ez 1934 késő őszén történt. A lapokban szűkszavú beharangozók, mindössze néhány soros hírek láttak napvilágot: „Hétfőn, november hó 12-én, pontosan fél kilenc órai kezdettel tartja előadását Veres Péter, a legkritikusabb fővárosi körökben is elismert szocialista parasztíró, a magántisztviselőknél. Földreform és telepítés címen beszél a ma egyik legaktuálisabb problémájáról. Az előadáson belépti díj nincs, vendégeket szívesen látnak."[18] A *Debreczen* kihagyta a hírből „a legkritikusabb fővárosi körökben is elismert szocialista" jelzőt. Ez a lap nem tudósított az eseményről, valószínűleg nem merte vállalni a rendezvény politikai ódiumát. Ezekben a napokban tartóztatták le ugyanis *A Mi Utunk* szerkesztőit, akikkel Veres Péter is kapcsolatban állt. Az ő írásait ugyan nem sorolták a kifogásolt közlemények közé, de neve bizonyára elhangzott a kihallgatások során. A liberális DFÚ azonban nem ment el szó nélkül a kivételes esemény mellett, érdemi beszámolóra vállalkozott: „A magántisztviselők szemináriuma élmény volt mindazok számára, akik hallhatták Veres Pétert, aki megőrizve minden értékét, ami a magyar parasztban szunnyad, és hozzáadva vasszorgalommal mindazt a tudást, amit csak elérhetett, igazi élvezetet nyújtott. Veres Péter otthonosan mozog az irodalom terén is, de éppoly hozzáértéssel tárgyalja a 'Földreform és telepítés' problémáját. Szerinte a földreform ma még nem a parasztság óhaja, hanem a pártok politikai jelszava. A magyarországi földreformtörekvések konjunktúrás években sem jártak kellő eredménnyel, mert a parasztság nem rendelkezett azokkal a lehetőségekkel, amelyek a föld hasznos megmunkálásához szükségesek. Ez a magyarázata annak is, hogy a parasztságban ma már nem él a vágy a föld után, csupán a 8–10 holdas kisgazdákban, viszont a parasztság sokmilliós zöme a nincstelenekből áll. Ez a nagy tömeg csak munkát szeretne és munkájáért annyi jövedelmet, amiből szerényen megélhetne. A földreform egész tömegek számára munkaalkalom az iparosoknak és megélhetés minden dolgozónak, tehát egy kollektív, általános javulás hozhat csak igazi megoldást.

[17] *Szárszó*. Bp. 1971. 109.
[18] *Veres Péter előadása a magántisztviselőknél*. DFÚ 1934. nov. 11. 6.

A közönség nagy tetszéssel fogadta Veres Péter előadását."[19]

Az évek óta írói munkásságot folytató parasztemberre újólag Nagy Tibor cikke irányította a figyelmet. A vérlázító balmazújvárosi nyomort hitelesen bemutató riport beszámolt a Veres Péterrel folytatott beszélgetésről is. „Balmazújvároson ez idő szerint egy országos nevű kultúregyéniség is él Veres Péter személyében. (...) a Veres Péterrel való beszélgetés eddigi életem egyik legelragadóbb élménye volt. Veres Péter rendkívüli intellektuális műveltségével vállalta a földmunkás sorsot és életet, annak minden szenvedésével együtt. Balmazújváros legintelligensebb embere ez idő szerint ő, a földmunkás, aki az etikai önfegyelem legelemibb parancsának tartotta azt, hogy elutasítva minden kényelmesebb megoldást (alkalma volt ugyanis kényelmesebb életformát is választania) megmaradjon balmazújvárosi földművesnek. Gorkij, a nagy orosz parasztíró lelke él benne, és ugyanolyan vízióban látja a parasztot. Az eddigi magyar parasztságról írott tanulmánya, amely most fog megjelenni Németh Lászlóék Válaszában tájetnológiai, történelemtudományi társadalom és gazdaságtörténelmi szempontból épp annyira, mint pszichológiai igényeket tekintve a legalaposabb ilyen tárgyú szociológiai-néprajzi tanulmány. Annak ellenére, hogy még a Budapesti Hírlap sem idegenkedett az ősz folyamán egy tanulmányát hozni Szekfű Gyula dicsérő kommentálásával, és országos viszonylatban elismerik Veres Péter ragyogó és alapos írását, a helyi úgynevezett intelligens középosztály ugyancsak idegenkedik és húzódik tőle. Persze csak az öregebbek, mert a fiatalok között legintellektuálisabb újvárosi példa: Veres Péter."[20]

Újabb fellépése előtt így népszerűsítették: „A debreceni Magántisztviselő Szövetség értékes előadássorozata, mely az idén is jelentékenyen járul hozzá Debreceni kulturális életének gazdagításához, vasárnap a Debrecenben előnyösen ismert, országos nevű balmazújvárosi parasztírót, Veres Pétert szólaltatja meg a Déri Múzeumban. Veres Pétert felesleges bemutatni az irodalom iránt érdeklődő, haladó szellemű debreceni közönségnek. Ez a hősies jellemű megszemélyesítője a magyar parasztság értékes, nagyra hivatott képességeinek minden kedvezést elutasított magától, hűségesen osztozik sorstestvéreinek életében. Mint a megújhodott magyar irodalom egyik legizmosabb alkotó tehetsége is megmaradt rögtúró földműves embernek, a magyar nép leghitelesebb tanújának. Előadásának címe: Mesterség-e az irodalom? Vasárnap délután hat órakor tartja a Déri Múzeum előadótermében. Jegyek hatvan és harminc fillérért válthatók a magántisztviselők Arany János utca 39. sz. alatti otthonában és a Csillag-könyvkereskedésben, városháza."[21] Az előzetes szerdai napon látott

[19] *Veres Péter előadása a magántisztviselőknél.* DFÚ 1934. nov. 14. 5.
[20] NAGY Tibor: *Az ínségben vergődő magyar nép között Balmazújvároson.* DFÚ 1935. febr. 10. 16–17.
[21] *Veres Péter előadása a Déri Múzeumban.* DFÚ 1935. márc. 6. 9.

napvilágot, másnap ismét megjelent egy rövid beharangozás, némileg ismételve az előző napi szöveget. Csak az újabb mozzanatokat reprodukáljuk: „Mesterség-e az irodalom? Ritka érdeklődés előzi meg Veres Péternek, az országos nevű írónak e címen tartandó előadását. (...) A magyar nép paraszti sorban élő sarja szólal meg vasárnap délután a Déri Múzeum pódiumán. Ritka értékes élmény lesz minden érdeklődő számára az ő felolvasása.[22] A felolvasás napján egy keretes, hasábokon átfutó hirdetés emlékeztetett a rendezvényre: „Veres Péter irodalmi estje Ma este 6 órakor, a Déri Múzeum előadótermében Jegyek 30–60 fillérig a helyszínen vagy a Magántisztviselőknél Arany János u 39. kaphatók."[23]

De ennél jóval hatékonyabb hírverésnek számított, hogy aznap közölt a DFÚ egy nyilatkozatot Nagy Tibortól, amelynek minket különösen érdeklő részét idézzük: „A Debreceni Független Újság múlt hó 10-ei számában megjelent balmazújvárosi riportom több oldalról félreértésekre adott alkalmat. (...) A riport célja az általánosan ismert balmazújvárosi nyomor becsületes és őszinte feltárása volt (...) A riport másik célja Veres Péternek, a legkitűnőbb zseniális magyar parasztírónak személyes megismerése volt. Egy ilyen páratlanul becsületes, őszinte, öntudatos és bámulatos kultúrájú magyar őstehetség elhallgatása, negligálása, meg nem értése, félreismerése ma rendkívül felelősségtelen álláspont és kicsinyesség. Nekünk minden tehetséges emberre szükségünk van a szebb jövő felépítése érdekében. Veres Péterrel órák hosszáig beszélgettem, és amit róla írtam, ma is fenntartom. Hogy pedig őt jelentettem ki Balmazújváros legintelligensebb emberének, ez azt jelenti, hogy én az intelligenciát nem a havi fizetéshez mérem, nem osztályfogalomnak tartom, mintha a középosztály vagy a felsőosztály kisajátított szellemi tartalma volna, hanem osztályfölötti, széles perspektívájú korszerű szellemi tájékozódásnak, öntudatos állásfoglalásnak, életformának és lelki magatartásnak. Ebben a tekintetben Veres Péter igen magas szintézist képvisel – és a bölcs ember mindenkitől tanul. Éppen ezért sajnálattal tapasztaltam, hogy ezt az embert nem becsülik meg, sőt félreismerik. Ezt kicsinyességnek tartom – s ezért emeltem ki a megértésnek, a megbecsülésnek a hiányát –, de egyúttal a szükségességét is."

Az estről rövid beszámolót csak a DFÚ-ban találtunk. „A Magántisztviselők Szövetségének debreceni csoportja érdekes előadás keretében látta vendégül Veres Pétert, a kitűnő balmazújvárosi írót, akinek nevére országosan is felfigyel már az irodalmi közvélemény. Veres Péter az irodalomról tartott előadást, és ha irodalomelméleti felfogását kissé osztálykorlátok közé szorítottnak véljük is, annál érdekesebb volt zamatos nyelven megírt és üde kedvességgel előadott novellája és néhány verse, amelyekért lelkesen tapsolta meg hálás közönsége.

[22] Debreczen 1935. márc. 8. 9.
[23] Debreczen 1935. márc. 10. 14.

Az előadást néhány meleg szóval Gombosi Zoltán igazgató vezette be."[24] Az író később önkritikusan emlékezett erre a vállalkozására: „Az az igazság, hogy nem volt ars poeticám, és artisztikumra, „stílusra" nem is gondoltam. (...) Bizony-bizony szektáns 'irodalmi elveim' voltak."[25]

Szerepeltetésének pikantériája, hogy a faji szempontra fogékony, a faji kategóriát a marxizmus téziseivel elegyítő, akaratlanul is összebékíteni szándékozó írót végső soron egy zsidó irányítású civil szervezet léptette fel elsőként Debrecenben, túlnyomórészt zsidó közönség előtt, vállalva bizonyos politikai kockázatot. Veres Péter ugyan már első könyvében fontosnak tartotta tisztázni a kifejezés értelmezését. „Nem turániak és nem árják vagyunk, hanem magyarok. Ezt csak azért hangsúlyozom itt, hogy a továbbiakban a faji szót mindig ebben az értelemben használom."[26] A szóhasználat némelykor mégis vitára adott alkalmat, amire most nem térhetünk ki, de elég csak a Veres Péter-bibliográfiába belenézni, abban több tétel őrzi ezeknek a vitáknak, különösen a Fejtő Ferenccel folytatott kemény eszmecseréknek az emlékét. „Ó, szent naivitás és balgatagság! Nem vonok én vissza semmit, nem is meakulpázok. Nem tévelyedtem el akkor sem. Forradalmár és szocialista voltam akkor is, amikor 'faji felelősségről' írtam. Az igazi forradalmár-szocialisták, a valódi marxisták akkor is tudták ezt."[27] Nos, ez az, ami nem biztos!

Az Ady Társaságban, 1936

A Magántisztviselők tehát megelőzték az Ady Társaságot, amely 1936 elején hívta először a felolvasó asztalhoz az írót. Ekkor már mögötte volt *Az Alföld parasztsága* c. könyve.[28] Erre az előzetes hírlelésben utalást is tettek a rendezők: „Az Ady Társaság előadássorozatában szerdán délután 6 órakor a Zeneiskola 5. számú termében Veres Péter tart előadást Falu és irodalom címen. Az előadást nagy érdeklődéssel várja a debreceni közönség, mert hiszen Veres Péter egyike azoknak a legtehetségesebb íróknak, akiket a magyar falu küldött. Nem régen megjelent könyve, amelyben az alföldi parasztság helyzetével foglalkozik, nagy feltűnést keltett és irodalmi körökben igen elismerőleg nyilatkoztak róla. Szerdai előadásában arról fog beszélni, hogy milyen viszony van a falu és az irodalom között. Ennek a kérdésnek Veres Péter alapos ismerője, mert maga is falusi ember, aki állandóan a parasztság között él."[29] Noha az

[24] *Veres Péter előadása Debrecenben.* DFÚ 1935. márc. 12. 5.
[25] *Szárszó*, uo.
[26] *Az Alföld parasztsága.* Bp. 1936. 14.
[27] *Szárszó*, 147.
[28] A hatíves könyv 1935 decemberében jelent meg 1936-os jelzéssel. TÓTH Pál Péter, *Bevezető Az Alföld parasztsága reprint kiadásához.* Bp. 1986. 5.
[29] *Veres Péter előadása az Ady Társaságban.* Debreczen 1936. jan. 28. 8.

estről beszámolót nem találtunk a debreceni lapokban, alig egy hónap múltán az író ismét az Ady Társaság vendége volt, méghozzá különös párosításban: Ignotus Pállal egy műsorban. A közmegegyezésen alapuló társaságnak ez nyilvánvalóan tudatos szervezése volt, ezzel kielégítették tagságuk soraiban mind a népi vonal, mind az urbánusok igényeit, hangoztatva „az Ady Társaság két írót állít a dobogóra ez alkalommal, akik noha felfogásban, világlátásban egymással élesen különböznek, mégis egyek a haladó magyar társadalom útjának szenvedélyes kutatásában. Ignotus Pál egész szellemisége az európaias városi kultúra bélyegét viseli, Veres Péter világa pedig a reális, magyar parasztvilág, de a szabadabb szellem szolgálatában, az előítéletek ellen való küzdelemben egymásnak öntudatlanul is fegyvertársai."[30] Egy újabb beharangozó is magyarázza a nem mindennapi összeállítást: „Együttes szerepeltetésükkel újból dokumentálja az Ady Társaság, hogy hű maradt nagy névadója szelleméhez: a teljes magyarság és teljes európaiság programjához.[31] A másik előzetes információ végre közli, hogy Ignotus *Város, falu, irodalom* címen tartja meg előadását. „Veres Péter, a balmazújvárosi 'napszámos-író' ez a kegyetlen szemű és imponáló bátorságú paraszt-szociológus, akinek rohamosan növekvő országos tekintélye előtt egymás után hajlik meg a kritika minden fóruma, a 'Paraszti szekták' címmel tart érdekes előadást."[32] Az előadás napjára is jutott beharangozó, mely az ellentétek egységét hangoztatta. Ignotus, a nagyműveltségű író fia, már kisded korától a magyar és a európai kultúra levegőjét szívta magába, és Veres Péter, „aki még ma is a falusi földműves ember nehéz munkáséletét éli, s aki egy alig kulturált környezetből kiemelkedve, önműveléssel jutott el a magyar szellemi életnek szinte legmagasabb színvonalára, (...) már régen találkoztak abban a megalkuvást nem ismerő, harcos kritikai szellemben, amellyel mindketten nézik a magyar életet."[33]

Erről az estről két tudósítás is készült. Mindkettő zsúfolt nézőtérről, átütő sikerről számolt be. Juhász Géza bevezetője és Barcza Gedeon szavalata után „Veres Péter lépett dobogóra, akit a közönség percekig tartó tűntető ovációval fogadott. Veres Péter az alföldi paraszt szektákról beszélt, de témája során áttekintette a parasztság egész szociális és kulturális helyzetét, és arra a konklúzióra jutott, hogy a szektaképződés a szociális elfojtottság következménye."[34] A másik beszámoló rendkívül magas nívójú beszédnek minősítette Veres Péter előadását, amellyel „bámulatba ejtette a közönséget. (...) Hogy a szekták ilyen

[30] DFÚ 1936. febr. 25. 6. és Debreczen 1936. febr. 26. 9.
[31] *Ignotus Pál és Veres Péter az Ady Társaság szombati előadásán.* Debreczen 1936. febr. 28. 7.
[32] *Ignotus Pál és Veres Péter az Ady Társaságban.* DFÚ 1936. febr. 28. 5.
[33] *Ma délután lesz Veres Péter és Ignotus Pál előadása az Ady Társaságban.* DFÚ 1936. febr. 29. 3., ua.: Debreczen 1936. febr. 29. 6.
[34] *Veres Péter és Ignotus Pál előadása az Ady Társaságban.* DFÚ 1936. márc. 1. 4.

nagy mérvben elterjedtek, annak okát abban látjuk, hogy a magyar parasztság lelke mélyén mindenütt ott szunnyad a kollektív együttműködés vágya, amely ilyen módon akar utat törni magának."[35]

Nem sokkal később, március végén az író részt vett és felszólalt a II. Debreceni Diétán. Ennek a szereplésnek az előzménye az író szoros kapcsolata a radikális debreceni egyetemi ifjúsággal. Veres Péter a diéta harmadik napján Rajniss Ferenc *A zsidóság szerepe Magyarországon* c. előadásához szólt hozzá. Rámutatott, hogy a magyar társadalomban nagyobb horderejű problémák feszülnek, s a parasztságnak önmaga fölszabadítása a legfontosabb kérdés.[36] Hozzászólásában emlékeztetett a kollektív életet élő három társadalmi réteg: a munkásság, a parasztság és az ifjúság elmaradhatatlan összefogásának szükségességére. Nyomatékosan hangsúlyozta: „A földkérdés megoldásán áll vagy bukik a másik két társadalmi réteg emberibb életszínvonalának biztosítása is." A vita légkörét jól tükrözte az a tény, hogy Rajniss Veres Péter hozzászólását követően válasz nélkül távozott a diétáról. Zöld Sándor és Újhelyi Szilárd előre elkészítette a határozati javaslatot, amelynek megfogalmazásába Veres Pétert is bevonták. A határozati javaslat fókuszában, vélhetőleg Veres Péter intencióinak megfelelően, a mezőgazdasági munkások helyzetének megváltoztatása állt.[37]

Augusztus 30-án ismét az Ady Társaság vendége. Most Gulyás Pál, Kardos László, Juhász Géza, Kardos Pál társaságában adott elő. Emelkedő hírnevét mi sem mutatja jobban, mint hogy az előzetesek az ő szereplését ígérik a program kiemelkedő eseményének. Az est tárgya Ady Endre életműve volt. „Veres Péter 'Találkozásom Adyval' címen tartott előadást, s amint azt tőle megszokta már a közönség, egészen friss, eredeti módon nyúlt hozzá a már oly sokat hánytorgatott Ady-kérdéshez. Veres Péter Adyban elsősorban az írói felelősségérzetet becsüli, amellyel a költő a magyar népközösség sorsa iránt viseltetett. Ady költészete Veres szerint elsősorban politika a szó legmagasabb rendű értelmében. Ady a magyarság sorsát próbálta formálni, s az elégedetlen emberek: munkások és zsidók az ő költészetében élték ki lázongó hajlamaikat, de komolyan nem állottak mögé, komolyan csak az ellenfelei vették: Tisza István és Rákosi Jenő úgy harcoltak ellene, mint egy óriás ellen. Adynak általában az volt a tragikuma, hogy semmiféle társadalmi osztály vagy közösség nem állott mögötte, a magáéból kiszakadt, s másokkal összeforrni nem tudott. Fő érdemét látja Veres Péter abban is, hogy a háború alatt tudott hallgatni, vagy ha szólott is, úgy szólott, hogy azt nem köszönte meg a háború. Ezzel Ady az egész európai

[35] *Ignotus Pál és Veres Péter előadása az Ady Társaság irodalmi estjén.* Debreczen 1936. márc. 1. 7.

[36] *Türelmetlen idősebb nemzedék és türelmes ifjúság tárgyalta a zsidó kérdést a debreceni diétán.* DFÚ 1936. márc. 31. 4.

[37] TÓTH Pál Péter, *Metszéspontok. A Turultól a Márciusi Frontig.* Bp. 1983. 131–133.

irodalomból kiemelkedett, hisz még Thomas Mann is képes volt a háború mellett felszólalni. A közönség felléptekor is, előadása után is ünnepelte Veres Pétert, amiben súlyos és komoly mondavalóin kívül nem kis része volt könnyed, vidám előadói modorának. Az irodalmi est befejezéséül Kardos Pál tartott előadást 'Debrecen és a mai irodalom' címen. (...) Debrecennek a mai magyar irodalomban való hatását Gulyás Pál és Németh László barátságában, valamint Veres Péternek egyre szélesebb körű elismertetésében mutatta ki főként az előadó."[38] Hasonlóképpen méltatta szereplését egy másik tudósítás: „Az ünnepély harmadik előadója Veres Péter, az immár országos hírű paraszt-publicista ismét Adyról beszélt. Előadásának nemcsak hangja és modora volt közvetlen és friss, hanem mondanivalói is meglepően újak voltak. Hangoztatta, hogy Adyban őt főként a politikai költő érdekli, akit azért becsül, mert érezte és vállalta a felelősséget a magyar népközösség sorsáért, amelyet a maga eszméi szerint akart formálni. Ady szavaiból azonban nem lett tett, mert nem állt mögötte tömör közösség: a maga társadalmi osztályából kiszakadt; más osztályhoz, párthoz csatlakozni nem tudott gondolkodásának nagyon is egyéni volta miatt."[39]

Legközelebb 1937. január 31-ére kapott meghívást. Ekkor Péter Andrással, a neves művészettörténésszel lép fel egy műsorban, aki *Primitívek és modernek* címen tart felolvasást. „Ugyanilyen érdeklődéssel várja a közönség Veres Péter előadását. A debreceniek már tudják, hogy a kiváló író előadónak is mennyire ellenállhatatlan és eredeti, bármiféle kérdésről van szó. Vasárnapi előadása a mai parasztság egyik legfontosabb problémájáról szól, a mezőgazdasági oktatás várható eredményeiről. Vasárnapi előadásával, mint a parasztság leghívatottabb szószólója jelenik meg az Ady Társaság előadói asztalánál, hogy nyilatkozzék ebben az országos problémában."[40] Beszámolót a debreceni lapokban nem találtunk.

A sajtó tükrében

A helyi sajtó Veres Pétert most már a fontos közszereplők, a meghatározó személyiségek közé sorolta, s rendszeresen beszámolt itteni szerepléseiről, sőt otthoni meghurcoltatásairól is. 1937 áprilisában napról napra követték a nála tartott házkutatásnak és kihallgatásának minden mozzanatát. Megírták, hogy a csendőrnyomozók a házban talált iratokat és könyveket magukkal vitték, az írót is bekísérték az őrsre, ahol egész éjszaka tartott a kihallgatása.[41] Másnap hírt

[38] *Az Ady Társasság debreceni irodalmi estje.* DFÚ 1936. szept. 1. 6.
[39] *Nagy sikere volt az Ady Társaság debreceni estjének.* Debreczen 1936. szept. 2. 2.
[40] *Veres Péter és Péter András előadása az Ady Társaságban.* Debreczen 1937. jan. 29. 4., ua. jan. 30. 4. és jan. 31. 4.
[41] *Házkutatást tartottak Veres Péter parasztírónál Balmazújvároson.* Debreczen 1937. ápr. 13. 3.

adtak róla, hogy elengedték a csendőrök. A cikk megerősítette, hogy lefoglalták a könyveit, iratait, feljegyzéseit, leveleit. Sonnenwirth Lajos ügyvéd azonnal Balmazújvárosra utazott, hogy Veres Péter védelmét ellássa, de az írót délelőtt kiengedték. Az újság értesülése szerint a társadalom hatályosabb védelméről szóló törvény alapján négy vádpontot emeltek ellene. Vádolták a francia szociáldemokrata párt hivatalos lapjában (Populaire) megjelent *Dunai magyar írók* c. cikk róla szóló részlete miatt. A másik: a Franciaországban kiadott *Magyar Szó* átvette a *Népszavá*ból a *Földmunkás ifjúság útja* c. tanulmányát. A harmadik vádpontot az képezte, hogy a pozsonyi munkásakadémia meghívta előadásra, ahová ugyan nem ment el, de előadását elküldte írásban, amit a pozsonyi rádió magyar nyelvű adása beolvasott. Végül bizonyos, meg nem nevezett személyekkel fenntartott kapcsolatai miatt is vádolták.[42] Beszámoló jelent meg arról is, hogy a nyomozók jelentése elkészült, a lefoglalt tárgyakat átadták a felettes hatóságnak, azaz az ügyészségnek. Érdekes – olvasható a tudósításban –, hogy megjelent önéletrajzát is lefoglalták a nyomozók, és Debrecenbe vitték.[43] Mindeközben jelent meg egy riport Móricz Zsigmond hortobágyi látogatásáról, mely arról is beszámol, hogy Móricz az úton kijelentette, „hogyha már megváltoztatta a programját, hát meglátogatja otthonában Veres Pétert, a balmazújvárosi földművest is, akinek írásaira felfigyeltek az egész országban. Betértek így a balmazújvárosi Kadarcs utcába, ahol az egyik földszintes házikóban megtalálták Veres Pétert, a parasztírót. A házikó tiszta szobájában beszélgettek Veres Péterrel, aki beszámolt Móricz Zsigmondnak a munkájáról, elmondta, hogy Jobboldal és baloldal címen tanulmányt ír éppen."[44]

Féja Gézát a *Viharsarok* c. könyvéért hét hónapos fogházbüntetésre ítélte a budapesti törvényszék. Fellebbezés folytán az ügyet a budapesti tábla újratárgyalta. Féja állításainak igazolására többek között Veres Pétert nevezte meg tanúnak. Költségkímélés miatt őt Debrecenben a járásbíróságon hallgatta ki dr. Janka Dezső járásbíró. A riporter a megyeházán találkozott az íróval, ahova egy másik ügyben volt beidézve dr. Szilágyi szolgabíróhoz. „A szolgabíróságon vádlott volt sajtótermék tiltott terjesztése miatt. Ugyanis Veres Péter a Válasz c. folyóiratba cikket írt a következő címmel: *Kollektív világnézet és fajvédelem.* A folyóirat kiadója a cikkről Veres Péter felkérésére 1000 darab külön nyomtatványt is készíttett, abból 800 darabot magánál tartott, hogy értékesítse. 200 darabot pedig elküldött Veres Péternek Újvárosra, terjesztés végett. Ebből a 200 da-

[42] *Veres Pétert, a balmazújvárosi parasztírót tegnap elengedték a csendőrségről.* Debreczen 1937. ápr. 14. 2.

[43] *A nyomozók a Veres Péternél talált iratokat és lapokat Debrecenbe hozták.* Debreczen 1937. ápr. 17. 5.

[44] *Móricz Zsigmond debreceni találkozása...* Debreczen 1937. ápr. 17. A riport vélhetőleg egy pár nappal korábbi eseményt örökített meg.

rabból Veres Péter 172 darabot eladás végett továbbított, s magánál 28 darabot tartott meg. A csendőrség a különlenyomatot lefoglalta és elkobozta, s megindult az eljárás sajtótermék tiltott terjesztése miatt Veres Péter ellen. A dr. Szilágyi szolgabíró előtt lefolyt tárgyaláson Veres Péter ártatlanságát hangoztatta. Kijelentette, hogy fogalma sem volt arról, hogy kihágást követ el. Dr. Szilágyi szolgabíró felmentette Veres Pétert, s az ítélet azonnal jogerőre emelkedett."[45] Veres Péter már évek óta ebben a kettős létdimenzióban volt kénytelen élni: a szellem embereinek kivételes megbecsülését élvezte, ugyanakkor nem szűnt a hatalom üldöztetése.

A botrányos Kelet Népe*-est*

Az Ady Társaság elnöke, Juhász Géza, az 1930-as évek második felében tovább radikalizálódott. 1937-ben belépett a Kisgazda Pártba, Bajcsy-Zsilinszky Endre szövetségese lett, s az irodalom terepéről, akarva-akaratlan, egyre többször merészkedett a politika porondjára. 1938. február 6-án matinét rendezett a Csokonai Színházban, amelynek előzetesen beharangozott célja a három elhíresült parasztíró, Szabó Pál, Sinka István és Veres Péter együttes szerepeltetése volt. Minthogy az Ady Társaság rendezvénye a *Kelet Népe* égisze alatt volt meghirdetve, Bajcsy-Zsilinszky szerepeltetése azzal az ürüggyel történt, hogy a folyóirat vezérpublicistájaként fogja ismertetni a lap céljait, tennivalóit, Kovács Imre pedig gazdasági helyzetelemzést ad. Szerepet kapott Erdélyi József és Gulyás Pál, továbbá Neményi Lili (kísérője Szabó Emil) és Kőműves Sándor mint előadóművész. Bajcsy-Zsilinszky nem annyira a *Kelet Népe* céljairól beszélt, inkább hatalmas németellenes beszédet mondott, amelyet a zsúfolásig telt színház közönsége nagy tapssal honorált. Erdélyi József előadott költeményei a tudósítás szerint „irányverseknek nevezhetők". Kovács Imre „előadását őszinte örömmel és meleg átérzéssel hallgattuk" – fogalmaz a tudósító, bevett szokás szerint alighanem maga Juhász Géza vagy valaki az Ady Társaság vezetői közül. „Sikoltó programbeszéd volt (...) a magyar elkallódó népi rétegek megmentéséért..." Veres Péter a falu és a város viszonyának megvilágítására vállalkozott. A beszámoló szerint: „Veres Péter tudása és felkészültsége sok tekintetben választ adott a falu és a város közötti ellentétre. Tanulmányának felolvasása szintén arról győzött meg bennünket, hogy hiába jár csizmában, hiába őrzi a hajdúsági parasztember külsőségeit, mert lelkiekben magas tudása, ösztönös megérzése és erős akaratú felkészültsége régen íróvá tette minden paraszti jelző nélkül."[46] A matiné ugyan baj nélkül lezajlott, habár a jelenlévő rendőrtiszt egy

[45] *Veres Pétert, az újvárosi parasztírót Debrecenben kihallgatták az elkobzott Viharsarok bizonyítása során.* Debreczen 1938. márc. 27. 4.
[46] *Bajcsy-Zsilinszky és a Kelet Népe írógárdájának előadása.* Debreczen 1938. febr. 8. 6.

alkalommal mérsékletre intette Kovács Imrét. Erre a fajvédő lap, melyet korábban Kolozsváry-Borcsa Mihály jegyzett főszerkesztőként, utalt minősítésekkel megtűzdelt tudósításában, de Veres Péterről csupán egy semleges mondatot írt. A beszámolót végül úgy summázta, hiba volt „irodalmi előadás ürügye alatt politikai szónokokat felléptetni, a nagyrészt fiatal, kiskorú hallgatók tapasztalatlan lelkét csodabogarakkal telehinteni. És semmi esetre sem alkalmas erre a Csokonai Színház színpada."[47] Erre Juhász Géza kemény hangon válaszolt a liberális lapban, amelyre most már Bessenyei Lajos tanfelügyelő, a későbbi nyilas főispán felelt, élesen támadva Juhász Gézát. „Az természetes, hogy például egy Veres Péterrel szemben, akinek nagy önképzettségét, irodalmi munkásságát az első próbálkozásoktól a legújabb termékéig ismerjük, aminthogy tudjuk politikai múltját és egész élettörténetét – nem előlegeztünk állásfoglalást és nem zengtünk dicshimnuszt egy irodalmilag, sőt tartalmilag is értékes előadásért. De nem is fogunk mindaddig, amíg ez a most forrásban lévő egyéniség, ez a valóban paraszt sorból kivált író végleg meg nem állapodik, és amíg kétséget kizáróan el nem helyezkedik egy világos és félremagyarázhatatlan nemzeti platformon."[48] A szövegből kitetszik a szándék: a szerző az írókat, köztük Veres Pétert, le akarja választani a politikusoktól, főleg Juhász Gézától, akire mérgezett nyilait lövi, kétségbe vonva tanári működésre való alkalmasságát is. A cikk sejtetni engedte, hogy a rendezvény nem marad politikai következmények nélkül, hiszen nyilvános feljelentés volt, de valaki(k) titkos lépéseket is tett(ek) az est szervezője ellen. A kereskedőtársulat, megrettenve a politikai nyomástól, felelősségre vonta Juhász Gézát, s ő ennek hatására 1939 tavaszán lemondott állásáról. Juhász Nagy Sándor révén a Dóczy Gimnáziumba került.[49]

A Tovább *c. folyóirat munkatársa*

1937-ben szerveződött a népfrontos eszmeiségű Márciusi Front, amelynek híres 12 pontja szellemében jelent meg Debrecenben a *Tovább* c. lap 1938 márciusában Kiss József, Zöld Sándor és Újhelyi Szilárd szerkesztésében. Összesen három száma látott napvilágot, az első kettőben Veres Péter is publikált. A baloldali, népbarát, a demokratikus szabadságjogokat védelmező, antifasiszta szellemiségű fórummal 1945 után több tanulmány foglalkozott, s azok szinte kivétel nélkül eltorzították, meghamisították a lap eszmei arculatát: minden megnyilatkozását és közleményét az MKP politikájához mérten értékeltek, s azt a hamis konzekvenciát vonták le, hogy a *Tovább* az MKP „távirányítása" alatt indult, és működött tovább. Ha voltak is óvatos megfogalmazások arra vonatkozóan, hogy nem minden

[47] (S.), *A vasárnapi irodalmi matinéhoz*. Debreceni Újság-Hajdúföld 1938. febr. 8.
[48] Y [BESSENYEI Lajos], *Válasz egy politizáló irodalmárnak*. DÚ-H 1938. febr. 10. 4.
[49] JUHÁSZ Izabella (szerk.), *Juhász Géza-emlékkönyv*. Debrecen, 1977. 12.

közlemény egyezett az MKP felfogásával, mert a szerzőgárda világnézeti, politikai meggyőződése nem volt egységes[50], ezek súlytalanná váltak az erőteljes, teleologikus bizonyítási buzgalom környezetében, mely arra irányult, hogy a kommunista párt befolyását, sőt kezdeményező szerepét igazolja. Mindezt megbízhatatlan orális „forrásokkal", vagyis utólagos megszépítő emlékezésekkel próbálták bizonyítani. Jóllehet a 2. számban megjelent írásában Veres Péter ezúttal is szocialistának vallotta magát, kijelentvén, hogy elveihez mindhalálig ragaszkodik, nézetei semmiképpen nem vágtak bele a Magyar Kommunista Párt ideológiájába. Ha ugyanis az írások kommunista szellemben fogantak, miért nem jelentek meg 1945 után ismét Veres Péter tanulmányai között? Az 1. számban olvasható *A parasztság és az értelmiségi ifjúság találkozásáról* c. cikkében kifejtette, hogy az értelmiségi ifjúság tekintete a történelem során mindig felfelé irányult, de most a fiatalok egy részében mintha nagyobb felelősség élne a nép, jelesül a parasztság iránt. Az egyik irányzatot a katolikus legitimistákban véli felfedezni, ők „a szegények királyát" várják, tőlük nem sokat remél az író. Hasonlóképpen kudarcra van ítélve szerinte a nemzeti szocialista fiatalok reformszándéka is, bár ők a földkérdést fontosnak tartják, de leglényegesebbnek a zsidókérdés megoldását tekintik, aminek pedig nincs jó megoldása. „Még az sem hoz megoldást, ha elkoboznák a zsidóvagyont, mert az megzavarná a tőkés termelési rendet. Magyarországon túl nagy és túl súlyos a zsidó tőke és vagyon" – vélekedik. Kommunista szemszögből ugyancsak „véleményes" a 2. számban (április–május) megjelent cikke: *Üzenet a határon túli magyarokhoz.* Ezt ugyan azzal kezdte, hogy szívesebben szólította volna őket magyar testvéreimnek, de ez a megszólítás lejáratódott, rossz politikai ízt kapott. „Azon az úton van, hogy tartalom nélküli üres jelszóvá váljon." Ám a folytatásban szinte minden mondata ellenkezik a kommunista felfogással. Jogosnak ismeri el a revízió gondolatát, magát fajmagyar írónak nevezi, noha el kellett viselnie már a hazaáruló megbélyegzést. „Nem tesz semmit, a hatalom nem a miénk, a föld nem a miénk, de az ország, a haza, a Kárpát medence mégis a miénk. De főleg és mindenek felett a miénk a fajta, a nép, mert mi tartottuk fenn ezt a népet ezer éven át. Igen, mi tartottuk: magyar írók, nevesek és névtelenek és magyar parasztok. (...) Sok hamis és hazug szó hangzott el már barátaim a hazáról (...), én hát nem is beszélek a hazáról, mint tájról. Tudom, hogy van tájélmény, én is szeretem az udvaromról nyíló sivatag-Hortobágyot, de nem hiszek benne, hogy ez volna a döntő. (...) nem is csupán a tájban van hát a haza, nem a földekben, hegyekben, folyókban, hanem sokkal inkább a közösségben." (Erről a nagyszerű gondolatról eszünkbe jut Illyés Gyulának *Haza a magasban* c. verse!) A *Tovább* két Veres Péter cikke pedig arra bizonyíték, hogy a balmazújvárosi autodidakta eredeti gondolkodó volt, eszme-

[50] BÉNYEI József: *A Tovább. Harmadik közlemény. A Tovább eszmei arculata.* In: Tanulmányok és források. Debrecen, 1975. 37–88.

rendszere sok forrásból táplálkozott, s amit dogmatikus vulgármarxista nézőpontból eklektikusnak bélyegeztek, az voltaképpen a népi-nemzeti vagy más szóval a magyar paraszti szocializmusnak egy sajátos megjelenési változata volt. A *Továbbot* ugyan már a 3. szám megjelenése előtt betiltották, a szerkesztők és írók egy részét bíróság elé állították, de Veres Péter nem volt köztük. 1945 után a vulgarizált sajtóközlemények egyike-másika azt terjesztette, hogy a folyóirat szerkesztőit súlyos börtönbüntetéssel sújtottak, Nagy Imrét, a sárréti parasztírót például két évre ítélték, amit csak halálos betegsége miatt nem töltött le.[51] Az igazság az, hogy a törvényszék minden vádlottat felmentett, amit a kúria Kállai Gyula kivételével jóváhagyott. Őt 15 napi fogházra ítélte.[52]

Veres Péter debreceni beágyazódását, értelmiségi kapcsolatainak elmélyülését igazolja a folyóirat 2. számában megjelent *Két dokumentum* c. közlemény is, mely egy meghiúsult baloldali kezdeményezésről tudósít. Eszerint a debreceni Reform Társaság, melynek vezetője Juhász Nagy Sándor, a Károlyi-kormány egykori igazságügy minisztere, 1938. március 27-én ünnepséget akart rendezni az Aranybika dísztermében, de Lám Dezső főkapitány-helyettes megtagadta az engedélyt. Indoklásában előadta, hogy a bejelentett előadók csaknem mind a Márciusi Front mozgalomhoz tartoznak, előadásaik feltehetően politikai jellegűek lennének, ahogy a február 6-án megtartott színházi matiné politikai gyűlés jelleget öltött, „s az ezáltali propaganda a város közönségének tekintélyes részében élénk visszatetszést váltott ki. Az előzmények ismeretében is alaposan tartani lehet attól, hogy főleg az ellentétes világnézetű ifjúság között a tervezett ünnepély olyan ellenhatást váltana ki, amely könnyen összecsapásra, tüntetésre vezetne magán az ünnepélyen, s esetleg azon kívül is." A tervezett programban részt vett volna Thury Levente, a DFÚ főszerkesztője, Féja Géza, Erdei Ferenc, Kállai Gyula, Újhelyi Szilárd ügyvédjelölt és Veres Péter író. Az ő előadásának címe: A szabadságjogok kérdése és a magyar dolgozók.

A Tiszántúl *cikkírója*

Veres Péter hírneve megjelent művei révén egyre emelkedett, s hiába tartozott a politikai üldözöttek közé, a reformgondolkodású debreceni értelmiség már szolidaritást vállalt vele, maga közé tartozónak számította. Ehhez a magyar értelmiségi köztudatnak itt és most nem elemezhető alapos módosulására, differenciálódására volt szükség, egy olyan demokratikus társadalomszemlélet felerősödésére, amely nem kis mértékben a népi írók hatására bontakozott ki. A népi gondolatot képviselte a Debrecenben megindított *Tiszántúl* c. napilap is

[51] Ezt a hamis tényt közölte a Magyar Irodalmi Lexikon is a róla szóló szócikkében (Bp., 1965. 2. köt. 319–320.)

[52] *A debreceni ötöstanács felmentette a Tovább cikkíróit.* Debreczen 1940. nov. 24. 9.

Simándy Pál szerkesztésében. Ennek szerkesztőbizottságában helyet kapott Németh László, Kodolányi János és Veres Péter is. Az írók természetesen nem vettek részt a mindennapi munkában, de egy-egy írásukkal többször emelték a lap nívóját. Veres Péter egy cikkében felhívja a figyelmet rá, hogy baj van a föld termőerejével, mert a hátas-dombos területek kiéltek, a hajlásosabb földek pedig, mintegy 2 millió hold, a víz által kilúgozódtak. Mindez különösen hátrányos a több százezer földmunkásra, mert kevesebb a munkaalkalom. „Sok nagy bajaink mellett gondolni kell arra, hogy ezeken a vidékeken él az ország színmagyar parasztraja, amely egyben a nemzet munkaerő és biológiai tartaléka is. (...) Ennek a nagy munkásvetőmagnak nincsen még csak veteményföldje se." Átmeneti megoldásnak a balmazújvárosi példát javasolja: a legelőbirtokosság ott 50 négyszögöles parcellákat osztott minden igénylőnek az eltöviskesedett legelőből, ahonnan a földmunkások krumplit, zöldséget tudtak hazavinni.[53] Nagyon jó benyomásokat szerzett a Soli Deo Gloria 1940-es balatonszárszói találkozóján a diákok mentalitásáról, mert a tudás és becsület volt egyetlen tekintélyelv számukra. Úgy gondolja, hogyha a parasztgyereket megmosdatnák, felöltöztetnék, s összeismertetnék őket egy kicsit a szellemmel, bizonyára éppen ilyenek lennének. Mert: „Ma még két osztály ez, de egy fajta."[54] Egy másik cikkében arról vall, hogy hazajövet a Tiszántúlon mindig valami sajátságos otthonos érzés fogja el. Mert ez a hazája, amelynek népe magyar és paraszt. Ez egyben jogalap a sérelmek felemlegetésére. Mert a Tiszántúl népe bajban van. Ismét a nagy esőzések által megrontott földek dolgát említi fel és a földnélküli szegénységet.[55] A karácsonyi könyvszemlét tanulmányozva megállapítja, hogy van egy közösségi irodalom, ez Magyarországon az adott időben a népi irodalom és van az olvasmánygyártó könyvipar, amit azonban a közönség nem tud felfogni.[56] „A Tiszántúl parasztolvasói egy pár hónap óta azt látják, hogy lapjuk már alig ír a politikusokról és más közéleti emberekről, ellenben annál többet ír az írókról." Ez azért fontos mozzanat, mert a parasztság irodalmi ismerete sekélyes, nem ismerik az írókat és műveiket.[57] Ugyanakkor sürgeti az utánpótlás fellépését, mert az ő nemzedéke nem vállalhat mindent. Az új írónemzedék jelentkezéséhez szerinte kedvezőbbek a feltételek, mint az ő generációja számára voltak.[58] Veres Péternek ezekkel az írásaival nem találkozhattunk az 1945 után megjelent köteteiben, holott nélkülük nem lehet hitelesen megrajzolni szellemi portréját.

[53] *Alföldi gondok*, 1941. nov. 30. 6.
[54] *Diákok és parasztok*, 1941. dec. 7. 1.
[55] *Szűkebb hazánk: Tiszántúl.* 1941. dec. 14. 3.
[56] *A kettévált irodalom*, 1941. dec. 25. 17.
[57] *Írók és parasztok*, 1942. febr. 8. 5.
[58] *Jöjjön az utánpótlás*, 1942. ápr. 5. 5.

Debreceni Csokonai (Írói) Napok, 1942

A Nyári Egyetem igazgatósága 1942 augusztusában Írói Napokat rendezett Debrecenben, a város és a kultuszminisztérium anyagi támogatásával, méghozzá az irodalmi folyóiratokat és irodalmi társaságokat képviselő írók számára, azzal a céllal, hogy összehozza a magyar írókat egymással, aztán a közönséggel, végül az irodalmi társaságokkal. Magán a tanácskozáson napirendi pontként tervezték, hogyan lehetne szélesebb körben terjeszteni a magyar irodalmat, illetve melyek az irodalmi szervek feladatai az írói utánpótlás nevelésében.[59] Móricz Zsigmond a problémát igen érdekesnek találta, s jelezte részvételi szándékát. A *Kelet Népe* részéről még Veres Pétert hívta magával. Ha mégsem mehetne, Juhász Gézát delegálja maga helyett. Eljutott azonban a konferenciára, s az első nap zártkörű értekezletén előbb Hankiss János, majd az ő elnökletével folyt a tanácskozás. Jelen voltak: Németh László, Keresztury Dezső (*Magyar Csillag*), Fodor Gyula, Kosáryné Réz Lola, Szabó Lőrinc (*Új Idők*), Várkonyi Nándor, Harcos Ottó (*Sorsunk*), Supka Géza (*Ünnep*), Csuka Zoltán (*Kalangya*), Kéki Béla (*Hitel* és *Pásztortűz*). Megjelent ezen kívül Püski Sándor (Magyar Élet kiadó), Csobán Endre, Juhász Géza (Csokonai Kör), Gulyás Pál (Ady Társaság), Hankiss János (Nyári Egyetem). Egyes írók (Zilahy Lajos, Jékely Zoltán, és többen) eleve lemondták részvételüket, mások elfogadták a meghívást, de nem jelentek meg.

Hankiss János elnök az író tanácskozás tervének megszületéséről szólva többek között elmondta: „Sem a rendező Nyári Egyetem, sem a debreceni irodalmi társaságok nem gondolnak irodalmi szerv, alapszabályok szerint dolgozó testület életre keltésére. Inkább olyan fesztelen eszmecserére, gondolatkeltő beszélgetésekre, a magyar írás időszerű kérdéseinek sok oldalról történő megvilágítására óhajtana alkalmat nyújtani, amelyek Debrecen irodalmi múltjához híven – a mainál egységesebb magyar élet- és irodalomszemlélethez vezetnek." Első kérdésként azt vetette fel, hogy mit tehetnek az írók, irodalmi szervek (irodalmi társaságok, folyóiratok és kiadók) a magyar irodalmi művek minél szélesebb körben való terjesztése érdekében? Úgy látja ugyanis, hogy a magas színvonalú folyóiratok mellől hiányzik egy olyan, hetenként vagy kéthetenként megjelenő folyóirat, amely nagy példányszámban, olcsón kerülne piacra, s helyet adna minden népszerűsítésre méltó munkának. Az első hozzászóló Veres Péter volt, akinek gondolatait így örökítette meg a jegyzőkönyv: „Helyesnek tartja a tervet, de világosan látni szeretné meghúzni a határvonalat folyóirat és néplap között. A folyóirat irodalmi problémákat tárgyal, válogatott ezer vagy legfeljebb néhány ezer olvasójának. S néplapnak nem lehet más feladata, mint minden irodalommá nemesesedett műnek az olvasó elé juttatása. Itt talán az sem lenne fontos, hogy első közlést nyújtsunk. A közönségnek mindegy, hogy a mű, amit

[59] (g. g.), *Debreceni Helikon a Nyári Egyetem rendezésében*. Tiszántúl 1942. júl. 29. 4.

élvezettel és tanulsággal olvas, megjelent-e már valahol. Ilyen lapnak a megindítása valóban áldásos lenne, és az elnöklő Hankiss Jánosnak talán a lehetőségei is megvannak egy ilyenszerű vállalkozás megindítására." Később Kiss Árpád, az Írói Napok szervezésével megbízott tanárfelelős ismertette a Nyári Egyetemnek az irodalmi társaságok aktivizálására vonatkozó javaslatát. Az első hozzászóló ismét ő volt. „Veres Péter a legnagyobb hibát abban látja, hogy az irodalmi társaságok túlságosan nagy helyi személyi kultuszt űznek. Így előadásaikban nincs lélek, látogatottságuk csak akkor nagy, ha hivatalos személyiségek szerepelnek. Színvonaluk természetesen nem éri el a művelt közönség igényeit. Sokkal nagyobb közösségi hangsúly, igazi lélekkel telítettség kellene, akkor bizonyára nem volna semmi baj."[60] Este a Nyári Egyetem hallgatói számára irodalmi estet tartottak, amelynek szomorú érdekessége, hogy ez volt Móricz Zsigmond utolsó nyilvános szereplése. Veres Péter készülő művéből olvasott fel.[61]

Igazi áttörésnek számított, hogy az 1943-as könyvnapi rendezvényt a Csokonai Kör és az Ady Társaság közösen rendezte, s a műsort Csobán Endre, a Csokonai Kör főtitkára vezette be. A szereplőket ismerve ez a közös platform még egy-két évvel korábban is elképzelhetetlen lett volna: Németh László és Veres Péter előadást tartott, Asztalos István elbeszélést olvasott fel, Sinka István, Juhász Géza és Gulyás Pál verseiből adott elő.[62] Veres Péter az irodalom iparosításáról és a népi írók igazi céljairól beszélt. Irodalmi nagyságnak főként azok vannak elismerve – mondta – „akik beadták a derekukat a közízlésnek és a kiadóknak, és tucat számra készítik nagy példányszámokat elérő munkáikat. A népi íróknak nem céljuk ez. Megelégszenek, ha tízezrek helyett csupán százak olvassák őket, de legalább megmarad szabadságuk, és azt írhatnak, amit a lelkiismeretük diktál."[63]

Juhász Géza Veres Péterről

Juhász Géza, a két világháború közötti Debrecen egyik prominens tollforgatója és irodalomszervezője az elsők között ismerte fel, hogy Veres Péterrel, ha nem is paradigmaváltás, de új fejezet kezdődött a magyar irodalomban. Mint az Ady Társaság elnöke több alkalommal szerepeltette nyilvánosan, vállalva e barát-

[60] Az Írói Napok jegyzőkönyvének másolata Gulyás Klára szívességéből a szerző birtokában.
[61] A rendezvényről részletesebben: BAKÓ Endre, Az 1942-es Írói Napok Debrecenben. A KLTE Könyvtárának közleményei. Debrecen 1987. 89–98. Klny. a Könyv és Könyvtár XV. kötetéből
[62] *Ma könyvnapi irodalmi ünnepély.* Debrecen 1943. jún. 3. 7.
[63] *Irodalmi-est.* Debreczen 1943. jún. 5. 4.

kozás minden hátrányát. A népi írókat népszerűsítő irodalmi-publicisztikai írásai mindig példálóztak Veres Péterrel. Cikkeivel öregbítette hírnevét, növelte ismertségét, ösztönző kritikákkal támogatta fejlődését. Irodalomtörténetében ezt írja róla: „Új típus: tanulmányíró paraszt. Európai tájékozottsága, erkölcsi nagysága, szókimondása, eredetisége, magas irodalmi formában jelentkezik. Különösen Falusi krónikája és önéletrajza, a Számadás hat új köztudatunk kialakulására. A szegény falusi munkásrétegből írói sikerei után sem lép ki."[64] Üdvözölte, hogy Veres Péter és társai révén a főnemesség, köznemesség, polgárság, munkásság után a parasztság is hallatja hangját az irodalomban. Ez nem jelent színvonalcsökkenést, bizonygatja, Veres Péternek „minden betűjén látszik, hogy együtt halad a korával." Tanulmányainak nyelve például olyan magas intellektuális fokon áll, hogy egyesek még doktorátussal sem értik, ha nincs filozófiai-szociológiai műveltségük.[65] *Falusi Krónika* c. szociográfiáját így méltatta: „Veres Péter könyve nyelvi szempontból is buja televénye az ízes, gazdag szavaknak, a gyökeres hajdúsági kifejezéseknek. De az író sokkal több, mint nyelvhelyesség és nyelvgazdagság. Elsősorban lényeglátó szem, válogató érzék. Millió jelenség közül ő választja ki a legfontosabbakat, ő veszi észre az összefüggésüket, ő tárja fel titkaikat. Veres Péter igazán nem íróskodik, ebben az új könyvében különösen nem. Nincsenek szépségei, csillogó képei, hivalkodó hasonlatai. Abban nagy, hogy pontosan a szög fejére üt, egyszerű, tiszta, tömör. S abban költői, hogy amihez nyúl, azonnal sűrű élet támad az érintése nyomán."[66]

1943-ban látott napvilágot *Népi írók* c. esszékötete, ennek a laza csoportosulásnak irodalmi seregszemléje. Az csak természetes, hogy a könyv egyik fejezete Veres Péterről szól. Juhász több olyan megállapítást tett róla, melyről 1945 után hiba volt megfeledkezni. Elsősorban tanulmányírónak, szociológusnak tartja Veres Pétert, semmint szépírónak. „Lassanként kiviláglik, hogy a gondolkodásban van a főereje. Megrágja, és magyar valósággá fogalmazza át a szocialista elméletet. Marx az alapja, de Szabó Dezső sem pereg le róla." Ez érvényes meglátás még akkor is, ha Veres Péter kevés Marx művet olvasott, és vallomása szerint Szabó Dezső munkásságát akkor még nem ismerte teljes mélységében. De az elvek piacán, rendszerint felhígítva, mindkét elméletből túlkínálat mutatkozott, könnyen hozzájuk lehetett jutni. Juhász idézi néhány alaptételét, például: „a nemzet az emberi együttélés ez idő szerint uralkodó formája". Majd megállapítja: „Egy írónak sincs a nemzetről magasabb fogalma, mint neki." Eszménye a közösség – mutat rá. Az igazi nemzet Veres Péter számára önként együttműködő testvéri közösség. Egyetemes jelentősége, hogy eddig ismeretlen világot tár

[64] *A magyar szellem vándorútja.* Debrecen, 1942. 120.
[65] JUHÁSZ Géza, *Megszólal a falu.* Tiszántúl 1941. okt. 19. 5.
[66] JUHÁSZ Géza, *A magyar „szabad" verseny. – Veres Péter meg a faluja.* Tiszántúl. 1942. január 18. 7.

fel a közgondolkodás és a tudomány számára. Azt is jól látja, hogy a nacionalizmust a faji dinamizmus szempontjából teszi mérlegre, vagyis a népi nacionalizmust elfogadja hitelesnek, mert az egyben szocializmus, ugyanis társadalmi átrendeződést követel. Ezt fejti ki *Szocializmus – nacionalizmus* c. művében. Szépírói munkáiról szólva megállapítja, hogy nem kenyere a mese, inkább szűkszavú, lényegre törő, szigorú szerkesztő, akár egy görög tragédia-költő. [67]

Egy vallomásos hangvételű esszében a Veres Péter-jelenségről, vagyis az emberről is képet fest. Emlékei szerint egy alkalommal úgy ült a karosszékben a többi népi író között, mint egy fejedelem. Majd néhány sorral később: „Péter eddig is olyan volt kissé, mint egy fönnebbvaló." S aztán felteszi a kérdést: „Honnan ezeknek a parasztíróknak a fölénye? Különösen a Veres Péteré? A közösségben" – adja meg a választ.[68]

A *Szűk esztendő* c. könyvéhez amely két önálló darabot foglal magába, a címadó regényen kívül az *Egy földmunkás naplója* c. „szépirodalmi szociográfiát", abból a szempontból közeledik, hogy vajon milyen kategóriába sorolható a két írás. „De még menyire szépirodalom! (...) Veres Péter szinte a balladák szűkszavúságával ragad mindjárt in medias res. Rákapcsol a történetre – néhány sor – s már benne szorongunk a sokgyerekes napszámos életében. (...) Nincs izgalmas meséje? Nem hiszem, hogy mélyebben leköthetné a legrafináltabban szőtt detektívregény a ponyvaolvasót, mint ez a Napló a felelős magyart. (...) Kerül az író minden regényes helyzetet. Látszatra a legigénytelenebb művészet ez, a legpuritánabb, voltaképp a legigényesebb, mert a külső hatás minden eszközéről le tud mondani. Nincs nagyobb művészet, mint ha valaki úgy képes komponálni, hogy megőrzi bennük a teljes alakítatlanság érzetét. A *Szűk esztendőt* pedig határozottan regénynek minősíti, amelynek eposzi tárgya van, csak isteni beavatkozás nélkül. „Sosem agitál Veres Péter: tárgyilagos, mértéktartó. Szépirodalmi formában is a hiteles valóságot adja. Nyelve gazdag, gyökeres, föl-fölcsillan szövegében egy-egy népi szó, nem irodalmi kifejezés, de az is módjával, sehol sem fitogtatja a bőséget."[69]

Protokolláris személy és munkaszolgálatos

Az író ezekben az években már olyannyira általánosan ismert és elismert egyéniség volt a szellem világában, hogy a lapok az előkelő protokolláris személyiségek közé sorolták. A *Debreczen* például megírta, hogy a főispán, az államtitkár, a püspök, az egyetemi tanárok, a főtanácsosok, az igazgatók között ő is

[67] *Gyepsor.* In: JUHÁSZ Géza, *Népi írók.* (Magyar társadalomtudományi könyvtár 5–6.) Bp. 1943. 92–100.
[68] *A magyar irodalom regénye. III. A Veres Péterek helytállnak.* Kelet Népe 1942/7. 1–3.
[69] JUHÁSZ Géza, *Veres Péter: Szűk esztendő.* Magyar Élet 1943/4. 13–14.

jelen volt Gellért Sándor társaságában, aki felolvasta saját búcsúlevelét Gulyás Pál temetésén.[70] A Horthy-rendszer azonban persona non grata gyanánt bánt vele, többször behívták munkaszolgálatra. A vele szemben tanúsított méltánytalan bánásmód abban tetőződött, hogy nem sokkal az összeomlás előtt, 1944 őszén, 47 éves korában újra behívták szolgálatra. Voltak ugyan próbálkozások felmentése érdekében, ráadásul nem is akármilyen körből, de a katonai elhárítás nem tartotta a kérést teljesíthetőnek.[71] Ismeretes, milyen sorsot szántak a főként zsidó származású munkaszolgálatos magyar állampolgároknak, többségük elpusztult a háború fergetegében. Veres Péter szerencsére túlélte az embertelen hónapokat, s 1945. január végén a szovjet hadsereg által a német megszállóktól és a nyilasoktól megtisztított Debrecenben termett. Azonnal munkához látott, s rövidesen az országos politikai élet irányítói közé emelkedett. Feladatai hamar Budapestre szólították, így debreceni kötődése meglazult, de sohasem szakadt meg.

ENDRE BAKÓ

Debrecener Inspirationen in der Laufbahn von Péter Veres

Der Autor der Studie untersucht, ob Inspirationen in Debrecen auf Péter Veres gewirkt haben, weil sich die publizistische Tätigkeit in hauptstädtischen Zeitungen, das literarische Schaffen in der Klausenburger Zeitschrift (Rumänien) mit dem Titel „Korunk" (ung. „Unser Zeitalter") des in Balmazújváros lebenden Autodidakten und Bauernschriftstellers entfalteten. Der Autor beweist anhand späterer Geständnisse von Péter Veres und der ehemaligen Dokumentationen in Zeitungen, dass Péter Veres viele und wesentliche Impulse aus Debrecen, unter anderem von Gesellschaften, Organisationen, Zeitschriften und hauptsächlich von Personen, bekommen hat. Sein erster öffentlicher Auftritt fand in Debrecen statt. Unter den geistigen Förderern sollen in erster Linie der Dichter Pál Gulyás und der Kritiker Géza Juhász erwähnt werden. Pál Gulyás schrieb schon damals ein Gedicht zu ihm, als noch keiner von seinen Bänden erschienen ist. Ein anderes, bisher unpubliziertes Gedicht von ihm wird in dieser Studie zum ersten Mal veröffentlicht. Der Autor dokumentiert, dass Péter Veres, obwohl er zwischen 1920 und 1945 wegen seiner sozialen Prinzipien von der Macht verfolgt wurde, von der Debrecener Intelligenz aufgenommen wurde, was bei seinem Schriftstellerwerden und dem Herausbilden seines geistigen Profils eine große Rolle spielte.

[70] *Jer, temessük a testet. Gulyás Pál temetése.* Debreczen 1944. máj. 20. 5.
[71] *Veres Péter priusza.* In: RÁDICS József (szerk.), *Veres Péter koszorúja.* Bp. 1973. 50–55.

DANCS ÁGNES

A SZENT ELEK LEGENDA LATIN FORDÍTÁSÁNAK ÉS NÉPSZERŰSÉGÉNEK EGYIK LEHETSÉGES OKA

Szent Elek legendáját, melynek 5. századi szír nyelvű változatait a 9. században fordították le görögre, a 10. században ültették át latin nyelvre.[1]

E tanulmányban a 10. századi történelmi háttérrel kívánunk foglalkozni, azon belül főleg a század második felével, mivel a latin szöveg Rómában keletkezett a 10. század végén, ahogyan azt Ulrich Mölk egyik tanulmányában már megírta: a szent tisztelésének jeléül az Aventinus dombon ajánlották föl Eleknek Szent Bonifác kápolnáját 987 körül.[2]

Milyen aktualitása lehetett a szent történetének a 10. században? Milyen értelmezést kaphatott abban a korban a legendának az a jelenete, amelyben a halott Elek mellett a pápa és a Római Birodalom két császára egymás mellett állnak, és Elek kezéből a levelet csak a pápa tudja elvenni, felolvastatni, míg a császárok könyörögnek a szentnek, hogy engedje át nekik a levelet, miközben a pápa és a saját szerepüket is meghatározzák?

Hogyan viszonyult egymáshoz a 10. századi Rómában a pápák és a császárok hatalma, hiszen kapcsolatuk alapot szolgáltathat a legenda itt kiválasztott szövegrészletének magyarázatához: *„...Tunc Imperatores et Pontifex cum Euphemiano perrexerunt ad locum ubi jacebat steteruntque ante*

---

[1] ILLÉS Gyula, *Szent Elek legendáink és az Elek legenda forrásai*, Németh József Könyvkereskedése, Budapest, 1913.; KLANICZAY Gábor, *La fortuna della legenda di S. Alessio overo l'antichità cristiana nell'Ungheria del medioevo*, in: *L'eredita classica in Italia e Ungheria fra tardo medioevo e primo rinascimento*. Atti dell'XI Convegno Italo-Ungherese Venezia, 1998. a cura di Sante Graciotti e Amedeo Di Francesco, Editrice il Calamo, 2001, 1–20.; HORVÁTH János, *A magyar irodalmi műveltség kezdetei*, Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1931.; Maurizio PERUGI, *La Vie de Saint Alexis*, „Textes littéraires français" sorozatban, Librairie Droz, Genf, 2000.; Charles E. STEBBINS, *Les grandes versions de la légende de Saint Alexis*, in: Revue belge de philologie et d'histoire LIII, 1975, 679–695.

[2] Ulrich MÖLK, *La Chanson de saint Alexis et le culte du saint en France aux XIe et XIIe siècles*, in: Cahiers de Civilisation Médiévale XXI, 1978, 343.; Ulrich MÖLK, *Deux hymnes latines du XIe siècle en l'honneur de saint Alexis*, in: Mélanges de philologie et de littératures romanes offerts à Jeanne Wathelet-Willem, Marche romane, Liège, 1978, 455.; PERUGI, i. m., 48.; Jean-Pierre BORDIER, *La maison d'Alexis*, in: Et c'est la fin pour quoi nous sommes ensemble. Littérature, histoire et langue du Moyen Age. Etudes recueillies par Jean-Claude Aubailly, E. Baumgartner, F. Dubost, L. Dulac, M. Fause, Champion, Párizs, 1993, 248.
Ellenben Pierre RICHÉ (*II. Szilveszter, az ezredik év pápája*, Balassi Kiadó, Budapest, 1999, 28, 135, 153, 191, 201.) szerint a két szent temploma mellett 977-ben alapított monostort Sergius, Damaszkusz érseke. A 977-es dátumot említi FERDINANDY Mihály (*III. Ottó, a szent császár*, Balassi Kiadó, Budapest, 2000, 220.), és Charles E. STEBBINS (*Les origines de la légende de Saint Alexis*, in: Revue belge de philologie et d'histoire, LI, 1973. 497–507.) is.

grabatum et dixerunt: »Quamvis peccatores simus, guber-nacula tamen regni gerimus, iste autem Pontifex pater universalis est. Da nobis chartam ut sciamus quae in ea scripta sunt.« Et accedens Pontifex accepit chartam de manu ejus et dedit chartulario sanctae romanae ecclesiae nomine Ethio ut legeret eam. Et facto silentio magno lecta est coram omnibus."[3]

E szövegrészlet fontosságát az a tény is mutatja, hogy a korábbi görög változatokban Markianos püspök vagy a császárok, a későbbi ó-német szövegekben pedig a feleség veszi el Elektől a levelet.[4] Az eddigi kutatások[5] az Egyház belső reformját, a szerzetesrendek tevékenységét tették meg történelmi háttérnek.[6] Azt helyezték a középpontba, hogy Szent Elek egy vallási ideált testesít meg, mert elhagyja otthonát, és Istent választja családja, vagyona helyett. Legfontosabb jelenetként a család bánatának a kifejezését tartják számon.[7]

Ezzel szemben saját elemzésem súlypontja, és annak újdonsága abban rejlik, hogy nem elégszem meg azzal, hogy a legenda népszerűségének okát elég lenne azzal indokolni, hogy az Egyház Elek személyében egy Krisztushoz hasonló, aszketikus példaképet állított volna maga elé belső reformja érdekében. Meggyőződésem szerint ez nem elégséges magyarázat, hiszen valószínűleg több szent is megfelelt volna erre a célra. Az Egyház azért is segíthette a szent emlékének a fenntartását, mert ebben a legendában egyszerre lépnek színre a pápa

[3] Kritikai kiadása: Gerhard ROHLFS, Sankt Alexius. Max Niemeyer Verlag, Halle, 1950, 20.

[4] ILLÉS, i. m., 29.

[5] Azok a külföldi kutatók, akik foglalkoztak, vagy foglalkoznak a Szent Elek legendával, a legenda 12. századi francia változatait vették, veszik tüzetesebb vizsgálat alá. Továbbá a középkori francia, spanyol, olasz, német, angol, orosz nyelvű szövegek mellett nem tesznek említést a magyar változatokról (hat 16. század eleji magyar nyelvű kódexben szerepel), pedig már 1913-ban megjelent egy magyar tanulmány a legendáról (ILLÉS, i. m.).

[6] Lásd: KLANICZAY, MÖLK fentebb említett tanulmányát; PERUGI, i. m., 36.

[7] René AIGRAIN, L'hagiographie. Ses sources, ses méthodes, son histoire. Bloud & Gay, Paris, 1953, 230.; James C. ATKINSON, From vita to vie: the O. F. Saint Alexis, in: Romance Notes XI, 1969/1970, 650–655.; Paul R. Lonigan, Noah, Abraham, David, and Alexis. in: Romance Notes XI, 1969/70, 647–649.; nancy Vire DURLING, Hagiography and Lineage: The Example of the Old French Vie de Saint Alexis, in: Romance Philology XL, 4, May 1987, 451–469.; Evelyn Birge VITZ, La Vie de Saint Alexis: Narrative Analysis and the Quest for the Sacred Subject, in: PMLA (Publications of the Modern Language Association of America), 93/3, May 1978, 396–408.; Jean-Pierre PERROT, Le coeur dur d'un saint: un motif hagiographique, in: Romania, 99, 1978, 238–246.; Janice M. PINDER, Transformations of a Theme: Marriage and Sanctity int he Old French St. Alexis Poems, in: Shifts and transpositions in medieval narrative. A gestschrift for Dr. Elpeth Kennedy. Karen Pratt (szerk.), D. S. Brewer, Cambridge, 1994, 71-88.; Patrick R. VINCENT, The dramatic aspect of the Old-French Vie de Saint Alexis, in: Studies in Philology, LX/ 3, July 1963, 525–541.; Veland REIDAR, „L'Ume Deu" (Vie de Saint Alexis, v. 170-1), in: Neuphilologische Mitteilungen 4, XCVII, 1996, 335-342.; Stebbins, Une étude comparative des trois grandes versions en vers de la Vie de saint Alexis conservées en vieux français, in: Revue des langues romanes, 1978, 379–403.; STEBBINS, The „humanity" of saint Alexis in the separation scene of the 13th century, in: Revue belge de philologie et d'histoire, XLIX, 3, 1971, 862–865.

és a császárok, tehát a mennyei és a földi világ képviselői, és a mérleg nyelve a római egyház javára mozdul el. Továbbá a történetben egy Bizáncban, Edessában járt szent holttestét keresi meg a pápa, majd temeti el, vagyis a római egyház dönt egy „bizánci szent" ügyében, úgymond a keleti egyház fölé emelkedik ezáltal.

A legenda történelmi hátterének ezért az Egyház és a császárság[8], ezenkívül a két impérium és a két egyház kapcsolatát teszem meg, melyre az előbb ismertetett jelenet utalás lehetne. Ez a feltevés pedig azt jelentené, hogy a római egyház érdekének propagálására egy irodalmi alkotásban került sor, amely az egyházi irodalom egyik műfajának gyöngyszeme.

A Karoling-birodalom felbomlása után, a 9. század végétől kezdve a 10. század közepéig római nemesek kezébe került a pápaválasztás joga.[9] Mivel Elek története a 900-as évek végén vált ismertté Rómában, és a szöveg kiválasztott részében a császár és a pápa játsszák a központi szerepet, így nem ezt az előkelő római családok által folyamatosan befolyásolt pápai uralom korszakát tekintjük a latin legenda keletkezése történelmi hátterének, hanem az Ottók uralkodásának idejét.

A latin legenda keletkezésének csak megközelítő dátumáról van tudomásunk, ezért a feltételezett dátum előtti és utáni időt is figyelembe vettük e tanulmány írása során.

Szent Bonifác és Szent Elek temploma. Elek mint bizánci, római és német szent

Ahogyan azt már fentebb említettük, Kr. u. 987 körül ajánlották fel Szent Bonifác (a németek apostola [sic!]) templomát Eleknek az Aventinus dombon.[10] Erre bizonyítékot is találunk a latin legendában: *„(...) et sic cum magno labore ad templum sancti Bonifacii martyris perduxerunt et illic per septem dies in Dei laudibus persistentes operati sunt monumentum de auro et gemmis pretiosis, in quo sacratissimum illud corpus cum magna veneratione collocaverunt die decima septima mensis Julii."*[11]

Ha a 987-es évet fogadjuk el templomszentelési dátumként, akkor Elek, a bizánci szent latin legendájának megírását akár Theophanu bizánci származású, német-római császárné uralkodói akaratának, kívánságának is tulajdoníthatjuk, mivel fia, az akkor még hét éves III. Ottó helyett ő kormányzott.[12]

---

[8] BALANYI György, *Az egyház ellenállási joga a királyi hatalommal szemben*, Katholikus Szemle 30, 1919, 193–214.

[9] ADRIÁNYI Gábor: *Az egyháztörténet kézikönyve*. Szent István Kézikönyvek, Szent István Társulat, Bp., 2001, 171.; Jean CHÉLINI, *Histoire religieuse de l'Occident médiéval*, Collection Pluriel, Hachette, Párizs, 1991, 213–220.

[10] Lásd a 2. lábjegyzetet.

[11] Gerhard ROHLFS, i. m., 22. Az oxfordi kéziratban (Bodl. Can. Misc. 244): *septimo decimo die mense iunii in urbe rome*; a brüsszeli kéziratban (Ms. Lat. II, 992): *mensis iiulii.*

[12] PÓSÁN László, *Németország a középkorban*, Multiplex Media, Debrecen, 2003, 40–41.

A templom ilyen módon három kultúra (szír vagy bizánci, római és német) találkozási pontja. A görög legendát tehát a pápák városában, Rómában, a németek apostolának apátságában fordíthatták latinra. Ennek alapján arra lehet következtetni, hogy a latin legenda terjesztését a 10. században a pápák és az Ottók, valamint a két császárság viszonya is segíthette. A számításba jövő világi uralkodók és egyházi fők sorát I. Ottó és XII. János pápa nyitja, valamint III. Ottó és II. Szilveszter pápa kapcsolata zárja, a közbeeső intervallumban pedig a császárral együttműködő pápák, vagy ellenpápák tevékenykedtek.[13]

Bizánci kapcsolatok. A „nagy római birodalom" eszme karoling reneszánsz utáni újbóli előtérbe kerülése

Mivel Elek legendája szír eredetű, nem feledkezhetünk meg Bizáncról sem. II. Ottó 972-ben vette feleségül Theophanu bizánci hercegnőt.[14] Fiukat, a későbbi III. Ottó császárt anyja görög nevelésben részesítette. Nem csoda tehát, hogy III. Ottó vonzódott a görög kultúrához[15], és családja uralkodása alatt épült meg a Bonifác és Elek görög kolostor a császári palota mellett az Aventinus hegyén.[16] Az is lehetséges, hogy III. Ottó udvarát később Elek és Bonifác apátságában tartotta és nem a palotában.[17]

A Nyugat- és a Kelet-római Birodalom császárai, Honorius és Arkadius együtt beszélnek a legendában, tehát a két császárság együttműködési szándékát fedezhetjük fel a történetben. E szándékból valóság csak 972 után, II. Ottó és a görög hercegnő házassága után lett, mert csak ezután ismerte el a bizánci császár a nyugati császárságot.[18] A két császárság 972 előtti rivalizálásáról, a titulusok

[13] Lásd még: Harald ZIMMERMANN, *A középkori pápaság*, Orbis Universitatis. Történettudomány, Gondolat/Janus, Bp., 2002, 107–112; XII. Jánosról: LIUDPRAND: *Liber de rebus gestis Ottonis magni imperatoris*. In: Gombos F. Albin (ford.): „Középkori krónikások." VI–VII. Liutprand történeti munkái. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Budapest, 1908.; PÓSÁN, i. m., 34–45.; Jean CHÉLINI, i. m., 218–231. ; GERGELY Jenő: *A pápaság története*, Kossuth Kiadó, Bp., 1999, 61–63.; HANGAY Zoltán, *A pápák könyve*, Trezor Kiadó, Bp., 1991, 94–100.; SZÁNTÓ Konrád, *Egyháztörténelem*, PPKE Hittudományi Kar, Levelező Tagozat, 1996. 108.; OTTLYK Ernő, *Az egyház története*, A Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, Bp., 1979, 101.

[14] Georg OSTROGORSKY, *A bizánci állam története*, Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 247–250.; Pierre RICHÉ, i. m., 31. ; PÓSÁN, i. m., 36.; FERDINANDY, i. m., 173.

[15] Idézet Ottó egyik leveléből, melyet Gerbert-nek, a későbbi II. Szilveszter pápának írt: „ ... hívd életre a bennünk lakó hellén finomságot (...) műveld ki bennünk az eleven görög szellemet." (RICHÉ, i. m., 167.; FERDINANDY, i. m., 79.)

[16] SZÉKELY György, *A Német-római császárság kezdetei és az itáliai városok*, in: *Európa ezer éve: A középkor* I. szerk. Klaniczay Gábor, Osiris Kiadó, Bp., 2005. 261–263.

[17] RICHÉ, i. m., 153, 180.; FERDINANDY, i. m., 103, 220, 230, 255.; CHÉLINI, i. m., 229.

[18] PÓSÁN, i. m., 36.; OSTROGORSKY, i. m., 247–250.

vitájáról[19] már Liutprand cremonai püspök, I. Ottó követe is beszámolt.[20]

Elek legendája latin fordításának dátumát tehát akár 977, akár 987 körüli időpontra tesszük, mindenképpen a két császárságot összekötő, kibékítő esküvő után van, ezért is bírhat jelentőséggel az a tény, hogy olyan szentnek ajánlották fel Bonifác templomát, akinek legendájában a két császár együttesen könyörög a pápa társaságában egy levél megszerzéséért. A legenda terjesztéséhez nagyban hozzájárulhatott e benne szereplő jelenet is.

Középkori levelek, melyek megalapozták és kifejezték az Egyház és a császárság viszonyát a 10. században

A szóbanforgó jelenetet akkor értékelhetjük igazán, ha összevetjük annak szövegét a kor szellemiségét meghatározó iratokkal. Jelen tanulmányban három fontos középkori oklevélre térünk ki, melyek igyekeztek megszabni és egyben tükrözni is a pápa-császár viszonyt a 10. században.

A Donatio Constantini[21] Kr. u. 750 körüli szerkesztése okot ad arra, hogy ezt

---

[19] Bizánci felfogás szerint csak egy „római császár" volt, aki az összes uralkodó felett állt. L. MORAVCSIK Gyula: *Bevezetés a bizantinológiába*, Szentendre, 2003, 126.

[20] LIUTPRAND 968-ban, Konstantinápolyban történt eseményről számol be könyvében (*Relatio de legatione Constantinopolitana*, in: „Középkori krónikások". VI–VII. Liudprand történeti munkái, ford. Gombos F. Albin, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat. Budapest. 1908.): *„Pünkösd előtt való szombaton, június 6-án, Leó kuropolatus és logothetus, a császár testvére elé vezettek, akivel heves vitám volt császári címetek felett. Ő ugyanis nem nevezett titeket „basileus"-oknak, hanem bizonyos lenézéssel csak „rex"-eknek. Midőn pedig erre azt jegyeztem meg, hogy mind a két kifejezés ugyanazt jelenti, habár a két szó különböző is, olyasmit mondott nekem, mintha nem békekötés miatt jöttem volna ide, hanem csak veszekedni.*" (p. 230.) Majd később Liutprand közli II. Nicephoros császár (963–969) hozzá intézett szavait: „ *Ottó királynak az elmúlt évben itten megfordult követei esküvel ígérték – s az okiratok a kezeim között vannak, – hogy országunkat nem fogja távolról sem megkárosítani. Tényleg pedig lehet-e nagyobb sérelmet csak képzelni is, minthogy urad ennek dacára magát továbbra is császárnak címezteti és birodalmunk nem egy tartományát erőszakkal készül elfoglalni? Mind a két dolog hallatlan merénylet, de mégis a császári cím használata a tűrhetetlenebb*". (p. 241.). Nem sokkal későbbi esemény a Legatióban: „ *augusztus 15-én követek érkeztek XIII. János pápától. A pápa felszólítja Nicephorust, a „görög császárt", hogy a szóban forgó házassággal szilárdítsa meg az erős barátságot Krisztusban szeretett fiával, Ottóval, „a felséges római császárral". Még ma sem vagyok tisztában, hogy hogyan kerülték el a követek a halált, melyet e merész címzés miatt a görögök szemében okvetlen megérdemeltek. Átkot szórtak a tengerre s csodálkoztak, hogy az ilyen sértő levelet hozó hajót el nem nyelte. „Az a nyomorult barbár Rómában – mondták – nem szégyenli magát Nicephorust, az egyedüli hatalmas felséges római császárt görög császárnak címezni?! Ó egek! Ó föld! Ó tenger!*" (uo., p. 252.). Majd Cristophorus patrícius mondta Liutprandnak: „ *A pápa .... egy ostoba, dőre ember, aki nem tudja, hogy szent Constantinus a császári jogart, az egész római senatust, s az összes katonaságot ide helyezte át, nem hagyva mást Rómában hátra, mint a közönséges csőcseléket, halászokat, cukrászokat, madarászokat s az egész semmirekellő szolgahadat*" (uo., p. 253.).

[21] *Exemplar Constituti Domni Constantini imperatoris.* In: Fontes iuris Germanici Antiqui in usum scholarum, pp. 55–98; SZ. JÓNÁS Ilona: *Középkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény*. Európa

az adománylevelet is vizsgálat tárgyává tegyük. A Donatio[22] szerint Nagy Konstantin császár I. Szilveszter pápának adta a négy patriarkátust, és minden egyház fejének tette meg őt („...ut principatum teneat (...) super omnes in universo orbe terrarum dei ecclesias..."), valamint császári hatalmat juttatott neki („...tribuentes ei potestatem et gloriae dignitatem atque vigorem et honorificentiam imperialem"[23]). Bár ezt az oklevelet a 10. században még ritkán hozták fel vitában, inkább csak a gregoriánus reformtól kezdve tekintették hiteles iratnak, hivatkoztak rá (III. Ottó császár pápai hamisítványként említette egyik 1001-ben kiállított oklevelében[24]), mégis ismertségének bizonyítéka az, hogy XII. János pápa a donatio egy másolatával ajándékozta meg I. Ottó császárt koronázásakor.[25]

Gelasius pápa Anastasius császárhoz írott levelét[26] is be kell vonni elemzésünkbe. Jóllehet Gelasius pápa levelét 494-ben írta, és azóta fél évezred telt el, de ebben a bizonyos írásban találjuk a két hatalom elméletet, melyet a pápa Szent Ágoston *De civitate dei* írásából vehetett át, és amely egészen a 11. század közepéig meghatározta a pápaság és az állam helyzetét[27]. Ebben a levélben a számunkra fontos elemek a következőek: a pápa különbséget tesz a világi és az egyházi intézmény között, tehát két különálló közösségről beszél, melyeket szinte egyenrangúaknak tekint („Duo sunt quippe, imperator auguste, quibus principaliter mundus hic regitur, auctoritas sacrata pontificum et regalis potestas"). Két ponton viszont hierarchiát állít fel Gelasius pápa: a szentségek felvételekor és az üdvözülésre vezető úton a császár engedelmeskedik az egyházi embereknek, magát előírásaiknak rendeli alá („...praesulibus divinarum devotus colla submittis atque ab eis causas tuae salutis exspectes"). Az egyházi személyeknek viszont a császár törvényeit kell szem előtt tartaniuk, azok szerint élniük. Ahogy látni fogjuk, a két hatalomnak ez az együttműködése és egymástól való függése az, amit az Elek legenda is kifejezésre juttat.

A harmadik oklevél által, amely szintén a pápa és a császár szövetségét jelzi, I. Ottó császár és XII. János pápa felújították a pápák és a karoling uralkodók

---

és Közel-Kelet IV–XV. század, Osiris Kiadó Bp., 1999, 298–303. ; PITI Ferenc: *A Constantinus-i adománylevél*. In: Documenta historica 19. A JATE Történész Diákkör kiadványa, Szeged, 1995.

[22] R. W. SOUTHERN, *A nyugati társadalom és az egyház a középkorban*, Gondolat Kiadó, Budapest. 1987., 109–116. Jos COLIJN, *Egyetemes egyháztörténet*. Kiadja az Iránytű Alapítvány, 2001, 86.; GERGELY, i. m., 50.; OTTLYK: i. m., 98–99, 113, 115.

[23] FONTES IURIS, 82.

[24] „...János bíboros-diakónus, akit Csonkaujjúnak is neveznek, aranybetűkkel kiváltságlevelet szerkesztett, melyet messze visszavezetett az időben és Nagy Konstantin nevét bitorolta el hozzá." Ez az ediktum-részlet RICHÉtől való: i. m., 195–196.; Joseph CANNING: *A középkori politikai gondolkodás története, 300–1450*. Osiris Kiadó, Bp., 2002, 115; FERDINANDY, i. m., 256.

[25] ERDŐ Péter, *Az egyházjog forrásai. Történeti bevezetés*. PPKE Kánonjogi Posztgraduális Intézet. Szent István Társulat, Bp., 1998, 124–125, 129–130.

[26] WEISSEMBACH, Bd. I., 1913, i. m., 13–14.; SZ. JÓNÁS, i. m., 296.

[27] GERGELY Jenő, i. m., 37–38, 67.

közötti kapcsolatot.[28] A Privilegium Ottonianum[29] (962) kifejezte a császár és a pápa összefogását a világ irányításának érdekében. A császár megerősítette levelében Róma és a környező városok, falvak birtoklásában a pápát. A pápa viszont elismerte a császár szerepét a pápaválasztásban, és felszentelésben („...in terris vicarius filii dei esse videtur constitutus, etiam et pontifices, qui ipsius principis apostolorum gerunt vices, principatus potestatem amplius, quam terrena imperialis nostrae serenitatis mansuetudo habere videtur concessam, a nobis nostroque imperio obtineant"), de ez utóbbi pápai hűségeskü az elveszett eredeti Ottonianum kiegészítése, melyben az eskü nem szerepelt.[30]

A felsorolt oklevelek alapján megállapíthatjuk, hogy a latin legenda szövege pontosan ezt az oklevelek által kifejezett egyezséget, egységet érzékelteti, vagyis a császár és a pápa törekvését a hatalom közös gyakorlására, megosztva egymás között a feladatokat, a szerepkört.

Birodalom/birodalmak és egyház(ak). A latin nyelvű legenda szövegrészletének elemzése

Szövegrészletünk a császárok beszédével kezdődik, melyben meghatározzák saját helyüket és a pápa szerepét a hatalomban: „*Quamvis peccatores simus, gubernacula tamen regni gerimus, iste autem Pontifex pater universalis est.*" A két császár bűnösnek mondja magát, és a királyság vezetőjének, míg a pápát az egész világ, minden nép atyjának, aki tehát náluk több, nagyobb hatalommal rendelkezik.

Az említett három oklevél közül egyedül a Donatio Constantiniben szerepel a császári jelzők között a bűnös szó: „*Ipse enim dominus deus noster, misertus mihi* peccatori *misit sanctos suos apostolos ad visitandum nos...*"[31] Hasonló a jelentősége az „iste Pontifex pater universalis est" résznek. Az egyetemes pápa kifejezést a Privilegium Ottonianumban kétszer, míg a Donatióban hatszor találjuk meg.

A „peccatores" előfordulása az Elek legendában annál is inkább meglepő, és elsősorban egy „ottoniánus pápa-császár kapcsolatban" érthető meg, hiszen a legtöbb középkori szövegben és oklevélben a királyokat, császárokat dicsérő jelzőkkel látják el: augustus, victor, pius, felix, stb. A legenda szövege e tekintetben a tárgyalt három oklevél közül a Donatióval hozható összefüggésbe. Ez utóbbi feltételezésünket az is megerősíti, hogy III. Ottó példaképe Konstantin császár volt[32], és Gerbert d'Aurillacnak, akkor még ravennai érseknek ő javasolta a

[28] CHÉLINI, i. m., 219.
[29] WEISSEMBACH, i. m., 119–122.; SZ. JÓNÁS, i. m., 304–307.
[30] CANNING, i. m., 114.
[31] FONTES IURIS, 79. sor, p. 67.
[32] ZIMMERMANN, i. m., 111.

Szilveszter név felvételét pápaként.[33]

Elemezendő szövegünk előtt is meg vannak említve a pápa és a császárok a legendában: amikor Elek halála után az isteni hang megszólal a misén, és mindannyian Eusemianus házába mennek, hogy megkeressék Eleket, „homo Dei"-t. A jelenetet következőképpen írja le a narrátor: „*Tunc imperatores Arcadius et Honorius, qui eodem tempore regebant Romanum imperium una cum pontifice Innocentio co-eperunt ire in domum Euphemiani et diligenter exquire de homine Dei.*" Ebben az idézett részben tehát megtudjuk a pápa és a császárok nevét, valamint azt, hogy a két uralkodó a római császárságot irányítja. Ez utóbbi elem meg is felel a valóságnak, hiszen az 5. században, amikor Elek élt, Ince pápa 401-től 417-ig állt a Curia élén, és I. Theodosius két fia közül Arkadius a Kelet-római Birodalom felett 377-től 408-ig, Honorius a Nyugat-római Birodalom felett 384-től 423-ig uralkodott. A legendában a két császár egyszerre lép színre, ezért Elek története átvételének, adaptációjának 972 után lehet aktualitása, miután a bizánci császár elismerte a nyugati uralkodót.

E tények alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy bármelyik Ottó császár és pápa kormányzása alatt népszerűsítették a legendát, annak terjedéséhez minden bizonnyal hozzájárulhatott ez a szöveghely, hiszen benne a pápa a bűnös császárokhoz viszonyítva erkölcsileg magasabb szinten áll, és egyetemes hatalommal rendelkezik, mely utóbbi adat nem lényegtelen tényező a pápa és a konstantinápolyi patriarcha között dúló viszályban sem.

Fő szövegrészletünkben a császárok monológja után az írást a pápa veszi el Elektől, és átadja a kartuláriusnak, aki azt felolvassa: „*»Da nobis chartam ut sciamus quae in ea scripta sunt.« Et accedens Pontifex accepit chartam de manu ejus et dedit chartulario sanctae romanae ecclesiae nomine Ethio ut legeret eam.*" Ez a jelenet a klerikus társadalom szellemi műveltségét mutatja. A geláziánus hatalom-elméletnek megfelelően a pápa cselekszik vallási területen, ahol a császár tehetetlen.

A carta[34], vagy legendánkban „charta", bizonyító erővel bíró irat, mely egy folyamatban levő ügy elintézéséhez szükséges. Mivel történetünkben nem jogi okmányt írt Elek, ezért valószínű, hogy a latin legendában a charta szó egyszerűen csak az oklevél anyagára utal, tehát nincs specifikus jelentése, vagyis ez utóbbi elhalványult.

Miért nem a pápa olvas? Miért adja ezt a feladatot a pápai kancellária hivatal-

[33] RICHÉ, i. m., 189.

[34] SZENTPÉTERY Imre, *Magyar oklevéltan*, Reprint Kiadás, 1995, 1–30.; SOLYMOSI László, *Oklevéltan*, in: *A történelem segédtudományai*, Szerk.: BERTÉNYI Iván, Osiris Kiadó, Bp., 2001.; HAJNAL István, *Írástörténet az írásbeliség felújulása korából*, Budavári Tudományos Társaság, 1921.; HAJNAL, *L'enseignement de l'écriture aux universités médiévales*, Második kiadás, Akadémiai Kiadó, Bp., 1959.; PERÉNYI József, *A francia iskolák hatása a magyar okleveles gyakorlat kialakulására*, Bp., 1938.; GUOTH Kálmán, *Az okleveles bizonyítás kifejlődése Magyarországon*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp., 1936.

nokának? A chartularius[35] vagy más néven commentarius őrizte az oklevélmásolatok köteteit (commentarii, regesta) a pápai levéltárban, archivumban a középkorban. A 8. századtól a bibliothecával egy intézményt alkotó levéltár élén a scriniarius állt.[36] A chartularius közreműködésével egyrészt a pápaság mint kormányzati rendszer jelenik meg a latin legendában, másrészt a világi és az egyházi oldal számban kiegyenlítődik, mivel a pápa nem egyedül cselekszik, hanem ketten állnak a kartuláriussal, ahogyan a császárok is ketten szerepelnek a történetben.

Nem utolsósorban – és ez az egyik kulcsszó a jelenet leírásában – a chartularius, az oklevelek őrzője olvassa fel a levelet, nem egy notarius vagy maga a primicerius notariorum (bibliothecarius).[37] Ebből a mozzanatból arra következtethetünk, hogy Elek kéziratát a történetben a sancta romana ecclesia chartulariumában, levéltárában helyezik majd el, tehát a római egyház befogadja, elismeri, felveszi szentjei sorába a legendában Bizáncot megjárt római szentet, aki valójában szír szent volt. Erre utal a legenda befejezése is: Elek temetése Szent Bonifác templomában.

Eszerint a két császárság megegyezése mellett a két egyház megbéküléséről, jobban mondva talán a bizánci egyház római egyházba történő inkorporálásának szándékáról is szó van a legendában, még ha nem is kifejtett módon. Ezt továbbá onnan is gondolhatjuk, hogy a két császárság feje mellett csak egy főpap áll, a keleti patriarcháról hallgat a történet, az ő szerepét a kartulárius veszi át.

A császárok és a pápa történetbeli összjátéka egyben megfelel III. Ottó azon elképzelésének, amely szerint a világi uralkodónak és a pápának a társadalmat együtt kell irányítania.[38]

Célunk az volt, hogy megmutassuk, hogy a legenda fogadtatását a 10. században nagyban elősegíthette az a tény, hogy ekkor a császárok és egyes pápák megosztották egymás között a hatalmat, valamint a két császárság közötti feszültség valamelyest kezdett enyhülni. Éppen ez az egyik körülmény, aminek köszönhetően a legenda egyre nagyobb népszerűségnek örvendhetett, ösztönözhették terjesztését, hiszen benne a földi és a transzcendens világ képviselői egyszerre

[35] „Chartularius" szócikk, in: DU CANGE: *Glossarium mediae et infimae latinitatis*. Akademische Druck-U. Verlagsanstalt. Graz. 1954.

[36] FEJÉRPATAKY László – ÁLDÁSY Antal: *Pápai oklevelek*. Budapest. 1926. (A Magyar Történettudomány Kézikönyve Kézikönyve II/4.) ; ÉRSZEGI Géza, *A Curia Romana középkori levéltárai*, in: Levéltári Szemle 28, 1978, 321–339.; ECKHART Ferencz: *A pápai és császári kanczelláriai gyakorlat hatása Árpád-kori királyi okleveleink szövegezésében*, in: Századok. 1910, 713–724.; SZENTPÉTERY, i. m., 26–27.; SOLYMOSI László, *A pápai kancellária hatása a magyarországi oklevéladásra a 13. század közepéig*, in: Történelmi Szemle XXXIX (1997), 3–4, 335–344.; SOLYMOSI, *Oklevéltan*, i. m., 153–168.;

[37] A cancellarius elnevezés csak a 11. században tűnik fel a pápai kancelláriában. Lásd a 36. lábjegyzetben.

[38] ZIMMERMANN, i. m., 110.

vannak jelen, együttesen érik el céljukat, a szent történetét tartalmazó oklevél megszerzését.

A szövegrészlet már csak azért is érdekes témánk szempontjából, mert különböző nyelvű fordításokban más-más szereplő veszi el Elektől a levelet. A görög szövegekben a két császárnak, vagy Markianos püspöknek, majd a későbbi olasz és német kéziratokban (12–13. század) a jegyesnek, az oroszban pedig az apának sikerül a chartát megszerezni.[39]

A későbbi nemzeti nyelvű és latin szövegváltozatok viszont már más korban más céllal születtek, ezeknek bemutatására egy későbbi tanulmányban kerül sor.

AGNES DANCS

Motif supposé de la traduction latine et de la popularité de la légende de Saint Alexis au 10e siècle

La légende syriaque du 5e siècle de saint Alexis a été traduit en grec au 9e siècle, puis en latin au 10e siècle et le 11e siècle a donné naissance aux variantes en langues vulgaires (français, espagnol, italien, allemand, anglais, hongrois, etc.).

Je cherche la raison de l'actualité de la Vie du saint à Rome dans la deuxième moitié du 10e siècle. Je pense la trouver dans l'explication d'une scène de la légende en latin. Dans ce passage du texte, c'est le pape Innocent qui prend de la main d'Alexis sa Vie écrite par lui-même tandis que les empereurs Archadius et Honorius déterminent leurs rôles et la mission du pape dans le monde. La portée politique et ecclésiastique de la traduction latine se révèle quand je souligne les relations entre les Empires et les Églises d'Occident et d'Orient.

[39] ILLÉS, i. m., 29.

OLÁH RÓBERT

PIERRE POIRET AJÁNDÉKA

Adalék Apáti Madár Miklós peregrinációjához

A Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára F520-as jelzetű nyolcadrét alakú kolligátuma állományrendezés során került a kezembe. Fellapozva szembeötlött az első címlap jobb oldali margójára írott rövid, ám sokat sejtető bejegyzés: „Ex oblatione Celeberrimi D[omi]ni Petri Poi[ret] Viri amicissi[mi] possidet Nico[laus] Apáti P. D. A. 1688. 14. N[ovembris] Amstelod[ami] mpria." Vagyis a kötet Kollégiumunk hajdani diákja, a neves karteziánus filozófus-teológus, Apáti Madár Miklós tulajdonában volt, és a protestáns misztika kiválósága, Pierre Poiret személyes ajándéka.

A gyűjteményes kötet, mellyel megajándékozta „ifjú" famulusát, Antoinette Bourignon három művét tartalmazza. Az eredeti francia nyelvű kéziratok alapján mindhármat Poiret fordította latinra:

[1] *Lapis Lydius ad aurum verae charitatis ab aere inauratio charitatis fucatae discernendum ... per Antoniam Bourignon.* Amstelodami, apud Petrum Arents ; Hamburgi : apud Claes Floris, 1676. [57], 192, [16], 31, [1] p. 8°.

Lapis lydius, azaz: próbakő, mely tulajdonképpen válasz Georg Heinrich Burchard evangélikus lelkész írására.[1] E mű possessor-bejegyzését a tanulmány bevezetőjében idéztem. A végére külön ívjelzéssel kapcsolta hozzá Poiret *De libello Burchardiano adversus Antoniam Bourignon epistola* című tanulmányát. Bár a kolligátum mindhárom része tartalmaz kéziratos jegyzeteket, ebben olvasható a legtöbb. Apáti legalább kétféle tollal és tintával rögzítette – túlnyomórészt latin nyelvű – megjegyzéseit; a halványabb és egyben hígabb tintával talán még a könyv bekötése előtt jegyzetelt (hacsak a gerinc túlzott kiszáradásának nem tulajdonítjuk, hogy a belső margó jegyzeteinek végét ma már nem tudjuk leírni a kötés merevsége miatt). Ezek főként a bibliai helyek apró betűs lapszéli kiemelésére szorítkoznak. Találkozunk utalással Calvin *Institutió*jára és a *Heidelbergi Kátéra*, de hivatkozik John Lightfootra valamint Poiret *Cogitationes rationales* és *Oeconomie Divine* című munkáira is. Egy, az indexbe toldott kiegészítés Jean de Labadie-ről szintén az ő kezétől származik.

[2] *Renovatio spiritus evangelici. Pars prima. ... Quae commonstrat ... miserias et calamitates a peccato homini allatas; et quomodo tam pulchra et perfecta creatura, ad imaginem Dei condita, per peccatum adeo deformis,*

[1] „Apologeticus Antoniae Bourignon, adversus *mendacia* (kiemelés tőlem – O. R.) M. Georgii Henrici Burchardi..." vagyis Burchard hazugsága ellen, aki feltehetően hasonló hangnemben vádolta művében Bourignont.

ignara, impotens et corpore animoque misera evaferit ... per Antoniam Bourignon. Amstelodami, apud Joannem Rieuwerts et Petrum Arents, 1680. [28], 308 p. 8°.

Szerzője nem kevesebbre vállalkozik, mint megtanítani a bűnbe esett olvasót a Jézus Krisztus szellemében történő újjászületésre. A mű első kötetének bejegyzése: „Ex oblatione gratuita Celeb[errimi] ac Clarissimi D[omini] Petri Poiret amic[itiae] certissimi, possidet Nicol[aus] Apáti P. D. A. 1688. 14. Nov[embris] Amstelod[ami] ms." Ennek *Admonitio circa confessionem fidei et Catalogum Librorum typis excusorum Antoniae Bourignon* című részét P. P. szignó zárja, valamint olvasható benne egy üdvözlővers Antoinette Bourignon nevének anagrammájáról.

[3] *Tractatus admirabilis de vera virtute, quam hujus aevi homines minime dignoscunt, quod virtutis simulacrum capiant pro virtute ipsa reali, a Jesu Christo tum hoc: discite a me, quod mitis sum et humilis corde, tum aliis salutaribus praeceptis, nobis inculcata.* Pars prima. Per Antoniam Bourignon. Amstelodami : apud Petrum Arents, 1678. [32], 256 p. 8°.

A kolligátum harmadik része a *Tractatus admirabilis...* első kötete. Címlapján ez olvasható: „Ex obla[ti]one Celeb[errimi] Viri, D[omi]ni Petri Poiret sancta charitate sibi devinctissimi possidet Nicol[aus] Apáti, P. D. Anno 1688. 14. Nov[embris] Amstel[odami]." Antoinette Bourignon 24 levelét tartalmazza, melyet az ifjúsághoz intézett (megszólítása minden esetben „Mi filii", keltezésük: 1672. januártól májusig „Holsatia", majd az utolsó 4 levél 1674. januártól februárig „Husum"); valamint egy *Ad solidae virtutis amicum* című írást Poiret-től.

Apáti életútja – legtöbb kortársával szemben – meglehetősen jól ismert: az elmúlt két és fél évszázad során előbb Czvittinger Dávid[2] és Weszprémi István[3], majd Szinnyei József[4], végül Zoványi Jenő lexikona[5] foglalta össze. Turóczi-Trostler József máig nélkülözhetetlen áttekintő tanulmánya[6] után életrajzát alapos kritikai vizsgálatnak vetette alá Bán Imre[7], aki nemcsak helyesbítette a

[2] CZVITTINGER Dávid, *Specimen Hungariae Literatae*, Francofurti et Lipsiae, Kohlesius, 1711. 22–23.

[3] WESZPRÉMI István, *Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia*, Centuria tertia, decas I. et Tom. IV. Viennae, 1787. 15–27.

[4] SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, Bp., 1891–1914. I. köt. 207–208.

[5] ZOVÁNYI Jenő, *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, szerk. Ladányi Sándor, Bp., 1977. 30. A továbbiakban: Zoványi 1977.

[6] TURÓCZI-TROSTLER József, *Magyar cartesiánusok*, in uő, *Magyar irodalom, világirodalom* I. *Tanulmányok*, Bp., 1961. 173–216. A továbbiakban: Turóczi-Trostler 1961.

[7] BÁN Imre, *Adatok Apáti Miklós életrajzához*, Filológiai Közlöny 1958. 433–439. A továbbiakban: Bán 1958.

korábban egymástól téves adatokat átvevő szerzők megállapításait[8], hanem felvázolt egy valós Apáti-képet is[9]. Irodalmi érdeklődéséről Turóczi-Trostler József[10], míg kartéziánus szemléletéről Tóth Béla[11] adott közre tanulmányt. A legújabb összefoglalást (mely nem mutat túl az összegzésen) Pándy Árpádnak[12] köszönhetjük. Töredékben fennmaradt könyvjegyzéke és eddig ismeretes possessorai az Adattár sorozatban jelentek meg.[13] Életének könyvtörténeti szempontból minden kétséget kizáróan legjelentősebb mozzanata: Bánki Jánossal[14] együtt Misztótfalusi Kis Miklós őt bízta meg az „Aranyas Biblia" több ezer példányának hazaszállításával.[15] Peregrinációjának aktualitását az adja, hogy 2007 februárjában, a Szovjetunióból Sárospatakra visszakerült másfélszáz könyv között az orosz ládákban ott utazott Apáti leideni disputációja is *Mózes vesszejéről*.[16]

---

[8] Jellemző példa erre Apáti pontos születési dátuma, melyet Weszprémi 1662. január 4-ére tett, csakúgy, mint az adatot átvevő Szinnyei és Zoványi is, melyet Bán Imre korrigált 1662. december 4-re. A ma használt névalakja is tőle származik (Bán 1958. 434.)

[9] ERDÉLYI János, *A hazai bölcsészet történelméhez III. Apáti Miklós*. In Sárospataki Füzetek 1857–58. 1. évf. 625–635. által bemutatott filozófusról meglehetősen patetikus, de talán kevésbé objektív jellemrajzot közöl.

[10] TURÓCZI-TROSTLER József, *Beniczky Péter latin fordításban*, Irodalomtörténeti Közlemények 1936. 443–446.

[11] TÓTH Béla, *Descartes és Debrecen*, in A Debreceni Déri Múzeum 1979. évi évkönyve, Debrecen, 1981. 419–437. A továbbiakban: Tóth 1979.

[12] PÁNDY Árpád, *Apáti Miklós – a nagy hírű szónok*. In Irodalmi Szemle 2006. március 83–94. Megjelent önálló füzetként is azonos címmel, illusztrált formában ([Nagykapos?], Csemadok Nagykaposi Alapszervezete, 2006.).

[13] *Partiumi könyvesházak 1623–1730*. (Sárospatak, Debrecen, Szatmár, Nagybánya, Zilah) sajtó alá rend. Fekete Csaba, Kulcsár György, Monok István, Varga András, Bp.–Szeged, 1988. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 14.) 304., 321–323. A továbbiakban: Adattár 14.

[14] Zoványi és Szinnyei idézett művei nem ismernek ilyen nevű református deákot, azonos lehet azzal a Bánki Jánossal, aki 1681. március 17-én írta alá a Kollégium törvényeit. Praeceptorsága után técsői rektóriára ment. Alig egy hónappal korábban iratkozott be Apáti Miklós is, így jó ismerősként együtt vállalhatták a feladatot. (Iskolatörténeti adattár, szerk. Thury Etele, 2. köt. Pápa, 1908. 157–158. A továbbiakban: Thury 1908.) Ugyancsak együtt szerepelnek négysoros szerzeményeikkel az idősebb Köleséri Sámuel emlékére megjelent versgyűjteményben (*Brabeum vitae, et rerum gestarum ... Samuelis Köleseri ...* Debrecen, 1683. C3 ívjelzésű lap verzóján. RMK II. 1517.) 1688. szeptember 9-i dátummal a leideni egyetem anyakönyvében olvashatjuk a nevét. (*Album studiosorum Academiae Lugduno Batavae MDLXXV–MDCCCLXXV*. Hagae Comitum, 1875. 699.) Szabó Miklós és Tonk Sándor tévesen egy nappal korábbi időpontot jelöltek meg a beiratkozás dátumaként (lásd: SZABÓ Miklós, TONK Sándor, *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521–1700*. Szeged, 1992. Fontes rerum scholasticarum, 4. 1441.) Peregrinációja kb. egy évig tartott (hacsak nem hallgatott előadásokat valamelyik másik németalföldi egyetemen beiratkozás nélkül), ennél kevesebb időre értelemszerűen nem érte volna meg kiutazni. Bánki János bejegyzését Apáti albumában közölte: Bán 1958. 436. (Érdekessége, hogy a Balti-tengeren keltezték.)

[15] Bán 1958. 436–437.

[16] *Disputatio theologica de virga Mosis...* praeside ... Jacobo Gaillardo ... publice sustinendo operam dabit Nicolaus Apáti, Ungarus a Debrecen. Lugduni Batavorum : apud Abrahamum Elzevier,

Az ajándékozó Pierre Poiret, a „modern lélektan atyja"[17], a református misztika megteremtője 1646. április 15-én született Metzben. Szülei korai halála után rézmetszőként (vagy vésnökként) és alkalmi franciatanárként biztosította megélhetését, miközben teológiai tanulmányokat folytatott Bázelben, Hanauban, majd Heidelbergben. Svájcban ismerkedett meg Descartes filozófiai rendszerével, melynek hatása egész életében elkísérte. Élénken érdeklődött a keresztény misztikusok iránt (Szentviktori Hugó, Kempis Tamás, Tauler és Hendrik Jansz van Barneveldt műveit forgatta), 1672 és 1676 között pedig az anweilleri francia eklézsia lelkipásztoraként megismerkedett Antoinette Bourignon írásaival. 1676-ban Amsterdamba települt át, hogy közelebb kerüljön Bourignon kisasszonyhoz, ahol kiadta *Cogitationes rationales de Deo, anima, et malo* című munkáját, mellyel egy csapásra ismert lett a filozófusok körében. Hollandiából Hamburgba költözött, ahol Bourignon kíséretébe szegődött, és követte őt németországi vándorlása során. Rajongása irodalmi téren is gyümölcsözőnek bizonyult: védelmébe vette többek között Bayle támadásaival szemben. 1679-ben visszatért Amsterdamba, hogy sajtó alá rendezze Bourignon meglehetősen szétszórt és nehezen áttekinthető látomásos feljegyzéseit[18]. 1680 után visszavonult a Leyden melletti Rijnsburgba, itt is halt meg 1719. május 21-én.[19]

Művei közül kiemelkedik a *Bibliotheca mysticorum selecta* (1708), melyben középkori és kortárs misztikus szövegeket jelentetett meg, köztük nagy számban addig kevésbé ismert íróktól származókat. Bár kiadta Mme Guyon írásait is, Poiret-t mégsem tartják egyértelműen quietistának. Munkáiban támadta a formális hitvallásokat, az egyház külsőségeit, fontosnak tartotta a belső, személyes megújulást. Szerinte a hívő a rendszeres és elmélyült imák segítségével közelebb kerülhet Istenhez. Folyamatosan a Szentírásra alapozta elveit, műveiben jórészt kartéziánus érveket és eszközöket használt. *L'Oeconomie divine, ou système universel* (Amsterdam, 1687) címmel megjelent kötetében szintén kartéziánus alapon bizonyítja Isten és a Szentháromság létezését, az ideákat Istentől származtatja, aki ezeknek nem csak forrása, de kimeríthetetlen tárháza is egyben.[20] Jakó Zsigmond abban látta jelentőségét, hogy gondolkodásában

1687. [12] fol. 4°. RMK III. 3445. A „Collectio Püspökiana" (jelenleg jelzet nélküli) kolligátum harmadik darabjára dr. Fekete Csaba hívta fel a figyelmemet, aki tanácsaival, észrevételeivel e tanulmány elkészítésében is segítségemre volt. Köszönöm.

[17] Tóth 1979. 427.

[18] 19 kötetben jelentette meg Bourignon írásait (Amsterdam, 1679–1686), és kiadta kétkötetes életrajzát is (Amsterdam, 1679).

[19] *The Schaff–Herzog Encyclopedia of Religious Knowledge*, New York–London, 1908–1912. IX. vol. 101–102.

[20] Richard A. MULLER, *Found (No Thanks to Theodore Beza): One „Decretal" Theology*, in Calvin Theological Journal 32:1 (1997). 145–151.

ötvözni tudta az északi germán és a déli román misztikát.[21]

Ha a kötet ajándékozójáról kevés hazai méltatás született eddig, a szerzőjéről kétszeresen megállapítható ez. Antoinette Bourignon de la Porte 1616. január 13-án született a korabeli spanyol korona fennhatósága alá tartozó Németalföldön, Rysselben. Önéletrajzából megtudjuk, hogy anyja eltaszította magától az újszülöttet, mert nyúlszájjal és fekete hajjal borított homlokkal jött a világra. Bár később sebészi úton korrigálták szépséghibáját, nem szükséges mélyenszántó pszichológiai elemzéseket végeznünk, hogy megértsük: ez az anyai elutasítás minden bizonnyal jelentősen kihatott jellemére.[22] Mellőzötten, magányosan nőtt fel és vallásos rajongásában keresett menedéket. 20 éves volt, mikor a szülei által erőltetett házasság elől férfiruhában megszökött otthonról, és a helyi érsek nyújtott menedéket számára. Ekkoriban erőfeszítéseket tett egy egyszerű szabályok mentén működő aszketikus közösség szervezésére, sikertelenül. Apja halála után mostohájától per útján megszerezte örökségét, így már tekintélyes anyagi háttérrel rendelkezett tervei megvalósításához. 1658-ban a kétes hírű rajongó, Jean de St. Saulieu közreműködésével az ágostoni szabályzat alapján közösséget szervezett árva leányok számára, ám négy év múlva innen is menekülnie kellett, mivel a hatóságok kegyetlenkedéssel vádolták meg. Amsterdamba költözött, ahol 1667 és 1671 között kapcsolatba kerül Jean de Labadie újonnan alapított közösségével, de személyes ellentéteik miatt hamarosan elváltak útjaik. Az északi-tengeri Nordstrand szigeten maradék vagyonát felhasználva megalapította de Cort-ral az általa ideálisnak tekintett kommunát. A hatóságokkal folytatott csatározásai miatt folyamatosan vándorolt: Haarlem, Schlesswig és Husum az állomásai, de mindig igyekezett olyan közel maradni álmai szigetéhez, amennyire csak lehetett. Felállított egy nyomdát, mely ontotta magából polemizáló iratait. Felvette a kapcsolatot a janzenistákkal, a quietistákkal, valamint a legkülönbözőbb eretnekekkel és fanatikus rajongókkal. A nyomdát rövid időn belül lefoglalta a helyi kormányzat, így újra mennie kellett. 1679-ben Hamburgban egykori követője boszorkánysággal vádolta meg, ezért egy év múlva bekövetkező haláláig rejtőzve élt Franekerben. Hívei legnagyobb számban a skótok közül kerültek ki, a skót egyházi Közgyűlés azonban 1701 és 1711 között több alkalommal elítélte tanításait.[23]

Meglehetősen sajátos misztikus rendszerét állítólagos látomásaira alapozta, melyben magát hol „Napba öltözött Asszonynak", hol „az Ember Fiának máso-

[21] *Erdélyi féniks: Misztótfalusi Kis Miklós öröksége*, közzéteszi Jakó Zsigmond, Bukarest, 1974. 531.

[22] Joyce IRWIN, *Anna Maria van Schurman and Antoinette Bourignon: Contrasting Examples of Seventeenth-Century Pietism*, in: Church History 60 S 1991. September, 301–315. Továbbiakban: Irwin 1991.

[23] *The Schaff-Herzog Encyclopedia of Religious Knowledge* 2. vol. 240–241.

dik jelenésének" tekintette. Írásaiban elvetette a csecsemőkeresztséget, az egyház külső jegyeit és a predesztinációt (ebből következően a szabad akaratnak tulajdonít nagy jelentőséget, mely által bárki üdvözülhet). Hangsúlyozta az Isten felé irányuló személyes kapcsolatot kereső szeretet jelentőségét.[24]

Természetesnek tekinthetjük, hogy az Apáti írásaiban oly sokszor méltatott és emlegetett Poiret kedves tanítványát megajándékozta korábban kiadott, minden bizonnyal még bekötetlen munkájával. Mindössze azt sajnálhatjuk, hogy nem saját kezével örökítette meg az adományozás tényét, hanem az új tulajdonosra maradt ez a kötelesség. Nem kell sokáig keresnünk Pierre Poiret nyomát Apáti hagyatékában: album amicorumát[25] fellapozva olvashatjuk bejegyzését, mely éppen az adományozással egy napon (feltehetően a kötetek átadásakor), 1688. november 14-én keletkezett. A 37. zsoltár 4. versét ajánlja famulusa figyelmébe: „Gyönyörködjél az Úrban, és megadja néked szíved kéréseit."[26] Ilyen gazdag útravalóval indult el Magyarország felé alig tíz hónappal később Apáti Madár Miklós.[27]

A könyv további sorsa így ismeretes előttünk: a kolligátum első darabja címlapverzóján olvasható bejegyzés szerint 1732-ben Szántó Mihályé[28], majd Bátori Istváné[29] volt. Mai helyére 1755. május 10-én került, mikor az akkori bibliothecarius ordinarius[30], Sinai Miklós[31] bevezette a kötetet a Kollégiumi Nagykönyvtár állományába. Többszöri könyvtárrendezés nyomait viseli a példány, átírt jelzetek[32] sora olvasható az előzéken és a kötéstáblák belső oldalain. A hátsó

[24] Irwin 1991. 306–308.

[25] Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtár Kézirattára, R689. 161.

[26] „Delectare in Domino, et dabit tibi petitiones cardis tui. Psal. 37."

[27] Bán 1958. 435. szerint Apáti 1689. szeptember 15-én indult el Magyarországra.

[28] Ketten iratkoztak be a Kollégiumba ilyen néven: 1730. április 26-án és 1733. április 15-én. Valószínűleg az első diák lehetett a kötet tulajdonosa. Thury 1908. 207., 210.

[29] „Civis Scholae nostrae bonae indolis Dominus Stephanus Batari [sic!] hoc Libro <...> voluit publicam Collegii Reformati Debrecinensis Bibliothecam. Bibliothecae inferuit A[nn]o MDCCLV. A. d. X. kalend. Maii Nicol. Sinai O[rdinarius] Bibliothecarius." A Kollégium polgárai között 1751 áprilisában találkozhatunk Stephanus Bátori nevével (akkor a III. classisban említik). Thury 1908. 232. Elképzelhető azonban hogy a névalak nem elírás, hanem egy Batári vagy Batari István nevű kisdiák, vagy a Kollégiumhoz nem kötődő személy volt az adományozó.

[30] A diákközösség választott könyvtárosa. Működésükre lásd: FEKETE Csaba, *Katalogizáló diákkönyvtárosok*, in: *A Debreceni Református Kollégium története*, szerk. Barcza József, Bp., 1988. 411–415. Valamint uő, *Jánki Péter munkássága a Kollégiumi Könyvtárban*, in: A Debreceni Déri Múzeum 1991. évi évkönyve, Debrecen, 1993. 309–331.

[31] A nyughatatlan életű püspökről lásd Révész Imre monográfiáját: *Sinai Miklós és kora*, Bp., 1959.

[32] F X. 15, F X 31, Th. I. VIII. 9, O. XIII. 33., Q XIII 33, Q XIII. 34., ahol az első betű a tékát jelöli, a római szám az ordót, az arab szám pedig a könyvnek a sorban elfoglalt helyét. Ebből könnyen megfejthetjük, hogy a kötet legkevesebb hatszor(!) került új helyre 1755 és (ca.) 1870 között.

kötéstábla belső oldalán feljegyeztek egy hivatkozást[33] az 1686. évi Acta Eruditorum[34] recenziójára, amely Antoinette Bourignon összes munkájának kiadását ismerteti. (Efféle bejegyzések meglehetősen gyakran maradtak fenn a Nagykönyvtár régi állományában, az esetek döntő többségében az első kötéstábla belső oldalán vagy az azt követő előzéklapokon.)

Mivel Apáti tulajdonosi bejegyzései kivétel nélkül töredékesek a lapszélek bekötéskor történt levágása miatt, valamint az, hogy mindhárom köteten feltüntette az egy napon történő ajándékozás tényét, arra utal, hogy a kolligátumot csak később állították össze. Ez legkésőbb 1732-ben megtörténhetett, a Szántóféle beírás[35] előtt. Nem valószínű ugyanis, hogy ugyanazon leendő kolligátum darabjai előbb szétszóródtak, majd különböző tulajdonosokon keresztül újra találkoztak volna a kötés elkészítésekor. Egyszerű, enyhén kopott barna kötés fedi a példányt. A táblák közepét üresen hagyva négyszög alakú keretben elöl és hátul indás-virágos görgetővel díszítették a bőrt. Supralibrost nem visel, akár maga Apáti is rendelhette. A kötés feltehetően hazai műhelyben készült (általánosan bevett szokás volt, hogy a könyveket ilyen távolságra kötetlenül – azaz crudában – szállították), hasonló virágmotívumok szerepelnek a száz évvel későbbre datálható debreceni festett hártyakötéseken is. Nem zárhatjuk ki az újraköttetést sem.

Bán Imre az Apáti omniáriumában[36] fennmaradt töredékes könyvjegyzéket vizsgálva feltételezte, hogy könyvtára izgalmasabb felének lajstroma az elveszett lapokon volt olvasható. Hiába böngésszük a jegyzéket, sem az itt tárgyalt munkák címe, sem szerzőjük nem bukkan fel a listán. Lehetséges, hogy a 117. tételt megelőző részben szerepelt, ennek hiányában azonban csak találgathatunk. Bourignon műveinek birtoklása a 17. és 18. század fordulóján több szempontból is megérdemli a tovább kutatók figyelmét (különösen azért, mert a bejegyzéseknek hála Apáti bizonyíthatóan olvasta is őket). Egyrészt a korszakból fennmaradt egyéb jegyzékeket áttekintve Antoinette Bourignon egyetlen kötete sem szerepel rajtuk. A Nagykönyvtár mai állományában is hiába keresnénk további munkáit. Bár nem kétséges, hogy a jelenlegi jegyzékszerű forrásokból csak a töredékét ismerhetjük meg a korabeli Kárpát-medencei magán- és intézményi könyvtáraknak, mégis joggal feltételezhetjük, hogy valóban ritkaságszámba mentek ezek a kötetek. Poiret után kutatva több szerencsével járunk: közel két

[33] „Opera hujus Virginis [prodierunt?] Amstelodami, omnia XIX. voluminibus. 1686 in 8uo vid: Acta Erudit[orum] Lip[siensiae] ad annum 1686. Mense Januar. a pag: 9 - -17"

[34] *Toutes les Œuvres de madmoiselle Antoinette Bourignon. Id est: Antoniae Bourignoniae Opera omnia, novemdecim voluminibus comprehensa.* In: Acta Eruditorum Anno MDCLXXXVI. Lipsiae, 1686. 9–13.

[35] „Successit in possessionem Michaëlis Szántó Ab Anno 1732. mp." A nevet később tintával többször áthúzták, minden bizonnyal Sinai.

[36] Apáti omniáriumában fennmaradt jegyzék-töredékének kiadása: Adattár 14. 321–323.

tucat példány[37] nyomára akadhatunk a koraújkori gyűjteményekben. Másrészt a tartalmi szempontokat figyelembe véve Európa több országában tiltottnak vagy jobb esetben is csak megtűrtnek számító olvasmányt hozott magával ládájában Apáti Miklós. Már utaltunk a Skóciában az 1700-as évek elején zajló eseményekre. 1708-ban August Hermann Francke, a kiváló hallei professzor[38] Andreas Teutsch-csal[39] levelezve óvta az ismert pietista lelkészt Bourignon és Poiret munkáinak olvasásától, mert a bennük foglaltak szerinte megütközést kelthetnek másokban.[40] Éppen abban az évben történt ez, mikor Teutsch új előszavával Szebenben megjelent Poiret *De vera methodo* című munkája.[41] De nem csak nyugaton, keleten sem nézték jó szemmel az ilyen írásokat: 1726-ban az erdélyi evangélikus szászok zsinata megintette Johannes Dietrich lelkészt, mert Poiret-t és a hozzá hasonló radikális pietista szerzőket (talán éppen Bourignont?) tanulmányozta.[42] Az erdélyihez hasonló viszályok támadtak a magyarországi evangélikusok között is (elég csak Krmann Dániel püspök működésére utalnunk).[43]

Ugyanezen kolligátum szemlélteti azt is, hogy a radikális pietizmus tanai az erdélyi németségen kívül máshol is befogadókra találtak.[44] Nemcsak Apátira gondolunk itt, de a kötet további possessorai is számításban jönnek: Szántó Mihály és Bátori [?] István. Miután pedig 1755-ben bekerült az akkori kollégiumi gyűjteménybe, potenciális olvasmánya volt a diákságnak (annak ellenére, hogy nagyobb részük beérte a kötelezően kiadott antik auktorok és „bevett" teológusok munkáinak megismerésével). A fentiek ismeretében nem tekinthetjük kuriózumnak, amit Turóczi-Trostler József idézett művében[45] megjegyez Apáti széles körű érdeklődésével kapcsolatban a tűrt vagy nemkívánatos tanok iránt.

---

[37] Egy szebeni evangélikus jegyzék kivételével mindig református tulajdonosnál (Apafi- és Telekicsalád, a debreceni, a pataki, az enyedi kollégiumok, valamint az erdélyi értelmiségnél) találhatjuk meg a példányok adatait, kizárólag erdélyi vagy partiumi területen.

[38] Francke működésére lásd: CSEPREGI Zoltán, *Magyar pietizmus 1700–1756.* Bp. 2000. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 36.) 15–18. és jegyzetei, valamint Johannes WALLMANN, *A pietizmus*, Bp., Kálvin, 2000. 75–99.

[39] Személyére lásd: Zoványi 1977. 629.

[40] FONT Zsuzsa, *Erdélyiek Halle és a radikális pietizmus vonzásában.* Szeged, 2001. 109–111. A továbbiakban: Font 2001.

[41] RMK II. 2352. Teutsch és Poiret, valamint az ifj. Köleséri és Poiret viszonyát röviden elemzi: Turóczi-Trostler 1961. 194–195.

[42] Font 2001. 123.

[43] ZOVÁNYI Jenő, *A magyarországi protestantismus története 1895-ig.* Máriabesnyő–Gödöllő, 2004. (Historia incognita, 9.) II. köt. 81–84. Csepregi Zoltán fent említett munkája tovább árnyalja a pietista-ortodox ellentétről alkotott képet.

[44] Font Zsuzsa megemlíti a szintén református lelkésznek készülő ifjabb Köleséri Sámuel példáját, aki a skót bourignonista, Jacobus Gardenius *Theologia pacifica* című munkáját adta közre itthon. Lásd: Font 2001. 129.

[45] Turóczi-Trostler 1961. 184.

Ugyancsak Turóczi-Trostler az, aki Poiret belső köréhez kapcsolja Apátit.[46] Racionális filozófiai szemléletének kialakulását Descartes hatásának tulajdonítja, ugyanakkor hangsúlyozza szoros érzelmi rokonságát Poiret-val. Apáti *Vita triumphans*án[47] keresztül mutatja be, hogyan érvényesültek elvei, tanításai (főként a szabad akarat tana, ami ütközőpont volt közte és Spinoza között) a magyar peregrinus szemléletében. Az ész (Descartes) és a szív (Poiret) egységére és egyensúlyára való törekvés nem egyedül Apáti gondolkodásának jellemzője a 17–18. század fordulóján. A kellően megalapozott tudásra épülő kegyesség kettőssége megjelent Szatmári Pap Jánosnál is, aki nem csak a dogmatikával, de a szerinte meglehetősen elhanyagolt lelki építéssel is az azt megillető mértékben kívánt foglalkozni.[48] Hasonló elvet fogalmazott meg Köleséri Sámuel *A Szent Írás rámájára vonatott fél keresztyén...*[49] című munkájában: „Némelyekben van buzgóság tudomány nélkül, de ez nem egyéb vak buzgóságnál. Némelyekben van tudomány buzgóság nélkül, de ez nem egyéb haszontalan spekulationál, szemlélésnél..." Ezeket a sorokat debreceni diákként olvashatta Apáti is (a kötet 1677-ben jelent meg, Köleséri emlékére pedig verset írt), így lehetséges, hogy peregrinációját már ebben a szellemben kezdte meg, és nem külföldi hatásnak kell tulajdonítanunk. Mindenesetre fennmaradt diáktársát, Nógrádi Benedeket[50] üdvözlő verse annak disputációja[51] végén, a keresztnevéből kiindulva hasonló szellemiségről vall:

... Ungarice.[52]
Áldott a te neved, SZERETET, HIT, fegyveredis [sic!] most,
Mind itt, mind magadon, áldozik a te neved.
AZ HIT, mellyet azért, szeretettel fénylő BARÁTOM
Fel vettél szabadon, Tsillagát adja neked.

[46] Uo. 183–194.

[47] *Vita triumphans civilis, sive Universa vitae humanae peripheria ad mentem illustris herois et philosophi, D. Renati Des Cartes: ex unico centro deducta*, Amstelodami, 1688. RMK III. 3491.

[48] DIENES Dénes, *A református kegyesség jellemző vonásai a 18. században Magyarországon*, Sárospatak, Sárospataki Református Kollégium Teológiai Akadémiája, 2002. 32–33. A szerző idézi Szatmári Pap János *Kegyes ajkak áldozó tulkai* c. könyvének olvasóhoz intézett sorait. A továbbiakban: Dienes 2002.

[49] Uo. 23–24.

[50] Zoványi 1977. 438.

[51] *Disputationum theologicarum de fundamentalibus fidei capitibus decima* ... sub praesidio Friderici Spanhemii ... publice ventilandam proponit Benedictus Nográdi. Lugduni Batavorum, apud Abrahamum Elzevier, 1686. [10] fol., az utolsó levél verzóján. Jelzete: Rmk 952/b. RMK III. 3406.

[52] Egy 12 soros latin vers előzi meg a rövidebb magyar változatot, hasonló tartalommal. Apáti fent említett *Virga Mosis*át viszont Nógrádi üdvözölte (lásd: RMK III. 3445.) Együtt voltak Debrecenben tógátusok Apáti, Bánki és Nógrádi, ismeretségüket peregrinációjuk alatt is ápolták, ami teljesen általános jelenség volt.

Végezetül Poiret más munkái után kutatva a kollégiumi régi könyvek között nem találtam egyet sem, amely Apáti könyvtárából származna. A szóban forgó hét kötet kézbevétele után negatív eredménnyel zárhattam ilyen irányú kutatásomat.[53]

A szakirodalomban eddig ismeretlen kötet (művelődéstörténeti vonatkozásaival együtt) megérdemli, hogy megjelenjen egy Apáti-monográfia forrásai között. Mivel a Kollégiumi Nagykönyvtár teljes régi könyves állományának possessorokra és bejegyzésekre is kiterjedő feldolgozottsága jelenleg nem haladja meg a néhány százalékot, bátran remélhetjük, hogy a részletes feltárás folyamán az egykori debreceni lelkész újabb kötetei bukkannak fel.

RÓBERT OLÁH

A Present from Pierre Poiret
Appendix to Apáti Miklós' Peregrination

From the 16th to the 18th century many students from the Calvinist College of Debrecen went to the Low Countries to visit the five universities in the Netherlands: Leiden, Utrecht, Franeker, Groningen, Harderwijk. Apáti Madár Miklós (1662–1724?), the Hungarian Cartesian theologian and philosopher who travelled abroad to get his degree returned home with many books. One of these books was edited by the prominent French mystic, Pierre Poiret (1646–1719) from the notes of the Flemish enthusiast, Antoinette Bourignon (1616–1680). Three of her writings (Lapis Lydius, Renovatio spiritus evangelici and Tractatus admirabilis de vera virtute) can be found in one volume from the early eighteenth century belonging to the Library of the Calvinist Church of Debrecen. Apáti received them from their editor as a present. Miss Bourignon's muddled visions were forbidden or barely tolerated readings of the early modern history of the European countries. This newfound volume contains several (mostly bibliographical) notes that were inserted by Apáti during the reading of the text.

[53] A kötetek egy kivételével mind tartalmaznak valamilyen bejegyzést korábbi tulajdonosaiktól. Lugossy József, a szenvedélyes könyvgyűjtő, Siskovich Antal, a tiszántúli királyi tábla ülnöke (hagyatéka egy része ma is megtalálható), Szilágyi Tönkő István (a későbbi tanár) és Sályi Mihály széniorok (előbbi Utrechtben, utóbbi Bernben vásárolta a könyvet), P. Mádi Sámuel diák (Németalföldről való hazatérése után ajándékozta a példányt) mindannyian kapcsolatban álltak a kollégiummal.

BAKÓ ENDRE

AZ ADY TÁRSASÁG „HATTYÚDALA" – MIKOR ÉS MIKÉPPEN SZŰNT MEG AZ IRODALMI TÁRSASÁG DEBRECENBEN?

Az Ady Társaságot 1927-ben alapították Debrecenben főleg fiatal tanárok és hírlapírók. A társaság alapítási körülményei, működésének eredményei és formái nagyjából ismeretesek, az országos irodalmi tudat is méltányolja a modern felfogású irodalomápoló egyesület tevékenységét. Legfeljebb a korán elhunyt dr. Schlotter Ferenc, a főszervező neve esett ki az emlékezetből, pedig az alapítás ötlete tőle származott. Ezt Kardos László is elismerte egy interjúban.[1] A társaság történetét Kardos Pál foglalta össze legteljesebb igénnyel két tanulmányban, mindkettő a húszéves évforduló alkalmával íródott.[2] Ez a két írás ma is a társaság megismerésének legfontosabb forrása, mert Kardos Pál ekkor még kényesen ügyelt a tárgyilagosságra. S ha az érdeklődő alapkutatásra nem vállalkozik, Kardos Pál tanulmányain kívül is rendelkezésére áll még jó néhány dolgozat. Igaz, ezek többsége emlékezés, s valljuk be, nincs olyan memoár, amely torzításmentesen, személyekre való tekintet nélkül csupán az igazság kimondására törekednék. Az Ady Társaság körül többen is ködösítettek. Például Simon László, a társaság egykori titkára próbálta összekuszálni a szálakat egy írásában.[3] Ebben a dolgozatban semmilyen hitelesíthető adalék nincs, emlékezésről van szó. A szerző nem kevesebbet állít, mint hogy az Ady Társaságot a második világháború idején az illegális kommunista párt irányította! [Sic!] A tagok közül 1961-ben, amikor ez a szándékos hamisítás megjelent, még számosan éltek, de a képtelen állítás megcáfolására senki sem vállalkozott! Annál kevésbé, mert Juhász Géza, egykori alapító ügyvezető elnök, már egy 1960-as emlékezésében megkezdte a legendagyártást, amikor arról írt, hogy módjában állt betekinteni Koczka László készülő tanulmányába, aki „...főleg arról közölt előttem ismeretlen adatokat, hogyan irányította az Ady Társaságot a háború végső szakaszában az illegális kommunista párt." Ugyanebben az írásában azt állította, hogy amikor 1944-ben újra az Ady Társaság élére hívták, „a munkásság vezetői látogattak meg, hogy fölszólítsanak akcióink egybehangolására. Ma

[1] KISS Károly: *Ifjúság, Ady, Debrecen. Beszélgetés Kardos Lászlóval.* Magyar Nemzet, 1977. okt. 9. 11.

[2] *A debreceni Ady Társaság húszéves története. /1927–1947/.* Vándortűz, 1947/6. 92–104, valamint *A debreceni Ady Társaság két évtizede /1927–1947/.* Debreceni Képes Kalendáriom az 1947-es esztendőre, 34–40.

[3] *Adalék a debreceni demokratikus szellemi mozgalmak, különösen a debreceni Ady Társaság második világháború korabeli történetéhez.* Irodalomtörténet, 1961/3. 296–304.

már tudom, hogy pártunk tartotta kezében ezeknek az eseményeknek a szálait."[4]

Most azonban nem a társaság történetének egészével, csupán megszűnésének körülményeivel és időpontjával foglalkozunk. A fenti utalásnak csak az volt a célja, hogy jelezze: a társaság teljes és hiteles története ma sincs megírva, nem született egy alapos monográfia a rendszerváltozás után sem, holott mind a megvalósított program, mind az érte munkálkodó szervező gárda megérdemelné. Juhász Izabella úttörő munkája minden hibája, fogyatékossága ellenére felbecsülhetetlen értékű iránytű lehet a kutatásban.[5] De a könyvészeti segédletnek már a címe is tartalmaz egy hibát. Az Ady Társaság nem élte meg az 1951-es esztendőt, egy évvel korábban megszűnt létezni, sőt érdemben működni még hamarabb. A kitűnő könyvtáros 1862–1865. sorszámmal felvette tételei közé azt a cikksorozatot, amely 1951 májusában a helyi Néplapban jelent meg folytatásokban *Az Ady Társaságtól az Írószövetség debreceni csoportjáig* címmel. Csakhogy ekkor már – ez Koczogh Ákos szövegéből egyértelműen kiderül – az Ady Társaság formálisan sem létezett.

Vessünk egy pillantást a társaság 1945 utáni tevékenységére, főleg az 1947 után következő eseményekre. Nem kétséges ugyanis, hogy 1947-ig az egyesület zavartalanul működött. Nevéhez fűződik az első irodalmi rendezvény a felszabadulás után, az első irodalmi folyóirat, a *Magyarok* megjelentetése, részben a Magyar Írószövetség megalapítása, az 1946-os országos írókongresszus megszervezése Debrecenben, amelyen Lukács György megpróbálta összebékíteni a különböző táborokra szakadt írói csoportokat. Az 1947-es jubileumi ünnepség külsőségeiben is impozáns volt, Lukács György is a vendégek között volt, s a díszközgyűlésen számos élvonalbeli ismert írót választottak meg működő vagy tiszteletbeli tagnak.[6] De a *Néplap* nem hagyta bíráló megjegyzés nélkül az akkor már parasztpárti Juhász Géza emlékezését. „Kár, hogy ismertetése nélkülözött minden kritikát, s így fordulhatott elő az, hogy a demokrácia több árulója egészen Erdélyi Józsefig, kedvező véleményt kapott."[7] Asztalos Sándor kultúrtanácsnok Gulyás Pálról beszélt. Szerinte Gulyás „...a bizonytalanság és sötétség éveiben a mítoszok határára vitte olvasóit".[8] Asztalos, a korábbi Karácsony Sándor-tanítvány és Gulyás-rajongó (s a későbbi „ellenforradalmár") ezt a minősítést nem éppen dicséretnek szánta. A *Néplap* hangnemét is felülmúlta a debreceni szociáldemokrata pártszervezet lapjának, a *Tiszántúli Népszavá*nak reagálása. Az ünnepség után vezércikkben támadta a társaságot Juhász Géza

[4] *Irodalmunk újraindulása Debrecenben a felszabadulás után.* Alföld, 1960/3. 110–121, valamint *Juhász Géza Emlékkönyv.* (S. a. r. bev., jegyz. JUHÁSZ Izabella.) Debrecen 1975, 378–391.
[5] *A debreceni Ady Társaság bibliográfiája* 1927–1951. Debrecen 1977, 158.
[6] *Az Ady Társaság jubiláris közgyűlése.* Néplap, 1947. nov. 25. 2.
[7] *A magyar irodalom nem teljesíti kötelességét! Lukács György a néppel való szoros kapcsolatra buzdította íróinkat Debrecenben.* Néplap, 1947. nov. 25. 3.
[8] Uo.

beszéde miatt.[9] A tisztújítás során a tiszteletbeli tagok névsora már jól tükrözi a választmány egyensúlyozó politikáját: Illyés Gyula, Tamási Áron, Karácsony Sándor, Gellért Sándor és mások mellett Lukács Györgyöt, Révai Józsefet, Zelk Zoltánt és még többeket kínáltak meg ezzel a megtisztelő címmel.[10] Az 1948 tavaszára készített negyedéves terv szintén ezt a balanszírozó törekvést mutatja: Révai Józsefet és Szentkuthy Miklóst egyként tervezte dobogóra léptetni a társaság.[11] De tény, hogy Juhász Géza 1948 januárjában még éles vitát folytatott Gergely Sándorral, az Írószövetség elnökével, aki egy debreceni szereplése alkalmával nyilvánosan azt az álláspontot képviselte: a „népi irodalom kifejezés a fasiszta idők visszajáró emléke".[12] Mindenesetre az Ady Társaság 1948 februárjában *Válasz*-matinét rendezett. A folyóirat delegációját maga Illyés Gyula vezette, társaságában volt Bibó István és Farkas Ferenc, a magyar szellemi elit két kiváló alakja. Illyés verseket olvasott fel, Bibó a magyar demokrácia természetrajzát világította meg értelmiségi szemszögből. Farkas a magyarság új sorskérdéseit vette számba.[13] Csupa olyan téma, melyeket a Magyar Kommunista Párt nem fogadott szívesen, s amelyekről az MKP és a Nemzeti Parasztpárt ideológusai között szüntelenül vita folyt.

Ezzel a minden szempontból reprezentatív rendezvénnyel szűnt meg az Ady Társaság szuverenitása. Egy-két irodalmi estet még tartott ezután is, ezek azonban nem voltak jellegadóak, noha még áprilisban Makkai Sándor Petőfi és Ady forradalmiságát elemezte. Májusban a társaság részt vett a magyar-szovjet barátsági napokon. Szeptemberben arról adnak hírt, hogy közelebb viszik a társaságot a dolgozó tömegekhez. „Juhász Géza elnökletével elhatározta a választmány, hogy az irodalom, művészet és tudomány legnagyobb kérdéseit, időszerű problémáit feltárják Debrecen dolgozói, elsősorban az üzemek munkássága előtt, szorosabban együttműködve a megyei és városi szabadművelődési felügyelőséggel. Egyelőre Révai József, Tersánszky Józsi Jenő, Nagy Lajos, Lukács György, Rabinovszky Máriusz, Pogány Ö. Gábor meghívásáról esett szó."[14] Októberben aztán napvilágot látott Kardos Pál tengelyfordító cikke, amely félreérthetetlenül jelezte az Ady Társaság végét. A cikk visszatekint az egy évvel korábban lezajlott jubileumi ünnepségre, s önkritikusan elítéli a társaság húszéves történetén áthúzódó liberalizmust és toleranciát. „A múltról elmondtam, hogy sokáig az öncélú művészet, a politikától mentes tiszta irodalom volt a társaság jelszava. (...) A legközelebbi jövő feladatát pedig abban az eszme-

[9] *A nyilas Erdélyi József.* Tiszántúli Népszava, 1947. nov. 27. 1.
[10] Vö. 6. lábjegyzet.
[11] *Az Ady Társaság választmányi ülést tartott.* Tiszántúli Népszava, 1947. dec. 14. 8.
[12] Másolat a Bertók Lajos birtokában volt 1948. január 24-ei könyvankét jegyzőkönyvéből.
[13] *Illyés Gyula, Bibó István, Simonffy Margit, Farkas Ferenc a* Válasz *matinéján.* Debreczen. 1948. febr. 11. 4.
[14] *Az Ady Társaságot közelebb viszik a dolgozó tömegekhez.* Debreczen. 1948. szept. 29. 2.

tisztításban látom, amelyet a társaság író-, művész és tudós tagjainak önmagukban és egymás között el kell végezniük. Azóta lefolyt csaknem egy esztendő, külső eseményekben nem nagyon gazdagon, de a belső tisztázódás befejezéshez közelít. Az Ady Társaságnak két irányban is meg kellett változnia. Egyik vonatkozásban korlátozódásról, másikban kitágulásról van szó. A társaság egykor a legszélesebb szabadelvűség alapján egyesült. Úgy képzeltük 21 évvel ezelőtt, hogy a legkülönbözőbb pártállású és világnézetű emberek együtt lehetnek benne, csak az irodalom és művészet szeretete s a tehetség iránti tisztelet legyen minden taggal közös (...) ma nincs szükség többé ilyen szabadelvűségre, hiszen ez csak a reakciónak adna szabadságot. (...) Az osztályharc pedig ma már sokkal élesebb, semhogy két különböző táborhoz tartozók közösen ápolhatnák az irodalom, művészet, tudomány valamely képzeletbeli semleges kertjének virágait: az írói, művészi alkotás (...) maga is fegyverténye az osztályharcnak. Itt nemcsak jobboldal és baloldal békés együttműködése vált lehetetlenné, hanem a baloldaliaké és a semlegességé is. Annál is inkább, mert a semlegesség ma hatásában jobboldaliság."[15]

Ez bizony tömény zsdanovizmus, vagyis irodalmi sztálinizmus, amely a vártnál gyorsabban változtatta meg a társaság 21 éves irányát, dobta félre megegyezéses alapon kimunkált esztétikai érdekű, liberális alapelveit. A társaság megtorpant, hónapokra elbizonytalandott, hogy aztán 1949 májusában már diadalmasan jelenthesse a pártlap: „Hódítottak Zsdanov elvei a debreceni Ady Társaság és a Magyar Szovjet Társaság ankétján."[16] Ezzel a tiszteletre méltó irodalmi társaság elvesztette létének értelmét, identitását; a vegetálás, a sunyítás megalázó időszaka tört rá. Ha nagy ritkán vállalkozott is rendezvényre, már nem önállóan rendelkezett a műsor felett, cenzúrázták azt. Annál kevésbé, mert 1949 májusában az MDP Hajdú Megyei Bizottságának kezdeményezésére létrehozták a Debreceni Írói Munkaközösséget. Programját Komjáthy István fogalmazta meg: „cselekvő részvétel a szocializmusért vívott harcban, az ábrázolás szocialista realista módszerével igazodni a népi demokratikus rendszer politikai célkitűzéséhez."[17]

Furcsa, hogy a társaság már nem önálló tényező, de amikor a debreceni írók 1949. november 12-én Sztálin 70. születésnapja tiszteletére többek között elhatározták, hogy maradéktalanul rendezik soraikat és felszámolják a szervezeti lazaságot, még emlegetik az Ady Társaságot. „Elhatározzuk azért, hogy mindannyian az Ady Társaságba tömörülve a legszorosabbra fűzzük kapcsolatunkat a Magyar–

[15] *Fordulat éve az Ady Társaságban.* Tiszántúli Néplap, 1948. okt. 17. 4.
[16] Tiszántúli Néplap, 1949. máj. 4. 4.
[17] Idézi KISS Tamás: *Irodalmi életünk indulása a felszabadulás után.* Hajdú-bihari Napló, 1974. jún. 30. 9.

Szovjet Társasággal."[18] A Debreceni Írói Munkaközösség végül 1950. március 3-án mutatkozott be a Zenede hangversenytermében az Ady Társaság keretében.[19]

Nem sokkal később, 1950. március 28-án a következő híradás jelent meg a *Néplap* 4. oldalán: „Közgyűlést tart az Ady Társaság." Szövegét szóról szóra közöljük, mert bizonyosra vehető, hogy ez volt a társaság utolsó üzenete, „hattyúdala": „A Debreceni Ady Társaság e hó 30-án, csütörtök délután 5 órakor választmányi ülést, 6 órakor közgyűlést tart a Magyar–Szovjet Társaság helyiségében. A tárgysorozaton lévő ügyek döntő fontosságára való tekintettel kéri az elnökség, hogy a tagok mennél nagyobb számban jelenjenek meg. Ha a kitűzött időben a tagok nem volnának határozatképes számban jelen, a választmányi ülést 6 órakor, a közgyűlést 7 órakor feltétlenül megtartjuk. Dr. Juhász Géza elnök".

Ugyan, mi más lehetett volna a döntő fontosságú tárgysorozat, mint az önkéntes feloszlás kimondása? Annál is inkább, mert ezután a társaságot csak közvetve és múlt időben említik. Sajnos, nincsenek a kezünkben dokumentumok, így teljes bizonyossággal nem állíthatjuk, de minden okunk megvan azt feltételezni, hogy nem a társaság kezdeményezte a feloszlást, habár működése két éve értelmetlen és szánalmas volt, hiszen a fenyegető politikai légkörben arra önállóan nem mertek volna vállalkozni. Nyilván felsőbb szervek sugallták, illetve előírták, hogy a társaságnak fel kell oszlatnia magát. Nem nyíltan tiltották be a több mint húszéves, nagyérdemű egyesületet, hanem rábízták vezetőire a harakirit: ismerjék fel, hogy betöltötte hivatását és túlélte önmagát. A későbbi utalások, értékelések ebben a szellemben fogalmazódtak.

Koczogh Ákos, a Magyar Írók Szövetségének debreceni csoportja által rendezett nyilvános konferencián 1951 májusában a következőket mondotta: „A Magyar Írók Szövetségének debreceni csoportja az Írói Munkaközösségből, ez pedig az Ady Társaság kereteiből nőtt ki. Az Ady Társaság a felszabadulás után azonnal megkezdte működését, hatósugara azonban nem terjedt túl egy egészen szűk értelmiségi csoporton, s megtört egy-két lelkes kezdeményezésén. Az Ady Társaság később befogadta az újonnan jelentkező fiatal generációt. (...) Az Ady Társaság utolsó összefogó kísérlete a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium kiadásában megjelenő Vándortűz volt 1947-ben. A Vándortűz egyformán megszólított újakat és régieket azzal a szemponttal, hogy lehetőleg mindenki a legjellemzőbbet adja, hogy a tradíció szálait megkeresse, s egyben szinte eleven dokumentuma legyen a zsákutcába jutott narodnyik és burzsoá maradványoknak. Meg kell azonban mondanunk azt is, hogy a Vándortűz debreceni száma messze kimagaslik a többi azonos vidéki kiadványok közül, s a gondos

[18] *A debreceni írók és művészek határozata Sztálin elvtárs 70. születésnapjának megünnepléséről.* Néplap, 1949. nov. 15. 4.

[19] *A Debreceni Írói Munkaközösség bemutatkozása.* Debreczen. 1950. márc. 5. 7.

szerkesztés hű keresztmetszetét adja szellemi életünk akkori vajúdásának, annak az átmeneti állapotnak, mely tagadta ugyan a burzsoá dekadencia minden szembetűnő áramlatát, lényegében azonban még maga is azok sorában áll." Koczogh beszéde és cikke határozottan utal rá, a fordulatot az jelentette, amikor 1949 májusában új szervezeti formát találtak a debreceni irodalmi élet irányítására.[20]

Mindezekre azért is érdemes emlékeztetni, mert 1987 decemberében, az Ady Társaság létrejöttének hatvanadik évfordulója alkalmából rendezett emlékülésen az előadásokat követő hozzászólások során elhangzott olyan vélekedés, méghozzá magát tanúnak számító személy szájából[21], hogy az Ady Társaságot a Csokonai Körrel együtt belügyminiszteri rendelet szűntette meg, amikor betiltották az összes háború előtti magyar egyesületet, szervezetet, kört és társaságot. Csakhogy ez nem így történt! Az Ady Társaságról szóló betiltás sohasem jelent meg hivatalosan, mert nem tiltották be, csak csendben megfojtották.

ENDRE BAKÓ

„Der Schwanengesang" der Ady-Gesellschaft

Die Studie beschwört die letzten Tage der 1927 gegründeten Ady-Gesellschaft in Debrecen herauf und verweist darauf, dass die Geschichte der berühmten Gesellschaft bis heutzutage noch nicht geschrieben wurde. Es wäre deshalb so wichtig, weil mehrere Personen, die sich an die Zeit der Gesellschaft erinnerten, in den 1960er Jahren die Geschichte der Gesellschaft mit falschen Behauptungen vernebelten, indem sie behaupteten, dass die illegale kommunistische Partei während des Krieges die Leitlinie der Wirkung der Gesellschaft bestimmt hatte. Die Gesellschaft wirkte nach 1945 bis Ende 1947 ungestört, sie feierte das 20jährige Jubiläum ihres Bestehens noch unter würdigen Verhältnissen, 1948 sollte sie sich aber dem Geist des Zdanovismus unterwerfen. Mehrere unter den Vorbereitern waren vormals die Leiter der Gesellschaft. Die Ady-Gesellschaft vegetierte bis zum Frühling des Jahres 1950, konnte aber keine wirkliche Tätigkeit mehr führen und löste sich am 28. März 1950 endgültig auf.

[20] *Az Ady Társaságtól – az Írószövetség debreceni csoportjáig.* A szöveg megjelent négy folytatásban. Az idézet az I. folytatásból való. Néplap, 1951. május 22. 2

[21] *Emlékezés az Ady Társaságra.* Napló, 1987. december 12. 1. A tudósítás a hozzászólásokat nem ismerteti. Dr. Nagy János képviselte – tévesen – ezt az álláspontot.

SZENDREI LÁSZLÓ

ASBÓTH JÁNOS MAGYAR POLITIKÁBAN MEGJELENT, KÖTETBEN KIADATLAN POLITIKAI PUBLICISZTIKÁJA

Asbóth János *Magyar Politikában* 1875 első felében megjelent politikai publicisztikája több szempontból is jelentőséggel bír. Egyrészt Asbóth János (1845–1911) közírói tevékenységéről napjainkig nem született önálló szaktörténészi feldolgozás, s a hatalmas forrásanyaggal rendelkező életműnek csak egy-egy szelete lett vizsgálat tárgyául választva. Németh G. Béla több mint két évtizeddel ezelőtt írt sorai még mindig helytállóak, hiszen a kiváló irodalomtörténész jogosan állapította meg, hogy a századvég történetírásának, művelődéstörténetének adóssága kevéssel szemben oly nagy, mint vele szemben, hiszen még az életrajzát sem írta meg senki, pedig a korszak ismerői mindenkor jól tudták a jelentőségét.[1] Másrészt Asbóthnak az 1860-as évektől a különböző sajtóorgánumokban szétszórtan és többnyire rendszertelenül megjelent írásaiból mindössze egy tematikusan, a Parlamentben országgyűlési képviselőként *1887–1901* között elmondott társadalom-politikai beszédeiből összeválogatott kötet jelent meg.[2]

Tartalmi szempontból is fontos Asbóthnak a *Magyar Politikában* megjelent politikai publicisztikája, hiszen a cikkek az 1867-es rendszer működési zavarainak (az 1873-as gazdasági válság hatásai, az államháztartás kritikus helyzete, a Deák-párt bomlási folyamata) olyan fázisában íródtak, amikor még elvileg a konzervativizmus, asbóthi megfogalmazásban a „magyar érdek politikája" is lehetséges politikai alternatívának számított. A Deák-párt szétbomlása, amit sem a Lónyay-kormány, sem a Szlávy-kabinet nem tudott megállítani, a dualista rendszer működési zavarainak belpolitikai tüneteként értékelhető.[3] A Balközép bomlása után már a levegőben lógott a fúzió lehetősége, s a mindenki által csak átmenetinek tekintett Bittó-kormány nem tudott lényegesen javítani az ország aktuális problémáin. 1875. március elején a király kérésére Wenckheim Béla vette át az ország kormányzását, mely kabinetnek a legfontosabb feladata a kiegyezést fenntartó kormányzat stabi-

[1] „A szellemtörténet legkiválóbb történésze legnagyobb hatású könyvének, a *Három nemzedék*nek nemcsak címét – koncepciójának jelentős részét is tőle vette, bár – mondjuk így: – elég furcsán erre többnyire elfelejtett utalni; Horváth János által a korszakról íratott legjobb disszertáció nagyrészt az ő tanúságtevő mondataira van alapozva éppúgy, mint *Újabb költészetünk világnézeti válsága* c. kettős dolgozata is; s ha tán nem közvetlen átsugárzásban is, Németh László számtalan megállapítása is vele cseng össze. És a mai monográfiák is a kor önismeretének jellemző mondatait szeretik tőle venni (Rónay György, Komlós Aladár)." NÉMETH G. Béla, *A magyar irodalomkritikai gondolkodás a pozitivizmus korában a kiegyezéstől a századfordulóig*. Bp., 1981. 80.

[2] *Asbóth János társadalom-politikai beszédei*. Bp., 1898. 640.

[3] MIRU György, *A dualista politikai rendszer és működése*. In: GUNST Péter – MIRU György – VELIKY János – VELKEY Ferenc, *Polgárosodás és szabadság*. Szerk.: VELIKY János. Bp. 1999. 180.

lizálása és a hosszú vajúdás után megszületett új kormánypárt, a Szabadelvű Párt megerősítése volt, ami valójában hatalmi érvényű átrendeződésként zajlott le.[4]

Asbóth hírlapírói tevékenysége nem a *Magyar Politika* 1875. január 1-jei „beköszöntő" írással kezdődött, hiszen a „szellemdús fiatalember" (ahogy Arany László nevezte) már 1865-től küldött tudósításokat Zürichből – ahol a korábban félbehagyott műegyetemi tanulmányait fejezte be – a *Fővárosi Lapok*nak, ám ezek a cikkek elsősorban a szerzőnek Svájc csodálatos tájain tett kirándulásait mutatta be.[5] A családi kapcsolatrendszer (Asbóth Lajos honvédtábornok fia volt) mellett talán e cikksorozat is szerepet játszott a sikeres pályakezdésben, melynek első igazán jelentős momentuma az volt, hogy 1867 augusztusától Asbóth, akiből Németh G. Béla szerint nemzedéke Kemény Zsigmondja válhatott volna, ha valamivel nagyobb szépírói készséggel, ha valamivel erősebb önérvényesítési akarattal, ha valamivel több taktikai hajlandósággal, ha valamivel szerencsésebb környezeti légkörrel rendelkezik[6], már a Kemény Zsigmond szerkesztette *Pesti Napló* számára írta egyre merészebb s jellegzetesen csípős-ironikus hangvételű cikkeit. A köztudomásúlag kiegyezéspárti báró, akire Asbóth később is csak tisztelettel és megbecsüléssel emlékezett[7], teret engedett az energikus ifjúnak, aki élt is a lehetőséggel, hiszen 1867 és 1870 között immáron belmunkatársként – egy rövid, de viharos aradi kitérővel[8] – cikkek tucatjaiban, köztük számos vezércikkben, tette pellengérre a függetlenségpárti baloldalt, politikusokat és sajtóorgánumokat egyaránt.[9]

Asbóth még a *Pesti Napló* publicistája volt, amikor megyei (Krassó-Szörény vármegye) szolgálatba is lépett, és mint esküdt, aljegyző, majd mint főjegyző működött. 1870-ben pénzügyminiszteri fogalmazóvá, 1872-ben pedig honvédelmi miniszteri elnöki titkárrá nevezték ki.[10] Hírlapírói tevékenységét az 1870 utáni években felfüggesztette, de ez persze nem azt jelentette, hogy nem volt

[4] Uo. 180–181.

[5] Néhány jellegzetes cím: A Glärnisch alá. Eredeti levelek Schweicból I. (1865. okt. 1.), A jég hátán. Eredeti levelek a havasok közül I. (1865. nov. 14.), Két heti tündérhon. Svájci emlékeimből I. (1866. jan. 23.)

[6] NÉMETH G. Béla, i. m. 81.

[7] ASBÓTH János, *Báró Kemény Zsigmond.* In: A. J., *Jellemrajzok és tanulmányok korunk történetéhez.* Bp. 1892. 146–150.

[8] Asbóth 1868. jan. 1-től március elejéig volt az *Aradi Lapok* felelős szerkesztője, de a megyeszervezet átalakításáról folytatott vita közben a helyi Deák-párt egy részével is szembe került, s ezután lemondott szerkesztői posztjáról. GERGELY András – VELIKY János, *A vidéki politikai sajtó helye a kiegyezést követő években.* In: *A magyar sajtó története II/2 1867–1892.* Szerk.: KOSÁRY Domokos – NÉMETH G. Béla. Bp. 1985. 54. A *Pesti Napló* a következő szöveggel eresztette el Asbóthot: „Az *Aradi Lapok* szerkesztője lapunk volt belmunkatársa Asbóth János, ki mind a publicistica, mind a szépirodalom és aesthetica terén eléggé kimutatta azt, hogy képes vállalata követelményeinek megfelelni..." *Pesti Napló*, 1868. jan. 1.

[9] *Pesti Napló*, 1867. szept. 26., 29., okt. 18., 1868. ápr. 19., 22., máj. 2., 9., jún. 25., júl. 9., szept. 30., nov. 14., 1869. jan. 13., 16., máj. 25.

[10] SZINNYEY József, *Magyar írók élete és munkái I.* Bp. 1891. 270.

véleménye a politikai élet meghatározó kérdéseiről. Az egyre inkább politikai programmá váló gondolatait évente kötet formájában jelentette meg: a vaskos terjedelmű, de lényegében egy Mill-parafrázisnak tekinthető *Szabadság* (1872); majd a figyelmet keltett *Három nemzedék* (1873) című ötletes-vitatható esszéje[11] s végül az 1874 decemberében a *Magyar conservativ politika*. Ez utóbbi munkája a szerző által vállalt politikai önkép miatt nagy visszhangot kapott, hiszen váratlan lehetett, hogy a két évvel korábban Millt dicsőítő Asbóth miért ad hirtelen konzervatív programot. Bár írásainak mélyebb elemzése arra mutat, hogy már a *Három nemzedék* is elmozdulást jelöl a *Szabadság* alapvetéséhez képest, de a változás mégis a *Magyar conservativ politika* összefüggésében tűnhetett „saulusinak". A *Szabadság* függelékeként megjelentetett rövid eszmefuttatásban (*A gyakorló politikáról*) még azt fejtegette, hogy az ideális politikai-eszmei modell, amely az egyetlen járható út a „felelős politikusok" számára, a radikális elmélet és konzervatív gyakorlat ötvözése („A jó elmélet mindig radicális; a jó gyakorlat mindig conservativ"[12]), s ehhez képest a konzervatív alapvetést megfogalmazó *Magyar conservativ politika* látványos elmozdulást mutatott.

A „nemzetmegmentő" program élénk visszhangot kiváltó hatása[13] bizonyára meglepte magát Asbóthot is, aki nem számolt azzal az eshetőséggel, hogy magánemberi véleményéért a honvédelmi miniszter még ugyanazon hónap 15-én hivatalától ideiglenesen felfüggesztette, s ugyanakkor a szabályok alapján elrendelte ellene a fegyelmi eljárást.[14]

Asbóth és a *Magyar Politika* „egymásra találása" előtt érdemes röviden bemutatni magát a hírlapot. A *Magyar Politika* 1872 elején indult meg a mérsékelt, a katolikus klérus közeledését is szívesen fogadó konzervatív csoportosulás lapjaként, akik ugyan önálló sajtóorgánumot akartak, ám pártalakulást nem szorgalmazva a kormányon és a Deák-párton belüli ellenzék szerepét kívánták betölteni.[15] A politikai napilap legfőbb anyagi támogatója Lónyay Menyhért miniszterelnök, szerkesztője pedig a számtalan politikai áramlatot

[11] A *Három nemzedék* politikus-államférfi és költő párjai Széchenyi István és Vörösmarty Mihály, Kossuth Lajos és Petőfi Sándor, valamint Deák Ferenc és Arany János, akik „annyira összetartoznak, mint a hogyan összetartoznak azok az egyes hangok, melyek együtt adják meg zengő harmóniájukban az accordot." ASBÓTH János, *Három nemzedék*. Bp. 1873. 9. Széchenyi és Vörösmarty a tettekre ébredés, Kossuth és Petőfi a lázas küzdés, Deák és Arany pedig az alkotás nemzedékét képviselte.

[12] ASBÓTH János, *Szabadság*. Pest, 1872. 440.

[13] Erről lásd: SZENDREI László, *Asbóth János* Magyar conservativ politika *c. munkájának kialakulási közege és sajtóvisszhangja.* In: *Történeti Tanulmányok XIII.* Debrecen, 2005. 97–118.

[14] Asbóthot 1874. dec. 21-én bocsátották el „minden igény nélkül" véglegesen az állásából, de az említett fegyelmi eljárást 27-én megszűntették. *Magyar Politika*, 1874. dec. 29.

[15] GERGELY András – VELIKY János, *A klerikális és antiklerikális sajtó a kiegyezés utáni években.* In: *A magyar sajtó története II/2. 1867–1892.* Szerk.: KOSÁRY Domokos – NÉMETH G. Béla. Bp. 1985. 163.

elvtelen pragmatizmussal kiszolgáló, de széles műveltséggel rendelkező és igen jó tollú újságíró, Kecskeméthy Aurél volt.[16] 1872 szeptembere azonban nagy változást hozott a lap életében. Miután deklarálta a függetlenségét, az „Irányeszmék" címet viselő cikksorozatban a „magyar elv" elsődlegességének hirdetőjeként határozta meg a szellemiségét, s elfogadta a „konzervatív" jelzőt is, de nem képviselt egy pártot sem, s egy új konzervatív párt alapítását sem tartotta időszerűnek.[17] A megújult *Magyar Politika* elvesztette ugyan a kormányzati támogatást, ám a Haynald Lajos kalocsai érsek vezette főpapi párt szubvencionálása mellett az alaposan megemelt előfizetési ár ellenére talpon tudott maradni, mivel a konzervatív nézetek népszerűsítése, a kormányzati problémák sokoldalú és szellemes elemzései, a részletes lapszemle és lapkritika, valamint a parlamenti és pártélet hátterét bemutató gúnyos hangvételű rovat miatt sokan vásárolták.[18] A „kozmopolita liberalizmus" miatt lejtmenetben lévő Magyarországot a *Magyar Politika* szerint csak erős kormány és vaskezű, konzervatív kormányférfiak állíthatják meg, de kizárólag alkotmányos módon, mint ahogy Angliában Disraeli tette Gladstone megbuktatása után.[19]

1874. november végétől december elejéig egy élénk sajtóvita folyt a *Magyar Politika* és a *Pester Lloyd* között, amelyhez a *Pesti Napló* is hozzászólt. Maga a vita egy lehetséges Konzervatív Párt megalakulásának a létjogosultságáról zajlott. A *Pester Lloyd* vezércikkében párhuzamot vont az angliai helyzettel – ahol „a conservativok beültek a szabadelvűek fészkébe, hogy tovább szőjjék, a mit ezek megkezdtek" –, majd leszögezte, hogy „itt nincs oly párt, mely conservativ zászló alatt küzd, itt csak egyes személyek vannak, kiknek ilyen tendentiákat tulajdonítanak".[20] A *Magyar Politika* válasza, melyben definiálta a számára követhető politikai irányt, nem sokat késett: „Irányunk nagyban conservativ, de hazánk jelen viszonyai közt e szó nem fejezi ki teljesen a mi politikánkat, mert ennek irányát nem egyedül nemzetiségünk, alkotmányos kormányzatunk és a társadalmi rend fönntartása adja meg; pedig irányunk csak ennyiben conservativ: hanem alkotni is van hivatva; concret reformokra van egyszersmind irányozva; oly közigazgatási, törvénykezési, nemzetgazdasági reformokra, melyek nem esnek ezen fogalmak szempontjai alá."[21] A *Magyar Politika* ezután kétkedését fejezte ki az 1867 óta folytatott politika liberális jelzővel felruházott volta iránt, majd határozottan elhatárolódott a *Magyar Állam*[22] fémjelezte konzervativizmustól,

[16] Uo.
[17] Uo. 164.
[18] Uo.
[19] Uo. 165.
[20] *Pesti Napló*, 1874. dec. 1. (esti)
[21] *Magyar Politika*, 1874. dec. 2.
[22] A *Magyar Állam* véleménye szerint *előbb* fel kell oszlatni a „megzavart és tehetetlen" parlamentet, ki kell nevezni egy konzervatív minisztériumot, s majd *azután* kell csak kiírni az új választásokat, s így már garantált lesz a siker. *Magyar Állam*, 1874. nov. 29.

melyet a konzervatív irány karikatúrájának tartott, s mely „a józan conservativ politikának többet árt a legtulzóbb ellenzéki lapnál".[23] Asbóthnak a konzervativizmus létjogosultságáról folyó vita adta a döntő lökést, hogy rövid idő alatt megírja konzervatív alapvetését, a *Magyar conservativ politikát*, ami igen heves sajtóvisszhangot váltott ki, s mint korábban már utaltunk rá, egyben derékba törte az ígéretesnek tűnő kormányhivatalnoki pályafutását. A *Magyar Politika* a mű pozitív részét az utolsó fejezetben látta[24], melynek tartalmi elemeiről a lap azt vallotta, hogy azok legnagyobbrészt találkoztak az általuk évek óta hangoztatott és fejtegetett javaslatokkal, de óva intett attól, hogy „hazánk mai helyzetében egy kormányra jutandó conservativ programmot tul ne terheljünk az ugy is számos és sürgető belbajok elháritásán kivüli föladatokkal".[25]

Asbóthot 1875. január 1-től már a *Magyar Politika* soraiban találjuk, mégpedig nem mint egyszerű bértollnokot, hanem mint megbecsült főmunkatársat, akit Kecskeméthy Aurél, az újság szerkesztője meleghangú köszöntővel fogadott.[26] Pontosan nem lehet tudni, hogy ki keresett meg kit[27], ám vélhetően a tapasztalt, vén róka Kecskeméthy tehetett visszautasíthatatlan ajánlatot az ismert körülmények miatt állását vesztett Asbóthnak. A főmunkatársi állás elfogadása csak részben vezethető vissza egzisztenciális okokra. Legalább olyan nagy szerepe volt a döntésben Asbóth identitásának, világnézetének. Asbóth önmagát is „új nemzedék" tagjai közé sorolta, mely nemzedék intelligens, tanult, művelt és gondolkodó, az európai eszmék áramlatában él, s ebből logikusan következett, hogy „szembetünően a conservativ eszmékhez szít".[28] Asbóth azonosult régi mesterének megállapításával, miszerint minden bölcs vagy nemes dolgot szükségszerűen egyének kezdeményeznek – méghozzá legelőször általában egyetlen egyén –, s tanult Mill azon meglátásából, hogy koruk fő veszélye az, hogy milyen kevesek mernek különlegesek lenni.[29] Asbóth nemesi származása ellenére annak a polgári értelmiségnek volt a tagja, mely számára az állam az az eszköz – gondoljunk ígéretesnek látszó hivatali karrierjére –, amelyen keresztül szellemi fölényének, többletének, hivatásának érvényt szerezhet, kiküszöbölve reakciót és forradalmat egyaránt.[30]

Asbóthnak az ünnepek alatt volt ideje elgondolkozni röpirata által kiváltott – de mindvégig a sajtó szintjén maradó – politikai viharon. Volt annyira intelligens,

[23] *Magyar Politika*, 1874. dec. 2.
[24] *Magyar Politika*, 1874. dec. 13.
[25] *Magyar Politika*, 1874. dec. 16.
[26] *Magyar Politika*, 1874. dec. 31. Kecskeméthy nem restellte a „genialis" jelzőt használni.
[27] Ez ügyben Kecskeméthy naplója (RÓZSA Miklós, *Kecskeméthy Aurél naplója 1851–1878*. Bp. 1909) is hallgat.
[28] ASBÓTH János, *Magyar conservativ politika*. (3. kiadás) Bp. 1875. 16.
[29] MILL, John Stuart, *A szabadságról*. Ford.: PAP Mária. Bp. 1994. 76–77.
[30] NÉMETH G. Béla, *Létharc és nemzetiség*. In: N. G. B., *Hosszmetszetek és keresztmetszetek*. Bp. 1987. 465.

hogy külsődleges finomításokkal – de a lényegen igazából alig változtatva – egy újabb konzervativizmus-meghatározást alkotott, ami már részben idomult a *Magyar Politika* által képviselthez.[31]

Asbóth a *Magyar Politiká*ban – ami június közepétől beolvadt a Kállay Béni vezette *Kelet Népé*be[32] – szinte kizárólag belpolitikai kérdésekkel foglalkozott, amiről elsősorban a vezércikkek tömege tanúskodik. A konkrét témák nagy része (közigazgatási reform, hadsereg territoriális alapon való átszervezése, kormány, országgyűlés viszonya, felsőház szükségessége stb.) a *Magyar conservatív politiká*ból már jól ismert volt, bár a javaslatok és ahhoz kapcsolódó érvrendszerek jobban átgondoltnak tűntek. A több mint harminc cikk és rövid tanulmány célja kettős volt. Egyrészt vonzóvá (a fő érvek: logikus, gazdaságos és a magyar érdeknek megfelelő) kellett tenni az időközben szervezett keretekbe tömörült 'Sennyey Pál vezette alapvetően konzervatív színezetű Jobboldali Ellenzék[33] programját, s ezzel együtt járt a „zöm" – a megfoghatatlan többség, akik a Deák-párt túlnyomó többségét alkották, s akik érdekében történt minden[34] – minél nagyobb részének megnyerése is, másrészt rá kellett mutatni a kormány tehetetlenségére, melynek elsődleges ismérve a programnélküliség vádja volt.[35]

---

[31] „A conservatismus – mint mi azt értelmezzük – nem egyes hajdan talán már nagy jelentőséggel és érdekkel biró, de most elavult intézményeknek föntartását tüzi ki magának föladatul, vagy még kevésbé már lejártaknak s az alkotmányos intézmények sorából kimultaknak sirjukból uj életre való fölköltésüket: ő csak az állami létnek j e l e n b e n fönálló s létező alapjait föntartani, megőrizni s megszilárditani törekszik. A haladást s reformot viszsza nem utasitja s nem ellenzi, sőt annak zászlóját maga is megragadni kész: de ezt azon föltételhez köti, hogy a haladás s reform terén is a föntebbi cél megközelitése s biztositása; az állami lét alapföltételeinek föntartása s megszilárditása legyen a döntő szempont, melyet semmi más tekintetnek alárendelni s más elvért vagy érdekért háttérbe szoritani ne legyen szabad. S ezen fölfogásból kiindulva, ezen – a mi conservatismusunk nemcsak azok ellen fordul, kik az állami lét jelenben fönálló alapjait nyilt harcban megtámadván, másokkal fölcserélni törekszenek: hanem következetesen azoknak eljárását sem helyeselheti s azt mással fölcserélendőnek tartja, kik bár ők is az állami lét jelenben fönálló alapjait föntartani óhajtják, könnyelmü meggondolatlanságuk folytán, vagy bizonyos álliberalismusból ki nem vetkőzhetvén, tetteik s mulasztások által a vetett alapok megingatását s meggyengitését előidézik." *Magyar Politika*, 1874. dec. 29. Asbóth az 1875. január 1-jei beköszöntőjében tisztázza álláspontját.

[32] A *Kelet Népe* célja a beharangozó szerint a Jobboldali Ellenzék elveinek határozott kifejezése a sajtó terén. *Magyar Politika*, 1875. jún. 6. Kecskeméthy a *Magyar Politiká*t csak egyszer említi meg naplójában, pont akkor, amikor eladta 'Sennyeynek, illetőleg a konzervatív pártjának, s az be lett olvasztva a *Kelet Népébe*, ahol ő már keveset dolgozott, s 1875. december végén el is hagyott. RÓZSA, i. m. 293.

[33] 1875. márc. 3-án alakult meg a Jobboldali Ellenzék a Deák-párt 38 tagját tömörítő konzervatív frakciójából, mert 'Sennyeyék nem értettek egyet a Wenckheim-kormány megalakulásával és programjával. GRATZ Gusztáv, *A dualizmus kora. Magyarország története 1867–1918.* 1. kötet. Bp. 1934. 143.

[34] ASBÓTH János, *A zöm.* In: *Magyar Politika*, 1875. feb. 20.

[35] Az ezzel foglalkozó főbb cikkek: *Magyar Politika*, 1875. márc. 7., 27., ápr. 13.

Asbóth János a Magyar Politika *hasábjain megjelent összes írása*

IV. évfolyam 1875. 1. szám. Péntek, január 1.

Irói névre számot nem tarthatok és a hirlapirás, de különösen hirlapirodalmunk ujabb fejlődésének mysteriumaiba nem vagyok beavatva. Nem tudok egyebet, mint elmondani egyszerüen, a mit gondolok és érzek.

De viszont hiszem, hogy az ötven éves ámitás után nem is mesterfogásokra, hanem főkép józanságra és becsületességre van szükség.

Tudom, hogy hálátlan a hirlapirás sorvasztó munkája és visszataszitó kivált a mi viszonyaink közt.

De tudom, hogy nagy fordulatokat ezen a téren kell előkésziteni és hiszem, megbizonyosodik nálunk is, hogy nagy események előestéjén nemesebb szellem szállja meg a degenerált sajtót, eltörpül az önérdek és nagyobbaknak adnak helyet a hitvány szempontok.

Bármi volt tehát aggodalmam, bármenynyire megkivántam az utóbbi napok izgalmai után a magamba vonulás nyugalmát: nem tagadhattam meg azon óhaj teljesitését, hogy a megkezdett harcot folytassam abban a közlönyben, mely ügyünknek évek óta erős és bátor előharcosa.

Mert ugy érzem, mintha időkön és téreken át hozzánk volnának intézve az angol tengernagy ama szavai, melyekkel a hullámok zúgását és az ágyuk bömbölését tulkiáltá: „Mostan elvárja a haza minden embertől, hogy kötelességét megtegye."

Midőn a hirlapirodalom terére lépek, ugyanazt a zászlót, ugyanama téren kivánom magasra emelni, melyet a negyvenes években oly fennen lobogtatott saját lapjában a magyar conservativ párt lánglelkü alapitója, Dessewffy Aurél, a kinek emlékezete felejthetetlen lesz, a meddig hü sziv dobban magyar földön.

Mert ó elbukék. A kegyelet göröngyei helyett a rágalom kövei dobatának sirjába. De eszméi kitörnek a sirból és itt a napja, hogy győzni fognak.

Mert ma inkább mint valaha: „Minden előhaladásaink közt legsürgősebb a jó rendnek előhaladása, mint szövetségese, nem mint ellensége a szabadságnak."

Ma inkább mint valaha érezzük, hogy: „Erős kormányra van szüksége a nemzeteknek, hogy boldogulhassanak, státusférfiakra és nem procatorokra, hogy nagyok lehessenek."

„Semmi sem lehet tőlünk távolabb, mint azt, mi a nemzet életében történt, megsemmisiteni akarni; nem hiszszük ugyan, hogy ezen idő alatt semmit el nem hibáztunk, semmiben nem tévelyegtünk volna; de a botlásokat véleményünk szerint tanuság gyanánt kell csak használni, jövendőre nézve, nem ürügyeül a visszalépésnek. A kiindulási pont nem lehet egyéb, mint a mostani állapot, legyen az jó vagy rosz, ugy mint az a mult idők eseményeiből

Asbóth János egyetlen hiteles portréja

törvényesen és tettleg kifejlett s mi nem csak elfogadjuk ezen kiindulási pontot, de elhatározott ellenségei vagyunk s leszünk minden hátrafelé irányzott igyekezetnek. A kik netalán azért tisztelnek meg bennünket bizodalmukkal, mivel nem tudom mi okból azt remélik, hogy mi az alkotmányt petrificálni, békés haladásunk kifejlésének kerekeit megakasztani akarjuk, azok fölötte csalatkoznak s azokat kérjük, vigyék által másokra kedvezéseiket."

Ezek voltak az ő szavai. És Dessewffy Aurélról, Sennyey Pálig a szabadság és a haladás ellenzése nem volt a magyar conservativek politikája soha. Ez állítás csupán a lelkiismeretlen ellenfél rágalma. Bizonyitja ezt egy nem conservativ, de lelkiismeretes és becsületes iró, báró Kemény Zsigmond, kimondva történelmi tanulmányaiban egyebek közt, hogy Apponyival kormányra került „egy fiatal conservativ iskola, mely haladni akart és a reformerek jelszavait többnyire magáévá tette.

Mindazon támadások közt, melyek St. Pétervártól Brüsselig, szóval mindenütt a hova a pressfond áldásai elhatolnak, azon röpiratom ellen intéztettek, melyben igénytelen nézeteimet a magyar conservativ politikáról kifejteni iparkodtam: a legjellemzőbb és legsajátságosabb az, hogy conservativnek nevezek mindent, a mi rosz; hogy a mit megtámadok, nem volt liberalis, a mit akarok, nem conservativ, hanem ellenkezőleg liberalis.

Csak örvendeni tudok, hogy ennyire jutottunk. Mert ha egyetértünk abban, hogy mi a jó, és mind azt akarjuk, akkor még a nevek fölött tovább veszekedni ugyan kár volna. Hagyjuk azt a professorokra, kiknek ugy sincs egyéb dolguk, és a kik az eféléhez különben is jobban tudnak, mint mi.

De engedelmet kérek, nem szorithatok el egy megjegyzést, melyről hiszem, hogy jobban világositja meg a magyarországi liberalisok és a magyar conservativek ötvenéves harcát, mint bármi más és a föntebbi vád ellen engem is igazolni fog.

Kimondtam, hogy a magyar conservativ politika nem vállalhat solidaritást minden hóborttal és minden hóbortossal, mely conservativ név alatt lépett föl. Kimondtam, hogy ilyenekre azelőtt sem a liberalismusnak volt kizárólagos szabadalma. Hogy a német professor mit nevez conservativnek és mit nevez liberalisnak, az nekem mindegy. Ha magyar politikáról beszélek: liberálisnak azt kell neveznem, a mit azok tettek és akartak, a kik saját magukat nevezték liberalisoknak, conservativnak pedig a magyar conservativek törekvéseit. A neveket nem én találtam ki, nem én adtam, hanem épen azok, a kik saját magukat nevezték liberalisoknak. Minden országban, minden pártnak meg van a maga neve és azon kell nevezni. Igy Amerikában a rabszolgatartó ültetvényes aristocratiát nevezték democratának.

Tény, hogy liberalisoknak nevezték magukat azok, a kikről előre megmondta Széchényi, hogy forradalomnak vezetik a nemzetet és a kik valósággal elvezették a nemzetet a világosi catastrophához. Tény, hogy a conservativek emelték föl a nemzetet a bukásból, és tény, hogy liberalisoknak nevezték magukat az Andrássyak, a Horváth Boldizsárok és Gorovék, a kik a fölemelkedés után ismét azon bukáshoz vezették a nemzetet, mely előtt ma áll. Tény, hogy nálunk liberalisoknak nevezték magukat a papiroson való előmeneteli rendszer, a sensationalis legislatió emberei, azok, a kik mindig azt kérdezték, mit kiván a democratia, mit a liberalismus, mit a modern eszmék, mit a német theoria, a francia doctrina; sohasem, hogy mit a magyar érdek; és conservativeknek nevezték azokat, a kik épen mivel barátai voltak a haladásnak és a szabadságnak, de szivükön mindenekfölött a

magyar érdeket viselték, nem akarták megtenni a második lépést az első előtt és soha sem voltak hajlandók föláldozni a magyar érdeket haladási theoriáknak és az abstract liberalismusnak, tudva, hogy megszilárdult szabadság és biztositott haladás ebben az országban csak akkor lesz, ha meg lesz szilárditva és biztositva lesz a magyar állam.

És ha a liberalisok mostan kezdik az ő politikájukat magukévá tenni, ha p. o. azon politikát, melyet Dessewffy és Apponyi a megyei foederalizmus ellenében és a liberalisok ellenére követett, kezdik liberalisnak, sőt radicalisnak találni: ez csak az örvendetes kijózanulásnak és annak bizonyitéka, hogy érzik, miszerint eddigi politikájuk lehetetlenné vált, a nemzet tudatában megbukott.

Mi conservativ politika alatt nem értünk és nem érthetünk egyebet és soha a magyar conservativek alatta egyebet nem értettek, mint a törekvést: consolidálni és conserválni a magyar államot, haladni mindenben és mindenütt, de csak addig, a meddig magyar érdeket nem sértünk vagy kockáztatunk és haladni ismét tovább csak akkor, ha ennek veszélyeztetése nélkül tehetjük.

A nemzet ennek mellőzését, azt, hogy ötven éven át ellenkező irány dominálta, drágán fizette meg. A magyar érdekek minden téren annyira sértvék és föláldozvák, hogy hathatósan támadnak és zúdúlnak föl az eddigi irány ellen. A hazaföntartó elemek tömörülni fognak és győzelemre fogják vezérelni azt a hazaföntartó politikát, melyet nevezzük bármi néven, a magyar conservativek képviselnek.

Mert „lehetetlen", – (azokon végzem, a mikben a magyar conservativ politikát összefoglalhatni véltem) – „lehetetlen, hogy a nemzet ne pártolja azokat, a kik a hét év bünei által bomlásnak és romlásnak inditott Magyarországot consolidálni és conserválni akarják, a kik erőteljes, fölvilágosodott, nemzeti conservativ politika által talpra akarják állitani a minden téren elhanyagolt és aláásott magyar érdekeket, erősiteni akarják a magyar államot és a magyar elemet a mostaninál olcsóbb és egyszerübb, de oly közigazgatási rendszer által, melylyel a rendet és a magyar érdeket az ország minden részében hatályosan megvédeni lehessen, egészségesebb parlamentarismus, olcsóbb és hatályosabb igazságszolgáltatás, nemzeti szellemtől áthatott, de a mostanitól kevésbé terhes védrendszer, józan, önálló, és a magyar érdeket fölkaroló gazdasági politika által, és a kik mindezt akarják, hogy rendet és szabadságot, jóllétet és nemzetiséget, szellemi erőt és anyagi boldogságot adhassanak az országnak."

Ezeknek az eszméknek győzni, vagy a hazának bukni kell.

IV. évfolyam 1875. 13. szám. Vasárnap, január 17.

Ghyczy tervezései

Politikai világunk kizárólag a pénzügyi bizottság tanácskozásainak drámai érdekü végjeleneteivel, Ghyczy visszalépésének eshetőségével, a folyton Budapesten tartózkodó közös külügyminister urnak Lónyay-combinatióra irányitott szándékaival foglalkozik.

Ezekben kétségtelenül sok a tulzás.

Természetesnek találjuk azt a megdöbbenést, melyet a pénzügyi bizottságban történtek okoztak s hitelünknek nem csekély kárára alighanem külföldön is okozni fognak. „Hogyan? Ebben az országban másfél év óta mindenki az adófölemelés elkerülhetetlenségéről beszél, és mikor a dolog kenyértörésre kerül, megijednek, elvesztik a bátorságot, az áldozatkészséget?" Értjük a kérdést. De mivel e fölfogást nem csak fölötte megalázónak, fölötte ártalmasnak, hanem tévesnek is ismer-

jük, egy percig sem késhetünk útját állani.

A pénzügyi bizottság szavazását igy fölfogni nem szabad, nem lehet. Nincs a parlamentben komoly férfiu, a ki az adófölemelést elkerülhetetlennek ne látná. A zavar ama meglepő jelenetének nem az az oka, mintha a pénzügyi bizottság komoly férfiai, a kik az ország helyzetét és saját kötelességüket elegendőképen ismerik, az utolsó percben megijedtek volna az adófölemeléstől. Hanem oka az az általános consternatio, bizalmatlanság és önbizalmatlanság, mely politikai köreinket az utóbbi napok eseményei folytán megszállta és melyre a jelt magának a kormánynak consternatiója, bizalmatlansága és önbizalmatlansága adta. Mi legalább alig tudjuk elképzelni, hogy a lelkiismeretes Ghyczy önmagának szemrehányásokat ne tegyen, midőn e bénító hangulat következményei ma egyenesen ellene fordulnak.

Midőn már az előbbeni kormány egy évig veszteglett, a hol vesztegleni nem lett volna szabad egy percig sem, azon tisztelt férfiak, a kik mostan vezetik az ország ügyeit, egy év óta mindenkit, a ki hallani akarja, arról biztositanak, hogy föladatukat egyedül az államháztartás rendezésében keresik; sőt voltaképen föladatukat még szorosabbra szabták; nem rendszert, hanem pénzt akartak; nem az államháztartás rendezésébe fogtak, hanem csak a pillanatnyi égető szükségen akartak segiteni, hogy – ugy mondván – az által idő nyeressék a gyökeres rendezésre.

Ily szük körre szabva föladatukat, egy évig tanulmányozták a helyzetet, megválogatták az eszközöket, elkészitették, előterjesztették és a bizottságokon nem minden módositás nélkül, de a kormánynak és a bizottságoknak hosszas és fáradalmas munkálkodása után nagyjában keresztül is vitték terveiket. Mindezek folytán a budget tárgyalása a mult évről ismét folyó évre maradt s már ebből is elveszett csaknem egy hó. De hiszen mindennel elkéső és mindent a végpillanatban összehevenyésző hét évi sajátságos kormányrendszerünk és parlamentarismusunk mellett ehez ugyis hozzászoktunk, s ha ezuttal is a tizenkettedik órára szorultunk, megnyugvást találhattunk legalább abban, hogy minden meg van vitatva, elő van készitve elegendőképen, mindenki tisztában van a teendőkkel és önmagával. Mert hisz a teendők igen szük körre szorittattak és hosszasan elé voltak készitve.

S mi történik? A tizenkettedik órában minden a mi készült, a mi megvitattatott, tisztába jött, halomra dől. Akkor midőn érett megfontolásra már csakugyan alig lehet több idő, a pénzügyminister úr egészen uj tervekkel áll elé, a javaslatok némelyikét visszavonja, az 5%-os pótlékot elejti, és ezek helyett „általános jövedelmi adó" cime alatt oly tervvel lép föl, mely lehet, hogy csakugyan minden lehető közt a legjobb, de mindenesetre annyira sajátságos, hogy épen ezért a megbarátkozásra s még inkább a lelkiismeretes megszavazásra beható tanulmányt, érett megfontolást s igy természetesen időt is igényel. Szóval a bizottságok egész munkássága veszve van és csaknem ottan állunk, a hol e hosszan tartott munkásság megkezdésekor állottunk.

Szóval a tizenkettedik órában revolver van szegezve a parlament mellére. Határozni kell nyomban olyanok fölött, a mik fölött szavazni talán lehet azonnal, de megállapodott, lelkiismeretesen megállapitott meggyőződéshez jutni azonnal, nem lehet. Mi sem természetesebb, mint az általános zavar, bizalmatlanság és önbizalmatlanság.

Henye dolog volna vizsgálni, vajjon a pénzügyminister úr ily föllépése merész iniciativa-e a mint reméljük, vagy csak habozás? Vajjon azt bizonyitja-e, hogy végre legalább önmagával egészen tisztában van-e, a mint reméljük, avagy az ellenkezőt? Vajjon ez már mostan csakugyan a kormány terve-e,

avagy a budget harmadik olvasásánál elfogja-e ejteni ezt is, hogy megint valami egészen ujjal lepje meg az ily productivitás és elasticitás fölött ámuló világot?

De az bizonyos, hogy ilyet nem birna el a miénket kivéve semmiféle parlament a világon és természetes, hogy megzavarodik tőle a miénk is. Ha van kérdés, mely óvatosságot, komoly készülést, érett megfontolást igényel, bizonyára oly adónem behozatala az, mely szegény országban 8 millióval emelni akarja az adókat.

Voltaképen a parlamentarismusnak is az volna egyik előnye, az osztály vagy egyeduralom fölötti fölénye, hogy a nagy kérdések, eldöntésük előtt érhetnek a közvéleményben, tisztázódhatnak a ház vitáiban és igy minden az üdvös eszmesurlódás, az érett megfontolás és a köztudat alapján, tehát szilárd alapon létesül. Tudjuk, hogy nálunk eddig sem volt igy. – Bajainkat egytől egyig és mindenekfölött a sensationalis legislatióban, a törvényhozási improvisatiókban látjuk gyökerezni. Ha a „szavazógép" a „cotteria" gyakran hangoztatott vádjainak valami jogosultsága és valami értelme van, van kétségkivül abban, hogy hét éven át minden a tizenkettedik órára halasztatott, hogy az utolsó pillanatban korbácsoltassék keresztül a meglepett és kényszerhelyzet előtt álló parlamenten. De ha ezt meg lehetett tenni, midőn az ország még elbirta az experimentatiót, ha meg lehetett tenni egyebekben: nem lehet megtenni ma, nem lehet megtenni az adófölemelésnek az ország elevenébe metsző kérdésében. És ha megtehette csaknem mindig biztos sikerrel gróf Andrássy, a ki nem ellenségeit, mert olyanok nincsenek, hanem ellenzőit is le tudta fegyverezni, el tudta ragadni elanjával, brillans föllépésével, egyéniségével, melylyel lehetetlen nem rokonszenvezni annak is, a ki politikájával az elkeseredettségig elégedetlen: nem teheti meg a komoly fontolgató, solid Ghyczy és legkevésbé teheti ma, legkevésbé egy 8 milliós adóemeléssel, mert a geniális experimentatiókra alkalmatos a hulla, elbirhatja talán az ép erős szervezet is, de nem a lét és nem-lét határán ingadozó.

Azonban szeretjük hinni, hogy Ghyczy legujabb tervei csakugyan a legjobbak. Tudni nem tudjuk. Smart journalista kanyarithat ugyan cikket mindenről mindenkor, de közönségünket sokkal komolyabbnak, a kérdést sokkal fontosabbnak ismerjük, semhogy ezuttal ilyen mesterségbe még akkor is, ha különben ez mesterségünk volna. Másfelől a félhivatalosság karjaiba sem akarunk dőlni, hogy mindent üdvözöljünk, a mi a kormánytól ered, s azok közé sem fogunk tartozni soha, a kik mindig készek a pálcatöréssel valamikor valami a kormánytól ered. Igy innen sem merithetünk vélemény-készséget. A kérdést tanulmányozni fogjuk komolyan és lelkiismeretesen, és véleményünkkel nem fogunk titkolózni. És ha van a miben megnyugvást kereshetünk, keressük abban a reményben, hogy az őket megillető magasabb autoritással hasonlóképen fognak cselekedni és elegendő időt fognak erre találni az idő rövidsége mellett is a pénzügyi bizottság és a parlament capacitásai is és senki sem fog nálunknál jobban örülni, ha majdan akkor, érett megfontolás után, támogathatni fogják a kormány terveit. Mert jóllehet napról napra terjed a nézet, hogy a jelen kormány az államháztartás végleges rendezésére nem lehet, hogy arra erősebb kezek, activabb férfiak, az államférfiui capacitások kellenek: mi nem csak lehetségesnek véljük, hanem melegen óhajtjuk is, hogy a mostani kormány érdemes tagjai legalább azon feladatot megoldják, melyre elejétől fogva szoritkoztak, melynek annyi fáradozást szenteltek: hogy eleget tegyenek legalább a pillanat égető szükségének.

IV. évfolyam 1875. 41. szám. Szombat, február 20.

A zöm

(A. J.) Ha a hirlapiró kötelességét akarja teljesiteni, tiszta bort akar adni olvasójának, és nem akar maga is azok közé állani, kik mostanában oly buzgón és oly sikeresen iparkodnak mesterségesen homályositani és bonyolitani a helyzetet, mely magában véve igen-igen egyszerü és nem kevésbé egyszerü megoldásra is világosan utal: akkor két szóban mondhatja el, hogy hogyan állunk.

A helyzet egyszerüen az, hogy egy nyolc éves kormányzati rendszer roppant anyagi, de még ennél is sokkalta nagyobb erkölcsi deficittel végződvén, a nemzet és a parlamenti összes pártok bizalmát végkép és visszahozhatatlanul elvesztette és zászlói alatt nem lát többé senkit sem, ha csak nem azokat, a kik mint alkotói és vivői szervesen össze vannak vele nőve és menekülni tőle nem tudnak; másfelöl azonban épen ez utóbbiak, – ellenére nem csak a parlamentarismus törvényeinek, melyek a bukott rendszerek embereit az oppositióba utalják, hanem egyenesen ellenére a politikai lehetőségek törvényeinek is, nem tudnak vagy nem akarnak lemondani a hatalomról és a legképtelenebb erőfeszitésekkel akarnak minden áron megtartani a hatalomból annyit, a mennyit csak lehet, és elég meggondolatlanok ebbeli törekvésükben nem csak az országnak különben is eléggé veszélyeztetett sarkalatos érdekeit félretenni, a kibontakozást neheziteni, a bonyodalmakat egymásra halmozni, hanem egyenesen készeknek látszanak a korona mögé bujni, a korona tekintélyével visszaélni, és azt a pártmozgalmakban meghurcolni.

Midőn Tisza Kálmánt leverni, a mint az ujévi beszéd után megkisérték, nem sikerült; midőn a kisérlet Lónyay karjaiban keresni menedéket, meghiusult; midőn a többség, akármennyi árnyalatra oszlott, de minden árnyalatában megtagadta a rendszert; és kivilágosodott, hogy az a maga erejéből és védőinek erejéből, tovább fönállani nem tud: akkor a már kétszer, – Lónyayval és Ghyczyvel – sikeresen követett taktikában pontosultak össze a remények, contre couer ugyan, de engedve a kénytelenségnek, és azzal a hátgondolattal, hogy az illetőt majd le lehet járni, és annak idején félre lehet lökni, uj névvel, uj áldozattal frissiteni föl és tengetni ismét egy ideig a rendszert és igy a hatalom látszatát oda engedve másnak, annak lényegét megtartani továbbra is.

Ekkor hangzott föl először az uj üdvszó, hogy a coalitiónak Tisza Kálmán és a „Deák-párt zöme" közt kell létesülni.

Az uj üdvszó ruganyossága szerfölött nagy volt. A tiszta kedélyek, a kik még nem tanulták meg, hogy a homályos jelszavak mögött homályos törekvések szoktak lappangani, a dolgot elég ártatlannak tarthatták. Mert a Deák-párt zöme alatt mindenki azt érthette, a mit akart. Csakugyan, mért ne lehetne a Deák-párt zömének azt a részt nevezni, melynek nyilt bizalmatlansága tette lehetetlenné a kabinet fennmaradását? Mennyivel inkább zöme a Deák-pártnak p. o. Csengery és Kerkápoly vagy Gorove és Horváth, mint Lónyay és Somsich, akik a párt alakulásában és történetében oly kiváló szerepet játszottak?

De ma már a vak előtt is világos, hogy kik vannak értve a zöm alatt. Egyesegyedül és kizárólag azok, a kik nyolc éven át a döntő szót vitték, azok a kik csinálták a törvénykezési reformot a költségek roppant fölemelésével, de jó törvények alkotása nélkül, a kik csinálták a közigazgatási reformot a rendnek és a valódi önkormányzatnak egy azonképen való föláldozásával, a kik csinálták a stra-

tegiai vasutakat és a kereskedelmünket tönkre tevő kereskedelmi politikánkat, egy szóval kizárólag azok, a kik a mai állapotokat teremtették.

Vajjon Tisza Kálmán ezzel a zömmel szövetkezni kész-e, azt tudja Tisza Kálmán; vajjon a balközép őt ez irányban követné-e, azt tudja a balközép. A mit mi tudunk, az abból áll, hogy ennek valósultával a haza egy reményt vesztene; a kibontakozás helyett egy meddő épizodhoz érnénk; hogy politikai lehetetlenségeket megkisérteni nem lehet, de becses eredményre vezetni nem lehet. És hogy az egész nem volna egyéb, mint államférfiui erőknek és az időnek elfecsérlése akkor és ottan, a hol és a midőn sem erőnk, sem időnk vesztegetni való többé nincs.

És ebben a hitünkben nem ingatna meg bennünket az sem, ha ez irányban bármi magas tényezők, bármi nyomós tekintélyek engageiroztatnának. De kérnünk kell olvasóinkat, hogy a legnagyobb tartózkodással fogadják az efféle többé-kevésbé homályos jelzéseket. Azok többnyire a „Zöm" érdekében kitalált és kitálalt koholmányok. E bélyeget messziről láthatóan viselik magukon. Ha p. o. ma egyik félhivatalosunk fejevesztett cynismusában olyan forma állitásig merészkedik menni, mintha a korona által előzetesen meg volna szabva az uj combinatiók iránya és határa, akkor ez mindenki előtt a ki ő fölsége alkotmányos érzületeit ismeri, csak kacagásra való lehet. Parlamenti alkotmány mellett ez egyszerüen lehetetlenség és ha efélék netán a „Zöm" érdekében colportáltatnának, senkit sem fognak félrevezethetni. Azt ugyan hajlandók vagyunk elhinni, hogy a „Zöm" ma már nem tartható fönn más egyéb, mint egy hatalmi szó által. De annyival kevésbé hihetünk a „Zöm" jövőjében, minél kevésbé hihetünk ily hatalmi szóban. Hogy a korona a pártmozgalmakba elegyednék, hogy előzetesen határait és föltételeit szabná valamely combinatiónak, az lehetetlenség. Hanem igen is nyilatkozni és határozni fog azon combinatiók fölött, melyek eléje kerülendnek és melyek correct módon csak akkor és csak az által kerülhetnek elébe, ha valaki és a ki az uj cabinet megalakitásával megbizatik. Addig „cserélhet eszmét," a kinek az időt evvel tölteni, vagy a zavart ez által növelni tetszik. A válság megoldása akkor fog kezdődni, ha valaki meg lett bizva a cabinetalkotással, hogy majdan akkor illetékesen tehessen kisérletet, vajjon képes-e a parlament többségét oly combinátióban egyesiteni, melyet a korona is elfogadhat. A mi addig történik, az csak intrika. Senkit sem tilthatunk el mesterségétől. De hogy az intrika belevonassék a korona szentsége is, hogy az intrikusak a korona tekintélyével éljenek vissza, az ellen tiltakoznunk szabad és tiltakoznunk kell.

IV. évfolyam 1875. 42. szám. Vasárnap, február 21.

(A. J.) Oly kormányzati rendszer után, mely nyolc éven át az ország minden érdekét és minden erkölcsi tekintetet föláldozott a korteskedésnek, és adósságot adósságra halmozott, hogy a fölvett pénzzel korteskedhessék uj meg uj hivatalok, vasutak által, hogy korteskedhessék a honvédség intézménye által; és egész láncolata után oly botrányoknak, melyek az erkölcsi érzéket eltompítják: most már csakugyan erős dolognak kell lenni, a mi még csodálkozást vagy megbotránkozást szülhessen.

És mégis, ha van ebben az országban még egy zúg, a hol az erkölcsi fogalmak ki nem vesztek, a hol él a hit, hogy erkölcsi alapon állhat meg egyedül az egészséges politika is: lehetetlen, hogy ámuló megdöbbenéssel ne fogadtassék azon combinátió, mely

az eddigi rendszerrel és embereivel hozná solidaritásba azt a nagy pártot, melyet e rendszertől nemcsak közjogi differentiák választottak el, hanem mely e rendszer ellen küzdött folytonosan és minden téren.

E combinatió monstruositását élesen világitják meg a legközelebbi multnak eseményei.

A Deák-pártnak minden árnyalata oda jutott, hogy nem tudta többé felelősségének és kötelességének érzetével összeegyeztetni azon politika további eltürését, melyről maga a párt nagy alapitója, Deák Ferenc, kimondta, hogy józanabbal kell fölcserélni és melyet csináltak és melyhez cynicus hatalmi érdekekből ragaszkodtak azok, a kik magukat a párt „zömének" nevezték, mivel fogásaikkal és cselszövényeikkel a pártnak hatal-mával visszaélni tudtak.

Ezért ejtették el azon cabinetet, mely igazán ragaszkodott légyen a rendszerhez, akár nem, tény, hogy azt védelmezte, és hogy mással fölcserélni, uj irányban indulni képtelennek vallotta be magát.

E tény azon beszédekben nyilvánult, melyeket Sennyey, Somssich, Lónyay, Perényi s mások tartottak.

Egyuttal Tisza Kálmán és a balközép lemondott a közjogi ellenzékről és ennek senki, a ki tisztelettel viseltetett Tisza és a balközép iránt, magyarázatot nem adhatott, mint azt, melyet adtak ők maguk is: hogy látván az ország rohamos süllyedését, egy uj rendszer és egy erős kormány égető szükségét, nem megtagadták, hanem félretették közjogi aggodalmaikat, hogy oly téren öszpontosithassák müködésüket, melyen annak szüksége égetőbb, és melyen annak gyakorlati érvényesitése lehető; és félretették közjogi aggodalmaikat azért, hogy igy kezet foghassanak azokkal, a kik noha más táborban állva, de ép ugy szükségesnek tartották szakitani az eddigi rendszerrel és azokkal, a kik ahoz ragaszkodtak, és mint teremtői, hozzá voltak kötve.

Ez egy hazafias, erkölcsi és egészséges politikai eszme volt és következetesen föntartva oda vezethetett volna, hogy Tisza példáját mások is követve, félretehették volna azon differentiákat, melyek különben sem actualis kérdésre vonatkoztak és egységes actióra kezet foghattak volna azok mind, a kik a mult által compromittálva és lejárva, a rendszerhez kötve nem voltak, a kik épen ezért a rendszer által reánk zuditott bajokat orvosolni és pedig erős kormányt alkotni képesek lettek volna és pedig erős kormányt annyival inkább, mert a mult által egyikükben sem compromittálva, találkozhattak volna a nemzet bizalmával, melyre viszont annyival inkább lehetett volna számitani, mivel az uj kormány, azoknak kivételével, a kik a multnál fogva a nemzet bizalmára egyáltalán nem tarthatnak számot, magában foglalhatta volna minden árnyalat legkitünőbbjeit, a kiket a közveszély idején minden eltérések félretételével egységes müködésben látva, megnyugvást találhatott volna mindenki.

De ha Tiszát mindezek után, vagy mindezek helyett az eddigi rendszer embereivel látjuk pactálni, akkor egészen másképen áll a dolog és jelesen a következő alternativa előtt állunk:

Vagy az eddigi rendszer emberei készek azt tartózkodás nélkül megtagadni, hogy a helyzet urává vált Tiszával osztozkodhassanak a hatalomban és akkor Tisza, ha nem is politikailag, de mindenesetre erkölcsileg igazolva van. De akkor kérdjük, vajjon ez „államférfiak" egyáltalán birtak-e politikával és elvekkel és követnek-e politikát most, avagy nem-e mindig csak hatalmi tekintetek által vezéreltetének? És kérdjük, mit csinál Tisza ily szövetségesekkel, és vajjon ily szövetkezés mennyiben tarthat számot a nemzet bizalmára, és azon odaadó támogatására, mely nélkül válságos helyzetünkben, kormány megállani nem fog, erős kormány pedig teljességgel lehetetlen.

Vagy Tisza hallgatagon beismeri,

hogy minden támadása a rendszer és vivői ellen csak factiosus oppositió volt, hogy az oppositiót megunta és hogy a hatalomban való osztozkodás végett multját megtagadni és az eddigi rendszernek nyomorsorvasztotta lételét, vivőinek eldicstelenedett szereplését tovább tengetni kész.

Ehez commentár nem is kell. De commentálni annyival kevésbé fogjuk, mivel alig tartjuk hihetőnek.

Ez az, a mit „a homogén elemek coalitiójának" neveznek.

Oly combinatio, mely a halál magvát hordja magában és az alkotmányos oppositio terére szóllitaná mindazokat, a kik még hiszik, hogy az ország nem puszta speculatio tárgya, a politika nem pusztán személyes ambitiók küzdtere.

IV. évfolyam 1875. 47. szám. Szombat, február 27.

(A. J.) A személyeskedő politikának föl- és lefelé nem fáradó buzgósággal üzött cselszövényei között jelentékeny tényezőt képez a megyei kérdésnek előtérbe tolása.

A cél nem annak megoldása, mert e napok arra nem alkalmasak. A cél az, a mi már Tóth Vilmos beszédében világos volt, szitani az ellentéteket, növelni a zavart és a kibontakozás nehézségeit, ujabb válaszfalakat emelni azok helyébe, melyeket ledöntött Tisza. A cél az, demonstrálni, hogy Tisza Kálmán és az eddigi rendszer emberei homogénebb elemek, mint azok, a kiknek találkozó föllépése idézte elő a dolgok fordulatát.

Mindenesetre sajátságos látvány, ha a mostani közigazgatási rendszer alkotói kezdenek egyszerre lelkesedni a megyék jogai, az önkormányzat ősi formái mellett. Méltán indithatná a megyék és az önkormányzat őszinte barátait annak elfogulatlan vizsgálatára, vajjon nem állunk-e ebben is közelebb egymáshoz, mint a mostani rendszerhez, mely a valódi önkormányzatot ép ugy ásta alá, mint a rendet és a magyar érdeket, vajjon nem vagyunk-e mi a jelen rendszer védőinél melegebb barátai az egészséges megyei életnek és önkormányzatnak, noha a tisztviselők kinevezését pártoljuk, a jó közigazgatás és a magyar érdek biztositása végett.

Ily elfogulatlan vizsgálatra szeretnénk alkalmat szolgáltatni nézeteink tartaléktalan kitárása által és ebben nem tartóztat bennünket az az aggodalom sem, hogy ez által a föntjelzett szándékokat mozdithatnók elő: egyenetlenséget támasztani ott, a hol az egyetértés ebben a válságos pillanatban talán minden egyébnél szükségesebb. Nem tartóztat bennünket ily aggodalom azért, mivel hiszszük, hogy nézeteink őszinte kitárása segitheti elő leginkább az egyetértést ebben a kérdésben is, mivel elég higgadtak vagyunk látni, hogy ebben a pillanatban különben sem érvényesithetjük ebbeli nézeteinket és mivel épen ezért hiszszük, hogy a higgadt és nyugodt discussió egyenetlenséget nem fog szülni, hanem hasonlóan nyugodt és higgadt megfontolásra számithat, és ennek révén talán oda vezethet, hogy legalább bizonyos pontig kezet fogva haladhatunk ebben a kérdésben is.

Másfelől az emlitett aggodalom sem némithatna el bennünket azzal a ténynyel szemben, hogy azok, a kik e kérdést mostan előtérbe tolják, oly állitásokkal teszik ezt, melyeket nem engedhetünk a köztudatba penetrálni, melyeket cáfolatlanul nem hagyhatunk az ügy érdekében.

Ily állitás volna p. o. a „P. Napló" azon állitása, melyet egyébként már Tóth Vilmos is a csatavonalba hozott, hogy t. i. a megyei tisztviselők kinevezése a költségeket tetemesen – a „Napló" szerint kétszeresen – növelné, ujabb jelentékeny terheket róna reánk.

Nem szenved kétséget, hogy ez esetben a reform jelen helyzetünkben legyőzhetetlen nehézségekbe ütköznék.

A „Pesti Napló" mindenekelőtt arra utal, hogy a birák kinevezése után a birói kar költségei is 5-ről 10 millióra emelkedtek. Mi a különbözetet még nagyobbra teszszük. Három millióról tizenkettőre.

De vajjon ez emelkedésnek magában a kinevezés-é az oka? Engedje meg a „Pesti Napló", hogy védjük méltatlan támadása ellenében a birák kinevezésének barátait. Magában a kinevezés semmiféle költségemelkedést nem okozott volna. Hanem okozta az, hogy sok olyan teendőt biztunk a biróra, a mit hagyhattunk volna a közigazgatási tisztviselőnél, és ezenkivül szaporitottuk a munkát azáltal is, hogy jó törvények helyett csupán rosz perrendtartást készitettünk. Szaporitván a munkát, – fájdalom ok és haszon nélkül, – szaporitani kellett az erőket is, de szaporitottuk a valódi szükségen túl is, mivel a kortesrendszerhez tartozott törvényszékeket állitani boldog-boldogtalannak és a kormányrendszerhez tartozott átalán mentől több embert tenni állami fizetésbe.

Hogy a közigazgatási tisztviselők kinevezésénél is elkövessünk hasonló hibákat, arra semmi szükség, és igy e szempontból semmi szükség költségemelkedésre.

A „Napló" másik érve „a rettenetes nyugdijak." Szerinte ezek évenként annyival emelkednének, a mennyivel apadnának a vasuti kamatbiztositékok.

Csakugyan ennyire vél-e olvasóinak odaadó hiszékenységére számithatni a „Napló"? A kamatgarantia 16 millió. A megyei tisztviselők fizetése ennek negyedére sem rug. E negyednek ismét csak aránylag csekély hányada lesz a nyugdijösszeg, még akkor is, ha maximumát érte, ami csak 40 év mulva következik be.

Engedje meg a „Napló", hogy e „Schreckenberger"-jén t. olvasóival együtt mulassunk.

A nyugdijak semmiesetre sem lesznek oly „rettenetesek", mint collegánk el akarja hitetni, sőt a kamatgarantiákhoz képest mindenkor jelentéktelenek lesznek, teljes magaslatukat nyugdijazási szabályaink értelmében csak 40 év mulva érik el és egyáltalán csak 10 év mulva kezdődnek.

Ha fináncíáinkat addig sem rendeztük, valószinű, hogy már nem mi fogjuk fizetni e nyugdijakat. Ha pedig addig rendezzük, akkor 10 év mulva bekövetkező csekély költségemelkedés nem akadályoztathat bennünket a reformban, ha különben szükségesnek látjuk, nem annyival inkább, mivel eddig is épen nem jelentéktelen költségcsökkenéssel jár és pénzügyi rendezkedésünkhöz igy maga is hozzájárul.

És ezzel áttérhetünk annak kimutatására, hogy annak, a mit a „Napló" és Tóth Vilmos el akarnak velünk hitetni, épen az ellenkezője áll.

Mert mit látunk a jelen rendszer mellett?

A választott közegekben megbizni nem tudván, minden ministerium, a melyik csak tehette, iparkodott magának exponált közegeket teremteni a helyhatósági tisztviselők mellett és nem csak az adóügyre, hanem a közlekedési, oktatási, stb. ügyre is külön állammérnöki, tanfelügyelői, stb. ministeri közegek állittatnak föl a megyei közegek mellett és igy egy jól szervezett helyett müködik egymás mellett két rosz és meg van a kettős költség.

Csak akkor, ha központi igazgatás bizhatik a helyhatósági igazgatásban, csak akkor szünhetik meg ez állapot, szünhetik meg e kettős költség, csökkenhet a pénzügyi közegek költsége és mehet át ezek teendőinek jó része a közigazgatási közegekre. Csak akkor válik lehetővé az észszerű decentralisatio.

De csak akkor lehetséges a központi igazgatásban is valóságos és nem csupán látszólagos reductio.

Mert mostan minden ministerium tapasztalja azt, hogy a mire külön közeget exponálni nem lehet, a mit a megyei közegekre kell bizni, mindabban a megyei közegeket folyton-folyvást tanitani, nógatni,

idomitani, megkeresni és kérni kell, minden ügyet háromszor négyszer kell uj meg uj magyarázat mellett jobb ellátás és fölvilágositás végett visszaküldözgetni és ha ottan, a hol legalább jó akarat és képesség van – mert alapos szakképzettség csak állandóan alkalmazott közegeknél lehet, – nagy lassan némi javulás idővel észlelhető is, majd az uj választások után itt is elölről fog kezdődni a baj és évek kinos fáradsága füstbe megy.

Végre a külső közegekben meg nem bizható központi igazgatásnál természetszerüleg érvényesül a tendentia, hogy minden apró-cseprő ügyet maga intézzen, mindenbe beleavatkozzék, holott jó vidéki közegek a helyszinén sokkal jobban intézhetnék.

Ezért kell annyi ministeri tisztviselő és ezért megyen ennyi tisztviselő mellett is magában egy-egy osztályban is ezerre a hátralékok száma.

IV. évfolyam 1875. 49. szám. Kedd, martius 2.

(A. J.) Minden phrasis nélkül: őseink bölcsességét látjuk abban, hogy a tisztviselők választásához körömszakadtig ragaszkodtak.

Kitünő dolog is volt az, mikor az államhatalom Bécsben volt, politikai jogokat pedig csak a magyar nemesség gyakorolt. Az ország összes administratiója ki volt véve az államhatalom kezéből, az államhatalom meg volt bénitva, hogy pedig a helyhatósági közegek, ha semmi egyebet, de szolgálták a magyar érdeket, azt biztositotta az, hogy a magyar nemességnek voltak kifolyása, és megválasztva, vagy kihagyva ezáltal, utolsó sorban mégis csak ettől függtek.

Épen mivel ezt beismerjük, nem tudunk megbarátkozni a tisztviselők választásával, midőn az államhatalom magyar, midőn a választók az országnak jelentékeny részében nem magyar ajku oly tömegek, melyek tagadhatatlanul elmaradt mivelődési fokuknál azon érdekeket, melyek őket a magyar államhoz füzik, gyakran szem elől tévesztik és lelkiismeretlen izgatók áldozatai lesznek.

Mire volna tagadni, hogy gyengék vagyunk. Hogy a nyolc éves rendszer bennünket a létkérdés elé állitott. Hogy állapotaink zavartak mindenben. Hogy viszonyaink minden ellenséges aspiratiót fölbátoritanak?

Talán nem lesz nehéz belátni, hogy a magyar államnak ebben a pillanatban csakugyan szüksége van az egész országra kiterjedő oly közigazgatási gépezetre, melylyel a megszilárditására irányitott egységes és hatályos müködés lehetséges, melyet a magyar állameszme szolgálatába lehet állitani.

Nem látjuk ennek módját a tisztviselők választása mellett.

A magyar államhatalomnak, melynek az eszmét adni, a müködést vezetni kellene, a közegek megválasztására semmi befolyása. De nemcsak megválasztásukra nincs semmi befolyása. A magyar államhatalomnál mindig nagyobb befolyást fognak reá gyakorolni localis érdekek és ott, a hol – az ország nagy részében, – a magyar állam iránt ellenséges befolyások, a meddig a tisztviselő tudja, hogy ezektől függ ujramegválasztása vagy kimaradása.

Az éber főispán fölléphet ugyan a roszakarat eclatans eseteiben. De egyfelől erélye az ily esetekben is hajótörést szenvedhet a megyei közönségen; másfelől a főispán rendelkezésére álló eszközök, a fölfüggesztés, a vizsgálat csakis eclatans esetekben alkalmazhatók, a simábban áskálódó roszakarattal, a kötelességeit gyarlón teljesitő ügyetlenséggel, melyek tartós és rejtett behatásukban veszélyesbek egyes visszaéléseknél, az államhatalom, a közérdek, védtelenül áll szemben.

Igy sok helyen ugyanaz a szolgabiró, a ki talán egész odaadással szolgálta a germanisatiót, mikor a germanisaló államhatalomtól függött: ma a magyar érdek ellen áskálódik, mivel állásában a tömegek fölött hatalomra jutott magyarellenes izgatóktól függ. Igy Magyarországot nem lehet consolidálni.

Mindez nem az általunk is kárhoztatott bureaucraticus centralisatóra, nem az általunk is melegen és őszintén pártolt helyhatósági önkormányzat megsemmisitésére utal, a mi egyaránt sajnos és kárhozatos hátralépés volna.

Hanem igenis utal arra, hogy ha a magyar államérdeket nem mostohán elveszni hagyni, hanem erősiteni akarjuk: a magyar államhatalomnak módot kell adni arra, hogy Magyarország minden részében hatályosan, gyorsan, folytonosan, rendszeresen és közvetlenül szolgálhassa a magyar állam érdekét és szeghesse utját azonnal minden ellentett törekvésnek.

A mint Sennyei báró mondta:

„Azon centrifugális elemekkel szemben, melyek részünkről teljes igazságot, testvéries elbánást, bizonyos fokig türelmet várhatnak, de melyek irányában nekünk az államegységét, ha szükséges, még hatalommal is fönn kell tartanunk, meg kell adnunk azon kormánynak, mely az államnak ezen egységét képviseli, mindazon eszközöket, melyek szükségesek arra, hogy ezen hivatásának kellőleg megfelelhessen."

Ez azonban csak ugy érhető el, ha az összes közigazgatási közegek a magyar államhatalom közegei.

IV. évfolyam 1875. 54. szám. Vasárnap, martius 7.

(A. J.) Ha már a ministerium születésének napja; a komor és csüggeteg bemutatási jelenet, mely alatt az összekulcsolt kezü, fekete ezüst diszöltönyü minister urak az enterprise des pompes funébre férfiaira szembetünően emlékeztetének; a haláleset folytán az országházra kitüzött gyászlobogó; ha mindez ominosus jel is volt és láthatólag nyomasztóan hatott az utóbbi napok elkeseredett harcaiból oly váratlanul megszülemlett szabadelvü pártra: a gyászjeleket máris derültebbek, a szomoru eseményeket mulatságosabbak váltották föl.

Gróf Lónyay nagyszámu barátai föladták a várakozó álláspontot és csatlakoztak kormánypárthoz. Ha gróf Lónyay, a ki független marad, nem is, de személyes barátai nagyobbrészt ezután is ép ugy a kormánypárt erejét fogják gyarapitani, mint tették eddig.

A tanuló ifjuság egy része és a fővárosnak nehány vitéz lovas drabantja fáklyás zenével siettek megtisztelni az uj kormányt és pártját és ha a lakosságot nem is tudták magukkal ragadni, ha a lovasok által alakitott tág félkör üres is maradt: a főváros küldöttsége az ékesszóló főpolgármester vezetése alatt ép ugy sietett Tisza Kálmánnak hódolatát bemutatni, mint a hogyan bemutatta volna bármely más uj belügyministernek.

Vasárnap délben pedig a „Hungaria" diszlakomája fogja a „közös müködésre egyesült nagy pártok" első közös müködésének emelő látványát nyujtani.

Ha mi, a kik az ellenzék terén állva, mindez örömökben nem részesülhetünk, még sem csüggedünk: oka ennek sok más nagyobb ok között az is, hogy a velünk szemben álló párt sokkal erősebb, semhogy gyenge ne volna.

A mostani angol ministerelnöknek, az angol toryk fényes elméjü vezérének, Disraelinek regényeiben gyakorta találkozunk valóságos vezércikkekkel, melyekből több gyakorlati tanulságot meritethetünk, mint nem egy egy doctrinaer politikai tankönyvből.

Ilyen részlet „Coningsby" II. könyvének első fejezete, a hol a szerző a parlamenti reform után az 1832-ki választásokból kikerült óriás liberalis párt rohamos bukásának emlékezetes okait fejtegeti.

Világos, hogy a párt széjjelmállását nagyságának természetellenes tulsága okozta. Oly dimensiokat öltött a párt, hogy a tehetetlenség, végül pedig a szélhüdés áldozatává lőn. Nem lehetett kielégiteni annyi ambitiót, nem lehetett megfelelni annyi ellentétes várakozásnak. Mindenkinek meg volt a maga kételye; mindenkinek meg volt barátságos vetélytársa; sőt két cabinet versengett egymással: az egyik a ministeri tanácsban, a másik a fondorlatok tanácsában ült. Az ellenzék eltörpitésének következménye az volt, hogy a kormánypárt egy része vállalkozott az ellenzék teendőire. Tulságos mérveket öltött többséget nem lehet összetartani. A nagy számot nem lehet egységesen vezérelni, nem lehet sem vezetés, sem személyes befolyás, sem nézetek egyesülése által összetartani; még kevésbé lehet kielégiteni mindazokat, a kik concret reményeket táplálnak, magukat distinguálni, és ha más által nem, legalább hangadó szereplés által kitüntetni vágynak. Tulságosan nagy pártban kelleténél több az ilyen, és egymással meg nem fér. Százféle melléktekintetre van folyton kényszeritve a kormány, minden nagy kérdés nagy ellentéteket tár ki, és az összeütközések csak habozás, tehetetlen evickélés és tétlenség által odázhatók el, és igy is kitörnek elébb-utóbb. Tulságos többség: gyenge párt és gyenge kormány.

A reform-bill és az 1832-ki választások teljesen abrogálták azt a parlamenti oppositiót, mely másfél századnál tovább majd a kormányon, majd azon kívül működött. Az óriás „szabadelvü" kormánypárt hangosan gratulált magának és az országnak, hogy menekült a visszatartó tehertől, hogy imponáló egység és egyetértés, „üdvös összemüködés" uralkodik a parlamentben! A toryk nagy része azt hitte, hogy pártjuknak örökre vége van. A legvérmesebbek is azt hitték, hogy a hatalomtól el vannak zárva legalább egy emberéletre.

De két rövid év alatt kitünt, hogy a kormány ez óriás többség által meg van bénitva, hogy e tultengő többség tehetetlen, hogy a helyzet feladatainak meg nem tud felelni. A parlamentben meg volt a többség, a kormány többsége. De a nemzet fölött közelégedetlenség uralkodott, a király 1834-ben elbocsájtotta a kormányt, feloszlatta a parlamentet és a király és a nemzet bizalma kormányalakitásra a conservativek vezérét, Sir Robert Peelt, ki oly elszántan a milyen sikertelenül támadta meg a reform-billt, visszahivta Rómából, a hova a parlamentből is kimaradva abban a hiszemben vonult, hogy sokáig nem fog megjönni az ő ideje.

Vajjon nem-e ezekkel rokon consideratiók lebegtek a mi t. kormányunk előtt, midőn oly keveset mondó általánosságokra szoritotta programmját, midőn Széll Kálmán által kijelenteté, hogy nem most, hanem majdan csak az 1876-diki budget előterjesztésénél fogja megmondani, hogy tenni – mit – szándékozik.

Vajjon nem tart-e attól a kormány, hogy sokkal nagyobb a többsége, semhogy a tettek terére lépni merhetne?

De vajjon nem fél-e attól is, hogy nem elég az országnak látni a kormányt és a tultengő többséget, hanem látni kivánja ezeket a tettek mezején, az alkotások terén?

IV. évfolyam 1875. 57. szám. Csütörtök, martius 11.

Országgyülés
Budapest, martius 10.

(A. J.) Szakadatlan nyugalom, tárgyilagosság, expeditio, munkásság, jellemezte ma a képviselőház ülését.

Kétségkivül az uj ellenzék jelleme és ebből folyó magatartása képezi ebben a főtényezőt. Meglepetve tekinthet az ország egy Magyarországon egészen uj látványra: oly ellenzékre, mely minden személyes szemponttól, minden akadékoskodási viszketegtől, minden elfogultságtól és szenvedélytől távol állva, pártszempontnak sem ismer mást, mint a közügy előmozditását. Csak igy folyhat a munka oly gyorsan, mint ma. Mindenki, barát és ellenfél azt mondta magának: ez a valódi parlamenti ellenzék, ez azon ellenzék, mely bárminő legyen a kormány, az országra áldás.

Igaz, hogy a szélső bal padjairól ma is hallottunk némi capriolákat, melyek kivált Szederkényi urnak azon leleplezésében culmináltak, hogy a nép bizalmára támaszkodó kormánynak ahoz kell magát tartani, hogy „parva sapientia regitur mundus." Nem tudjuk ez irónia akart-e lenni, vagy a szélső bal kormányzati titkos reményeinek kitárása: annyi bizonyos, hogy általános sensatiót okozott.

Különben a szélső baloldal különböző „pártjai"-nak is meg kell adni, hogy a példa, melyet komoly tárgyilagosságában a jobboldali ellenzék adott, nem volt reá nézve hatás nélkül. Bár elég gyakran, de röviden és saját álláspontjukról higgadtan szóltak. Mert hogy az udvartartás költségeinél nehézségeket csináltak, egész multjuknál és irányuknál fogva, vajmi természetes és nem lehet rosz néven venni, midőn a jelen kormány egyik államtitkára, Horn Ede ur maga is, külföldi lapokban nyiltan izgat az udvartartási költségek ellen.

Mi természetesen azon összeget, mely a magyar udvartartás költségeire megszavaztatott, nem látjuk aránytalannak ahoz, a mit megkövetel a nemzet méltósága, a magyar szent korona fénye. És ha volna szivünknek kivánsága, ez az volna, hogy azon összeg valóban a magyar udvartartás, a magyar korona fényének emelésére forditassék. Midőn nem quota arányában, hanem ennél sokkal többet, épen annyit fizetünk, mint Austria, természetes azon óhaj, hogy az udvartartásnak ne legyen tisztán osztrák-német jellege, hanem legyen ottan egyenjogu helye a magyarnak is.

Azt sem lehet rosz néven venni a szélső baltól, hogy Tiszának fölhánytorgatta a közös ügyeket. Tisza felelte azt, a mit felelhetett és miután egyebet ugy sem felelhet, jól teszi, hogy ily apostrophákra többé felelni nem fog.

A jobboldali ellenzék az országgyülési költségekre vonatkozólag nyilatkozott. A mit Hedry mondott, az talán egy-egy fordulatában az improvisatió jellegét viselte magán, de érdemére nézve sokkal fontosabb, semhogy ne kellene megrónunk azon kormánypártiak udvariatlanságát sőt illetlenségét, kik a minden komolyságot és méltóságot nélkülöző régi hangtól, a szónokok zavarásától elszokni még nem tudtak.

Hiszszük, hogy t. kormányt nem ez urak fölfogása fogja vezérelni. A mit Hedry mondott, az a képviselőházban sok érdekbe ütközhetik, de az ország érdekei és mindinkább terjedő kivánságai által támogattatik. A képviselők számának apasztása apasztani fogja a költségeket; de emelni fogja a ház tekintélyét, mert kevesebb lévén a kerület, nehezebben fog bele juthatni annyi selejtes elem és keve-

sebb lesz a szóár; ez is apasztaná a költségeket és emelné a ház méltóságát s gyorsitaná a tanácskozásokat; az országgyülések tartamának meghosszabitása is oly eszme, mely mindinkább tért nyer. Több állandóságot és következetességet hozna a törvényhozásba, az ujoncok közt több parlamentaris képességet fejtene ki; több tájékozásra és erősebb positió foglalására adna időt a képviselőknek a politikai életben és megkimélné az országot a gyakori választások izgalmaitól, terheitől és demoralisáló hatásától; végre a házszabályok javitása napról napra mutatkozó szükség.

Sajnos, hogy a kormánypárton keveset látszanak ezekkel gondolni; az ellenzék csak kötelességét teljesité, midőn Hedry által reéjuk utalt; a keresztülvitel a kormánytól függ.

Az ülés fénypontja Sennyey fölszólalása volt. Sennyey legrövidebb fölszólalása is néma csendet varázsol a különben elég cynykus, a régi stylus által eléggé megrontott házra, s electrisál mindenkit; és bárha a szenvedélytől mindig távol marad, mégis a legnagyobb erővel és hatással dicsekedhetik.

Az uj ellenzék emelkedett álláspontját kiválóan jellemzi tisztelt vezérünk mai fölszólalása a rendelkezési alap tárgyában. Tisza maga bizalmi kérdésnek nyilvánitotta. E cimen tagadta meg a megszavazást a szélső bal. Báró Sennyey magasabb és helyesebb szempontból tárgyalta és szavazta meg a tételt. Az ellenzék viseltethetik személyes bizalommal a kormány egyes tagjai iránt, de politikai bizalommal nem. Ugy de a rendelkezési alap nem bizalmi kérdés, hanem kormányzati kérdés; és a magyar állam magasabb érdekei megkövetelik, hogy a magyar kormány ily alappal rendelkezzék.

Midőn Sennyey e tétel mellett szólt, megmutatta, hogy neki nincs pártérdeke más, mint a magyar állam érdeke. E mozzanat és a költségvetés tárgyalásának gyors haladása jellemzi az uj ellenzéket, mely ma a magyar parlamentarismusnak uj, egészségesebb, üdvösebb korszakát nyitotta meg és épen ezért emelve és áthatva lehet attól a tudattól, hogy ha az ország ügyeit még nem is vezetheti ma, az országnak nagy szolgálatokat tehet mostan is.

IV. évfolyam 1875. 60. szám. Vasárnap, martius 14.

Honvédelem I.

(A. J.) Csalódtak, a kik azt várták, hogy az ellenzék a honvédelmi költségvetés tárgyalása alkalmával elvi vitát fog fölidézni. Hü marad azon kijelentéshez, hogy elvi vitával ezuttal nem fogja késleltetni az ugy is elkésett budget letárgyalását.

Ott a hol az helyén és idején lesz, bizonyára tartózkodás nélkül ki fogja fejteni azon aggodalmait, melyeket az uralkodó rendszer ellen a védügyekben is táplál; azon eltérő nézeteit, melyek a védügyet illetőleg is arra kényszeritették, hogy az uralkodó rendszerrel és az azt föntartani óhajtó kormánynyal és ennek pártjával szemben foglaljon állást.

De a párt parlamenti actióját szabályozó ezen elhatározás nem gátolhat bennünket azon publicistai kötelességünk teljesitésében, hogy addig is legalább fővonalaiban olvasóink elé állitsuk saját nézeteinket védrendszerünk hiányairól. Sem izgatni, sem a jelen állapotok hiányaiból politikai capitalist csinálni nem akarunk és nem fogunk. De minél behatóbban foglalkozunk a monarchia és egyes államainak védszervezetével, annyival inkább emelkedik kebelünkben meggyőződéssé a hit, hogy e szervezetek sem a hatályos

védelem, sem általán a monarchia, sem különösen Magyarország érdekeinek, sem végre a pénzügyi lehetőségeknek meg nem felelnek: és hogy mind e hiányok magában a szervezet elhibázott alapeszméjében gyökereznek. Ily meggyőződés sulya alatt hallgatnunk nem lehet, nem szabad.

Nem szólunk külön a honvédségről. Szerintünk a honvédségi kérdés csupán a hadsereg kérdésével kapcsolatosan oldható meg. Csupán mindakettőre kiterjedve eredményezheti a reform a bajok orvoslását, mivel a bajok mind a kettőben gyökereznek. Valamint alapeszméjük, de nagyjából céljuk és hivatásuk is közös, a javitásnak is mind a kettőre ki kell terjedni. Ha magára a honvédségre szoritkozunk, vagy a pénzügyi szempont vezet bennünket, és akkor ennek föláldoznók a katonai és nemzeti szempontot; vagy arra törekszünk, hogy a honvédséget jelen szervezetében a katonai tökély fokára emeljük: és akkor oly követelményekkel találkozunk, melyeknek pénzügyeink állása mellett teljességgel nem tehetünk eleget. A kettő közül egyiket sem akarjuk. Gazdászat és nemzeti érdekeinket egyaránt szivünkön viseljük. De legkevésbé akarjuk a mostani állapotot, mely pénzügyileg elviselhetetlen és a nemzeti hiuságnak igen, de a nemzeti érdeknek nem felel meg és legkevésbé felel meg védelmünk érdekeinek, mivel az elviselhetetlen áldozatok mellett sem vagyunk képesek a honvédséget a katonai tökély fokára emelni.

II.

A monarchia 1866-ki balsorsában porosz gyorspuskánál sokkal nagyobb tényezőnek tekintjük azt, mely legkevésbé lőn emlitve: hogy ugyanis az ellenséggel egyáltalán nem versenyezhettünk mozgósitási képességben.

Mayer Bernát emlékirataiban emliti, hogy a hadügyministeriumban senki sem tudta 150.000 ember hollétét. A lajstromokban meg voltak, de sem a déli, sem az északi hadseregnél nem voltak.

Tudjuk, hogy a rend és pontosság tekintetében azóta igen sokat haladtunk. Ez érdem ugy a hadügyi, mint a honvédelmi ministereket megilleti.

Ilyesmi most nem fordulhat elé. De hol van ma még az a komoly katona, a ki lehetségesnek tartja a gyors mozgósitást az állandó területi beosztás nélkül? A honvédségnél meg van. A hadseregnél nincs, ott vagyunk ebben a tekintetben, a hol 1866 előtt voltunk. Történt azóta igen sok, – a minek azelőtt kellett volna megtörténni. A minek azóta kellett volna megtörténni, nem történt meg. Az a minek fölényét láttuk 1866-ban és láttuk ujra a német-francia hadjáratban. A területi beosztást sürgette a Fölség, sürgette a delegátió; szükségét elismerte a hadügyminister; de nem haladtunk benne egy lépést sem. Meddig fog még tartani, hogy örökre hátra vagyunk egy eszmével, el vagyunk maradva egy lépéssel? Csakugyan nem volna nálunk más mód a haladásra, mint a balsors kényszere?

Kicsinyeltük a vontcsövü ágyut és csak Villafranca után hoztuk be. Kicsinyeltük a gyorspuskát és csak Königsgratz után hoztuk be. Meddig kicsinyeljük a területi beosztást? Mire várunk?

A meddig be nem hozzuk az állandó területi beosztást, mozgósitáskor mindent ottan fogunk találni, a hol nem kellene. A tényleg fönálló békeelhelyezés a legnagyobb ellentétben áll a harcrenddel; és mielőtt a csapatok ebbe beállithatók, a legdrágább idő vész el, mig a tartalékosok az ezrednek más tartományba eső állomására és onnan az ezreddel együtt talán ugyanazon vonalon vissza rendeltetésük helyére jutnak.

De nem csak azon idő vész el, melyet e mozdulatok körösztülvitele és az egy osztályban müködni hivatott, de talán a monarchia ellentétes szélein elszórt csapatok összevonása igényel. Hanem e mozdulatok és összevonások, melyek természetüknél fogva egymást sürün körösztezik, lefoglalják a közlekedési vonalakat és eszközöket és ez által is hátráltatják a mozgósitás gyorsaságát és rendszerességét.

Szóval: előbb fenekestől föl kell forgatni a viszonyokat és uj rendbe kell állitani és csak akkor aztán lehet megkezdeni a mozgósitást. Jó védszervezettel biró ellenség az ország szivébe nyomulhat, mielőtt mi csak a mozgósitást befejezhettük volna; és a mienknél sokkal gyöngébb erővel, melylyel azonban rendelkezhetik azonnal és teljesen, ellensulyozhatja nagyobb erőnket.

Természetes, hogy csupán ottan lehet gyorsan mozgósitani, a hol mint Németországban, minden lehetőleg ugy együtt van, a hogy a mozgósitásnál ki kell vonulnia.

És a ki a másikat megelőzi a tökéletes mozgósitásban: az félig már megnyerte a hadjáratot.

Ezért kellenek az állandó területi hadosztályok. A hol bizonyos területen minden együtt van, a mi együtt kivonulni hivatva van. Kiegészitések és kivételek mindig szükségesek lesznek: de a rendszernek ennek kell lenni.

IV. évfolyam 1875. 61. szám. Kedd, martius 16.

Honvédelem III.

(A. J.) Az állandó területi beosztás azon alap, melyre egész védszervezetünk reformját fektetni kell. Ez alapon lehet a bajok valamennyién segiteni.

Tudjuk, hogy voltak seregek, melyek nemzeti szellem nélkül is nagyot tettek. De valami szellem kell, hogy legyen. A régi osztrák hadseregben meg volt az ugynevezett „Armee-Geist". Nem volt nemzeti szellem, de igen jó katonai szellem volt.

A változott politikai viszonyok, különösen a dualismus, a honvédség fölállitása, a Khun-féle előléptetési szabályzat által nehéz lökéseket kapott. A hadsereg alapos ismerői alig fogják tagadni, hogy ma már kevés erővel bir. A régi állapotok dicsérői fájlalják eltünését. Tény, hogy a hol valamely szellem kivonuló félben van: másnak kell bevonulni, vagy nem marad semmi. A hadsereg alapos ismerői aggódva constatálják, hogy a régi „Armee-Geist" helyét némely csapatoknál bizonyos nem osztrák, hanem német szellem kezdi elfoglalni. A dolog fölötte kényes és igy fölötte tartózkodók akarunk lenni. De mivel fölötte veszélyesnek tartjuk, kötelességet vélünk teljesiteni ennek jelzésével. Nézzenek körül az illetők, ha nem találják, annál jobb; ha találják, a veszélyt commentálnunk nem kell. De mindenesetre legjobb gátja lesz e veszélynek, ha módot adunk uj szellem fejlődésére.

A sereg szelleme legyen mindenekelőtt dynasticus. De ez hatványoztassék a nemzeti szellem által. Ennek természetes kifejlesztésére szolgál az állandó területi beosztás. Az állandó contactus által a lakosság érdeklődhetik, melegedhetik a hadsereg iránt, – a mire mint főóhajunkra a legnagyobb sulyt fektetjük – míg a csapatokban terjedni fog a hazához való ragaszkodás. Végre a hol aggodalommal te-kintették a magyar szellemet egykor, most már erre nem fognak okot találni. A germanisatió ma már nem Habsburg, – hanem Hohenzollern érdek.

IV.

Területi állandó beosztás és nemzeti szellem mellett alig lehet magyar szempontból kifogás az ellen, hogy a honvédség

szorosabb kapcsolatba hozassék a területi divisiókkal. A nemzeti szellemet viszont ez is emelni fogja. Ezt most nagy mértékben akadályozza a magyar tisztek hiánya a hadseregben. De ez csak addig áll, míg honvédségünk a hadseregtől egészen különszakadt védszervezet lesz és megszünhetik, ha a szerves kapcsolat létesül. E három rendbeli tény által bizonyára sokkal többet nyerne a magyar érdek, mint egy teljesen elkülönitett honvédség által, melyet pénz hián hasznavehető védszervezetté fejleszteni ugy sem tudunk, mely ugy szólván pusztán gyalogságból áll, melyhez már most sem találunk elegendő számu magyar tiszteket; és a mely most is nem külön honvédtábornokok, hanem cs. kir. tábornokok alatt áll. Másfelől a monarchia védszervezete nyerne egységben, tömörségben és erőben és mivel nem kellene annyi külön honvédintézetet föntartani és részben a seregbeli magyar tisztek képezhetnék ki a honvédséget is, a mint történik Austriában, tetemesen leszállanának, de meg nem is egyedül reánk nehezednének azon terhek, melyeket mostan minden adófölemelés mellett sem tudnánk elviselni, és melyek a mostani rendszer mellett még sem elégségesek, hogy akár a honvédséget, akár a hadsereget a katonai tökély szinvonalára emeljük, a mit bizonyit az, hogy az elébbinél a lovasságot, utóbbinál a tüzérséget nem tudjuk megfelelő állapotba hozni.

De megtakaritásokkal jár már magában véve is az állandó területi beosztás, midőn elesik a csapatok folytonos vándorlása.

Van mostan egymás mellett három egészen elkülönitett védszervezetünk. A hadsereg, az osztrák és a magyar honvédség, mely egymással rivalisál és egymással surlódik, mivel mindenik nyujt tagjainak bizonyos előnyöket, melyekkel a másik nem bir. Van három szolgálati és vezénynyelvünk: német, magyar, horvát. A hadsereg nem közös, hanem bizonyos tekintetben német és germanisál, ámbár a germanisatió ma már sem a monarchiának, sem a dynastiának nem lehet érdeke. A terheket nem tudjuk elviselni és a katonai igényeknek még sem teszünk eleget. Főkép pedig nem tudunk ugy mozgósitani, a hogy kellene.

Minderre segitség nincsen más, mint báró Sennyey azon eszméjének elfogadása, melyet e szavakban formulázott:

„Én is a delegátió és a magyar kormány föladatának tartom azt, hogy a területi rendszer, a territorális divisiók következetes létesitésére mindent elkövessen, és azon nézetben vagyok, hogy törekvésünknek oda kell irányulni, hogy a közös hadseregnek, melyben saját polgártársaink épen ugy teljesitik polgári kötelességöket, mint a honvédseregben, a magyar állam nemzeti szelleme – természetesen a hadsereg közösségének teljes föntartása mellett, – érvényre jusson és hogy a magyar ezredekben magyar tisztek alkalmaztassanak. Ha ez meg lesz, akkor én teljes megnyugvással javasolhatom azt, hogy a honvédsereg a területi divisiókkal szorosabb összeköttetésbe hozassék és hogy ennek következtében az administratióban tetemes és mélyen beható megtakaritások eszközöltessenek."

IV. évfolyam 1875. 70. szám. Szombat, martius 27.

(A. J.) A desolutio és dissolutio azon nyolc évi politikája után, mely a magyar államot és a magyar fajt anyagi és erkölcsi romlásnak és bomlásnak vezette, az önfentartási ösztön, a magyar hazához való hü ragaszkodás utal bennünket conservativ politikára, nem oly értelemben, mely a hátramenés vagy akár a stagnatio

volna, mert hisz nem mi vagyunk, kik a tarthatatlan jelen állapotokat conserválni akarnók: hanem igenis oly értelemben, hogy minden egyéb érdeket alárendelünk a magyar állam consolidatiojának, a magyar faj és társadalom conservatiójának.

Ez a mi célunk, ez a mi politikánk, ez a mi egyedüli tendentiánk. Minden egyéb, a mit rólunk mondanak, nem más, mint az előitéletek fanatismusa, vagy az önérdek hideg hazugsága.

E szempont vezet bennünket akkor is, midőn a mostani helyett oly közigazgatási rendet akarunk, melyet a magyar állam megszilárditására intézett egységes és hathatós müködésre lehet használni; és egy eszme, a magyar állam eszméje szolgálatában lehet mozgásba hozni.

Ha bennünket nem a haza érdeke, hanem pártérdek, avagy csupán ellenzéki viszketeg vezetne, akkor nekünk mint ellenzéknek óhajtanunk kellene, hogy a kormány legyen minél gyöngébb, minél tehetetlenebb, de mi a pártérdeket és az ellenzéki szempontot is alárendeljük a magyar érdeknek és a magyar szempontnak. Mi nem tartjuk lehetségesnek, hogy a kormány hatályosan és eredménynyel müködhessék bajaink gyógyitásában, ha a közigazgatást kezébe nem kapja.

És jóllehet a jelen kormány iránt még nincs okunk nagy bizalommal viseltetni és ugy megalakulásának körülményeinél, valamint eddigi magatartásánál fogva sem tudunk tőle a helyzet magaslatára emelkedett nagyszabásu actiót várni: egész általánosságban kivánnunk kell, hogy a magyar kormánynak megadassanak erre a szükséges eszközök, melyek között első sorban állónak az országos administratio fölötti rendelkezést tekintjük. Ezt kivánjuk a jelenlegi kormánynál is. Ha azután mégis tehetetlen marad, ha föladatának mégsem tudand megfelelni, annyival inkább lesz tisztán és egyedül a maga és tévesztett politikájának hibája.

A többség részéről értenők legkevésbé azt az okoskodást, melynek a „P. N." tegnapi cikke is kifejezést ad, melynek végeredménye nem egyéb, mint az, hogy a közigazgatást nem adja a kormány kezébe, mivel nem akarja rábizni az ezzel járó hatalmat és befolyást.

Ha a kormányban nem bizik, nem szabad rábizni a kormányzás föladatát; ha bizik benne, adja meg neki a föladat megoldásához szükséges hatalmat.

Az ellen, hogy a kormány a hatalommal visszaéljen, mi mint a parlamentarismusnak hivei a biztositékokat a parlamentben és a ministeri felelősségben találjuk föl. A meddig ezekkel nem birtunk, addig volt értelme annak, hogy a kormánytól megtagadtuk a kormányzásra szükséges hatalmat, jóllehet ez akkor is csak viszásság lehetett. De midőn a kormány az országtól, annak képviseletétől függ, nincs ennek semmi értelme. Mert ha supponálunk oly hatalmat, mely a magyar parlamentet tehetetlenné tenné, ez bizonyára nem respectálná a megyék mostani jogait sem és azokban akadályt nem találna.

Ha ilyen eventualitásokra is kell gondolnunk, annyival több ok, hogy a magyar államot rendezni és erősiteni siessünk és ne habozzunk azon eszközök alkalmazásában, melyek a leggyorsabban vezethetnek erre. Ezek között a leghatósb a közigazgatási szervezet oly átalakitása, mely a benne müködő egyéneket legalább idővel szakférfiakká és jogosulatlan családi és államellenes befolyásoktól függetlennekké, az egész gépezetet pedig olyanná tenné, hogy azt a magyar állameszme szolgálatába lehessen állitani.

Hogy ezzel akár a helyhatósági autonomiát akár az önkormányzatot föladnók, az oly állitás, mely régi vármegyei előitéleteken alapul.

Senki sem lehet az autonomiának, az

önkormányzatnak oly meleg barátja mint mi. Ismerjük becsét, de ismerjük és osztjuk fajunk ragaszkodását is hozzá. És annyival inkább fogunk igyekezni e tévfölfogás eloszlatására, mivel nagy mértékben tapasztaljuk, hogy az általunk sürgetett reformnak utjában leginkább az autonomia és önkormányzat iránti pietas és ragaszkodás áll. Sokan ismerik föl, hogy szükséges volna erősiteni a magyar államhatalmat kivált a nemzetiségi izgatásoktól aláaknázott területeken; hogy kivánatos volna a mostani delletans és számos helyen clique érdekeknek alárendelt tisztviselői kart állandóan alkalmazott, állásukban biztositott szakközegekkel fölváltani: csak ne kellene föláldozni az autonomiát és önkormányzatot.

Ezen aggodalmak megnyugtatása eszméink utjából kétségkivül sok nehézséget fogna elháritani.

Mi nem csak kereken tagadjuk, hogy a reform ily áldozatokba kerülne, hanem ki fogjuk mutatni azt is, hogy ellenkezőleg az autonomia és az önkormányzat fölelevenitése is azt kivánja, hogy az állami közigazgatás állandóan kinevezett állami közegekre bizassék.

Azonban addig is legyen szabad egyszerüen a következőkre utalni.

A jelenleg fönnálló törvényhatósági szervezetet épen azért tarjuk annyira szerencsétlennek, mivel az állami rend igényeinek egy általán nem képes eleget tenni; és mégis épen ott és abban semmisiti vagy legalább bénitja meg az autonomiát és az önkormányzatot, a hol ezek a legjogosultabbak volnának, müködésök a legkivánatosabb volna.

Követelménye az önkormányzatnak, hogy a localis ügyek localis befolyás alatt döntessenek el; de az, hogy az állami közigazgatás ügyei localis befolyás alá adassanak, nem önkormányzat, hanem confusio.

Angolországban a helyhatósági autonomia és az önkormányzat egymás mellett virul, eleven életet él és hatásosabb és erőteljesebb, mint nálunk, holott ottan nem választott, hanem kinevezett tisztviselők intézik a közigazgatást.

Ez annak a jele, hogy nálunk ferde fogalmak uralkodnak az autonomiáról.

IV. évfolyam 1875. 73. szám. Csütörtök, april 1.

A közigazgatási reformra vonatkozott eddigi észrevételeinkben iparkodtunk kitárni a választási rendszernek elkerülhetetlen kárhozatos következményeit. A reformnak hármas célját tüztük ki: a közigazgatást olcsóbbá, hatályosabbá és a magyar állam érdekeinek megfelelővé tenni. Kimutattuk, hogy ha ugyan akarjuk mindezt, akarnunk kell a tisztviselőknek állandó alkalmazását és a magyar államhatalom alá rendelését. Nem mintha ez magában már eleget tenne amaz igényeknek, hanem igenis előföltétele a reformnak, mely nélkül minden egyéb csak az eddigiekhez hasonló eredménytelen toldozgatás-foltozgatás maradna.

Lehetnek azonban, sőt sajnos volna ha nem volnának, a kik ép ugy mint mi óhajtják a hármas cél elérését: de hamarabb volnának készek lemondani ezekről sem mint az önkormányzatnak és a helyhatósági autonomiának ősi intézményeiről, melyeket mint a helyi érdekek istápjait és az egészséges közélet ébresztőit és táplálóit magasra becsülnek.

Hozzájuk szeretnénk fordulni ezuttal. Hozzájuk annyival is inkább, mivel rokonoknak érezzük magunkat velük. Akarva a hármas célt, egyáltalán nem vagyunk hajlandók áldozatul dobni az autonomiát, az önkormányzatot. Sőt negyedik gyanánt akarjuk ezeket a háromhoz füzni. Mert a

mostani állapot öli el a közéletet, áldozza föl az állami mellett a helyi érdekeket is.

A kik akarják a magyar államot, és az eleven életben lüktető igaz önkormányzatot, azok velünk lesznek. Elébb-utóbb velünk lesznek.

Mert az, hogy a jelenlegi rendszer a magyar állam lételét veszélyezteti, nem a bureaucraticus centralisatióra utal, melynek pártunk határozott ellensége, és melyet maga Sennyey megtámadott mostani központi igazgatásunkban is; és nem utal a helyhatósági önkormányzat megsemmisitésére, a mi sajnos és kárhozatos hátralépés volna: hanem igenis utal arra, hogy ha a magyar érdeket az államellenes izgatásnak és a mindinkább nyakunkra növő anarchiának áldozatul dobni nem akarjuk, akkor a magyar államhatalomnak módot kell adni arra, hogy az ország minden részében hatályosan, gyorsan, folytonosan, rendszeresen és közvetlenül szolgálhassa a magyar állam érdekeit, és szeghesse utját azonnal minden ellentétes törekvésnek, hanyagságnak és rendetlenségnek.

De akkor, a midőn oda törekszünk, hogy az állami közigazgatás oly állandóan alkalmazott szakközegekre bizassék, a kik pártfluctuatiok és családi befolyások alól emancipálva, állásuk biztositását és jövőjüket nem ezekben, hanem hasznavehetőségükben volnának kénytelenek keresni, mint az államhatalom közegei pedig az állami közigazgatást pontosan és lelkiismeretesen végeznék és összevéve oly gépezetet alkotnának, mellyel az állam consolidatiojára irányuló egységes, nagyszabásu, tervszerü mükődés lehetséges volna: akkor még távolról sem akarjuk a helyi érdekeket elölni, a municipális autonomiát, az önkormányzatot megsemmisiteni.

Az általunk sürgetett reform ellenszegülésnek ezek csak ürügyül nem valódi okul szolgálnak. A valódi ok a korteskedéshez és a clique-hatalomhoz való ragaszkodás. Mert épen a helyi érdekek ápolása csak hazugság, az önkormányzat csak fictio a mostani állapotban.

Mert ezek épugy mint az államérdek föláldoztatnak azon kortes szempontoknak, azon családi és clique-érdekeknek, néhol államellenes törekvéseknek, melyek teremtményeiket és eszközeiket elébb alkalmazzák utóbb pedig a sértett közérdek ellenében hatalmukkal födözik, hogy szabadon henyélhessenek, zsarolhassanak, a mint épen kinek-kinek tetszése és állása magával hozza, pártfogoltsága megengedi.

Hiába panaszkodunk tisztviselőink ellen. Hiába tudjuk, hogy vesztegethetők, hatalmukkal visszaélnek vagy henyék és hasznavehetetlenek. Hiába lép föl a főispán, a kormány. Ha vizsgálatig jut is a dolog, a vizsgálat és eredménye ugy vész el, mint homokban a patak.

És nem-e hazugság a helyi érdekek ápolása, nem-e fictio az önkormányzat, midőn sem az állandó választmányba, sem a közgyülésbe nem lehet bekapni az embereket, hanem a tekintetes közönség helyett tettleg a tisztviselők és a cliquebeli kupaktanács intézik a dolgokat tetszés szerint és ellenőrzetlenül?

De bezzeg csak legyenek egyszer a tisztviselők a kormány közegei, körmükre fog nézni a tekintetes közönség és mig mostanában legyezgeti és leplezgeti hibáikat, és a főispánnak utjában áll, ha rendet akar csinálni, majdan akkor maga fogja követelni legelébb a szigort, és csak szőrszálat is találjon valamely intézkedésben, egy hibát saját határozatainak végrehajtásában, fölfogja lármázni az egész megyét, ha kell az országot.

De tekintsük közelebbről azt a képet, melyet az uj megye, szemben a mostanival nyujtana.

A kinevezés mellett a főispáni és alis-

páni állásokat egyesiteni lehetne. Nem jelentéktelen megtakaritás. A hatáskörrel fölruházott uj főispán keze alatt dolgoznának a szakreferensek, a kiknek sorába beállitandók a ministeriumok mostani exponált közegei is, a kik jelenleg minden organicus összefüggés és támasz nélkül vegetálnak a megyei tisztikar mellett, gyakran ugyanazon hatáskörben, csak egymás zavarására, az ügymenet kárára. Sok hivatalnok és sok költség válna fölöslegessé, még több bajnak és zavarnak volna eleje véve. Külön állammérnöki, külön tanfölügyelői hivatalokra nem volna szükség és a pénzügyi és adóközegekben is jelentékeny megtakaritásokat lehetne tenni, teendőjüket a megyei tisztviselőkre bizva. A szolgabiró is állandóan kinevezett hivatalnok lesz és vissza kapja a törvénykezés elválasztása folytán elveszett hatáskörének egy részét, – mert az élet erősebb lesz, mint a doctrina, – és be kell hozni ujra a régi jó magyar szolgabirói praxist, hogy kerületének egyes helyein, időről-időre megjelenni tartozzék a szolgabiró, hogy sok költség és irkafirka nélkül lássa el a szegény ember ügyét annak egyszerü igényeihez képest.

Ezek volnának ugy az állami közigazgatás, mint a megyei közönség illetékes határozatainak is végrehajtó közegei. Állami fizetésük mellett elenyészne a megyei háziadó kérdésével üsszekötött nehézségek legnagyobb része, a kormány bátran a közönségre bizhatná, hogy saját specialis céljaira mennyi adóval akarja magamagát terhelni. Ezzel is életet nyerne a most csak papirosan létező önkormányzat és autonomia.

A kormány és a közönség kettős ellenőrzése alá helyezve, állandóan alkalmazva, a pártfluctuaciók és clique-befolyások alól emancipálva, előmenetelüket nem ezek kiaknázásában, hanem hasznavehetőségükben találva: a mostani drága, megbizhatatlan, zilált és magamagának utjában álló helyett legalább idővel szakképzett és oly közigazgatási személyzetet nyernénk, melylyel a magyar államot consolidálni, erőit egyesiteni, a közigazgatást rendbe hozni lehetséges volna; a kormány pedig közegeiben megbizhatván, nagy mérvben decentralisálhatna és sokat bizhatna a külső organumokra, a mit ezek helyben jobban intézhetnek el, de a mit most saját foruma elé von. Jelentékeny megtakaritás a központi igazgatásban.

A megyei közönségnek e mellett nagy és szép hatásköre nyilnék. Administratióra a modern viszonyok közt a közgyülés ugy sem alkalmas. De alkalmas és hivatva lehet a lakosság óhajainak és szükségeinek tolmácslására és e végből szabadon érintkezhetne országgyüléssel, kormánynyal és más helyhatóságokkal. Föntartva a biró előtti felelősséget, a politikai vitatkozásnak is a mostaninál bővebb tért lehetne engedni, mert ellentétben a mostani rendszer pártolóival a mellett vagyunk, hogy az autonomia megkivánja a politikai véleménynyilvánitás jogát is, és kivánjuk, hogy a megyei közönség birjon annyi joggal mint egy angol meeting, vagy akármelyik ujságiró.

A megyei vagyon és pénzügy, egészség- és szegényügy, közintézetek, közlekedés és vizszabályozás, gazdasági és iparügyek, tanügyek, adóbizottságok, képviselőválasztás, elég teendőt és önálló hatáskört nyujthatnának a közgyülésnek. Mindezekre nézve a törvények és a localis érdekek határain belül határozhatna és statutumokat hozhatna, mert nem vagyunk barátai a bureaucraticus kaptafának és mindenütt érvényesiteni akarjuk a helyi viszonyokat, melyeket legjobban képviselend a közgyülés. De mint a horvátok tevék, mi is fölruháznók a főispánt, hogy önmaga vagy a kormány által initialt bármely más ügyet is a közgyülés elé

bocsáthasson a helyi külön viszonyok érvényesithetése végett. Végre ellenőrizné a közgyülés a tisztviselőket és az összes administratiót, a tapasztaltakkal a főispánhoz, a kormányhoz, az országgyüléshez fordulhatna és ha még megkapná bizonyos észszerü korlátok közt az adókivetés jogát, melylyel most nem bir, és mely nélkül autonomiát nem képzelhetünk: teendője és tekintélye lesz elég és benne lüktetvén a megyei élet, ébreszteni tudna közéletet is, különbet a mostaninál. Jegyzőit, albizottságait, kiküldötteit és egyéb functionáriusait maga választaná, és itt volna helye ma is az ingyenes hivataloskodásnak.

Biztositva volna a magyar érdek; volna rend, jó, gyors és olcsóbb közigazgatás; decentralisatió és eleven, valódi autonomia és önkormányzat.

Nyerne minden; csupán a korteskedés és a nepotismus veszitene.

IV. évfolyam 1875. 75. szám. Szombat, april 3.

A levitézlett rendszer végrevalahára bekövetkezett kimulásának megbizható és becses tanusága volna, ha Jókai Mór „húsvéti piros tojásaiból" csakugyan kikerülnének azon nagyszabásu pénzügyi miveletek, melyekkel nagy nemzeti költőnk az országot oly biztos hangon kecsegteté, hogy az olvasó önként kénytelen volt azt hinni, hogy egyenesen a kormány által van megbizva ez örömhirek közrebocsájtásával.

Vasutak csoportositása, a 153 milliós uzsorakamat, rövid lejáratu kölcsön convertálása az államjavak értékesitésének alapján és ezzel kapcsolatosan nemzeti bank: ha a kormány csakugyan ezekkel kecsegtethet bennünket kormányra lépésének rövid ideje után is, akkor azt kell mondanunk, hogy csakugyan vége van azon rendszernek, mely meggondolatlan tulzásaival és könnyelmü pazarlásaival megingatta az álladalom lételét, de visszariadt minden nagyobbszabásu actiótól, mely gazdasági életünket és pénzügyeinket rendbehozni, önállósitani, a bécsi gyámság és kiaknázás alól emancipálni képes lett volna; azt kell mondanunk, hogy hála istennek végrevalahára van Magyarországnak kormánya, mely a maga lábán áll, tenni akar és tenni tud.

Bármi válasszon el bennünket a kormánytól, ha tettei csakugyan ilyennek fogják jellemezni, mi az elsők leszünk elismerésünkkel és egész odaadással fogjuk támogatni ebbeli tetteiben.

Őszinte barátai a szabadságnak, mégis azt hiszszük, hogy jelen viszonyaink közt nem a liberalismus doctrinái, hanem a magyar állam realis érdekei által kell magunkat törekvéseikben vezéreltetni és azt hiszszük, hogy jelen viszonyaink közt nem liberális theorémák megvalósitása, hanem a magyar állam consolidálása, rendezése és erősitése a kitüzendő és követendő cél. Mi tehát azon párthoz, mely irányát és célját velünk ellentétben a liberalismusban akarja, ha ugyan saját elnevezésének hitelt adhatunk, keresni, nem tartozhatunk. De azért csak örvendeni fogunk, ha ezen pártnak kormánya mentől több alkalmat szolgáltat nekünk, tényleg is bizonyságot tenni arról, a mit kijelentettünk annyiszor, hogy bennünket nem ellenzéki viszketeg és még kevésbé hatalmi vágy vezet, hogy mi támogatni fogjuk a kormányt mindenben, a mi az ország javára valóban szolgálhat, hogy mi leszünk azok, a kik leginkább örvendenek, ha a kormány törekvései a haza boldogulására vezetnek, és hogy örömest és szivesen érjük be az ellenzéknek ellenőrző és ösztönző szerepével a meddig

látni fogjuk és hihetjük, hogy az uralkodó párt és kormánya a haza boldogulására müködni képes.

Igy tehát, ha a kormány azon tervekkel, melyekről Jókai irt, csakugyan előáll, akkor mi, ha a majdan akkor tudomásunkra jutandó részletekkel megismerkedünk, a mennyiben az egyes részleteket illetőleg aggodalmaink és kifogásaink volnának, a független ellenzék kötelességeit teljesiteni fogjuk, de egész készséggel fogunk hozzájárulni ama nagy célok előmozditásához és ennek zálogául szolgálhat már az is, hogy azokban, miket Jókai mint a kormány által már legközelebb megvalósitandó tényeket állitott elénk, jórészt saját eszméinket ismerjük fel.

A vasutak csoportositását br. Sennyey penditette meg először a 9-es bizottságban.

Ugyanott utalt arra, hogy az államjószágokat pénzügyeink rendezésének munkájába be kell vonni. A legutolsó kölcsönnek legsajnosabb oldalát abban látva, hogy épen az államjószágokra nézve vesztettük el szabad intézkedésünk körét és lehetőségét, elkerülhetlennek látta, hogy az államjószágoktól meg kell válnunk. „Én hajlamaimnál fogva – ugymond – igen nehezen veszem erre magamat; de másrészről elismerem, hogy nemzetgazdászati szempontból a dolognak van egy előnyös oldala is." És erre nézve mondta e sorok irója még a mult év végén, hogy, ha meggondoljuk, hogy az államjószágokat és állami iparvállalatokat a sokkal termékenyebb magánkezelésbe bocsájtva, ez által jelentékeny ujabb lendületet adunk a gazdasági és társadalmi fejlődésnek, jelentékeny pénzerőt bocsáthatunk az állam rendelkezésére, évek sorára biztosithatjuk a költségvetésünkben az egyensulyt, menekülhetnénk a 153 milliós kölcsön visszafizetésének nyomasztó gondjaitól, módot kaphatnánk hozzájárulni a valuta rendezéséhez és az önálló nemzeti bankügy megalapitásához, tehát állam-és népgazdasági bajaink főokainak megszüntetéséhez; azt fogjuk mondani, hogy Sennyeynek itt is igaza van.

Azóta b. Sennyey január 29-ki emlékezetes beszédében ujra hangsulyoztatta a vasutak csoportositásának, az államjavak értékesitésének és ezzel kapcsolatosan a valuta rendezésének és a bankügy célszerü megoldásának szükségét.

Mindezeknél fogva tehát csak örvendhetünk Jókai leleplezéseinek, melyekből azt kellett kiolvasnunk, hogy a kormány legalább ezekben kész azon utat követni, melyet mi is követendőnek tartunk.

Igaz, hogy a „Pesti Napló" laconicus és a Jókai cikkénél nem kevésbé biztos hangon szóló dementijével igen-igen alkalmas volt ebbeli örömünk és a kormány tettképessége iránt támadt bizalmunk megzavarására. De mi legalább addig, míg a kormány maga nem nyilatkozik a „Pesti Napló" iránti minden tiszteletünk mellett sem vagyunk képesek azt hinni, hogy Jókai Mór puszta humbughoz vagy talán kortesfogáshoz adta volna ide népszerü nevét, és ebben megerősit bennünket az is, hogy a kormány sem a hivatalos lapban, sem másképen nem cáfolta meg Jókai leleplezéseit. Azon benső viszony, melyben Jókai és a „Hon" most a kormányhoz áll, azon hang, a melyet Jókai használt, és melyből mindenkinek azt kellett következtetni, hogy a kormány nevében szól, a kormánynak kötelességévé tette volna a nyilatkozást, ha az illető leleplezések részben vagy teljesen alaptalanok. Mert kétélü fegyver az üres igérgetés, melyet a kormány megvalósitani nem akar vagy nem tud.

IV. évfolyam 1875. 85. szám. Kedd, april 13.

Vannak vándormüvészek, a kik azért kénytelenek örökké vándorolni, mivel egy nótánál többet nem tudnak és az érdemes közönség sehol sem szereti ugyanazt az egy nótát ujra s ujra hallgatni. Ilyen vándormüvész reményteljes pénzügyministerünk.

A mit elmondott a deákpártnak, azt elmondja a szabadelvü pártnak, a mit elmondott a szabadelvü pártnak, ujra elmondja a képviselőházban, és a mit elmondott a képviselőházban, még egyszer elmondja a fölsőházban. Más nótát nem tud.

Pedig milyen feszült kiváncsisággal várták szombati beszédét párthivei, a fusionált szabadelvü párt, e nagy párt, mely benne látja pénzügyeink rendezésére a legalkalmatosabb férfiut.

A feszült kiváncsiság méltó és alaposan indokolt volt.

Gróf Cziráky azon óhaját nyilvánitotta, vajha az uj adótörvények tárgyalása előtt a kormány kifejtené pénzügyi programmját. A ministerelnök ezt egész készséggel megigérte és a dolog annyiban maradt, hogy maga a pénzügyminister fogja előadni a kormány pénzügyi politikáját a legközelebbi szombaton. Természetes volt az öröm a kormánypártban. Mert végre is akármilyen szép dolog legyen ilyen nagy párthoz, akármilyen megnyugtató legyen a választások küszöbén a kormánypárthoz tartozni, mégis némileg kényelmetlen tartozni olyan párthoz, melyről az ember maga sem tudja, mik az elvei és vajjon egyáltalán vannak-e elvei. Meggyőződéssel birni és azt követni ma már ugyan nem szokás, de végre is, ha az ember politikus, és politikát akar csinálni, ha mindjárt meggyőződése nincs is, de legalább bizonyos könnyen kezelhető elvek kisebb-nagyobb készletére okvetlen szüksége van.

Ezeknek hiánya mélyen érezhető volt a fusionált kormánypártban. Mert tudva van, hogy a deákpártnak soha nem volt más programmja mint a kiegyezés föntartása, a balközépnek soha nem volt más, mint ennek megdöntése. Ha a balközép ezen programmját föladja, a deákpárté pedig ennélfogva fölöslegessé válik, akkor ez még mindig nem programm; ép oly kevéssé programm, ha a Ghyczy-féle pénzügyi politikát föladják azok, a kik mellette lelkesedtek zöm-korukban; hasonlóképen nem programm a szabadelvü elnevezés, mert ez mindeddig csak puszta név; és végre nem programm, ha a vidéken az eddig létezett pártkeretek egyesülnek, hanem csak annak bizonyitéka, hogy igen sok ember van, a ki minden gondolkodás nélkül kész előre lekötni meggyőződését commando szóra; a ki commandó szóra kész csatlakozni oly párthoz, melyről senki sem, legkevésbé vezérei tudják megmondani, hogy majdan akkor, ha valamikor mégis lesznek elvei, mik lesznek ezen elvek.

Eddig a kormánypárt elemei csak kettőt tudtak: hogy van egy közös alap, melyen találkoztak és az az elvföladás és van egy közös cél, melyért lelkesedtek és ez a hatalom birtoka.

Kétségkivül vannak sokan, a kiknek ez is elég a maguk részére; de a publicum és a tisztesség kedvéért még ezek is szükségesnek tartják az elvek bizonyos köpenyegét és igy ezek is forró sóvárral néztek eléje Széll Kálmán beszédének, megtudandók legalább a pénzügyek terén, hogy mik lesznek az ő elveik, mi lesz azon programm, azon politika, melyért lelkesedni kötelességük leend.

Minő csalódás tehát, hogy e szép remények meghiusultak. Mert Széll Kálmán ismét csak a régi nótát mondta el és kijelentette, hogy ő mást elmondani nem is tudna.

Programmot vártunk és mit kaptunk? A multra nézve azt a nevezetes fölfedezést teszi, hogy többet költöttünk, mint a mennyit birtunk és ezt a fölfedezést megtehette annyival könnyebben, mivel minden egyes esetben, mint a pénzügyi bizottság előadója, ő volt az, a ki a tulságos kiadásokat mint szükségeseket és üdvöseket szónoklatának egész varázsával ajánlotta. A jövőre nézve elmondja, hogy szükséges a teendők jobb beosztása, az administratio reformja, a törvénykezés javitása, vasutak csoportositása, az ország anyagi helyzetének javitása, a vám- és kereskedelmi szerződés megváltoztatása, az államjavak értékesitése, és a 153 milliós kölcsön refundálása.

Ha elismerjük, hogy mindez szükséges, mindjárt hozzá kell tennünk, hogy a szükségeseket még egyáltalán nem meriti ki, igy, hogy csak egyet emlitsünk, szükségesnek és lehetőnek is tartjuk a véderő költségeinek leszállitását is. De avval, hogy mindez szükséges, még semmi sincs mondva. Mert ez csupán bizonyos teendőknek egész általánosságban jelzése, de azt, hogy hogyan és minő mértékben akarja ezeket a kormány keresztülvinni, hogy mit és mennyit vél általuk elérhetni, hogy hogyan és mennyiben fognak ezek a pénzügyek rendezésére vezetni, azt nem tudjuk, de nagyrészt azt sem tudjuk, hogy a kormány mit ért e homályos általánosságok alatt.

Hogy a kormány mindezekkel maga sincs tisztában, hogy maga sem tudja mit és mennyit fog ezek által elérhetni, kiderül igen világosan a pénzügyminister azon kijelentéséből, hogyha mindez „erélyes törekvések" célra nem vezetnének, akkor ujabb és még nehezebb adófölemeléshez fog nyulni.

A kormány tehát maga sem tudja, vajjon ezen „erélyes törekvések" sikerre vezethetnek-e vagy sem, nem tudja mi hatásuk lesz az államéletre, pénzügyeinkre? Természetes. Mert ezt csak ugy tudhatná, ha világosan előtte állana a teendők képe, ha tudná, hogy hogyan kell a teendőket jobban beosztani és egyszerüsiteni, ha tudná, hogyan akarja az administratiót rendezni, a törvénykezést javitani, a vasutakat csoportositani, ha tudná, hogy mit akar avval mondani, hogy az ország anyagi helyzetét javitani kell, ha tudná hogyan kell megváltoztatni a vám- és kereskedelmi szerződést, ha tudná hogyan és mennyiben akarja az államjavakat értékesiteni, a 153 milliós kölcsönt convertálni. Ha minnezt tudná, akkor kiszámithatná az eredményt és azt is tudná, hogy lesz e szükség az uj adótörvényeken tul is ujabb adófölemelésre, és tudná, hogy programmja vezethet-e kibontakozásra vagy sem?

De igy a kormány nem tud semmit sem és csak azt tudja mondani, hogy négy hét alatt nem tud csodákat mivelni.

Mi legkevésbé várunk és kivánunk csodákat a mostani kormánytól. De igen is kivánjuk minden kormánytól és minden államférfiutól, a ki a kormányba lép, hogy vakon ne induljon neki a kormányzásnak; kivánjuk, hogy az experimentatio korszakának vége legyen; kivánjuk nem mi, hanem a parlamentarismus, hogy a kormány tudja, hogy mit akar és hogy véleménye legyen arról, hogy azt, a mit akar hogyan akarja megcsinálni és hogy mit vár tőle. Mindezzel tisztában kell lennie, mikor a kormányzást átveszi.

A fölsőház kiváló szónokai annyival inkább kivánhatták ezt a kormánytól, mivel volt már elég részük az olyan kormányokban, melyek a mikor kormányozniok kellett volna, tanulmányozni kezdték, hogy hát ezt az országot voltaképpen hogyan kellene kormányozni? És addig tanulmányoztak, míg meg nem buktak, az ország dolgában pedig nem történt semmi sem. Ha ez ellen biztositékokat kivánnak

Zichy Nándor és Szécsen Antal grófok, csak az ország hazafias közvéleményének adtak kifejezést.

Ezen biztositékokat Széll Kálmán nyiltán bevallotta, hogy a jelen kormány sem tudja megadni. Pedig tőle inkább kellene követelni azokat, inkább kellene követelni a világos és kézzel fogható programmot mit bármely mástól. Mert ha egy kormány az ellenzék utján és az illetők eszméinek hosszas küzdelem után diadalra vitele által alakul, akkor mindenki tudja, hogy mit várhat tőle: de ha kormány alakul csupán a kölcsönös elvfölladás utján, akkor senki sem tudhatja, hogy mit akarhat és kivel van dolga.

IV. évfolyam. 1875. 89. szám. Szombat, april 17.

(A. J.) Az eddigiek után ugyancsak szép dolgokat várhatunk a „takarékosság" kormányától.

Midőn előkerült a ministeriumok reductiójának, a közlekedési és kereskedelmi ministeriumok egyesitésének kérdése, ugyanazok, a kik a reductiót és különösen ez egyesitést annyiszor sürgették, kereken kimondták, hogy erre mostan gondolni sem akarnak. Mert egészen más szine van a hivatalok reductiójának az ellenzék padjairól, mint a kormányszékekről, a hol az ember maga osztogatja a hivatalokat.

De nemcsak, hogy reductió nem lesz, hanem legjobb kilátásunk van a hivatalnokok ismét ujabb szaporitására. Azt mondják, hogy az ő fölsége személye melletti ministerium nem győzi a forditásokat és szaporitani kell statusát.

És ez igaz is. Következménye a Bittókormány mult évi rendeletének, mely-szerint hatóságaink az osztrák hatóságokhoz intézett leveleiket a fölség melletti ministeriumhoz kötelesek küldeni. Ott leforditják az osztrákok számára, de a mi költségünkön. Az osztrákok német leveleit mi fordithatjuk, ha kell, de megint a mi költségünkön. Ezen eljárás mellett szaporitani kell és szaporitani kell majd ezentul is folytonosan, míg csak egy kis forditó armadiát nem tartunk Bécsben, mert a magyar és az osztrák hatóságok érintkezése is idővel előreláthatólag mind sürübb lesz.

Kifolyása ez azon rendszernek, mely nálunk 1867 óta a hivatalos levelezésben követtetik. Ezt a rendszert inaugurálta az a politika, mely a kényesebb kérdéseket nem megoldani, hanem átugrani igyekezett.

Igy lőn, hogy mi a németnek irunk németül, a horvátnak horvátul. De nekünk mindenki a maga nyelvén ir.

Minő anomália! Ausztriával a paritás lábán állunk, de azért érintkezésünkből a magyar nyelv ki van tiltva és kénytelenek vagyunk Ausztriával szemben a németet használni. Horvátország a magyar államhoz tartozik, de azért ismét a magyar nyelv az, mely le van szoritva és ki van zárva és nemcsak, hogy Horvátország velünk szemben a maga nyelvét használja, hanem mi is övét vagyunk kénytelenek használni.

Ezt értse meg és indokolja a ki tudja. Hogy itten hol van a paritás, de sőt hol van logika, azt mi nem tudjuk.

Ha talán terhes és költséges az osztrákokra nézve, sőt talán néha az ügymenetre nézve is hátrányos magyar levelezéseket kapni és forditásukról gondoskodni és ha ez áll különösen azért, mivel a magyar nyelv a németnél kevésbé elterjedt, akkor mindez áll a horvát nyelvről velünk szemben és az egyikből ugyanazt lehet következtetni csak, a mit a másikból. De akár igy, akár ugy álljon a dolog, az 1867-ben inaugurált politika mindig csak azt következtette, hogy a magyar nyelv az, melynek a kuckóban kell állani.

A meddig mi magunk elkövetünk

mindent, hogy az idegen nyelv szükséges, a magyar pedig fölösleges legyen: addig nemzetiségünk megerősödni nem, hanem csak hanyatlani fog.

De ugy mint sok egyébben, itten is azon rendszer, mely érdekeinkkel leginkább ellenkezik, egy uttal a legköltségesebb is.

Mi forditjuk levelezésünket németre és horvátra; a horvátokét és osztrákokét magyarra; a költséget is mindig mi viseljük; a forditókat mi tartjuk; minden minisiteriumban egy csomó embert csupán e célra vagy általán t ö b b tisztviselőt, mint a mennyi különben kellene, hogy elkészülhessen a forditás is. Az ő fölsége személye mellettiben majdan ezentul egy egész kis armádiát. És szomszédaink csak nevetnek bennünket: azért nobilis a magyar ember, hadd viselje a költségeket helyettük is; különben is nyakig adósságban lévén, valamivel több vagy kevesebb ugy is mindegy.

Ez a rendszer beleütközik közjogi állásunkba, a nemzet méltóságába, a magyar érdekbe és ezen fölül sok pénzünkbe kerül és mindig többe fog kerülni. Pedig igen egyszerü és igen természetes dolog volna, ha az osztrákok tartanának a maguk pénzén németül tudó magyar embereket leveleink forditására, a mint mi tartunk annyi embert csupán német és horvát forditás végett. Ez oly természetes és oly egyszerü, hogy erre sem tárgyalás, sem alkudozás nem kell, hanem csak egyszerü kijelentés. De azt már csakugyan nem lehet kivánni az osztráktól, hogy ő lépjen föl és kivánja, hogy szünjünk meg t o v á b b is viselni azon költségeket, melyek jog és méltányosság és a dolgok természete szerint őt illetnék.

Ajánljuk a kormánynak, hogy az eddigi rendszer még erősebb meggyökeresitése és költségeink ujabb szaporitása helyett inkább helyezze vissza jogaiba a magyar nyelvet és mentsen föl bennünket azon költségek alól, melyek nem bennünket illenek.

IV. évfolyam 1875. 92. szám. Kedd, april 20.

(A. J.) Ma nagy napja volt a fölsőháznak. A kormány, ezt ugylátszik előre érezte. A főispánok legalább, mintha csak fölsőbb intésre történt volna, olyan nagy számmal jelentek meg és föltünő, néhol tulságos buzgóságot is tanusitottak a vitában.

Az objectivitás határai közt maradt a f e h é r m e g y e i és nyugodt előadása, mely az uj adótörvényjavaslatok iránti általános vitát megnyitotta, ott is, a hol impressiót tett, meggyőzni nem tudott.

A napnak hőse gr. Z i c h y N á n d o r volt erő- és hatályteljes két beszédével. S z ő g y é n y i t ő l eltérve azon nézetét fejezte ki, hogy a pénzügyi helyzetre nézve a pénzügyminister sem a diagnosist, sem a gyógymódot illetőleg kielégitőt nem mondott; és ezt meggyőzőleg indokolta, midőn arra utalt, hogy a pénzügyminister multkori exposéjából sem a helyzet számszerinti részletességgel nem tükröződik, sem az évnek várható financialis eredményei nem tünnek ki; mig az orvoslásra nézve még S z ő g y é n y i is tovább ment és határozottabb volt a pénzügyminisiternél: a honvédelmet, a közigazgatást jelölve ki a reformok és megtakaritások teréül, általán a határozott rendszerváltozást a kibontakozás utjául, mig a pénzügyminister csupán általános megtakaritási és jövedelem emelési phrasisoknál maradt.

Lesujtó volt Zichy Nándor midőn kimutatta, hogy akkor, a midőn a rendes bevételek által nem fedezhető költségek mintegy 40 millióra mennek, a kormány által előterjesztett uj adójavaslatok, melyek

legfölebb 4–5 milliót eredményezhetnek, sem financialis, sem közgazdászati szempontból nem állanak a helyzet szinvonalán és az uj adók közt p. o. a szállitási adónak egész henyeségét mutatta ki, midőn kiemelte, hogy egyfelől legtöbb vasutainkra a garantia cimén az ország ráfizet, és a szállitási dijak az orosz gabona legujabb versenyével e mellett leszállitást is követelnek, mely két tényezőnek összehatása folytán az uj adót voltaképen az állampénztár fogja fizetni és abból tekintetbe vehető jövedelem semmiestre sem várható.

Igy csak egy motivum maradhat az elfogadásra, egy magasabb szempont, jelesen az, hogy miután a kormány tétlenségével, hogy nem mondjuk tehetetlenségével szemben erre más mód nincs, legalább ez adójavaslatok elfogadása által mutassa meg a nemzet, hogy az áldozatoktól nem irtozik és hogy részéről a kibontakozás érdekében mindent megtenni kész. Ezen szempontból tekintette Zichy Nándor is a javaslatokat.

Bármennyire is kitünt előadás és parlamenti modor által b. Vay Miklós beszéde, az előtte szólónak hathatós argumentumaival szemben kevés hatást csinálhatott, midőn inkább csak a fusió óta forgalomba hozott jelszavak és mondatok ismétlésére szoritkozott.

A pénzügyminister elég sötét, lesujtó rajzát adta a helyzetnek. 123 millió azon ugynevezett fix kiadás, mely kötelezettségeinknél fogva minden vitatáson kívül áll, melyen idővel lehet tán valamit csökkenteni, – notabene, ha kedvező financialis helyzetbe jutunk – a conversió és a kamatbiztositás leszállása által, de melyet különben alterálni nem lehet. Ezzel szemben a netto bevétel 140 millió és igy csupán mintegy 16 millió marad ott, a hol állami egyéb szükségleteinkre legalább 50 millió kell. E mellett 3 és fél év mulva visszafizetendő a 153 milliós kölcsön.

Beismerjük és senki sem tagadhatja, hogy a pénzügyminister ezekben elég nyíltan vallotta be a több mint aggasztó helyzetet. De, hogy az imminens veszélynek ezen kimutatása és az ennek kimutatására elégséges nehány „kerek" számokkal való dobálózás már számszerinti képe volna a helyzetnek, nem ismerjük be, még kevésbé látjuk benne az év várható financialis eredményeinek föltüntetését, mig végre épen mivel ilyen sötét a kép kétszeresen sajnáljuk, hogy a kormány világosságot sem nyujt és annyival kevésbé nyilatkozik a kibontakozás módjáról. Mert csupán a takarékosságot és a jövedelmek fokozását emlegetni, a mit a verebek is csiripolnak, arra kormány nem kell. Sajnáljuk, hogy Széll Kálmán ezuttal is beszédének vége felé kereken kijelentette, hogy részletes programmot nem ad, a jövő évi budget előterjesztésével fog adni, de mostan nem adhat. Egy haladást mégis találtunk beszédében: azt, hogy beismeri a rendszerváltozás szükségét, csak kár, hogy igen óvatosan nem mondja meg miben, és beismeri, hogy sok irányban téves a fönnálló rendszer, csak kár, hogy óvatosságában nem mondja meg miben?

Széll Kálmán némely helyen vervevel és tüzzel beszélt és sokkal jobb impressiót tehetett volna, ha nem mutatkozott volna annyira idegesnek, hanem igyekezett volna rosszul alkalmazott kicsinylő nevetéssel palástolni látható zavarát a tárgyalás egész folyama alatt és ha nem volna szokása a jót is a mit mond legalább háromszor variálni és kevéssé módositott alakban ujra meg ujra kitálalni. Ma is két óráig magyarázta azt, a mit multkor egy óra alatt mondott és – tiz perc alatt mondhatott volna. Ugy látszik azon érzés hatása alatt áll, hogy többet kellene mondania, mint a mennyit mondani tud és igy a benső tartalom hiányát mentül több szóval igyekszik pótolni.

Kétségbeejtett bennünket azonban az a

mondása, hogy a kormány, ha már annyi hónapig müködnék is, a mennyi napig, a helyzet követelményeinek ennyi idő alatt eleget nem tehetett volna. De reméljük, hogy ez is csak a nagyot mondani akarásnak következménye, mert különben a tehetetlenség érzetének volna bevallása.

Gróf Cziráky János nagyérdekü, a meggyőződés és a hazafi-aggodalom benső hevével előadott beszédében – melyre különösen fölhivjuk az olvasó figyelmét – fölötte találó volt az azon észrevétel, hogy mostan gyakran hallani azt a szemrehányást, miért nem akadályozta meg a fölsőház az eddigi kormányok hibáit, de midőn a fölsőház önállóan föllép, rázuditják a vádat, hogy a „nemzet" kivánatainak áll utjába. „Tiefer bücken, tiefer bücken" kivánják mindig a fölsőháztól.

Mi látván azon jeles és hazafias erőket, melyek a fölsőházban müködnek, meg vagyunk győződve, hogy nem fognak hajtani az ilyen támadásokra és követni fogják azt az utat, melyet lelkiismeretük és hazafiságuk, de hivatásuk is jelöl ki számukra.

A békési főispánt az a szerencsétlenség érte, hogy a kormány mellett igyekezett beszélni és minden, a mit fölhozott, a kormány ellen fordult. Azt bizonyitgatta, hogy a kormány ugyanazon az alapon áll, mint 1867 óta az eddigi kormányok, kimutatta igen ügyesen, bár tán szándéktalanul, hogy a „szabadelvü" cég csak üres szó és azt sem hagyta emlittetlenül, hogy a deákpárt is szabadelvü volt, sőt annyira, hogy néha az állami érdekeket is föláldozta a szabadelvüségnek. Tisza több izben meg volt ijedve. Leggyengébb volt, midőn Deák mellett akart tüntetést kierőszakolni. Mivel a legnagyobb kegyelettel viseltetünk beteg hazánkfia iránt, a ki maga utalt legelső a rendszerváltozás, „a józanabb politika" szükségére és mivel mi is kivánjuk, hogy „éljen", kivánnunk kell, hogy az ilyen éljenzések máskor ügyesebben rendeztessenek, nehogy erőszakolt voltuk által magát a megtisztelendőt compromittálják.

Andrássy Manó gróf a kifejezéssel igen küzd és igy egészséges eszméi nem találták azt a méltánylatot, melyet megérdemelnek. Utalt arra, hogy hitelünk érdekében is erélyesen kellene hozzálátnunk a reductiókhoz és a rendszerváltozáshoz, hogy a külföldi lássa, hogy kibontakozni akarunk és tudunk. E helyett a szőnyegen levő kicsinyes és erőszakolt adójavaslatokkal a külföldet a tékozlóra emlékeztetjük, a ki a lyukas mellényzsebéből keresi ki az utolsó hatost. Mi azt hiszszük, hogy a nemes grófot nem fogják visszariasztani azon nehézségek, melyekkel a kifejezésekben küzd és akkor egészséges eszméit mind nagyobb nyomatékkal fogja érvényesithetni.

Zichy Nándor második beszéde, melyben a pénzügyministernek felelt, erő és suly tekintetében kétségkivül fénypontja volt az ülésnek és különösen ott, a hol hangsulyoztatja, hogy financiális bajainkon és csupán átalán egész politikánknak jobb irányba terelése által segithetünk, élénk helyeslésre ragadta az egész házat.

E rövid, de erőteljes fölszólalást minden olvasónk élvezettel fogja figyelmére méltatni.

Zichy Bódog gróf igen józanul és igen helyes észrevételekkel fordult a financpolitika teljes hiánya ellen. A ki rendben akarja tartani pénzügyét az előre gondoskodik. Ez nálunk hiányzik, és megdöbbentő volt mindenkire a kérdés, hogy hol leszünk január elsején?

A baranyai főispán tökéletesen összezavarta a parlamentáris fogalmakat, a kormány és a parlamenti házak egyszerü tagjainak hivatását, midőn a kormány financpolitikátlanságát azzal vélte védhetni, hogy hiszen részletes programmal a

másik oldalról sem állanak elé. Kellőképen felelt ő méltóságának gr. Cziráky.

A holnapi ülésen a részletes tárgyalás kezdődik.

IV. évfolyam 1875. 99. szám. Kedd, april 27.

Vajjon miért siet a kormány az országgyülés befejezésével? Az alsóházban tultengő többséggel rendelkezik. E többség egyik része untig opponált és mohón veti magát a föltétlen kormánypártiság ölébe melyért annyit, elvet és multat áldozott. Égnek a vágytól megmutatni minden alkalommal, hogy készek tüskén bokron azzal az erős férfiuval menni, a ki nyolc évi vándorlás, nélkülözés és keserves küzdés után végre bevezette őket a hatalom ama sáncaiba, melyet hasztanul ostromoltak, de melybe bejutottak, mint capitulálók, hogy magukat csakhamar korlátlan urakká tegyék. A másik rész azon mütét nyomasztó hatása alatt áll, melynek neve lefőzetés, és ha végképen nevetségessé lenni nem akar, kénytelen legalább egyelőre az elégültség derüjét erőltetni magára, ugy tenni mintha minden épen ugy történt volna, a hogyan bölcs előrelátással kiszámitotta, ugy tenni, mintha minden ugy menne, a hogyan csak kivánhatja. Az ellenzék nyugodt, higgadt, loyalis, talán loyalitásában tulságosan is tartózkodó. Erős elveinek és alapjának erkölcsi tisztasága, szempontjainak magassága és önzetlensége, szellemének elfogulatlansága által és erőt nyer napról-napra az ország kiáltó nyomora és a kormány néma tehetetlensége által; de számra csekély és a hol érveit megdönteni nem lehet, le lehet szavazni.

A fölsőházban a főispánok erős támaszai a kormánynak. A ki függetlenségről vagy önállóságról gyanus, eltávolittatik.

A kormány azt teheti a mit akar. Keresztül vihet mindent. Ha vannak eszméi és tervei az ország megmentésére, azoknak utjában nem áll semmi sem.

És mégis a kormány szándékai és számitásai szerint egy pár hét alatt vége volna az országgyülésnek. Számitásai ugyan eddig sem bizonyultak megbizhatóknak. Elhibázta a számitást az indemnitynél is. De a szándék ki ri a számitásból.

Mi ennek az oka? Miért akarja a kormány lerázni nyakáról ezt az országgyülést, mely oly kényelmesnek látszik?

Ha mélyebben hatolunk a helyzetbe, ki fognak tárulni az okok. Háromfélék.

Valamint oraniai Vilmos első gondja volt haza küldeni azt a parlamentet, melynek hatalmát köszöné, hogy kormányzásának első éveiben biztositson magának oly parlamentet, mely még hivebb, még megbizhatóbb, és még engedékenyebb, mivel kifolyása oly hangulatnak, mely az ő diadalának és uj hatalmának benyomása alatt keletkezett: ugy siet Tisza, hogy a fusionális mámorból támadjon az ő uj parlamentje; mindennap közelebb vezet a kijózanodáshoz, mindennap veszteség. Mindennap megkezdheti az ellenzék a szervezkedést, a müködést.

Ez az egyik ok.

A fusio meg van. Tisza többsége, mert az övé, nagy és akadálytalanul hömpölyög abban a mederben, melyet Tisza kijelölt. De valamint két folyónak egyesült hullámai együtt hullámozva is megtartják egyideig külön szinüket: minden fussió mellett is megismerszenek az egymástól idegen elemek külön-külön szinei. Mindenik arra megy, a merre Tisza parancsolja: de a lefőzött deákpárt epéjének sárgája élesen üt el a régi baloldal friss szinétől. Az uj választásoktól várja a kormány e különbségek elmosódását, az epés elemnek, a hol elmosni nem lehet, gyengitését.

Ez a másik ok.

A harmadik ok igen nyilván való. A kormány programmja nem kész, eszméit, terveit, hogy ne mondjuk elveit, csak most keresi. Erre is időt kell nyerni. Minden nap tanusitja, hogy milyen odious a kormány helyzete, midőn uj kormány létére, programm, eszmék, tervek nélkül áll szemben országgyüléssel. Ha országgyülés nincs, lehet ámitani az országot, hogy a kormány tudja, hogy és mikép kell nyomorán segiteni, hogyan kell a bukástól megmenteni. De a meddig az országgyülés együtt van, minden nap hangosan tesz tanuságot arról, hogy ez a kormány sem tud egyebet, mint a folyó actákat elintézni, és az év végén kölcsönt kötni. Minden nap azt kiálltja a mámoros nép fülébe, hogy az állam hajója a zuhatag felé sodortatik, és a kormányosok tétlenek, mert tehetetlenek és erőtlenek.

Az országgyülésnek tehát haza kell menni, mentől előbb haza kell menni. Mi haszna kiált reformért az államélet minden köre? Hiába utalnánk a teendők sokaságára, hiába mondanók, hogy magának a kereskedelmi törvényjavaslat gyors keresztülvitelének haszna vajmi kevés, ha elmarad az uj váltótörvény, a csődtörvény, melyek készek és szintén gyorsan és könnyen keresztülvihetők volnának; hiába hangoztatják a budapest-zimonyi vasut fontosságát; hiába kivánnák, hogy az állam ellen követeléseket formáló vasutak kielégitésének ügye nyiltan az országgyülésen tárgyaltassék, hadd ismerje meg az ország a hibákat és hibásokat, hadd határozzon sulyos pénzügyi helyzetében maga az ujabb áldozzatok fölött, a helyett, hogy átalános fölhatalmazás alapján a kormány intézze el az ügyet sutyomban; hasztalanul kivánják az ország érdekei, hogy az országgyülés maradjon együtt és dolgozzék a meddig mandatuma tart. Az ország érdekeinél ez időszerint magasabban álló érdekek azt kivánják, hogy az országgyülés menjen haza.

IV. évfolyam 1875. 100. szám. Szerda, april 28.

A „Reform" mai számában oly cikkel találkozunk, melyet állapotaink és közszellemünk jellemzése tekintetéből rendkivül becsesnek tartunk.

Mert igazságtalanok vélnénk lenni a cikkiró iránt, ha a cikk tenorját neki tudnók be. A demoralisatió olyan mint a miasma, melynek behatása alól nem vonhatja el magát a legegészségesebb szervezet sem. A cikk tenorja a nyolc éves rendszer demoralisaló hatásának kifolyása és épen azon elfogulatlanság, mellyel a szellemdus cikkiró az uralomra jutott romlásos szellem titkát, mint valami egészen természetes és magában értető dolgot árulja el, előttünk csak tiszta kedélyének és egyenes lelkületének tanuságául szolgál.

A cikkiró elismeri a conservativ irány jogosultságát és a conservativ elemek létezését. De, hogy ezek érvényre jutni és tömörülni nem tudnak: azt Sennyey egyéni tulajdonainak tudja be.

Jóllehet a személyes ellenszenv Sennyey irányában kiri minden sorból: a cikkiró sokkal világosabban látó, igazságosabb és nemesebb, semhogy ezen ellenszenv behatása alatt eltagadhatná pártunk vezérétől azon államférfiui és hazafiui nagy tulajdonokat, melyek előtt az ellenpárt is hódol. A cikkiró kételyeinek is fölötte áll tiszta hazafisága, nem gyanúsitja ultramontán vagy reactionarius velleitásokról, belátásának mélységét, törekvéseinek tisztaságát, irányának jogosultságát nem tagadhatja. De azt mondja, hogy a conservativ párt azért nem létesülhet és nem erősödhetik, mivel Sennyey az embereket egyenként megnyerni nem képes érint-

kezésének természeténél, modorának zárkozottságánál, magába vonultságánál, távol tartó voltánál fogva.

Mi nem részletezzük a „Reform" psychologiai rajzát, nem pedig azért, mivel egészen ellentett álláspontot foglalva el, elvileg nem akarunk annak elemzésébe bocsátkozni, hogy mi igaz és mi téves e képben. A közszellem, a meggyőződés tisztasága és ereje, a hitvány személyes érdekeken és szempontokon fölülemelkedő hazafiság mély és sajnos hanyatlásának tartanók ugyanis, ha ilyen természetü szempontok és érvek határozóknak volnának tekinthetők és magában véve jogosultságuk az, a mit meg kell támadnunk.

Meg kell támadnunk annyival inkább, mivel igenis látjuk és tudjuk, hogy a személyes szempontok és érdekek, a személyes ambitiók és hiuságok harca, a pajtásság és az, a mit egyszóval clique-szellemnek neveznek, tulságos, hogy ne mondjuk mindent dominálo érvényre emelkedtek és a nemzet legnagyobb baja és rákfenéje épen az, hogy ezek elnyomták a meggyőződés tisztaságát és erejét, az önzetlen hazafiság magasabb törekvéseit.

Legyen bár többé vagy kevésbé torzitott a „Reform" rajza: a „Reform" érvelése jogosult mindenesetre csakis ezen szellemből kiindulva lehet. De logikája az, hogy a személyes hiuságot föléje szabad helyezni a meggyőződésnek, a hazaszeretetnek. A kik igy vélekednek, azok bátran maradjanak távol tőlünk; mert nem az ő támaszuk az, melylyel jobb állapotokat létesiteni lehetne; nem az ő szellemükkel lehet regeneralni a közszellemet, az anyagi sülyedésnél még nagyobb erkölcsi sülyedésből fölemelni az országot.

Ha valakinek a személyes érintkezés Sennyeyvel kellemetlen, senki sem fogja tőle ez érintkezést pretendálni. De ez, – ha nem személyes szempontok, hanem a közérdek, ha nem önérdek, hanem a nemzet ügye vezette a politika terére, – nem fogja gátolhatni, hogy azon a téren is azon eszközökkel, melyek rendelkezésére állanak, legyenek ezek nagyok vagy kicsinyek, de egész erejével küzdjön Sennyey politikája mellett, ha lelkiismerete ezt a politikát mondja neki helyesnek.

Ha valaki szeretőt keres, jól teszi, ha az illető ámának vonzó személyes tulajdonaira, bájaira és kedvességére nagy sulyt fektet; ha valaki protectort keres, jól teszi, ha olyan után néz, a ki vele és érdekeivel törődik; de politikai vezérben a jellem és a törekvések szeplőtlen tisztasága, a szellem ereje az, a mit mi keresünk és kérjük a „Reformot", hogy engedje meg, hogy részünkről e mellett maradjunk.

A kit önérdek, hatalomvágy, kicsinyes ambitió és hiuság nem vezet: az nem fog azok közé tartozni, a kik mindenkinek udvarolnak és mindenkit megnyerni igyekeznek. A kinek minden óráját betölti a hazafigond: az nem fog időt és hangulatot találni, hogy észre vegye mindenkinek apró hiuságát. A ki a közérdekre concentrálja szellemét egy egész emberéleten át: annak talán kevés érzéke lesz az emberek önérdeke, hiú gyengéi iránt és mindenesetre kevésre fogja azokat becsülni. A ki végre államférfiu, az bizalmával és bizalmasságával azt is, a ki méltó rá, csak nehezen és nehéz próba után fogja megajándékozni, de épen azért nem fogja a nemzet szentélyébe bocsátani a méltatlanokat, a kufárokat és eszteleneket, a mint tették azok, a kik bizalmukat ugy vesztegették, mint a rosz pénzt, és bizták az ország legfontosabb ügyét a leghivatlanabb kezekre.

Sennyey nem kortes. De pártja nem is akar kortespárt lenni. Nem azok kellenek ide, a kiknek a politika üzlet, hanem azok, a kiknek áldozat: nem azok, a kiknek kitüntetések, hanem azok, a kiknek az önmegtagadás forrása. Mert nem azoktól, hanem ezektől várhat a haza jövőt.

IV. évfolyam 103. szám. Szombat, május 1.

Már akkor, a mikor megtámadtuk a kormánynak tisztán pártérdekek és kortesszempontok által vezérelt és az ország érdekeivel, a nagyszámu teendők követelményeivel homlokegyenest ellenkező azon szándokát, hogy az országgyülést mielőbb föloszlassa, határozottan elleneztük azt a tervet is, hogy az országgyülés mellőzésével intéztessenek el ministeri teljhatalommal az egyes vasuti társulatok kárpótlására vonatkozó és az ezekkel kapcsolatos ügyek, melyek a közlekedési minister multkori előadása szerint is részint tőkében, részint husz millió tőkét képviselő ujabb kamatbiztositásban 50–70 milliónyi ujabb terhet fognak a velőkig már ugyis kisorvasztott országra, utolsó sorban az adófizetőre róni, uj kölcsönre és ujabb adófölemelésre fognak szükségkép vezetni.

Kimondtuk akkor, hogy megakarunk ismerkedni a hibákkal és a hibásokkal, a melyeknek és a kiknek ez uj terheket köszönhetjük, mert ha nem is hiszszük, hogy Gorove ur és társai, a kik ide tartoznak, csak egy árva fillért is hajlandók volnának megfizetni azon károkból, melyeket könnyelmü és értetlen ügykezelésük okozott, a parlamentárismus, a kormányzati lelkiismeretesség és a közerkölcsiség szempontjából igenis becsesnek tartjuk, ha az ilyen elriasztó példák egész meztelenségükben átadatnak a nyilvánosság itéletének; kifejeztük továbbá azon óhajunkat, hogy ne a kormány suttyomban, hanem az országgyülés nyilt, beható és lelkiismeretes vizsgálat és tanácskozás után rójja az országra e számos ujabb milliókat, ha már az ország ezeket magára venni kénytelen.

Mert azt hiszszük, hogy soha kormány ilyen merész követeléssel nem lépett parlament elé, a mint hogy átalán hallatlan a parlamentarismus összes történelmében az ilyen követelés.

Távolról sem lehet ezt hasonlitani a közönséges, nálunk már annyira meghonosodott és évenként ujra fölmerülő indemnity-kérelmekhez. Ezek alapján költekezik ugyan a kormány megszavazott budget nélkül, de egyfelől a mult évi budget-törvény korlátai közé van szoritva, más részt az indemnity csak rövid időre szól, ugy hogy az évnek hátralevő nagyobb részében könnyen kiegyenlithetők a különbözetek és az évnek egészére könnyen érvényesithető a megszavazandó budget-törvény.

Van olyan eset is, hogy amikor a parlament együtt nincs, és előre nem látott, de elkerülhetetlen és halaszthatatlan költségek merülnek föl, a ministerium saját felelősségére ezeket eszközli és utólag kéri a fölmentést és póthitelt.

De nem volt eset rá, hogy a kormány az együtt levő parlamentnek törvényjavaslatot terjeszt elő, melynélfogva a parlament teher-megszavazási jogát a kormánynak cedálja és arról is lemond, hogy a tervek nagyságáról és igazolhatóságáról előlegesen meggyőződjék. Tagadjuk, hogy a parlamentnek ilyent tenni szabad, hacsak nem akarja egész lételét és müködését üres formalitásnak és puszta szemfényvesztésnek declarálni, tagadjuk, hogy ezt a kormány iránti határtalan bizalmával a többség indokolhatná, mert ép ugy jöhetne, ha a parlamentarismusnak üres formalitássá sülyesztése és a politikai demoralisatio ez uton és ily módon még tovább haladna, jöhetne, mondjuk, oly többség, mely azt mondhatná, hogy a kormány iránti bizalma olyan nagy, hogy a parlamenti kötelességek teljesitéséről általán lemond, hadd gazdálkodjék a kormány absolutistice, saját belátása szerint.

Ennek és annak a logicája, a mit a kor-

mány kivánni elég vakmerő, egy és ugyan az. Nem qualitativ, hanem csak quantitativ különbség van a kettő között. A parlament nem mondhat le oly jogokról, melyek nem a parlamentnek, hanem a népnek elidegenithetlen jogai és melyeknek csupán gyakorlatára, de nem föladására van a népképviselet a nép által fölhatalmazva. Ezen jogok között a legelső a teher megszavazási jog és elsőrendü kötelessége a népképviseletnek csupán beható és lelkiismeretes tanácskozás és alapos vizsgálat után róni a népre terheket. Az tehát, hogy az ügy érdemével és részleteivel nem is törödve bizza az ilyen dolgot a kormány különben bármily competens és bármi tiszteletreméltó belátására és teljhatalmára, minden alkotmányosság alapelveibe ütközik, a parlament jogkörén tulmegy, a kormány részéről pedig ilyennek követelése az alkotmányos érzék megdöbbentő hiányáról, de egyuttal arról is tanuskodik, hogy egy jogairól és kötelességeiről megfeledkezett, szolgalelkü és bátran kicsinyelhető és mellőzhető parlamenttel vél szemben állani, mert különben az ilyen követelést nem merészelhetné.

A félhivatalos kormánysajtó iparkodik ugyan az ügyet ugy föltüntetni, mintha csak arról volna szó, hogy a kormány az illető társulatokkal az országgyülés együtt nem léte alatt bizonyos megállapodásokat létesithetni fölhatalmaztassék, melyek utóbb majdan az országgyülés „szentesitése" alá lennének terjesztendők. Kivált a „Hon" beszél sokat e „szentesités"-ről. De ez ép ugy, mint átalán azon homály, melylyel a kormánysajtó ez ügyet beburkolni igyekszik, csupán a szemérem utolsó maradéka egyfelől, a tájékozatlanok elámitására számitott szédelgés másfelől. Mert épen ez utólagos „szentesités" kijátszása, a kormányfelelősség mellőzése van abban foglalva, hogy törvény által adatik ez ügyben a kormánynak teljhatalom. Nem arról van szó, hogy a kormány alkudozik és alkut köt, mely az országgyülés megerősitése után válnék végérvényessé, hanem arról, hogy végérvényes megállapodást köt az országgyülés teljes elmellőzésével a kormány és hogy legyenek e megállapodások bármi helytelenek és hibások, a felelősség alól föl van oldva, mert teljhatalmat nyert törvény által. Ha e törvény megszavaztatik, legyenek a megállapodások bárminők, előre látható és ki sem kételkedhetik benne, hogy a parlamentnek nem lehet szerepe más, mint azokat alázatos tudomásul venni.

Ha tehát a legfontosabb opportunitási okok hozatnának is föl e törvény mellett, mi azoknak nem áldozhatnók föl a parlamentarismus ez alapelveit, a népképviselet méltóságát, a népnek jogait.

De milyen tarthatatlan okokkal indokolja a kormány e hallatlan törvényjavaslatot! Hogyan kapkod álokok után, mutatva ezáltal, hogy megállható oka nincs!

Egyátalán nem lehet a kormánynak azon szándokát, hogy az országgyülést már mostan föloszlassa azzal védeni, hogy a jövő országgyülés különben nem választhatná meg idejekorán a delegatiót és nem készülhetne el a jövő évi budgettörvénynyel. A mostani országgyülés, melynek mandatuma csak augustus végén jár le, még jó ideig együtt maradhatna, anélkül, hogy a jövő országgyülésnek a delegatiók megválasztásával el kellene késni azt pedig ugy sem hisszük, hogy a jövő évi budgetre indemnity ne legyen szükséges. Ha a kormány nem oszlatja föl az országgyülést már mostan, akkor a két országgyülés közti időszak lehet minimalis és nem kell, hogy több legyen, mint a mennyit a választások igénybe vesznek. Már most azt nyilván senkivel sem fogja elhitetni a kormány, hogy a vasutak kárpótlásának épen stricte ebben a rövid időközben kellene elintéztetni. Ezen ügyek

némelyike már egészen tisztázva van. Ezeket a jelen országgyülés tárgyalhatná, a többieket a jövő. Parlamenti bizottságok beható vizsgálat alá vehetnék ez ügyek minden egyesét és részletes jelentésük alapján határozhatna a parlament igen gyorsan, a mint 4 nap alatt letárgyalta a terjedelmes kereskedelmi codexet, ugy, hogy a ház ezek által egyéb teendőiben akadályozva nem volna.

És itten nem csak az alkotmányos magasabb szempont, hanem a tisztán gyakorlati szempont is mellettünk szól és ez az, a mit még különösen ki akarunk emelni.

A kormány álokoskodásai közt azzal is találkozunk, hogy előnyösebb alkut köthet, ha a fölhatalmazás alapján gyorsan döntheti el az ügyet és igy a társulatok gyorsan juthatnak pénzükhöz, mintha az ügy a hosszadalmas törvényhozási utra bocsájtatik.

Egyfelől kimutattuk, hogy az időkülönbözetnek egyátalán nem kell oly jelentékenynek lenni, hogy a társulatok annak escomptirozása fejében engedhetnének jelentékeny összeget. De másfelől ki kell emelnünk, és ezt igen fontos gyakorlati szempontnak tekintjük, hogy a társulatok követeléseit épen az a tudat fogja mérsékelni, hogy azok törvényhozási vizsgálat és helybenhagyás elé kerülnek.

Átalán a kormány ujonc voltának kellene tulajdonitanunk, ha nem tudná azt, a mit mindenki tud, a ki bárminemü kormányalkudozásokban bármi csekély mértékben és minőségben részt vett: hogy ugyanis a másik fél coulánsságára a leghatályosabb befolyással van a hivatkozás arra, hogy az alkuhoz meg kell még nyerni a parlament jóváhagyását. E sorok irójának személyes tudomása van nem egy tárgyalásról, a hol, ha minden más érv elesett, ez az érv győzött.

Végre nem kétkedünk Péchy minister ur jóakaratában, és nem kétkedünk a közlekedési ministerium közegeinek szakjártasságában. De a minister jóakarata magában ilyen üzleti és szakkérdésekben kevés nekünk biztositéknak és mindazok után a mik a közlekedési ministeriumban nyolc éven át történtek, és a miknek köszönhetjük a fönnforgó kárpótlási követeléseket is, még kevesebb nekünk biztositéknak az illető közegek szakjártassága.

A tudat, hogy parlamenti jóváhagyás elé kerülendnek a megállapodások:

mérsékletre utalandja a társulatokat,
óvatosságra a ministert,
óvatosságra tanácsadó közegeit,

és igy az alkut minden tekintetben előnyösebbé teendi.

IV. évfolyam 1875. 110. szám. Szombat, május 8.

Azon fogalomtévesztés, vagy ha ugy tetszik nézeteltérés, mely pártunk némely vezértagja és a kormány vezértagja, az általunk igen tisztelt belügyminister ur közt a „korteskedést" illetőleg fölmerült, igen érdekes mozzanata volt a közelebbi napok parlamenti csatáinak és talán mindennél inkább jellemzi az illető irányokat és törekvéseket is.

Ha valaki elveinek hirdetése és terjesztése, meggyőződésének kifejtése és indoklása által igyekszik hozzájárulni a nézetek tisztázásához és igyekszik utat törni a közvéleményben azon iránynak, melyet követendőnek tart, ha ilyen erkölcsi és szellemi eszközökkel mentől több hivet igyekszik szerezni annak, a mit meggyőződése szerint az ország érdekében valónak lát: akkor ezt, ha ugy tetszik – és a belügyminister urnak ugy tetszett, – lehet ugyan szintén korteskedésnek nevezni. De hozzá kell tenni, hogy ez az

alkotmányos élet létalapja, hozzá kell tenni, hogy a hol ezzel nem találkozunk, ottan bizvást kimondhatjuk, hogy a közügy iránti érdeklődés kihalt és feledésbe ment a honpolgár legfőbb kötelessége, a kötelesség nyilt férfibátorsággal sikra szálni meggyőződéseért s helyt állani mindenkor és mindenütt hazájának érdekeiért.

Vagy a közügyek iránti érdeklődés, vagy a meggyőződés bátorsága veszett ki ottan, a hol ez meg nem történik, és ez alapok hián legfölebb látszat lehet az alkotmány. A honpolgári erények egyikét gyakorolja tehát, a ki ezt teszi, és ha valósággal ez volna a „korteskedés", bizonyára soha sem tapadt volna e szóhoz azon odium, melyet magán visel.

De mivel minden erény mellett kifejlik annak torzképe is, a hazafias kötelességteljesités ezen neme mellett kifejlett egy harcmodor, melynek céljai csak látszólag ugyanazok, melynek eszközei egészen mások. Mindazok, a kiknek vagy elvük és meggyőződésük egyátalán nincs, vagy a kik érezik, hogy az elvek és a meggyőződések nemes harcában csak vereséget várhatnak, de azért mégis győzni akarnak, mindazok, a kik a közcélok helyett önző célokat követnek, arra vannak kárhoztatva, a politikai küzdelmekben, hogy a közvéleményt félrevezessék, megfélemlitsék, erőszakolják. És ezeknek müködésében áll előttünk a korteskedés azon neme, melynek a szó odiumát köszöni.

A korteskedésnek ezen nemét egyébiránt minden definitiónál jobban világosithatjuk meg példákkal.

Tegyük, hogy jogosulatlan befolyások, személyes hatalmi szempontok és féltékenységek az országra erőszakolnak oly kormányt, mely nem a beállott válságban kifejlett többségnek, hanem e többség egyik részének és a kisebbségnek kifolyása, melyek egyesülve elveiket kölcsönösen föladták, hogy osztozkodhassanak a hatalomban.

Tegyük, hogy bizonyos férfiak a kormányzásra vállalkoznak, anélkül, hogy a követendő irányra és a teendőkre nézve tisztában volnának, vagy ha ezekkel tisztában vannak, azokat mély homályba boritják, mivel tudják, hogy a mesterséges többség létét tengetni csakis igy tengethetik.

Tegyük, hogy valamely kormány nem bir annyi alkotmányos érzülettel, nem bir annyi tisztelettel a választók joga, a meghamisitatlan közvélemény nyilvánulása iránt, mint p. o. báró Sennyey a midőn Magyarország kormányzását a kiegyezés létrehozása végett elvállalván, a tisztviselőknek megtiltotta, hogy a választásokba avatkozzanak, hanem ellenkezőleg annyira megszegi az alkotmányt, hogy tekintettel nem a közigazgatás érdekeire, hanem a választásokra mozditja el és nevezi ki a főispánokat és eltüri, sőt tán el is várja, hogy ezek a közvélemény nyilvánulását hivatalos tekintélyükkel befolyásolják.

Tegyük, hogy valamely kormány az összes birói kar függetlenségét szándékozik fölfüggeszteni a választások alatt.

Tegyük, hogy valamely kormány a választások előtt a parlament kezéből ki és kizárólag a maga kezébe akarja venni a rendelkezést nagy forgalmi társulatoknak az állam ellen emelt igényeiben, hogy ezáltal kezébe kapja ezeknek localis befolyását.

Ime néhány példa a sokból.

Ezekből az éles megkülönböztetési tehetségéről különben is ismert belügyminister ur bizonyára azonnal észre fogja venni, hogy mit értünk mi korteskedés alatt.

IV. évfolyam 1875. 115. szám. Csütörtök, május 13.

A katona-beszállásolási pótadóról szóló törvényjavaslatot a közigazgatási bizottság csekélyebb módositásokkal elfogadta.

A beszállásolásnak és katonatartásnak különben is érzékeny, mert a benső házi életet zavaró terhét még érzékenyebbé tette egyenetlen felosztása, melyszerint némely községre örökké, némelyikre sohasem nehezedett. Voltak törvényhatóságok, melyek legalább a teherviselési egyenetlenségen igyekeztek segiteni azáltal, hogy átalános pótadót vetettek ki, melynek jövedelmével kártalanitották azokat, a kikre a teher nehezedett. A szóban levő törvényjavaslat nem egyéb, mint ezen expediens törvényesitése és átalánositása. Egy alispáni értekezleten alapul, mely annak idején a mint a lapokból tudjuk a honvédelmi ministeriumban tartatott. Hogy a honvédelmi ministeriumban kezdeményezett és kidolgozott, és a honvédelmi ügykörbe eső törvényjavaslatot miért terjeszti be a belügyminister, vajjon azért-e, hogy az ő nymbusa környezze a javaslatot, vagy, hogy ennek nymbusa övezze a belügyministert, azt nem tudjuk.

De tudjuk, hogy az egésznek akár lényeges fontosságot, akár gyakorlati hasznot alig tulajdonithatunk.

A kormány megunta a beszállásolás és katonatartás iránt folyton fölmerülő és tegyük hozzá méltán fölmerülő panaszokat. Hogy ezektől szabaduljon, hogy bebizonyitsa, hogy segiteni akar: ime előterjeszt egy ide vágó törvényjavaslatot.

De a helyett, hogy a fönnforgó viszszásságokon valóban segitene, azokat e törvényjavaslattal inkább csak állandósitja. E törvény nem tesz egyebet, mint hogy expediensre utal, melyre a törvényhatóságok már maguk is rájöttek. Ezért tőrvényre nem volt szükség. A tehernek azon csekély enyhitését és viszonylagos kiegyenlitését, melyet e törvény céloz, törvény nélkül is eszközölhették a törvényhatóságok és a bajok és panaszok oka az volt, hogy nem történhetett több. A törvényhatóságok nem tehettek többet; de a teherviselők a kormánytól és a törvényhozástól többet vártak. E törvényjavaslat annak kijelentése, hogy legalább egyelőre a kormány és a törvényhozás sem tehet többet; mert ha ez az értelme nincs, akkor egyátalán nem tudjuk, mi értelme van? Ha a kormány szándékában volna, vagy lehetőnek tartaná a létező bajokon nem sokára gyökeresebben segiteni, nem terjeszthetett volna be törvényjavaslatot, mely mit sem tesz lehetővé, a mi lehető nem lett volna eddig is és az eddig orvosolhatlan bajok egyikét sem orvosolja.

Ezen törvényjavaslat törvényerőre emelkedése után is a legnagyobb aránytalanság fog fönnmaradni a különböző törvényhatóságok beszállásolási és katonatartási terhében;

ugyanazon törvényhatóság határain belül is folyton változni fog e teher nagysága;

a beszállásolástól járó pénz sem nem aequivalens kárpótlás annak terhéért; sem a családi életet zavaró kényelmetlenségtől a lakosság szabadulni nem fog.

Végre még egyet kell kiemelnünk: a beszállásolásért járó kincstári illeték, a mennyiben a közös hadseregről és e szerint közös költségről van szó, közös cassából fedeztetik és bennünket eszerint csak harmadrészben terhel, de a kincstári illetéken tul emennek a tényleges viszonyoknak többé meg nem felelő csekély volta miatt fizetendő fölöslegnek szintén közös költségnek kellene lenni, miután e költségnek eredete és természete ugyanaz, mint a kincstári illetéké; és igy egy bennünket nem illető terhet viselünk, midőn e

fölösleget egészen a magunk erejéből, az uj pótadóból fedezzük.

A valódi orvoslásnak kezdete itt is, mint átalán védszervezetünk minden bajában, nem egyéb, mint a territorialis beosztás, pártunk e fő-programmpontja, melynek szükségére ez alkalomból is utalnunk kell. Ezzel meg lesz adva az állandó békeelhelyezés szilárd alapja, és csak ily szilárd alapon, midőn biztositva leszünk, hogy a ma fölépitett laktanya nem fog holnap üresen állani, lesz lehetséges a laktanya-épitéshez kezdeni. Ily szilárd alapon a helyhatóságok és községek fölépithetik a laktanyákat kölcsönökből is, melyek biztositott törlesztésüket fogják találhatni a mai viszonyoknak megfelelően fölemelendő kincstári illetékekben, a midőn, miután ezek közös kiadások, a teher is a közös költségek helyes arányában, és nem ezen fölül fog ránk nehezedni. Világos, hogy ezáltal emelkedni fog valamivel a közös hadügyi budget, de egészen eltekintve attól, hogy a területi beosztással, ha csak akarjuk, nevezetes megtakaritások kapcsolhatók össze, és a csapatok folytonos idestova mozditásával járó költség egészen elesik, az ebből ránk eső teher nem lesz oly nagy, mint a minőt mostan és az uj pótadó által viselünk, mely teher ezenfelül jelenleg az egyenlő teherviselés elvének sérelmére egyenetlenül is nehezedik a lakosságra.

IV. évfolyam 1875. 121. szám. Csütörtök, május 20.

A választási novella legujabb novellája ujabb illustratiójául szolgálhat a nálunk divó törvényhozási statariumnak.

A gyarló közigazgatás és igazságszolgáltatás indolentiája és tehetetlensége alatt az elviselhetlenségig hagyjuk fajulni a közbátorsági állapotot; akkor azután a jognak és az igazságnak félrelökésével közbecsapunk a rögtön itélő biráskodással.

Épen ilyen ázsiai zamata van törvényhozásunknak is.

A negyvenes években, midőn az idegen eszmékért rajongás lidérctánca bóditotta el a nemzetet, akkor nem tekintve a magyar viszonyokat és a magyar érdekeket, bárki által löketett uj jelszó a forrongó közvéleménybe, siettünk azt törvénynyé hevenyészni. Igy létesültek a 48-ki törvények és miután a nemzetek fejlődésében ép oly kevéssé van ugrás, mint a természetben, ennek köszönhetők, hogy a megkisérlett ugrás folytán betörtük fejünket, messze visszalöketénk és csak évtizedek mulva léphettünk a 48-ki törvények azon üdvös reformjainak élvezetébe, melyeket magunknak biztosithattunk volna már akkor, ha az akkori „liberalisok" sensationális törvényhozása és törvényhozási improvisatiói helyett azon conservativnek nevezett, de fölvilágosodott és haladni akaró iskolát követjük, melyet Dessewffy Aurél alapitott, és mely ugyanazon reformokat akarta mind, de kellőleg előkészitve, szerves egymásutánban és öszhangba hozva viszonyainkkal és a magyar érdekkel.

1867-ben a törvényhozási statarium egy másik módszere inaguráltatott.

A mükedvelősködés és gavalléri könnyüvérüség kormányozta az országot. A rendszertelen kapkodás és a félénkség, mely a nagy elvi megoldásokat kerülte, nyakunkra hagyta nőni a kérdéseket, mig aztán az égető szükség pillanatában ismét hevenyésztünk törvényjavaslatokat és részint a szükség nyomása alatt, részint az alapos birálattól való félelemben keresztül korbácsoltuk azokat a törvényhozáson. Hiányos, ferde, visszás törvényeket kaptunk igy is és ki vala játszva a parlamentáris kormányzat legbecsesebb része, az,

hogy a közvéleményben előkészittetnek és a népképviselet alapos vitáiban érlelődnek a behozandó uj intézmények.

Igy jártunk az uj választási törvénynyel is; alig hogy meghozatott, ismételt módositásának szüksége merült föl. A legujabb módositást az teszi szükségessé, hogy a törvényhatóságok némelyike az összeirással elkészülni nem tud és igy keresztül nem vihető a törvény azon rendelkezése, hogy a választások országszerte 10 nap alatt egyszerre ejtendők meg, hacsak nem akarjuk oly későre az országgyülést, hogy a delegatiók megválasztásába és a jövő évi budgetbe sem foghat kellő időben.

Nagy baj magában az, hogy az alig meghozott törvényt módositani, egyik rendelkezését ad hoc törvényhozásilag fölfüggeszteni szükséges. Még nagyobb bajt, egy nagy elvnek megsértését látjuk abban, hogy közvetlen a választások előtt a választási törvény módositását hozza be a kormány.

De azon tény egymagában, hogy p. o. Udvarhelyszék csak septemberre készülhet el a lajstromokkal, el kell, hogy némitsa jogos aggodalmainkat.

Haszon annyiban lehet a dologban, ha a tisztelt kormányférfiak nem zárkóznak el azon két rendbeli nagy tanuság elől, melyre annyi sok más között ez eset is hangosan utal.

Az egyik az, hogy a mostani közigazgatási szervezet föladatának eleget tenni nem tud, hogy fönntartása mellett lehetetlen államéletünket normális állapotban tartani, visszás zavaroktól megmenteni.

A másik az, hogy az ellenzék igenis jogosan és méltán óhajtja, hogy a kormány részletes és rendszeres programmal induljon a kormányzásnak, és hogy e programm a közvéleménynek átadassék.

Csak ez által fogunk a törvényhozási statarium állapotából kijutni, egészségesebb és hasznavehetőbb legislatióra szert tenni.

IV. évfolyam 1875. 122. szám. Péntek, május 21.

A szabadelvü párt közlönyei nagy hévvel kapták föl a zempléni pontokat és a legtekintélyesebbek kijelentették, hogy azokra még tüzetesen visszatérendnek.

De azóta a hallgatás bölcseségének köpenyébe burkolódtak és napról napra hiába várjuk tüzetes nyilatkozataikat.

A rejtély, hogy midőn oly hévvel fogtak a zempléni pontok taglalásához, miért vonúltak vissza egyszerre néma csöndben? – e rejtély régen meg van oldva. Megoldása az, hogy ennek a pártnak átalán szomorú végzete a szózár, az elnémulás, átka hogy az eszmék terére lépnie nem szabad, hogy elveket nem csak proclamálni, de elvekhez állást foglalnia sem szabad és hogy tétlen némaságban távol kell maradnia az elvek és eszmék csatájától. És valamikor csak egy mozdulatot is tesz, hogy ezen végzet alól meneküljön, létalapja ellen tör és éreznie kell, hogy lába alatt ingadozik a föld.

Igy megkisérlették a szabadelvü párt legtekintélyesebb közlönyei állást foglalni a zempléni pontokhoz, mert érezték, hogy azok tartalmukban sokkal súlyosabbak, semhogy ignorálhatók volnának. És csakhamar mit látunk? Mig a tekintélyes közlönyök egyike egyenként és összeségükben hevesen támadja meg a zempléni pontokat, a másik alig talál bennünk valamit, a mit alá nem irhatna és csodálkozva kérdi, hogy miért kelle külön állást foglalnunk, ellenzékké alakulnunk, ha ez a mi programmunk? Hiszen ezt akarja a szabadelvü párt is, és ilyen programm mellett egyátalán nem érthető, miért vagyunk ellenzék?

Igy voltaképen egymásnak rontottak,

midőn bennünket akartak megtámadni, és ezért voltak kénytelenek fatumuknak engedve elnémúlni.

Annak, hogy a balközépi államférfiak kijelentették ország világ előtt, hogy nyolc éven káros vagy legalább henye politikát követtek, annak, hogy a közjogi oppositiót föladták, bármint gondolkozzunk a politikai nézet-cserékről kétségkivül meg van az a haszna, hogy ezáltal lehetségessé vált a pártoknak alakulása az elvek homogenitása alapján. De helyesen utalnak a zempléni pontok bevezető sorai arra, hogy a balközépi államférfiak önmegtagadása elveszíti minden lehető hasznát és becsét, midőn eltávolittatttak ugyan az elvi pártalakulás eddigi akadályai, de azért a többség még sem az elvek homogenitása alapján egyesül, hanem egyesül dacára annak, hogy az elvek és nézetek ellentétesek, a mint ezt a többség közlönyeinek magatartása épen a zempléni pontokkal szemben is tanusitja.

De nemcsak az, a mi becsessé tehette volna a balközépi államférfiak önmegtagadását, az elvi pártalakulás van eszerint meghiusitva:

hanem politikai életünk a hypocrisis basisára állittatik, a politikai morál fölöslegesnek nyilvánittatik, és mivel az elvek és a politikai törekvések közösségének teljes hián egész nyiltsággal ismertetnek be a személyes és hatalmi indokok a pártot összetartó kapocsnak, még fölbátorittatik parlamentarismusunk utóbbi éveinek azon szomorú iránya, mely a személyes érdekeket és cselszövényeket tolta előtérbe és ezek kedvéért az országos érdekeket elejtette; fölbátorittatik a politikai hütlenség és a politikai kalandorság és lehetetlenné tétetik az erős kormány, mely az erőszakossal épen nem azonos, – és mely csak akkor lehetséges, ha alapja, a parlamenti többség, tartósan és erősen kapcsoltatik össze és hozzá nagy politikai törekvések és elvek közössége által, nem pedig pusztán mechanikai laza vegyülék, melyet egyedül a napról-napra változható személyes combinatiók és tekintetek füznek össze és melynek meg kell bomlani az első nagy lökésre, az első esélyre, hogy tagjainak érdekei és aspiratiói jobban elégittethetnek ki más sorakozás által.

De a legszomorúbb az egészben az, hogy mit sem várhatunk a tettek terén oly kormánytól, mely a szinvallástól is tartózkodni kénytelen, mivel ellentétesek lévén pártjának törekvései és elvei, minden határozott föllépés a pártnak létalapját ingatja meg és szakadással fenyeget.

Mindez már magában indokolja, ha független és a dolgok ezen állapotával szemben ellenzéki állást foglalnak el azok, a kik megvannak győződve, hogy viszonyaink inkább mint valaha rendszeres és határozott politikát igényelnek, igényelnek a meggyőződések homogenitásán alapuló egészséges pártalakulást; azok, a kik azt hiszik, hogy nem a kormány és az uralkodó párt miatt van az ország, hanem az ország miatt vannak a kormány és a pártok és azok, a kik lelkiismeretükkel nem tartják összeegyeztethetőnek, hogy ideiglenes tekintetek miatt valamely párthoz álljanak, midőn tudják, hogy abban állandó megmaradásuk nem lehet.

Ezek kénytelenek voltak távol maradni azon párttól, mely szabadelvünek talán azért nevezi magát, mivel a legnagyobb liberalitással kebelébe fogadja az összeegyezhetetlen ellentéteket is. De hogy a Sennyey-pártot különalakulásra nem csak e tekintetek kényszeritették, habár ezek az ellenzéki állást magukban véve is indokolják, hanem hogy e pártot összetartják és megkülönböztetik közös nagy elvek és törekvések is, melyek államéletünkben alkotó szerepre hivatják, arról tanuságot tesznek a zempléni pontok, a mint ezt tüzetesen is kifejteni alkalmunk lesz.

IV. évfolyam 1875. 123. szám. Szombat, május 22.

Annak, a mi Magyarországon a „szabadelvüség" nevét viseli, mindenkor sajátságai közé tartozott, hogy épen nem tisztelte a vélemények szabadságát, minden szabadságnak ez alapföltételét.

Az is, a ki nem járatos a politikai küzdelmekben és nem tudja, hogy ép annyiszor küzdöttek a szabadságért conservativ zászló alatt, mint a hányszor merényletek követtettek el a szabadság ellen a liberalismus cégére alatt, az is rájöhet magából ebből a körülményből is, hogy a szabadelvüség nevét viselő politikai felekezet csak másokat vagy önmagát ámitja, midőn a szabadság védőjének és előharcosának hirdeti magát.

A mi mégis ezt a jelenséget különösen Magyarországon illeti, lehet, hogy onnan is ered, hogy szabadelvüink közt sok az affectatió és az álnokság és igy mindazok, a kik bármely tekintből valódi meggyőződésüket elfojtják, nem tudják nyugodtan nézni, hogy mások birják azt a nagy elégtételt, azt a nagy lelki megnyugtatást, melyet meggyőződésünk szabad követése és nyilvánitása nyújt.

Annyi tény, hogy a mint Kemény Zsigmond is constatálja, a negyvenes években a szabadelvü iskola elhatalmasodásával együtt kapott lábra „azon gyöngédtelen, azon személyes vitatkozási modor, mely a nézetek szabad kifejlődését majdnem lehetlenné tette s a szenvedélyek tajtékával mindent beboritván, soha és semmi tárgyban a hideg megfontolásra kedvet és alkalmat nem engedett."

És alig, hogy megalakult a szabadelvü párt, Tisza maga ugyane modort inaugurálta a parlamentben és a kormánysajtó mindenütt a hol az ellenzék érveivel érveket szembeállitani nem tud, rendszeresen az ellenvéleményt ledorongáló személyes vitatkozási modorhoz folyamodik.

Az illető lapok némelyikétől megszoktuk ezt régen, de e mételynek sajnos terjedését látjuk abban, hogy a vitatkozásnak ezen szinvonalára ereszkednek le oly közlönyök is, melyek tiszteletben és tekintélyben épen azért részesültek, mivel eddigelé azon fölül tartották magukat.

Mit mondjunk akkor, midőn ezen lapok egyike gróf Apponyi Györgyöt azért, mert tegnapi beszédében az alkotmányosság elveivel támadta meg a vasuti fölhatalmazási törvényt és a kormánynak alkotmányos államban eddigelé példa nélkül való követelése ellenében az alkotmányosság követelményire hivatkozott: egyszerüen jóhiszemüségében támadja meg és egyátalán eltagadja tőle a jogot az alkotmányosság nevében beszélni.

Az illető lapnak lehet személyes természetü indoka személyében támadni meg Apponyit, – kivált ha érveiben megtámadni képtelennek érzi magát, – de gróf Apponyi György legkevésbé az, a kit ily modorban megtámadni lehetne.

Gróf Apponyi György 1847-ben az alkotmányt igyekezett megvédeni a betörő forradalom ellen és midőn a szabadelvü párt politikája a forradalomra vezetett és a midőn elveszett az alkotmány és az ország, és a midőn mindazok, a kik ma a szabadelvü pártban ülnek, – kivéve talán egy-két conservativet, – mély alázatban meghunyászkodva némán hallgattak, vagy ha beszéltek, a külföldön őrizték drága bőrüket, ki volt az, a ki egy kis csoport élén szavát az alkotmányért fölemelni merte? Gróf Apponyi György." A veszélyes izgatók fejének" nevezte őt a a cs. kir. belügyministernek „a császári főispánokhoz" intézett titkos körrendelete. Midőn gróf Apponyi György a kormányba lépett, hogy a kiegyezést lehetségessé tenni segitse: gyanusitották, hogy

47-es. Ez akkor lehetett tévhit. Mióta 1866-ban az országgyülésen a 48-iki alap, mint egyedül törvényes mellett nyilatkozott, ez a gyanusitás nem lehet többé egyéb, mint egyszerü valótlanság.

Lehet követni más politikát, mint gróf Apponyi György; de a ki nem akar ismert tényeket kitagadni a világból, nem vonhatja kétségbe azt, hogy gróf Apponyi György többet tett Magyarországon az alkotmányosságért, mint sokan a kik akkor kezdtek érte lelkesedni, midőn semmi komoly veszélylyel ez többé nem járt.

Ha valaki, igenis gr. Apponyi lehetett tehát hivatva az alkotmányosság elveit védelmezni a kormánynak azon javaslata ellenében, melyről kimutattuk mindjárt beterjesztésekor mi is, hogy az alkotmánynyal ellenkezik. Ottan a hol sok milliónyi ujabb terhekről van szó, a parlamentnek a választóktól nyert megbizásából folyó kötelessége, hogy saját beható vizsgálata alapján maga határozzon és ugyanazon alapon, a melyen a többség ez elhatározást a kormányra bizhatja: a határtalan bizalmi mánia alapján elhatározhatná a többség azt is, hogy ezentul törvényeket a kormány hozzon, adót a kormány vessen ki, stb.

Tudjuk, hogy a vasutakban – vide „keleti vasut" – milliók mentek veszendőbe. Milliók, melyek után nincs a ki a felelősséget elvállalná. Hasonlókra nyujt alkalmat az átalános vasuti fölhatalmazás. Fecséreltessenek el bár milliók indokolatlanul, a ministereket felelősségre vonni nem lehetend, mert minden critika nélkül előre megkapták a fölhatalmazást az országgyüléstől, adni minden vasutnak annyit, a mennyit jónak látnak.

Hiába mondja erre br. Vay, hogy a parlament ép ugy megbizhatik ebben a tekintetben a kormányban, a mint valaki megbizhatik tisztviselőiben. Igenis bizhatja valaki tisztviselőjére a saját ügyét akár teljhatalommal is, de nem a másét. Ez az eltérés gr. Apponyi György és báró Vay Miklós közt. Mert a parlament maga is csak megbizott, az ország megbizottja.

Egyébiránt tudtunkra a nemes bárónak annyi alkalma lehetett fontolgatni, hogy mit és mikor lehet másra bizni, hol és menynyiben szabad másokban megbizni, hogy ez utalással a fölfogások e különbségére bizvást beérhetjük, és egészen rábizhatjuk ez eszme tovább füzését, a mi éles elméjét kétségkivül arra a conclusióra vezetendi, hogy bizalmi theoriáiban tévedett.

Hogy pedig visszatérjünk a honnan kiindultunk: végül arra kérjük a szabadelvü urakat, hogy ne tereljék a vitatkozást a személyeskedés terére. Mert ha gyengéknek is érzik magukat az eszmék és elvek terén, ama téren alighanem még inkább a rövidebbet huznák.

IV. évfolyam 1875. 136. szám. Péntek, junius 4.

A tudományok akadémiája a politikai harcnak porondja lett. Egy volt miniszterelnök Széchenyit foglalja le a liberalismus számára és egy volt minister, a ki ép oly szerencsés a phrasisokban, a milyen szerencsétlen volt politikájában, a liberalismus magasabb dicsőségére pörgő mondatokban magasztalja azon politikai idealismust, mely ellen Széchenyi István legszivósabb, legmerészebb és fájdalom legtragicusabb csatáit vivta.

Mi nem fogunk a fölött vitázni, hova tartozott Széchenyi. Ha a liberalismus magának követeli, mivel a haladást ő inditotta meg, mivel a fölvilágosodottságnak és szabadságnak tetterős előharcosa volt: azon önkénytelen vagy szándékos eszmezavar előtt állunk, melyből a conservativ politika elleni rágalmak és gyanúsitások oly bőven erednek. Alkot-

mányos és szabad államban értelme sincs más conservativ politikának, mint annak, mely az alkotmányos szabadságnak erős védője és a mi a haladást illeti, conservativek épen azért vagyunk, mivel megtanultuk, hogy csak azon conservativ politika, mely a tényleges viszonyokat nem téveszti szem elől, a nemzeti érdekeket nem tagadja meg, a multtal való szerves kapcsot, az abban föltalálható biztos alapot nem veti el, hogy abstract doctrinák és elméletek után rohanjon: hogy csak ezen conservativ politika biztosithatja a megszilárdult és állandó haladást, mig az ezzel ellentétes liberalismus csak tehetetlen vagy romboló lehet.

Mi anélkül, hogy vitatnók, hová tartozik, beérjük azzal, hogy Széchenyit követni el vagyunk határozva a haladás és a szabadság utjain, de követni abban is, hogy ellentétben az ideolog liberalismussal mindenek fölé helyezzük a magyar érdeket; beérjük a tudattal, hogy Széchenyi ezen liberalismus ellen küzdött; be azzal, hogy a szabadelvüek maguk nevezték őt conservativnek és hogy ő a conservativek oldalán küzdött, midőn a haladást, a szabadságot, sőt a nemzet lételét veszélyeztetve látta a szabadelvüségnek mindent ledorongoló egyeduralma alatt. Ha gróf Lónyay szintén Széchenyit követendi, csak örvendünk neki.

De Széchenyi szellemét és elveinket kellene megtagadnunk, ha néma hallgatással engednők terjedni Horvát Boldizsár phrasisainak tévtanait. Mert ő nem csekélyebb dologra vállalkozik, mint követendő példányképekül állitani oda és dicsőiteni a Rotteck-Welker-féle sablón-liberalismus ama férfiait, kik nemcsak a haladásnak a multból és az élő viszonyokból való egészséges és természetes, szóval szerves fejlesztését tartották fölöslegesnek, hanem tetézték e hibákat azzal is, hogy léptennyomon föláldoztak sarkalatos és eleven magyar érdekeket ideolog eszméiknek és igy nem is létesithettek más, mint olyan szabadságot, mely nem az erőteljes cserhez, hanem azokhoz a német szabadságfákhoz hasonlitott, melyek zöldek és cifrák, de mivel csak amugy vannak a földbe leszurva, gyökerük pedig nincs, hervadnak másnap és fölfordulnak harmadnap. Szóval Horvát Boldizsár fölhasználta akadémiai székét, hogy magasztalja ugyanazt a politikát, melyet ő is követett és mely ministerkedését az országra nézve oly szerencsétlenné tette.

Nem a haladás, nem a szabadság, hanem ezen végzetes balirány ellen küzdött Széchenyivel válvetve a conservativek csoportja, két külön táborban, nem ugyanazon fegyverekkel, de egy közös célra és egy irányban, szembeszállva a hazafiatlanság a nemzetellenesség vádjával, a fölizgatott tömegek ingerültségével, de támaszt találva a férfiszív ama büszke bátorságában, melyet megad a kötelesség teljesitésének érzete.

Horvát Boldizsár meghamisitja ezen küzdelem genesisét, midőn ugy tünteti föl, mintha az egy napról a másikra élő eszmenélküli politikusok és routinierk küzdelme lett volna a haladás, az eszmék, az idealismus és a tudomány emberei ellen. Haladni akart Széchenyi és Dessewffy is, eszmékkel, az emelkedett szellem idealismusával, tudománynyal birtak ezek is, velük szemben pedig inkább az ideologia állott, mint az idealismus vagy a tudomány. Mert az idealismus nem a gyakorlatiatlanságból és a confusióból áll; a valódi tudomány pedig nem ugy tesz, mint tett p. o. Horvát Boldizsár is, hanem tekintettel van az életre is, és nem csupán könyveire. Nem az idealismus és a tudomány ellen küzdött Dessewffy és Széchenyi, hanem az eszmék anarchiája, a fogalomzavar, a tévtanok özöne, szóval azon szabadelvü párt ellen, mely

egy ugyanazon órában a legellentétesebb intézményeket sürgette, mert tisztázott eszmékkel és oly vezérelvvel nem birt, mely irányt adott volna a részletekben.

Szemere Bertalan, a ki fölött tartott emlékbeszédében Horvát Boldizsár saját politikáját apologizálta, tanult a maga és a nemzetnek kárából. Később megtagadta republicanus és demokrata tulzásait. Horvát Boldizsár a nemzet azon kárából, mely ministerkedésének köszönhető, mit sem tanult. És ezért akarná homályba boritani phrásisaival a historia azon tanulságait is, melyeket a nemzet saját kárából merithetett. Mint az egyes, a nemzet is ritkán tanulhat igaz haszonnal másképp, mint a maga kárán. De a mely nemzet a maga kárán sem tud tanulni, annak jövője nincs. Ha Horvát Boldizsár a maga bukásából tanulni nem akar, ám tegye. De ne gátolja és ne zavarja ebben a nemzetet.

A tanulság, melyet a negyvenes évek eseményeiből mi vonunk le, egészen ellenkezik azzal, melyet levont Horvát Boldizsár és abból áll, hogy: nagy tanulság azoknak, kik elődeiktől átvették a munka folytatását a 48-iki eszmék értelmében, látni, hogy azon ideolog államférfiak nélkül megvalósulhattak volna azon eszmék mind, a mint azokat irataik tanulsága szerint meg akarták valósitani Széchenyi, Dessewffy és a conservativek is, de a nélkül, hogy közbe jött volna a forradalom és következményei, a nélkül, hogy elveszett volna a nemzet életéből két évtized, melynek mulasztásait oly nehezen tudjuk helyrehozni most.

IV. évfolyam 1875. 140. szám. Kedd, junius 8.

Az utóbbi időben igen sülyedt volt politikai életünkben az elméletek és a tudósok hitele. Okozták ezt azok, a kik nagy előszeretettel a tudomány magas paripáján lovagoltak és tudományos elméletekkel kardoskodtak, valahányszor oly ujitásokat akartak körösztülvinni, melyek különleges viszonyaink szempontjából támadtattak meg és utóbb csakugyan gyakorlatiatlanoknak, sőt károsoknak is bizonyultak.

Miután a politikusok ezen szerencsétlen osztályának mindenütt a liberalismus iránya szokott leginkább kedvezni, az illetők úgy látszik elérkezettnek látták az időt, hogy ismét előtérbe nyomúljanak, maguk és politikájuk, politikai módszerük mellett ismét kardoskodjanak.

Igy magasztalta idealismus neve alatt Horvát Boldizsár az ideologiát, tudomány neve alatt a tudománynak azon torzképét, mely abból, a mit olvas nem tanul, hanem csak megtanulja azt a mit olvas, és sem az életre tekintettel nincs, sem önállóan gondolkodni, sem azt, a mit megtanult az életre és a körülötte levő viszonyokra önállóan alkalmazni nem tudja, mig a sokkal óvatosabb, gyakorlatibb és ügyesebb Csemeghy, beszámolójában eléggé elzáradékolta ugyan beszédének hason irányú részeit, de épen azért annyival könnyebben viheti tévutra a jámbor hallgatót, a mint, hogy épen az ő beszéde is lelkesitette a kormánysajtót azon harsonákra, melyekkel egyszerre dicsőiteni kezdték az elméletek embereit, láthatólag vezérelve azon elmés felfogás által, hogy ez kitünő trompf lesz a jobboldali ellenzék ellen, mely első sorban az ország reális érdekeit tartja szem előtt.

Mindezekkel szemben igenis helyén és idején lesz, ha jelezzük, hogy a tudósoknak és az elmélet embereinek melyik faja az, melyre az állam ügyek vezetését bizni nem szeretjük.

Senki sem becsülheti annyira az emelkedett szellemü, alapos képzettségü, ítélettel és önálló gondolkodással biró tu-

dóst, mint mi, és hiszszük, hogy ha figyelmét a gyakorlati államéletre is irányitja, tehet hasznos szolgálatokat abban is. Senki sem becsülheti például nálunknál inkább az olyan férfiut mint a minő Pauler és ugy láttuk, hogy az ő müködése lényeges szolgálatokat is tett igazságügyünknek; lehet, hogy talán épen ezért nem lehetett helye a szabadelvü ministeriumban.

De nem szeretjük a tudósok azon nemét, mely egyik-másik bölcseleti rendszernek, divatos, de talán téves, vagy legalább egyoldalú iránynak itélet nélkül áldozatul esik és annak kaptafájára akarja szabni az életet; nem szeretjük azt, melynek tudománya végét éri ott, a hol végét éri a könyve; a ki kalauz nélkül áll a concret esettel szemben, melynek különleges viszonyiról nem emlékeznek meg könyvei. A tudomány épen mivel tudomány, az átalános törvényekkel foglalkozik és generalisál; mellőzi azt, a mi az egyik külön esetet megkülönbözteti a másiktól, a mit föl fog ismerni és figyelembe fog venni a gyakorlat emberének éles szeme, a mit föl fog ismerni és a minek föl fogja találni különleges törvényeit és elméletét a valódi tudós éles elméje, de a mit észre sem vesz vagy félreismer a féltudós és áltudós.

És ha talán a definitiókban és az elméleti megkülönböztetésekben nem vagyunk elég szerencsések arra, hogy az illetőkkel magunkat megértessük, szolgálhatunk gyakorlati példákkal is, melyek azt amit mondani akarunk, teljes világitásba helyezhetik.

Jó, gyors és olcsó igazságszolgáltatást teremteni, volt a jelszó, melylyel férfiak, a kik a tudomány és a modern eszmék embereinek hirdették magukat és ilyenekül fogadtattak el, igazságügyünk ujjáteremtéséhez nagy szavak és brillans programmok közt fogtak, és az eredmény: hogy rosz, lassu és drágább mint valaha. Az uj irány első gyümölcse volt a „polgári perrendtartás", mely a perek szaporitására, elhuzására és drágitására oly kitünő eszköznek bizonyult, hogy minden prókátor örök hálára van kötelezve egykori collegájának és hasonló hálára minden rosz fizető. Törvényeink javitása helyett kapott minden kortes főszékhely egy-egy törvényszéket és mivel igazolt volt a panasz, hogy hiány van képzett birákban, egy harmaddal több collegialis biróságot állitottunk, mint Austria kiprobált szervezetével és ilyenek által igazságügyi budgetünk fölemeltetett négy millióról tizenkét millióra. Mivel az elmélet ugy kivánta, a legfőbb törvényszék fölébe állittatott egy még főbb, a semmitőszék, igen alkalmas, bár drága hátráltatóul az igazságszolgáltatás menetében. Mivel az elmélet és a liberalismus ugy kivánta, eltöröltük az uzsoratörvényt, bár Amerika némely állama a már eltörölt uzsoratörvényt ismét helyreállitá, bár a nagynevü amerikai tudós, Carey mellette nyilatkozik. Legjobb módja a magyar faj, mert a magyar birtokosság tönkretevésének és annak, hogy a mit a jobbágynak ajándékoztunk, lassanként expropriállja a falusi uzsorás.

Régi magyar aristokraticus igazságszolgáltatásunk egyik legszebb vonása volt, hogy a szegény ember ingyen folyamodhatott a törvényhez. A tiszti ügyész, a királyi táblán az „advocatus pauperum" védte és vitte ügyét és a politikai kormányszékeknél is voltak ügyeljárók a szegények részére. Az elmélet ezt nem türte. A szegény ember számára ma nincs igazság. A legfontosabb törvénykezési eljárások költségeit előlegezni kell, mi nélkül a megnyert pert sem lehet végrehajtás utján érvényesiteni, azon vagyontalan pedig, a ki ügyvédet nem fogadhat, rendes pert nem is kezdhet.

Mindennél sokkal több valódi tudo-

mány van báró Sennyey azon szavaiban, hogy: „ha az igazságügynek ezen nagyszabásu és egyszerre történt rendezése előtt mindenekelőtt materiális törvényeket alkottunk volna, ha ezeknek fejlődése alatt bevártuk volna, mig támad oly birói karunk, a melylyel a kereteket betölthetjük, és ha, nem mondom örökké várva, hanem a dolog fejlődését bevárva, a meglevőből, a mely, ha nem is volt jó, de sokkal rosszabb a mostaninál bizonyosan nem volt, a meglevőből indulva a mostani cél felé következetesen mindig előbbre haladtunk volna, meg vagyok győződve, hogy először előbb, másodszor jobban és harmadszor az érdekelteknek sokkal nagyobb megelégedésére értük volna el a célt és nem sulyositottuk volna budgetünket oly óriás összeggel, a melyet majdnem képtelenek vagyunk megbirni."

Ebből tán kitetszik, hogy az elmélet embereinek melyik nemét nem szeretjük.

IV. évfolyam 1875. 142. szám. Csütörtök, junius 10.

Hamarabb mint sem vártuk volna, igazolják az események mindazt, a mit a fusió benső valótlanságáról, gyengeségéről keletkezése óta hallottunk. Utaltunk arra, hogy mivel a külső összetartás csak benső ellentétek erőszakolása, mivel nincsen közös cél, a közös „szabadelvü" pártnév csak üres szó, utaltunk arra, hogy mindezen okoknál fogva a fusió nem hogy segithetne az ország bajain, hanem hogy meg kell bomolnia ugyanakkor, a mikor a fusiónalt párt a munkához fog látni, a mikor is a concret kérdésekkel szemben élesen ki fognak kelni és egymásba fognak ütközni a most még lappangó ellentétek.

De ime, a cselekvés terétől még igen távol áll a nagy párt, és az ellentétek már is kitünnek; mert magukban már a választási mozgalmak is elegendők arra, hogy a coloss minden része a széjjelhuzás jelenségeit tüntesse fel és ugyanazon párt kebeléből oly nyilatkozatokat halljunk, mintha az egymással legellentétesebb pártok eszmecsatáinak volnánk tanúi.

Nem akarjuk ezuttal bővebben commentálni azt a jelenséget, hogy a hol sikerrel csak némi kilátással is lehet, volt baloldaliak igyekeznek kiszoritani a kerületekből a volt deákpártiakat. A gyermetegség becsületessége által elárult azon tartalékgondolattal sem akarunk ezuttal foglakozni, mely szerint – lásd Dobsa beszédét – a baloldal csak azért vonúlt a kormányzás fellegvárába, hogy majdan onnan robbantsa szét a 67-iki müvet, a minek ellenében különben Wahrmann már is szükségesnek tartja hangosan kinyilatkoztatni, hogy ez esetre a kiegyezés eddigi védői ismét egyesülnének.

Ha ezektől eltekintünk is, az egyes párttagok és a mi kiemelendő, a legkiválóbb párttagok beszámolóiban is oly ellentétekkel és oly fejtegetésekkel találkozunk, melyek a fusio fölötti nézeteinkben csak megerősithetnek.

A lapok csaknem egyszerre hozták gróf Lónyay, Wahrmann és Horn beszédeit. Ime a szabadelvü párt három közgazdasági kiválósága. Igaz, hogy mind a hármat eddig is egészen külön typusnak, különböző irányok képviselőinek ismertük. De az is igaz, hogy oly élesen ritkán tértek el egymástól, mint épen most, midőn a szabadelvü párt kebelében egymásnak karjaiba dölve látjuk őket állitólag egy uton, egy cél felé haladni.

Lónyay gróf erős érvekkel és gyakorlati tapasztalásai sulyával szolgál azoknak, a kik önálló vámpolitikát akarnak, magyar közgazdasági és államfinanciális szempontból egészen indokoltnak tartja ezt és csupán oly politikai szempontokból veti el, melyekről azt hiszszük, hogy alig ha tarthatók lesznek, ha egyszer közmeggyőződéssé váltak azon nézetek, melyeknek Lónyay gróf az önálló vámpolitika hasznát illetőleg kifejezést adott.

Ennek ellenében Wahrmann a külön vámsorompókat közgazdasági végromlásunknak hajlandó tekinteni és az ellentét legélesebben tünik ki ott, a hol Lónyay nyerstermény-kivitelünket épen nem, Wahrmann pedig teljességgel veszélyeztetve látja a külön vámsorompók által.

Lónyay és Wahrmann intézményeinknek és közigazgatásunknak megtakaritásokkal járó reformjára nagy súlyt látszanak fektetni, Horn ellenben azon erős logicával, mely az igazi szabadelvüséget, – „confus aber radical" – jellemezni szokta, kimondja, hogy ő ugyan mindig a megtakaritások mellett küzdött, de azokat nem tartja lehetségeseknek, hanem kizárólag vasutak, államjavak eladásával, a vámpolitika megváltoztatásával, adófölemeléssel akar segiteni.

Minhárom beszédben azonban legérdekesebb Wahrmann azon nyilatkozata, hogy a szabadelvüségi kérdések mostan napirendre sem jöhetnek, a mi kitünően illustrálja azt, hogy a fusionált pártok a szabadelvüség zászlaja alatt egyesültek, bizonyitván, hogy ez a zászló nem egyéb, mint cégér az együgyüek csalogatására. Csodálni való is, hogy eddig nem akadtak kurtakocsmák, melyek leszedték „a két kék bakot", vagy „a vig magyart", hogy a szabadelvü zászlót tüzzék ki, hogy a legkülönbözőbb ingredientiákból készült mesterséges borukra ennek csábjaival csalogassák a lelkes magyart.

Ennek csak consequentiáját mondja ki Wahrmann ha bevallja, hogy a pártoknak fönnön hirdetett elvi alapon való alakulása eddig még egyátalán nincsen megvalósitva. A mi az ő pártját illeti, ebben is tökéletesen igaza van. De épen azért mivel mi nem tartjuk elegendőnek, a mit ugy látszik Wahrmann elegendőnek tart: „szövetkezni és együtt maradni a meddig a haza veszedelme tart", midőn e szövetkezésben nincs egységes akarat és nincs nézetegyég az iránt, hogy a veszedelmen segiteni hogyan lehessen; mivel hiszszük, hogy az ilyen szövetkezés célra nem, hanem csak tehetetlenségre, és politikai demoralisatióra, politikai condottieriségre vezet és kielégitő csak azokra nézve lehet, a kik mindig arra szeretnek dőlni, a merre a hatalom dől, és ezért ellenei minden határozott pártalakulásnak: épen ezért nem csatlakoztunk a fusióhoz hanem szövetkeztünk azok, a kik ugyanazon elveket valljuk, ugyanazon nézeteket tápláljuk, és ez, nem az „out" oka politikai különállásunknak.

IV. évfolyam 1875. 144. szám. Szombat, junius 12.

Nem merül föl államéletünkben oly momentum, mely a br. Sennyey Pál által kifejtett eszmék és elvek helyessége mellett ne bizonyitana.

Ime védszervezetünk kérdése ismét előtérbe lép azáltal, hogy a jövő évi közös költségvetés tervezetébe az eddiginél több millióval magasabban akarják fölvenni a hadügyi kiadásokat.

Három és nyolc millió közt váltakoznak az eddig hallott összegek. És mi nem is kételkedünk egy pillanatig sem, hogy a mostani védszervezet fönntartása mellett, ha a sok milliót hiába kiadni nem akarjuk, és valósággal védképes haderőt akarunk, a már eddig is elviselhetlen terhek még folytonosan és jelentékenyen növekedni fognak.

Elég arra utalni, hogy a lovasság létszáma nem felel meg a kivonuló hadsereg számára megállapitott szerves határozmányoknak, nem felel meg a lovasság mai fontos föladatának, melyek követelményei hazánk és némely szomszédunk harcszintéri viszonyai által még fokoztatnak, nem felel meg azon aránynak, melyben a szomszéd hatalmasságok lovasságukat a többi csapatokhoz mérve tartják.

Talán még nyomatékosabb, mert való-

ban megdöbbentő körülmény, hogy tüzér anyagunk nem áll a mai követelmények szinvonalán.

De másfelől már is többet költünk a védügyre, mint a mennyi anyagi viszonyainknak megfelel és pénzügyi helyzetünk egyenesen lehetetlenné teszi, hogy az annyira szükséges megtakaritások helyett a költségeket még felemeljük.

Lehet az adófizetők és az ország rovására egy ideig mellőzni a szükséges reformot, ha a hatalom birtokosai föladatuknak tekintik, nem a haza érdekei mellett, hanem Sennyey ellen küzdeni. De előbbutóbb nem lesz megakadályozható az, a mi szükséges. És nem fog más ut maradni, mint az, melyre b. Sennyey utalt: a rendszerváltozás.

Ennek alapja a védügyekben, ujra kiemeljük: a területi divisiók behozatala.

Az állandó területi hadtestek nemcsak azon katonás érdeknek tesznek eleget, hogy a mozgósitás esetére megállapitott harcrend és a békeelhelyezés lehetőleg összevágnak, hogy a mozgósitás a lehető leggyorsabb lehessen, hogy a csapatok minél többet és minél könnyebben gyakorolhatnak azon szervezetben, melyben a harctéren müködni hivatvák, és hogy azok, a kik a harcban együttmüködni hivatva vannak, egymást ismerjék és összeszokjanak; hanem kézzelfogható, hogy e rendszer sokkalta olcsóbb ugy békében, mint különösen mozgósitáskor is, mint a mostani, a hol a csapatok folytonosan vándorolnak, és mozgósitáskor azt kell összehozni, a mi legtávolabb van egymástól.

De világos másfelől az is, hogy ha a csapatok otthon és állandóan egy területen vannak, önként terjedni fog a hazához való ragaszkodás és a nemzeti szellem is.

Mivel pedig részünkről a magyar szolgálati nyelv behozatalában semmi nehézséget nem látunk, igy és ezáltal nemcsak lehetséges, hanem a katonaiak mellett a nemzeti érdekek által is indicálva lesz szerves kapcsolat a honvédség és az illető területi hadtestek közt. És ebben volna azon nagy megtakaritás, mely budgetünket sok millióval könnyitené, és pedig ugy, hogy nyerne a katonai érdek és a magyar érdek is.

LÁSZLÓ SZENDREI

János Asbóth's Political Publications in *Magyar Politika*

János Asbóth's political publications published in *Magyar Politika* in the first half of 1875 are significant from several aspects. On the one hand, no historian has done a separate research on János Asbóth's work as a public writer, on the other hand, there is only one volume compiled thematically from his socio-political speeches made in Parliament between 1887–1901, although he started to publish in the press from the 1860s.

János Asbóth's political publications in *Magyar Politika* are important because of their content as well, since they were written in such a problematic stage of the 1867 political system (the effects of economic crisis in 1873, critical state of the budget, the disintegration of the Deák Party) when theoretically conservatism, in Asbóth's words "the policy of the Hungarian interest" seemed to be a possible political alternative.

HOLLÓSI GÁBOR

A MAGYAR ALKOTMÁNY- ÉS JOGTÖRTÉNETI TANSZÉK A DEBRECENI TUDOMÁNYEGYETEMEN (1914–1949)

I. Bevezetés

A tanulmány a debreceni jogászképzés szempontjából egy fontos oktatási egység történetét mutatja be, a tanárok egymást követő sorára, a tanszékbetöltésekre, a tantárgyakra és a pályaművekre koncentrálva, alapvetően intézményes megközelítésben. Az adatokat, ahol lehetett, a könnyebb áttekintés végett táblázat foglalja össze, a fő- és speciálkollégiumok ismertetésénél az apparátus csökkentése érdekében a jegyzeteléstől eltekintettem. Munkám elkészítéséhez a jogi kar egykorú jegyzőkönyveit, a rektori hivatal iktatott iratait, a korabeli tanrendeket, az egyetem évkönyveit és almanachjait, valamint a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium vonatkozó anyagát használtam, ezek megtalálhatóak a Hajdú-Bihar Megyei és az Országos Levéltárban, a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Kézirattárban.[1]

II. A tanárok

A jogtörténetnek *Iványi Béla* volt az első professzora az egyetemen (ny. rk. t. 1914. aug. 26. – ny. r. t. 1917. okt. 10. – 1927. febr.), aki 1914-ben Budapestről, az Országos Levéltárból jött el Debrecenbe.[2] Frontszolgálata miatt 1916 márciusáig Szentpéteri Kun Béla, az egyházjog tanára helyettesítette, pedig a

[1] A jegyzetekben használt rövidítések: Hajdú-Bihar Megyei Levéltár = HBML – A Jog- és Államtudományi Kar jegyzőkönyvei (HBML VIII. 7/A.) = JJK. – rendes / rendkívüli kari tanácsülés = r. / rk. ü. – A Debreceni (Magyar Királyi Tisza István) Tudományegyetem évkönyve és/vagy almanachja = ÉVK. ÉS ALM. – A Rektori Hivatal iktatott iratai (HBML VIII. 1/B.) = RIKT. – doboz = d. – A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Egyetemi és Tudományos Főosztályának iratai (Magyar Országos Levéltár, XIX-I-1-h) = VETF.

[2] Iványi Béla (sz. Nagykanizsa, 1878. okt. 27., róm. kat.) kinevezése és átminősítése: ALM. '14/15. 62. és JJK. '17/18. II. r. ü. (okt. 19.) 1. (139.822/1917. IV. VKM). – Életrajza és munkássága: VARGA Zoltán, *A Debreceni Tudományegyetem története I. 1914–1944*, Debrecen, k. n., [1967], 43, 205, 279, 315. – 1920-ban az MTA tagjává választotta: JJK. '19/20. IX. r. ü. (jún. 2.) 212. – Röpirata Hegedüs Lóránt volt pénzügyminiszternek a Pesti Hírlapban 1926. ápr. 8-án megjelent cikkére, mely a vidéki egyetemek megszüntetését és csak egy egyetem fenntartását javasolta: ÉVK. ÉS ALM. '25/26. 95-98. – Prodékáni tisztségéről lemond: JJK. '26/27. IV. r. ü. (nov. 23.) 107. – A minisztertől 1927. január 1-től a tanév végéig szabadságot kapott: 6918/1926. IV. VKM. – Kinevezése a Ferenc József Tudományegyetemre: 14.122/1927. IV. VKM.

kar a felmentés érdekében szükséges lépéseket már a legelső ülésén megtette.[3] Iványi tagja volt az egyetemi könyvtári bizottságnak; az 1925/26. tanévre dékánnak választották meg. Római kiküldetése miatt azonban a prodékáni tisztségről 1926. december végével lemondott, a második félévre már szeptemberben szabadságot kért és kapott. Debreceni állásába többé nem tért vissza, tevékenységét a szegedi Ferenc József Tudományegyetemen folytatta.

Miközben ismét az egyházjog tanára helyettesített, a kar *Baranyai Béla* országos főlevéltárost hívta meg a tanszékre.[4] Kinevezésétől számítva az új professzor a tárgyat 17 éven át oktatta (ny. r. t. 1927. okt. 24. – †1945. febr. 3.), ezalatt a kar tanulmányi kedvezményi, felvidéki tanulmányi kedvezményi; az egyetem gazdasági, testnevelési és az egyetemi hallgatók becsületügyeit elbíráló bizottságainak is tagja volt, a könyvtári bizottságnak pedig póttagja. Ellátta a Szt. László Kör tanárelnöki tisztét, majd a Vasvári Pál Kör felügyeletét. Két dékáni éve 1933/34-re és 1939/40-re esett, s az 1942-ben beindított szociális tanfolyam igazgatásával is őt bízták meg.[5] Tanszékét halálának hírére a kar 1945 májusában megüresedettnek tekintette, de özvegyének megerősítő üzenete csak novemberben érkezett meg, így a gyászülést akkor hívták össze:

> „Drága Uram Édesapámmal együtt februárban elhunyt Berlinben. Gyermekeinkkel, öreg Édesanyámmal itt vagyok egészségesen a magyar hadikórházban. Tessenek hírt adni magukról és egyetemet, ismerőseinket értesíteni."
>
> „Nem a helyzet félreismerése, hanem kicsiny családjának és főleg ellátatlan gyermekeinek féltése bírta arra rá, hogy kimenjen Németországba Berlinbe, ahol egy kegyetlen akna kioltotta nemes életét."
>
> „Dr. Szentpéteri Kun Béla ny. r. tanár előszóval bejelenti, hogy néhai dr. Baranyai Béla könyvtárának megmentése iránt a lehető intézkedéseket megtette. A lakás pincéjébe leszórt és nagyrészben tönkretett szétszag-

[3] Helyettesít Sz. Kun Béla: JJK. '14/15. II. r. ü. (okt. 14.) 9. – Iványi Béla először vesz részt kari tanácsülésen: JJK. '15/16. V. rk. ü. (márc. 3.) 1f. – Előadásait megkezdheti: 148.990/1915. VKM.

[4] Helyettesít Sz. Kun Béla: JJK. '26/27. IV. r. ü. (nov. 23.) 110. (1927. febr. 1-től). – A tanszék betöltését előkészítő bizottság: Márffy Ede (dékán), Teghze Gyula, Sz. Kun Béla, Bacsó Jenő, Kun József. – Baranyai Béla meghívása: XIV. rk. ü. (jún. 18.) 287.

[5] Baranyai Béla (sz. Károlyváros, 1882. okt. 21.) kinevezése: ÉVK. ÉS ALM. '27/28. 77. (76.602/1927. IV. VKM), de előadásait csak a II. félévben kezdte meg. – Élete és munkássága: VARGA 1967, 205–206, 303, 318. – A Szt. László Kör tanárelnöki tisztéről lemond: JJK. '38/39. III. r. ü. (nov. 24.) 164. – A Vasvári Pál Kör felügyelő tanára: '41/42. XI. r. ü. (febr. 13.) 271. – A kitelepítési akció végrehajtásáig Budapesten tartózkodott, Sz. Kun Béla dékánhelyettes valószínűnek tartotta, hogy ezzel kapcsolatban ment ki Németországba: '45. III. rk. ü. (máj. 14.), jelentése csatolva.

> gatott, vízzel elárasztott, sárral és szennyel bepiszkolt könyvek közül a megmaradt példányokat, vagy egyes lapokat összegyűjtötte és azokat az egyházjogi szemináriumhelyiségébe szállíttatta, ahol a teljesen összezilált papír-tömeg a padlózaton hever. Ebből az ép könyveket lassanként maga a bejelentő tanár szedi ki és helyezi szekrénybe. Az egész tömegnek a rendezése azonban csak tavaszra maradhat, a fűtés hiánya miatt."[6]

1944 decemberétől, az oktatás újraindításától kezdve a jogtörténetet Szentpéteri Kun Béla immár harmadjára helyettesítette, a miniszter azonban hamarosan nyugdíjba helyezte, így az 1946/47. tanév második félévétől a tárgyat Flachbarth Ernő, a jogbölcselet és a nemzetközi jog tanára vette át tőle.[7] Ezalatt a kar a tanszék betöltését háromszor kísérelte meg, de egyik esetben sem sikerült eredményt elérnie. 1946 márciusában pályázat kiírását kérte volna, ám a válaszleirat szerint „[a miniszter] az államháztartás egyensúlyának helyreállítása érdekében [...] sem meglévő tanszékek betöltésével, sem új tanszékek szervezésével egyelőre nem foglalkozhat."[8] A kar újabb, decemberi határozata mögött kétségkívül nemes gondolatok álltak, ám még kisebb volt az esély ennek megvalósulására:

> „Értesítem a Tanácsot, hogy a debreceni tudományegyetem jog- és államtudományi karán szervezett magyar és összehasonlító európai jogtörténeti tanszék betöltése tárgyában hozott kari határozatot – sajnálatomra – nem vehetem tudomásul.
>
> A szóbanforgó tanszékre meghívott dr. Bruckner Győző [miskolci ev. jogakadémiai ny. r. t.] egészen kiváló tudományos érdemeit magam is méltányolom és mindenben egyet értek a debreceni tudományegyetem jog- és államtudományi karával abban, hogy az ott megszervezett magyar és összehasonlító európai jogtörténeti tanszék betöltésére a tudományos szempontból elsősorban dr. Bruckner Győző kerülhet számításba.
>
> Mielőtt azonban a meghívás tárgyában hozott kari határozat tárgyában további intézkedést tettem volna, megállapítottam, hogy dr. Bruckner Győző 1877-ben született, tehát a folyó évben betölti az egyetemi nyilvános rendes tanárok nyugalomba helyezésére megállapított korhatárt. Az egyetemi oktatás érdekeire való tekintettel nem kívánatos, hogy az

[6] A kar a jogtörténeti tanszéket megüresedettnek tekinti: JJK. '45. IV. r. ü. (máj. 30.) 84. – Özv. Baranyai Béláné üzenete a Vörös Kereszt közvetítésével Révész Imre püspökhöz érkezett, az egyetemet ő értesítette. – Megemlékezés Baranyai Béláról és az idézetek: '45/46. V. rk. ü. (nov. 8.) napirend előtt.

[7] Helyettesít Sz. Kun Béla: SZ. KUN Béla, *[Jelentés 1944 októbere és 1945 márciusa között a jogoktatás megszervezéséről]*, kelt: 1945. ápr. 8. – Helyettesít Flachbarth Ernő: RIKT. 161/1946-47. 97. d.

[8] A kar pályázat kiírását kéri a tanszékre: JJK. '45/46. XIII. r. ü. (márc. 29.) 466. – Az idézett elutasítás: XVIII. r. ü. (jún. 24.) 598. (51.940/1946. VI. VKM).

egyetemi tanárok számára megállapított korhatárt elért tudós neveztessék ki egyetemi tanárnak.

Ilyen körülmények között nem járulhatok hozzá ahhoz, hogy a szóban forgó tanszék dr. Bruckner Győzővel töltessék be. Mindazonáltal kívánatosnak tartanám, ha a jog- és államtudományi kar Bruckner Győző kiváló tudományos munkásságát egy egyetemi nyilvános rendes tanári címmel való kitüntetéssel jutalmazná és az erre irányuló lépéseket mielőbb megtenné."

„Karunk, amikor Dr. Bruckner Győzőt a magyar és összehasonlító jogtörténeti tanszékre egyhangúlag meghívta, tudatában volt annak, hogy Dr. Bruckner Győző ennek az esztendőnek a folyamán élete 70. évét betölti. [Kiváló tudományos érdemei, szellemi és testi kondíciója mellett] még súlyosabban esik azonban latba az a szempont, hogy a kar [...] határozatával jóvátenni igyekezett azt a mellőzést, amely ezt a kora ifjúságától fáradhatatlanul kutató, szüntelenül alkotó, bámulatosan sokoldalú, a legkülönfélébb problémákkal vívódó és azokat megoldó tudóst a múltban érte és egy eredményekben gazdag tudós életet legalább alkonyán azzal kívánta betetőzni, hogy tisztelete és elismerése jeléül megadja neki a legnagyobbat, amit egy tudománykar egy tudósnak csak megadhat: az egyhangú meghívást arra a tanszékre, amelynek tárgyát a miskolci jogakadémián több mint negyed évszázad óta oly nagy lelkiismeretességgel és eredménnyel előadta. [...] [Ráadásul] a demokratikus magyar kormány ismételten hozzájárul ahhoz, hogy kiválóan érdemes tudósok a korhatár betöltése után is betölthessék tanszéküket."[9]

A miniszter azonban továbbra sem járult hozzá a kinevezéshez, így a kar – már másodjára – pályázat kiírását kérte. Degré Alajos miniszteri tanácsos, Komjáthy (Kring) Miklós intézeti tanár és Kelemen László ítélőtáblai bíró, három egyetemi magántanár jelentkezett a tanszékre, ebben a sorrendben jelölték őket a felterjesztésben. Sejtetve a kar felszámolását, 1949. március elsején az iratok gyűjtőívére az alábbi jegyzetet vezette fel Buday Árpád miniszteri segédtitkár:

„A kinevezés iránt előterjesztést tenni nem kívánunk. Irattárba".[10]

[9] A tanszék betöltését előkészítő bizottság: Flachbarth Ernő, Sztehlo Zoltán és Bacsó Jenő. – Bruckner Győző meghívása: RIKT. 1037/1946-47. 98. d. ['46/47. XII. r. ü. (dec. 19.) 241.]. – Az idézett elutasítás: 1472/1946–47. 98. d. (16.081/1947. VI. VKM, 1947. febr. 20.). – Az idézett újabb felirat kinevezése ügyében: VETF. 45.178/1947. ['46/47. XVI. r. ü. (febr. 26.)]. – Az újabb elutasítás: RIKT. 1726/1946–47. 99. d. (45.178/1947. VI. VKM, 1947. márc. 21., Zsebők Zoltán miniszteri osztályfőnök).

[10] A tanszék betöltését előkészítő bizottság: Bacsó Jenő, Flachbarth Ernő és Schultheisz Emil. – A kar pályázat kiírását kéri: VETF. 113.586/1947. 73. d. ['46/47. XVII. rk. ü. (júl. 25.) 463.]. – A jelölés: ['47/48. VI. r. ü. (febr. 27.)]. – Buday Árpád feljegyzése: 194.355/1948. 174. d.

Jogtörténetből magántanárt nem képesítettek, de Bruckner Győző megkapta a nyilvános rendes tanári címet.[11] Emiatt Tucsa Miklós, a Nemzeti Parasztpárt Borsodmegyei Szervezetének elnöke feljelentést tett. Azt állította, hogy Bruckner Győző 1944-ben elmenekült nyugatra, s ha tanártársai nem akadályozzák meg, a jogakadémiát is magával vitte volna. Elment, ezzel dékáni tisztét elvesztette, tehát a Magyar Közlöny tévedésből tüntette fel ezt a címet. Ő volt a Turul Szövetség kerületi primus magistere, s a „legvadabb" németbarátok közé tartozott Haendel Vilmos mellett. Most is az „erkölcstelen" tandíjosztalék és vizsgadíj részesedési rendszer visszaállítását szorgalmazza, a diákságot pedig az akadémia vezetősége ellen izgatja.

> „Különben is elmúlt már 70 éves és nyugdíjazásával nagy előny származna egész Miskolc városára és a magyar felsőoktatásra is."

Bruckner Győzőt a debreceni egyetem tanácsa védelmébe vette, volt tanártársa, Szontagh Vilmos jogkari dékán kezdeményezésére:

> „Nem volt németbarát és dr. ifj. Haendel Vilmossal nem hogy ideológiai közösségben lett volna, de vele minden vonatkozásban a legélesebb ellentétben állott. – Tanúságot tehetek nemes, szociális érzékéről is, hiszen a miskolci jogakadémián minden diákjóléti intézményt ő hívott életre. Meggyőződésem, hogy a feljelentés egyéni bosszú műve."[12]

III. A főtárgy

Tanév	*I. félév*		*II. félév*		*Tanár*
	A tárgy tanrendi címe	*Óraszám*	*A tárgy tanrendi címe*	*Óraszám*	
1914/15.	Magyar alkotmány és jogtörténet, tekintettel a nyugateurópai jogfejlődésre	5	Európai jogtörténet, különös tekintettel a magyar jogfejlődésre	5	Szentpéteri Kun Béla (helyettes)
1915/16.	–		–	–	
1915/16.	–	–	Magyar alkotmány és jogtörténet, tekintettel a nyugateurópai jogfejlődésre	5	Iványi Béla

[11] Tuster Ignác kereskedelmi tanintézeti tanárt nem admittálták: JJK. '19/20. III. r. ü. (nov. 27.) 88. – Bruckner Győző (sz. Felsőlövő, 1877. júl. 27.) kitüntetése egyetemi nyilvános rendes tanári címmel: VETF. 68.939/1947. ['46/47. XVIII. r. ü. (ápr. 14.) 350.]. – Ortutay Gyula előterjesztése a Minisztertanácshoz: 1947. máj. 27. – Bruckner Győző 1926-tól az MTA tagja volt. – STIPTA István, *Bruckner Győző, a miskolci jogakadémia dékánja = A miskolci jogakadémia múltja és kulturmunkássága 1919–1949,* szerk. DOBROSSY István, STIPTA István, Miskolc, Borsód-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár és Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 1996, 10–45.

[12] Tucsa Miklós panasza Bruckner Győző c. ny. r. t. ellen: VETF. 190.998/1947. 163. d., szigorúan bizalmas irat. – Az ET védelmébe veszi: EJK. '47/48. III. r. ü. (nov. 17.) 76.

1916/17. – 1925/26.	Magyar alkotmány- és jogtörténet	5	Magyar alkotmány- és jogtörténet		
1926/27.	–	–	–	–	
			Magyar alkotmány- és jogtörténet	5	Szentpéteri Kun Béla (helyettes)
1927/28.	Magyar alkotmány- és jogtörténet	5	–	–	
	–	–			
1928/29. – 1943/44.	Magyar alkotmány- és jogtörténet	5	Magyar alkotmány- és jogtörténet	5	Baranyai Béla
1944/45.			Jogtörténet		Szentpéteri Kun Béla (helyettes)
1945/46.			Magyar alkotmány- és jogtörténet		
1946/47.	Magyar és összehasonlító európai jogtörténet (Alkotmány-, közigazgatás és jogtörténet)		Magyar és összehasonlító európai jogtörténet (Alkotmány-, közigazgatás és jogtörténet)		Flachbarth Ernő (helyettes)
1947/48.					
1948/49.			Magyar alkotmány és jogtörténet	4	
			Általános jogtörténet	2	

1914 és 1949 között első éven oktatták a magyar alkotmány- és jogtörténetet, általános jogtörténet címen külön tárgyat a másodévesek számára csak a jogászképzés 1948-as reformja vezetett be. Mindazonáltal már korábban is bemutatásra kerültek az európai viszonyok, erre utalnak azok az elnevezések, melyeket 1914-ben, majd 1946-tól a főkollégium kapott.

IV. Legújabbkori magyar és egyetemes történet

Miután a bölcsészkar magyar történeti tanszéke megüresedett, Baranyai Béla a budapesti és a pécsi egyetemen kialakult gyakorlat bevezetésére tett javaslatot 1942 decemberében:

> „[...] Szabályzatunk szerint »minden joghallgató köteles a tanulmányi ideje alatt két félévi kollégiumot hallgatni a történelemből« és »ezen kollégiumok közül legalább az egyiket az egyetemes történelem legújabbkori részéből kell venni« s »mindegyik történeti kollégiumnak hetenkint legalább 4 órát kell kitennie«..."

„[...] Évtizedes tapasztalat azonban, hogy a szabályzat rendelkezésének s ezzel a kitűzött célnak egyetemünk megfelelni nem tudott. Nem hibája.

Egy egyetemes történeti és egy magyar történeti katedra [a bölcsészeti karon] semmiképp sem felelhet meg ennek. Még négy éves, nyolc féléves ciklust számítva sem tudja minden ciklusban sorra venni legújabb korát sem az egyetemes sem a magyar történetnek. [...] A bölcsészeti kar illető tanárai szíves készséggel vállalták, hogy tárgyuk épen sorra kerülő részletét 4 órában adják elő [...], karunk pedig az egyetemes történetből is kényszerűen elfogadta annak bármely kori részletét. [...] A jogi képzés céljai szempontjából a korszakok bármelyike nem lehet egy másik – a mi szempontjaink szerint nélkülözhetetlen –, korszak helyettesítője, ismeretbeli aequivalense."

„[Baranyai Béla] javasolja, hogy mindazon félévekre, amelyekben az egyetemes és magyar történet legújabb korának előadására nem kerül sor, karunk maga gondoskodjék ezek legalább 4 órában való előadásáról. Egyben bejelenti, hogy amennyiben a kar célszerűnek vélné az expediens igénybevételét, maga vállalkoznék e kollégium előadására. Minden kétség eloszlatása végett egyben kijelenti, hogy az előadásokért semminemű díjazást, szakelőadói jutalmazást nem kíván, viszont a netalán beiratkozó bölcsészetkari hallgatókat nem lenne köteles kollokváltatni. E kollégiumokat heti 4 órában adná elő, még pedig úgy, hogy az első /rövidebb/ félévben a magyar, a második /hosszabb/ félévben pedig az egyetemes történetet adná elő."

Ettől kezdve a joghallgatók számára kötelező legújabbkori magyar és egyetemes történetet Baranyai Béla tartotta, megbízását a miniszter minden félévben jóváhagyta.

Tanév	*I. félév*		*II. félév*		*Tanár*
	A tárgy tanrendi címe	*Óraszám*	*A tárgy tanrendi címe*	*Óraszám*	
1942/43.	-	-	Magyarország legújabbkori története	4	Baranyai Béla (szakelőadó)
1943/44.	Magyarország legújabbkori története	4	Legújabbkori világtörténet		
1944/45.	Magyarország legújabbkori története*		-	-	

Miután a bölcsészkar az esetet többször is átiratban panaszolta, megkereste az egyetemi tanácsot, „hogy foglalkozzék azzal a kérdéssel, vajon joga van-e az egyetem valamely karának olyan előadásokat tartani, amelyek egy másik kar tanulmányi körébe tartoznak." Például „soha sem jutott eszébe karunk állattani tanárának, hogy anatómiai vagy kórbonctani előadásokat hirdessen" – hangsú-

lyozta. Baranyai Béla ezzel szemben a jogi tanulmányi és vizsgarendi szabályzatra hivatkozott: „Egyetemeken, s azokon a jogakadémiákon, amelyeken bölcsészeti kar van, ezek a kollégiumok a bölcsészeti karon *is* hallgathatók" – tehát a bölcsészkar nem formálhat kizárólagos jogot. A vita az egyetemi tanács előtt 1944 tavaszán kezdődött meg, de a hadi események miatt az oktatásban hamarosan kényszerű szünet következett be, az 1946-os reform pedig az említett tárgyakat a joghallgatók számára csak ajánlottá tette, így a kérdés az aktualitását hamar elvesztette.[13]

V. A Szeminárium helye, személyzete és a szemináriumi foglalkozások

A Jogtörténeti Szeminárium (kezdetben, mint Egyházjog és Jogtörténelmi Szeminárium) a Református Kollégium I. emeletén kapott helyet, majd a központi épület átadása után annak II/240-es, a háború előtt (1939/40.) pedig az I/139-es helyiségébe szállították át a könyveket.

Könyvtárkezelő demonstrátornak az 1946/47. és az azt követő tanévre *Gál Gyulát* választották meg.[14]

Tanév	*I. félév*		*II. félév*		*Tanár*
	A tárgy tanrendi címe	*Óraszám*	*A tárgy tanrendi címe*	*Óraszám*	
1915/16.	–	–	Jogtörténeti szeminárium		Iványi Béla
1916/17.	Szemináriumi forrásgyakorlatok	2	Szemináriumi gyakorlatok		
1917/18.	Jogtörténeti szeminárium		Jogtörténeti szeminárium		
1918/19.			Szemináriumi forrásgyakorlatok		
1919/20.	Szemináriumi gyakorlatok		Jogtörténeti szeminárium	2	
1920/21.			Szemináriumi gyakorlatok		
1921/22.			Szemináriumi forrásgyakorlatok		
1922/23. – 1925/26.			Szemináriumi gyakorlatok		

[13] Baranyai Béla idézett előterjesztése: JJK. '42/43. V. r. ü. (dec. 3.) 173. – Először hagyja jóvá a miniszter megbízását: 65.716/1943. IV. VKM. – A bölcsészkar magyarázatot kér: JJK. '42/43. IX. r. ü. (ápr. 8.) 366. – A bölcsészkar újabb átirata felett a jogi kar napirendre tér: '43/44. VI. r. ü. (nov. 25.) 145. – A bölcsészkar 1944 februárjában az egyetemi tanácshoz fordul, Baranyai Béla okfejtése: IX. r. ü. (márc. 24.) 273. – Az idézett jogi tanulmányi és vizsgarendi szabályzat: 128.000/1911. VKM, 45.§.

[14] Gál Gyula demonstrátorrá választása: RIKT. 602/1946–47. 97. d. (104.241/1946. VI. VKM). – VETF. 107.536/1947. 74. d. ['46/47. XXV. rk. ü. (júl. 9.)].

1926/27.					
1927/28.			–	–	Később kinevezendő tanár
	–	–	Szemináriumi gyakorlatok	2	Baranyai Béla
1928/29.	Szemináriumi gyakorlatok	2			
1929/30.	Szemináriumi gyakorlatok I. Proszeminárium. (Bevezetés a tudományos irodalmi munkálkodásba)	1	Szemináriumi gyakorlatok I. Proszeminárium. (Bevezetés a tudományos irodalmi munkálkodásba) (folytatás)	1	
1930/31.	Szemináriumi gyakorlatok	2	Szemináriumi gyakorlatok	2	
1931/32.	Jogtörténeti proszeminárium I.		Jogtörténeti proszeminárium I. (folytatás)		
1932/33.	Jogtörténeti proszeminárium II. (Rendszeres oklevéltári, olvasási és fordítási gyakorlatok, szöveg-exegeticum, különösen Werbőczy válogatott részein)	1	Jogtörténeti proszeminárium II. (Rendszeres oklevéltári, olvasási és fordítási gyakorlatok, szöveg-exegeticum, különösen Werbőczy válogatott részein)	1	
1933/34.	Jogtörténeti szeminárium		Jogtörténeti szeminárium	2	
1934/35.	Jogtörténeti proszeminárium I.		Jogtörténeti proszeminárium I. (folytatás)		
1935/36.	Jogtörténeti proszeminárium	2	Jogtörténeti proszeminárium		
1937/38.	Jogtörténeti proszeminárium I. (Fordítási gyakorlatokkal párhuzamosan bevezetés a tudományos munkásság technikájába)	1	Jogtörténeti proszeminárium II. (Fordítási gyakorlatokkal párhuzamosan bevezetés a tudományos munkásság technikájába)	1	
1938/39.	Diplomatika, mint a jogtörténet segédtudománya	2	Diplomatika, mint a jogtörténet segédtudománya	2	
1939/40.	Jogtörténeti forrásszövegek olvasása	1	-	-	

1942/43.	Jogtörténeti proszeminárium (Bevezetés a jogtörténet tudományos művelésébe. A tudományos munkálkodás technikai kérdései)	2	Jogtörténeti szeminárium (Bevezetés a jogtörténet tudományos művelésébe. A tudományos munkálkodás technikai kérdései)	2	
1943/44.	Jogtörténeti szeminárium (Eredeti forrásszövegek olvasása és tárgyalása)		Jogtörténeti szeminárium (Eredeti forrásszövegek olvasása és tárgyalása)		
1944/45.	Jogtörténeti szeminárium (Bevezetés a tudományos munkálkodásba és forrásolvasás)*		-	-	
1946/47.	Jogtörténeti proszeminárium		-	-	Flachbarth Ernő (helyettes)
* =az órákat nem tartották meg					

Szemináriumi foglalkozásokat Iványi Béla már 1916-tól rendszeresen tartott, ezekre az óráira csak az első alapvizsgát sikerrel letett hallgatók jelentkezhettek. A kar professzorai közül egyedülállóan, Baranyai Béla a proszemináriumi rendszer bevezetésével kísérletezett, előfordult, hogy állandó személyi állománnyal 6 féléves ciklust szervezett (1931/32. – 1933/34.). Csoportjainak rendszerint 8–15 fő volt a létszáma, csak azt vette fel, aki a félév elején tartott *felvételin* megfelelő latin és/vagy német tudását igazolta, s jogtörténeti műveltségét (általában egyhangú eredménnyel tett) alapvizsgán, vagy jeles kollokviummal már bizonyította. A szűrő szükségességéről leginkább ez az alcím árulkodik: „rendszeres oklevéltári, olvasási és fordítási gyakorlatok, szövegexegeticum, különösen Werbőczy válogatott részein". A módszertani kérdéseket Baranyai Béla szívesen előtérbe helyezte, („A tudományos munkálkodás technikai kérdései"), sőt, hallgatóit szemináriumi dolgozat vállalására kötelezte, erre világosan utal az 1942/43. tanév második félévének tanrendje. Összességében véve, a kar tanárai közül tudósképzésre leginkább ő törekedett, legalábbis a rendszerét tekintve.

Tanév	*I. félév*		*II. félév*		*Tanár*
	A tárgy tanrendi címe	*Óraszám*	*A tárgy tanrendi címe*	*Óraszám*	
1914/15.	Jogtörténeti special kollégium	1	Magyar jogtörténet forrásai (i.)	1	Szentpéteri Kun Béla (helyettes)
			Az ősiség*	2	

1915/16.	–		–	–	
			Középkori magyar büntetőjog	1	Iványi Béla
1916/17.	Európai alkotmány és jogfejlődés a X. századtól		Werbőczy és Hármaskönyve		
1917/18.	Fejezetek a germán jogtörténet köréből		Fejezetek a germán jogtörténet köréből (folytatás)		
1918/19.	Magyarország középkori városjogai		Werbőczy és Hármaskönyve		
1919/20.	Fejezetek a francia jogtörténet köréből		–	–	
1920/21.	Fejezetek a régi magyar perjog köréből		Tárnoki jog	1	
1921/22.	Fejezetek a germán jogtörténet köréből		Werbőczy és Hármaskönyve		
1922/23.	Fejezetek az európai jogtörténet köréből		A magyar corpus juris keletkezése és első kiadása		
1923/24.	A kiváltságolt nemzetiségek joga		A városok joga		
1924/25.	–	–	A Corpus Juris Hungarici és annak keletkezése		
1925/26.	Idegen jogok befolyása a magyar jog fejlődésére	1	Európai jogfejlődés a IX.–X. században		
1926/27.	A partikuláris jogok		–	–	
1927/28.	–	–	Az 1687/1688. országgyűlés	1	Baranyai Béla
1928/29.	A Corpus Juris Hungarici	1	A magyar kancellária újjászervezése 1690-ben s utasításának reformja 1927-ben [sic!]		
1929/30.	Az 1867-es évi magyar-osztrák kiegyezés		Válogatott részletek az egyetemes- és magyar jogtörténetből		
	Németország legújabbkori (1806-1920) alkotmánytörténete		Németország legújabbkori (1806-1920) alkotmánytörténete (folytatás)		
1930/31.	Ausztria újkori alkotmánytörténete (1740-1918)	2	Ausztria újkori alkotmánytörténete (1740-1918) (folytatás)	2	Baranyai Béla

1932/33.	A magyar perjog története I. (A bírói szervezet története)	1	A magyar perjog története II. (A bírói szervezet története)	1	
	Az ún. utódállamok története I. Szerbia (Az államalakulás és az alkotmány története) 1. rész	1	Az ún. utódállamok története I. Szerbia (Az államalakulás és az alkotmány története) [folytatás]		
1933/34.	A magyar perjog története (A bírói szervezet az uniós államélet korában)		A magyar perjog története (A bírói szervezet az uniós államélet korában) (folytatás)		
	Az ún. utódállamok története I. Szerbia (Az 1869. évi alkotmánytól) 3. rész		Az ún. utódállamok története I. Szerbia (Az 1869. évi alkotmánytól) (folytatás)		
1934/35.	A Corpus Juris Hungarici		-	-	
1936/37.	Részletek az európai államok 1815. utáni jogtörténetéből	2	Részletek az európai államok 1815. utáni jogtörténetéből	2	
1937/38.		1	Válogatott részek a külföldi jogtörténet köréből (Németország jogtörténete 1815-1919)	1	
1939/40.	Német alkotmánytörténet	1	Német alkotmánytörténet	2	
1940/41.	Ausztria alkotmányfejlődése 1804-1918)	2	Ausztria alkotmányfejlődése (1804-1918)		
1941/42.	1868. XXX. tc. (Előzmények: a magyar-horvát viszony múltja)		1868. XXX. tc. (Előzmények: a magyar-horvát viszony múltja)		
1948/49.	Pénzügyi szervezet az Árpádok és a vegyesházbeli királyok korában		Városaink kialakulása és jogi szervezete a középkorban		Bruckner Győző

*Jelmagyarázat: i. = ingyenes félév. * = javított tanrendi adat a kari jegyzőkönyv alapján*[15]*!!!*

Megjegyzés: a fel nem tüntetett tanévekben speciálkollégiumokat nem tartottak.

Iványi Béla általában Werbőczy Hármaskönyvéről, a magyar corpus jurisról és a városok jogáról hirdetett speciálkollégiumot, az európai, főleg germán és francia témák megjelölésénél gyakran használta a „Fejezetek a ... jogtörténet köréből" sablont. Baranyai Bélánál itt is megfigyelhetjük a ciklikusságot: az

[15] Noha csak egy kari jegyzőkönyv utal arra, hogy Sz. Kun Béla a heti 3 órás jogtörténeti speciálkollégiumot megtartotta (JJK. '14/15. I. rk. ü. /dec. 16./ 41.), a TANRENDek a tárgyat folyamatosan feltüntetik, amiből valószínűnek tűnik, hogy vállalta azok előadását az 1914/15. és az 1915/16. tanév első féléveiben is. – Az „Ősiség" c. speciálkollégiumra nem iratkozott be egy hallgató sem: JJK. '14/15. III. r. ü. (nov. 11.) 48/a.

1932/33. és az 1933/34. tanévben négy féléven át folytak a magyar perjog történetével és Szerbia alkotmányfejlődésével kapcsolatos előadások. Mégis, leggyakrabban az ausztriai és a német alkotmányfejlődésből tartott órákat, habár magyar jogtörténetből – többek között – kétszer is sort kerített a magyar–osztrák kiegyezés bemutatására.

> „A m. kir. Ferenc József-Tudományegyetem jogi kara felhívja a figyelmet arra, hogy a folyó évben [1934.] van 350 éves évfordulója annak, hogy az első nyomtatott törvénygyűjtemény Mossóczy Zakariás szerkesztésében megjelent. Megfontolásra ajánlja az évforduló méltó megünneplésének gondolatát. Dékán [Baranyai Béla] jelenti, hogy az évforduló alkalmából a Corpus Iuris Hungariciből maga speciálkollégiumot hirdetett a jövő félévre, az évforduló megünneplésének legalkalmasabb keretet a Tisza István Tudományos Társaság adhatna."[16]

Bruckner Győző, a kar címzetes nyilvános rendes tanára, „Pénzügyi szervezet az Árpádok és a vegyesházbeli királyok korában" és „Városaink kialakulása és jogi szervezete a középkorban" címen tartott előadásokat.

VII. Pályatételek és pályaművek

A pályatétel kiírásának időpontja és hatálya	*A kiírt pályatétel címe*		
	A benyújtott pályamű jeligéje és a beadás időpontja	*A szerző neve, évfolyama, szakja és jutalma*	*A bíráló tanárok neve*
1920/21. – 1928/29.	Az alaki bizonyítás fejlődése az Árpád-korban. (Pályadíja: 600 Korona)		
	? (1925/26.)	Tunyoghy János I. évf. joghallgató (500.000 Korona szorgalmi díj)	Iványi Béla Szentpéteri Kun Béla
1929/30. – 1935/36.	Az adózási porták rectificatiója 1729-ben (a debreceni református főiskolai könyvtár „R. l. 26-27.", a magyar nemzeti múzeum mss. „Fol. Lat. 594." és a m. kir. Országos Levéltár, m. kir. udvari kancellária: „Hungarica Esterhazyana N° 50" kéziratai alapján).		
1929/30.	Az idegenek joga a Corpus Iuris Hungariciben (kiegészítve a C.I.H.-ban nem foglalt törvényekkel).		
	Historia est mater studiorum (1929/30.)	Blaskovits Zoltán I. jh. (100 Pengő egész pályadíj)	Baranyai Béla Szentpéteri Kun Béla
1936/37. – 1939/40.	A hűbériség magyarországi jelentkezésének kérdése eddigi jogtörténeti irodalmunkban.		

[16] A Ferenc József Tudományegyetem átirata és Baranyai Béla válasza: JJK. '33/34. X. r. ü. (máj. 30.) 353.

1940/41. – 1942/43.	Ladányi Gedeon jogtörténetírói működése (Ismertetendő a jogtörténet tantörténetének keretében).
1943/44. – 1948/49.	A magyar törvények alakszerűségeinek fejlődése (1222-1918).

1920 és 1949 között jogtörténetből összesen 6 pályatételt hirdettek meg, ezek közül pályamű 2-re érkezett be. Teljes pályadíjban 1, dicséretben ugyancsak 1 joghallgatót részesítettek.[17]

GÁBOR HOLLÓSI

The Department of the History of the Hungarian Constitution and Law at the University of Debrecen (1914-1949)

The present study outlines the history of the Department of the History of the Hungarian Constitution and Law at the University of Debrecen between 1914 and 1949.
Béla Iványi the first professor at this department (during the examined period there was usually one professor at a department) became the member of the Academy later. He gave up his position in 1927 and left for the University of Szeged.

Béla Baranyai, who had also worked at the National Archives before, accepted the invitation of the Faculty, he was made professor between 1927 and 1945. Director of „Social Course" between 1943 and 1945, Béla Baranyai died in Berlin in 1945 during aerial attacks on the city.
After the war, the Faculty invited Győző Bruckner but the minister refused to appoint him. Although a member of the Academy, with his 70 years, he was too old to become a professor. The department was never filled in again: according to an order signed by the cabinet, the Faculty of Law in Debrecen could not start the academic year in 1949.

The main subject, 'the history of the Hungarian constitution and law' was lectured in every semester for first-year students in five hours per week. Teaching of the history of the constitution and law was very much centred on Hungary between the two wars. Only the reform in 1948 introduced the 'general history of law' in two hours per week.

However, both professors conducted special courses in European topics, too. Béla Iványi often taught old German or French law and also Béla Baranyai frequently gave lectures on the 18th and 19th century history of the German, the Austrian and the Serbian constitutions. Naturally, there were a lot of special courses which were related to Hungary.

Both professors complemented their lectures with seminars, especially the latter urged the students to do science works in archives. He introduced the 'proseminarian system' for this, so he could provide methodological knowledge.

Students made only two competition essays during thirty-four years.

[17] JJK. '25/26. VIII. r. ü. (ápr. 21.) 202. – ÉVK. ÉS ALM. '29/30. 97, 290–291, 300.

MUDRÁK JÓZSEF

*MAGÁNTANÁROK A DEBRECENI TUDOMÁNYEGYETEM BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KARÁN (1915–1949)**

A dualizmuskori alapokon épülő és az 1949-es nagy felsőoktatási reformig tartó, egyszemélyes tanszékekből felépülő egyetemi struktúrában külön kategória volt az engedélyezett tanerőké, a magántanároké, akik doktorátussal rendelkező középiskolai tanárok, egyetemi tanársegédek és múzeumi tisztviselők közül kerültek ki és habilitáció révén nyertek engedélyt az egyetemen órák tartására az általuk kért témakörből. Minthogy a professzor tudományos érdeklődési köre megszabta a tanszék profilját, a magántanárok órái jelentettek némi változatosságot a meghirdetett tanrendben, előadásaikkal színesítették az oktatást. Akadtak közöttük kiváló szakemberek, de közepes szintű kutatók is.

A magántanárokról a korabeli habilitációs szabályzat[1] alapján alkothatunk képet:

„Az egyetemi magántanárok határozott tanszakok nyilvános tanítására jogosított doctorok, kik jogosítványuknál fogva előadásaikat az egyetemen hirdethetik s tarthatják meg." (1. §.)

Ki lehetett magántanár? „Magántanári képesítést csak az nyerhet, aki valamely, nyomtatásban megjelent, önálló és szigorúan tudományos dolgozattal bizonyítja, hogy az egyetem valamelyik karához tartozó tudományszak egész körére kiterjedő ismeretei mellett, e tudomány önálló művelésére képes és akitől várható, hogy a tudomány s a felső oktatás terén hasznos tevékenységet fog kifejteni." (4. §.)

Többnyire gimnáziumi tanárok, múzeumi tudományos munkatársak (korabeli szóhasználattal „múzeumi őrök"), illetve az egyetemi tanársegédek közül folyamodtak magántanári habilitációért, hiszen egy-egy tanszék betöltésénél általában a pályázó magántanárok közül jelölt a kar és választott a minisztérium.

A habilitáció folyamata a következőképp alakult: csak bölcsészdoktori fokozattal (3. §.) és tudományok tevékenységgel (4. §.) rendelkezők indulhattak, megjelölve azt a szaktárgyat vagy témakört, amelyből képesítést szerezni óhajtottak. Csatolni kellett a folyamodványhoz a legalább három évvel korábban kelt doktori oklevelet, életrajzot, az előadások négy félévre tervezett vázlatát, a pályázó tudományos dolgozatait és annak a professzornak az engedélyét, akinek

* A tanulmány része a szerzőnek „A Debreceni Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara 1914–1949" c. doktori disszertációjának.

[1] Egyetemi magántanári habilitatio szabályzata. Debrecen, [é. n.]

tanszékén előadni óhajt, hogy a helyiségeket és taneszközöket használhatja. (6. §.)

A dékán a benyújtott kérvényt mellékletekkel együtt egy előadónak adta ki, aki megvizsgálta, hogy a formai követelményeknek megfelel-e a folyamodvány és témaköre a kar tanulmányi köréhez tartozó-e. (7. §.) Ezután a következő rendes kari ülésen az előadó bejelentette a kérelmet, amire a tantestület szavazással határozott a képesítésre bocsátásról és az illető vagy a rokontanszékek professzorai közül két bírálót rendelt ki. (8–9. §.)

A bírálatok elkészülte után a következő kari ülésen megvitatták a nyomtatott bírálatokat és szavaztak arról, hogy a jelöltnek a venia legendi-t megadják, azaz további cselekményekre bocsássák. (10–11. §.) „További cselekmények" alatt a magántanári kollokviumot és a magántanári próbaelőadást kell érteni, amelyek sikeres letétele után[2] a kar következő ülésén magántanárrá habilitálták a jelöltet és jóváhagyásra felterjesztették a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz. (12–18. §.)

A Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karán 78 habilitáció folyt le (az elsőt Prőhle Vilmos nyújtotta be 1915. nov. 16-án, az utolsót Ubrizsy Gábor 1948. dec. 17-én), ezek közül hét áthabilitálás más egyetemről (Kolozsvárról Prőhle Vilmos, Bruckner Győző, 1945 után Kiss Tihamér, Horváth János és Homonnay Nándor; Pécsről Merényi Oszkár; Szegedről Kovács Lajos). Továbbá volt még kilenc visszavont habilitációs kérelem (ezek végül más egyetemen folytatták le habilitációjukat vagy professzori kinevezés miatt tárgytalanná vált, pl. Mészöly Gedeon, Rapaics Raimund, Szilády Zoltán, Asztalos Miklós, Szabó T. Attila).

Legrövidebb ideig vitéz Kárpáthy-Kravjánszky Mór volt magántanár (1940 júniusában habilitálták és decemberben el is hunyt) és Juhász Géza (1945 júniusában habilitálták, novemberben professzor lett), leghosszabb ideig pedig Benigny Gyula (1917-től 1949-ig).

1928-tól nők is szerezhettek magántanári képesítést, a debreceni egyetemen az országban elsőként 1930. márc. 26-án Vendl Mária „Kristálytan" tárgykörből.[3]

Míg a budapesti tudományegyetemen többször előfordult, hogy tudományos munkákkal alig rendelkező minisztériumi tisztviselőt vagy más politikust kormányzati nyomásra habilitáltak magántanárrá[4], a debreceni bölcsészkaron – már csak azért is, mert vidéki egyetemről van szó – ez ismeretlen: talán Márffy

[2] Idősebb kutatónak vagy tanárnak felmentést adtak a magántanári kollokvium, néha a próbaelőadás alól is. (22. §.)

[3] A Klebelsberg Kunó törekvésének következtében létrejött VKM. 16065/1928. sz. rendelet tette lehetővé a nők számára a habilitálást. – A nők habilitálásáról lásd: Ladányi Andor: A gazdasági válságtól a háborúig – A magyar felsőoktatás az 1930-as években. Argumentum Kiadó, [Budapest], 2002. 108–109. pp.

[4] Bíró Judit, i. m. 65. és 101. pp.

Oszkáré, Veszprémy Ferencé és Vatai Lászlóé érint ilyen problémát, de adatok hiányában ez sem meg nem erősíthető, sem nem cáfolható.

Szokás volt az idősebb, hosszú ideje oktató magántanárokat nyilvános rendkívüli tanári címre felterjeszteni, amit a mindenkori államfő adományozott. 1948 márciusától a készülő felsőoktatási átalakítás miatt már senkit sem lehetett javasolni.[5]

A debreceni egyetem bölcsészkaráról a következő magántanárok kaptak nyilvános rendkívüli tanári címet:

Név	*Mikor*	*Név*	*Mikor*
1. Zsigmond Ferenc	1930. okt. 17.	9. Bruckner Győző	1941. ápr. 23.
2. Leffler Béla	1932. aug. 5.	10. Vendl Mária	1941. ápr. 23.
3. Benigny Gyula	1932. dec. 15.	11. Arany Sándor	1941. ápr. 23.
4. Márton Béla	1933. szept. 1.	12. Vajthó László	1944. febr. 19.
5. Fehér Géza	1933. nov. 4.	13. Vekerdi Béla	1946. jún. 17.
6. Kundt Ernő	1937. nov. 17.	14. Balogh Béla	1946. nov. 11.
7. Pongrácz Sándor	1937. nov. 17.	15. Berényi Dénes	1946. nov. 30.
8. Hoffer András	1937. dec.		

Két alkalommal fordult elő, hogy a habilitált magántanár nem hirdetett egyáltalán előadást, ezért két év múlva a szabályzat 29. §-a értelmében elvesztette magántanári jogosítványát (1921-ben Gyulai Ágost és 1948-ban Vatai László).

A magántanárok tanszékenkénti eloszlása a következő[6]:

Filozófia	4	Történelem	7
Pedagógia	6	Művészettörténet	1
Klasszika-filológia	3	Földrajz	5
Magyar nyelvészet	5	Ásvány-földtan	6
Magyar irodalom	13	Állattan	8
Német	4	Növénytan	6
Angol	2	Fizika	2
Francia	2	Kémia[7]	2
Török	1	Matematika	3

[5] VKM. 191672/1948. VI. sz.

[6] Abban, hogy melyik magántanár melyik tanszékhez tartozik, hagyományosan az volt a döntő, hogy ki volt a habilitációjánál a két bíráló közül az első bíráló. Én is ezt vettem alapul, két kivétellel: Benigny Gyula mind a német, mind a klasszika-filológia, Fehér Géza mind a klasszika-filológia, mind a magyar történelem tanszékein tartott órákat.

[7] Kémiából (vegyészetből) lett volna több habilitálás is, de azokat többnyire az orvosi karon adták be és folytatták le.

Magántanári habilitációs eljárások 1915–1949.

1.számú melléklet

Név	Habilitálási kérelem benyújtása	További cselekményekre bocsátás = venia legendi megadása		Magántanári		Habilitáció elfogadása	Minisztériumi megerősítés
		Ülés	Szavazat	Kollokvium	Próba-előadás		
Dr. Prőhle Vilmos	1915/16. III. r. ülés (1915. nov. 26.) 15.p.	1915/16. X. r. ülés (1916. jún. 2.)	7 igen, 1 nem	Felmentve 7 igen, 1 nem		1915/16. X. r. ülés (1916. jún. 2.)	VKM. 85.491/1916.
Dr. Benigny Gyula	1915/16. VIII. r. ülés (1916. ápr. 15.) 46.p.	1916/17. VI. r. ülés (1917. jan. 20.) 41.p.	8 igen, 3 nem	Febr. 1.	Febr. ?	1916/17. VI. r. ülés (1917. febr. 20.) 46.p.	VKM. 37.785/1917.
Dr. Mitrovics Gyula	1916/17. V. r. ülés (1917. jan. 20.) 40.p.	1916/17. VIII. r. ülés (1917. ápr. 25.) 61.p.	7 igen, 2 nem	Felmentve 7 igen, 2 nem		1916/17. VIII. r. ülés (1917. ápr. 25.) 61.p.	VKM. 61.473/1917.
Dr. Gyulai Ágost	1916/17. X. r. ülés (1917. jún. 4.) 74.p.	1917/18. VII. r. ülés (1918. febr. 27.) 44.p.	9 igen, - nem	Felmentve 9 igen	Máj. 17.	1917/18. XI. r. ülés (1918. máj. 29.) 72.p.	VKM. 136.160/1918.
Dr. Zivuska Jenő	1917/18. IX. r. ülés (1918. ápr. 26.) 63.p.	1917/18. XII. r. ülés (1918. jún. 8.) 87.p.	9 igen, - nem	Felmentve 7 igen, 2 nem		1917/18. XII. r. ülés (1918. jún. 8.) 87.p.	VKM. 136.219/1918.
Dr. Hankiss János	1918/19. III. r. ülés (1918. nov. 27.) 18.p.	1918/19. VII. r. ülés (1919. márc. 29.) 43.p.	11 igen, - nem	Márc. 31.	Ápr. 3.	1918/19. IV. rk. ülés (1919. ápr. 3.) 46.p.	VKM. 59.592/1920.
Dr. Bruckner Győző	1922/23. XI. r. ülés (1923. márc. 26.) 71.p.	1922/23. XI. r. ülés (1923. márc. 26.) 71.p.	10 igen, - nem	Felmentve		1922/23. XI. r. ülés (1923. márc. 26.) 71.p.	VKM. 53.860/1923.
Dr. Márton Béla	1922/23. V. r. ülés (1922. dec. 18.) 32.p.	1922/23. XII. r. ülés (1923. ápr. 25.) 78.p.	8 igen, 2 nem	Felmentve	Máj. ?	1922/23. XIII. r. ülés (1923. máj. 29.) 88/c.p.	VKM. 87.290/1923.
Dr. Zsigmond Ferenc	1922/23. IV. r. ülés (1922. nov. 21.) 22.p.	1922/23. XIII. r. ülés (1923. máj. 29.) 89.p.	9 igen, - nem	Felmentve	Jún. ?	1922/23. XIV. rk. ülés (1923. jún. 7.) 104.p.	VKM. 87.299/1923.
Dr. Leffler Béla	1923/24. V. r. ülés (1923. nov. 20.) 25.p.	1923/24. IX. r. ülés (1924. febr. 27.) 66.p.	7 igen, 4 nem	Jún. 5.	Jún. 5.	1923/24. XIV. rk. ülés (1924. jún. 13.) 114.p.	VKM. 65.327/1924.
Dr. Fehér Géza	1922/23. XIII. r. ülés (1923. máj. 29.) 91.p.	1923/24. XIII. r. ülés (1924. jún. 3.) 108.p.	9 igen, 2 nem	Jún. 11.	Jún. 11.	1923/24. XIV. rk. ülés (1924. jún. 13.) 115.p.	VKM. 87.895/1924.
Dr. Vekerdi Béla	1923/24. XII. r. ülés (1924. máj. 2.) 90.p.	1924/25. XII. r. ülés (1925. Márc. 31.) 77.p.	7 igen, 1 nem	Ápr. 27.	Máj. 2.	1924/25. XV. r. ülés (1925. Jún. 3.) 103.p.	VKM. 56.446/1925.
Dr. Ecsedi István	1923/24. IX. r. ülés (1924. febr. 27.) 67.p.	1924/25. XIII. r. ülés (1925. Ápr. 28.) 87.p.	8 igen, 2 nem, 1 üres	Máj. 2.	Máj. 9.	1924/25. XV. r. ülés (1925. Jún. 3.) 104.p.	VKM. 56. 447/1925.
Dr. Szelényi Ödön	1924/25. XII. r. ülés (1925. márc. 31.) 76.p.	1924/25. XV. r. ülés (1925. Jún. 3.) 105.p.	6 igen, 1 nem	Jún. 5.	Jún. 5.	1924/25. XVI. rk. ülés (1925. Jún. 8.) 115.p.	VKM. 56.446/1925.
Dr. Hoffer András	1925/26. IX. r. ülés (1926. márc. 24.) 86.p.	1925/26. XI. rk. ülés (1926. Máj. 20.) 106.p.	8 igen, 1 nem	Máj. 22.	Máj. 25.	1925/26. XII. r. ülés (1926. Jún. 2.) 124.p.	VKM. 48.669/1926.
Dr. Gulyás József	1925/26. X. r. ülés (1926. ápr. 27.) 94.p.	1926/27. XVI. r. ülés (1927. máj. 24.) 94.a)p.	8 igen, 2 nem	Jún. 11.	Jún. 14.	1926/27. XVIII. rk. ülés (1927. Jún. 15.) 131.p.	VKM. 49.726/1927.
Dr. Sztankay Aba	1926/27. XII. r. ülés (1927. márc. 28.) 81.p.	1927/28. XI. r. ülés (1928. márc. 28.) 87.p.	10 igen, - nem	Felmentve	Ápr. 26.	1930/31. III. r. ülés (1930. Szept. 25.) 15. p.) p.	VKM. 248/1931.
Dr. Leidenfrost Gyula	1926/27. XII. r. ülés (1927. márc. 28.) 80.p.	1927/28. XIII. r. ülés (1928. ápr. 30.) 93.b)p.	7 igen, 2 nem	Jún. 1.	Jún. 4.	1929/30. VII. rk. ülés (1930. Jan. 11.) 53.p.	VKM. 410-11/201-1930.
Dr. Kundt Ernő	1927/28. X. r. ülés (1928. febr. 29.) 81.p.	1927/28. XV. r. ülés (1928. jún. 23.) 109.g)p.	7 igen, 1 nem	Felmentve	Okt. 8.	1928/29. IV. r. ülés (1928. Okt. 29.) 22.c)p.	VKM. 98.481/1928.
Dr. Vendl Mária	1929/30. VI. r. ülés (1929. dec. 9.) 47.p.	1929/30. IX. r. ülés (1930. febr. 28.) 71.a)p.	13 igen, 1 nem, 1 üres	Márc. 7.	Márc. 14.	1929/30. XI. r. ülés (1930. Márc. 26.) 79.b)p.	VKM. 410-11/440-1930.
Dr. Nyireő István	1929/30. VI. r. ülés (1929. dec. 9.) 48.p.	1929/30. XIII. r. ülés (1930. máj. 15.) 100.p.	11 igen, 4 nem	Máj. 24.	Máj. 3 0.	1929/30. XIV. r. ülés (1930. Máj. 31.) 115.e)p.	VKM. 410-11/1081-1930.
Dr. Pongrácz Sándor	1930/31. VI. r. ülés (1930. nov. 14.) 42.p.	1930/31. X. r. ülés (1931. febr. 27.) 72.p.	10 igen, 1 nem	Felmentve	Márc. 10.	1930/31. XI. r. ülés (1931. Márc. 27.) 82.e)p.	VKM. 8107/1931.
Dr. Arany Sándor	1930/31. X. r. ülés (1931. febr. 27.) 73.p.	1930/31. XII. r. ülés (1931. ápr. 30.) 103.p.	12 igen, - nem	Máj. 2.	Máj. 8.	1930/31. XIII. r. ülés (1931. Jún. 3.) 113.f)p.	VKM. 8106/1931.
Dr. Rédei László	1930/31. XII. r. ülés (1931. ápr. 30.) 101.p.	1931/32. X. r. ülés (1932. febr. 11.) 72.p.	8 igen, 3 nem, 1 üres	Márc. 3.	Márc. 7.	1931/32. XI. r. ülés (1932. márc. 17.) 84.p.	VKM. 17.811/1932.
Dr. Tóth Lajos	1931/32. XI. r. ülés (1932. márc. 17.) 87.p.	1931/32. XIV. r. ülés (1932. jún. 3.) 128.p.	7 igen, 3 nem, 1 üres	Jún. 16.	Jún. 20.	1931/32. XV. rk. ülés (1932. Jún. 24.) 137.p.	VKM. 19.997/1932.
Dr. Berényi Dénes	1932/33. III. r. ülés (1932. szept. 30.) 21.p.	1932/33. XI. r. ülés (1933. febr. 23.) 77.p.	12 igen, - nem	Márc. 3.	Márc. 10.	1932/33. XII. rk. ülés (1933. márc. 19.) 84.p.	VKM. 17.622/1933.
Dr. őrösi Pál Zoltán	1932/33. V. r. ülés (1932. nov. 24.) 42.p.	1932/33. XIII. r. ülés (1933. márc. 28.) 94.p.	10 igen, 2 nem	Ápr. 21.	Ápr. 25.	1932/33. XIV. r. ülés (1933. Ápr. 27.) 107.p.	VKM. 17.621/1933.
Dr. Wagner János	1933/34. V. r. ülés (1933. nov. 24.) 42.p.	1933/34. XI. r. ülés (1934. márc. 22.)112.p.	9 igen, 1 nem, 1 üres	Ápr. 27.	Máj. 2.	1933/34. XIV. rk. ülés (1934. jún. 13.) 151.p.	VKM. 19.862/1934.
Dr. Gyelnik Vilmos	1933/34. VI. r. ülés (1933. dec. 22.) 56.p.	1933/34. XII. r. ülés (1934. ápr. 30.) 127.p.	9 igen, 1 nem	Máj. 24.	Máj. 29.	1933/34. XIV. rk. ülés (1934. jún. 13.) 152.p.	VKM. 19.808/1934.
Dr. Karácsony Sándor	1932/33. IV. r. ülés (1932. nov. 5.) 33.p.	1933/34. XIII. r. ülés (1934. máj. 28.) 141.p.	8 igen, 3 nem	Jún. 14.	Jún. 18.	1933/34. XV. rk. ülés (1934. jún. 18.) 159.p.	VKM. 19.864/1934.
Dr. Balogh Béla	1932/33. XIV. r. ülés (1933. ápr. 27.) 118.p.	1933/34. XIII. r. ülés (1934. máj. 28.) 142.p.	7 igen, 3 nem, 1 üres	Jún. 2.	Jún. 6.	1933/34. XIV. rk. ülés (1934. jún. 13.) 153.p.	VKM. 19.863/1934.
Dr. Németh Antal	1934/35. VII. r. ülés (1934. dec. 17.) 52.p.	1934/35. XII. r. ülés (1935. máj. 7.) 86.p.	10 igen, 1 nem	Máj. 9.	Máj. 17.	1934/35. XIII. r. ülés (1935. máj. 28.) 112.p.	VKM. 24.493/1935.
Dr. Vajthó László	1934/35. X. r. ülés (1935. febr. 27.) 68.p.	1934/35. XIII. r. ülés (1935. máj. 28.) 107.p.	11 igen, 1 nem	Máj. 31.	Jún. 13.	1934/35. XIV. rk. ülés (1935. jún. 14.) 114.p.	VKM. 24.494/1935.
Dr. Vígh Gyula	1935/36. XII. r. ülés (1936. márc. 31.) 103.p.	1935/36. XIII. r. ülés (1936. ápr. 29.) 117.p.	12 igen, 1 nem	Felmentve	Máj. 16.	1935/36. XIV. r. ülés (1936. máj. 28.) 135.p.	VKM. 24.261/1936.
Dr. Mendöl Tibor	1936/37. IV. r. ülés (1936. nov. 5.) 31.p.	1936/37. IX. r. ülés, (1937. máj. 3.) 97.p.	9 igen, 1 nem	Máj. 11.	Máj. 13.	1936/37. X. r. ülés, (1937. máj. 28.) 127.k) p.	VKM. 24.823/1937.
Dr. Zólyomi Bálint	1936/37. IV. r. ülés (1936. nov. 5.) 32.p.	1936/37. IX. r. ülés, (1937. máj. 3.) 98.p.	9 igen, 1 nem	Máj. 11.	Máj. 13.	1936/37. X. r. ülés, (1937. máj. 28.) 127.l)	VKM. 24.824/1937.

						p.	
Dr. nagyborosnyói Bartha Károly	1936/37. VIII. r. ülés (1937. márc. 18.) 82.p.	1936/37. IX. r. ülés, (1937. máj. 3.) 99.p.	10 igen, - nem	Felmentve	Máj. 14.	1936/37. X. r. ülés, (1937. máj. 28.) 127.m) p.	VKM. 24.818/1937.
Dr. Papp István	1934/35. XIV. rk. ülés (1935. jún. 14.) 113.p.	1936/37. X. r. ülés, (1937. máj. 28.) 127.b) p.	11 igen, 1 nem	Felmentve 7 igen, 1 nem	Jún. 15.	1936/37. XI. rk. ülés, (1937. jún. 28.) 143.p.	VKM. 24.822/1937.
Dr. Márffy Oszkár	1936/37. VIII. r. ülés (1937. márc. 18.) 79.p.	1936/37. X. r. ülés, (1937. máj. 28.) 127.c) p.	7 igen, 3 nem, 2 üres	Felmentve 6 igen, 4 nem, 1 üres	Szept. 21.	1937/38. II. r. ülés, (1937. szept. 30.) 8.m)p.	VKM. 28.749/1937.
Dr. Szalai Tibor	1937/38. X. r. ülés (1938. márc. 4.) 112.p.	1937/38. XII. r. ülés (1938. ápr. 8.) 138.p.	9 igen, 1 nem	Máj. 11.	Máj. 11.	1937/38. XIV. rk. ülés, (1938. máj. 11.) 155.p.	VKM. 25.278/1938.
Dr. Jelitai József	1937/38. XII. r. ülés (1938. ápr. 8.) 139.p.	1937/38. XV. rk. ülés, (1938. máj. 27.) 157.p.	10 igen, 1 nem	Jún. 1.	Jún. 3.	1937/38. XVII. rk. ülés, (1938. jún. 25.) 183.p.	VKM. 25.275/1938.
Dr. Gulyás Antal	1936/37. IV. r. ülés (1936. nov. 5.) 33.p.	1937/38. XV. rk. ülés, (1938. máj. 27.) 158.p.	9 igen, 2 nem	Jún. 1.	Jún. 3.	1937/38. XVII. rk. ülés, (1938. jún. 25.) 184.p.	VKM. 25.273/1938.
Dr. Bobula Ida	1935/36. VIII. r. ülés (1936. jan. 15.) 67.p.	1937/38. XVII. rk. ülés, (1938. jún. 25.) 191.p.	8 igen, 1 nem	Okt. 1.	Okt. 5.	1938//39. II. r. ülés, (1938. okt. 13.) 16.p)p.	VKM. 29.343/1938.
Dr. Veszprémy Ferenc	1937/38. XVII. rk. ülés (1938. jún. 25.) 186.p.	1938/39. VI. r. ülés, (1939. jan. 26.) 72.p.	8 igen, 5 nem	Máj. 17.	Jún. 6.	1938/39. XI. r. ülés, (1939. jún. 7.) 187.p.	VKM. 32.718/1939.
Dr. Szalay Sándor	1938/39. IX. r. ülés (1939. ápr. 18.) 117.p.	1938/39. XI. r. ülés (1939. jún. 7.) 186.p.	9 igen, - nem	Okt. 17.	Okt. 24.	1939/40. III. r. ülés (1939. okt. 26.) 37.f)p	VKM. 39.205/1939.
Dr. Weidlein János	1936/37. VIII. r. ülés (1937. márc. 18.) 80.p.	1939/40. IX. r. ülés (1940. jún. 7.) 153.p.	11 igen, 3 nem, 1 üres	Dec. 2.	Dec. 7.	1940/41. VII. r. ülés (1941. jan. 28.) 55.p.	VKM. 39.799/1941.
Dr. Barta László	1939/40. VI. rk. ülés (1940. jan. 18.) 87.p.	1939/40. IX. r. ülés (1940. jún. 7.) 154.p.	14 igen, - nem	Jún. 12.	Jún. 15.	1939/40. X. rk. ülés (1940. jún. 21.) 166.p.	VKM. 33.342/1940.
Dr. Varga László	1938/39. X. r. ülés (1939. máj. 17.) 145.p.	1939/40. X. rk. ülés (1940. jún. 21.) 167.p.	14 igen, - nem	Okt. 4.	Okt. 8.	1940/41. IV. r. ülés (1940. okt. 16.) 17.p.	VKM. 33.316/1941.
Dr. vitéz Kárpáthy-Kravjánszky Mór	1936/37. VI. r. ülés (1937. jan. 13.) 53.p.	1939/40. X. rk. ülés (1940. jún. 21.) 168.p.	10 igen, 4 nem	Felmentve 10 igen, 4 nem		1939/40. X. rk. ülés (1940. jún. 21.) 168.p.	VKM. 32.343/1940.
Dr. Máthé Imre	1939/40. IX. r. ülés (1940. jún. 7.) 161.p.	1940/41. IV. r. ülés (1940. okt. 16.) 16.p.	12 igen, - nem	Okt. 19.	Okt. 22.	1941/41. VI. r. ülés (1940. dec. 3.) 35.f)p.	VKM. 36.014/1941.
Dr. Pell Mária	1938/39. III. r. ülés (1938. nov. 24.) 40.p.	1941/41. VI. r. ülés (1940. dec. 3.) 35.e)p.	7 igen, 2 nem, 2 üres	Ápr. 29.	Máj. 1.	1940/41. XVI. r. ülés (1941. máj. 28.) 139.p.	VKM. 39.797/1941.
Dr. Kondor Imre	1939/40. X. rk. ülés (1940. jún. 21.) 169.p.	1940/41. XVI. r. ülés (1941. máj. 28.) 140.p.	8 igen, 3 nem	Máj. 31.	Jún. 9.	1940/41. XVII. rk. ülés (1941. jún. 9.) 160.p.	VKM. 40.613/1941.
Dr. Kozocsa Sándor	1940/41. VI. r. ülés (1940. dec. 3.) 36.p.	1940/41. XVI. r. ülés (1941. máj. 28.) 141.p.	8 igen, 3 nem	Máj. 31.	Jún. 9.	1940/41. XVII. rk. ülés (1941. jún. 9.) 161.p.	VKM. 40.612/1941.
Dr. Klein Gáspár	1941/42. VI. r. ülés (1942. febr. 11.) 114.p.	1941/42. IX. r. ülés (1942. jún. 3.) 180.p.	9 igen, - nem	Jún. 19.	Jún. 22.	1941/42. X. rk. ülés (1942. jún. 22.) 186.p.	VKM. 91. 011/1942.
Dr. Némedi Lajos	1941/42. IX. r. ülés (1942. jún. 3.) 179.p.	1942/43. II. r. ülés (1942. szept. 30.) 26.p.	8 igen, 1 nem	Okt. 7.	Okt. 12.	1942/43. III. r. ülés (1942. nov. 11.) 36.p.	VKM. 62.008/1942.
Dr. Hegedűs Lajos	1942/43. V. r. ülés (1942. dec. 16.) 57.p.	1943/44. VI. r. ülés (1943. dec. 14.) 66.p.	10 igen, 2 üres	Dec. 15.	Dec. 18.	1943/44. VII. rk. ülés (1943. dec. 19.) 83.p.	?
Dr. Gerlőtei Jenő	1942/43. V. r. ülés (1942. dec. 16.) 58.p.	1943/44. II. r. ülés (1943. okt. 5.) 11.p.	10 igen, 2 nem, 1 üres	Nov. 10.	Nov. 22.	1943/44. VI. r. ülés (1943. dec. 14.) 68.p.	VKM. 54.860/1944.
Dr. Bakó Elemér	1942/43. IX. r. ülés (1943. máj. 5.) 112.p.	1943/44. VI. r. ülés (1943. dec. 14.) 67.p.	9 igen, 3 üres	Dec. 15.	Dec. 18.	1943/44. VII. rk. ülés (1943. dec. 19.) 84.p.	VKM. 54.963/1944.
Dr. Végh József	1943/44. VI. r. ülés (1943. dec. 14.) 71.p.	1943/44. X. r. ülés (1944. máj. 9.) 139.p.	11 igen, 2 üres	Máj. 11.	Máj. 13.	1943/44. XI. rk. ülés (1944. máj. 15.) 158.p.	?
Dr. Juhász Géza	1944/45. III. r. ülés (1945. ápr. 19.) 12.p.	1944/45. VI. r. ülés (1945. máj. 28.) 24.p.	10 igen	Felmentve		1944/45. VI. r. ülés (1945. máj. 28.) 24.p.	VKM. 26.073/1945.
Dr. Lükő Gábor	1944/45. IX. rk. ülés (1945. jún. 30.) 57.p.	1944/45. XI. r. ülés (1945. júl. 21.) 91.p.	8 igen	Júl. 23.	Júl. 24.	1944/45. XIII. rk. ülés (1945. júl. 24.) 96.p.	VKM. 38. 447/1945.
Dr. Varga Zoltán	1944/45. VI. r. ülés (1945. máj. 28.) 25.p.	1945/46. I. rk. ülés (1945. szept. 6.) 17.p.	8 igen	Felmentve	Okt. 2.	1945/46. II. r. ülés (1945. okt. 29.) 61.p.	VKM. 35.574/1946.
Dr. Kiss Árpád	1945/46. IV. r. ülés (1946. jan. 21.) 110.p.	1945/46. VII. r. ülés (1946. máj. 4.) 187.p.	?	Máj. 13.	Máj. 15.	1945/46. VII. rk. ülés (1946. máj. 25.) 190.p.	VKM. 87.118/1946.
Dr. Vatai László	1945/46. VII. r. ülés (1946. máj. 25.) 199.p.	1945/46. VIII. r. ülés (1946. júl. 2.) 213.p.	6 igen	Júl. 11.	Júl. 12.	1945/46. XI. rk. ülés (1946. júl. 27.) 244.p.	VKM. 98.875/1946.
Dr. Kardos László	1946/47. IV. r. ülés (1946. nov. 15.) 45.p.	1946/47. VIII. rk. ülés (1947. márc. 14.) 78.p.	10 igen, - nem	Felmentve	Máj. 3.	1946/47. XI. r. ülés (1947. máj. 31.) 120.p.	VKM. 123.489/1947.
Dr. Koczogh Ákos	1946/47. X. r. ülés (1947. ápr. 26.) 94.p.	1946/47. XI. r. ülés (1947. máj. 31.) 121.p.	7 igen, 3 üres, 1 nem	Jún. 7.	Jún. 11.	1946/47. XIV. r. ülés (1947. jún. 21.) 154.p.	VKM. 118.099/1947.
Dr. Kádár Zoltán	1946/47. XI. r. ülés (1947. máj. 31.) 122.p.	1946/47. XIV. r. ülés (1947. jún. 21.) 155.p.	9 igen, - nem	Jún. 30.	Júl. 2.	1946/47. XV. r. ülés (1947. júl. 8.) 177.p.	VKM. 118.098/1947.
Dr. Balogh István	1946/47. XI. r. ülés (1947. máj. 31.) 123.p.	1946/47. XIV. r. ülés (1947. jún. 21.) 156.p.	9 igen, - nem	Jún. 30.	Júl. 2.	1946/47. XV. r. ülés (1947. júl. 8.) 178.p.	VKM. 118.100/1947.
Dr. Pukánszky Béláné Dr. Kádár Jolán	1947/48. III. r. ülés (1947. okt. 11.) 25.p.	1947/48. IV. r. ülés (1947. nov. 4.) 41.p.	12 igen, - nem	Felmentve 12 igen, - nem	Nov. 18.	1947/48. V. r. ülés (1947. dec. 6.) 56.p.	VKM. 191.039/1948.
Dr. Lutter Tibor	1947/48. VIII. r. ülés (1948. febr. 7.) 88.p.	1947/48. X. r. ülés (1948. márc. 9.) 106.p.	12 igen, 1 nem	Márc. 18.	Ápr. 9.	1947/48. XI. r. ülés (1948. ápr. 10.) 122.p.	VKM. 198.859/1948.
Dr. Horváth János	1947/48. V. r. ülés (1947. dec. 6.) 58.p.	1947/48. XI. r. ülés (1948. ápr. 10.) 124.p.	13 igen, - nem	Felmentve 13 igen, - nem	Máj. 5.	1947/48. XIII. r. ülés (1948. jún. 7.) 148.p.	VKM. 200.412/1948.
Dr. Homonnay Nándor	1947/48. V. r. ülés (1947. dec. 6.) 57.p.	1947/48. XI. r. ülés (1948. ápr. 10.) 125.p.	13 igen, - nem	Felmentve 13 igen, - nem	Máj. 5.	1947/48. XIII. r. ülés (1948. jún. 7.) 149.p.	?
Dr. Szele Tibor	1947/48. XII. r. ülés (1948. máj. 4.) 133.p.	1947/48. XIII. r. ülés (1948. jún. 7.) 150.p.	10 igen, - nem	Jún. 17.	Jún. 21.	1947/48. XV. r. ülés (1948. júl. 7.) 176.p.	VKM. 201.012/1948.
Dr. Angyal Endre	1947/48. XII. r. ülés (1948. máj. 4.) 136.p.	1947/48. XIII. r. ülés (1948. jún. 7.) 151.p.	12 igen, - nem	Jún. 17.	Jún. 19.	1947/48. XV. r. ülés (1948. júl. 7.) 177.p.	VKM. 201.011/1948.

Dr. Szemes Gábor	1947/48. XV. r. ülés (1948. júl. 7.) 178.p.	1948/49. IV. r. ülés (1948. okt. 29.) 141.p.	13 igen, 1 üres	Nov. 24.	Nov. 27.	1948/49. VI. r. ülés (1948. nov. 29.) 162.p.	VKM. 216.139/1949.
Dr. Nagy Jenő	1948/49. VI. r. ülés (1948. nov. 29.) 163.p.	1948/49. XIV. r. ülés (1949. febr. 28.) 226.p.	15 igen, - nem	Felmentve	Márc. 26.	1948/49. XV. r. ülés (1949. márc. 28.) 244.p.	?
Dr. Ubrizsy Gábor	1948/49. VIII. r. ülés (1948. dec. 17.) 184.p.	1948/49. XV. r. ülés (1949. márc. 28.) 245.p.	14 igen, 1 üres	Ápr. 6.	Ápr. 8.	1948/49. XVI. r. ülés (1949. ápr. 28.) 267.p.	VKM. 1420-U-2/1949.

Magántanári habilitáció iránti kérelmek 1915–1949.

2. számú melléklet

Dátum, napirendi pont	Név	Foglalkozás	Tárgykör	Szavazat	Kijelölt bírálók
1915/16. III. r. ülés (1915. nov. 26.) 15.p.	Dr. Prőhle Vilmos	kolozsvári egyetemi magántanár, nyíregyházi főgimnáziumi tanár	„A török nyelv és irodalom, különös tekintettel a magyar vonatkozásokra"	8 igen, - nem	Pápay József, Darkó Jenő
1915/16. VII. r. ülés (1916. márc. 27.) 42.p.	Dr. Szabó László[1]	budapesti Paedagógium tanára	„A képzőművészetek magyarországi története"	7 igen, 1 nem	Pap Károly, Láng Nándor
1915/16. VII. r. ülés (1916. márc. 27.) 43.p.	Dr. Bibó István[2]	miniszteri fogalmazó	„Lélektan"	6 igen, 2 nem	Tankó Béla, Pokoly József
1915/16. VIII. r. ülés (1916. ápr. 15.) 46.p.	Dr. Benigny Gyula	debreceni ref. főgimnáziumi tanár	„Indogermán összehasonlító nyelvészet"	5 igen, 2 nem	Láng Nándor, Darkó Jenő
1916/17. V. r. ülés (1917. jan. 20.) 40.p.	Dr. Mitrovics Gyula	debreceni ref. kollégiumi könyvtárigazgató	„A neveléstudomány bölcseleti alapjai"	6 igen, 3 nem	Pokoly József, Tankó Béla
1916/17. X. r. ülés (1917. jún. 4.) 74.p.	Dr. Gyulai Ágost[3]	budapesti Paedagógium tanára	„A XIX. század magyar irodalma"	7 igen, - nem	Pap Károly, Pápay József
1917/18. IX. r. ülés (1918. ápr. 26.) 63.p.	Dr. Zivuska Jenő	besztercebányai főgimnáziumi tanár	„A görög filozófia története"	8 igen, - nem	Tankó Béla, Darkó Jenő
1918/19. III. r. ülés (1918. nov. 27.) 17.p.	Dr. Mészöly Gedeon[4]	MTA kézirattárának őre	„Magyar nyelvtörténet"	7 igen, - nem	Pápay József, Pap Károly
1918/19. III. r. ülés (1918. nov. 27.) 18.p.	Dr. Hankiss János	debreceni egyetemi német és francia lektor	„A francia irodalom története a XVIII. században"	7 igen, - nem	Láng Nándor, Huss Richárd
1918/19. IV. r. ülés (1918. dec. 19.) 26.p.	Dr. Rapaics Raymund[5]	debreceni gazdasági akadémiai tanár	„Növényföldrajz"	5 igen, 3 nem	Milleker Rezső, Rugonfalvi Kiss István
1922/23. IV. r. ülés (1922. nov. 21.) 22.p.	Dr. Zsigmond Ferenc	debreceni ref. főgimnáziumi tanár	„A XIX. és XX. századi magyar irodalom, különös tekintettel a szépprózai elbeszélésekre"	8 igen, 1 nem	Pap Károly, Pápay József
1922/23. V. r. ülés (1922. dec. 18.) 32.p.	Dr. Márton Béla	debreceni felső-kereskedelmi iskolai tanár	„Gazdasági földrajz"	7 igen, 1 nem	Milleker Rezső, Rugonfalvi Kiss István
1922/23. XI. r. ülés (1923. márc. 26.) 71.p.	Dr. Bruckner Győző[6]	miskolci jogakadémiai tanár, kolozsvári egyetemi magántanár	„A Felvidék művelődéstörténete"	10 igen, - nem	-
1922/23. XIII. r. ülés (1923. máj. 29.) 91.p.	Dr. Fehér Géza	szófiai követségi attasé, gimnáziumi tanár	„A magyar történet görög kútfőinek philológiai feldolgozása"	9 igen, 2 nem	Darkó Jenő, Rugonfalvi Kiss István
1923/24. V. r. ülés (1923. nov. 20.) 25.p.	Dr. Leffler Béla	debreceni egyetemi lektor	„Svéd irodalomtörténet"	10 igen, - nem	Huss Richárd, Hankiss János
1923/24. IX. r. ülés (1924. febr. 27.) 67.p.	Dr. Ecsedi István	debreceni ref. tanítóképzőintézeti tanár	„A magyar föld- és néprajz"	9 igen, 2 nem	Milleker Rezső, Rugonfalvi Kiss István
1923/24. XII. r. ülés (1924. máj. 2.) 90.p.	Dr. Vekerdi Béla	debreceni ref. főgimnáziumi tanár	„Természetfilozófia és természettudományi kutatások logikai alapjai"	7 igen, - nem	Tankó Béla, Mitrovics Gyula
1924/25. XII. r. ülés (1925. márc. 31.) 76.p.	Dr. Szelényi Ödön	budapesti Veres Pálné Gimnázium vallástanára	„Az újabbkori magyar nevelés története"	8 igen, 1 nem	Mitrovics Gyula, Tankó Béla
1925/26. IX. r. ülés (1926. márc. 24.) 86.p.	Dr. Hoffer András	főgimnáziumi tanár	„Az ősföldrajz"	9 igen, 1 nem	Milleker Rezső, Rugonfalvi Kiss István
1925/26. X. r. ülés (1926. ápr. 27.) 94.p.	Dr. Gulyás József	sárospataki ref. főgimnáziumi tanár	„A XVIII. század magyar irodalomtörténete"	10 igen, - nem	Pap Károly, Pápay József
1926/27. XII. r. ülés (1927. márc. 28.) 79.p.	Dr. Szilády Zoltán[7]	szegedi egyetemi magántanár, debreceni szakelőadó	„Állatföldrajz- és élettan"	10 igen, 1 nem	Milleker Rezső, Tankó Béla
1926/27. XII. r. ülés (1927. márc. 28.) 80.p.	Dr. Leidenfrost Gyula	budapesti Paedagógium tanára	„Tengertan"	10 igen, 2 nem	Milleker Rezső, Mitrovics Gyula
1926/27. XII. r. ülés (1927. márc. 28.) 81.p.	Dr. Sztankay Aba	debreceni gyógyszerész – vegyész	„A gyógyszerészeti műtan kémiája"	10 igen, 1 nem	Milleker Rezső, Bodnár János
1927/28. V. r. ülés (1927. okt. 29.) 46.p.	Dr. Nagy Jenő[8]	debreceni ref. főgimnáziumi tanár	„Állatföldrajz"	6 igen, 2 nem	Milleker Rezső, Szilády Zoltán
1927/28. X. r. ülés (1928. febr. 29.) 81.p.	Dr. Kundt Ernő	budapesti egyetemi közgazdaságtudományi angol szakelőadó	„A XVIII. és XIX. századi angol irodalom"	7 igen, 2 nem	Huss Richárd, Hankiss János
1929/30. VI. r. ülés (1929. dec. 9.) 47.p.	Dr. Vendl Mária	nemzeti múzeumi őr	„Kristálytan"	11 igen, 3 nem	telegdi Róth Károly, Milleker Rezső
1929/30. VI. r. ülés (1929. dec. 9.) 48.p.	Dr. Nyireő István	debreceni egyetemi könyvtári mb. igazgató	„Könyvtártudomány"	10 igen, 3 nem	Pap Károly, Rugonfalvi Kiss István
1930/31. VI. r. ülés (1930. nov. 14.) 42.p.	Dr. Pongrácz Sándor	nemzeti múzeumi I. oszt. őr	„Származástan"	11 igen, - nem	Hankó Béla, berei Soó Rezső
1930/31. X. r. ülés (1931. febr. 27.) 73.p.	Dr. Arany Sándor	debreceni vegykísérleti állomás talajtani laboratórium vezetője	„Talajtan"	10 igen, 1 nem	telegdi Róth Károly, berei Soó Rezső
1930/31. XII. r. ülés (1931. ápr. 30.) 101.p.	Dr. Rédei László	mezőtúri ref. gimnáziumi tanár	„Számelmélet"	8 igen, 1 nem, 3 üres	Dávid Lajos, Wodetzky József
1931/32. XI. r. ülés (1932. márc. 17.) 87.p.	Dr. Tóth Lajos	orvoskari Fizikai Intézet fizetéstelen adjunktusa	„Kvantum- és elektronelmélet"	10 igen, 1 nem	Dávid Lajos, Wodetkzy József
1932/33. III. r. ülés (1932. szept. 30.) 21.p.	Dr. Berényi Dénes	Földrajzi Intézet tanársegéde	„Meteorológia"	10 igen, 1 nem	Milleker Rezső, Wodetzky József
1932/33. IV. r. ülés (1932. nov. 5.) 33.p.	Dr. Karácsony Sándor	budapesti Zrínyi Miklós reálgimnázium tanára	"A neveléselmélet néplélektani alapjai"	10 igen, 1 nem	Mitrovics Gyula, Tankó Béla

[1] Kérelmét később visszavonta 1916/17. VII. r. ülés (1917. márc. 22.) 53.p.

[2] Kérelmét később visszavonta 1916/17. VI. r. ülés (1917. febr. 20.) 47.p.

[3] Mivel hat szemeszteren át, 1918. máj. 27. óta Debrecenben nem jelent meg, Pap Károly ny. r. tanár javaslatára 9 igen szavazattal ellenszavazat nélkül a Kar elfogadta Gyulai venia legendi-jének megvonását. 1920/21. XI. r. ülés (1921. máj. 25.) 71.p. – minisztériumi megerősítés: VKM. 115.908/1921. IV/a.

[4] Nem lett folytatása a habilitációs kérelemnek

[5] Nem lett folytatása a habilitációs kérelemnek

[6] Áthabilitálás, azaz a venia legendi megadása a debreceni egyetemen

[7] Áthabilitálás, de nem lett folytatása a habilitációs kérelemnek

[8] Nem lett folytatása a habilitációs kérelemnek

1932/33. V. r. ülés (1932. nov. 24.) 42.p.	Dr. őrösi Pál Zoltán	Állattani Intézet tb. tanársegéde	„A rovarok biológiája"	11 igen, 1 nem	Hankó Béla, berei Soó Rezső
1932/33. XIV. r. ülés (1933. ápr. 27.) 118.p.	Dr. Balogh Béla	szolnoki Verseghy Ferenc reálgimnázium tanára	„Antropológia"	9 igen, 2 üres	Milleker Rezső, Hankó Béla
1933/34. V. r. ülés (1933. nov. 24.) 42.p.	Dr. Wagner János	Nemzeti Múzeum állattárának gyakornoka	„A puhatestű állatok természetrajza"	11 igen, 1 nem	Hankó Béla, berei Soó Rezső
1933/34. VI. r. ülés (1933. dec. 22.) 56.p.	Dr. Gyelnik Vilmos[9]	Nemzeti Múzeum növénytani oszt. segédőre	„A telepes növények (Thallophyta) alak, élet és rendszertana"	9 igen, 1 nem	berei Soó Rezső, Hankó Béla
1934/35. VI. r. ülés (1934. nov. 29.) 40.p.	Dr. Asztalos Miklós[10]	Nemzeti Múzeum könyvtárának segédőre	„Magyarország története a mohácsi vész után, különös tekintettel a szellemi mozgalmakra"	11 igen, - nem	Rugonfalvi Kiss István, Szabó Dezső
1934/35. VII. r. ülés (1934. dec. 17.) 52.p.	Dr. Németh Antal	Orsz. Színészegyes. Színiiskolájának tanára, fró	„A színháztudomány"	9 igen, 1 nem	Pap Károly, Mitrovics Gyula
1934/35. X. r. ülés (1935. febr. 27.) 68.p.	Dr. Vajthó László	budapesti Berzsenyi Dániel reálgimnázium tanára	„A XIX. és XX. század magyar irodalma, különös tekintettel a verses műfajokra"	11 igen, - nem	Pap Károly, Csűry Bálint
1934/35. XIV. rk. ülés (1935. jún. 14.) 113.p.	Dr. Papp István	hatvani reálgimnáziumi tanár	„Nyelvlélektan különös tekintettel a magyar nyelv történetére és földrajzára"	8 igen, - nem	Csűry Bálint, Huss Richárd
1935/36. VIII. r. ülés (1936. jan. 15.) 67.p.	Dr. Bobula Ida	budapesti Sarolta kollégium igazgatója	„Fejetezetek az újabbkori magyar kultúrtörténelemből"	7 igen, 1 nem	Rugonfalvi Kiss István, Mitrovics Gyula
1935/36. XII. r. ülés (1936. márc. 31.) 103.p.	Dr. Vígh Gyula	Földtani Intézet munkatársa, m. kir. főgeológus	„A mezozoikum ős-állatvilága és rétegtana"	10 igen, - nem	telegdi Róth Károly, Hankó Béla
1936/37. IV. r. ülés (1936. nov. 5.) 31.p.	Dr. Mendöl Tibor	Földrajzi Intézet tb. tanársegéde, díjas gyakornok	„Emberföldrajz"	10 igen, - nem	Milleker Rezső, Rugonfalvi Kiss István
1936/37. IV. r. ülés (1936. nov. 5.) 32.p.	Dr. Zólyomi Bálint	Magyar Nemzeti Múzeum Növénytárának gyakornoka	„Magyarország növényföldrajza"	10 igen, 1 nem	berei Soó Rezső, Milleker Rezső
1936/37. IV. r. ülés (1936. nov. 5.) 33.p.	Dr. Gulyás Antal	debreceni gazdasági akadémiai tanár	„Növénykórtan (baktériumos, gomba, vírusos és nem élősködő jellegű növénybetegségek)"	9 igen, 2 nem	berei Soó Rezső, Bodnár János
1936/37. VI. r. ülés (1937. jan. 13.) 53.p.	Dr. vitéz Kárpáthy-Kravjánszky Mór	gödöllői premontrei rendi középiskolai tanár	„A XVI-XVII. századi magyar történelem külpolitikai relációi"	6 igen, 4 nem, 1 üres	Rugonfalvi Kiss István, Szabó Dezső
1936/37. VIII. r. ülés (1937. márc. 18.) 79.p.	Dr. Márffy Oszkár	a milánói egyetem előadója	„Kulturális kapcsolatok Magyarország és Olaszország között a múltban és a jelenben"	9 igen, 1 üres	Pap Károly, Hankiss János
1936/37. VIII. r. ülés (1937. márc. 18.) 80.p.	Dr. Weidlein János	szarvasi ev. gimn. tanár	„Német nyelvészet különös tekintettel a magyarországi német nyelvjárásokra"	6 igen, 2 nem, 3 üres	Huss Richárd, Csűry Bálint (Pap Károly is 1939. jan. 26.)
1936/37. VIII. r. ülés (1937. márc. 18.) 82.p.	Dr. nagyborosnyói Bartha Károly	debreceni ref. koll. tanárképzőintézeti tanár	„A magyar nyelvjáráskutatás különös tekintettel a néprajzra"	9 igen, 1 nem	Csűry Bálint, Milleker Rezső
1937/38. X. r. ülés (1938. márc. 4.) 112.p.	Dr. Szalai Tibor	Orsz. M. Természettudományi Múzeum őre	„Földszerkezettan (Tektonika)"	10 igen, 1 nem	Ferenczi István, Milleker Rezső
1937/38. XII. r. ülés (1938. ápr. 8.) 139.p.	Dr. Jelitai József	budapesti gimnáziumi tanár	„A matematika története különös tekintettel Magyarországra"	11 igen, - nem	Dávid Lajos, Gyulai Zoltán
1937/38. XVII. rk. ülés (1938. jún. 25.) 186.p.	Dr. Veszprémy Ferenc	iparügyi min. osztálytanácsos	„Természetbölcselet különös tekintettel a szerves életre"	7 igen, - nem	Tankó Béla, Hankó Béla
1938/39. III. r. ülés (1938. nov. 24.) 40.p.	Dr. Pell Mária	budapesti IV. ker. Gizella királyné leánygimn. tanára	„A tenger zooplanktonja"	7 igen, 5 nem, 1 üres	Hankó Béla, berei Soó Rezső
1938/39. IX. r. ülés (1939. ápr. 18.) 116.p.	Dr. Szabó T. Attila[11]	kolozsvári ref. teológia akadémia előadója	„A helynévgyűjtés módszere"	13 igen, 1 óres	Csűry Bálint, Pap Károly
1938/39. IX. r. ülés (1939. ápr. 18.) 117.p.	Dr. Szalay Sándor	orvoskari Fizikai Intézet tanársegéde	„Atomfizika és elektromosságtan"	14 igen, - nem	Dávid Lajos, Gyulai Zoltán
1938/39. X. r. ülés (1939. máj. 17.) 145.p.	Dr. Varga László	tanárképzőintézeti tanár	„A magyarországi újlatin költészet különös tekintettel a lírai műfajokra"	12 igen, 1 nem	Darkó Jenő, Pap Károly (Darkó halála miatt Hankiss János)
1939/40. VI. rk. ülés (1940. jan. 18.) 87.p.	Dr. Barta László	m. kir. segédvegyész	„Dohánybiokémia"	13 igen, - nem	berei Soó Rezső, Bodnár János
1939/40. IX. r. ülés (1940. jún. 7.) 161.p.	Dr. Máthé Imre	Növénytani Intézet tanársegéde	„Florisztikai növényföldrajz"	11 igen, - nem	berei Soó Rezső, Milleker Rezső
1939/40. X. rk. ülés (1940. jún. 21.) 169.p.	Dr. Kondor Imre	Bölcsészeti Szeminárium tanársegéde	„Az újkori filozófiatörténet rendszertani vonatkozásai"	11 igen, 3 nem	Tankó Béla, Mitrovics Gyula
1940/41. VI. r. ülés (1940. dec. 3.) 36.p.	Dr. Kozocsa Sándor	Magyar Nemzeti Múzeum alkönyvtárosa	„A bibliográfia elmélete és története"	8 igen, 1 nem, 1 üres	Pap Károly, Hankiss János
1941/42. III. r. ülés (1941. nov. 5.) 61.p.	Dr. Merényi Oszkár[12]	kereskedelmi isk. tanár, pécsi egyetemi magántanár	„A magyar irodalmi művek kiadásainak története"	11 igen, 1 üres	Pap Károly, Hankiss János
1941/42. VI. r. ülés (1942. febr. 11.) 114.p.	Dr. Klein Gáspár	Borsod vármegye főlevéltárosa	„A történelem segédtudományai"	12 igen, - nem	Rugonfalvi Kiss István, Divéky Adorján
1941/42. IX. r. ülés (1942. jún. 3.) 179.p.	Dr. Némedi Lajos	debreceni gyakorló gimnázium tanára	„Újabb német irodalomtörténet különös tekintettel a magyar-német kapcsolatokra"	8 igen, 1 üres	Pukánszky Béla, Fest Sándor
1942/43. V. r. ülés (1942. dec. 16.) 57.p.	Dr. Hegedűs Lajos	debreceni gyakorló gimnázium tanára	„Kísérleti fonetika"	8 igen, 1 nem, 1 üres	Bárczi Géza, Fest Sándor (Fest helyett Kerecsényi Dezső)
1942/43. V. r. ülés (1942. dec. 16.) 58.p.	Dr. Gerlőtei Jenő	Francia Intézethez beosztott gimnáziumi tanár	„Irodalomelmélet, különös tekintettel az újkori francia és német irodalomra"	7 igen, 2 nem, 2 üres	Hankiss János, Pukánszky Béla
1942/43. IX. r. ülés (1943. máj. 5.) 112.p.	Dr. Bakó Elemér	Magyar Népnyelvkutató Intézet tanársegéde	„Magyar hangtan, különös tekintettel népnyelvünk leíró, földrajzi és történeti viszonyaira"	8 igen, 2 üres	Bárczi Géza, Pukánszky Béla
1943/44. VI. r. ülés (1943. dec. 14.)	Dr. Végh József	Magyar Népnyelvkutató Intézet tanársegéde	„Szótan és szóragozástan, különös tekintettel a magyar népnyelvre"	10 igen, 2 üres	Bárczi Géza, Pukánszky Béla
1944/45. III. r. ülés (1945.	Dr. Juhász Géza	debreceni tankerületi	„A magyar irodalom története"	9 igen[13]	Pukánszky Béla, Bárczi

[9] BM. 34.337/1934. III. engedélye alapján új neve Dr. Kőfaragó-Gyelnik Vilmos
[10] Kérelmét később visszavonta 1935/36. XII. r. ülés (1936. márc. 31.) 99/b.p.
[11] Kérelmét később visszavonta 1940/41. VI. r. ülés (1940. dec. 3.)
[12] Áthabilitálás, azaz a venia legendi megadása a debreceni egyetemen – minisztériumi megerősítés VKM. 47.920/1941. IV.

ápr. 19.) 12.p.		főigazgató			Géza
1944/45. IX. rk. ülés (1945. jún. 30.) 57.p.	Dr. Lükő Gábor	debreceni Déri-múzeumi őr	„A neveléstudomány folklorisztikus alapjai"	9 igen	Karácsony Sándor, Tankó Béla
1944/45. VI. r. ülés (1945. máj. 28.) 25.p.	Dr. Varga Zoltán	debreceni ref. főgimnáziumi tanár	„Magyarország története 1790-től 1849-ig"	10 igen	Szabó István, Szabó Dezső
1945/46. IV. r. ülés (1946. jan. 21.) 110.p.	Dr. Kiss Árpád	Országos Köznevelési Tanács ügyv. igazgatója	„A nevelés és neveléstudomány legújabbkori törekvései"	7 igen	Karácsony Sándor, Tankó Béla (Tankó halála miatt Hankiss János)
1945/46. VII. r. ülés (1946. máj. 25.) 199.p.	Dr. Vatai László[14]	miniszteri osztálytanácsos	„Irodalom filozófiája, különös tekintettel a XIX-XX. század irodalmára"	?	Juhász Géza, Pukánszky Béla
1946/47. IV. r. ülés (1946. nov. 15.) 45.p.	Dr. Kardos László	miniszteri tanácsos	„A magyar műfordítás története az utolsó félszázadban"	9 igen, 1 üres	Juhász Géza, Hankiss János
1946/47. X. r. ülés (1947. ápr. 26.) 94.p.	Dr. Koczogh Ákos	debreceni gyakorló gimnázium tanára	„Magyar népi irodalom"	10 igen, 2 nem	Juhász Géza, Bárczi Géza
1946/47. XI. r. ülés (1947. máj. 31.) 122.p.	Dr. Kádár Zoltán	budapesti iparművészeti iskolai tanár	„Klasszikus és keresztény-római művészet"	9 igen, 2 üres	Járdányi-Paulovics István, Pukánszky Béla
1946/47. XI. r. ülés (1947. máj. 31.) 123.p.	Dr. Balogh István	Hajdú vármegye főispánja, etnográfus	„A Tiszántúl néptörténete"	11 igen, - nem	Szabó István, Kádár László
1946/47. XI. r. ülés (1947. máj. 31.) 125.p.	Dr. Kovács Lajos[15]	debreceni szakelőadó, szegedi magántanár	„A földtörténet középkora (mezozoikum)"	-	-
1946/47. XI. r. ülés (1947. máj. 31.) 126.p.	Dr. Kiss Tihamér[16]	debreceni ref. tanító-képzőintézeti igazgató, kolozsvári magántanár	„A gyermekkor lélektana"	-	-
1947/48. III. r. ülés (1947. okt. 11.) 25.p.	Dr. Pukánszky Béláné Dr. Kádár Jolán	nyug. országos főlevéltárnok	„A nemzeti színészet története a magyar művelődés keretében"	13 igen, - nem	Szabó István, Juhász Géza
1947/48. V. r. ülés (1947. dec. 6.) 57.p.	Dr. Homonnay Nándor[17]	vácrátóti vadkísérleti állomás igazgatója, kolozsvári magántanár	„A madarak állatföldrajza, különös tekintettel a hazai viszonyokra"	14 igen, - nem	Hankó Béla, Kádár László
1947/48. V. r. ülés (1947. dec. 6.) 58.p.	Dr. Horváth János[18]	a tihanyi Biol. Int. adjunkt., kolozsvári magántanár	„A talaj véglények alak- és élettana"	14 igen, - nem	Hankó Béla, Soó Rezső
1947/48. VIII. r. ülés (1948. febr. 7.) 88.p.	Dr. Lutter Tibor	Eötvös Koll. angoltanára	„Az angol felvilágosodás irodalma"	10 igen, - nem	Országh László, Pukánszky Béla
1947/48. XII. r. ülés (1948. máj. 4.) 133.p.	Dr. Szele Tibor	szegedi egy. Bolyai Int. tanársegéde	„Algebra és kombinatorika"	14 igen, 1 nem	Varga Ottó, Kondor Imre
1947/48. XII. r. ülés (1948. máj. 4.) 136.p.	Dr. Angyal Endre	pécsi gimnáziumi tanár	„A magyar irodalom dunavölgyi kapcsolatai"	10 igen, 3 nem	Juhász Géza, Pukánszky Béla
1947/48. XV. r. ülés (1948. júl. 7.) 178.p.	Dr. Szemes Gábor	Term.tud. Múzeumhoz berendelt gimn. tanár	„Az algák rendszertana és ökológiája"	10 igen, - nem	Soó Rezső, Hankó Béla
1948/49. VI. r. ülés (1948. nov. 29.) 163.p.	Dr. Nagy Jenő	nyug. debreceni ref. gimnáziumi tanár	„Állatföldrajz"	12 igen, 1 nem	Hankó Béla, Soó Rezső
1948/49. VIII. r. ülés (1948. dec. 17.) 184.p.	Dr. Ubrizsy Gábor	szarvasi mezőgazdasági középiskolai tanár	„A makroszkópikus gombák rendszertana és növényföldrajza"	10 igen, 1 üres	Soó Rezső, Hankó Béla

[13] A Bölcsészettudományi Kar 1943/44., 1944/45. és 1945/46. évi kari jegyzőkönyvei az 1950-es években kötelezően végrehajtott selejtezés során "tévedésből" zúzdába kerültek, így Juhász Géza, Lükő Gábor, Varga Zoltán, Kiss Árpád és Vatai László esetében az Egyetemi Tanácsülések jegyzőkönyveiből, illetve a Bölcsészettudományi Kar és a Rektori Hivatal iktatott irataiból csak részben sikerült pótolni az adatokat.

[14] Mivel négy féléven keresztül órát nem hirdetett, Juhász Géza ny. r. tanár javaslatára venia legendi-jét megvonták. 1947/48. X. rendes ülés (1948. márc. 9.)

[15] Áthabilitálás, azaz a venia legendi megadása a debreceni egyetemen – minisztériumi megerősítés VKM. 101.383/1947. VI.

[16] Áthabilitálás, azaz a venia legendi megadása a debreceni egyetemen – minisztériumi megerősítés VKM. 103.944/1947. VI.

[17] Áthabilitálás, azaz a venia legendi megadása a debreceni egyetemen.

[18] Áthabilitálás, azaz a venia legendi megadása a debreceni egyetemen.

Megtévesztőek lehetnek az egyes tanszékeknél álló számok, mert pl. az indogermanista Benigny Gyula vagy a földrajzos Márton Béla évtizedeken át tartott órákat, míg mások csupán egy-két félévig, vagy addig sem; az utolsóként habilitáltak (Szemes Gábor, Nagy Jenő, Ubrizsy Gábor) pedig a készülő reform jegyében történő átalakulás miatt már nem élhettek magántanári jogaikkal.

1949-ben a felsőoktatási reform a magántanári habilitációt is eltörölte a régi egyetemi tanári struktúrával együtt.

A magántanári habilitációs kérelmek és eljárások listáját lásd a mellékelt táblázatokban.

Régi magyar könyvkultúra Kolozsvárott
(A kolozsvári Akadémiai Könyvtár Régi Magyar Könyvtár-gyűjteményeinek katalógusa)

A régi magyar könyvkultúra területén közismerten kiemelkedő szerepe volt Kolozsvárnak. Ez a szerep származott részint évszázadok óta kiemelkedő kulturális-egyházi intézményeinek tevékenységéből, amelyek alapvetően – háborús dúlások és impériumváltások ellenére – fenntartották, működtették ezeket a funkciókat. Az Erdélyben honos magyar történelmi egyházak iskolahálózatának egyik legfontosabb centruma Kolozsvár volt, megtaláljuk itt a „bevett vallások" oktatási intézményeit, vagyis a római katolikus, református és unitárius felekezetek iskoláit. Ezek – a sajátos magyar körülményekből következően – olykor (különösen a 16–18. század folyamán) felsőfokú képzést biztosítottak (ekkor „kollégium" vagy „lyceum" elnevezést kaptak), a 19. század 2. felétől egyre inkább középfokú intézményként működnek. Korábbi időszakukban a lelkészképzés, majd a bölcsészet és jog oktatásának feladatát is végezték. Ez a folyamat alapvetően összefügg azzal a fordulattal, hogy 1872-ben megszületik a Kolozsvári Tudományegyetem, amely új formában valósítja meg a régóta vágyott egyetemi szintű képzést, mellette pedig az egyes felekezetek fokozatosan megteremtik a maguk egyetemi szintű teológiai fakultásait. A korábbi felekezeti könyv- és tudományos gyűjtemények évszázadokon keresztül intenzív szellemi kapcsolatban állottak európai tudományos központokkal, egyetemekkel, kiadókkal, amely kapcsolatok közvetítették, ösztönözték a magyar könyvbeszerzéseket. A magyar peregrinusok – elsősorban a protestánsok – nyugat-európai egyetemeken szerezték meg a legmagasabb szintű tudományos ismereteket, fokozatokat, doktori címet. Éppen Tonk Sándor és G. Henk van de Graaf kutatásai mutatták meg, hogy mily kiterjedt volt ez az erdélyi peregrináció Nyugat-Európa irányába.

A kolozsvári régi könyvkultúra másik fontos előföltétele még az is, hogy itt működött a 16. századtól olyan kiemelkedően fontos könyvkiadó-nyomdász-szerző, mint Heltai Gáspár, majd a 17. század végén Tótfalusi Kis Miklós. Mindketten maguk is koruk jelentős alkotói voltak amellett, hogy meghatározó könyvkiadói tevékenységet folytattak. Officinájukban az adott korszakokat meghatározó kiadványok sokasága jelent meg, de a könyvkultúra egészét befolyásolták kiadványpolitikájukkal, könyvkereskedőként, betűmetszőként vagy éppen művészi tipográfusként.

Mindezek mellett még van egy oka annak, hogy Kolozsvárt a régi magyar könyvkultúra fellegvárának tekintsük. Itt végezte meghatározó tudományos munkáját éppen a régi magyar könyvkultúra feltárásában oly kiemelkedő tudós, mint *Szabó Károly*. 1859-től az Erdélyi Múzeum Egylet meghívta könyvtárosának, a református kollégiumnak lesz ezzel egy időben a tanára, majd ebben a városban bontakozott ki egyetemi pályafutása. Életének ebben a szakaszában végezte lankadatlan szorgalommal a régi magyar nyomtatványok könyvészeti felkutatását, amelynek legfontosabb forrásbázisa a helyben virágzó intézmények könyvtáraiból került ki. Kicsit emelkedetten fogalmazva: Kolozsvár valóban a Régi Magyar Könyvtár megszületésének bölcsője volt. Ezért talán kései elégtétel is ez a mostani kötet a vállalkozás hajdani elindítójának, hogy végre megjelenik azoknak a gyűjteményeknek az anyaga, amelyeknek a segítségével végezte nagy munkáját az RMK szerzője. Nem véletlen, hogy több helyen regisztrálják a kötetben Szabó Károly könyvekbe beleírt glosszáit, megjegyzéseit,

ceruzás figyelmeztetését. Minden esetben autopszián nyugodott a munkamódszere, a könyv kézbevétele során szerezte meg információit, ennek nyomai tanulmányozhatók az egyes gyűjtemények köteteiben.

A kötet 2032 nyomtatvány leírását adja, ehhez hozzászámíthatjuk az Egyetemi Könyvtár ugyancsak impozáns régi könyvanyagát; ezzel a két gyűjteménnyel Kolozsvár a régi magyar könyvkultúra egyik legjelentősebb gyűjtőhelye a Kárpát-medencében. A katolikus liceum 412, a református kollégium 688, az unitárius kollégium 693 kötetet birtokolt, a többi kisebb könyvtár 112, 66, 46 és 15 nyomtatvány gazdája lehetett. A magyarországi kutatás hosszú évtizedeken át kényszerült nélkülözni ennek a hatalmas tudományos tradíciónak a felhasználását, alapkiadványok (kritikai kiadások) készültek úgy, hogy nem volt módunk kutatásokat végezni ezekben a kivételes értékű gyűjteményekben. Ez a korszak kényszerűen a régi, organikus tudományos folyamatok megszakadását, elroncsolását is magával hozta. A magyar tudományosság szervesen összetartozó területei egymástól is elszigetelődtek, generációk estek ki a láncolatból. Ha az RMK vagy RMNy valamelyik kötetében, valamelyik tételnél kolozsvári lelőhely szerepelt, katasztrofálisan kicsivé zsugorodott számunkra a hozzáférés lehetősége. Erről vagy eleve szomorúan lemondtunk, vagy valami elképesztő szakmai konspiráció elszántságában (titkon készített betűhív másolat, vagy gyenge minőségű fotókópia) reménykedhettünk. A restitutio mindig lassabban halad és gyógyít, mint a türelmetlen, féktelen, előre elhatározott rombolás pusztítása. A mostani kötet ennek a restitutiónak fontos állomása, segítség a tudományos kutatás számára, hogy a kárpát-medencei magyar tudományosság szerves egysége helyreállhasson.

A szerkesztőket nyilván az az alapelv vezette, hogy a kiadvány megőrizze-tükrözze azt az intézményi hagyományt, amely megteremtette ezt a gazdag könyvkultúrát. Ezeknek az intézményeknek a hajdani erőszakos felszámolása, államosítása éppen ezért következett be, hogy még durvábban demonstrálják ennek a tradíciónak az eltiprását. Ezért olvasztották be azokat egy új intézménybe, annak új – bántóan hagyományidegen, rideg – épületébe a Farkas utcán, a hajdani (ma már újra) Református Kollégium szomszédságában. Nagy szerencse, hogy az Akadémiai Könyvtáron belül megmaradhattak – legalább virtuális elkülönülésben – a katalógusok szintjén önálló gyűjteményi egységnek. A kutatók eddig is a régi cédulakatalógusok alapján dolgozhattak, amelyek a hajdani szakszerűség és magas szakmai színvonal bizonyítékai. A mostani kiadvány egyértelműen bemutatja a hajdani önálló gyűjteményi részeket, azokat eredeti elkülönültségükben tárgyalja. Ezt a célt szolgálja a nagy fejezetek élén álló intézménytörténeti áttekintés, amelyben vázlatos képet kapunk az adott iskola keletkezéséről, működéséről, könyvtáralapító és fenntartó tevékenységéről. Sipos Gábor tanulmányai bemutatják a fejlődés ütemét, a legjelentősebb adományokat, az egyes korszakok jellemzőit.

A kötet egészét szerkesztette, és az egyes könyvtári egységek előtt álló tanulmányokat Sipos Gábor írta. A katalógust összeállító munkaközösség tagjai: Kovács Mária, Kuszálik Eszter, Sántha Emese, Szőke Imola, Sipos Gábor. Többségük az örvendetesen megújuló erdélyi fiatalabb tudományos kutató gárdához tartozik, munkájukat Sipos Gábor vezette és hangolta össze.

A mai olvasó a kiadványban a hajdani RMK speciális „kolozsvári fejezetét" láthatja, amelyben minden tétel lelőhelye valamelyik hajdani itteni iskola könyvtára volt. Úgy is fölfoghatjuk a kötetet, hogy az RMK kolozsvári őrzésű tételeinek külön-

gyűjteménye. Amennyiben csak erről lenne szó, az sem tekinthető kevésnek, azonban a 617 lapos vaskos kötet ennél messze többet tartalmaz. Részben az RMK megszületése utáni időszak tudományos eredményei épültek bele, részben a lassú gyarapodás eredményei is helyet kaptak. A szerkesztői előszóból megtudjuk, hogy a legreménytelenebb korszakban is továbbélt búvópatakként a korszakkutatás rejtőzködő formában. Jakó Zsigmond és tanítványai az 1950-es évek második felében nagyon alapos possessorkutatást végeztek, amelynek során a könyvekbe írt kéziratos glosszák anyagát is gyűjtötték. A jelen kiadvány egyik legértékesebb többlete éppen ennek a feltáró munkának a beépítése az egyes tételek anyagába. Ezek a kéziratos bejegyzések a legváltozatosabb témájúak. Gyakori közöttük a diárium jellegű családkrónika (születések időpontja, családtagok elvesztése, keresztelés, temetés, esküvő), az időjárási események rögzítése, gazdasági, történelmi események feljegyzése, amelyek már kimozdulnak a familiaritás keretei közül. Találunk ezek között meglepően intim hangvételű költeményt latinul, magyarul (104. a Carmina Burana néhány sorának beírása latinul), meddő asszony szomorú vallomását magyarul (149.), rövidebb-hosszabb imádságok sokaságát regisztrálták a kutatók. Ezek a kéziratos bejegyzések mind-mind egy-egy újabb kutatási feladatot is megfogalmaznak a jövő számára. A 210. lapon a 294. tétel glosszáinak egyike verses mű, amely nem más mint a nagyon népszerű, Janus Pannoniusnak tulajdonított *Romulidae Cannas...* kezdetű latin epigramma Medgyesi Páltól származó fordítása! A végzetes várnai csata verses története protestáns körökben nagyon népszerű érvként szerepelt a katolikusok hitszegése ellen.

Legalább ilyen értékesek azok a bejegyzések, ahol az olvasó dialógusba bocsátkozik az olvasmánnyal, láthatóan ennek a lenyomatai a kéziratos bejegyzések. Ennek rendkívül sok fajtája fordul elő. A konfesszionális azonosulás vagy éppen a heves elutasítás számtalan változatát láthatjuk (pl. a szentháromság-tagadás vagy -védelem ügyében izzanak fel a kedélyek Dávid Ferenc vagy más antitrinitárius szerző műveinek olvasása kapcsán, vagy a Matkó István művének margójára írott goromba polémia esetében). Egyik leggazdagabb példa ebből a szempontból Cserei Mihály, akinek könyvei nagyon változatos reflexió-gyűjteményt őriznek. Természetesen nagyon tanulságos a nyomtatványok számbavétele, áttekintése az egyes szellemi irányzatok, vagy alkotók recepciójának értékelése szempontjából. Bámulatosan gazdag Comenius-recepciót láthatunk, de nagyon fontos az egyes konfesszionális irányzatok műveinek megjelenése, terjedése, éppen a sokfelekezetű erdélyi viszonyok szempontjából tanulságos ezeknek az adatoknak az elemzése. A bőséges nyomtatott és kéziratos forrásanyag a kutatás számára nagy segítséget jelent és új kérdések feltevését teszi indokolttá.

A kiadvány feltétlenül kiemelkedő tudományos értéket képvisel, néhány következő kiegészítés és megjegyzés apróbb hiányosságokat észrevételez.

Az előszóban egyértelműen meg kellett volna határozni, hogy mit tekint a kiadvány RMK-nak, mert ebben a tekintetben olykor következetlenséget tapasztalunk. A fogalom értelmezését a 19. század 2. fele és Szabó Károly kutatómunkája alakította ki, amelynek alapelveit az RMNy kötetei érvényesítették és érvényesítik a jövőben. Az RMNy nem vette fel állományába az RMK III. részének adatait. (Itt jegyezzük meg, hogy az egyes tételek esetében jobban lehetett volna érvényesíteni az RMNy eredményeit, adatait, munkamódszerét.) Az viszont érthető és elfogadható, hogy a jelen kötet tárgyalja az ide tartozó könyvállományt, bár né-

ha következetlenül jár el. Különösen a terjedelmesebb kolligátumok esetében nehéz áttekinteni a tárgyalt anyagot, ahol magyar peregrinusok külföldi disputációiról van szó. (Hunyadi Ferenc: 65, Bihari Ferenc: 165–166, Borsai Ferenc: 169, Borsai Pető Tamás: 169, Alistáli Farkas Jakab: 200, Felckmann Peter: 201, Klesch Daniel: 225, Kolosvári Deák András: 225, Kolosvári Dimjén Pál: 225, Kórodi Bedő Dániel: 229) Az Apponyi Hungarica szemlélete is működik olykor, amikor idegen nyelvű, de nem magyar szerzőtől származó, magyar tárgyú művet tárgyalnak: 258–259. (Neue Ungarische und Siebenburgische Chronick, Frankfurt am Mayn, 1664.) Szépséghiba, hogy a kiadványban Bornemisza Péter neve mindenütt helytelenül szerepel, így: Bornemissza (26, 45, 168). Néhány helyen téves a római szám olvasata, 44.: MDCXXXI (1581), 165.: MDLXXXIII (1584), 286: MDCCVI (1596). Lehet, hogy néhol már az eredeti nyomtatványban meglévő sajtóhiba okozza a zavart, de akkor ezt valahogyan jelezni kellett volna jegyzetben.

A tételeket ábécésorrendben közli a kiadvány, alapelv a szerzők, illetve a címek alfabetikus rendjének követése. A Személy- és helynevek mutatója minden egyes könyvtári egység után következik. Arról azonban nem informál bennüket a kötet, hogy ott csak a possessorbejegyzésekre és gloszszákra vonatkozó adatokat kapjuk. Ez természetesen rendkívül gazdag és hasznos ismeretanyagot tartalmaz, ezt azonban jó lett volna valahol közölni az olvasóval, hogy nagyobb hatékonysággal használhassa mutatókat. Így pl. a 117. lapon megtudjuk a 467-es tételről, hogy a tárgyalt kolligátum tartalmazza Andreas P. Alamassius, Joannes Balyik Debrecinus, Georgius Torma Szirmainus magyar peregrinusok Franekerben megjelent egy-egy disputációját, azonban *az ő nevük nem szerepel a névmutatóban.* Ebben az esetben szinte elvész annak a lehetősége, hogy rábukkanjunk ennek a három szerzőnek a munkájára, nagyon is indokolt lett volna szerepeltetésük a névmutatóban. Jóllehet nagy munka volt, és dicsérendő a mutatók elkészítése, *mégis érdemes lett volna mérlegelni az egész kötet anyagára vonatkozó, egyesített mutatók elkészítését.* Ez nagyban megkönnyítené a hatalmas adathalmazban való biztonságos és gyors tájékozódást, az áttekintés lehetőségét. A tanulmány a Martonfalvi – szakirodalomban elfogadott – névalakot használja (134.), a Református Kollégium tárgyalásánál mindenütt Mártonfalvi változat szerepel: 238–239, 452.

A kötet önmagában is jelentős lépés az erdélyi régi magyar könyvkultúra feltárásának teljesebb folyamatában, de még jobban örülhetünk annak, hogy ez egy készülő sorozat első darabja. Hiszen időközben megjelent a marosvásárhelyi Teleki-téka hasonló jellegű állományát bemutató kötet, ugyancsak a Sapientia Könyvek kiadványaként. Mindez azt sejteti, hogy van reményünk – hosszú, csüggesztő várakozás után – a további erdélyi tudományos gyűjtemények hasonló könyvanyagának feltárására (Nagyenyed, Gyulafehérvár, Sepsiszentgyörgy, Székelyudvarhely, stb.).

(*A kolozsvári Akadémiai Könyvtár Régi Magyar Könyvtár-gyűjteményeinek katalógusa,* A katalógust összeállította Kovács Mária, Kuszálik Eszter, Sántha Emese, Sipos Gábor, Szőke Imola. Szerkesztette és a bevezető tanulmányokat írta SIPOS Gábor, Sapientia Könyvek, Scientia Kiadó, Bibliotheca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române, Kolozsvár, 2004. 617.)

Imre Mihály

Poetica classis – a legújabb Csokonai-szövegkiadásról

Demeter Júlia és Pintér Márta Zsuzsanna a Szatmárnémeti Megyei Könyvtár régi gyűjteményének átvizsgálásakor egy 125x190 mm-es, 288 számozott lapból álló, barna bőrgerinccel ellátott, meglehetősen rossz állapotú kötetre bukkant, melyen viharvert kék címkén a K 189-es régi jelzet látható. A papírkötésű, gondosan szerkesztett, tartalomjegyzékkel ellátott kéziratos „könyvecske" 162 verset tartalmaz, közte Csokonai Vitéz Mihály két állatdialógusát, 62 ismert, valamint néhány, eleddig ismeretlen(!) költeményét.

A nem mindennapos – a Csokonai-filológiában minden bizonnyal rendkívüli – felfedezés a *Szatmárnémeti Gyűjtemény* nevet kapta. A versgyűjteményről az ItK 2005/1-es számában, valamint a Csokonai Universitas Könyvtár *„Et in arcadia ego"* című tanulmánykötetében olvasható ismertetés a névadók tollából. Ezeken kívül pedig a *„Jószte poétának" (Egy ismeretlen Csokonai-versgyűjtemény)* c. munkájukban, mely a K 189-es szatmárnémeti szövegkorpusznak gondozott, önálló kötetben megvalósuló kiadása.

A kézirat előkerülése minden tekintetben jelentős, mert ösztönzően újrakonstruálja – textológiai szinten is – a Csokonai életművéről eddig gondoltakat. Egyrészt, mivel a kötet filológiai vizsgálata alapján a kéziratcsomag bizonyos hányada autográfnak minősítendő, másrészt, mert az egész lelet összességében módosítja a hagyományos Csokonai-képet, egyidejűleg árnyalva a Csokonai-értést és gazdagítva a Csokonai-szöveghagyományt.

A szöveggondozók szerint a kötet négy egységre bontható. Az első egység készítője egy tanuló Csokonai osztályából; e részben a költő saját kezű javításai és bejegyzései is azonosíthatók. A második egység Csokonai két autográf versét és egy ismeretlen harmadiknak a címét tartalmazza. A harmadik rész további kezek munkája, magyar nyelvű Csokonai-műveket tartalmaz (két állatdialógus és huszonhat poéma), egy autográf részlettel. A kötetet lezáró tartalomjegyzék az „első kéz" műve, és az első szakasz verseit listázza a Q betűig.

A szerzőpáros vizsgálati eredménye az, hogy a papírkötetet a debreceni Református Kollégiumban állították össze, első részét ugyanis a *poetica classis*ban *publicus praeceptor*, vagyis *köztanító* Csokonai egyik tanítványa rögzítette ugyanott, 1794-ben. A költő ezen időszakban (jelesül március és december között), valószínűsíthetően még tanítóként fogott hozzá verseinek kritikai gondozásához: tulajdonképpen ennek a kezdeti fázisnak (is) a bizonyítéka e kéziratos gyűjtemény. E rekonstruált „tény" azért is jelentős, mert többek között a korabeli didaktikai gyakorlatról való ismereteinket verifikálja: az ún. *iskolai propositiók*, a tanári rendelés alapján megadott tárgyra, megadott formában megírandó, moralizáló (*sententia*) vagy leíró (*pictura*) diákköltemények születése tanári példamutatás terméke volt a 18. század végének kollégiumi nevelésében, mely vagy a poétikát okító mester saját verseinek vagy hasonló, példaértékű verseknek a felolvasását jelentette. Ez a korabeli „irodalmi" oktatáskultúrát, valamint Csokonai privát oktatási gyakorlatát illető feltevéseinket is igazolja, nem kis mértékben cizellálva is azt. A szatmárnémeti kézirat tehát Csokonai tanítóskodása idején keletkezett, és lényegében a Csokonai által mintaként diktált, valamint a diákok által iskolai gyakorlatként írt verseket foglalja magában. Ez a jellemezhetőség az ún. *Zöld Codex*szel hasonítja a felfedezést, amely mindezidáig Csokonai „zsengé-

inek" legfontosabb lelőhelye volt. Csokonai összes művei kritikai kiadásának szerkesztője, Debreczeni Attila épp az egymásra referálás, egymásra olvashatóság mentén érvel az ekvivalenciák és párhuzamok, analógiák és jelentéses differenciák kimutatásának módszerével amellett, hogy az a bizonyos *Zöld Codex* is gyanúsan az, ami a szatmárnémeti: *diákgyűjtemény*. Olyan diákgyűjtemény viszont, melyet – csakúgy mint legutóbb megtalált „rokonát" – utóbb Csokonai maga is használt versei utóéletének előkészítéséhez és koncepcionális megjelentetéséhez, kötettervezéseihez, mely mikro-életrajzi adatokat pontosít, illetve erősít meg. A *Szatmárnémeti Gyűjtemény* mintegy tíz kéz írása. Betoldásokkal, üresen maradt helyekre beszúrt versmásolatokkal együtt enynyi ez, de minden írás jól olvasható és óvatos; alig van bennük törlés vagy javítás. Ezeket a köteteket gondosan ápolták: fontos volt a másolóknak. Egy időben *több* ilyen is forgott a kezek között, nagy volt a forgalmi értékük, és megbízható lelőhelyek voltak, hiszen maga Csokonai is használta őket. Mindezen jelenségek együttesét figyelembe véve mondhatjuk: az újonnan fellelt szövegtest a már 1794 körül nyiladozó *Csokonai-kultusz* bizonysága is egyben.

A kötet – amellett, hogy „filológiai csemege" –, fontos adalékokat hordoz a népszerű Csokonairól, a tanító Csokonairól, a kötetrendező Csokonairól, szöveggondozó Csokonairól. Eleddig ismeretlen verseket mutat be, eleddig csupán töredékesen ismert verseket teljesít ki, keletkezési időpontokat és körülményeket konkretizál. Mindemellett pedig, talán legjelentősebb belátásként, látni engedi: a zsengék átdologozásából született „nagy versek" keletkezése szorosan kötődik a költő oktatási metodikájához, amelyről épp e kiadott felfedezés által kapunk először igazán hiteles képet.

A szerkesztő-szerzők körültekintő, jól követhető kísérőtanulmányban értekeznek a gyűjtemény keletkezéséről, a Csokonai-autográfokról, a most felfedezett, új Csokonai-versekről, az utólag bejegyzett költeményekről. A szövegközlés és a hozzátartozó jegyzetapparátus a kritikai kiadás igényével készült, azzal mindvégig szorosan dialogizálva, minden szükséges ponton reflektálva rá. Kötetük végére – alaposságukra jellemző módon – külön tájékoztató jellegű szakirodalmi bibliográfiát is illesztettek. A könyv az Argumentum Kiadó *Irodalomtörténeti Füzetek* c. sorozatában jelent meg a költő halálának 200 éves évfordulója alkalmából – alkalom és alkalomhoz illő, „stílusosan" méltó szakmai főhajtás ritkán megvalósuló együtteseként.

A kötet legfontosabb újdonsága két, eddig ismeretlen Csokonai-poéma, a *Vis et nequitia quidquid oppugnant ruit* című, illetve az *Edgy Vén Asszonyrol*. Utóbbi így kezdődik: *„Tudok én a' bűnnel edgy idős vén kofát / Kiben sok ezer rántz szántotta a pofát / Mellynek ordas gődre lett a' vénség honnya / Reszketéssel lotyog mint a' lágy kotsonnya."*

Látjuk a nebulót, ahogy nevet, mert tetszik neki a sor. Előbb a diktálás, majd a tanári példa és a diákkezdemények közti kapcsolat lazulása, néha egy-egy „praeceptor Csokonai"-vers diktálásra való utalás nélkül, néha egy-egy egész ilyen verstömb, aztán újabb számú propozíciós vers, ezúttal latinul, figyelmes ortográfiával, olyan igényességgel, hogy egyszercsak maga a példa(kép) is használja. Ezek(!) közül az egyik a legutóbb megtalált *Szatmárnémeti Gyűjtemény*, amely a régi minőségre emlékeztető figyelem és odaadás szellemében tétetett közzé újra. A könyv metaforája – ahogy az egész „irodalomtörténelem" egyik nagy megvilágító metaforája is – a kötet fellelése nyomán megfogalmazódott, bár már egy ideje sejtett gondolatok tanul-

sága lehetne: a főszereplő paradox módon itt nem a kétszáz éves Csokonai, hanem a „vidám természetű" másoló diák.

(DEMETER Júlia – PINTÉR Márta Zsuzsanna, *„Jószte poétának", Egy ismeretlen Csokonai-versgyűjtemény*, Irodalomtörténeti Füzetek, Argumentum Kiadó, Bp., 2005, 344.)

Bodrogi Ferenc Máté

Bán Imre könyvtára
Peternainé Juhász Zsuzsa könyvéről

Peternainé Juhász Zsuzsa könyvét a pontosság, a körültekintő munka és nem utolsósorban a tudós nagyapa emléke előtt tisztelgő szeretet jellemzi. A magánkönyvtárról készült munka 2005-ben jelent meg, Bán Imre professzor születésének (1905. december 2.) százéves évfordulóján az MTA Debreceni Bizottságának támogatásával, a Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadójának gondozásában. A kötet előszavában Peternainé Juhász Zsuzsa köszönettel illeti mindazokat, akik munkájában segítették. Az ösztönzők és támogatók között első helyen *Bényei Miklóst* említi, aki éveken át volt munkájának értő bírálója, majd édesanyjának, *Bán Ilonának*, unokahúgának, *Péli Zsófiának*, nagynénjének, *Bán Évának*, továbbá munkatársainak és a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár munkatársainak, valamint az Egyetem, e munkát támogató vezetőinek mond köszönetet.

A Bán Imre-könyvtár katalógusa elé *Bitskey István* professzor írt ajánló sorokat. A tanítvány és a Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszéken Bán Imre utódjaként tevékenykedő Bitskey István értő szeretettel emlékezik professzora „bibliofil vonzalmára", mely a családi környezetből származott, majd az Eötvös-kollégium légkörében tovább gazdagodott és könyvtárának gyarapítása az egyetemi évek alatt, így párizsi ösztöndíjas ideje során is, egyre tudatosabbá vált.

A kötet külön érdeme *a családtörténet*, melyet a kötet szerzője a családi forrásanyag, továbbá a Bán Imre professzorral készült beszélgetések felhasználásával, a róla megjelentetett tudós munkák alapján készített. A tudós professzort már származása is a könyves világhoz kötötte, édesapja „szakképesített nyomdász volt, édesanyja, Kőnig Adél az egri nyomda igazgatójának, majd vezérigazgatójának, Kőnig Ferencnek a lánya". Szerző külön fejezetben veszi számba Bán Imre életének főbb állomásait, így a diákéveket, majd a szolgálat éveit: „Eger a gyermek szellemi elindítója. Itt eszmél, csodálkozik rá – nyomdász őseitől örökölve – a betű, az írott szó, a könyvek nyújtotta szépségre. Itt válnak a könyvek életét meghatározó, tőle elválaszthatatlan társsá." A Julow Viktorral készült interjúban vallotta, hogy már kisgyermek kora óta szenvedélyes olvasó volt.

A családi környezet, majd Eger városa meghatározó volt egész életén át tartó könyvszeretetében. Mindez tovább mélyült budapesti egyetemi, majd párizsi tanuló ideje alatt. Az Eötvös-kollégiumban hallgatott szakmai órák, a kollégium könyvtára, melynek értékes könyveit a diákok szabadon használhatták, tovább mélyítették műveltségét és tágították érdeklődését. Budapesti tanulmányai idején szívesen látogatta a múzeumokat, köztük előszeretettel a Nemzeti Múzeumot és az akkor ott működő Országos Széchényi Könyvtárat.

A szerző ismerteti *a párizsi Sorbonne-on töltött egy év sorsfordító hatását* is. Az ott töltött időnek meghatározó szerepe volt abban, hogy Bán Imre egyértelműen az irodalom felé fordítsa érdeklődését, mint ahogyan azt az ott vásárolt irodalom is egy-

értelműen jelzi. Ezt az időszakot jellemzi a szerző Bán Imrének Bitskey Istvánnal folytatott beszélgetéséből merítve a szavakat a következőképpen: „A világra való rácsodálkozást jelentette ez az év, az idegen irodalmak szellemiségének és a magyarság kapcsolatainak felmérését. Itt éreztem meg azt, hogy milyen kapcsolatban van a magyar és a francia szellem. Vigyázó szemünket csakugyan Párizsra vetettük, különösen mi, Eötvös-kollégisták. Hivatalból képviseltük a francia szellemet." Párizsban töltött tanulmányi ideje alatt könyvtára is számos francia nyelvű könyvvel gyarapodott.

A szerző részletesen foglalkozik a tanulmányok befejezését követő idővel, *„a szolgálat éveivel": a 22 évig tartó gyöngyösi középiskolai tanári időszakkal*, mely periódusban az oktató és nevelő tevékenység mellett „felkészült, érett kutatóként vizsgálta a XVII. század irodalmát, stílus- és eszmetörténetét". Elévülhetetlen érdemeket szerzett a város értékes gyűjteményeinek rendezésével, megmentésével, a gyöngyösi református egyházközség levéltárának, majd a városi levéltárnak a rendezésével, a ferences könyvtár gyűjteményének megóvásával és szakszerű helyreállításával. A levéltárban és a könyvtárban végzett munkája mellett ebben az időszakban 62 tanulmánya és 13 könyvismertetése is megjelent.

Ezt követően a kötet összeállítója *a debreceni tevékenységgel foglalkozik*, mely 1952. évi, debreceni egyetemi oktatói meghívásától veszi kezdetét. Tudományos pályája debreceni tanári pályája idején egyértelműen felfelé ívelt, bár a hivatalos tudományos világ elismerése váratott magára. Gazdag publikációs tevékenység jellemzi ezt az időszakot. Hallgatói számára, akikhez e sorok írója is tartozott, kitágította a világot, történelmi és irodalmi vonatkozásban általa ismertük meg a középkor, majd a későbbi időszak nagy hazai és külföldi egyéniségeit. Nem maradtak hatás és eredmény nélkül a XVII. századi magyar irodalomról, különösen a régi protestáns irodalom történetéről tartott előadásai, feldolgozásra ajánlott témái. Későbbi szakmai kapcsolatunk jegyében igyekeztünk kedvében járni az Egyetemi Könyvtár gyarapító tevékenysége során is, így került a gyűjteménybe többek között – Bán Imre professzornak kedvezendő – Erasmus levelezése is. A javaslatára megszerzett kiadványok ma is értékes darabjai a könyvtárnak.

A könyvtárat feltáró kötet ezt követően *Bán Imre és a könyvek kérdéskörét tárgyalja*, azt, hogy magánkönyvtára menynyiben volt munkakönyvtár számára, mely kérdésre egyértelműen nemleges választ ad. Tudományos munkáihoz e magángyűjteménynél nagyobb tudományos bázisra volt szüksége, mint például Gyöngyösön, ahol tudományos munkásságához nem nélkülözhette a ferences könyvtár, Debrecenben pedig az Egyetemi Könyvtár és a Református Kollégium Nagykönyvtárának mindennapos használatát. Emlékezetünkben ma is él az Egyetemi Könyvtár régebbi kutatótermében a Bán Imre professzor részére fenntartott és naponta precíz következetességgel használt munkaasztal.

A könyvtár kialakulását számba vevő fejezetben a kezdetektől, az egri szülői háztól, a gyöngyösi családi ház, majd a debreceni – „a Nagytemplomtól nyugatra, a Hatvan utca torkolatánál" lévő – otthonban bővülő könyvtár rövid történetéről olvashatunk. A tények feltárásában maga Bán Imre professzor nyújtott segítséget azáltal, hogy gyermekkorától fogva tudatos könyvgyűjtő lévén, a tulajdonosi bejegyzés mellé maga írta be a vásárlás, illetőleg az ajándékozás időpontját. Később e bejegyzéseket – a Peternainé Juhász Zsuzsa Bán Imre könyvtárát feldolgozó műve borítójának hátlapján is megtekinthető – ex librisek egészítették ki.

A 3654 kötetet tartalmazó könyvtár ki-

alakulásának három szakaszát különíti el a bibliográfia készítője: a diákkori könyvtárat (1916–1930), a gyöngyösi éveket, mely a középiskolai tanár érdeklődésének megfelelően gyarapodott (1930–1952), végül a debreceni egyetemi tanár, a nemzetközi hírű tudós érdeklődési körének megfelelően gyarapodó gyűjteményt (1952–1990).

Beszerzési szokásait, annak forrásait részben családi ismeretek, részben a könyvbejegyzések, részben a vonatkozó iratok, számlák alapján veszi számba a szerző. A teljesség igénye nélkül képet ad azokról a kiadókról és kereskedőkről, akikkel Bán Imre kapcsolatban volt. A rendelkezésre álló adatok bizonysága szerint „Bán Imre tudatosan, tervszerűen építette könyvtárát, figyelemmel követte a hazai és külföldi, főleg a francia, német és olasz szakirodalmat". Könyvtárának egy részét az ajándékként, tiszteletpéldányként kapott könyvek alkotják. Az ajándékozók elsősorban a hazai tudományos élet jeles képviselőinek köréből valók.

Beszerzési szokásainak tárgyalását a *könyvtár rétegeinek számbavétele* követi. A kötetek 30%-a *szépirodalom*. Eredetiben olvasott a magyar művek mellett franciául, németül, latinul, olaszul, angolul és görögül. Könyvtárának gyarapításánál családjára is tekintettel volt, felesége és gyermekei is haszonnal forgathatták annak köteteit. A könyvtár rétegei természetesen elsősorban a tudós professzor érdeklődési területeinek megfelelően alakultak, melyekből ezúttal csak néhányat emelünk ki, úgy mint az irodalomelmélet, irodalomtörténet, történelem, helytörténet, képzőművészet, vallás, egyháztörténet, nyelvtudomány, stb. A bibliográfia készítőjének adatai szerint az *irodalomtörténeti, irodalomelméleti* anyag a gyűjteménynek csaknem egyharmadát teszi ki. Dante Isteni színjátékának tizennyolc változata, és a Dantéra vonatkozó teljes szakirodalom megtalálható a könyvtárban. A régi magyar irodalom emlékeit tartalmazó kötetek, a kutatáshoz nélkülözhetetlen segédkönyvek ugyancsak szerves részei a tudós professzor könyvtárának. A helytörténeti tárgyú munkák azt bizonyítják, hogy Bán Imre mindig érdeklődést tanúsított mindenkori lakóhelyei iránt. A könyvtár állományát *a hagyományos dokumentumtípusok jellemzik: „könyvek, időszaki kiadványok (tudományos folyóiratok), évkönyvek és sorozatok"*. A szerző kiemelt példákkal illusztrálja e típusokat, külön, alapos részletességgel a *sorozati* műveket.

Külön fejezetben tárgyalja az *olvasói szokásokat*, ezen belül is a *bejegyzéseket, megjelöléseket és egyéb jegyzeteket.* Könyveiben jellemzőek ceruzás bejegyzései, *marginális jegyzetei, továbbá a könyvek utolsó oldalára való jegyzetelés szokása.* Könyvtárhasználatának jellemző vonása, hogy a számára fontos könyvekben részletes jegyzetek találhatók. Ezen gondolatainak, jegyzeteinek feldolgozása figyelmet érdemelne a szakterület kutatói részéről.

Peternainé Juhász Zsuzsa *a könyvtár utóéletének* rövid tárgyalásával zárja bevezető sorait. Egyetértve azzal, hogy Bán Imre „szellemi öröksége műveiben és tanítványaiban él tovább", nem hallgathatjuk el, hogy e sorok írója is azon tanítványok sorába tartozik, akiket „könyv- és könyvtárhasználatra szokatott és nevelt", beoltva egy életre a nyomdász családtól örökölt könyvszeretettel.

Peternainé Juhász Zsuzsa Bán Imre könyvtárának feldolgozásakor, bevezetőjének elkészítéséhez rendkívül gazdag forrásanyagot használt. A könyvtár bibliográfiai tételeinek felsorolása előtt alapos *tájékoztatást* ad feldolgozásának, az egyes tételek felsorolásának szempontjairól, megoldásairól. Tájékoztatóját *a rendezési elvekkel* kezdi. A bibliográfia elsődleges rendezési elve *a téma* volt. A könyvtár számbavételét a *szépirodalmi alkotásokkal kezdi* a nyelvek betűrendjének sorrendjében. A

szépirodalmi műveket az *ismeretközlő irodalom követi*, melynek főbb tárgyköreit az Egyetemes Tizedes Osztályozás (ETO) rendjének megfelelően rendezi készítője. A nyelvi tagolást az előbb említetteken belül is alkalmazza. A kötet végén a könyvtárban fellelhető *időszaki kiadványokat* sorolja fel.

A Bán Imre könyvtárát feldolgozó Peternainé Juhász Zsuzsa igényes, pontos munkát végzett. Bibliográfiai leírásait a hatályos nemzetközi szabvány és az MSZ 3424 magyar szabvány szem előtt tartásával készítette, tájékoztatójában megadva az azonosító adatok figyelembe vett, szabványos sorrendjét. Ugyanezen a helyen eligazít a leggyakrabban használt rövidítésekről és kötetének számozási rendjéről, a tételszámokról, valamint a kolligátumok jelzéséről. A kötet használatában nagy segítséget jelentenek a *szerzői és kiadói mutatók*. A bibliográfiát a dedikációk névmutatója és képek zárják.

Peternainé Juhász Zsuzsa magas színvonalon teljesítette vállalt feladatát, méltóképpen bemutatva a tudós professzor könyvtárát. A gyűjteményt feltérképező bibliográfia hozzáértéssel, alapos munkával és szeretettel készült, amire a nemzetközi hírnek örvendő, iskolát teremtő tulajdonos, Bán Imre professzor is méltán büszke lenne.

(*Bán Imre könyvtára*. Összeállította, a családtörténetet írta, a mutatókat készítette Peternainé Juhász Zsuzsa. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2005. 480.)

Gomba Szabolcsné

KÖTETÜNK SZERZŐI ▪ CONTRIBUTORS

BAKÓ Endre
irodalomtörténész (Dr. Phil.)
4027 Debrecen, Füredi út 54. V. 17.

BODROGI Ferenc Máté
PhD-jelölt
Debreceni Egyetem
Magyar és Összehasonlító Irodalomtudományi Intézet

DANCS Ágnes
PhD-jelölt
Debreceni Egyetem
Magyar és Összehasonlító Irodalomtudományi Intézet

FAZAKAS Gergely Tamás
tudományos segédmunkatárs
Debreceni Egyetem
Magyar és Összehasonlító Irodalomtudományi Intézet

GOMBA Szabolcsné
ny. főigazgató
Debreceni Egyetem
Egyetemi és Nemzeti Könyvtár

HOLLÓSI Gábor
PhD-jelölt
Debreceni Egyetem
Történelmi Intézet

IMRE Mihály
egyetemi tanár (DSc)
Debreceni Egyetem
Magyar és Összehasonlító Irodalomtudományi Intézet

MIKÓ Gyula
középiskolai tanár, PhD-jelölt
Debreceni Református Kollégium Gimnáziuma

MUDRÁK József
PhD-jelölt
Debreceni Egyetem
Történelmi Intézet

OLÁH Róbert
tudományos munkatárs
Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára

SZENDREI László
könyvtári szakreferens
Debreceni Egyetem
Egyetemi és Nemzeti Könyvtár